

ఆదిభట్ల నారాయణ డాసు హరికథల్లో

సంగీత నృత్యాలు

నాట్య శాస్త్ర సమన్వయం

పరిశోధన

ఇందిరా హేమ పంతుల

పర్యవేక్షణ

డాక్టర్ బిట్టు వెంకటేశ్వర్లు

పిహెచ్.డి.పట్టమునకై

జానపద కళల శాఖ,

పోట్టి శ్రీరాములు తెలుగు విశ్వ విద్యాలయానికి

సమర్పించిన సిద్ధాంత వ్యాసం

డిసెంబర్ - ౨౦౦౧

DECLARATION

I hereby declare that the work embodied in this dissertation entitled **"AADIBHATLA NARAYANADAS HARIKATHALLO SANGITHA NRUTYALU - NATYASASTRA SAMANVAYAM"** carried out by me under the Supervision of Dr. Bittu Venkateshwarlu, Dept. of Folk Arts, P.S. Telugu University. This has not been submitted for any other Degree either in part or in full to this University or any other University.

Place : Hyderabad

Date : 7.12.201

Indira Hema P

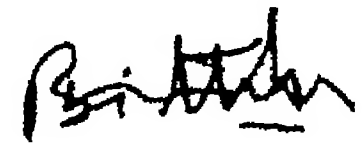
INDIRA HEMA PANTULA

CERTIFICATE

This is to certify that Mrs.Indira Hema Pantula worked under my supervision for the Degree of Ph.D. entitled "AADIBHATLA NARAYANADAS HARIKATHALLO SANGITA NRUTYAALU - NATYASASTRA SAMANVAYAM", represents her work at the P.S. Telugu University, Hyderabad and it has not been submitted for a Degree or Diploma elsewhere.

Place :

Date : 7-12-01

BITTU VENKATESWARLU
Associate Professor
Department of Folk Arts
P.S.Telugu University
Hyderabad.

అంకితం

నృత్య కళాకోవిదులు
త్యాగి, యోగి, నిరాడంబరులు
మధురువర్ణులు
కీ.శే.నాట్యాచార్య. సి.రామూర్తి మాష్టారికి
నా ఫి.హెచ్.డి
పరిశోధనా గ్రంథం
అంకితం

ప్రార్థన

- ఉ॥ అఘనాశ విఘ్నశోష - హం సేశనాగభూష।
ధ్రు॥ మఘాదిస్తుత్యభూష - మణిభూషచారువేష।
పా॥ హిమగిరి తనయాదిపుత్ర - విమలాంగనచ్చరిత్ర।
దమితారేస్తోత్రపాత్ర - సుమనఆధ్యసాధుమిత్ర।
పా॥ శ్రితమోదతిథ పాద - ధృతచంద్ర దయాసాంద్ర।
హతదైత్యబుధస్తుత్య - క్రతురక్షదీనసక్ష।
(శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు)

- ప॥ అనిశ మీపేగతి - మాయమ్మ సరస్వతి ।
అ॥ ప్రణతావన నిరతి - వనజభవుని సతి॥
మి॥ ఘనభవ దుఃఖవిదారిణి - గానకవితా ప్రచారిణి।
నినునమ్మితి గదతల్లి - నిఖిలాశ్రిత కల్పవల్లి।
1. నాదునాల్క తుదను దాండపము సల్పుమమ్మా।
నీదయబొందివారికి - నిఖిలసౌఖ్యమొసగునమ్మా।
కాదననేలనె బమ్మ - న్వాదెరపించిన సిరిపె।
స్లాదిలికోడల తీయన - గావించును నాకావ్యము।
(రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు)

- ఆ.వె. తేటసీమపల్కు తేనియన్నిస్తన్న
తల్లి పెండ్లియుంగ - రొల్లెలిడెడ
అంకులందు మొదటి - యంపునీదేమొక్కు
నిక్కికొక్కు నెక్కు - దక్కువేల్పు
(గౌరప్ప పెండ్లి - ఆ.నా.దాసు)

ప్రవేశిక

కళ ఒక సాధన. ఒక యోగం, ఒక యజ్ఞం, ఒక యాగం దానిని సాధించడానికి మానవుడు తనకు ఇష్టమైన విధంగా ప్రయోగించినపుడు కాని చూసి ఆనందించినపుడు కానీ ఆ కళకు సార్థకత ఏర్పడుతుంది.

ఆంధ్రదేశంలో ప్రాచీనకాలం నుండి అనేక కళలు, శతాబ్దాలుగా అభివృద్ధి చెందుతూ వచ్చాయి. అందులో యక్షగాన కళ నుండి సర్వోంగ లక్షణ లక్షితమైన నృత్యగాన ప్రబంధంగా ఏక కేళిక విధంగా ప్రదర్శించబడే కళ 'హరికథ'.

ఈ హరికథను ఏక వ్యక్తి ప్రదర్శితములైన సంగీత నృత్య నాట్యాభినయ రూపంగా గుర్తింపు తెచ్చిన అనేక హరికథలను రచించి ప్రదర్శించి హరికథా ప్రక్రియను ఆద్యులు కాకపోయినా ఆ కళకు గుర్తింపు తెచ్చి పండితపామర జనరంజకంగా తీర్చిదిద్దిన వాగ్గేయకారుడు శ్రీ మదజ్ఞాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు. వీరు హరికథలే కాక సాహిత్యపరంగా అనేక గ్రంథాలు తెలుగున, అచ్చ తెనుగున, సంస్కృతమున, పార్శ్వలోనూ అనువాద గ్రంథాలు అనేక రచనలు చేసి ఖ్యాతినొందారు. అయితే వీరి సాహిత్యం పై ఇదివరకే ఎంతోమంది పరిశోధనలు చేసినట్లుగా మనకు తార్కాణాలున్నాయి.

వేదాలలో పరమార్థాన్ని గ్రహించడానికి వేదాంగాలని, ఉపాంగాలని సహాయకారకాలుగా చేయడం వల్ల. ఆ విద్యను ఆర్జించడానికి వేదార్థం తెలుకోవడానికి యుక్తం అయింది. అయితే కొంతకాలం తర్వాత ప్రపంచంలో నూతన శాస్త్రాలు ఆవిర్భవించాయి. వాటిని కలుపుకొని వాత్సయనుడు చెప్పిన 64 కళలను ఎన్నోరెట్లుగా పెరిగాయి.

మానవుడిలో సౌందర్యపిపాస, దిద్దుక, సుఖతృప్తి ఎక్కువైన కొద్దీ, అవి సాధించడానికి అతడు కల్పించుకున్న సౌకర్యాలే కళలు అయ్యాయి. కాబట్టి ప్రస్తుతం ఉన్న విద్యలని, కళలను లెక్కించి చెప్పడం సాధ్యంకాదు.

కళలు మానవుడు హస్త కౌశలంతో చేసే పనులు, విద్యలు తన బుద్ధికుశలతతో పరిశీలించి గ్రహించే వస్తుతత్వాలు. ధనుర్వేదం, ఆయుర్వేదం కళలుగా చెప్పబడ్డ శాస్త్రాలు. అవి చదువుకుంటే శాస్త్రాలైనప్పటికీ ప్రయోగించినప్పుడు ఆ ప్రయోగమే కళ.

అయితే దాసుగారి హరికథా రచనల్లో సంగీతము, నృత్యముల పై సమగ్ర పరిశీలన ఇంతవరకు జరగలేదనే చెప్పవచ్చు.

ఈ అంశం యువ హరికథకులకు, కళాకారులకు, ఎంతో ఉపయుక్తమవుతుందని విషయం ఎన్నుకోవడం జరిగింది. పరిశోధనా విషయమై అనేక నగరాలు తిరిగి పెద్దలెందరితోనో చర్చించి, వారి అశీస్సులతో ఈ పరిశోధనా గ్రంథం రచించడం జరిగింది.

ఇందులో మొదటి అధ్యాయంలో హరికథ పుట్టు పురోవృత్తాలు, హరికథా నిర్వచనం భక్తితత్త్వం హరికథకు ఉన్న బాంధవ్యం, హరికథ యక్షగానము, రూపకము దానిలో నృత్యాలను విరించడంతో పాటు హరికథ శాస్త్రీయ జానపద అనే అంశాన్ని విశ్లేషించడం జరిగింది.

రెండవ అధ్యాయంలో ఆదిభట్ల నారాయణదాసు జీవిత విశేషాలతో పాటు వారి వంశావళిని, వారి జాతక విశేషాలను, తమంతట తాము చెప్పుకున్న వారి మాటలను, జీవితంలో ముఖ్య ఘట్టాలను సంవత్సరాల వారిగా రచనలను ముఖ్యంగా హరికథల రచనా సంవత్సరాలను వివరించడం జరిగింది.

మూడవ అధ్యాయంలో నారాయణదాసు హరికథల్లో సాహితీ సౌబగులు, సాహిత్యంలోని ముఖ్యమైన హరికథలు, వాటి కథా కథనం, మార్పులు చేర్పులతో పాటు వర్ణనలు, అలంకారాలలో దాసుగారి పట్లలను, సామోతలను, ఇతర భాషా పదాలను, అచ్చతెనుగు వరవడిని ఎన్నుకున్న విషయాలను వివరించడం జరిగింది.

నాల్గవ అధ్యాయంలో దాసుగారి హరికథల్లో సంగీత విలువలు, తత్సంబంధ జనక జన్య రాగాలను వివరించి, వారు ఉపయోగించిన తాళ, గతి, జాతి భేదాలను, కూలంకషంగా చర్చించడమైనది. అంతేకాక ప్రదర్శనలో దాసుగారి హరికథలు సంగీత వైశిష్ట్యం ఇందులో చర్చించడం జరిగింది.

ఐదవ అధ్యాయంలో దాసుగారి హరికథల్లో నృత్యాంశాలను అడుగు, అడవు జతి విధానాలు ముక్తాయి రచనలు దాసుగారి సంప్రదాయాన్ని వివరించి, శాస్త్ర విషయాలకు హరికథా ప్రదర్శనలోని భేదాలను విశ్లేషించి చర్చించడమైనది.

ఆరవ అధ్యాయంలో దాసుగారి నాట్యశాస్త్రంలో చెప్పిన విషయాలకు దాసుగారి హరికథలకు ఉన్న సంబంధ బాంధవ్యాలను ప్రదర్శనలో సిద్ధాంతపరమైన విషయాలు ఆయే దేశీ పద్ధతులలో చెయ్యడం అనే విషయాలను వివరించడమైంది.

ఇంత మహోన్నత సాహిత్యాన్ని అద్భుత పరిపూర్ణ సమాహార కళను అందించిన దాసుగారి హరికథలకు అనుబంధంగా వారి శిష్య ప్రశిష్యుల వివరాలను అనుబంధం - I గానూ, ఇతర రచనలను, వారి ప్రదర్శన జనరంజనకు పత్రికల్లో వచ్చిన ప్రశంసలను. సంపాదకుల నుండి వివిధ గ్రంథాల నుండి చేర్చడమే కాకుండా వారి చేవ్రాలు నఖలును, ఛాయా చిత్రాలను, సంప్రదించిన గ్రంథాలను ఈ అనుబంధంలో చేర్చడమైనది.

ఈ పరిశోధనకు గాను (దాసుగారి హరికథల పై) ప్రత్యేక శ్రద్ధ కలగడానికి ప్రత్యక్ష కారణం. ఏ కళాకారునికీ జరగని రీతిలో ఏ కొద్దిమంది వాగ్గేయకారులకో జరిగే విధంగా ఏటా జయంతి, వర్ధంతి ఉత్సవాలు దాసుగారికి జరపటం.

శ్రీ త్యాగరాజస్వామి వారికి జరిగిన వైభవంలో శ్రీ నారాయణదాసుగారికి ఉత్సవాలు కోస్తా జిల్లాల్లోనే కాకుండా ఏవదాంధ్ర దేశంలో జరపడం. ఈ విధంగా ఎందుకు జరపాలి. వీరి కథల్లో సంగీతానికి, నృత్యానికి ఎంత ప్రాధాన్యతనిచ్చిందో తెలుసుకోవాలనే ఉత్సుకత నృత్య విద్యార్థినిని, కొంత సంగీత ప్రవేశం వున్న నాకు ఆసక్తి కల్గింది.

ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారి పట్ల నా ఉత్సాహానికి ప్రోత్సాహంగా తెలుగ విశ్వ విద్యాలయం జానపద కళల శాఖలో నాకు ప్రవేశం లభించడం, డా॥ బేట్టు వెంకటేశ్వరుల గారు నా పరిశోధనాంశాన్ని ఒప్పుకోవడంవల్ల ఈ అంశాన్ని తీసుకోవడం జరిగింది.

* * *

విషయసూచిక

హరికథ - పుట్టు పూర్వోత్తరాలు	అధ్యాయం - 1	1 - 41
1.1 పరిచయం		1
1.2 భక్తితత్వం - హరికథ		2
1.3 హరికథ		4
1.4 హరికథ ప్రాచీనత - పుట్టుక		5
1.5 ఇరుగు పొరుగు రాష్ట్రాల హరికథ		12
1.6 హరికథ నిర్వచనం		15
1.7 హరికథ - పర్యాయపదాలు		18
1.8 ఉత్తమ కథకుని లక్షణాలు		20
1.9 రూపకాలు - హరికథ		24
1.10 యక్షగానం - హరికథ		27
1.11 దాసుగారు - హరికథ		33
1.12 హరికథ - శాస్త్రీయ, జానపద పంథాలు		34
నారాయణదాసు-జీవితం-పంచాంగము	అధ్యాయము - 2	41 - 70
2.1 పరిచయం		39
2.2 వంశావళి		40
2.3 జాతకం		41
2.3.1 సంస్కృతమున		41
2.3.2 అచ్చ తెనుగు		42
2.4 జీవితము		42
2.4.1 బాల్యం - విద్యావ్యాసంగం		44

2.4.2	విద్యాభ్యాసం	45
2.4.3	మొదటి హరికథ	46
2.4.4	దేశ సంచారం	47
2.4.5	ఆనందగజపతితో సంబంధం	54
2.4.6	తిరుపతి వెంకటకవుల కలయిక	55
2.4.7	సత్కారాలు	55
2.4.8	నిర్యాణం	58
2.5	నామాట	59
2.6	జీవిత పంచాంగమ	62
దాస సాహిత్యం - హరికథా సౌబగులు అధ్యాయం - 3		71-137
3.1	కథాంశాలు	67
3.1.1	రామాయణ సంబంధ కథలు	67
3.1.1.1	యదార్థ రామాయణం (6 కాండలు)	67
3.1.1.2	జానకీ శపథం	72
3.1.2	భారత సంబంధ కథలు	74
3.1.2.1	భీష్మ చరిత్ర	74
3.1.2.2	సావిత్రి చరిత్ర	77
3.1.3	భాగవత సంబంధ కథలు	79
3.1.3.1	సంస్కృత కథలు - హరికథామృతం (3 బిందువులు), 1. శ్రీకృష్ణజననం, 2. పితృబంధవిమోచనం, 3. ధర్మసంస్థాపనం	79
3.1.3.2	తెలుగు కథలు 1. ధ్రువచరిత్ర, 2. గజేంద్రమోక్షం, 3. అంబరీష చరిత్ర 4. రుక్మిణీ కల్యాణం, 5. ప్రహ్లాద చరిత్ర	84
3.1.4	పురాణ కథలు 1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం, 2. గౌరప్ప పెండ్లి 3. మార్కండేయ చరిత్ర	97

3.2.	వర్ణనలు - వచన రచనలు	102
3.3.	చందస్సు, అలంకారాలు,	119
3.4	భాషా విభజన 3.4.1. సంస్కృతం	126
	3.4.2.అచ్చతెనుగు/నాటుతెనుగు, 3.4.3. మిశ్రభాష	
3.5	అన్యభాషా పదాలు	130
3.6	హరికథా సాహిత్యంలో పాత్ర పోషణ	132

దాసుగారి హరికథల్లో సంగీత విశిష్టత   అధ్యాయం - 4   138-204

4.1	సంగీతాంశాలు	134
4.2	తాళాంశాలు	137
4.3	జనక రాగాలు	139
4.4	జన్య రాగాలు	149
4.5	హిందుస్తానీ రాగాలు	163
4.6	జానపద రాగాలు	164
4.7	అపూర్వ రాగాలు	166
4.8	తాళాలు, జాతులు	166
4.9	గతులు, యతులు	167
4.10	సంగీత ప్రదర్శనా విధానం - హరికథ	169
4.11	సంగీత విశిష్టత గల కీర్తనలు	172

దాసుగారి హరికథల్లో నృత్య అభినయాలు   అధ్యాయం - 5   205-247

5.1	పరిచయం	200
5.2	నాట్యం	201
5.3	నృత్తం - నృత్యం	204
5.4	అభినయం	207

5.4.1	ఆంగికాభినయం	207
5.4.1.1	పాదభేదాలు	207
5.4.1.2	హస్తభేదాలు	210
5.4.1.3	ముఖజాభినయం	213
5.4.2	వాచికాభినయం	213
5.4.3	ఆహార్యాభినయం	214
5.4.4	సాత్త్వికాభినయం	221
5.5	నవరసాలు	221
5.6	ప్రదర్శన విధానం - ముఖ్య కీర్తనలు	221

నాట్యశాస్త్రంతో సంబంధ బాంధవ్యాలు   అధ్యాయం - 6   248-293

దాసుగారి హరికథలు

6.1	పరిచయం	242
6.2	నాట్య మండపం	242
6.3	నృత్తం	243
6.4	రసానుభూతి	244
6.5	రసం	246
6.6	భావం	258
6.7	అభినయం	261
6.8	ధర్మి	275
6.9	వృత్తి	278
6.10	ప్రవృత్తి	279
6.11	సిద్ధి	280
6.12.	స్వర	281

6.13.	ఆతోద్యం	282
6.14.	గానం	283
6.15.	రంగం	284
6.16.	ప్రదర్శనావిధానం - నాట్యశాస్త్రం	285

ఉపసంహారం

అధ్యాయం - 7 287-291

అనుబంధం

1.	శిష్య ప్రశిష్య వివరాలు.	1 - 12
2.	దాసుగారి ఇతర రచనలు - సంక్షిప్తం.	13 - 31
3.	దాసుగారి ప్రదర్శనలు - ప్రశంసలు.	32 - 47
4.	దాసుగారి చేవ్రాలు నఖలు.	48 - 54
5.	ఛాయా చిత్రాలు.	55 - 65
6.	సంప్రదించిన గ్రంథాలు.	66 - 69

అధ్యాయం - 1

హరికథ - పుట్టు పూర్వోత్తరాలు

అధ్యాయం 1

హరికథ - పుట్టు పూర్వోత్తరాలు

1.1	పరిచయం	1
1.2	భక్తితత్త్వం - హరికథ	2
1.3	హరికథ	4
1.4	హరికథ ప్రాచీనత - పుట్టుక	5
1.5	ఇరుగు పొరుగు రాష్ట్రాల హరికథ	12
1.6	హరికథ నిర్వచనం	15
1.7	హరికథ - పర్యాయపదాలు	18
1.8	ఉత్తమ కథకుని లక్షణాలు	20
1.9	రూపకాలు - హరికథ	24
1.10	యక్షగానం - హరికథ	27
1.11	దాసుగారు - హరికథ	33
1.12	హరికథ - శాస్త్రీయ, జానపద పంధాలు	34

1.1 పరిచయం :- సకల కళలు, సర్వ శాస్త్రాలు, సమస్త విద్యలు, భగవంతుని పై దృష్టిని నిలపడానికి, పరమార్థ సాధనకు ఉపయుక్తమయి ఉండాలనేది అన్ని మతాల వారు అంగీకరించే సత్యం. ఇది పరమార్థం ఆనందానికి హేతువు అవుతుంది. ఆనందం భౌతికం, అధ్యాత్మికమని ద్వివిధాలు .భౌతికంగా ప్రదర్శించే కళ ఆధ్యాత్మ ప్రబోధాన్ని కల్గిస్తే ఇక ఆ ఆనందానికి అవధులు చెప్పలేం. అటువంటి కళలలో అతి ప్రాచుర్యం పొందిన శైలి “హరికథ”.

ఈ అధ్యాయంలో భక్తితత్త్వం హరికథ సంబంధాలు, పుట్టుక, ఇరుగు పొరుగు రాష్ట్రాలలో ఉన్న హరికథ శైలులు, హరికథా నిర్వచనం, ఉత్తమ కథకునికి ఉండవలసిన లక్షణాలను, హరికథకు రూపకాలతో ఉన్న సంబంధాలను, అలాగే యక్షగానాలు హరికథలకు ఉన్న సంబంధాలు - దాసుగారికి హరికథకు ఉన్న సంబంధాలు అనే విషయాలను చర్చించడం జరిగింది.

“దేవతలు స్తోత్రప్రియులే కాక కళా ప్రియులు కూడా అలాగే ఆంధ్రులు కూడా నృత్య గీతికా ప్రయోగాభిలాషులని శాస్త్రకోవిదులు అభిప్రాయం.”¹

సాంఘిక వ్యవస్థ నుండి విడదీయరాని పరంపరగా ఈ విద్యలు, కళలు చాక్షుష క్రతువులుగా శ్రవణానంద సంధానాలుగా ప్రవర్ధిల్లుతూ ఉంటాయి. అట్టి వాటిలో భజనలు, పురాణ పఠనాలు భామా కలాపం, గొల్ల కలాపం, తూర్పు భాగవతాలు, బయలాటలూ, యక్షగానం, వీధి నాటకాలు, జంగాల కథలు, పగటి వేషాలు, బుర్ర కథలు, ఆసాది కథలు, కొయ్యబొమ్మలు, తోలు బొమ్మలు మొదలైన ఎన్నో జానపద కళారీతులు ఆంధ్రదేశంలో ప్రచారంలో ఉన్నాయి.

ఈ విద్యలు పౌరుషేయాలైనప్పటికీ వేద కాలము నుండి పండితులు ప్రమాణాలు స్వీకరించబడుతున్నవని ఘనబోధ పరులయిన పెద్దలు సమర్థించారు. వీటిలో పురాణ ప్రవచనం అనేది దాదాపు మనదేశంలో ఉన్న అన్ని రాష్ట్రాలలోనూ అతి ప్రాచుర్యమైన కళారూపం.

---

1. నతథా గంధ మాత్యేన దేవాస్తవ్యంతి పుజితాః ।

యథా నాట్య ప్రయోగ జ్ఞాస్తవ్యంతి స్థితి మంగళైః ।

నాట్యవేదం - జమ్మల మడుగు మాధవరాయశర్మ - 1059

పురాణ ప్రవచన రీతికి కీర్తనలు జోడిస్తే హరికథ అవుతుందని పెద్దల సమర్థన. భక్తి ప్రధానాలు, సంగీత ప్రధానాలు రచనలయిన జయదేవ అష్టపదులు, రామదాసు కీర్తనలు, తరంగాలు, త్యాగరాజకీర్తనలు, ఆధ్యాత్మ రామాయణ కీర్తనలు తొలుత హరికథా గానానికి ఆధార భూతాలుగా ఉపకరించాయి.

1.2 భక్తితత్త్వం-హరికథ:-భక్తితత్త్వమేప్రాణంగా ఆవిర్భవించినది హరికథ. “భజసేవాయామ్” అనే ధాత్యర్థాన్ని బట్టి ‘భజ్’ అనే ధాతువు నుండి భక్తి నిష్పన్నమైనట్టు తెలుస్తుంది.

సర్వలోక శరణ్యుడైన పరమేశ్వరుని సర్వార్పణబుద్ధితోత్రికణశుద్ధిగా సేవించడమేభక్తి. కాంక్షాకామచింత మానసిక సత్కారాలలో భక్తియే శ్రేష్ఠమని,²

వివేక చూడామణిలో ఆది శంకరుని నిర్వచన ప్రకారం వారి దృష్టిలో ఆత్మ స్వరూపానుసంధానమే భక్తి.³

ఈశ్వరుని పట్ల పరాంకోటికి ఉన్న అనురక్తియే భక్తి అని శాండిల్య మహర్షి భక్తి దర్శనం.

(భక్తి మిమాంస సూ-2)

ఫలాశక్తిలేని అనురక్తిని, పరమేశ్వర దత్తమైన చిత్తవృత్తిని పరాభక్తిగా పరిశీలకులు కీర్తిస్తారు. పరిణతమైన భక్తిని “పుష్టి భక్తి” అని అంటారు. భక్తికి గల ప్రాధాన్యత బట్టి “భక్తి నిష్ఠోభవ” అని ఉపనిషత్తులు నిర్దేశిస్తున్నాయి.⁴

కాబట్టి నృత్యాల వల్ల కూడా ఈలోకం పవిత్రమవుతుందని భాగవతం చెపుతోంది.⁵

భక్తులే భగవంతునికి ప్రియులని భగవద్గీత నిరూపిస్తుంది.⁶

“సర్వతో అధికం స్నేహః భక్తిః అని మధ్వాచార్యులు ఉక్తి. పై విషయాలను పరికిస్తే సకల సాధనాలలో ‘భక్తి’ శ్రేష్ఠమైనదని స్పష్టమవుతుంది.”

2. “భజయిత్యేష వైధాతుః సేవాయం పరికీర్తితా” -- అనిగరుడ పురాణోక్తి

3. “త్రిసత్యస్త భక్తిరేవ గరీయసి” నారద భక్తి సూత్ర వివరణ (సూ-81)

4. “మోక్ష సాధన సామగ్ర్యం భక్తిరేవగరీయసి
స్వస్వరూపాను సంధానం భక్తిరిత్య భిధీయతే”॥

5. “హృషి కేశ, హృషి కేశ సేవనం భక్తి రుత్యతే” -- అని విష్ణు పురాణోక్తి

6. “అహే తుక వ్యవహితాయా భక్తిః పురుషోత్తమే” అని,
“ఉద్గాయతీ నృత్యతేచ మద్భక్తియుక్తో భువనం పునాతి” -- శ్రీమద్భాగవతం(3-29-12, 11-14-24)

7. “మద్భక్తః సమేప్రియః భక్తి మన్యః సమేప్రియః ”

శ్రీమద్భాగవత భక్తిని 9 విధాలుగా వర్గీకరించింది.”

(భాగవతం 7-5-23,24)

పోతన్నగారు కూడా నవవిధ భక్తిరీతులను అనువదించారు. “

(ఆంధ్ర భాగవతం 7-167)

వీటిని పూర్వులలో ఎవ్వరు ఏ విధంగా విష్ణువును పూజించారో తెలుసుకోవడానికి కొన్ని ఉదాహరణలు. ¹⁰

1. శ్రవణం :- పరీక్షిత్తు, జనమే జయుడు.
2. కీర్తనం :- శుకయోగి, నాదోపాసకులైన తుంబుర, నారదులు
3. స్మరణం :- సనకసనందాదులు, ప్రహ్లాదుడు, ధ్రువుడు.
4. పాదసేవనం :- నిత్యానపాయినీయైన లక్ష్మీ సేవానిష్ఠుడయిన హనుమ.
5. అర్చనం :- అంబరీషుడు, పృథు చక్రవర్తి, విష్ణుచిత్తుడు, రామకృష్ణ పరమహంస.
6. వందనం :- అక్రూరుడు
7. దాస్యం :- భరతుడు, కుబ్జ, విదురుడు
8. సఖ్యం :- గోపబాలురు, సుగ్రీవుడు, అర్జునుడు, శ్రీదామ సుదాములు.
9. ఆత్మనివేదనం :- గజేంద్రుడు, ప్రహ్లాదుడు, బలి, శిబి, విభీషణుడు మొ|| వరు.

ఈ నవవిధ భక్తులకు వాత్సల్యాన్ని భక్తిగా చేర్చి కౌసల్యా దశరథులను, నంద యశోదలను, దేవకి వసుదేవులను కూడా కొందరు ఉదహరిస్తారు.

నామరూప గుణ భావనలో నవ విధాలలో భక్తి ఏదో ఒక రీతిలో ప్రాధాన్యత కల్గి ఉంటుంది. ఫల సంకల్ప విధానాన్ని బట్టి భక్తి 9 విధాలు.

---

8. “శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనం ।

అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్యమాత్మ నివేదనం ”॥

ఇతి పుంసార్పితా విష్ణౌ భక్తి శ్చేన్న వలక్షణా.

9. మ. తను హృద్భాషల సఖ్యమున్ శ్రవణమున్ దాసత్వమున్ వందనా

ర్చనముల్ సేవయునాత్మలో నెఱుకయున్ సంకీర్తనల్ చింతనం

బను నీ తొమ్మిది భక్తి మార్గముల సర్వాత్మున్ హరిన్నమ్మి స

జ్ఞుడై యుండుట భద్రమంచు దలతున్ సత్యంబు దైత్యోత్తమా!

10. హరికథా సర్వస్వం - దొణప్ప - భక్తితత్త్వం.

విష్య యశో ఐశ్వర్యాల నుద్దేశించి భౌతదృష్టిని అర్పించడం తామస భక్తి, సాత్త్విక భక్తి, దురితక్షయాలు, పరమేశ్వరార్పణ విధి అని త్రివిధాలు. ఇట్లు గుణ ప్రయుక్తమైన భక్తి నవ విధాలు, ఈ నవవిధ భక్తి మార్గాలలో “కీర్తనం” ప్రముఖమైనది. ఆవిశేషత హరికథలో ఉంది.

1.3 హరికథ:- హరియొక్క కథ అంటే హరికి సంబంధించిన కథ అని యౌగికార్థం. ఒక నాడు కేవలం హరికి పరిమితమైనది ఈ కథ. విష్ణువుకు సంబంధించిన కథ. నృత్య గాన సహితంగా కథకుడు చెప్పు కథా ప్రక్రియ. ¹¹

“హరికథ సర్వకాలికమూ, సార్వవర్ణికమూ, సకల కళా సమ్మేళనం అయిన కళా విశేషం. ఇది విశ్రాంతి జనకమే కాక వినోదాత్మకము కూడా. హృద్య పద్య గేయాత్మకమై వచన రచనతో సంగీత నృత్య కళా సమ్మిళితమై, ఉపకథా వ్యాఖ్యానాలతో పండిత పామర జనరంజకమైన విశిష్ట కళారూపమే హరికథ.” ¹²

హరి శబ్దానికి విష్ణువు అనే కాకుండా నానార్థాలు అమరకోశంలో చెప్పబడ్డాయి.

(3-330, అమరకోశం)

హరి అనే పదంలో విష్ణు, ఇంద్ర, చంద్ర, సూర్య, యమ, అగ్ని, సింహం, గుఱ్ఱం, నక్క, కోతి, నెమలి, చిలిక, కోకిల, బాతు, పాము, కప్ప మొదలైనవి 25 నానార్థాలు. ¹³

“హరతి యోగినాం చేతాంసి ఇతిహరిః ”

-- అని నిర్వచనం.

అర్థం వేరయినపుడు తద్బోధక శబ్దం సైతం వేరు అనేది - భేద పక్షం, ఎన్ని అర్థాలున్నా శబ్దమొక్కటే అనేది అభేద పక్షం.

హరికథ అనే సమాసానికి హరియొక్క కథ అనే విగ్రహం చెప్పుకుంటే ‘హరి’ అనే శబ్దానికి అర్థాలు అనేకమైనప్పటికీ హరికథ అంటే ‘విష్ణు కథ’ అని గూడార్థము.

శంకరాచార్య అద్వైతమత ప్రకారం హరిహరులకు అభేదం కాబట్టి హరికథ, హరకథ ఏదైనా భగవత్కథ హరికథ గానే చెప్పవచ్చు.

11. సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు - చివరి సంపుటి - ల-హ - 1068

12. హరికథా స్వరస్వం - తూమాటి దొణప్ప - హరికథా నిర్వచనం.

13. “యామిని వేంద్ర చంద్రార్క విష్ణు సింహంశు వాజిషు ।

శుకాపికపి భేకేషు హరిర్నాకసిలే త్రిషు - ॥ ”

తర్వాత కాలంలో దేవతామూర్తుల చరిత్రలే కాక బ్రహ్మరుద్రులకు, ఇంద్రాది దేవతలకు, ఇతర దేవతా గణాలకూ అసంఖ్యాక స్థానిక దేవతా కోటికి, విష్ణు స్వరూపులుగా పరికీర్తులైన విశ్వంభరాది పతులకూ, పురాణేతిహాస కావ్యరూపకాదుల్లో ఉపశ్లోకితములైన మహా పురుషులకీ, దేశ నాయకులకీ, జాతి నేతలకూ, శాంతిదూతలకు, ఇతర చారిత్రక వీరులకూ, సామాజికాది రంగాలలో కృషి చేసిన కర్మ వీరులకు, రాజకీయ పక్షాలకీ, రాజకీయోద్యమాలకీ, మత ప్రవక్తలకీ, మరాఠిపతులకూ, స్వాములకు, ఉత్తమ పదస్థులకూ, ఉదార గృహిణులకి, అమ్మలకీ, బాబులకి, బీబీలకూ, చివరికి ఆసాములకి, రైతుకి కూడా ఈ హరికథ వ్యాపించింది.

నారాయణదాసు అభిప్రాయం ప్రకారం “జగద్రక్షకుడు భగవంతుని కథలను, దానవీరుల, ధర్మవీరుల లోకోపకారం చేసిన ఎటుక గల మహానుభావుల సచ్చరిత్రలను మృదుమధుర పద సందర్భోచిత రచనా విశేషాలతో హరికథా గానం చెయ్యాలి.”¹⁴

1.4 హరికథల ప్రాచీనత పుట్టుక:- వేదకాలం నాటికే హరికథ ఉందని ఊహా. హరికథ స్వరూపం వేదకాలం నాటిదని, సర్వజ్ఞులయిన అగ్ని వేశాది మహర్షులు అభిప్రాయం. హరికథ శిల్పాన్ని, స్వరూపాన్ని వేదకాలం నాటిదనే అభిప్రాయం.¹⁵

బ్రహ్మ మానసపుత్రుడైన నారదుడు భక్తి సూత్రాలనుపదేశిస్తూ హరికథా గానం చేసేవారని ప్రతీతి. వేద విభజన చేసాక, అష్టాదశ పురాణాలు రచించినా మనశ్శాంతి పొందనేరని శ్రీవ్యాసునికి శ్రీమద్భాగవతం విరచించి హరికథా వృత్తాన్ని పంచమని మానవోద్ధరణ గావించమని ఆదేశించాడు. తర్వాత శుకుడు, శౌనకుడు, సూతుడు హరికథా రూపకమైన భాగవతాన్ని భారతదేశంలో ప్రచారం చేశారు.¹⁶

- పోతూరి ప్రసన్నంగారి అభిప్రాయం.

హరిశబ్ద వాచ్యులైన ఇంద్రాగ్నుల సంకీర్తనాలు ఉషదేవతాది ఇతర దేవతల స్థితిగానాలు వేదచతుష్టయంలో కనిపించే మాట వాస్తవమే కానీ, అదొక కళారూపమని గానీ, నేటి కళా రూపానికి ధోభూమి అని కాని నిర్ధారించే ప్రమాణాలు లేవు.

14. జగజ్యోతి - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు - పుట - 28

15. ఇది కేవలం ఊహా - ఎవరూ చూసినది కాదు కాని దొణప్ప గారు వేద కాలం నాటికే పాటిక, హరికథ ఉన్నట్లుగా వివరించి, కీర్తనం, భజనం ఉన్నట్లుగా వివరించారు.

16. కథాగానం - జాతీయ ప్రమాణాలు నాట్యకళ - 1965 ఫిబ్రవరి - పుట - 21

“హరికథ వేదకాలానికే బీజరూప మున్నట్లును, ఇతిహాసిక యుగమన కుశలవుల రామాయణా గానం మొదలైన సందర్భాలలో దానిస్వరూపం విస్తరించినట్లు కొందరి తలపు.”¹⁷

హరికథలు ఈ నాటివి కావనే విషయం పురాణాల్లో నారదుడు హరికథకునిగా ప్రసిద్ధి పొంది ఉన్నందుకు ఈ కళ అనాదిగా వస్తోందని తెలుస్తుంది.¹⁸

- పెదపాటి గోపాలకృష్ణమూర్తి

ఆం.ప్ర.కథాగాన కళాపరిషత్ కీర్తదర్శి ప్రతిపాదన.

“నారద హనుమాదులను బట్టి హరికథలు పురాణ యుగంలో ప్రసిద్ధి వచ్చాయనిపిస్తుంది. శ్రీమద్భాగవతమందు హరికథల విషయం గురించి కొంత చర్చ జరిగింది. కాబట్టి హరికథా ప్రసంగం నాటిది కాని నేటిది కాదు. అతి ప్రాచీనమైనది.”¹⁹

- సరస్వతీ పుత్ర పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు.

కుశలవుల రామాయణగానం విమర్శకులు చూపించే మరో పాత్రోద హరణ. ఇంతేకాక ప్రాచీన కాలంలో సత్రయాగాల్లో హరికథా గానాలు, సామూహిక భజనలు జరుగుతూ ఉండేవి అని భాగవతాది గ్రంథాల వల్ల తెలుస్తోంది.

హరికథ యక్షగాన లక్షణాలు ఉన్న ఒక భిన్న ప్రక్రియ. అంతేకాక దాసుగారు తన హరికథలన్నీ యక్షగానాలనే వచించడం జరిగింది.

ప్రాచీన కాలంలో దేవయాని విశేషులయిన యక్షులే వేషాలు ధరించి, దేవతలైన యక్షులే వీరు అని తోచే విధంగా తారస్థాయిలో మనోజ్ఞంగా ఆడి, పాడి, ప్రజా సామాన్యాన్ని రంజింప జేసే ‘జాతి’ ఒకటి ఉండేది. యక్షుల వేషాలు ధరించే ఈ జాతి వారిని ప్రజలు యక్షశబ్ద భవమైన జక్కుల వారు అని పిలవడం జరిగింది. జక్కుల పాటికి సంస్కృతీకరణమే యక్షగానం.

యక్ష గానం యక్షుల యొక్క గానమని సామాన్యార్థం. యక్షుల గురించి ప్రాచీన హైందవ, బౌద్ధ, జైన సారస్వతాలో విషయం సమృద్ధిగా ఉంది. బౌద్ధ సారస్వతంలో యక్షులు నీతి ప్రవక్తలుగా, రక్షక శక్తులుగా చెప్పబడ్డారు. బౌద్ధ శిల్పంలో యక్ష యక్షణీద్వార పాలక ప్రతిమలు కనబడతాయి.

17. ఆంధ్రయక్షగాన వాఙ్మయచరిత్ర - ప్రథమభాగం - పుట - 78

18. హరికథలు - నేటి స్థితి - నాట్యకళ - జనవరి - ఫిబ్రవరి - 1969.

19. భారతీయ సంస్కృతి - హరికథలు - అనే వ్యాసం - పుట - 67 - 1969.

ప్రాచీన సంస్కృత కావ్యాలందు కూడా ఈ విషయం చర్చించడం జరిగింది. భట్టి కావ్యంలో “యక్షశాపి పణాయంతి తద్విభూతం గృహే గృహే” అనే వాక్యం ఉంది. దీనిని బట్టి యక్షులు స్తోత్ర పాఠకులై ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. కాళిదాసు మేఘ సందేశంలో.²⁰ యక్షుల నృత్యగీతి ప్రీతి సూచిస్తుంది.²¹

యక్షిణి సంగీత సాధన గురించి సూచించబడింది. యక్ష గానం ప్రారంభంలో ఒక గాన విశేషంగా చెప్పబడింది.²²

ఇందులో గంధర్వాదులతో పాటు యక్షులు కూడా గానలోలురని చెప్పబడింది.

తెలుగులో ఒక శబ్దం నేటికీ ఒకానొక జాతి జనులని నియతంగా చెప్పడానికి వాడడం వినిపిస్తుంది. తెలుగులో జక్కుల పురంధ్రుల పాటలు ఉన్నట్టుగానే ‘ఎక్కలగాన’ మనె నాట్యగానాలు కన్నడ సాహిత్యంలో కనిపిస్తాయి. జక్కుల వారు ఆంధ్రదేశంలో గుంటూరు, గోదావరి, తెనాలి, పెద్దాపురం మొదలైన ప్రాంతాల్లో ఇప్పటికీ ఉన్నట్టుగా తెలుస్తోంది.

జక్కుల వారికి నాట్య కళతో సంబంధం ముండినట్లు, ఈ జక్కుల వారు మొదట మత ప్రచార నిమిత్తంగా లేక ఒక ప్రధాన వృత్తిగా ప్రారంభించి యక్షగాన ప్రవర్తకులై దీన్ని వారందరూ కాలక్రమంగా ఏర్పడిన జాతియని, వారి వృత్తికి సంబంధించిన యక్ష (జక్కు) శబ్దం, తర్వాత వారిదీ జాతి వాచకంగా పరిణమించి ఉండవచ్చునని తెలుస్తోంది.

ఆంధ్రదేశాన జక్కుల వారి ప్రశస్తి చిరకాలానుగతంగా వినవస్తోంది. ఈ నాటి రాయలసీమలో జక్కసానికుంట్ల (కర్నూలు జిల్లా, పత్తికొండ తాలుకా) జక్కుల చెరువు, (గుత్తి తాలుకా), జక్కుల చెరువు (పెనుగొండ తాలుకా) జక్క సముద్రం (హిందూపురం తాలుకా),

20. “యస్మాం యక్షాః సితమణి మయాస్యేత్యహ ర్మ్యస్థలాని
జ్యోతిశ్యాకాకుసుమ రచితా న్యుత్తమ స్త్రీ సహాయాః
అసే వస్తే మధురతిఫలా కల్పవృక్షే ప్రసూతం
త్వద్గంభీర ధ్వనిషు శనకైః పుష్కరేష్వాహ తేషు”॥

21. “ఉత్సజ్జేవా మలిన వసనే సౌమ్యనిక్షిప్యవీణాం
మధ్లోత్రాజ్ఞం విరచిత పదం గేయ ముద్గాతుకామా
తన్త్రీ మార్గం నయన సలిలైః సారయిత్వా కథంచి
ద్భూయో భాయః స్వయమపిన్నతా మూర్ఛనా విస్మరన్తి”॥

22. “యక్షౌషు గీతమపిగాన శైలీమ్
యక్షాశ్చనాగా అపికిన్నరాశ్చ గాంధర్వముఖ్యా ఆపిగానలోలాః”

జక్కులాడికి (బళ్ళారి తాలుకా) మొదలైన గ్రామాల పేర్ల వల్ల ఆయా ప్రాంతాల్లో జక్కుల వారి ప్రాచుర్యం ఉండినట్లు తెలుస్తోంది.

జక్కుల వారు చేసే గాన రూప కథాఖ్యాన ఫక్కిగా రచించబడిన జాతి స్త్రీ వివక్షయందు యక్ష శబ్దం యక్షిణి అవుతుంది. యక్షణీ శబ్ద వికృతియే జక్కణి. నాట్య ప్రభేదముగనూ, నాట్యోపయోగమైన గీత ప్రబంధ విశేషంగా పేరొందిన జక్కణికి, గీతాభినయోభయ ప్రయోజనాత్మకమైన యక్షగానానికి ఏదో సంబంధముందని తెలుస్తోంది.

ఆంధ్ర వాఙ్మయాన మొట్టమొదట యక్షాది నేపథ్యాల తోటి ఆట పాటలు ప్రసక్తి పొల్కుర్కొ సోమనాధుని²³ పండితారాధ్య చరిత్రలో పర్వతప్రకరణంలో కనబడుతుంది. (1280 - 1340)²³

అది శ్రీశైల యాత్ర శివరాత్రి జాగరణ సందర్భంలో ఆవేళ అక్కడ జరిగిన కాలక్షేపాలు వర్ణించే చోట.

“అదట గంధర్వయక్ష విద్యాధి
రాదులై పాడెడు నాడెడు వారు (రి)
విధమున బ్రచ్చన్నవేషముల్ దాల్చి
యధికోత్సవము దులుకాడనట్లాడు.” అని

తర్వాత క్రీ||శ|| 1430 ప్రాంతాన శ్రీనాధుని భీమేశ్వర పురాణంలో (అశ్వా 3 పద్యం - 65) దాక్షా రామ ప్రశంస సందర్భంలో

“కీర్తింతు రెద్దాని కీర్తి గధర్వులు,
గాంధర్వమున యక్షగాన సరణీ అని ఒక విశిష్టార్థాన్ని తెలుపుతోంది.”

యక్షగాన శబ్దం ఆంధ్ర భీమేశ్వర పురాణాన చెప్పబడినట్లుగా శ్రీనాధుని కాలంలో యక్షగానం ప్రత్యేకత ఏర్పడి ఉన్నట్లుగా తెలియవస్తుంది.²⁴

23. ఈ కవికాలం గూర్చి అనేక మతాలున్నా డా.వేలట్టూరు వెంకట రమణయ్యగారి నిర్ణయం ప్రకారం 1280 - 1340 గా గుర్తించడం జరిగింది.

24. “ కీర్తి యంతిస్మ మహా త్మ్యం గంధర్వాస్త్రీదివౌకసః
గాంధర్వ విద్యానిపుణా గాంధర్వేణ గరీయసి”
సంస్కృత భీమేశ్వర పురాణం (అధ్యాయం - 10, శ్లో 19)

శ్రీనాథుని వల్ల, పాల్కురి సోముని వల్ల 13 వ శతాబ్దానికే ఈ జక్కుల పాటలు అనే యక్షగానాలు నాగరిక ప్రయోజనాలు పొందినట్లు తెలుస్తోంది.

14 - 18 శతాబ్దాల్లోని మహాకవులుగా, భరతముని ప్రభృతులచే చెప్పబడినవి, సంస్కృత రూపకాలలో మా దేశీ రూపకాలు తెనిగించకపోవడానికి కారణం కొంతవరకు యక్ష గానాలనే చెప్పవచ్చు.

యక్షగాన పరిణామ చరిత్ర రచన, ప్రదర్శన బట్టి తరతరాలకూ మారుతూ వచ్చింది. మొదట యాత్రాస్థలాల్లోనూ, కామేశ్వరి వ్రత సంప్రదాయ పరాయణులైన లోగిళ్ళలోనూ, రచ్చసావడి యందు, రాచదేవిడీలలోని యక్షగానాలు ప్రదర్శించే వారు. 15 వ శతాబ్దంలో క్రీడాభి రామోదాహరణనుబట్టి జక్కుల పురంధ్రిచేత శ్రుతిలయాత్మకంగా వాద్యోపకరణ సహితంగా, రాగ తాళ మానస్థాయి గమక నిహితంగా కదాఖ్యాన సహితంగా ప్రయోగించ బడుచుండేదని తెలుస్తోంది. ఆగానం నృత్యాను కూలమైనదిగా కూడా తెలుస్తోంది. (క్రీడాభిరామం - 136 - 137)

15 వ శతాబ్ది యక్షగానం కథావలంబనం అనేక విధ తాళ గతులు, నవరసాలంక్రియ పదాలు కల్గి కావ్య రచనోపయుక్త స్వరూపాన్ని కల్గి ఉందని చెప్పవచ్చు.²⁵

15 వ శతాబ్ది యక్షగానం వివిధ తాళాలతో నవరసాలంకృత పదాలతో కావ్య రచనకు ఉపయుక్తమైన స్వరూపాన్ని కల్గివుండేది.

15 వ శతాబ్ది ముగిసే సరికి యేక వ్యక్తి ప్రదర్శితమైన యక్షగానం బహువ్యక్తి ప్రదర్శితమై ఉత్తమ నాట్య స్థాయిని, సాహిత్య స్థాయిని సమీకరించుకున్నదని విమర్శకుల అభిప్రాయం.

---

25. కోణాగ్ర సంఘర్ష ఘమఘమ ధ్వనితార - కంఠం స్వరంబుతో గారవించి
మసిబొట్టు బొనాన నసలకొల్పిన కన్ను - కొడుపుచే దాటించు నెడపదడప
శృతికి నుత్కర్షంబు జూపంగ వలయుచో - జవిత్రాడు బిగియించు జీవగర్భ
గిల్లుగిల్లున మ్రోయు కింకిణి గుచ్చంబు - తాళమానంబుతో మేళవింప
రాగముననుండి లంఘించి రాగమునకు - నురుమయర ద్వయంబు నుత్తిగిల్లి
కామవల్లి మహాలక్ష్మి కైటభారి - వలపువాడుచు వచ్చే జక్కులపురంధ్రి.

- క్రీడాభిరామం 135 వినుకొండ వల్లభరాయుడు.

16 వ శతాబ్ద ఉత్తారార్థంలో కందుకూరి రుద్రకవి సుగ్రీవుల విజయమనే యక్షగానమే ప్రాచీనమైనది. ఇందులో శ్రవ్య కావ్య లక్షణాలే వున్న 17 వ శతాబ్దంలో కొత్త మెరుగు దిద్దుకుని కేవల శ్రవ్య కావ్య లక్షణాల నుండి దృశ్య లక్షణాలను కూడా సంఘటించుకుని దేశీ నాటక రీతిగ రూపొందింది.

సుగ్రీవ విజయంలో సంవాదశైలి సంభాషణ శైలి ఎక్కువగా యుంపే, త్రికుట, ఆదిలలో సాగి, మధ్య మధ్య చిన్న చిన్న వచనాలతో కథాను సంధానమే సూత్రధారిణి వంటి ప్రదర్శన ప్రవర్తికుడు వున్నట్లుగా తెలుస్తుంది. దీని శ్రవ్య, దృశ్య ఉభయ ప్రయోజనాల గురించి వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు ఈ విధంగా చెప్పారు.²⁶

ఈ రుద్రకవి సుగ్రీవ విజయాన్ని స్త్రీ వృద్ధ పామరాదులు ఎక్కువగా పాడుతూ ఉంటారు. ఆయా పాత్రల పాటలు తద్వేషధారులు వచ్చి పాడునట్లును, సంధి వచనాలను ఒక్కరు ఇద్దరు సుత్రధారులు పఠిస్తున్నట్లుగాను ఈ సుగ్రీవ విజయం వీధి ఆటగా ఆడబడుచుండేది.

తర్వాత తంజావూరు రాజ్యాన్ని 1614 నుండి పరిపాలించిన రాఘునాథ నాయకుని కాలంలో 1633 నుండి 1673 వరకు పాలించిన విజయ రాఘవ నాయకుని కాలంలోను సంగీత నాట్య నృత్య ప్రదర్శనలకు వీలుకల్పించి నాగరిక జనరంజకములైన యక్షగానాలు రచించబడి ప్రదర్శించబడ్డాయి.

17 వ శతాబ్ది మధ్య వుండిన సుప్రసిద్ధ ఆంధ్ర లాక్షణికుడు కానుకూరి అప్పకవి యక్షగాన లక్షణాన్ని చెప్పిన విధానం దాదాపుగా 16 వ శతాబ్దినాటి చిత్ర కవి పెద్దన్న చెప్పిన లక్షణాలకు అతి దగ్గరగా వున్నట్లు తెలుస్తుంది.

---

26. సుగ్రీవ విజయ పీఠిక. పుట 17.

(లక్షణసార సంగ్రహం 2 - 141)

“వృష భగతి త్రిపుడ రేకంఘ్రియుగముగ
దుదనేడు లఘువు లుతాలగజేయు
జంపె రేకునకు లక్షణము ద్వంద గతి
యగుగొన నోక లఘువందు మాన
రచ్చ రేకగున దురగ వల్లనము గతి
మతి మేకతాలివకా మధురగతిని
అట్ట తాళమున మత్ర లంఘికిర్వదినాల్లు
నాల్గిట విరతి పద్నాలుగింట
నిలుచు నర్థంపు నర్థ చంద్రికలుదీన
యక్ష గానాది కృతులలో నార్యులిడిన
రగడ భౌదంబులివియౌనురమ్ము చర్య
యవిత నిజదాసగు ముదాయ
యాంజనేయ”

(అప్పకీయం - 4- 303)

“తుదనేడు లఘువులు తిపిగింది చదివిన
ద్రిపుటకు వృషభగతి పదయుగము
లతి గడపల నొక్కు లఘువు మానిన జంపె
మను ద్వీరద గతి సమపదయుగము
గురుతగు రచ్చ రేకు దురగవల్ల, నా
వ్యాయ మేళ తాళియా మధుర గతికి
సంఘ్రి కిర్వది నాలగటు తాళమున సూత్ర
తోలి విశ్రాంతి పద్నాలుగింట
దెలియ నర్థంబు నర్థచంద్రికలివీన
యక్ష గాన ప్రబంధంబుల తుక వచ్చు
తగడ భేదంబు లివి యండ్రు
రస రవీంద్ర లవిత నిజ సేవకస్తోమయభిదామ”

18 వ శతాబ్ది యక్షగానాలలో రచనలో, ప్రాచీన రీతులతో పాటు కొత్త విశేషాలు కొన్ని చేరి ఉన్నాయి. 19 వ శతాబ్ది యక్షగానాల్లో చరిత్రలో చిత్ర చిత్రనైక విధ పరిణామాలకు ఆలవాలమయింది. వివిధ ప్రాంతాలందు యక్షగానాలు కోకొల్లలుగ వెలిసాయి. 19 వ శతాబ్దిలో కొత్తగా ఏర్పడ్డ అనుబంధాలు, కొర్వంజి, బొమ్మలాట, ఏకాంతసేవ, హరికథ, మార్గ నాటకం, జంగం కథ, ఆధునిక నాటకం అనే అనేక ప్రక్రియలు వెలుగులోకి వచ్చాయి.

యక్ష గానానికి కొంత శ్రవ్య కావ్య లక్షణాలు చేర్చి, గోగులపాటి కూర్మనాథ కవి, పంతుల బ్రహ్మదేవకవి మొదలైనవారు ఆధునిక హరికథగా రూపొందించారు. అయితే ఆంధ్రదేశంలో పుట్టిన హరికథల ప్రదర్శనా తీరు. ఏ రాష్ట్ర హరికథలనూ అనుసరించినవి కావు.

మునిపల్లెవారి ఆధ్యాత్మ రామాయణం ఒక విధంగా హరికథ అని చెప్పవచ్చు. కానీ హరికథా రూప యక్షగాన లక్షణాలు సమగ్రంగా కనిపించవు. కాని ఆంధ్రదేశ యక్షగాన శైలిలోని రచనా ప్రదర్శనలను ఏకాహార్య ఏకవ్యక్తి ప్రదర్శితంగా చేసి హరికథలు వచ్చాయి. కాబట్టి వాటి ప్రభావం, ప్రారంభం యక్షగానాలే అనడం నిర్వివాదాంశం.

తరువాత వచ్చిన హరికథల్లో తాళ్ళూరి నారాయణకవి రచించిన మోక్షగుండ రామాయణం హరికథగా చెప్పబడింది. కాని అది సర్వంగ లక్షణ లక్షితమైన హరికథా యక్షగాన ప్రబంధం కాదు. అయితే ఇక్కడ ఇరుగు పొరుగు రాష్ట్రాల హరికథలు కూడా తెల్సుకోవలసిన అవసరం ఉంది.

19 వ శతాబ్దం చివర సర్వంగ లక్షణ లక్షితమైన హరికథా రూప యక్షగాన ప్రబంధం శ్రీదాసుగారిని బట్టి కూడా యక్షగానాలూ హరికథలు వేరు కాదు. తాను రచించి ప్రదర్శిస్తున్న హరికథలన్నీ “యక్షగాన ప్రబంధములే” -- అని అంబరీష పీఠికలో ప్రహ్లాద చరిత్ర పీఠికలోనూ, స్పష్టం చేసినట్టు కనబడుతుంది. అయితే ఈ సంప్రదాయానికి ప్రారంభంగా కొంతవరకు ఆంధ్రదేశంలో భజన సంప్రదాయం కారణమని చెప్పవచ్చు.

“అధునాతన రూపమైన హరికథలు ఆవిర్భావానికి జయదేవ అష్టపదులు, భద్రాచల రామదాసు కీర్తనలు, త్యాగరాజు కృతులు, మునిపల్లె సుబ్రహ్మణ్యకవి, ఆధ్యాత్మ రామాయణ కీర్తనలు, హరి భజన సింగరిదాసు కూర్చిన రామదాసు చరిత్ర. తాళ్ళూరి నారాయణ కవి మోక్ష గుండ రామాయణం, నారాయణ తీర్థ కృష్ణ లీలా తరంగిణి, ఆధారంగా హరికథాగానాల రచనలకు ఎంతైనా ఉపకరించేవని చెప్పవచ్చు. భక్తి ప్రధానాలు, సంగీత ప్రధానాలు అయిన రచనలు తొలుత హరికథా గానానికి ఆధార భూములుగా ఉపకరించాయని చెప్పవచ్చు.”²⁷

1.5 ఇరుగు పొరుగు రాష్ట్రాలు - హరికథ:- హరికథా రంగానికి పరిమితంగా తెలుగునాటి పరిసర సీమలలో సాంస్కృతిక సామాన్యాలను పరిశీలిండ్లం ఎంతైనా అవసరం. ఆంధ్రాకు ఇరుగు పొరుగున ఉన్న తమిళనాడు, కర్ణాటక, ఒడియా, మరాఠ్వాడాలలో కూడా ఈ హరికథా ప్రక్రియ వుంది. అయితే ఆయా ప్రాంతాలను బట్టి వాటి పేర్లు, ప్రదర్శనా పద్ధతిలో కొన్ని మార్పులు కనపడతాయి.

తమిళనాడు:- నాయక రాజుల కాలం తర్వాత మహారాష్ట్ర రాజుల హస్తగతమైన తంజావూరు మహారాష్ట్ర ప్రభువుల వలస కల కళా రీతులు, సర్వదేశీ సాహిత్య శాఖలు అభివృద్ధి చెందాయి. నారదీయ పద్ధతిలో, వార్కరీ పద్ధతిలో రూపుదిద్దుకున్న భక్తి సాంప్రదాయం మహారాష్ట్ర లో ప్రచారంలో వున్న సంకీర్తనా పద్ధతి. ఇది హరికథా కాలక్షేప పద్ధతి. అయితే తంజావూరులో

27. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - దొణప్ప - పూర్వపీఠిక - పుట - 18

ప్రాచుర్యంలో ఉన్న కాలక్షేపానికి మరాట్వాడాలో సంకీర్తనకు కొంత తేడా ఉన్నప్పటికీ దాని ప్రభావం చాలా వరకు తమిళనాడు కథాగానం మీద పడిందనే చెప్పాలి.

తమిళనాడు, కర్ణాటక గాత్ర పద్ధతి పై ప్రభావం చూపడమే గాక మరాఠీ వారి ఓలీ, అభంగ, దిండి, ద్రుపద, లావణి మొదలైన ఛందో బేధాలతో నిండిన కీర్తన సంప్రదాయం తమిళ కళాకారులను ఎంతో ఆకర్షించింది. అంతకుముందు వున్న కాలక్షేప సంప్రదాయానికి మరాఠీ సంకీర్తన బాణి జోడించి, కృష్ణ భాగవతీ సభా పూజ్యతను ప్రథమంగా అందుకున్నారు.

కర్ణాటక:- కర్ణాటకలో కీర్తన అని కాలక్షేపమని హరికథను అనడం పరిపాటి. అయితే యక్షగాన ప్రదర్శకులు ప్రసంగ అని, కథా ప్రసంగ అని కూడా అంటారు. కైవులు శివ కథ అని, వైష్ణవులు జిన కథ అని వాడుకలో వుంది. పొరుగు దేశమైన మరాట్వాడాలో ఉన్న హరికథా ప్రభావం కన్నడరీతి పై ప్రగాఢగా వుందని పరిశోధకుల నిర్ణయం. దీని మీద కూడా దాస కీర్తనలు, శరణదీ వచనాలు, శివయోగుల కైవల్య పదాలు, పండరీ భజన, యక్ష గానం, సభా సంప్రదాయ సంగీతం ప్రత్యక్షంగానో, పరోక్షంగానో ప్రభావితం చేసింది. వీరి హరికథల్లో పూర్వ రంగం, ఉత్తర రంగం అని రెండు భాగాలు. వీరు అభంగ, దిండి, దొహరా, సాకీ మొదలైన మరాఠా సాంప్రదాయ రీతులు ప్రయోగించడం వీరి విశిష్టత.

కేరళ:- తెలుగు, తమిళ, కన్నడ దేశాలలో అభివృద్ధి చెందిన ఈ హరికథా ప్రక్రియ కేరళలో అంతగా అభివృద్ధి చెందినట్టు కనిపించదు. ఇక్కడ కథా కాలక్షేప, కథా ప్రసంగ, కాలక్షేప, హరికథా కాలక్షేపానికి వేర్వేరు పేర్లు ఉన్నాయి. వీరి కలక్షేపంలో కథా ప్రవచనం పాత సంప్రదాయపు తమిళ పదాలతోనూ, సుదీర్ఘ సంస్కృత సమాసాలతోను నిండి మళయాళ పదాలు తక్కువగా కనిపిస్తాయి. దీనిని బట్టి వీరు పరభాషా పదాలను అనుకరించారే కాని ఈ హరికథ అనే ప్రక్రియను అభివృద్ధి చేసే ప్రయత్నం ఎక్కువగా చెయ్యలేదనే చెప్పవచ్చు.

ఒడిస్సా:- ఉత్తర భారత భాషా ప్రాంతంలో ఓడియా దేశంలో హరికథలు చెప్పే సంప్రదాయం చెదురు మదురుగా కనిపిస్తుంది. అయితే ఈ కథాగానాలు ఆంధ్రదేశ హరికథకుల చేతను, ఎప్పుడో ఒరియా దేశం వెళ్లి స్థిరపడ్డ తెలుగువారి చేతనో ఈ కథాగానాలు ప్రదర్శితమవుతూ ఉంటాయి. ఈ ప్రక్రియ అచ్చంగా హరికథ అని చెప్పలేకపోయినా ఆ ప్రాంతాన్ని బట్టి వీరి కథలను దసకరియా (దాసకాష్టకా) అని పిలుస్తారు. ఇది ఎక్కువగా గంజాం జిల్లాలో వుట్టింది. ఈ గంజాం జిల్లా పై ఉత్తరకోస్తా ఆంధ్రా ప్రభావం ఎక్కువగా ఉందనే చెప్పాలి.

మరాట్వాడాః- మహారాష్ట్రలో ఉన్న సంప్రదాయం అతి ప్రాచీనమైనది. దాదాపుగా హరికథా గానం దక్షిణ భారతంలో వ్యాపించడానికి ముఖ్య హేతువు మరాట్వాడాలో కీర్తన సంప్రదాయమే అని చెప్పవచ్చు. దురాచార దూషణకు ధర్మ ప్రబోధానికి సామాన్య ప్రజలకు అర్థమయ్యే రీతిలో నూతన స్థితిగతులకు అనుగుణంగా సంస్కరించుకున్న నారద సంప్రదాయమిది.

నాటి నుండి నేటి వరకు మరాట్వాడాలో కీర్తన సంప్రదాయం ప్రవర్ధిల్లుతూ వచ్చినదని విమర్శకుల అభిప్రాయం. 19 వ శతాబ్ది చివరలో భారతదేశంలో రేకెత్తిన జాతీయోద్యమ భాగాలయిన పునర్వికసన కార్యక్రమాలలో అంశాలుగా నామ సంకీర్తనం, పురాణ ప్రవచనం, గణేష్ పూజలు, రామలీలోత్సవాలు ఇత్యాది భక్తి ప్రబోధక రూపాలు నూతన ఉత్సాహం పుంజుకొని రంగాధిరోహణం చేశాయి. ఈ పరిస్థితిలో కీర్తనకార, పౌరాణిక ప్రవచనకార ప్రాసంగికులను విస్తృత ప్రాతిపదిక పై ఒకే వేదిక మీద సంఘటితం చేసే ప్రయత్నాలు జరిగాయి.

తెలుగు, కన్నడ మినహాయిస్తే ఎక్కువ సంఖ్యలో హరిదాసులు ఉన్న సీమ మరాట్వాడా అని చెప్పవచ్చు.

ఇక్కడ కథాగాన సంప్రదాయంలో హరిదాసు పద్ధతి, వార్కరీ పద్ధతి, రాష్ట్రీయ కీర్తన (జాతీయ హరికథ) అని మూడు భేదాలు ఉన్నట్టుగా పరిశీలకులు భావిస్తున్నారు. మొదటిదైన వార్కరీ పద్ధతి నారదీయ సంప్రదాయంగా వ్యవహరిస్తారు. దీని ప్రదర్శనను ష్చిరిడీ సాయిబాబా కూడా ఆనందించారని ప్రతీతి. రెండవది పాండురంగ విఠల సంప్రదాయాన్ని అనుసరించగా భజన సంప్రదాయం వార్కరీ. ఇది జాతీయ ధృక్పథంతో ప్రేరకంగా ఉంటుంది. ఇది మూడవది. నూతన రీతి. దేశ నాయకుల జీవిత చరిత్రలు, సాంఘిక సంక్షేమ ప్రణాళికలను ప్రచారం విషయాల పై వీటి ఇతి వృత్తాలు ఆధారపడి వుంటాయి. భక్త జనులకు ఇష్టమైనది నూతన ప్రచార సాధనంగా జానపద మాధ్యమంగా మహారాష్ట్ర ప్రభుత్వం ఆమోదించిన హరికథనే రాష్ట్రీయ కీర్తనంగా పరిభాషించడం జరిగింది.

వార్కరీ, నారదీయ పద్ధతులను రెండింటి లక్ష్యం ఒకటే అయినప్పటికీ వీటి నిర్మాణ విధానాలు వేరు, నిర్వహణా సాధనాలు వేరు.

నారదీయ	వార్కరీ
1. నారదీయ పద్ధతిలో పూర్వ రంగమని, ఉత్తర రంగమని నిర్మాణ పరంగా రెండు విభాగాలు	1. వార్కరీలో రంగ విభజనం కనపడదు.
2. నారదీయ పద్ధతిలో సంగీతం పాలు ఎక్కువ	2. ఇందులో భజన పాలు ఎక్కువ.
3. పూర్వ రంగం ఆదర్శ వాదానికి, ఉత్తర రంగం వ్యావహారిక వాదానికి పరిపోషకాలు. పూర్వకాండ, కర్మకాండ, ఉత్తరకాండ, జ్ఞానకాండ అని చెప్పవచ్చు.	3. కథా గాయకులు, సదస్యులు, ఉభయులు కలిసి కొనసాగించే నామ సంకీర్తన రీతి ఇందులో ఒక విశిష్టత.

మహారాష్ట్ర భాషలో రచింపబడ్డ హరికథా రచనలు కీర్తన తరంగిణి, కీర్తనా సుమనోహర్ అని పేర్లతో సంపుటాలుగా వెలువడ్డాయి. మరాఠీ కథకు ప్రాణం పోసిన ముఖ్య సంప్రదాయాలు నాలుగు. తుకారం అభంగాలు, జ్ఞానేశ్వర ఓలీలు, మోరోపంత్ ఆర్యలు, నామన పండితుని శ్లోకాలు. వీటిలో తుకారం అభంగాలు చాలా ప్రసిద్ధి చెందాయి. ఓలీ అనే ఛందంలో సంతరించిన విపుల వ్యాఖ్యానం భావార్థ గీతిక అనే పేరుతో వెలువడింది. అయితే మరాట్వాడాలోని కీర్తన సంప్రదాయం ప్రాచీమైనప్పటికీ, చుట్టు ప్రక్కల ప్రాంతాల భాషా కథాగానాలకు ఆధారమైనదే అయినప్పటికీ ప్రభావం చూపినప్పటికీ ఆంధ్రాలో హరికథకు వీరి కీర్తన సంప్రదాయానికి ఎటువంటి సంబంధము లేదనే చెప్పవచ్చు.

1.6 హరికథా నిర్వచనం :- నిర్వచనం అంటే అల్పాక్షరమై, అసందిగ్ధమై, సారవంతమై, విశ్వతో ముఖమై, స్తోభరహితమై, అనపద్యమై, ఉండాలనేది మహర్షుల మాట. ²⁸

“హరికథ - విష్ణుకథ, నృత్యగాన సహితంగా కథకుడు చెప్పు కథాప్రక్రియ.” ²⁹

నారాయణ దాసుగారి మాటల్లో హరికథ అంటే “ఆస్థిక్య ధర్మాధర్మములను, సర్వజన మనోరంజకంగా నృత్యగీత వాద్యాలలో ఉపన్యసించుట ‘హరికథ’ అనబడుతుంది. అట్టి

28. అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవ ద్విశ్వతోముఖమ్ - వాయుపురాణం - 59 - 142
అస్తోక మనవద్యంచ సూత్రం సూత్రకృతో విదుః || స్తోభం అంటే అక్షర సముదాయం.

29. సూర్య రాయాంధ్ర నిఘంటువు ‘హ’ అక్షరం - పుట - 1069

యకౌపన్యాసకుడు కథకుడనబడతాడు. దైవ భక్తి, సత్యము, భూతదయ హరికథలోని ముఖ్యాంశాలు. ” 30

“భక్తి రసప్రధాన పురాణ గాథల్లో ఏదైనా ఒకటి ఎత్తుకొని దానిని శ్రోతల మనస్సులను ఆకర్షించునట్లు గద్యాలు, పద్యాలు, గానములతో సమ్మేళనం చేసి ప్రవచించడాన్ని హరికథా కాలక్షేపమంటారు.” 31

- జయంతి రామయ్య పంతులుగారు

“హృద్యపద్య గేయాత్మకమై అనపద్య వచన రచనా భాసురమై సంగీత నృత్య కళా సమ్మిళితమై ఉపకథా వ్యఖ్యానాదికమై, పండిత పామర జనరంజనమైన విశిష్ట కళా రూపమే హరికథ.” 32

“హరికథా గానం యుగయుగాల నుండి తరతరాలుగా ప్రజానికానికి భక్తి భావ ప్రబోధకంగా ప్రచారితమవుతున్న ఒక ఆధ్యాత్మిక లలితకళా సందేశం. అది ఒక సారస్వత విజ్ఞాన సర్వస్వం. హావభావ ప్రదర్శనానుగుణంగా పాడి ఆడుటకు, నాట్యధర్మ సునిష్ఠిత పండిత సాహిత్య సమ్మేళనా స్వరూపం ” 33

-- పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షితులు (హరికథకులు)

“ఆపాత మధురమైన గీతం, ఆలోచనామృతమైన సాహిత్యాలు ద్వైరాజ్య భారమున అధ్యక్షించు ఒక అపూర్వమైన ప్రక్రియ హరికథ. ఏక కాలంలో కర్ణ రసాయనం. హృదయ రసానందం కల్గించు ప్రదర్శనా విశేషం.” 34

“గద్య, పద్య గేయాత్మక సంగీత నృత్య కళా విశిష్టుడగు ఒక ప్రక్రియ హరికథా కాలక్షేపం. ” 35

-- నాట్యకళ సంపాదకులు పసల సూర్యచంద్రరావు.

---

30. ఆ.నా.దాసు - హరికథ - ఆంధ్రపత్రిక - విరోధి కృత ఉగాది సంచిక - 1911 సం॥

31. ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయ వికాస వైఖరి - జయంతి రామయ్య

32. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - పుట - 73- 74 - పుట - 112

33. హరికథా పరిణామము - రేడియో ప్రసంగం - జనవరి - 1958

34. సారస్వత నీరాజనం - పుట - 450

35. నాట్యకళ - సంపాదకీయం - ఫిబ్రవరి - 1965

“సంగీతం, నాటకం సందర్భించిత హావభావ ప్రకటనాత్మకమైన అభినయం, కవిత్వం పైన వేసుకున్న కళా స్వరూపమే హరికథ. శ్రవ్యమైన సంగీతం, లయానుగుణమైన నృత్యం, సందర్భించిత అభినయం, వాక్ వాక్య విన్యాసమున గోచరించు నాటకీయత, ప్రసక్తాసు ప్రసక్తంగా చాటోక్తులు, హాస్య ప్రసంగాలు, పిట్ట కథలు, విమర్శలు, విసురులు, చెఱుకులతో హరికథ శ్రోతలనాంద పరవశులను చేస్తుంది.”³⁶

దాసుగారి భీష్మ చరిత్ర సమీక్షకులయిన ఏ.యస్.ఆర్.ఆంజనేయులు అభిప్రాయం.

కథకుని కళాత్మకమయిన కథనం భారతదేశంలో చాలాకాలంగా భద్రాయితమైన నిధి. దేవకథా కథనం లోకంలో హరికథా నామమున ప్రసిద్ధంగా ఉంది.³⁷

-- నాట్యవేదకృతికర్త శ్రీ జమ్మలమడుగు మాధవరాయశర్మ.

హరికథ ఒక మోటారు బండి అనుకుంటే నృత్యం, గీత వాద్యాభినయాలే చక్రాలు, బోధనా భారతి పెట్రోలు, మోచి లాయిలు వాజ్మధుర్యం, కథకుడు డ్రైవర్, గవింద నామశృతి హారను, లైట్లు, పిట్ట కథలు బ్రాకులు, గమ్య స్థానం మనశ్శాంతి నిలయం. సభ్యులే ప్రయాణీకులు.³⁸

ఈ నిర్వచనాలు కొన్ని సూత్రభాసములు మరికొన్ని కాకతాళీయంగ చెప్పుటచే కాబోలు, సూత్రవృత్తి ప్రాయములు, ఈ నిర్వచనాలలో ఏ ఒకటి హరికథా స్వరూప స్వభావాలన్నిటినీ ఇముడ్చుకోలేదు. హరికథ యొక్క స్వరూప స్వభావాలు పూర్తిగా తెలిస్తే తప్ప హరికథను నిర్వచించడం కష్టం.

హరికథ అనే కృతి కేవలం పద్యం కాదు. కేవలం గద్య కావ్యం కాదు. క్షేత్రయ్య పదాల వంటి కేవలం శృంగార పదయుక్త కావ్యమూ కాదు. త్యాగరాజు, ముత్తు స్వామిదీక్షిత, శ్యామ శాస్త్రిల కీర్తనం వంటి కేవలం భక్తి గేయాలు గల కృతి కూడా కలదు. ఆధ్యాత్మ రామాయణం వంటి ఏక కథా సూత్ర నిబద్ధ కీర్తనలు గల గేయ కావ్యము కాదు. కేవలం మను చరిత్రాదుల వంటి శ్రవ్యకావ్యము కాదు కేవల దృశ్య కావ్యమైన నాటకమూ కాదు.

జయదేవుని గీత గోవిందం వంటి సంగీత నృత్య ప్రబంధం కాదు. “వీటన్నిటి సమ్మేళనమే హరికథ” అని శాస్త్రి గారు చెప్పడం జరిగింది.³⁹

36. ఆ.నా.దాసు సారస్వత నీరాజనం - పుట - 343

37. నాట్యకళ - కథాకథన కథ అనువ్యాసం - ఫిబ్రవరి 1965 - పుట - 25

38. భారతీయ సంస్కృతి - హరికథలు - అనే వ్యాసం - పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు

39. చీరాల సంస్కృతి సమితి వ్యాస సంపుటి - పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

పై నిర్వచనాలను బట్టి చూస్తే నా అభిప్రాయం ప్రకారం హరికథ అంటే “సంగీత, సాహిత్య నృత్యాభినయ వేత్త అయిన కథకుడు ఆహార్య సామాన్యుడై, బహు పాత్రా పోషకుడై దృశ్యాంతర రహిత రంగ స్థలం పై ఏకవిధి చమత్కార ధోరణితో ఉపన్యాస విధానం జోడించి రస స్ఫూర్తి ద్యోతకమైన ప్రబంధ రీతిన ఒప్పించు గేయత్మక, దృశ్య ప్రదర్శనారీతి-హరికథ.”

1.7 హరికథ - పర్యాయపదాలు:- హరికథ అని నేడు పిలవబడుతున్న ప్రక్రియకి, తెలుగులోనూ, ఇతర రాష్ట్రాల్లోనూ అనేక పర్యాయ పదాలున్నాయి. “కథ, కథాగానం, కథా కాలక్షేపం, కథా ప్రవచనం, కథా ప్రసంగం, కీర్తనం, కాలక్షేపం, గేయ ప్రబంధం, అక్షగానం, యక్షగానం, సంగీతోపన్యాసం, సంకీర్తనం, సత్కథాగానం, సత్కథా కాలక్షేపం, హరికథా గానం, హరికథా కాలక్షేపం, హరి కీర్తన, సంకీర్తన ” అని దక్షిణ దేశ భాషల్లో వాడుకలో ఉన్నాయి.

కీర్తన, సంకీర్తన ఇతర ప్రాంతాల వాడుక. మరాట్వాడాలో హరికథ, కీర్తన, సంకీర్తన అన్న వాడుక లో ఉన్నాయి. “వేల్పు ముచ్చట”⁴⁰ అని నారాయణదాసుగారు హరికథకు పర్యాయ వాచకంగా అచ్చ తెనుగు లో వాడడం జరిగింది.

హరికథకు ప్రచార్యమయిన మరో పర్యాయ వాచకం కాలక్షేపం. ‘ఉబుసుపోక’ అని ఈ పదానికి మౌలికార్థం. హరికథా ముఖ్యంగా జరిగే కాలక్షేపమిది.

“కాలస్య క్షేపం” :- “కర్తవ్య కర్మకాల లంఘనే కాలయాప్తనేచ”

-- అని కాలక్షేపానికి వాచస్పతి వ్యుత్పత్తి.

సత్కథా విషయంగా కాలాన్ని గడపడమే కాలక్షేపం. హరికథకి మారుపేరుగా కాలక్షేప శబ్దాన్ని నాట్య కళా ప్రపూర్ణ బళ్ళారి రాఘవాచార్యులు ప్రయోగించారు.

“The play is nothing but a novel put into dialogue form and the production is nothing but a “kalakshepam”⁴¹

భక్తి పూరిత, సంగీత ప్రధానమైన ఒకానొక వినోదం అని వ్యవహారార్థం.

వైష్ణవ మతమైన అనుయాయులలో మత పరమైన గోష్టి విశేషం అని కొందరి వాడుక.

40. ఆ.నా.దాసు - హరికథ వ్యాసం - ఆంధ్రపత్రిక - విరోధిక్పత్ సంవత్సరాది సంచిక - 1911

- పుట - 1

41. త్రివేణి - అధ్యాయం - 7, నెం.2 - పేజీ - 261

“Kalakshepam was a term at first used along with Harikatha to meanwhiling away of time with the story of Hari (carefully)”⁴²

Dr. G.V.Sitapathi

ఇలా కాలక్షేపానికి అనేక పర్యాయ పదాలతో హరికథా కాలక్షేపం - బహుళ ప్రచారం పొందింది.

“అనేక రాష్ట్రాల్లో సంగీత సాహిత్య విశారదులు కొందరు జీవనార్థమై - కథక వృత్తి నవలంబించి హరిభక్తి వేషంబు ధరియించి, ద్వైభక్తిని ధర్మా - ధర్మాలను జనులకు బోధిస్తూ, పౌరాణికులు, కథకులు, భాగవతులు, దాసులు మొదలైన సంజ్ఞలంబలుకుచున్నారు.”⁴³

“అయితే హరికథ రంగంలో స్త్రీలు అడుగు పెట్టాక హరికథకుడు అనే మహదేవ వాచక రూపానికి పర్యాయ వాచకం భాగవతార్ అయినట్లే, కథకురాలిని మహత్యేక వాచకంగా భాగవతారిణి అని పిలవడం జరిగింది. ఎట్లైతే ధర్మచారి - ధర్మచారిణి, బ్రహ్మచారి - బ్రహ్మచారిణి వంటి జంట రూపాలు ఉన్నాయో నాటి రూప సామ్య ప్రభావంతో ‘భాగవతార్’ అనే వాచకానికి భాగవతారిణి అని సృష్టి చేసుకున్నారు. ఆ విధంగా హరికథకురాలు - భాగవతారిణి అయింది.”⁴⁴

అయితే ఇది తప్పని, సంస్కృతంలోని ప్రత్యయానికి వీరి సృష్టి తప్పని, తెలియకనో లేక ‘తప్పేమి ఇది యొప్పేయగున్’ అని అనుకోవడం వలనేమో అదీ కాకా తప్పొప్పులు వ్యాకర్తలనే కానీ, వ్యవహర్తలవి కాక వారి ఉద్దేశ్యమైనా అయి ఉండవచ్చు. ఏది ఏమైనా భాగవతారిణి అనే మాటరూపి అయిపోయింది.

మొత్తం మీద “భాగవతార్ - భాగవతారిణి” గా చెలామణిలోకి వచ్చింది.⁴⁵

-- అని దొణప్పగారు కొంత బాధతో ఈ మాటలు వ్రాసినట్టుగా గోచరిస్తుంది.

“హరికథ నీటి కొలను మీద తామర. సామాజికుల అంతస్తును బట్టి, అభిరుచిని బట్టి దాని స్థాయి మారుతుంది. సామాజికులలో పదిమంది పండితులున్నా కథకుడు శాస్త్రార్థాలను త్రవ్వి

42. History of Telugu Literature - Page - 272

43. అ.నా.దాసు - హరికథ - 1911 - విరోధికృత్ - ఉగాది సంచిక - ఆంధ్రపత్రిక

44. తెలుగు హరికథా వాఙ్మయ చరిత్ర

45. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - హరికథ - ప్రయోగాంగ వివరణ పుట - 141 - 142.

పోసి, భారతం పారం ప్రదర్శిస్తాడు. మధుర మంజుల వాగ్వివాసాలతో మనోరంజన చేస్తాడు. సామాజికులను ఆనందపుటంచుల వరకు లాక్కుపోతాడు.”⁴⁶

ఇది సర్వాంగ సుందరమైన పరిపూర్ణ (సంపూర్ణ) సమాహార కళగా అభివృద్ధి చెంది, అతి ప్రాచుర్యాన్ని పొందింది. ఈ కళ ద్వారా కథకులూ హాస్తికంగా ఆర్థికంగా ఆనందాన్ని లబ్ధిని పొందుతూ జీవనం గడుపుతున్నారు. ఇది ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు తీర్చిదిద్దిన కళ అవటం చేత కథకులు అందరూ వారికి కృతజ్ఞతాంజలులు అర్పించక తప్పదు.

1.8 ఉత్తమ కథకుని లక్షణాలు:- వాద్య పరికరాలు నాలుగు రకాలు ఉపయోగించి, కర్మానుష్ఠానం చేసి, కామశస్త్ర విచక్షణత, నానాగతి ప్రచార విషయాలలో ప్రజ్ఞ కల్గి రసభావాలలో విశారదుడై, నాట్య ప్రదర్శనలో నానా శిల్ప సమన్వితునిగా ద్యోతకములతో, ఛందో, వ్యాకరణాలతో, శాస్త్ర విచక్షణలోను, సునిశిత దృష్టి కలిగి, గృహ నక్షత్ర తత్వం కల్గి, దేహవ్యాపారంలో పండితుడై, ఆయాపాత్ర భౌగోళిక పరిస్థితులకనుగుణంగా శ్రోతలకు శాస్త్రార్థాలు వివరించి వినడానికి ఇంపుగా చర్చలు చేసి, ప్రయోక్తగా, ప్రదర్శన మిచ్చి గొప్ప వారి కథలను చక్కగా చెప్పగల నేర్పు ఉన్నవాడు మంచి సూత్రధారి అని చెప్పబడింది.⁴⁷

46. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - హరికథావతరణం - దోణప్ప - పూర్వపీఠిక - పుట - 18.

47. “చతురాతోద్య తుసలః నానాకర్మ సునిష్ఠితః ।
నానా పాశతడ కార్యజ్ఞోనీతి శాస్తార్థ తత్త్వవీత్ ॥
వేశ్యోపచార నిపుణాహ కామశాస్త్ర విచక్షణః ।
నానాగతి ప్రచారజ్ఞో రసభావవిశారదః ॥
నాట్య ప్రయోగ కుశలో నానాశిల్పసమన్వితః ।
పదచ్ఛందో విధా సజ్జసత్ శాస్త్ర విచక్షణః ॥
గ్రహ నక్షత్రతత్త్వజ్ఞో దేహ వ్యాపార పండితః ।
పృథివీ ద్వీప వర్షాణాం పర్వతానా జనస్యచ ॥
ప్రమాణా చరితజ్ఞస్స రాజవంశ ప్రసూతివిత్ ॥
శ్రోతా శాస్తార్థ కారణం శ్రుతాచైవ్యా వధార్యః ॥
అవధార్య ప్రయోక్తాచ శక్తిశ్చైవోపదర్శనే ।
ఏవగుణస్తథా చర్యః సూత్రధారో విధీయతే ॥

అని సూత్రధార లక్షణాలను భరతుడు నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పడం జరిగింది.

దాదాపుగా ఉత్తమ వాగ్గేయకార లక్షణాలు కూడా ఇవే అవడం, వీటిని పోలి ఉండటం కనిపిస్తుంది.

ఈ గుణాలలో చాలా భాగం లేనిదే పరిషత్తును ఒప్పించడం, మెప్పించడం కష్ట సాధ్యం అలాగే నాట్య ప్రయోగ అహితలు గూర్చి అభి నవ గుప్తుడు పేర్కొన్న లక్షణాలు హరికథలకు కూడా వర్తిస్తాయి. ⁴⁸

“కుశలులు, విదగ్ధులు, ప్రగల్భులు, జిత్రశ్రములు, గ్రహణ ధారణజ్ఞన ప్రయోగ పటువులు, సంశిత వ్రతులు, ప్రయోగదక్షులని అభినవగుప్తుని అభిప్రాయం.” ⁴⁹

నారాయణ దాసుగారు హరికథకుని లక్షణాలు సాధనా సంపత్తిని గురించి, శిష్య శిక్షార్థము ఇలా తెలియచేసారు.

“శృతి స్మృతి విజ్ఞానం, శబ్దాను శాసనజ్ఞత, అభిదాన ప్రవీణత, చందః ప్రభేద వేదిత్వము, అలంకారకౌశలము, రసభావ పరిజ్ఞానం, దేశస్థితి చాతురి, నానా భాషా వైశద్యము, సర్వకాకు విశారదత్వం, కళాశాస్త్ర వైపుణి, లయ కాల కళాజ్ఞానము ప్రభూత ప్రతిభోద్భూత భాక్త్యము, సుభగ గీయత దేశీరాగాభిజ్ఞత్వము, వాక్పటుత్వము, సభా విజయ సామర్థ్యం, రాగ ద్వేష పరిత్యాగము, ఉచితజ్ఞత, సార్థత్వము, అనుచ్ఛిష్టోక్తి నిర్బంధము, నూత్నధాతు వినిర్మాణ దక్షత, పరిచిత్త పరిజ్ఞానం, ప్రబంధ ప్రగల్భ, ద్రుతగీతి విరచనా వైపుణి, పద్యాంతర విదగ్ధత, త్రిస్థాన గమన ప్రౌఢి, వివిధాలప్తి నిపుణత, విశేషావధాన శక్తి, రమ్య రూపము, స్వేచ్ఛా సంచారము, స్వతంత్ర్య జీవనము వాగ్గేయకారుడైన ఉత్తమ కథకుని లక్షణాలు.” ⁵⁰

---

48. సంగీత రత్నాకరం - శారంగదేవుడు.

“శబ్దాను శాసన జ్ఞానం అభిదాన ప్రవీణతా ।

చందః ప్రభేద వేదిత్వం అలంకారేషు కౌశలం ॥

రసకావ్య పరిజ్ఞానం దేశస్థితిషు చాతురీ ।

అనేక భాషా విజ్ఞానం కళాశాస్త్రేషు కౌశలం ॥

తూర్యత్రికయ చాతుర్యం హృద్శారీర శాలితా ।

పరిచిత్త పరిజ్ఞానం ప్రబంధేషు ప్రగల్భతా ॥ ”

49. అభినవ భారతి - ప్రథమ - పుట - 17

50. హరికథ వ్యాసం - ఆ.నా.దాసు - ఆంధ్రపత్రిక విరోధిక్యత్ సంచిక - 1911

ఉత్తమ కథకుల లక్షణాలతో పాటు దాసుగారు ఒక హరిదాసు ఎలా ఉండాలో ఆహార వ్యవహారాలు, నియమ నిబంధనలు గురించి ఈ విధంగా చెప్తారు.⁵¹

సంగీత రత్నాకరంలో చెప్పిన వాగ్గేయకారుల లక్షణాలకు దగ్గరగా కూడా కొన్ని లక్షణాలు దాసుగారు చెప్పడం జరిగింది.

“ఘన శంఖ మోయన కంఠంబు పూరించి

మేలుగ శృతిలోన మేళవించి

నియమము తప్పక నయ ఘనంబుల

బెక్కురాగ భేదంబుల రక్తి గొల్పి.

బంతులెగిర్చిన పగిది కాలజ్ఞతన్

జాతిమూర్ఛన లోప్పస్వరముపాడి

చక్కని నృత్యము సర్వరసాను

కూలంబుగాగ నభినయంబు జేసె

స్వకృతమృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి

వివిధ దేశంబులం బిన్న పెద్దలుగల

బలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప

లేని సంగీతవ కివితాభి మానమేల”⁵²

“హరికథా కార్యక్రమానికి ఒకటి రెండు వారాలు ముందుగా కచ్చబిగించాలిరా” అని శిష్యులను హెచ్చరించే వారట దాసుగారు. అంటే బ్రహ్మచర్య దీక్ష ఖచ్చితంగా పాటించాలని గూడార్థం. నిత్య ప్రబుద్ధులుగా ఉండి, కఠిన నియమాలను పాటించడానికి సిద్ధపడాలని ఒక దీక్షతో కూడా నిర్వహణకు సన్నద్ధం కావాలని అర్థం.

హరిదాసు చాలా గొప్పవాడని, సామాన్యులు హరిదాసు గొప్పతనాన్నీ, గ్రహించలేరని దాసుగారు అంటారు.

---

51. సాత్త్వికాహారని రతః సర్వభూత దయాపరః

సంసార విముఖో యోగీ హరిదాస ఇతిస్మృతః ॥

శ్రీహరికథామృతం హరికథ - ధర్మ సంస్థానమ్ - ఆ.నా.దాసు

52. ప్రహ్లాద చరిత్ర - హరికథ - ఆ.నా.దాసు - పుట - 5

“నాగ స్వరము పాట నాగుపామెటుంగు

తుంగ దుబ్బునదిర్గు తుట్టేమి యెటుగు?

జ్ఞాని యెటుగు సుజ్ఞానుల మటుగు

నజ్జని యే నెర్గు హరిదాసు తెరుగు?”⁵³

అని అంతకుముందు ఎన్నడూలేని అత్యంత ఉన్నత స్థానాన్ని హరిదాసులకి కల్పించారు.

పై లక్షణాలన్ని కూలంకషంగా ఉన్న ఏకైక వ్యక్తి, నభూతో నభవిష్యతి అనిపించుకున్న సహజ సంగీత కోవిదుడు, మహాకవి, సార్వభౌముడు, బహుభాషావేత్త, భావరాగతాళ సర్వశబ్ద ప్రబంధ కల్పనా మంచిత పంచముఖీస్వర స్తోత్ర సహ స్రావధాన ధురీణులు, స్వవిరచిత నానా విధానేక సంస్కృతాంధ్ర కావ్యోత్తమ సంపాదిత సంపూర్ణ యశశ్చంద్రికా ధవళిత దశదిశావకారులు, హరికథాగాన వాగను శాసనులు, భాగవత శిఖామణి, హరికథా గాయకులు, శ్రీమదజ్ఞాడ ఆది భట్ల నారాయణదాసు సద్గురువులు జగత్తుకే గురువులు.⁵⁴ అని చెప్పవచ్చు.

హరికథా నిర్వచనాన్ని గురించి చెప్తూ దాసుగారు ఇలా అంటారు. (శ్రవ్య) కావ్య, దృశ్య (రూపక) సామాన్య లక్షా యుక్తమై పద పద్య గద్యాత్మకమై యక్షగాన ప్రబంధము - ఉత్తమ కవితావధియని నొక్కి వక్కాణింప నేల?

అని గజేంద్ర మోక్షం హరికథా ఉపోద్ఘాతంలో దాసుగారు అంటారు.

“యక్షగాన ప్రబంధాలు అనబడే హరికథలు శ్రవ్య కావ్య లక్షణాలైన పద్యాలు, గద్యాలు కల్గి వాటిలో ఉండే నగరార్ణవ శైలాది వర్ణనలవంటి వర్ణనలు కల్గి అభిజ్ఞాన శాకుంతల మొదలైన మార్గ రూపకాలలో ఉండే చత్యుర్విధ అభినయ రూప నాట్యం దేశీ సంగీత రూపకాలలో ఉండే పదార్థాభినయ రూప నృత్యమూ, ప్రధానమైన కథలో కూడి ఉండాలి. అంతేకాక గీత ప్రబంధాలలో ఉండే కీర్తనల వంటి కీర్తనలు. ప్రధాన కథా పోషకములయినవీ, నీతిధర్మ ప్రబోధకాలు అయినవీ, మనోరంజన కల్పించేవి. అయిన చిన్న చిన్న కథలు ఉండాలి. వాటి అర్థం చెప్తూ హరిభక్తిని ఉపన్యసించాలి.”

భగవత్ కథలే వీటి యందు ప్రధానంగా ఉండాలి.⁵⁵

53. జగజ్యోతి - ప్రథమసంపుటం - పుట - 63

54. దాసుగారి శతజయంత్యుత్సవ సంచిక - చీరాల సమితి - భాగవతులు

55. మారుతున్న కాలానుగుణ్యంగా వీటిల్లో రాజుల సచ్చరిత్రలు, వీరగాథలు మొదలైనవి కూడా కథలుగా చెప్పడం జరుగుతోంది. వాటిని హరికథలుగా ఎంతవరకు చెలామణి చెయ్యవచ్చవేది యోచిస్తే, అది కథాగానమే - కథా కాలక్షేపం అని చెప్పాలి. కాని “హరికథ” అని చెప్పకూడదు. - అని నా అభిప్రాయం.

లేదా భగవత్పట్టులైన ధర్మాత్ముల చరిత్రలై ఉండాలి. ఇవి దృశ్య, శ్రవ్య కావ్యాల లక్షణాలు రెండూ కలిగి ఉన్న యక్ష గానాలే అయినప్పటికీ ఎక్కువగా ఉపన్యసించడం వల్ల హరికథలుగా వాడటం జరుగుతోంది.

మొత్తం మీద యోచిస్తే హరికథ అనేవి -

“సంగీత, సాహిత్య, నృత్య, వేదాంతవాక్ రూపములైన వాచకంతో రసాస్వాదన కల్గిస్తూ మనోల్లాస పూరితంగా ఉండేది హరికథ” ఈ కళ పరిపూర్ణ (సంపూర్ణ) సమాహార కళ. ⁵⁶

1.9 రూపకాలు - హరికథ:- హరికథ దృశ్య కావ్యాల శాఖకు చెందిన అర్వాచీన ప్రక్రియ. ⁵⁷

అర్వాచీన ప్రక్రియ అని చెప్పడానికి కారణం దశవిధ రూపకాలలో చెప్పకపోవడమే హరికథ దృశ్య శాఖకు చెందినదవటం చేత దీని రచన ప్రదర్శనా లక్ష్యంతో జరుగుతుంది. దృశ్య గ్రంథ, సమర్థతకు ప్రమాణీకరించునది, సార్థకతను సమీక్షించునది ప్రదర్శనము సఫలమైన హరికథా గ్రంథ రచన ప్రదర్శనానుకూల యోగ్యతాదృష్టితో చేయాల్సి ఉంటుంది.

హరికథలో సంగీతం ⁵⁸ సాహిత్యాలు ప్రధానమైవాచికాభినయ వైశిష్ట్యంతో జరిగే ప్రయోగం. ⁵⁹ ఇందు ఆహార్య, ఆంగికాలు సామాన్యమై సాత్వికం సర్వత్రా కనబడుతుంది.

56. కవిత్యం, సంగీతం, చిత్రలేఖనం, విగ్రహ శిల్పం నాట్యం ఆనందదాయకములైన కళలు. వీటిలో సంగీత కవిత్యాలు, చరలకళలని, చిత్రలేఖన శిల్పాలు స్థిర కళలని నాట్యం సమాహార కళ అనే విభాగాలున్నాయి. వీటినే శ్రవ్యకళలు దృశ్యకళలు గా అనడం జరుగుతుంది. శ్రవ్యములైన సంగీత, కవిత్యాలు దృశ్యములై దీన చిత్రలేఖన, విగ్రహ శిల్పాలు కొంతవరకు చూసి, విని ఆనందించ గల్గినా అది కొద్ది సమయమే. ఆ తర్వాత ఏమిటి ఉంది? అనే యోచన వస్తుంది. అయితే అది ఎప్పుడు వస్తుందనేది రసహృదయం పై ఆదారపడి ఉంటుంది. వీటికి నాట్యం తోడై సకల కళల సమ్మేళనం ఒకేచోట కలసి ఉండి ప్రేక్షకులు అనంతంగా ఆనందిస్తారు. వీటి అన్నిటికీ సామాన్య ధర్మం లయ.

“హరికథల్లో సంగీత విశేషం, సాహిత్య ప్రక్రియ నాట్య ప్రదర్శన ఒకే చోట ఏకవ్యక్తి ప్రదర్శితమై కనిపించడం వల్ల నాట్యము సమాహార కళ అయినప్పటికీ హరికథ పరిపూర్ణ (సంపూర్ణ) సమాహార కళ అని అంగీకరించక తప్పదు.”

57. నాట్య శాస్త్రం ప్రకారం దశరూపకాలు - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం - 18, దశరూపకాలు - పుట - 508.

“నాటకం - సప్రకరణ - మంకో - వ్యాయోగ ఏవచ ।

బాణ:- సమవకారశ్చ - నీధీ - ప్రహ సనం - గిమః।

ఈ హ మృగశ్చ విజ్ఞేయో దశమో నాట్య లక్షణే ”

58. సంగీతం అంటే “గీతం వాద్యంచ నృత్యంచ త్రయం సంగీత ముచ్యతే ”

గీత వాద్య, నృత్యసమ్మేళనం సంగీతం.

59. ప్రయోగము:- అంటే నాటక ప్రయోగ విధానమనే సామాన్యార్థం అయితే, అభినవ గుప్పుడు ప్రయోగ విధానానికి విశిష్టార్థాన్ని చెప్పడం జరుగుతుంది.

“ప్రకృష్టః ఉచిత యోగః ప్రయోగః ” ప్రకృష్ట అంటే ఉచితము. యోగమంటే పరస్పర సంబంధం కాబట్టి “ప్రయోగ పదాన్ని సముచిత యోగ లేదా సంబంధమని అర్థం.” ఇక్కడ గీత వాద్య నృత్య సాహిత్య ప్రక్రియలకు సమున్నతము సముచితమైన స్థానాన్ని కల్పించి పరస్పర సంబంధం ప్రదర్శించడమే “హరికథ” అని చెప్పవచ్చు.

నారాయణదాసు గారి మాటల్లో (1911) విరోధి కృత్ ఉగాది - ఆంధ్రపత్రికలో)

శ్లో || వీణావాదన తత్వజ్ఞో శృతిజాతివిశారదః ।

తాలజ్ఞశ్చ ప్రయాసేన మోక్ష మార్గం నియచ్ఛతి ॥

అనే యజ్ఞవల్క్యస్మృతి వచ సంప్రకారం యోగం చేతను సంగీతం చేతను తప్ప వేరు మార్గమున మోక్షం సాధింపరాదని యోగం కన్నా నిరపాయమగు సంగీత చాలనం చతనే అది సాధ్యమని తెలుస్తుంది.

గాయం శ్చరిత్రాణి రథాంగ పాణః

నృత్యంన్నిరస్తాఖిల కర్మబంధః ।

నిరంకుశ స్సర్వసమో విరాగీ

కైవల్య మభ్యాతి ముకుంద భక్తిః ॥

అనీ నారద స్మృతిప్రకార సర్వ వస్తువుల యందు వాసుదేవ భావనచే మనోవాక్కాయ కర్మలచే భజించును. సర్వజనులకు దైవభక్తిని బోదింప తగు మోక్ష సాధనం సంగీతం కన్నా వేరు లేదు.

“తస్య గీతస్య మహా త్మ్యం కేప్రశం సితలమీశ । తే

ధర్మార్థ కామ మోక్షాణా మీద వేవైక్ సాధనమ్” ॥

అనే శాస్త్రం బట్టి వాల్మీకి మహర్షి శ్రీమద్రామాయణాన్ని గీత ప్రబంధంగా చేసి కుశలవుల చేత జగదాప్సాదకరంగా త్రేతాయుగం నందే పాడించినా.

భరతముని ప్రముఖులు ఆది కాలంలోనే

“శివస్తుతే ప్రయోజ్యాని మోక్షాయ విదధే విధిః”

అని బ్రహ్మరచితములైన మన్మథాది గీతాలను శివసన్నిధిలో పాడేరు. కలియుగంలో సుప్రసిద్ధ వాగ్గేయకారులు జయదేవుడు మధుర భక్తితో గీత గోవిందాన్ని, నారాయణ తీర్థులు, శ్రీకృష్ణలీలా తరంగాలను, దీక్షితార్ కృతులను రచించారు. ఆంధ్రభాషలో కూడా క్షేత్రీయుడు, రామదాసు, త్యాగరాజు, సుబ్రహ్మణ్యకవి, గోగులపాటి కూర్మన్న మొదలైన మహానుభావులు ఉభయతారకంగా గీతబంధాలు రచించి ప్రఖ్యాతి పొందారు.

1. ప్రతిపాత్ర ప్రత్యేకంగా ఒక్కొక్క నటుడు ధరించి పోషిస్తాడు.
2. ప్రతిభావంతులైన నటులు ముఖ్యమైన పాత్రలు ధరిస్తారు.
3. ఇందు వేర్వేరు పాత్రలకు ఆయా పాత్రధారులకు పాత్రోచిత ఆహార్యం ఉంటుంది. ఆహార్యం రసస్ఫూర్తికి ఎంతైనా ప్రయోజనకారియైన అంశం.
4. సకల కథాంశాలు రంగస్థలం పైన ప్రదర్శించ వలసి ఉంటుంది. దృశ్య కావ్యాలలో శ్రవ్య కావ్య లక్షణాలు ఉన్నా ఒక పరిధి వరకే ఉండాలి. కథాగమానికి అవసరమైన ప్రదర్శన యోగ్యములు కాని కథాంశాలు ఆర్థోపక్షేపకాల వలన సాధించే ఆస్కారం ఉంటుంది.
5. ఇందులో గ్రంథంలో లేని అంశాలేవి రంగస్థలం పై చేరవు.
6. సన్నివేశానికి తగిన దృశ్యాలు రంగస్థలం పై ప్రదర్శించబడును. సన్నివేశం బట్టి దృశ్యాలు మారుతూ ఉంటాయి. కథానుకూల వాతావరణ సృష్టికి ఈ దృశ్యాలు చాలా సహాయకారులు.
1. ఆది నుండి అంతం వరకు ఒకే కథకుడు ఉంటాడు. ఇతడే అన్ని పాత్రలను పోషిస్తాడు.
2. అన్ని పాత్రలను పోషించవలసిన కష్టమైన బాధ్యత బాధ్యత ఉంటుంది. కాబట్టి ఇతడికి తప్పక నటనాశక్తితో పాటు రసికజనవశీకరణదక్షమయిన కథన శక్తి తప్పక ఉండాలి. ఈ 'కథన' 'కదనా' శక్తికి సంగీత, నృత్య, సాహిత్యాభినయాలలో మంచి నైపుణ్యత ఎంతైనా అవసరం.
3. ఇక్కడ ఏకాహార్యులై ఉండి, పాత్రిచితా హార్యం పాత్ర చిత్రణ చేసి ప్రదర్శించి, రస స్ఫూర్తి కల్పించవలసిన శ్రమ కథకుని పై పెద్ద భారమనే
4. శ్రవ్య కావ్యమైన ప్రబంధంలో వలె సుదీర్ఘ అలంకారిక శైలితో వచనాలు, వర్ణనలు ఉంటాయి. దృశ్యరీతిలో దృశ్యరీతిలో సంబంధం వర్ణనలూ కూడా కలిసే హరికథను కొందరు యక్షగాన ప్రబంధం అనడానికి 'దీనిలో దృశ్య శ్రవ్య గ్రంథ లక్షణాలు చేరడమే కారణం. (1. యక్షగానాలు - హరికథ దగ్గర చర్చించడమైనది.
5. సందర్భోచిత పిట్ట కథలు, ప్రాస్తావిక శ్లోకాలు, హాస్య ప్రసంగాలు, "శ్రీమద్రమారమణ గోవిందోహరి" వంటి హెచ్చరికలు ఉంటాయి. ఈ అంశాలు గ్రంథంలో ఉండవు కానీ ప్రేక్షకులను స్వాధీన పరచడానికి హరిదాసు చేసే కైవారములనే చెప్పవచ్చు. "కాబట్టి హరికథ సాంతము కథ క్లిష్టము అని చెప్పవచ్చు"
6. హరికథల్లో ఈ దృశ్యాలే ఉండవు. కథా ప్రారంభం నుండి దృశ్యమొకటే రసస్ఫూర్తికి దోహదం చేసే ఈ దృశ్యాలు లేవు అనే లోటు కథకుని కథనాశక్తితో పూరించాల్సి ఉంటుంది.

దృశ్యరీతులలో హరికథ కేవలం ఆ కథకుని కథనం పైనా పూరతిగా ఆధారపడిన ప్రక్రియ. ఇతనికి తోడుగా హాస్యోనియం, మద్దెల, ఫిడేలు సామాన్యంగా కనబడతాయి. అయితే ఆదిభట్ల నారాయణదాసు కాలంలో స్వతహాగా అతడు వైణికుడవడం చేత వీణ పై అతనికున్న శ్రద్ధను తన హరికథలకు వీణ కూడా వాయిద్యంగా ఉపయోగించడం జరిగేదని తన స్వీయ చరిత్ర “నా యోగి” లో రాసుకోవడం జరిగింది. కథకుని చేతిలో చిరుతలు, కాలికి మువ్వలు ఉండటం తాళం లయ బద్ధంగా నడవడానికి దోహదం చేస్తాయి. యోగముద్ర వారికి ముఖ్యమైన ప్రారంభ ముద్ర. ఒక చేత చిరుతలు రెండవ చేత యోగ ముద్ర ఉండయం హరికథ యోక్క విశేషం.

1.10 యక్షగానం - హరికథ:- సాహిత్య పరిశోధకులు కొందరు ఇవి రెండూ ఒకే శాఖకు చెందిన ప్రత్యేక ప్రక్రియలో లోక కాలానుగుణ్యంగా ప్రాంతీయ అభిరుచులను బట్టి రెండు ప్రత్యేక ప్రక్రియలుగా మారినవా? అనే విషయాన్ని కొంత చర్చించడం జరిగింది.

ప్రారంభంలో హరికథ యక్షగానం ఒక్కటి అయినట్లు చెప్పడానికి ఉదా|| సిద్ధేంద్రుని భామా కలాపంలో హాస్యగాడైన మాధవి చివర ఎప్పుడో చేరుకోనే కృష్ణుడు లేకపోతే ఇంచుమించు అది కూడా ఏకవ్యక్తి ప్రదర్శనమే అవుతుంది.

యక్షగాన ప్రదర్శనానికి, వేర్వేరు పాత్రలు సంధి వచనాలు చెప్పే సూత్రధారుడు అవసరం. ఆ సంధి వచనాలు చెప్పే సూత్రధారుడే వేర్వేరు పాత్రలు నటించడానికి వేర్వేరు నటీ నటులక్కర లేకుండా ఆ పాత్రలన్నింటినీ తానే కథా కథనంతో కలుపుకొని నటిస్తే నేటి “హరికథ” గా పరిణమిస్తుంది. అవే కందాలు, సంవాదాలు, పద్యాలు ఇందులోకి వచ్చాయి. ⁶⁰

శ్రీదాసుగారు ప్రహ్లాద చరిత్ర హరికథా ప్రారంభ అవతారికలో హరికథయన్న, యక్షగానమన్న ఒక్కటి అనే అభిప్రాయం తెలియజేసారు.

సీ|| ఘనశంఖయోయన..... పద్యంలో చివర

“స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి వివిధ దేశంబులో బిన్న పెద్దలుగల బలు సభల హరిభక్తినుపన్యసింప లేని సంగీత కవితా భమాన మేల”⁶¹

60. ఆంధ్ర వాగ్గేయకార చరిత్ర - రజనీకాంతరావు - పుట - 466.

61. 1911 - ఆంధ్రపత్రిక విరోధిక్యత్ సంచిక - ఆ.నా.దాసు

“అంబరీషోపాఖ్యాన నముతోడ మరికొన్ని యక్షగానాలను వ్రాసి ఉంటిని నేదెలిసిన మట్టున్యక్షగానాలకు ఉదాహరణగా ఇందులో బదివి రచించినాడను.” అని తాను రచించిన హరికథలన్నీ “యక్షగానాలే” అని వ్యవహరించడం జరిగింది.

లాక్షణికులు వస్తుభందో వైవిధ్య విశేషంగా ప్రదర్శించి ఉండుట చేత యక్షగానాన్ని ఒక నిష్కృష్ట లక్షణం ఏర్పరచలేకపోయారు. తాళ ప్రధానమైన రేకులతో ద్వీపదలతో కొద్దిగా గద్య పద్యాలతో ప్రాదుర్భవించిన యక్ష గానాన్ని, రచనా విధానాన్ని దేశి పదకవితా ప్రభేదాలని, దక్షిణ దేశాన సంపర్కం కల్గిన రోజుల్లో ఆ హిందుస్థానీ రాగాల మట్లను ఇముడ్చుకొని రాను రాను సామాన్యవాచిగా పరిణమించి నేటికీ హరికథకు పర్యాయ వాచిగా నిలిచింది.

ఈనాడు యక్షగానాలు ఎలాగైతే యక్షులచే (జక్కుల) గానం చేయబడటం లేదో, అలాగే హరికథలు అన్నీ కూడా విష్ణు కథలు కావు. ఛందస్సు ఎలా ఉన్నా కథాఖ్యానానికి యక్ష గానాల్లో ద్వీపద హరికథల్లో డోరాలు, తోహారాలు ⁶² సంప్రదాయసిద్ధంగా వాడటం జరుగుతుంది. నారాయణదాస రచనల్లో మాత్రం ఈ డోరా, తోహారాలకు బదులు ‘మంజరి’ ⁶³ అనే రచనా విశేషం కనబడుతుంది.

---

62 తోహారా అనే రచన ద్రుతకాలంలో నడిచే ఒక విధమైన ఛందస్సు. ఇది తెలుగు సంప్రదాయానికి చెందినది కాదు. మరాఠీ భాషలో గల డోహరా అనే ఛందో విశేషానికి సంబంధించినది. ఇది “ద్వీధారా” శబ్దానికి వికృతి. దీనికి ‘డోరా’ అనే పర్యాయ పదం ఉంది. దీనికి ప్రాసనియమము. అంత్యప్రాస మొదట పాటించే వారు కాని అంత్యప్రాస నియమం క్రమముగా సడలింది.

దాసుగారి రచనల్లో తోహారా బదులు మంజరి అనే ఛందో రీతిగా పిలవడం వారికి అచ్చ తెనుగు పై ఉన్న వల్లమాలిన అభిమానానికి తార్కాణం.

63. మంజరి - మంజరీద్వీపద ఒకటి కాదు.

యక్షగానం	హరికథ
<p>1. సూత్రధారుడు చివరివరకు ఉంటాడు. బహుపాత్రలుంటాయి.</p> <p>2. రూప ప్రదర్శనావకాశం లేకపోతే ఏకపాత్రాభినయానికి పనికిరాదు.</p> <p>3. యక్షగానాలు ముందుగా సాధన చేసినంతవరకు మాత్రమే ప్రదర్శించే వీలు ఉంటుంది.</p> <p>4. యక్షగానాల్లో శ్రవ్య కావ్య లక్షణాలైన పద్య, గద్యాలు కలిగి ఉండాలి. చతుర్విద అభినయ రూప నాట్యం, నగరార్ణవ శైలాది వర్ణనలు ఉండాలి. దేశీ సంగీత రూపకాలలో ఉండే పదార్థాభినయం రూప నృత్యం, ప్రధానమై ఒకే కథ ఉండాలి. గీత ప్రబంధంలో ఉండే కీర్తనలూ ఉండాలి.</p> <p>5. యక్షగానాలు ప్రాచీనమైనవి.</p> <p>6. గానాభినయం పూర్వకంగా ఉపన్యసించడంతో పాటు చిన్న చిన్న వచనాలు ఉంటాయి.</p>	<p>1. కథకుడు ఒక్కడే ఉపన్యసించడం జరుగుతుంది.</p> <p>2. ఏకపాత్రాభినయంలో అనేక పాత్రలను చూపించడం జరుగుతుంది.</p> <p>3. ఒకే వ్యక్తి ప్రదర్శించడం వల్ల సందర్భోచితంగా కొన్ని పాత్రలను సమయానుకూలంగా పెంచడం తగ్గించడం అతని చేతిలోనే ఉంటుంది.</p> <p>4. పద్య, గద్యాలు కలిగి, చతుర్విదాభినయ రూప నాట్యం ఉండి, నరార్ణవాది వర్ణనలు ఉండి, దేశీ సంగీత రూపకాలలో ఉండే పదార్థాభినయం రూప నృత్యం, ప్రధానమై ఒకే కథ ఉన్నప్పటికీ పిట్ట కథలు ఉంటూ, గీత ప్రబంధ కీర్తనలూ ఉండాలి. ఈ లక్షణాలన్నిటితో పాటు కథా పోషకాలైనవి నీతి ప్రబోధకాలయినవీ, మనరోజునం కల్పించేవి అయిన ిన్న కథలు, వీటి అర్థం చెప్పు వాటిలో 'హరి'కథచాటి చెప్పాలి. ఇందులో ఉపన్యసించడం అనేది వాడుకలోకి వచ్చింది. ఇన్ని లక్షణాలను సమర్థుడైన కథకుడు ఆకథను చెప్పి మెప్పించాలి.</p> <p>5. హరికథలు ఆధునికమైనవి. హరికథను యక్షగానం అన్నవారిలో ప్రథములు శ్రీ బాగేపల్లి అనంత రామాచార్యులుగారు యక్షగానం ప్రబంధమన్న వారు "శ్రీ నారాయణదాసుగారు".</p> <p>6. వచనాలు వర్ణనాత్మకమై సుదీర్ఘంగా ఉంటాయి.</p>

యక్షగానం - హరికథ జన్యజనక సంబంధం ఉన్నవనడం కంటే సాదృశ్యాంశాలు ఉన్నాయనడం సమంజసం. రెంటిలోనూ లక్షణాలు ఒకటిగా ఉండి, కేవలం ఏకపాత్ర, అనేక పాత్రలు అనే విషయంలో తేడాగా ఉండటం వల్ల యక్షగానానికి ఆధునికరూపం హరికథ అని చెప్పవచ్చు.

అయితే ప్రహ్లాద చరిత్ర అవతారికలోనూ, స్వకృత మృదు యక్షగదాన ప్రబంధత్సరణి అన్న, అంబరీషోపాఖ్యానం ఉపోద్ఘాతంలోనూ యక్షగాన ప్రబంధములని నారాయణదాసు గారు చెప్పినా, వారి దృష్టిలో రెండూ ఒకటే అయినా వాటి ప్రచార ప్రక్రియల్లో కొంత సాదృశ్యం ఉన్నా, వాటి ప్రయోగ ఫక్కిలు వేరు. ప్రయోగాలు వేరు.

“హరికథలు రచనల్లో యక్షగాన ప్రాయాలు”⁶⁴

అయితే భిన్న సాహితీ శాఖలకు చెందినవి అన్నారు.

-- ఎస్.వి.జోగారావు.

యక్షగానం - హరికథ శాఖల పై విమర్శచేసిన బాలంత్రపు రజనీకాంతరావు గారు యక్షగానమే కాలాంతరమున హరికథగా పరిణమిల్లిందని భావించారు.

“యక్షగానాలు హరికథగా ఏక వ్యక్తి ప్రదర్శనమైనట్లు చెప్పవచ్చు. ఆరంభంలో యక్షగానం, హరికథ ఒకటే అని చెప్పవచ్చు. యక్షగానానికి వేర్వేరు పాత్రలు, సూత్రధారుడూ అవసరం, కానీ వేర్వేరు పాత్రలు నటీనటులు అవసరం లేకుండా తన కథా కథనంతో నటిస్తే నేటి హరికథ అని చెప్పవచ్చు.”⁶⁵ అదీకాక మనదేశంలో ఆది నుండి యక్షగానం హరికథ పక్క పక్కగా ఉంటూ వచ్చి ఒకే ప్రబంధం నల్లరు కలిసి ప్రదర్శిస్తే యక్షగానంగాను, ఏకవ్యక్తి ప్రదర్శితమై అదే రచనను ప్రతిబింబిస్తే హరికథగానూ అయ్యిందని⁶⁶ - రజనీకాంతరావుగారి అభిప్రాయం.

ఈ రెండు కళారూపాలనూ సూక్ష్మపరిశీలన చేసిన మంచాల జగన్నాథరావుగారు సైతం ఈ రెండు అభిన్నాలని నిర్ధారించారు.

64. ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయచరిత్ర - పుట - 78

65. ఆంధ్ర వాగ్గేయకార చరిత్ర - పుట - 466 - బా.రజనీకాంతరావు.

66. ఆంధ్ర వాగ్గేయకార చరిత్ర - పుట - 476 - బా.రజనీకాంతరావు.

“Yakshaganam and Harikatha resemble each other and hence perhaps mention of them was made together, though it was stated thus by great scholars and though we are not competent to contradict their views, slight changes as required for audio and visual appeal might have been effected and thus harikathas were called yakshaganam and vis - a - vis ” ⁶⁷

ఇప్పుడు హరికథాగానం చేసే కథకుడు కథా సంస్కార వచ్చే పాత్రల మధ్య పరస్పర సంభాషణ స్థాయి బేధంతో సాగిస్తూ సంధి వచనాలతో కథను కలుపుకుంటూ కథలోని భూమికలన్నింటిలో తానొకటై నటిస్తున్నాడు. ఈ రెంటికీ తేడా లేదనే చెప్పవచ్చు. ⁶⁸

హరికథా రచనల్లోను, తత్ప్రవచనంలోను పెద్ద పేరు పెంపుగల ఆ కథాగాన కళాప్రపూర్ణ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షిత దాసు.

“యక్షగాన, హరికథలు అభిన్నాలే.” అని స్పష్ట పరిచారు.

“నారాయణ దాసు రచనా ప్రక్రియకు ⁶⁹ యక్షగానాలకు కొంతపోలిక ఉన్నా వైజాత్యం కూడా కలదు.”

-- జరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి

“యక్షగానాలు రచనల్లో ప్రదర్శనల్లో అభివృద్ధి చెందుతున్నా మూల యక్షగానమైన సంగీత రూపం బుర్ర కథగానూ హరికథగానంగా రూపొందింది.” ⁷⁰

మిక్కిలినేని రాధాకృష్ణమూర్తి ఈ రెండి సమీప సంబంధం వివరించారు.

“యక్షగాన ప్రబంధాలకు రూపాంతరాలే కలాపం బుర్రకథ, హరికథ అని అభిప్రాయ పడ్డారు.”

కళా విమర్శకులు శ్రీనివాస చక్రవర్తి “సహకార గానం తోడైతే హరికథ యక్షగానంగా పరిణమిస్తుంది.” ⁷¹

-- పాతూరి మధుసూధనరావు

67. ఎం.జె.రావు, యక్షగానం ఎడిన్ - హరికథ - డక్కన్ క్రానికల్ - సోమవారం - మే 28 - 1975 - పేజీ - 4.

68. హరికథా పరిణామం - 1958 జనవరి - రేడియో ప్రసంగం.

69. హరికథా పితామహుడు - కలకత్తా ఆంధ్ర సంఘం వారి 21 వార్షిక సంచిక పుట - 39.

70. బుర్ర కథలు - నాట్యకళ - అక్టోబర్ - 1971 - పుట - 49.

71. పి.మధుసూదనరావు - హరికథ - కథాగాన - ఆంధ్రప్రదేశ్ - సావనీర్ - ఎ.పి.నాట్యసంఘం - నవంబర్ - 1961.

పై అభిప్రాయాలలో బట్టి నిర్మాణ విధానంలో హరికథకి, యక్షగానానికి భేదం లేదు. ప్రయోగ విధానంలో యక్ష గానాలు బహు పాత్రాశ్రయాలు.

హరికథలు ఏకపాత్రాశ్రయాలు, అర్వాచీన కాలం నాటి వియక్షగానాలని ప్రాక్కాలికాలు హరికథలని చెప్పవచ్చు.

హరికథా ప్రక్రియ కీర్తిన అనే పేరుతో మహారాష్ట్ర దేశం పుట్టిందనడంలో రెండో అభిప్రాయం లేదు. కాబట్టి యక్షగానానికి సంబంధం హరికథ పుట్టుకలో లేదని తెలుస్తోంది

మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఎక్కువగా ఆదరించినది. యక్షగానమునే ఐనా ఆ ప్రభువులతో తెలుగులో హరికథలు చెప్పేరనడం నిర్వివాదాంశం. 19 వ శతాబ్దిలో కూడా తెలుగులో హరికథలు చెప్పిన మహారాష్ట్రీయులు ఉన్నట్టుగా ఆధారాలున్నాయి. రస స్ఫూర్తి కల్గించడానికి యక్షగన మార్గం కన్నా హరికథా మార్గం శ్రమతో కూడినదని తెలిసి కూడా పండితులు హరికథలు చెప్పుటకు కారణం నూత్న దేశీ ప్రక్రియ పై గల అభిమానమైనా కావాలి. సులభ మార్గమున్నప్పుడు కష్టమైన విధానాన్ని ఎవరూ ఎంచుకోరు. జనుల నాకర్షించదలచిన వారెవరూ అసలే చేపట్టరు. కాబట్టి హరికథ కూడా యక్షగానంతో పాటు ఉన్నట్లే.

19 వ శతాబ్ది మధ్య భాగాన చెప్పిన హరికథలు కూడ మహారాష్ట్రీయుల అభంగాలు, వోలీ, వృత్తులు, పాండిత్య ప్రదర్శకాలై నేటికీ తోహరాలు కనబడతున్నాయి. ఇవి ఏ విధంగానూ యక్షగానంలో సంబంధం లేని అంశాలు. అలాగే దరువులు, కందార్థాలు, సంవాదాలు, పద్యాలు హరికథల్లో ఉన్నాయి. ఇది యక్షగాన ప్రక్రియలోనివే. కాబట్టి యక్షగాన ప్రభావం హరికథల పై ఉంది అనుకోవాలి. కానీ జన్యజనక సంబంధం అనీ అనుకొనే అవసరం లేదు.

ఇక యక్షగానాల పై పరిశోధన చేసిన ఆచార్య “ఎస్.వి.జోగారావు” హరికథ నుండి యక్షగానముత్పత్తియైనదని ఎవరైన అంటే అది ముదావహం అవుతుంది. ఈ రెండి ఉత్పత్తి వేర్వేరనీ, రెండు కొంత సదృశ ప్రక్రియలవటం చేత సాన్నిహిత్యం ఏర్పడగా సంబంధం ఏర్పడిందని తలచవలసి ఉంటుంది.⁷² అని తేల్చి చెప్పారు.

మొత్తం మీద చూస్తే యక్షగాన ప్రక్రియ నుండి ఏకాహార్య ప్రదర్శనా ప్రక్రియగా సంగీత నృత్య సమ్మేళనంతో ఏర్పడిన కళ హరికథ. సాహిత్య రచనా పరంగా యక్షగాన రచనలను పోలి ఉన్నప్పటికీ, సంగీత పరంగా శాస్త్రీయత కలిగినప్పటికీ ప్రదర్శనలో జానపద పోకడలు కలిగి ఉన్న వైవిధ్యభరిత ప్రక్రియ హరికథ.

---

72. ఆంధ్రయక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర - పుట - 82

1.11 దాసుగారు హరికథ:- నారాయణదాసుకు రసిక లోకం ఇచ్చిన బిరుదు “హరికథా పితామహుడు” దాసుగారు హరికథా రంగ ప్రవేశానికి ముందే ఆంధ్రదేశంలో హరికథా ప్రక్రియ ఉంది. హరిదాసులు ఉన్నారు. ఈ ప్రక్రియకు ఒక శైలిని ఒరవడిని పెట్టి బహు ప్రచారంలోకి తెచ్చినవారు దాసుగారు. హరికథ అనగానే దాసుగారు. దాసుగారు అంటే హరికథ అని చెప్పవచ్చు. జంధ్యాల పాపయ్య శాస్త్రి గారు నారాయణదాసుగారి గొప్పతనాన్ని చెప్తూ స్వర్గంలో ఏ విధంగా తిరుగుతూ ఉంటారో దాసుగారిని గురించి ఈ విధంగా రాసారు.

“ఎవడురా! అచట తెండింకోక్క గ్లాసంచు

అమృత రక్షకులకు నాజ్ఞయొసగి

సుధకంటే మా హరికథ లెస్స, యని బృహ

స్పతి తోడ నర్సభాషణం నెఱపి

ఏమమ్మా వాణీ | యేదీవీణ | సరిక్రొత్త

తీవరాయని గిరాందేవి నడిగి

ఆగవేరంభ! ఆహస్తమట్టులగాదు

త్రిప్పి పట్టు మటంచు తప్పుదిద్ది.

ఏమయా | క్రొత్త సంగతులే మటంచు

బ్రహ్మ మానసపుత్రుని పలుకరించి,

ఆదిభట్ల నారాయణాఖ్యముమహస్సు

తిరుగునిండందు స్వర్గమందిరములందు.

“ఇన్ని మాటలేల? హరికథా ప్రక్రియకు సకవేంద్రియ సంతర్పణంగా, సాంద్ర కళాకేంద్రంగా తీర్చి దిద్దిన హరికథా శిల్పసామ్రాట్టు శ్రీ ఆదిభట్టు.”⁷³

హరికథ పై హరికథకుని పై దాసుగారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయాలే వారెంతగా హరికథను ఆరాధించారో తెలియజేస్తుంది.

“దైవభక్తి, సత్యం, భూతదయ” హరికథలోని ముఖ్యాంశాలు.

73. ఉదయశ్రీ - తృతీయభాగం - ఆ.నా.దాసు

“ఆస్థిక్యం, ధర్మాధర్మాలు, సర్వజనమనోరంజకంగా నృత్యగీత వాద్యాలతో ఉపన్యసించుట హరికథ అనబడుతుంది.” అట్టి కథకుడే ప్రేక్షకులను రంజింప జేసి జయించగలుగుతాడు. ఈ విధంగా దాసుగారు హరికథకు ఉన్న సంబంధాలు, హరికథ పుట్టుకకు నిర్వచనం, మొ॥ భక్తిపరమైన అనేక విషయాలను ఈ అధ్యాయంలో చర్చించి హరికథ వైశిష్టియాన్ని పుట్టుకకు మూలాధారాలను అమూల్యగ్రంగా చర్చించినప్పటికీ ఇది శాస్త్రీయ కళ, లేక జానపద కళ అని చర్చించవలసిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది.

1.12 హరికథ - శాస్త్రీయ, జానపద పంథాలు:- సర్వజన ఆమోదమైన సంప్రదాయ శాస్త్రీయకళ హరికథ - ఇది శాస్త్రీయమా - జానపదమా అనే తర్కం ఎంతైనా అవసరం శాస్త్రీయమైతే ఇన్ని కళలకు గుర్తింపు ఇచ్చిన మనం సమాహార కళ అయిన దీనికి ఆగౌరవాన్ని ఇవ్వలేక జానపద కళలోనే చేర్చి చెప్తున్నాం. వారి హరికథలో త్రౌర్యతికం ఉంటాయి. అలా “గీతం వాద్యంచ నృత్యంచ త్రయం సంగీతనృచ్ఛతే” ప్రస్తుత కథలో ఈ మూడు ఉన్నట్టు కనబడక ఏరెంటికైనా ప్రాధాన్యత ఉంటుంది. అసలు దాసుగారు యక్షగాన సరళిని ఒక ఏకాహార్య ప్రదర్శనగా చేసి సామాన్య ఆహార్యంలో అన్ని పాత్రలను ఒప్పించేటట్టుగా దీన్ని రూపొందించారు.

సాహిత్య చరిత్రలోనూ సంగీత ప్రపంచంలోనూ ఆయా యుగాల సరిహద్దులను తెలిపే కొండ గుర్తులు ఉండటం అవసరం. (ఉదా॥ నన్నయ్య ముందు కాలాన్ని నిర్ణయించినపుడు, నన్నయ్య యుగం, ప్రాజ్ఞన్యాయుగం, అర్వాచీన యుగం అని చెప్పినట్టుగా) హరికథల్లో నారాయణదాసు యుగాన్ని మైలురాయిగా పెట్టుకొని నారాయణదాసు పూర్వ యుగం, తర్వాతి యుగంగా విభజించడం వల్ల దాసుగారి ముందు కూడా హరికథలు, కథకులు ఉన్నట్టుగా తెలుస్తుంది. అయితే దాసుగారికి ముందు ‘హరికథ’ ప్రక్రియ ఉండేదని దాసుగారి స్వీయ చరిత్ర ‘నాయెఱుక’ లో రచనను బట్టి తెలుస్తుంది. “అదివరకే సంగీత మందు పురాణం చదువుట యందలి మిక్కిలియారి తేరిన వాడనై కొంచెము పద్యములు పాటలు నల్లగల కవితాశక్తి యుండుట చేత హరికథలనే చేసినచో లోకులనందించెదరను ధైర్యంతో ధ్రువచరిత్రమును కొంత నా కవిత్వంతోనూ, ధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారు రచించిన ధ్రువ చరిత్ర యందలి కీర్తనలతోను ఒక్క నాటికి రచించి ధారణ మొనర్చి ప్రదర్శించితిని.

చెన్నపట్నం నుండి విజయనగరం విచ్చేసి కానుకుర్తి వారి యింట ధ్రువచరిత్రను హరికథగా చెప్పిన కుప్పుస్వామి నాయుడు హరిదాసు తన హరిదాస జీవితానికే ఉద్బోధకుడని నారాయణదాసే తమ స్వీయ చరిత్రలో స్పష్టం చేశారు.

నాకు హరికథలే సభను రంజింప గోర్కె పుట్టెను. ఆ రాత్రియే కుర్చుని మూడు పుటలను చరిత్ర మంతయూ అల్లితిని. కొన్ని కీర్తనలు నొక కవీశ్వరుడు విశాఖ నివాసి, ధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారు ధృవచరిత్రమను యక్ష గానము సొంపుగ చెప్పెను. దానిలోని పద్యాలను, భాగవత పద్యాలను హితోపదేశ కథలను గూర్చి”⁷⁴ హరికథ చెప్పినట్లుగా దాసుగారు రచించారు.

దాసుగారికి పూర్వం హరికథలు రచించిన వారు దాదాపు 25 మందికి పైగానే ఉన్నట్లు పరిశీలకుల అంచనా. “కాబట్టి నారాయణదాసుతోనే హరికథ పుట్టింది అనటం కన్నా ముందున్న హరికథలను, యక్షగానాలను ఏకవ్యక్తి ప్రదర్శితంగా రూపొందించి కేవలం పురాణ పఠనం, కేవలం కథా గానంగా కాకుండా నృత్యం చేర్చి శ్రమ పద్ధతిని చేకూర్చిన వారు శ్రీదాసుగారు.”

వీరిని “హరికథా పితామహుడు” అనడంలో ఇతనే హరికథకు ఆద్యుడు అని చెప్పడం కన్నా “స్పష్టమైన, రమణీయమైన కాలక్షేపాలను రచించి సంప్రదాయతను చేకూర్చిన వారు దాసుగారు” అని చెప్పవచ్చు. హరికథకు సుస్థిర రూపాన్ని సాధించిన ప్రదములు, వీరి సేవను గుర్తించి (1864 - 1945) 60 సంవత్సరములు ఆంధ్ర హరికథా చరిత్రలో నారాయణదాసు యుగంగా పరిగణన చేయవచ్చు.

హరికథా ప్రవచనం మౌఖికంగా ప్రవర్తిల్లిన ప్రచారకళ. దాని రచననానికి ప్రవచనానికి సంబంధించిన లిఖిత రూప నిదర్శనాలు లభ్యం కావటం అసాధ్యం. అయితే ప్రాజ్ఞారాయణదాసు యుగంలో హరికథ గ్రంథ రూపంగా రూపుదిద్దుకుంటున్న దశ. భజన కూటముల రీతుల నుండి, పురాణ ప్రవచన ధోరణి నుండి బయలాటల పరిధుల నుండి వీధి భాగవతాల నుండి వేరు పడి ఆకృతి ధరిస్తున్న దశ.

“దాసుగారి కాలంలో ‘హరికథ’ ప్రక్రియకు స్వర్ణయుగం.”

ఆనంతరం నారాయణదాసు యుగం రచనల సంఖ్యతో పాటు స్థాయి కూడా దిగజారిన క్షీణ యుగం.

పురాణ ప్రవచన పద్ధతి నుండి హరికథ విడివడి పరిణతి చెంది సంగీత నృత్య అభినయాలను ప్రతిష్ఠించిన వారు దాసుగారు. హరికథకు యుగకర్త అయిన నారాయణదాసు అంబరీషాద్యనేక హరికథలను రచించి ప్రవచించినట్లు తెలుస్తోంది.

74. నా యెరుక - ఆదిభట్ట నారాయణదాసు - పుటలు 1, 2

రచనలో, ప్రవచనంలో కూడా దాసుగారిది ఒక ప్రత్యేకమయిన బాణీ. దాసుగారి హరికథలు యక్షగానాలుగా చెప్పుకున్నారు. అయితే యక్ష గానాలు జానపద సంప్రదాయం నుండి వచ్చినవి. వాటిలో దేశీ, సంగీత, సాహిత్య, నృత్యాలు కనబడతాయి.

జానపదం హరికథ:- ఆంధ్రదేశంలో జానపద కళారూపాలతో పాటు ప్రవర్ధిల్లిన కళారూపం హరికథ. ఏ కళ కైనా మాతృక జానపదమే. జనుల నుండి జనుల కోసం జనుల వల్ల ఉద్భవించే కళారీతి ఏదైనా జానపదమే. జానపదంలో జానపద సాహిత్యం, జానపద సంగీతం, నాటకం, నృత్యం అనే విభాగాలలో వందలాది జానపద కళారూపాలు విజ్ఞానాన్ని, వినోదాన్ని అందించేవి ఉన్నాయి.

జానపద కళలకు శ్రుతి, లయ, అభినయం, ఆహార్యం, వాయిద్యాలు అన్ని హంగులూ ఉంటాయి. దేశీ రీతులలో సంగీతము లోకధర్మి ఆధారంగా ప్రదర్శించబడుతుంది.

ప్రతి కళకు మాతృకలు జానపదాలే అయితే దానికి అభివృద్ధి పథాలో నడిపించి పద్ధతిని సంప్రదాయాన్ని, పద్ధతిని చేకూర్చేది శాస్త్రీయత.

హరికథలు జానపద కళా రీతిగా చెప్పబడుతాయి. కాని అందరికీ అందుబాటులో ఉండే కళా రూపమే కాక అరటిపంజడు వలచిన భంగి సులలితమై, ప్రతివారికి అర్థమయ్యే రీతిగా కథా కథనం విప్పి చెప్పడమే.

సత్కళాకారుడు కథను స్వయంగా అర్థ వివరణతో గూడార్థాలను చెప్పినపుడు హృద్యంగా సర్వజన ఆమోదంగా ఈ కళ కనబడుతుంది. అయితే హరికథలో ఉన్న అంశాలన్నీ శాస్త్రీయమైనవి. శాస్త్రీయతను సంతరించుకొన్నవే.

హరికథ - శాస్త్రీయత:- హరికథ శాస్త్రీయ పంథాలో నడిచే కళ. దాసుగారి హరికథల్లో సాహిత్య ప్రౌఢి, సంగీత ఝరి, నృత్య విలాసాలు అన్ని శాస్త్రీయమైనవే.

యక్ష గానాల్లో, నాటకాల్లో పాత్రోచిత భాష ఉన్నట్టుగా హరికథల్లో ఉండదు. గంభీరమైన గ్రాంథిక ప్రౌఢితో పాటు రాగతాళాల ఎంపికలో అనేక శాస్త్రీయ రాగాలను, అడవుజతి సమ్మేళనంతో చేసి రచించడం జరిగింది.

సంస్కృత భాషలోనూ, అచ్చ తెలుగులోనూ, గ్రాంథికమిళితమైన తెలుగులోనూ, రచించిన హరికథలు - 72, మేళకర్త రాగాలలోనూ, వాటి జన్య రాగాలలోనూ రచించి నృత్యాన్ని నాట్య శాస్త్ర విషయాల అన్నిటితోనూ సమగ్రంగా కూర్చి రచించారు. రచనా విధానంలో శాస్త్రీయత ఎంతో ఉంది.

హరికథలో లేని అంశం ఏ శాస్త్రీయ సంగీతంలోనూ, నృత్యంలోనూ కనబడవు. మరి ఈ కళను, జానపద కళలలో ఎందుకు చేర్చి చెప్పవలసి వచ్చింది.

హరికథ - శాస్త్రీయమా? జానపదమా? :- శాస్త్రీయమైన విషయాలు అనేకం ఇందులో చేరినప్పటికీ దాసుగారు దీనిని యక్షగానం నుండి గ్రహించి అంటే జానపదం నుండి గ్రహించినట్టు చెప్పుకున్నప్పటికీ దానిలో అంశాలను శాస్త్రపరమైనవిగా చేర్చి మార్గ లక్షణాలతో నాట్యధర్మి ప్రధానంగా కూర్చడం జరిగింది.

అయితే ప్రస్తుతం కొందరు కేవలం సంగీతంలో, సాహిత్య ప్రౌఢితో కథలు చెపుతున్నారు. దాసుగారి నృత్యం చూడని వారు వినని వారు హరికథ ఇలా ఉంటుందనే అనుకుంటున్నారు. అయితే సంగీత కథా కథన ప్రతిభతో కూడా రక్తి కట్టించడం హరిదాసు చేతులోనే ఉన్నది. కానీ ఇది పరిపూర్ణ సమాహార కళగా అభివర్ణించినపుడు నృత్యము తప్పక ఉండవలసిన అవస్యకత ఉంది.

దాసుగారి సంగీతం తనంతట తానే శాస్త్ర విద్యను నేర్చుకున్నప్పటికీ నృత్య విషయంలో తప్పక ఆధార భూమి కలుగు ఏ ప్రదర్శనో చూసే ఉండాలి. అయితే వారి నృత్యానికి ముఖ్యంగా దేవదాసీ నృత్యాలు ఆధార భూతమైనవిగా చెప్పవచ్చు. సంగీతము స్వయం ప్రతిభ అని చెప్పుకున్నా నృత్యంలో ప్రారంభము స్త్రీ పురుష విభేదమైన అడవులు అభినయాలు చూపించడానికి వారు ఆనాటి నృత్యాంగనల నృత్యాన్ని చూసి ఉంటారు.

దాసుగారు వారకాంతలకు పాట నేర్పే వారనే విషయం వారు నా యెరుకలో రాసుకున్నారు..⁷⁵

అలాగే వారి నృత్యాభినయాలను వీరు కొన్నిటివైనా తెల్సుకొనే నృత్యం చేసే వారనే చెప్పాలి. అయితే నాటి విజయనగరంలో దేవదాసీలు. వారంగనలు వీరని చెప్పలేకపోయినా దాసుగారి నృత్యాభినయాలకు వారి నృత్యాలు కొంతవరకు దోహదం చేసాయి. సంగీత శాస్త్రం విని, చదివి, చూసి పాడవచ్చు కానీ నృత్యాభ్యాసము ఒకరు ప్రదర్శించినంత వారిలో మెళకువలు గ్రహించి ప్రదర్శించవలసి ఉంటుంది.

అయితే దాసుగారు ఏక సంతాగ్రహి కాబట్టి వారు ఒకేసారి చూసిన నృత్యాన్ని తనదైన రీతిలో హరికథా బాణీకి అన్వయించి ప్రదర్శించి ఉండవచ్చు.

---

75. నా యెరుక - ఆ. నారాయణ దాసు - పుట - 136

అయితే సర్వజన ఆమోదయోగ్యంగా ఈ కళను రూపొందించడానికి గాను, పురాణ రీతిని కూడా జోడించి కృతి మధ్యలో వేదాంత విషయాలు చర్చించడం వంటి అంశాలను చేర్చి జానపద కళగా చేయడం జరిగింది.

ఉదా॥ త్యాగరాజు కృతి కీర్తన చేస్తున్నప్పుడు మధ్యలో ఆపి అర్థ వివరణ చేయడం సంగీత కచ్చేరి పద్ధతి కాదు.

కానీ హిందుస్థానీ సంగీతంలో ఘజల్ పద్ధతిలోను, టుమ్రీలలోనూ ఈ మధ్యలో పరిభాషించడం వంటి ప్రక్రియ ఉంది.

దానిని తూర్పు భాగవత రీతిలో కూడా ప్రవచించడం, మధ్యలో విధూషకుని సంభాషణలు ఉంటాయి. వాటి ఆధారంగా వీటిని తీసుకోవడం వల్ల ఇది శాస్త్రీయ లక్షణాలు ఉన్నప్పటికీ ప్రదర్శనా విధానం బట్టి జానపద కళగా చెప్పబడుతుంది. కాబట్టి హరికథ శాస్త్రీయ లక్షణాలు కల్గినప్పటికీ ప్రదర్శనలో జానపద కళగా రూపుదిద్దుకుంది.

* * *

అధ్యాయం - 2

నారాయణదాసు - జీవితం - పంచాంగము

అధ్యాయము 2

నారాయణదాసు-జీవితం-పంచాంగము

2.1	పరిచయం	39
2.2	వంశావళి	40
2.3	జాతకం	41
2.3.1	సంస్కృతమున	41
2.3.2	అచ్చ తెనుగు	42
2.4	జీవితము	42
2.4.1	బాల్యం - విద్యావ్యాసంగం	44
2.4.2	విద్యాభ్యాసం	45
2.4.3	మొదటి హరికథ	46
2.4.4	దేశ సంచారం	47
2.4.5	ఆనందగజపతితో సంబంధం	54
2.4.6	తిరుపతి వెంకటకవుల కలయిక	55
2.4.7	సత్కారాలు	55
2.4.8	నిర్యాణం	58
2.5	నామాట	59
2.6	జీవిత పంచాంగము	62

2.1 పరిచయం :- ఏదైనా విషయం గురించి దాని ప్రారంభం గురించి కానీ, చరిత్ర కాని చెప్పాలంటే ముందున్న మహానుభావుల చరిత్ర, వారి సేవలు తప్పక చెప్పాలి. అలా చెప్తేనే ఆ ప్రాంత పూర్వ వైభవం ప్రస్తుత వైభవం, దాని వల్ల దేశానికి ఉపయోగం ఇలాంటి విషయాలు బయటపడతాయి.

ఆంధ్రదేశంలో హరికథకు పరిపూర్ణ రూపాన్ని ఇచ్చి నేటి వాడుకలో కనబడే హరికథకు ఒక మూలవిరాట్టని చెప్పదగ్గ వ్యక్తి శ్రీ మదజ్ఞాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు. తన సంగీత, నాట్య, సాహితీ ప్రతిభలతో తన కీర్తిని దశదిశలా ప్రవర్తింప చేయడమే కాకుండా భావితరాలకు మార్గదర్శకాలుగా, ఆధార భూతాలుగా పద్ధతైన హరికథా గ్రంథాలను రచించి, ప్రదర్శించారు దాసుగారు. హరికథకు ఉత్తమ సంప్రదాయాన్ని ఏర్పరచి, 60 సంవత్సరాల పాటు లలిత కళా కౌశలాన్ని ప్రదర్శించి, తన గంభీర గాత్ర సంగీతంతో గజ్జల మోతతో ప్రజలను ఉర్రూతలూగించిన సంస్కృతికి, సంప్రదాయానికి సమగ్ర రూపమే దాసుగారు. అంతటి మహనీయుని జీవిత విషయాలను సవివరంగా తెలుసుకోవలసిన ఆవశ్యకత ఎంతైనా ఉంది.

దాసుగారు తన స్వీయ చరిత్రలో తన 30 ఏళ్ల జీవితం వరకు మాత్రమే వ్రాసుకున్నారు. “ఎవరి చరిత్ర అభివృద్ధి అయినా 30 ఏళ్ల వరకే లోకమెరుగును ఆ పైన అనవసరము” అని, 30 ఏండ్లు దాటిన ప్రతి వారిలో దైవత్వం నశించి, అత్యాశ వచ్చి రాక్షసవతారం అని ఇంగ్లీషు కవి - బెర్నార్డ్ షా వ్యక్తం చేసిన “Every Gentleman over thirty is a scoundrel” అనే అభిప్రాయంతో దాసుగారు ఏకీభవించినట్లు తెలుస్తోంది. ఆ తర్వాత దాసుగారి జీవిత చరిత్రను అనేక మంది కవులు, సాహిత్యవేత్తలు, ఎందరో రచించడం జరిగింది. వాటి నుండి కొన్ని ముఖ్య ఘట్టాలు తీసుకొని ఈ అధ్యాయంలో చర్చించడం జరిగింది.

దాసుగారికి అపూర్వ వ్యక్తిత్వాన్ని ఆర్జించిన జ్ఞాన పండితులు. సంస్కృత, ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, ఉర్దూ, పార్శీ, అరబ్బీ భాషాకోదులైన శ్రీ దాసుగారు, ఇంగ్లీషు తప్ప మిగిలిన భాషలన్నీ స్వయంకృషితో నేర్చుకున్నవే. వారి ఏకసంతాగ్రహిత్యము, వారి కుశాగ్రబుద్ధి, జనరంజనమునకు ఎంతగానో తోడ్పడ్డాయని చెప్పవచ్చు. బాటసారి, ఉమర్ ఖయ్యామ్ మొదలైన కావ్య రచనల్లోనూ, హరికథా రచనల్లోని అపూర్వ సాహిత్య సృష్టిగాంచిన హరికథా పితామహునిగా పేరు గాంచారు శ్రీ దాసుగారు.

దాసుగారికి ముందే హరికథ అనే పక్రియ ఉన్నప్పటికీ దానికి ఒక నిర్దిష్టమైన ఆకారాన్ని సంప్రదాయాన్ని ఏర్పరచి, ప్రదర్శనా శైలిలోకి తీసుకురావడం వలన, వాగ్గేయ కారునిగా అనేక రచనలు చేసి కృతులు రచించుట వలన, తనదైన శైలిని నిరూపించి ప్రతిభను ప్రతిబింబింప చేసుకోవటం వలన దాసుగారిని హరికథా పితామహులుగా చెప్పవచ్చు.

ఎంతటి విద్వాంసులైనా దాసుగారి శ్రుతిలయ త్రిస్థాయి గొళగాత్రపు అంచులనైనా అందుకోజాలరు. వీరి లయజ్ఞానానికి తోడు సంగీత సభలలో అనన్వయలంకారం ప్రథమ లక్ష్యంగా భాసించారు. సంగీత సాహిత్యాలకు సమ ప్రాధాన్యత నిచ్చిన¹ జీతవిశేషాలు ఈ అధ్యాయంలో చర్చించడం జరిగింది. ఒక్క మాటలో హరికథా శిల్పసామ్రాట్టు - ఆదిభట్టు.

2.2 వంశావళి:- దాసుగారు తన జన్మకు మూలకారణం అయిన వారందరిని పితప్రపిత మాతా మహులు అందరిగురించి తన వంశావళి ఆర్భావాన్ని తెలియజెప్పారు. ముందుగా భరద్వాజ ఋషికి నమస్కరించి మునులలో అగ్రగణ్యుడిని ప్రార్థించడం జరిగింది.

మూడు వేల ఏండ్ల క్రితం సౌరాష్ట్ర నుండి చోళ దేశానికి 13 గోత్రాల వారు బయలుదేరిగోదావరీ తీరంలో పేరూరు గ్రామంలో స్థిరపడ్డారు. 250 సం॥ క్రితం భరద్వాజ గోత్ర సత్కుటుంబంలో వేద శాస్త్ర నిపుణులైన ఆదిభట్ల అనే ఇంటి పేరుతో వీరు ఖ్యాతి కెక్కి ఆద్యులైనారు.

తర్వాత ఆదిభట్ల వారు గ్రామాలను ఎలా వెలయించారో ఆనాటి విశేషాలను దాసుగారు వివరంగా ఇందులో రచించడం జరిగింది. దాసుగారి పూర్వుల గురించి చెప్తూ వీరు విభూది రేఖలు, రుద్రాక్షలు ధరించి, వేదవేదాంగాలను అధ్యాయనం చేసే వారని, బంగారు ఛాయ బ్రాహ్మణులు కొందరు సువర్ణముఖీ నదీ తీరంలో అజ్ఞాత అనే గ్రామం చేరారు. ఆ తర్వాత విజయనగర రాజులతో స్నేహంగా ఉంటూ వచ్చారని, 90 సంవత్సరాలు గజపతుల సహాయం పొంది అజ్ఞాతను కాపాడుకున్నారు. వీరిలో యజ్ఞేసచయని త్యాగి, భోగి అయి సత్కారాలు పొందారు. దాసుగారి తండ్రి ఆజానుబాహుడు భాస్కర ఆరాధకుడు. మరువాడ వెంకటచయని మనుమరాలు, జగ్గయ్య సీతమ్మల నాల్గవ కుమార్తె నరసమ్మను పెండ్లి చేసుకోగా వారికి 9 మంది సంతానం కలిగారు. తండ్రి పురాణ పఠనం చేసే వారు, వారి శిష్యులు నీలకంఠావధాని, రామూర్తి శాస్త్రి 4 కుమార్తెలు, 5 కుమారులు, వారిలో నారాయణదాసు 8 వ వాడు. పుత్ర సంతానంలో - 5 వ వాడు అని తన పూర్వజుల నుండి క్రమంగా తనవరకూ ఉన్న వంశాన్ని ఇందులో చెప్పడం జరిగింది. ¹

---

1. నా యెఱుక ప్రారంభంలో - ఆ.నా.దాసు - పుట - I - VIII

2.3 జాతకము:- తనజన్మకుండలిని జాతకాన్ని తనకుతానుగా తెలుపుకున్నారు దాసుగారు. దీనిని బట్టి దాసుగారికి జ్యోతిష్యంలో కూడా ఎంతో పాండిత్యం వుందని తెలుస్తుంది.

నాజన్మ కుండలిదిగో, రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణ కృష్ణ చతుర్దశి రాత్రి పదిగడియలపై మఖానక్షత్రమున జన్మించితి నట వృషభలగ్నము కేతుదశ శేషము ఒక సంవత్సరము నాల్గు మాసములు. వృషభమున మంగళుడు, సింహమున రవిచంద్ర శుక్రులు. కన్య యందు బుధ శనిలు, తుల యందు రాహువు, వృశ్చికమున గురుడు, మేషమున గేతువిద్ధి రాశిచక్రము, నవాంశకుండలి; మేషమున గుజ రాహువులు వృషభమున బుధుడు కర్కాటకమున గురుచంద్రులు సింహమున రవి శనిలు. ధనువున శుక్రుడు, తులయందు కేతువు ఇది నవాంశచక్రము. ²

దాసు గారి జాతకాన్ని సంస్కృతమున, అచ్చ తెలుగున కూడ రచించటం జరిగింది.

2.3.1 సంస్కృతమున:- ³ రక్తాక్షి సంవత్సర సౌమ్య వాసర శ్రావణ కృష్ణ చతుర్దశి పూర్వ రాత్రౌ దశఘటికోపరి మఖానక్షాత్ర చతుర్థ చరణే పార్వతీ పురి ప్రాగ్దిశ్యేక యోజనదూరె సువర్ణ ముఖి నదీతీర స్థితా జ్ఞాడగ్రామే హముద్భభూవకిల తాత్కాలిక స్ఫుట నవగ్రహ స్థితి గతి సూర్య సిద్ధాంతరీత్యా పక్ష్యమాణే నిర్ణీతే భావతః

అజ్ఞాడ గ్రామస్యోత్తరాక్షాంశాః		(0--18-40-0)	
రవేస్థితిః	(4-16-14-22)	గతిః	(0-0-58-5)
చంద్రస్థితిః	(4-6-36-20)	గతిః	(0-0-76-55)
కుజస్యస్థితిః	(1-9-26-32)	గతిః	(0-0-28-30)
బుధస్యస్థితిః	(5-11-37-7)	గతిః	(0-0-45-0)
గురోస్థితిః	(7-1-56-53)	గతిః	(0-0-44-0)
శుక్రస్థితిః	(5-0-28-23)	గతిః	(0-1-11-49)
శనేస్థితిః	(5-21--9-24)	గతిః	(0-0-20-8)
రాహుస్థితిః	(6-24-8-52)	గతిః	(0-0-3-10)
కేతోస్థితిః	(15-14-9-52)	గతిః	(0-0-3-10)

2. నాయెరుక - శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణ దాసు - పుట 27 - 28

3. శ్రీ హరికథామృతం కథా ప్రారంభంలో ఉంది.

2.3.2 అచ్చతెనుగున:- ⁴ “నెత్తురుగంటియేడు తూపురిక్క నెల బూది పెద్ద వారము రేయి పదిగడియలకు బాలకీబొంగు చుక్క నాలవయడుగున నేబుట్టితిన్. అప్పటికి దొమ్మిది గాముల యొక్క నిక్కపుటునిక నడకలు రెండుం బ్రొద్దు వేల్పు లెక్కంబట్టి.....విర్పరచితి. నేల నడుమ నుండి దాపలి వైపునకు గల 5040 వంతులలో నజ్జాడయూరునకు వంతులు 1120 అని చెప్పిరి.

నెత్తురుగంటియేడు = రక్తాక్షి నామ సంవత్సరము.

తూపురిక్క నెల = శ్రావణమాసము

బూది = కృష్ణ చతుర్దశి.

పెద్దవారము = బుధవారము

పాలకీ బొంగు చుక్క నాల్గవ యడుగు = మఖానక్ష త్రము నాలగవ పాదము.

	కే 24	కు 9	
		ల 6	
	రాశి		ర 16
			శు 25
	గు 21	రా 24	చం. 6
			శ 21
			బు 11

2.4 దాసుగారి జీతము:-రుక్మిణి కల్యాణము హరికథా అంతంలో దాసుగారి ఈధముగా చెప్పడము జరిగినది.

క. గాన కతా వధానని

ధాణులగా మహాత్ములార దయతో గణుడే

దీని రచియించి రామా

దీనంబుగ గృతి నొసంగితిన్ మోక్షేచ్ఛన్.

4. సారస్వత నీరాజనం - దాసుగారి తెలుగు వహులతీరులు - జ్యోతిష్యం - పుట - 537

సీ. అజ్ఞాడయను గ్రామంబున బుట్టిన వాడ
 నాతలదండ్రులు నరసమాంబ
 యును వెంకట చయని యనెడు పేరూరు ద్రా
 విండ పుణ్య దంపతుల్ విప్రమణులు
 నలుగురన్నలు జగన్నాథ సీతారామ
 యాగ్ని హోత్రార్య పేరయ్య లక్క
 లాది లక్షమ్మ కామమ్మలు సుందరమ్మ
 చెల్లెలందరు బునిస్త్రీలు ముగురు
 గీ. తండ్రి పెద్దన్న యుందక్క దక్కువారు
 బ్రతికి యున్నారు శ్రీ భరద్వాజ గోత్ర
 భవుల మాది భట్టస్మా ర్త వైదికులము
 ధరణి నన్ను నారాయణ దాసు డండ్రు.

శ్రీకాకుళం మండలం పార్వతీ పురానికి తూర్పున 8 మైళ్ళ దూరంలో అజ్ఞాడ అనే
 అగ్రహారం. సువర్ణ ముఖీ నదీ తీరం పచ్చని పంట పోలాలు పచ్చి తోటలు, ఒక వైపు కొండ దాని
 దరికి చిట్ట అడవి ముచ్చటగా కొబ్బరి తోటల మధ్య ఊరు ఈ అజ్ఞాడ.

అజ్ఞాడ పేరూరు ద్రావిడ శాఖకు కంచుకోట. అందు ఆదిభట్ల వారు పూజనీయులు
 వేదాలు వారింట పలుకుతాయనేవారు పెద్దలు. వీరు సదాచారానికి సేవకులు. శరీర పుష్టికి అపర
 భీములు. అందు వెంకట చయని వేదాలు పోసిన గాదె. శాస్త్ర విద్యాంసుడు కం. గాదె, గేదే,
 బోదే ఉన్న అల్ప సంతుష్టి. పురాణ కాలక్షేపము చేసే ధన్యాత్ముడు. వెంకట చయని
 గృహలక్ష్మి నరసమ్మ. మరువాడ వంశానికి మణి పూస. పుట్టింట విద్యా సదాచార సంప్రదాయం,
 మెట్టినింటి వైదిక సంపత్తి కలగలుపుగా కాపాడే సులలిత గళ మాధుర్యంతో రెండు భాషలలో
 పద్యాలను చదువుతూ ఇరుగు పొరుగుల్లో జ్ఞాన భోద చేసి చీకటి రాత్రులన వెన్నల కాంతితో
 నింపేది. శ్రీవేంకట చయని - నరసమ్మలకు 5 గురు కుమారులు 4 గురు కుమార్తెలు.

1. ఆదిలక్ష్మమ్మ, 2. జగ్గావధాని, 3. సీతారామయ్య, 4. పార్వతమ్మ, 5. అగ్నిహోత్రశాస్త్రి
6. కామమ్మ, 7. పేరన్న, 8. సూర్యనారాయణ, 9. సుందరమ్మ

పుత్ర సంతానంలో చివరి వాడైనను సంతానంలో 8 వ వాడు సూర్యనారాయణ.

రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణ కృష్ణ చతుర్దశి బుధవారం 31-8-1864 రాత్రి పది ఘడియలకు మఖా నక్షత్ర చతుర్థ చరణాన జన్మించెను.

2.4.1 బాల్యం విద్యావ్యాసంగం:- అయిదేళ్ళకు అక్షరాభ్యాసం అయిదేళ్ళు నిండకుండానే పురాణ కథలు తల్లివల్ల కావ్య విషయాలు తండ్రివల్ల హృద్గతం చేసుకున్నాడు. వ్రాత, చదువుకోసం నల్లరితో వెళ్తాన్న సూరిబాబు రాసేది ఏమీ ఉండేది కాదు. ఎందుకు రాయడం లేదు అని మాష్టారడిగితే పద్యాలు గణ గణమని చదువుతూ వుండేవారు. ఇక రాయడం ఎందుకని ఎదురు ప్రశ్నించేవారు. ఒక నాడు తల్లి అడిగింది. “నాయనా! పుచ్చ పువ్వులా ఇచ్చపావలా నెలకి ఒకటి అయ్యవారి కిస్తున్నాము. ఇదివరకొక అక్షరమయిన వ్రాయజాలవు శ్రద్ధగా జదువు తండ్రి! పనికి వచ్చేదవని” దీవించెను.

అందుకు దాసుగారు పుస్తకం తలక్రిందుగా జదివే నాకు అక్షరాలు వ్రాయగల్గుట ఒక గొప్పా? ⁵ అని రెండు పుటలలోని అక్షరాలన్ని పలకపై వాసి చూపించెను.

ఐదేళ్ల వయసులో పార్వతీపురంలో ధీమాగ ప్రథమ బహుమతి అందుకున్నారు.

ఏమయ్యా సెట్టి! భాగవతం ఉందా?

ఉంది. కాని ఎందుకు?

నాకు కావాలి.

నీకెందుకు బాబు భాగవతం.

నాక్కావాలని మొరాయిస్తుండగా తల్లివచ్చి

పిల్లవాడు అడిగాడు ఇవ్వు బాబూ.

సరే! నువ్వు ఇందులో ఏదైన పద్యం చెప్పగలవా?

చెప్తే ఉత్తిగనే ఈ పుస్తకం యిస్తాస్తానని గంజేద్రమోక్షఘట్టంలో ఎవని చేజనించు పద్యము తీసి చదవమనెను.

గడ గడా ఆగకుండా పద్యం రాగయుక్తంగా చెప్పడంలో తోలట్టతో ఉన్న భాగవతాన్ని పిల్లవానికి బహుమతి గా ఇచ్చి నాపేరు రామానుజ రంగయ్య సాతానివాణ్ణి అని ఆ పుస్తకంపై ⁶ రూపాయి కూడా ఉంచి బహుమతిగా అందించి 'సుఖీభవ' అని దీపించెను.

---

5. నా యెరుక - నారాయణదాసు - స్వీయరచన - పుట - 19

6. దాసుగారి జయంతి ఉత్సవ సంచిక, చీరాల సంస్కృతిక సమితి - పుట - 48

దాసుగారి అక్కమనుమడు శంభరి సూర్యనారాయణ శాస్త్రితో దాసుగారు తన అక్షరభ్యాసం గురించి ఇలా అన్నారు.

“ఒరే! తాత! మూడు మనువులు వెళ్ళి నాల్గవ మనువుకు సిద్ధంగా ఉన్న ఆడుదానికి పెండ్లి చేయునట్లు నాకక్షరభ్యాసం చేసినారురా!” ఎందుకంటే 5 వ ఏట 5 మాసములకు తండ్రి చేయు పురాణ పఠనం ఆటలు ఆడుతూ, అల్లరిచేస్తూనే వారు చెప్పే ప్రతి మాటను గుర్తుగా చెప్పడమే కాక, దాసుగారే స్వతంత్రంగా పురాణం చదవడం ఆరంభించారు. అయితే నామకార్థం అక్షరభ్యాసం చేసారు.

దాసుగారికి 10 ఏండ్ల వయసున మాతామహస్థానమైన వంతరాం వెళ్ళ వలసి వచ్చినది. అక్కడకు బొబ్బిలి సంస్థాన వైణికుడు వాసా సాంబయ్య గారు రావడం తటస్థించింది. సాంబయ్య గారి ముందు రాగయుక్తంగా పద్యాలు చదవగా ఆయన బహు సంతోషించి దాసుగారి తల్లితో “అప్పా! ఈ చిన్నవాడికి సంగీతం చెప్పెదను వీడు పనికి వచ్చునని నా నమ్మకం నాతో పంపుమనెను. అంత తల్లి అతని వెంట దాసుగారిని పంపెను.”

దాసుగారు బొబ్బిలిలో వారాలు చేసుకొని ఒక్క నెలరోజులు మాత్రమే ఉండి అజ్ఞాడకు తిరిగి వచ్చారు. నారాయణ దాసుగారు జీవితంలో గురు ముఖతా సంగీతం నభ్యసించినది ఈ నెలరోజులే.

2.4.2 విద్యాభ్యాసం :- సూరన్నను 14 ఏండ్లు దాటేవరకు ఏ స్కూలులో వేయలేదు. రెండవ కుమారుడు సీతారామయ్య ఒత్తిడితో వెంకట చైనులు సూరన్నని ఆంగ్ల విద్యాభ్యాసం కోసం విజయనగరంలో ఉంచారు. విజయనగరం వచ్చేవరకు సూరన్న కౌపీనవంతుడే.⁷

విజయనగరంలో చేరిన సూరన్నకి జీవిత నాటకంలో కొత్త అంకం ప్రారంభమైంది. అప్పటికి 15 ఏండ్లు. మహారాజు పోషణ వల్ల ఎందరెందరో సంగీత విద్వాంసులు, సాహిత్య

---

7. గురు శిష్యుల ఉభయులము జాము రాత్రి ఉండగా బయలుదేరిమి. మాగురువుగారికి 26 సంవత్సరాలు. అప్పుడు నా వయస్సు 9, 10 సంవత్సరముల మధ్యన గురువుగారు ఎముక పుష్టి కల్గి తెల్లగా, షలాకు వంటి మనిషి. కడు దొడ్డవాడు. అతడు కావడి ఒక్క కొమ్మున వీణ ఒక బట్టల మూట ఇంకొక కొమ్మున ఒక పెట్ట ఉంచి, ముందు కావడివాడు, వెనుక సాంబయ్య గారు, వెనుక గోచి నడ్డికి కట్టిన చిన్న గావంచాతో పరుగిడుతు నేను బయలుదేరి మధ్యాన్నానికి పది కోసుల మేర నడచి మామిడి వలస చేరుకున్నాము. అది అతని అత్త వారి ఊరు. 11 నిషేకానికి అతని ఊరికి పోతూ త్రోవలో సులభంగా చిక్కిన నన్ను శిష్యమిషపై పరిచారికులగా గొని పోయెను. నాయెరుక - నారాయణ దాసు - పుట - 45.

8. కౌపీన వంతః ఖలు భాగ్యవంతః అని శంకరాచార్య సూక్తి. నాయెరుక-నారాయణ దాసు - పుట - 45.

స్నాతకులు, నటులు, నట్టువరాండ్రు ఆ పట్టణంలో ఉండి ఉత్సవ సమయంలో శక్తి సామర్థ్యాలు చూపించుకునేవారు. విజయనగరాన్ని రెండవ కాశీ అని చెప్పుకోవడమే కాక విజయనగరంలో విలువ పొందితేనే విద్వాంసుడనే విశ్వాసం ఉండేది. ఇది విద్యా ప్రదర్శకులకు ఒక పరీక్షా కేంద్రం.

స్వయం ప్రతిభారూపులైన సూరన్నకు బడికిపోవడం కన్న సంగీత సాహిత్య కవిత్వాలలో పాల్గొనటం మహా ఉత్సాహంగా వుండేది. దుర్వాసుల సూర్యనారాయణ సోమయాజులు, పప్పు వెంకన్న , వీణా వెంకటరామయ్య, కలిగొట్ల కామరాజు మొదలైన మహా సంగీత విద్వాంసుల పరిచయం చేత సంగీతమునందు అభివృద్ధికాక వైణిక శ్రేష్టుడైన వీణా వెంకట రమణదాసు, కలిగొట్ల కామరాజు, సాన్నిధ్యం లయకు వైణిక అభిరుచికి దోహదమైంది.

2.4.3 మొదటి హరికథ:- 1883 (స్వభాను) లో విజయనగరంలో మహారాజ కాలేజీలో మెట్రిక్యులేషన్ చదువుతుండగా కుప్పుస్వామి నాయుడు అనే భాగవతార్ చెన్నపట్నం నుండి వచ్చి కానుకుర్తి హనుమంతరావుగారింట ఆటపాటలతో ‘ధృవ చరిత్ర’ అనే హరికథ చెప్పారు.

“చిన్నా పెద్దలందరు సంతోషించారు. ఆ ఆట ఆ తాళాల మ్రోత, ఆ గజ్జల ఘల్లుఘల్లులతో అభినయం ఆ మాటలు పొందిక సభ్యులచిత్తరంజకం.”

“శ్రీ హరికథా యౌట కేవలసంగీతం పాడుతూ కన్నా, ఉపన్యాసాలిస్తూకన్నా నాటకాలు బొమ్మలాటలు మొదలైన వీధినాటకాలకన్న శాస్త్రార్థం కన్నా సంగీత సాహిత్యాలొక్కచోట ప్రయుక్తమైన ఉత్తమ సభారంజన కలుగునని యెంచితిని.”⁹

అంతకుముందు కూర్చుని పురాణం చదవడం, తాళం పట్టి మద్దెలదగ్గర పాడటం పల్లవితో కృతులు పాడటం కవిత్వంలో ప్రవృత్తిచే ఈ హరికథలచే సభారంజన చేయాలని కోరికపుట్టింది. ఆ రాత్రి కూర్చుని మూడుపూటలకు చరిత్ర అంతా అల్లి ధృవచరిత్రను తన మొదటి కథగా కూర్చడం జరిగింది.

తన స్వంత కీర్తనలతో పాటు విశాఖ నివాసి ధూళిపాళ కృష్ణయ్య గారి ధృవచరిత్ర యక్షగానంలోని కొన్ని, భాగవత పద్యాలు కొన్ని హితోపదేశ కథలు కొన్ని, ఇంగ్లీషు నందు కథలు కూర్చడం జరిగింది అని చెప్తూ దాసుగారు నాయెఱుక స్వీయచరిత్రలో తన మొదటి పద్యంలో కొంత భాగం “ఖరకరుని కరములను మధుకర నికరము తేనెపట్టు కైవడి గనుడంబరపదము” -- అని,

9. ఆదిభట్ల నారాయణదాసు నాయెఱుక -- పుట - 1

అలాగే మొదటి కీర్తనను

“ఏటికి వాని జన్మ మేటికే” - కమాజ్ - చతురశ్రం లోను రచించి తన అన్నలైన పేరన్న, సీతారములకు రిహార్సల్స్ చూపించారు. అంతట సీతారామయ్య కాళ్ళకు గజ్జలు కట్టి సత్కరించారు. మొదటి హరికథ శ్రీవేణుగోపాలస్వామి మఠంలో చిన్నా పెద్దలకు వినిపించడం జరిగింది. ఇట్లు హరిదాసుగా అవతారమెత్తిన సూరన్న వయసు 19 సంవత్సరాలు.

2.4.4 దేశ సంచారం :- ఇలా ప్రారంభమైన హరికథా ప్రదర్శన ఆనాటి కళా పోషణ కేంద్రాలలో ఒకటైన ఉర్లాం గ్రామంలో జరిగింది. ఉర్లాం జమిందారిణి కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మకు కళాప్రియత్వం యెక్కువ.

అక్కడ ఆస్థాన పండితుల ముందు ఆసు కవిత్యంతో, హరికథా ప్రదర్శన చేశారు. వారు ఆసు కవిత్య ప్రతిభ చూసి, అష్టావధానం చేయగలవా అని అడగగా నిస్సందేహంగా చేయగలనని మరునాడే సాహిత్యావధానం చేసి మెప్పించారు. వారి ప్రదర్శనకు జమిందారిణి హర్షించి వార్షికమిచ్చి సత్కరించారు. అక్కడనుండి నర్సన్నపేట, శ్రీకాకుళంల మండలాధికారి H.D.Bards Well దాసుగారి ముఖ్యమిత్రుడై వీరి కథ ఉంటే తప్పక వెళ్లేవారు.. నర్సన్నపేటనుండి బరంపురం బయలుదేరి మధ్యలో ఇచ్చాపురంలో ఒక కథ చెప్పి బరంపురం ప్రయాణమయ్యారు. నాడు పేరొందిన వకీలు జయంతి కామేశం పంతులుగారు (ఈయన సంస్కృతాంధ్రాలలో పండితుడు, కవి, సరసుడు, నెరదాత, అతిథుల పాలిట కల్పతరువు వీరింటికి వెళ్ళి పై అంతస్తులో వున్నారని తెలుసుకుని మీదకు వెళ్ళారు పేరన్న, సూరన్నలు. వారిద్దరినీ చూసి కామేశం పంతులుగారు “కత్తవం కుతోసి” -- అని సంస్కృతంలో అడగగా “మానవ గంధర్వావయం విజయనగరీతః” అనిచెప్పారు.

విషయం విని 9 గం|| కథ ఆరంభించి పరీక్షిత్తుకి శాపం రావడంతో ఉపోద్ఘాతం మొదలై ఒంటిగంట వరకు సాగి, తెల్లవారి ఏడు గంటలకు ధ్రువ చరిత్ర నృత్య గానాలతో సరస భావావిష్కరణాభినయాలతో చెప్పి మంగళహారతి పాడారు. ఆ సభలోనే వున్న కుప్పు స్వామి నాయుడు వచ్చి మీ గురువుగారు ఎవరు అని అడగగా, మీరే అని నవ్వుతూ వారి కథ తనను ఎట్లా ప్రభావితం చేసిందో చెప్పారు. కథ విన్న కామేశం పంతులుగారు రెండు నెలలు నావద్దనే వుండండిని పెళ్ళికి తగినంత ద్రవ్యం ఇస్తానని తన ఇంటే ఉంచుకున్నారు.

దాసుగారు తనకు కామేశం పంతులుగారితో ఉన్న పరిచయం గురించి చెప్తూ, జయంతి కామేశ్వర పంతులు వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణుడు. తొమ్మిదవ యేట జగన్నాథం పోయే తోవలో

వీరిని చూసాను. మా తండ్రిగారు పంతులుపై సంస్కృతాన ఉపజాతి అష్టకం చెప్పారు. అప్పుడు మేము ఉభయులము (పేరన్న, సూరన్న) దాశరథి శతక పద్యాలు చదివాం. శాస్త్రిగారు వీరికి ఇంగ్లీష్ నేర్పించండని మా తండ్రిగారికి చెప్పి నలభై రూక్యాలు సంభావన ఇచ్చారు.¹⁰

ఆ సంగతి జ్ఞప్తికి తెచ్చినంత నా పదేళ్ళ వయసులోపల వయసు చర్యను వర్ణించమని కవితా ప్రతిభ తెలియచేయమని కోరెను.

అంతనేను

సీ .. పరమ భాగవత శే - ఖర ! శ్రీజయంతికా

మేశ్వర పండిత - ఋషభ! భు

దేవతాచక్రవ - ర్తీ!దాతృ మూర్ధన్య !

వెలనాటివైదిక - కులవతంస

కవిసారస్వభౌమ! ని - ష్కపటాంతరంగ - స!

ర్వస్వతంత్రా ! పంచ - బాణరూప !

సంతత తారకమంత్రా క్షరద్వయా !

భ్యాసలో లాంగుళి - పద్మరాగ !

ప్రథి తసత్కీ ర్తి! నవరస - రసికమౌళి !

సమద పంచాన్యబల ! యా - జానుబాహు !

న్యాయవాది ప్రధాన ! యి - హపరవేది!

యాగ మజ్ఞా ! వినుముత్యాగ - భోగరాయ !

కామేశం పంతులుగారింట ఉండే రోజుల్లో అప్పుడప్పుడు నోదార్థం నారాయణ దాసు, పంతులుగారితో సాహితీచర్చలు అవధానాలు చేస్తూ కాలాక్షేపం చేసేవారు.¹¹ ఒకనాడు ఏబై మందిని కూర్చోపెట్టి తలొక చరణం చెప్తూ 50 పద్యాలు చెప్పారు. వాటిలో ఒకటి.

---

10. నాయెరుక - ఆనాదాసు - పుట - 44.

11 కామేశం పంతులుగారి పై అభిమానంతో వారి మరణానంతరం దాసుగారి స్వీయ చరిత్ర నాయెరుక వారికి అంకితమిచ్చారు.

'నాళీకంబుల గేరు కన్నుగవ సన్నల్

చెల్వ వాటింపగా.

శ్రీ లింతేసి పసందె చూతమనుచున్

చెన్నారు చందోయిపై

గాలిం బయ్యెద తూలగా జూతలు తన్

గాక్షించి వీక్షింపగా

కాళింగాంగన చెర్వుజేరు హొయలున్

గంటిన్మనోజ్ఞంబుగా!

ఇందు 1, 3పాదాలు నారాయణ దాసుగారిని 2,4 చరణాలు కామేశంపంతులుగారివి.

బరంపురం నుండి కొన్నాళ్ళ తర్వాత ఛత్రపురంలో ఒకధనికుని ఇంటిపెళ్ళిల్లో సదస్యం నాడు అందరితో సమానంగా 1 రూ॥ సంభావన ఇవ్వగా పుచ్చుకోక హరికథ చెప్తాను, అప్పుడు ఇవ్వండనెను. ఈ వయసున నీవు స్వంతంగా చెప్పేదేమిటి ఎవరి కథనో నేర్చుకొనిగాని, అని ఆయితే స్వంతంగా రాసి, అంబరీషచరిత్ర చెప్పు - నీకు పది దినాలు ఇస్తున్నాననగా “ఈ నారాయణ ఎంగిలీకూడుకు ఆశ పడడు” అని ఒక్క రాత్రిలో అంబరీష చరిత్ర రాసి గానం చేశాడు. ఇలా లోకనాథం అనే గ్రామంలో మొదటి సారిగా సంగీత సాహిత్యా ఆష్టావధానం చేసారు. అక్కడ ఆ అవధానంలో అంశాలు “30 మంది కోరిన షయాన్ని కోరినవారి పద్యంలో ఒక్కొక్క చరణం చెప్పి 32 అక్షరాలు వ్యస్తాక్షరి, నోటిలెట్టకి అడిగిన వెంటనే జవాబు చెప్పడం, పుష్పగణన నిషేధాక్షరి, అప్రస్థుత సంభాషణ కోరిన రాగాలలో పురాణ పఠణం, గంటలు లెట్టి పెట్టడం.” అష్టావధానం చురుకుగా చేశాడు నారాయణ దాసు.

అక్కడనుండి పల్లాకిమిడి, శ్రీకాకుళం అరసవిల్లిలో హరికథలు చెప్తూ విజయనగరం చేరారు. దాసుగారికి 21 సం॥. వడ్లమాని అన్నప్పగారి కుమార్తె లక్ష్మీనరసమ్మతో వివాహం జరిగింది. అన్నగారి బలవంతంపై మెట్టిక్యలేషన్ పరీక్షకు విశాఖపట్నం వెళ్ళారు. అక్కడ పరీక్షలయ్యాక రెండునెలలు వుండి 10-12 హరికథలు చెప్పి పరీక్షలలో ఉత్తీర్ణుడైనట్టు తెలుసుకుని విజయనగరం వచ్చారు. 1886 లో మెట్టిక్యలేషన్ పూర్తిచేసి యఫ్.ఏ. లో చేరారు. అదీ అన్నగారి బలవంతం మీదనే. 1886 - 88 వారు యఫ్.ఏ పూర్తిచేసి కాలేజీ చదువుకు స్వస్థి చెప్పారు. కళాశాలలో ప్రవేశించినా హరికథలపై మక్కువ తగ్గక గజేంద్ర మోక్షం హరికథ 1886లో రచించడం జరిగింది.

ఉపకారవేతనం యిప్పించిన దివాన్జీ పితాపురం రాజైన గంగాధర రామారావుని దర్శించమని దాసుగారికి ఉత్తరం ఇచ్చి పంపించారు. విశాఖ, కసింకోట, నక్కపల్లి, అన్నవరం సత్రాలలో బస చేసి పితాపురం చేరి దివానుగారి సిఫార్సు జాబు ఇచ్చారు. మాధవస్వామి ఆలయంలో హరికథా ఏర్పాటు చేసారు. ఆ తరవాత కోటలో హరికథ ఏర్పాటు చేయగా గంగాధర రామారావు హరికథకు ముగ్ధుడై మరొక హరికథ కోరి చెప్పించుకున్నాడు. “దాసుగారు మీ సంగీతం లడ్డుమీద పన్నీరు జల్లినట్టుంది.” అని ప్రసంశించి నూట పదహార్లు ఇచ్చి సత్కరించారు. కతిపయ ప్రయాణాలతో విజయనగరం చేరారు దాసుగారు.

దాసుగారు పితాపురం వెళ్ళి వచ్చిన కొద్ది రోజులకే ప్రధానోపన్యాసకులు చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారు స్వర్గస్థులైనారు. కొద్దిదినాలలోనే దివాన్జీ జగన్నాథరావు కూడా స్వర్గస్థులైనారు. అందుకు దాసుగారు చాలా దుఃఖించారు.

తర్వాత కళశాల ప్రధానోపన్యాసకులు కిళంబి రామానుజచారులు సంస్కృతాంధ్రాలలో దిట్ట. శతావధాని కాని సంగీత ప్రియత్వం లేక పోవటం చేత దాసుగారి ఉపకారవేతనం తొలగించారు. దాసుగారు విజయనగర కళశాలనుండి విశాఖపట్టణం హిందూ కళాశాలకి వెళ్ళి రెండోవ సంవత్సరం చదవడం జరిగింది. అక్కడ రామయ్యగారు ఉపకారవేతనం ఇప్పించడం జరిగింది. అంకితం వెంకటనరసింగరావు అనే జమిందారు తన నివాసంలో అవధానం ఏర్పరచారు.

ఇదొక విచిత్ర అవధానం.¹² అది పూర్తిచేసిన దాసుగారికి 116 రూపాయలు వార్షికం ఇచ్చి సత్కరించారు.

అక్కడ దాసుగారిని ఆవమానించాలని ఒక కూహకం పన్నారు. బ్రాహ్మణులు, వర్తకులు, కాలేజీవారు - దాసు వంక, భోగం వారు, చిల్లర మల్లర వారు - ఒకవంక. ఎదుటి కక్షలోని వారు దాసుగారి సభలకు రామని కట్టుకట్టారు. ఇలా ఉండగా పంతులుగారి మేడ మీద ఒకరోజు అష్టావధానం ఏర్పాటు చేసారు. ఇది అసాధ్య అష్టావధానం.

---

12. అవధాన అంశాలు :- 1. గ్రీకు భాషలో 50 వ్యస్తాక్షరి చేయడం. 2. కోరిన పురాణ ఘట్టం చది రాగయుక్తంగా పాడుట 3. పుస్తకం గిరిగిరా తిప్పుతుండగా చదవడం. 4. బీజ గణితంలో లెఖ్ఖలు ఇచ్చిన చేప్పుట. 5. పువ్వులను లెఖ్ఖించటం. 6. ఛందస్ సంభాషణం. 7. తెలుగులో సంస్కృతంలో ఆసుకత్వం. 8. నిషేధాక్షరి.

రెండు పాదాలతో రెండు తాళాలు, రెండు చేతులతో రెండు తాళాలు వేస్తూ పల్లవి పాడుతూ కోరిన జాగాకు కోరిన ముక్తాయి వేస్తూ, చిక్కు లెట్ట అడిగిన వెంటనే నోట చెప్పడం, నలుగురికి సంస్కృతం, నలుగురికి తెలుగు కోరిన వృత్తాలలో చెప్పడం, వ్యస్థాక్షరి, న్యస్థాక్షరి, ఇంగ్లీషున ఉపన్యసించడం పుష్ప - ఘంటా గణనం, ఛందః ప్రసంగం ఆ అవధాన విశేషాలు. ¹³

దాసుగారి పై కొందరు సంగీత విద్వాంసులు అసూయతో బుధ విధేయిని అనే పత్రికను ఆశ్రయించగా దాని సంపాదకుడు ఆవధానం చిన్నపనుల గుంపు అని వెక్కిరించాడు. అది చూసి దాసుగారు కలుష హరిణి అనే పత్రిక ద్వారా విరుచుకుపడ్డారు. వాదోపవాదాలు శృతి మించగా పోటీ సభ ఏర్పాటు చేసారు. పోటీకి బందోబస్తు అవసరమైనంత జనం వచ్చారు. ¹⁴

సభ ప్రారంభంకాగానే ప్రతిపక్షులు ప్రతినిధిగా ఒక వకీలు నిలబడి అక్కడున్న అరవై మంది విద్య తమకు సరిపడదని అన్నందున ఈ సభ జరుగుతోంది. ఈ విద్వాంసులు వేయు ప్రశ్నలకు సమాధానము ఇవ్వవలెను. లేనిచో క్షమాపణ చెప్పవలెనని చెప్పారు.

సభికులారా! వీరు సంగీత శాస్త్రాన్ని ప్రశ్నించుటకు అనర్హులు. ఎందుకనగా సంగీత శాస్త్రం సంస్కృతమున రాయబడింది. వీరికి సంస్కృత భాష తెలిసినట్లుగా కనబడదు. కాబట్టి సంగీత శాస్త్రాలను గురించి వీరితో చర్చించే అవసరం లేదు. ఇక స్వర సందర్భము సంగీతం కాబట్టి వీరందరిని ఒక గంట పాడమని తను ఒక గంట పాడగలనని ఎవరి పాట జనరంజన చేయగలరో తెల్సుకోవాలనని దాసు గారు చెప్పారు.

అట్లే మంత్ర ముగ్ధులని చేసారు. దానితో ఒక ముసలి కోమటి ఆనందంతో తన చేతి నున్న పది తులాల బంగారు కడియం తొడిగారు. సభ కరతాళ ధ్వనులతో విజయదుందుభి మ్రోగించింది.

13. ఇరుహస్తములతోడ జెరియెకతాళంబు, చరణద్వయాన నేమరక రెండు పచరించి, పల్లవి పాడుచు కోరిన, జాగాకు ముక్తాయి సరిగానిడుట నయమొప్ప న్యస్థాక్షరి యును వ్యస్థాక్షరి ఆంగ్లంబులో నుపన్యాస, మవల నల్వగురకు దెల్లనన్ నల్వరకు సంస్కృతంబున వలయు వృత్తాల గైత సంశయాంశము శేము షీ శక్తి తోబరిష్కరించుట, గంటలులెక్క గొంట మరియు ఛందస్సుతోడి సంభాషణంబు వెలయు అష్టావధానంబు సలిపెనతడు -నారాయణ దాసు జీవితచరిత్ర - యక్షగానం - పెద్దింటి దీక్షితులు.- పుట - 20

14. శ్రీమదజ్ఞాడ ఆదిభట్ల నారాయణ దాస జీవిత చరిత్ర - శ్రీమరువాడ వెంకట చయనులు పుట - 81

బందరు నుండి గుడివాడ, ఏలూరు, పిఠాపురం, రాజమండ్రి, కాకినాడ వచ్చి అక్కడక్కడ కథలు వినిపిస్తూ విశాఖ చేరారు. అప్పటికి అతని వయసు 25 ఏళ్ళు. తర్వాత 3 సం॥ దేశ సంచారం చేయక చుట్టుప్రక్కల ప్రాంతాలలో మాత్రమే ప్రదర్శనలు ఇస్తూ వచ్చారు. ఆ మూడు సంవత్సరాలలో వారు రచించినవి దంభపుర ప్రహసనం, సారంగధర నాటకం, మార్కండేయ చరిత్ర. అదే సంవత్సరంలో చోడవరం మునసబు గుర్రా రామలింగ శాస్త్రితో కలిసి మద్రాసు వెళ్ళారు. వీరితో పేరన్నగారు కూడా ఉన్నారు. మద్రాసులో రెంటాల సుబ్బారావుగారితో పరిచయం ఏర్పడింది. వారు కపాలేశ్వర ఆలయంలో అంబరీష చరిత్ర చెప్పించారు. మద్రాసు పత్రికలన్ని ప్రసంసించాయి.¹⁵

పనప్పాకము ఆనందాచార్యులు గారు అక్కడ ఒక ప్రముఖ న్యాయవాది.¹⁶ వీరి ప్రతిభను చూసి రెవెన్యూ బోర్డ్ మెంబర్ గ్రోలు దొర మొదలైనవారికి పరిచయం చేశారు. గ్రోలు దొర రామనాథం రాజావారికి సిఫార్సునిచ్చి దాసుగారిని పంపించారు. అయితే అంతదూరం వెళ్ళుటకు దాసుగారు ఇష్టపడక పోగా మైసూర్ వెళ్ళండని సిఫార్స్ ఇచ్చారు.

ఆనందాచార్యులు గారి సోదరుడు బెంగుళూరులో ఉన్నారు. వారికి లేఖ ఇచ్చి పంపించారు. వారి పరపతితో దాసుగారు పేరన్నతో కూడి రాజ భవనానికి వెళ్ళారు. శ్రీ శ్యామ రాజేంద్ర వడయార్ రాజావారు దాసుగారి కంఠాన ఆ రాత్రి కథ వినుటకు అంగీకరించారు.

---

15. నాటి హిందు పత్రిక చేసిన ప్రశంస - 30-6-1894... an exquisite poet, a versatile genius conversant with English a profound scholar in Telugu and Sanskrit and accomplished musician of the most enchanting type. While this pride of vijaya nagaram was unfolding the story with his inimitable skill, the audience was beside it self with joy. Not only was he applauded time again, but, at the close. There was a spontaneous outburst from every one present exclaiming that it was a rare and excellent treat. Of the gifted expounder, it may be well and thoroughly said, that he is entitled to be spoken of in glowing terms by the best of pundits, by the most skill full sogsters, by the most ardent lovers of music and by the most reputed of elocutionists. The rhythmic cadences of his harmonious voice, the melodious intonations of his musical flight, and the snatches of vivid and picturesque representations of nature, conjured up by his lively and constructive faculty of imagination and his powerful command of the language appealed to the listeners's spiritual sensibilities.

16. దాసుగారి బాటసారి కావ్యాన్ని అంకితమిచ్చింది వీరికే.

ఆనాడు అంబరీష చరిత్ర గానం చేయగా “Your music is very sweet” అని మెచ్చుకుని, ఇంకొక కథ చెప్పమన్నారు.

రెండోవ రాత్రి గజేంద్ర మోక్షం చెప్పారు. పేరన్న గారి పాటను “It lulls me to sleep” అని ప్రశంసించి దశరా ఉత్సవాలకు మైసూర్ రావలసిందిగా ఆహ్వానించారు. అలాగే వారు బెంగుళూరు పై వ్రాసిన సీస పద్యం కూడా అడిగారు.

బెంగుళూరులో మరి రెండు నెలలు వుండి మరికొన్ని కథలు చెప్పివిజయనగరం చేరే సరికి మైసూరు ప్రభువు గౌరంచినట్లు పత్రికలలో వచ్చింది. ఆ వార్తలను కళాశాల ప్రధాన ఉపన్యాసకులైన రామానుజాచారి గారు విజయనగరం ప్రభువుకు తెలిపారు.

పండిత పట్టికలో పదేను రూప్యముల పండిత వేతనాన్ని ఆనందగజపతి ఏర్పాటు చేశారు. దాసుగారు విజయనగరం వచ్చినవెంటనే కళాశాలలో ఒక హరికథ ఏర్పాటు చేశారు. హరికథానంతరం సభా సమక్షంలో పండిత వేతనం ప్రకటించారు. దాసు గారు అప్పటివరకు ఆనందగజపతి దర్శనం చేయలేదు. దాసుగారికి అప్పటికి ముప్పై ఏళ్ళు.

దాసుగారికి మైసూర్ రావలసిందని తంతి రాగ మైసూర్ వెళ్ళారు. మైసూర్ మహారాజు మళ్ళా రెండు కథలు చెప్పించుకున్నారు. గవర్నమెంటు డిజైన్లోవున్న బంగారు మురుగులు, రెండు జతల శాలువలు, ఒక వీణ, ఒక తంబూర, వెయ్యి నూట పదహార్లు, రెండవ క్లాసు రైలు ఛార్జీ లు ఇచ్చి పంపించారు. దాసుగారు వెళ్ళిపోతూండగా ఒక గ్రమ్ఫోన్ తెప్పించి దాసుగారి గాత్రాన్ని మూడు ప్లేట్ల పై రికార్డ్ చేయించారు. ఒక ప్లేటు జంజూటి రాగంతో బెంగుళూరి పై వ్రాసిన సీస పద్యం, ఒక ప్లేటు కన్నడ రాగం, మరో ప్లేటు సయ్యా జావో నహీ బోలుం అనే టుమ్రి.

---

17. అలయ తెని యలూరు తలిరులజిగిమీరు వి న్న కరవుతీరు బెంగుళూరు

చిరుత మబ్బుల కారు చెమట రానిషికారు వేడుక లింపారు బెంగుళూరు,

చెరుకు తీయని నీరు చేల పచ్చని బారు

వేల్పు నగరుగేరు బెంగుళూరు

ఆవుల పాలేరు తావుల వేమారు

పిలువ దగిన పేరు బెంగుళూరు

వింత నగనాణెముల నారు బెంగుళూరు

పెను తెవుళ్ళకు మందువేరు బెంగుళూరు

వెల్లదొరలను రాగోరు బెంగుళూరు

దాసుగారు మైసూరులో ఘన సన్మానం పొంది అక్కడనుండి బెంగుళూరు, మద్రాసులలో హరికథ చెప్పి, బళ్ళారి వెళ్ళారు. అక్కడ కొన్ని కథలు టిక్కెట్టు పై చెప్పారు. అటునుండి వస్తూ అమలాపురం, గుంటూరు, చోడవరంలలో కొన్ని కథలు చెప్పి విజయనగరం చేరారు.

2.4.5 ఆనందగజపతితో సంబంధం :- పండితవేతనం అందుకుంటున్నా ఆస్థాన ప్రవేశం చేయలేదు. ఒకనాడు శ్రీలింగం లక్ష్మజి ¹⁸ సిఫార్స్ వలన రాజదర్శనభాగ్యం కలిగింది.

“ఆశ్రితుల పాలి దాక్షిణ్య మరులయెద్ద

శౌర్యముం గోవిదుల చెంత సాత్వికతయు

నెసగు నేలినవారి కభీష్ట జయము

లిచ్చు గావుత సంతత మీశ్వరుండు” ¹⁹

అని ఆశువుగా ఆశీర్వాదించి కూర్చున్నారు. వారి పద్యాలు, సంగీతం విని ఆనంద గజపతి ఆనందించారు. అది వారి ప్రథమ సమావేశం. ఒకసారి “సతతము సంతసమెసంగున్ సత్యవ్రతికిన్” అని సమస్యను పూరించమనగా దాసుగారు ఆ సమస్యను మకుటంగా ఇచ్చి 100 పద్యాలు ఆశువుగా చెప్పాగా ఆనందగజపతిరాజా వారు గజారోహణం చేయించారు. నూరొవ పద్యంలో

చతుర కళాద్యా సంగతికిన్

స్థిరదృతికి ప్రకటకరుణామతికి

కృతియానందగజపతికి

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్

అని ఆకృతిని ఆనందగజపతికే అంకితమిచ్చారు. అయితే వారి సాహిత్యానుబంధం కేవలం రెండు సంవత్సరాలు మాత్రమే. ²⁰

1895 - 98 మధ్య కాలంలో సూర్యనారాయణ శతకం, రుక్మిణీ కళ్యాణం హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం, ప్రహ్లాద చరిత్రం రచించారు.

18. లింగం లక్ష్మజి పంతులు గ్రీకు, లాటిన్, జర్మన్, ఇంగ్లీషులలో పండితుడు.

19. నాయెరుక - ఆనాదాసు - పుట 272.

20. 1895 లో ఆనందగజపతిని సందర్శించడం, 1897 లో ఆనందగజపతి మరణం

2.4.6 తిరుపతి వేంకట కవులతో మొదటి కలయిక :- వికారి సంవత్సరంలో 1899 కసింకోట జమిందారు తోబుట్టువు వివాహంలో కిర్లంపూడి జమిందారుతో తిరుపతి వేంకట కవులు వచ్చారు. దాసుగారికి కథకు ఆహ్వానం వచ్చింది. దాసుగారి నృత్య సంగీతాలతో కూడిన హరికథలతో, తిరుపతి వేంకట కవుల ఆసు కవిత్వంతో సభ ఆనందమయమైంది.

దాసుగారికి సంతానం లేకపోవటంచే 'నాయనా సావిత్రి చరిత్రం రాయుము, సంతతి కల్గునని' తల్లి చెప్పగా భీష్మ చరిత్రతో పాటు సావిత్రి చరిత్ర కూడా రాశారు. ఇది 1902 లో జరగగా 1903 లో దాసుగారికి కుమార్తె కల్గినది. ఆమె పేరు సావిత్రి అని పెట్టారు.

2.4.7 సత్కారాలు :- 1904 లో బెంగుళూరు సభలో రుక్మిణీ కళ్యాణ కథ చెప్పగా నాటి మార్దంగికుడు దక్షిణామూర్తి పిళ్ళైగారికి జాగాదొరకనీయకుండా లయ ప్రతిభ చూపించారు. దాసుగారికి "లయబ్రహ్మ" అనే బిరుదునిచ్చి సత్కరించిందా సభ.

1905 లో తల్లి మరణించింది. 1908 లో పేరన్నకు జబ్బు చేస్తే వైద్యులు ఆశ వదులుకోమని చెప్పారు. అప్పుడు ఆశువుగా మృత్యుంజయ శతకం రచించారు. దాని నుంచి పేరన్న ఆరోగ్యవంతుడయ్యాడు.

1910 లో తారకం అనే సంస్కృత గ్రంథం చూసి గీర్వాణ పండిత లోకం అబ్బుర పడింది. గెల్నర్ అనే జర్మన్ పండితుడు ఆశ్చర్యంతో శ్లోక ద్వయ రూపాన ప్రశంసించారు.

1911 బరంపురంలో బి.సదాశివయ్య మొదలైన ప్రముఖులు 30 తులాల బంగారంతో కడియం బహుమతిగా ఇచ్చారు.

1912 లో రాజమండ్రిలో వీరేశలింగం పంతులుగారు ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్ సమక్షాన నవరత్న ఖచ్చితమైన భుజకీర్తులు సమర్పించారు.

1913 లో ఆనంద గజపతి సోదరి అప్పలకొండాయమ్మ (రీవా రాణి) కి రుక్మిణీ కళ్యాణ కథ వినిపించగా నలభై పెద్ద కాసులు బహుమతిగా ఇచ్చారు. 1913లో కాకినాడలో ముత్యాల కర్ణకుండలాలు ఇచ్చారు. అదే సంవత్సరంలో ఏకైక పుత్రిక పెండ్లి చేసి కాశీ వెళ్ళి వస్తూ అలహాబాదులో జానకీబాయి అనే గాయని మెప్పు పొందారు.

అలహాబాదు నుంచి కలకత్తా వచ్చి అక్కడ శ్రీకృష్ణ జననం సంస్కృత హరికథను హిందీలో ఉపన్యసించారు. ఆనాటికి సభలో విశ్వకవి రవీంద్ర నాథ్ ఠాగూర్ కూడా వున్నారు.

1914 లో కాశీ శతకం రాశారు. చర్లపల్లి జమిందార్ అంకినీడు మల్లికార్జున ప్రసాద్ వారి ఆహ్వానం పై చర్లపల్లి వెళ్ళి పండితులను తన వీణ వాదనతో పరవశులను చేశారు. వారు 24 నవరసుల బంగారంతో గండపెండేరం కాలుకి తొడిగి సత్కరించారు.

1914 లో చెళ్ళపిళ్ళవేంకట శాస్త్రి గారు బందరు విద్యత్సభా సమక్షంలో "హరికథా పితామహ" అనే బిరుదు నిచ్చి సత్కరించారు. అదే కాలంలో వెంకటగిరి, హైదరాబాద్, శాఖ, భద్రాచలం మొదలైన పట్టణాలలో ఘన సన్మానాలు జరిగాయి. నూజివీడులో ఊరేగింపు చేశారు.

సుబ్రహ్మణ్య అయ్యర్ అనే గాయకుడు దక్షిణాత్యండు వచ్చి దాసుగారిని మూడు నాలుగు తాళాలో పాడగలరా అని రెండు తాళాల్లో పల్లవి పాడినవారినే చూడలేదు. అట్లు చేసిన తన ఘంటా కంకణం తీసెదనని చెప్పెను. దాసుగారు ఐదు తాళాల్లో పల్లవి పాడి ఆ పండితుడిని కంకణం విప్పించారు. దాసుగారికి "పంచముఖీశ్వరుడు" అనే బిరుదును ఇచ్చిరి.

1915 లో భార్యా వియోగం తటస్థించింది. ఆమె ఆత్మ శాంతికై రామాయణ కథను యదార్థ రామాయణం అను పేరరాసి ఆమెకే అంకితం ఇచ్చారు.²¹

1919 లో కానుకుర్తి లక్ష్మీనరసింగరావు ప్రోత్సాహంతో విజయరామ గజపతి విజయనగరంలో సంగీత కళాశాల స్థాపించారు.²² (5-2-1919) దానికి దాసుగారిని ప్రిన్సిపల్ గా చేశారు. 1921 లో రామచంద్ర శతకం రచన చేశారు. ఈ సంవత్సరంలోనే నందిగామలో రుక్మిణీ కళ్యాణ హరికథ పోటీలు నిర్వహించారు. 1922 లో కసింకోట కాలేజీ పండితుడు తమ హరిదాసు పసుమర్తి కృష్ణమూర్తి పార్వతి కళ్యాణం అనే యక్షగానం రాసి దాసుగారికి అంకితమిచ్చారు. 1923 లో కాకినాడలో కాంగ్రెస్ మహాసభలో కథ చెప్పగా ఎంపైర్ ఎగ్జిబిషన్ కార్యకర్తలు ఇంగ్లాండు ఆహ్వానించారు కాని వెళ్ళలేదు.

1924లో అలకనారాయణ గజపతి ఊటీ వెళ్ళగా అక్కడకు బరోడా మహారాజు రాగా వారి సంభాషణలో దాసుగారి ప్రస్తావన వచ్చి వీరిని అక్కడకు ఆహ్వానించి కథ విన్నారు. ఆ సంవత్సరమే షష్టిపూర్తి ఘనంగా జరిగింది.

1926 లో కవిపోషకుడైన మంత్రిప్రగడ భుజంగరావు పుత్రిక వివాహ సమయంలో దాసుగారి కథ పెట్టించి సన్మానించారు. 1927 లో విష్ణుసహస్రనామాలను తెలుగున 'వెన్నుని వేయి పేర్ల వినకరి' అను పేరిట అనువదించారు. 1928 లో ఆంధ్ర దేశ భూషణము అని వీరి కథలను మద్రాసు విద్వాంసులు ప్రశంసించారు.

21. గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ - నారాయణ జీవితరేఖలు - పుట - దర్శనం - 1 - 66

22. ఆ కళాశాలలో ఆరుశాఖలు. 1. వయెలిన్ - ద్వారం వెంకట స్వామి నాయుడుగారు, 2. మృదంగం - లింగం లక్ష్మజి

3. వీణ - వాసా వెంకట్రావ్, కట్టు సూరన్న 4. నాదస్వరం - మున్నుస్వామి 5. గాత్రం - పేరి రామ్మూర్తి, వరహాల దాసు. 6. హరికథా - నారాయణ దాసు (ప్రిన్సిపాల్).

1929 లో అచ్చ తెనుగున వేల్పుమాట, మొక్కుబడి, 1930లో వేల్పు వంద, గౌరప్ప పెళ్ళి, సంస్కృతమున శ్రీహరి కథామృతం రచించి జనస్థితి పొందారు. 1931 లో గుంటూరులో ఆంధ్ర గాయక మహాసభకు హాజరై ఆ సభకు అధ్యక్షులయ్యారు. (27-6-2931).

1932 లో కొత్తపేటలో హరికథా భవనము నిర్మించదలచి దాసుగారిచే శంఖుస్థాపన చేయించారు (11-2-1932). 1932లో రుబాయతు ప్రచురణ జరిగింది. డా॥ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణ బహు ప్రశంసలను అందించారు. 1933లో విశాఖ న్యాయవాది ప్రభల లక్ష్మీనరసింహం సన్మానం చేసి “సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ” అనే బిరుదునిచ్చారు.

విశాఖలో (8-2-1933)లో శృంగార రసజ్ఞ బిరుదునిచ్చారు. తునిలో (9-11-33) బ్రహ్మరథ సన్మానం చేశారు. 1935లో భారతీ తీర్థ వార్షికోత్సవంలో ఆటపాటలమేటి అనే బిరుదునిచ్చారు.

1936 హైదరాబాద్లో రుబాయతును ప్రశంసించి సన్మానం, ఆంధ్రమిత్ర మండలివారు చేశారు. అటునుండి వచ్చి గాన పాఠశాల ప్రిన్సిపల్ పదవీ విరమణ చేశారు.

1937లో ఇల్లెందుపుర ప్రముఖులు దాసుగారిని సన్మానించారు. ఆ సభలో (19-5-1937) పాడగా 73వ ఏట వారిగాత్రము ఏమాత్రం తగ్గకుండుట చూసి ప్రజలు ఆశ్చర్యం పొందారు.

1938(23-7-38)లో రామేశ్వరం వెళ్తుండగా పుదుక్కోట మహారాజు, ఆ తర్వాత తిరువాన్కూర్ మహారాజు ఆహ్వానించి గౌరవించారు. ఆ రోజు గంటన్నర సమయం ఇవ్వగా దాసుగారు మూడు గంటలు కథ చెప్పారు. అంతసేపూ కాలం తెలికుండా కూర్చున్నారు రాజుగారు. ఆ తర్వాత దాసుగారిని ఘనంగా సత్కరించారు. రామేశ్వరం నుండి వస్తూ చెన్నపురి ఆంధ్రమాహా సభవారు సీతా కళ్యాణం కథ చెప్పించుకున్నారు. నాటి సభలో (28-8-38) ఆంధ్ర భాష ప్రవీణులు ఉండటం చేత షేక్స్పియర్ గురించి వచించి ప్రశంసలు అందుకున్నారు. “దశవిధ రాగ నవతి కుసుమ మంజరి” కూర్చి సమర్పించినది ఇప్పుడే. 1939 - 43 మధ్య కాలంలో సీమపల్కువహి, మన్ని మిన్ను గ్రంథాలు రాశారు. 1943లో ఆంధ్ర కళా పరిషత్ ప్రారంభిస్తే నాడు సభకు అధ్యక్షులు వీరే (7-4-1943). 1943 - 45 లో లలిత సహస్ర నామాలకు తల్లి విన్ని పేరున అనువాదం చేశారు. ²³

---

23. నారాయణ దర్శనం-గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ - జీవితరేఖలు - పుట - 1-66

2.4.8 నిర్యాణం :- 1945లో దాసుగారి దౌహిత్రుడు ఉపాధ్యాయులు సూర్యనారాయణకు మాశూచికం రాగా, మనుమని బాధని చూచి, ఈ వ్యాధి నాకు వచ్చిన బాగుండునుకదా! అని దాసుగారు అనుకున్నారు. వారి వాక్కుద్ధి వలననేమో కాని దాసుగారికి జ్వరం వచ్చి తీవ్రమై పుష్య బహుళ పంచమి (2-1-1945) నాడు నిర్యాణం చెందారు. వారి నిర్యాణానికి సంతాపంగా అనేక మంది పండితులు పద్యరూపమున అశ్రుతర్పణలు వదిలారు.

వీరి శిష్యులలో ప్రముఖులు దాసుగారి 34 వ వర్ధంతి సభలో శిలావిగ్రహ ప్రతిష్ఠాపనను విజయవాడలో సత్యనారాయణపురంలో కళ్యాణి కృష్ణంరాజుగారిచే నిర్మితమైన శ్రీ సీతారామ కళ్యాణ మండపమున నేతి లక్ష్మీనారాయణ భాగవతుల పర్యవేక్షణలో స్వస్తి శ్రీ కాళయుక్తి నామ సంవత్సరం పుష్య బహుళ పంచమి గురువారం (18-1-79) న ఉదయం 7 గం|| నుండి శ్రీవారి విగ్రహానికి పూజలు చేశారు.

నాటి శాసనంలో వివరాలు :- హరికథా పితామహ

అజ్ఞాత ఆదిభట్ల నారాయణ దాసవరేణ్య

విగ్రహ ప్రతిష్ఠాపన శాసనం.

స్వస్తి శ్రీ వికృతి నామ సంవత్సరం పుష్యబహుళ పంచమి గురువారం, ఉదయం 11.59ని|| సహజ సంగీత సాహిత్య కోవిదులు, మహాకవి, సార్వభౌములు, హరికథాగాన వాగనుశాసనులు, భాగవత శిఖామణులు, నిత్యానంద స్వరూపులు, కాత్యాయని కటాక్ష విభవలబ్ధ జ్ఞానధనులైన, హరికథా పితామహ శ్రీమదజ్ఞాతాదిభట్లనారాయణదాస వర్యులు యశః కాయులై శాలామూర్తి రూపమున ప్రతిష్ఠించబడినది.

ప్రతిష్ఠాపకులు :

వాజపేయాజుల సుబ్బయ్య భాగవతులు

నేతిలక్ష్మీ నారాయణ భాగవతులు

పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షిత భాగవతులు.

ఆవిర్భావం

రక్తాక్షి శ్రావణ బహుళ చతుర్దశి

31-8-1864 బుధవారం

తిరోధానము

తారణః పుష్యబహుళ పంచమి

2-1-1945 గురువారం

అలాగే విజయనగరంలో పార్కులో విగ్రహ ప్రతిష్ఠాపనం చేశారు.

అందులో వివరాలు:- హరికథా పితామహుడు శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు శ్రీ మారుతీ భక్త మండలి కృతజ్ఞత మదరాసు రాష్ట్ర ఆర్థిక మంత్రి శ్రీ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారిచే స్థాపితము. ఈ విధంగా దాసుగారి సంపూర్ణ ఆయుష్షుతో 80 సంవత్సరములు జీవించి మరణం పొంది లోకానికి ఎనలేని సాహిత్య, సంగీత, నృత్య కళలను అందించి వాగ్దేయకారులుగా, సాహిత్యవేత్తగా, తత్వవేత్తగా, సంగీతనిధిగా, హరికథకు రూపకల్పనను పద్ధతిని ఏర్పరచిన ఆద్యుడుగా యశస్సును పంచి భావితరాలకు స్ఫూర్తిగా నిలిచారు. నారాయణదాసు, త్యాగరాజస్వామి, మహాత్మాగాంధీ, ముగ్గురి వర్ధంతి తిథి ఒకటి అవడం మరో మహత్తర విశేషం.

2.5 నా మాట :- దాసుగారి జీవిత విశేషాలను క్లుప్తంగా ద్విపదమాదిరిగా రచించి నామాట అని పేరున పొందుపరిచారు. అజ్ఞాడ గ్రామంలో నరసమ్మ చయనుల కుమారుడు ఆదిభట్ల ఇంటిపేరుతో దాసుగారు జన్మించారు. ఆట పాటల మేటిగా ఖ్యాతిపొందారు. 1

అజ్ఞాడనాపుట్టు	-	నట్టుకుప్పమ్మ
నా తలదండ్రులు	-	నరసమ్మ చేన్లు
ఆది భట్టుంటి పే	-	రయ్యవార్లెను
పదుపునకాభర	-	ద్వాజుడె మొదలు
నాల్గెండ్ల యూడున	-	నా కెల్ల చదువు
లబ్బెదమతేనే	-	నరసిన కొలది
నేబుట్టులయకాడ	-	నేమాటకాడ

నాటపాటలమేటి	-	ననిపించుకొంటి
నా కెదుర్లేదికే	-	నాదులనైన
వేవేల మందికి	-	నుచునాగొంతు
గజ్జి పెద్దరేయి	-	కడముట్టబాడి
యందగాండ్రతలక	-	ట్టందురు నన్ను
ఎకుండ్రకానుక	-	లే గొన్న వాడ
దోడాలమైసూరు	-	దొరనాకువేసె
నాకంకినీడు పెం	-	దేరమ్మ దొడగె
గైకొండు నెలకు రొ	-	క్కుము నూఱుజయ
నగరేలుగొప్పతేండ	--	-నెనరువలన
పారపి, వేలుపు	-	పలుకింగిలీసు
తెలుగు వ్రాసిచదువు	-	తెలి నాయా స్తి
నాయన్న పేరన్న	-	నా చిన్ననాటి
నుండియుస్థలిసినే	-	సున్నాడియాడి
యింతదాకనుకట్న	-	మెలుగొనెదము
పదునాలుగేండ్రపై	-	బడియింగిలీను
మొదలిడినే ఎప్పే	-	ముగియించినాడ
పదునెన్నిదేండ	-	సర్వము మొదలాట
పాటమాటలబట్టి	-	బ్రతుకుచున్నాడ
కన్యాకుమారిక	-	ల్కత్తాలవఱకు
నఱవ, కన్నడి, మల	-	యాలి, ఇంగాలి.
తెలుగు సీమల మెప్పు	-	తెచ్చికొన్నాడ
ఈకాండ్రన్దప్ప	-	నెవ్వరేని

మైసూరులో గండపెండేర సత్కారం పొందినా, పద్నాలుగేళ్ళు బడికిపోక పోగ పడ్డెనిమిదో ఏట ప్రథమ ప్రదర్శన చేసారు దాసుగారు. వీరి రచనల గురించి తనకు తానుగా చెప్పుకున్నారు దాసుగారు.

చిరికిన్గొనమంచి	-	చెప్పెడిపట్ల
నాయంత నేర్చితి	-	న్జదువులనెల్ల
నాయడ్గులొత్తివం	-	దలుమను చుండ్రు
ఇంచుమించిపుడెబ్బ	-	దెండ్లు నాయీడు
గాని యిప్పటికినే	-	గట్టెదన్గజ్జె
నలుమాటలల్లువాం	-	డ్రనసాటుఱ
హరికథామృతముకై	-	యాము తారకము
కలగల్పు తెనుగుగా	-	కాళిదాస్సేక్కిన్
యరుల యందములు	-	ప్రహ్లాద మొదలుగ
బదకొండు హరికతల్	-	బాటసారూర్వ
పత్యవ్రత ముకుంద	-	పతకముల్మాడు
సారంగ నాటక	-	చృతెలుగుతోడ
సూర్గంటి వేలుపునుడి	-	పేరుమాళ్ళ
వెయిపేర్ల నకరి	-	పెద్దమొక్కుబడి
డిసీమతెలుగున	-	వేలుపునంద
గౌరు పెండిలియు మర్కయ్య	-	చౌకట్లు
తరుణముకొలదినా	-	డబ్బులెన్నెన్నో
కలిగి నెత్తురు	-	గంటి యేడాది
తూపు చుక్క నెలయం	-	దున బూదెరేయి
పదికంగులకునెల	-	పట్టుతోయమున
నేచదువులనై	-	నతెన్నువారి
కన్నగన్నాకు	-	లెక్కడనైనలేదు
తనుతా బొగడుకొంట	-	తన్నకున్నట్లె
ఊపిరిపైదీసి	-	యున్నంతవఱకు
నా తలవంపుల	-	న్జాటుకోలేను
నాతప్పులన్నాచు	-	నాయిలువేల్పు
మగయాడు పెండ్లిండ్లు	-	మానుకోవలయు

వేలుపు నడుపుల - న్విడనాడవలయు
 పొత్తుగానెల్లరి - మ్ముగమనవలయు
 నాయింపువ్రాతలు - వదలుకోవలయు

జీవితాంతం తన తప్పులను కాచమని మంచిచెడులు చెప్పడం కన్పించడమే కాక
 భగవంతుని ప్రార్థించారు దాసుగారు.²⁴

మై వంచి యందఱుం - బాట్పడ వలయు,
 ఇదో, పిన్ని, యటుల - బ్రోవగా వలయు
 నాయెపులన్గాచు - నాయిలువేల్పు
 మానక పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు
 నంజుడు, త్రాగుడు - న్మానుకోవలయు.
 నా మాటలను ని - నన్నేలు గలగు.

2.6 జీవిత పంచాంగము:- దాసుగారి జీవిత విశేషాలను ఆచార్య యస్.వి. జోగారావు గారు
 సంక్షిప్తంగా వివరించడం జరిగింది. నాయెరుక ప్రారంభంలోను యామిజాల పద్మనాభ స్వామి
 పూర్ణపురుషుడులోను జీవిత పంచాంగ విశేషాలు ఇవ్వడం జరిగింది.

31-8-1865 జననము (రక్తాక్షి శ్రావణ బహుళ చతుర్దశి).

1868 శివరాత్రి - స్వప్రజ్ఞయా భావగత బహుమాన గ్రహణము.

1874 సంగీతాధ్యయనార్థము వాసా సాంబయ్యగారితో బొబ్బిలి ప్రయాణము.

1875 తలిదండ్రుల్లో కాలినడకను జగన్నాథయాత్ర.

1877 సింహాచలయాత్ర - పితృవిరెగము.

1880 విజయనగరములో ఆంగ్ల పాఠశాలా ప్రవేశము

1883 హరికథకావతారము - విజయనగరము వేణుగోపాలస్వామి ఆలయములో ప్రథమ
 కథాగానము - ధ్రువచరిత్ర రచనము.

---

24. నామాట - నాయెరుక - ఆ.నా.దాసు - పుట - 234 - 236

1884-85 ఉత్కళదేశమున హరికథా యాత్ర - చత్రపురమున ఒక్కరాత్రిలో 'అంబరీషచరిత్ర' హరికథారచన, మరునాడుదయమే ప్రదర్శన-లోకనాథము గ్రామమున మొట్టమొదటి సంగీత సాహిత్యాష్టావధానము.

1886 మెట్టిక్యలేషను పరీక్షలో ఉత్తీర్ణత - విశాఖపట్టణమున రెండు నెలలో పండ్రెండు హరికథలు-విజయనగరములో విక్టోరియారాణి జూబిలీకి ప్రభుత్వాహ్వానముపై హరికథాగానము - గజేంద్రమోక్షణ రచన - వివాహము - వీణా వాదనాభ్యాస ప్రారంభము.

1886-88 విశాఖపట్టణమున యఫ్.ఏ చదువు - ఖాసింకోట జమిందారుగారిణి రెండు హరికథలు చెప్పి మెప్పించి స్కాలరుషిప్పు సంపాదించుట - విశాఖలో 80 హరికథలు - అల్లిపురము జమిందారు హవేలీలో అనే కావధానములు - పిఠాపుర రాజ సన్మానము.

1888-89 బాటసారి కావ్యరచన - కాకినాడ నాటక సమాజము వారికి కాళిదాస విక్రమోర్వశీయ రూపక ప్రదర్శన శిక్షణ - రాజపాత్రధారణ - బందరులో టికెట్టు పెట్టి సంగీత సాహిత్యాష్టావధానము - కొందరు సంగీత ద్వాంసులకు శృంగభంగము చేయుట.

1890 దంభపుర ప్రహసన రచన - సారంగధర నాటక రచన - గంజాము మండల పర్యటన - ఉల్లాము లుక్కులాము లందు హరికథాగానము.

1891 మార్కండేయ చరిత్ర రచన.

1894 స్వీయచరిత్ర రచన - మదరాసులో రాయ్బహదూర్ పనప్పాకం ఆనందాచార్యులవారి నివాసమున హరికథా గానము - 25-8-94 న బెంగుళూరులో మైసూరు ప్రభువుముందు సంగీత కాలక్షేపము, హరికథాగానము- తథాపి సత్కారము.

1895 మైసూరు ప్రభువుచే దసరా దర్బారులో ఘన సన్మానము - ఆనంద గజపతిగారి ఆదరణ-సత్యవ్రతి, సూర్యనారాయణ శతకముల రచన కసింకోట కోటలో హరికథాగానము, తిరుపతి వెంకట కవులశ్లాఘ.

1898 ప్రహ్లాదచరిత్ర రచన, (అప్పటికి రుక్మిణీకల్యాణ, హరిశ్చంద్ర చరిత్రలు, శ్రీకృష్ణజననము సంస్కృత హరికథ విరచితములు.)

1990-1901 ఉర్దూ పార్సీ అరబ్బీ భాషల అభ్యాసము.

1902 భీష్మ చరిత్ర, సావిత్రి చరిత్రముల రచన.

1903 ఏకైకవృత్తిక సావిత్రిమ్మ జననము.

1904 ప్రత్యేకాహ్వానముపై బెంగుళూరు దాక్షిణాత్యగాయక మహాసభలలో రుక్మిణీకల్యాణ హరికథాగానము-అందు దక్షిణామూర్తి పిళ్ళై అను మార్దంగికునకు గుణపాఠము - కాకినాడ సరస్వతీ గానసభా స్థాపనము. (నాటినుండి 1942 వరకు ప్రతియేట తత్పభా ప్రారంభోత్సవము దాసుగారి కథాగానముతోనే ప్రారంభమగుట ఆచారము.)

1905 మాతృ వియోగము.

1908 భంగు వ్యసన త్యాగము - ముకుంద, శివ శతక మృత్యుంజయాష్టక రచన.

1910 తారకమ్ అను సంస్కృత ప్రబంధరచన - జర్మన్ ప్రొఫెసర్ గిల్బర్నరు కృత శ్లాఘ.

1911-12 రాజమహేంద్రవరమున వీరేశలింగము పంతులుగారిచే నవరత్న భుజ కీర్తి ప్రదాన సన్మానము.

1912-13 విజయనగరమున రీవా సర్కార్చే సన్మానము.

1913 కాశీయాత్ర - అలహాబాదులో జానకీబాయి మెప్పు - కలకత్తాలో శ్రీకృష్ణజననము హరికథ - విశ్వకవీంద్రుని ప్రశంస.

1914 బందరులో వీణావాదన ప్రజ్ఞకు చల్లపల్లి ప్రభువులచే గండపెండేర సన్మానము - కాశీ శతక రచన - (1908-1914 సం॥ల) నడుమ దేశమున పలుతావుల హరికథా కాలక్షేపములు, ఘన సన్మానములు. నూజీవీడులో గజారోహణ, నందిగామలో బ్రహ్మరథ సన్మానములు, పంచతాళప్రజ్ఞ పరిధించి సుబ్రహ్మణ్యయ్యరు విఘంటా వలయమున వప్పించి, పంచముఖీ పరమేశ్వరు డను బిరుదుండుట.

1916 భార్యా వియోగము - యథార్థ రామాయణం రచన.

1919 వి జయరామగజపతి సంగీతకళాశాల ప్రిన్సిపాలు పదవి నధిష్టించుట.

1921 రామచంద్ర శతక రచన.

1922 పనుమర్తి కృష్ణమూర్తి గారి పార్వతీకల్యాణ యక్షగానము కృతి పతిత్వము -నవరస తరంగిణి ప్రకటన.

1923 కాకినాడ కాంగ్రెసు మహాసభలో హరికథా కాలక్షేపము - సరోజినీదేవి ప్రశంస లందుట - ఇంగ్లాండులోని Empire Exhibiton కు భారత సంగీత ప్రతినిధిగా ఆహ్వానము (కాని వెళ్ళ లేదు).

30-8-1924 విజయనగరములో షష్టిపూర్తి మహోత్సవము.

1927 - కి ముందు వెన్నుని వేయిపేర్ల వనకరి (విష్ణు సహస్రనామ సంకీర్తనము) రచన.

1927 మదరాసు (చెన్నై) అఖిల భారత సంగీత పరిషత్ ప్రారంభోత్సవములో స్వర చితములైన స్వరాక్షర' కృతులను పాడి ఆచార్య పి. సాంబమూర్తి ప్రభృతుల ప్రశంస లందుట.

1928 మదరాసు పుర ప్రముఖుల మహాసభలలో హరికథలు చేసి 'ఆంధ్ర దేశ భూషణము'గా ప్రశస్తులగుట.

1929 'అచ్చ తెలుగు పలుకుబడి' వేల్పుమాట, 'మొక్కుబడి' రచన విజయనగరములో నవగ్రహాలయ ప్రతిష్ఠ

1930 వేల్పువంద, హరికథామృతమ్ ప్రచురణ, 'గౌరప్ప పెండ్లి' రచన.

1931 గుంటూరులో జరిగిన సప్తమ అఖిలాంధ్ర గాయక మహాసభకధ్యక్షత - అలకనారాయణ గజపతి ప్రభువుతో నీలగిరి ప్రయాణము - అక్కడ వివిధ సంస్థానాధీశులను గానముచే మెప్పించుట

1932 తేది 11.2.32 న కొత్తపేటలో హరికథా భవనమునకు శంకుస్థాన - ఉమరుఖయ్యాము రచన, ప్రచురణ.

1933 విశాఖపట్టణమున ప్రభల లక్ష్మీనరసింహముగారిచే సన్మానము - రాజా విక్రమదేవవర్మ గారిచే "సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ," 'భారతీతీర్థ' సంస్థచే "ఆటపాటలమేటి" బిరుదు ప్రధానము.

తేది 8-11-33 న విశాఖపట్టణమున జరిగిన యొక సభలో "గార సర్వజ్ఞ" బిరుద ప్రతిగ్రహము.

తేది 9-11-33 న తునిలో బ్రహ్మరథ సన్మానము.

1936 సంగీత కళాశాలాధ్యక్ష పదవి విరమణము - హైదరాబాదులో ఆంధ్ర మిత్రమండలి సన్మానము.

19-5-1937 ఇల్లెందు పుర వాస్తవ్యులచే పండిత సన్మానము.

1938 సశిష్యముగా రామేశ్వర యాత్ర - పుదుక్కోట తిరువాన్కూరుదర్బారు సన్మానములు- కన్యాకుమారి దర్శనము- "దశధరరాగనవతి కుసుమ మంజరి" రచనము- చెన్నపురి ఆంధ్ర మహాసభ సన్మానము.

2-2-39 బార్న్వెల్ దొర 'నోబెలు' బహుమతి లభింపై ప్రోత్సహించుట (కాని దాసుగారా ప్రయత్నము చేయలేదు).

10-4-39 మదరాసులో మరియొక సన్మానము.

1939 - 43 “సీమనల్కువహి” అను దేశ్యాండ్రనిఘంటు నిర్మాణము : ఆయుర్వేద పరిశోధనము- “మన్నిమిన్కు” రచనము; “జగజ్జ్యోతి” - రచన

7-5-43 విజయనగరములో ఆండ్ర కళాపరిషత్పార్వరంభోత్సవ సభాధ్యక్షత.

1943-45 “తల్లిమిన్కి” రచన, (లలితాసహస్రనామమునకు దేశ్యాండ్రవృత్తి).

2-1-1945 పరమపదప్రాప్తి (మనుమనికి మాశూచి రాగా భగవంతుని ప్రార్థించి దానిని తానాకర్షించుకొని మనుమని బ్రతికించిరని ప్రతీతి).²⁵

దాసుగారు సర్వకళల సంపుటి. ఆరితేరి ఆటను పాటను మాటను సమ్మేళనం చేసి రక్తితో భక్తి ద్వారా ముక్తికి దారి చూపించిన లోకైక నటుడు దాసుగారు.

వీరు స్వరశిల్పి, గానకళాకోదుడు, వాగ్గేయకారుడు, నిరుపమానుడు, లయబ్రహ్మ, బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి కాబట్టి వీరి జీవిత విషయాలు తెల్సుకోవలసిన ఆవశ్యకత ఎంతైనా ఉన్నందున కొన్ని వరాలు ఇవ్వడం జరిగింది. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే దాసు - హరిదాసు హరికి దాసుడు అనే పదాలకు ఆండ్రదేశంలో కూలంకష అర్థం చెప్పిన ప్రధానమైన ప్రథమమైన వ్యక్తి శ్రీ నారాయణ దాసుగారు.

---

25. జీవిత పంచాంగం - జగజ్జ్యోతి ప్రారంభంలో - పరికల్పన - ఎస్.వి.జోగారావు - పుట - I-IV

* * *

అధ్యాయం - 3

దాస సాహిత్యం - హరికథా సౌబగులు

అధ్యాయం 3

దాస సాహిత్యం - హరికథా సౌబగులు

3.1	కథాంశాలు	67
3.1.1	రామాయణ సంబంధ కథలు	67
3.1.1.1	యదార్థ రామాయణం (6 కాండలు)	67
3.1.1.2	జానకీ శపథం	72
3.1.2	భారత సంబంధ కథలు	74
3.1.2.1	భీష్మ చరిత్ర	74
3.1.2.2	సావిత్రి చరిత్ర	77
3.1.3	భాగవత సంబంధ కథలు	79
3.1.3.1	సంస్కృత కథలు - హరికథామృతం (3 బిందువులు), 1. శ్రీకృష్ణజననం, 2. పితృబంధవిమోచనం, 3. ధర్మసంస్థాపనం	79
3.1.3.2	తెలుగు కథలు 1. ధ్రువచరిత్ర, 2. గజేంద్రమోక్షం, 3. అంబరీష చరిత్ర 4. రుక్మిణీ కల్యాణం, 5. ప్రహ్లాద చరిత్ర	84
3.1.4	పురాణ కథలు 1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం, 2. గౌరప్ప పెండ్లి 3. మార్కండేయ చరిత్ర	97
3.2.	వర్ణనలు - వచన రచనలు	102
3.3.	ఛందస్సు, అలంకారాలు,	119
3.4	భాషా విభజన 3.4.1. సంస్కృతం 3.4.2. అచ్చ తెనుగు/నాటు తెనుగు, 3.4.3. మిశ్రభాష	126
3.5	అన్యభాషా పదాలు	130
3.6	హరికథా సాహిత్యంలో పాత్ర పోషణ	132

3.1 కథాంశాలు:- దాసుగారు హరికథలకు తీసుకున్న ఇతివృత్తాలన్ని పౌరాణిక సంబంధమైనవే. దాసుగారు రచించిన హరికథలు - 14. వాటిలో ధృవచరిత్ర, గోవర్ధనోద్ధరణ అలభ్యం. యదార్థ రామాయణం (6 కాండలు) జానకీ శపథం అనే ఉత్తర రామచరిత్ర రామాయణ సంబంధిత కథలు. గజేంద్ర మోక్షం, అంబరీష చరిత్ర, రుక్మిణి కళ్యాణం, ప్రహ్లాద చరిత్ర, శ్రీహరికథామృతం (3 బిందువులు) అనే కథలను భాగవతం నుండి సావిత్రి చరిత్ర, భష్ట చరిత్ర అనే భారత కథలను తీసుకొని హరికథలను యక్షగానాలుగా రచించడం జరిగింది. అలాగే హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం గౌరనద్విపద నుండి, మార్కండేయ చరిత్ర మాఘ పురాణాన్ని అనుసరించి రాసిన కథలు. కాగా గౌరప్ప పెళ్ళి ఎటువంటి గ్రంథానుసరణ కాని స్వతంత్ర అచ్చ తెనుగు రచన.

3.1.1. రామాయణ సంబంధ కథలు:-

3.1.1.1 యదార్థ రామాయణం :- దాసుగారి రచనల్లో ప్రఖ్యాతమైనది యదార్థ రామాయణం. యదార్థము అనునది అవ్యయూ భావ సమాసం. “అర్థం అనతి క్రమ్య యదార్థం” అని వివరణ.

రామాయణంలో వాల్మీకి రామాయణం, అధ్యాత్మిక రామాయణం అనునవి ముఖ్యంగా చెప్పవచ్చు. దాసుగారు ఈ రెండు రామాయణాలు జోడించి ఆవశ్యకమైన విషయాలు గ్రహించి వాటిలో కొన్నిటికి స్వాభిప్రాయాన్ని చేర్చి యదార్థ రామాయణాన్ని గేయ ప్రబంధంగా మలిచారు. ఈ కృతిని తన భార్య లక్ష్మీ నరసమ్మ గారికి అంకితమిచ్చారు.

శ్లో. ప్రియంతేరామచరితం పిబరామాయణామృతమ్.

తాపత్రయోసశమనం సుముఖిత్వత్ప్రియోదితమ్.¹

అని ఆమె మరణానంతరం 1915 లో ఆమెకు ఇష్టమైన రామాయణాన్ని రచించి అంకితమిచ్చారు. ఈ గ్రంథాన్ని 6 భాగాలుగా చేసి సంస్కృత శ్లోకాలతో ఆమెను కొనియాడి ‘నరసమ్మా’ అని ముగింపు వచ్చునట్లుగా రచించారు.

1. శ్రీరామ జననం, 2. సీతా కల్యాణం, 3. పాదుకా పట్టాభిషేకం, 4. శ్రీరామ సుగ్రీవ మైత్రి, 5. హనుమత్సందేశం, 6. సామ్రాజ్యసిద్ధి.

---

1. యదార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 136

బాలకాండను శ్రీరామ జననం, సీతా కల్యాణం అని రెండు భాగాలు చేయడం జరిగింది. అయోధ్య కాండను పాదుకా పట్టాభిషేకం, అరణ్యకాండ, కిష్కిందకాండ సగం వరకు రామ సుగ్రీవ మైత్రి అని, మిగిలిన కిష్కింధ కాండ, సుందరాకాండ కథలను - హనుమత్సందేశంగాను, యుద్ధకాండను సామ్రాజ్య సిద్ధి అని విభజించడం జరిగింది.

1. శ్రీరామ జననం :- సామాన్య హరికథల్లో కనబడే ఇష్ట దేవతా స్తుతి, సామాజికలనుద్దేశించి చేసే చర్చలు ఈ యదార్థ రామాయణ హరికథా ప్రారంభంలో కనబడవు. ఇందులో ఆశ్వాసాంత గద్యం ఉండడం, అందులో “సహజ పాండిత్య విలాస బ్రహ్మ శ్రీ మదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస” అని ఉండడం ఒక క్రొత్త అంశం.

కథా కథనం :- దశరథునికి ముగ్గురు రాణులు ఉన్నా సంతానం లేకపోవడం - వేటకి వెళ్లిన దశరథుడు శాపగ్రస్తుడవడం - వశిష్టుడు పుత్రకామేష్టి చేయమనడం రావణుడు పెట్టే బాధలు విష్ణువుతో దేవతలు చెప్పుకొనడం - రావణ జన్మ వృత్తాంతం - సీతా సౌందర్యం - నారాద గర్వభంగం - నారదుడు విష్ణువును శపించడం - ఋష్య శృంగుని యాగం - శ్రీరామాదుల జననం ఇందులోని అంశాలు.

వాల్మీకి బాలకాండం	దాసుగారు శ్రీరామ జననం
1. విష్ణు శాప వృత్తాంతం ఇందు లేదు 2. అరణ్యకాండలో ముని శాప వృత్తాంతం చెప్పబడింది. 3. పాయస విభాగం సుమిత్రకు సగం, కౌశల్య, కైకేయులకు మిగిలిన దానిలో సగం ఇవ్వడం	1. తులసీ రామాయణం నుంచి తీసుకున్నారు. 2. రామ జననంలోనే సందర్భోత్తింగా వివరించడం జరిగింది. 3. ఇందులో కూడా అలాగే ఉంది ఏ మార్పు లేదు.

2. సీతా కల్యాణం :- విశ్వామిత్ర ఆగమనం - తాటకాహనము - యజ్ఞ రక్షణం - అహల్య శాప విమోచన - విశ్వామిత్రుడు అహల్య శాప వృత్తాంత కథనం మునికి చెప్పుట - మిథిలా ప్రవేశం - ఉద్యానవనంలో సీతారాములు చూసుకొనుట - ప్రకృతి వర్ణన - శివధనుర్భంగం - వివాహవర్ణనం - పరశురామ ఘట్టం ఇందులోని అంశాలు. ప్రధాన కథ వాల్మీకి రామాయణముదే కానీ, కొన్ని మార్పులు కనబడతాయి.

వాల్మీకి	దాసుగారు
1. పాషాణ రూపము నుండి అహల్య శాప విమోచనం ఇందులో లేదు.	1. ఇది పద్మ పురాణము, ఆధ్యాత్మ రామాయణాలలో నుండి తీసుకోబడింది. అహల్య శాప కారణం కూడా గౌతమ మహర్షి ఇచ్చినట్లుగా దాసుగారు చెప్పక, తనకు తానే శపించుకున్నట్లుగా చూపించారు. అట్లే శాప అవధి కూడా తనే నిర్ణయించుకుంది.
2. సీతా స్వయంవరంలో రాజుల చిత్ర పటాలు పంపుట మొదలై విషయాలు లేవు.	2. ఇవి తులసీ రామాయణం యజ్ఞపుల నాటకంలో కలవు. రాముని చిత్రపటం చూచుట, ఉద్యానవనంలో పరస్పరచూపులు దాసుగారి చేర్పులు.

3. శ్రీరామ పాదుకా పట్టాభిషేకం :- పట్టాభిషేకయత్నం - మంధర దుర్బోధ - కైక వరాలు కోరుట - సీత రామ లక్ష్మణులు అడవి కేగుట - గుహుడు - భరతుడు బయలుదేరుట - పాదుకలు గ్రహించి వచ్చుట.

ఇందులో కథ వాల్మీకి అయోధ్యకాండలో వలే యథాతథంగా ఉంది. అయితే కైక పశ్చాత్తప వర్ణనం వాల్మీకం కాదు. అలాగే లక్ష్మణ కృత పర్ణశాల వర్ణనం కవి కల్పనా చాతుర్యానికి నిదర్శనం. కథన విధానంలో స్వప్రతీ కనబడుతుంది.

4. రామసుగ్రీవ మైత్రి:- అత్రిముని ఆశ్రమానికి వెళ్లిన సీతారాములకు అనసూయ వస్త్రములు కుంకుమల ఇచ్చుట - అగస్త్యుని ఆశ్రమానికి వెళ్లుట - పంచవటి వాసం - శూర్పణఖ - ఖరదూషణుల వధ - మాయలేడి వృత్తాంతం - రావణుడు సీతను అపహరించుట - జటాయువు యుద్ధం - కబంధ రాక్షస వధ - శబరికి మోక్షం ఇచ్చుట - రామలక్ష్మణులు హనుమంతునితో వెళ్లి సుగ్రీవునితో మైత్రి చేయుట. వాల్మీకి రామాయణంలో అరణ్యకాండ చివరి భాగం, కిష్కింధ లో కొంత భాగం కలిపి ఈ భాగాన్ని దాసుగారు కూర్చారు. వాల్మీకి చెప్పని విషయాలను కొన్నిటిని దాసుగారు ఇందులో చొప్పించారు.

దాసుగారు	వాల్మీకి
1. విరాధ వధ, తుంబుర శాప విమోచనం, ఆధ్యాత్మిక రామాయణం నుండి గ్రహించబడింది. సీతను అపహరించి రథంపై ఎక్కించుట ఆధ్యాత్మ రామాయణంలోనిది.	1. విరాధ వధ ఇందులో లేదు.
2. హనుమంతుడు వానర రూపంలో వచ్చి వారిని నుతించుట భక్తికి చిహ్నం.	2. వానర రూపమున కాక మారు రూపమున వచ్చినట్లు ఉన్నది.
3. హాస్య సంభాషణ లేదు.	3. శూర్పణఖ రామలక్ష్మణులతో హాస్య సంభాషణ చేయును.
4. సీత లక్ష్మణుని దూషించడం ఇందులో లేదు.	4. హా!లక్ష్మణా! అని అరచినపుడు సీత లక్ష్మణుని దూషిస్తుంది.
5. ఖరునితో యుద్ధం చేసినపుడు సీతలక్ష్మణులు నాటకీయంగా సంభాషించు కొనడం దాసుగారి కల్పన.	5. సీతా లక్ష్మణులు ఆ సమయంలో సంభాషించుకొనే ప్రస్తావనే లేదు.

5. హనుమత్సందేశం :- వాలి భయము తీర్చమని సుగ్రీవుడు రాముని ఆర్థించుట - రాముడు
వాలిని కూల్చుట - వాలి వెలుగు రేయుని చేరుట - శరద్రుతు వర్ణనా - రాముడిచ్చిన ఉంగరాన్ని
హనుమ తీసుకొనుట - స్వయంప్రభ - సంపాతి దరశనం - హనుమంతుడు అబ్బి లంఘించుట -
రావణ సీత సంభాషణ - ఉంగరం తీసికొని - చూడామణి ఇవ్వడం. అక్షయుని వధ -
బ్రహ్మాస్త్రానికి హనుమ లొంగుట - సభలో తోకను పీటగా చేసి కూర్చొని హనుమంతుడు
మాట్లాడుట - లంకా దహనం - రామునికి శుభ సందేశం. ఇందులో వాల్మీకి రచించిన కిష్కింధ
కాండలో సగం, సుందరకాండ కథ ఉన్నాయి. దాసుగారు ఇందులో కొన్ని మార్పులు చేసారు.

వాల్మీకి	దాసుగారు
1. రాముడు వాలిని చెట్టుచాటు నుండి కొట్టాడు	1. కావుమని వేడు సుగ్రీవుని వెంటపడి తరుముతున్న వాలిని రాముడు కొట్టును. వాలి శరీరం నుండి వెలుగు వచ్చి రాముని చేరుట వారి కల్పన.
2. సుగ్రీవుడు ప్రమత్తుడై ఉండుట చూసి లక్ష్మణునికి కోపం వచ్చును.	2. సీతను రామునికి అప్పగించేవరకు బ్రహ్మచర్య పాలన పూనినట్లు వీరి కథనం.
3. లంకిణి హనుమత్తో యుద్ధం చేయును.	3. లంకిణి హనుమను చూసి ప్రసన్నురాలవటం

6. సామ్రాజ్యసిద్ధి:- రాముడు కపివరులతో సముద్ర తీరం చేరుట, విభీషణుడు హితం చెప్పగా అతని తన్నుట - విభీషణుడు రాముని శరణువేడుట - రాముడు రావణుని సమాచారం అడుగుట - విభీషణ వివరాలు చెప్పుట - అంగద రాయబారం - కుంభకర్ణుని లేపుట - ఇంద్రజిత్తు రావణుని ఓదార్చుట - ఆంజనేయుడు సంజీవిని తెచ్చుట - రావణ వధ - శ్రీరామ పట్టాభిషేకం. ఈ సామ్రాజ్య సిద్ధి భాగమంతా వాల్మీకి యుద్ధకాండయే. కాని కొన్ని మార్పులు చేయడం జరిగింది.

మార్పులు:-

వాల్మీకి	దాసుగారు
1. సుముద్రుని పై శ్రీరాముడు కోపించును.	1. రామునికి కోపం వచ్చే అవకాశమే లేదు రామచంద్రుని చూసి తనకుతానే సముద్రుడు స్వాధీనమైనట్లుగా రచించారు.
2. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రం చే రామలక్ష్మణులన మూర్ఛింప చేయునట్లు ఉంది.	2. కపిసేన మాత్రమే మూర్ఛ చెందినది.
3. సీత అగ్ని ప్రవేశం చేసి పునీతం అవుతుంది.	3. ఈ విషయం ఇందులో లేదు.

చేర్పులు : - a) మండోదరి సహగమనము చేయుట, b) విభీషణుడు ఇంద్రజిత్తు కొడుకుని యువరాజుని చేయుట. c) సీతారామలక్ష్మణులు నంది గ్రామంవెళ్లుట ఇవన్నీ వాల్మీకంలో లేవు ఇవి కొన్ని చేర్పులు.

3.1.1.2 జానకీ శపథం :- దాసుగారి రామాయణ హరికథల్లో రెండవదిగా చెప్పబడినది ఈ జానకీ శపథం. రామ పట్టాభిషేకంతో యదార్థ రామాయణం ముగియగా జానకీ శపథం ఉత్తర రామాయణంలోని కథ. ఈ కృతి ఆంజనేయ స్వామికి అంకితం.

ఇందులో ఆంజనేయ స్తుతితో ప్రారంభమై తర్వాత గణనాథస్తుతి, శారదాస్తుతి, ఇష్టదేవతా స్తుతి కొనసాగి సభా సంబోధన, ధర్మ బోధనం తో కథా ప్రారంభం అవుతుంది.

కథా కథనం :- సీతతో పట్టాభిషిక్తుడైన రాముడు రాజ్యపాలన చేస్తూ, పూర్ణ గర్భవతి అయిన సీతతో ఒకనాటిరాత్రి మాటలాడుతుండగా, నిండు గర్భిణివి నీకేమైనా కోరికలున్న చెప్పమనగా, అందుకు సీత అడవిలో ముని భార్యలను చూడాలని ఆ కోరిక తీర్చమని అడుగుతుంది. దానికి రాముడు అంగీకరించి కొంతసేపు నిద్రించి యధావిధి ఊరిలో కబుర్లను తెలుసుకుంటుండగా ఒక చాకలి తన భార్యను వెళ్లగొట్టి రావణుని నుండి సీతను తెచ్చిన రాముడుని కాదు నేను నీవు నాకు వద్దని చెప్పగా అదివిన్న రాముడు లక్ష్మణునితో సీతను అడవిలోకి విడిచి రమ్మని చెప్పును. లక్ష్మణుడు సీతను దింపి ఆమె నిద్రిస్తున్న సమయంలో రాముని ఆజ్ఞను పత్రం పై రాసి ఒంటరిగా అయోధ్యకు వచ్చును. సీత నిద్ర లేచి విలపిస్తుండగా వాల్మీకి మౌని వచ్చి ఆమెను ఓదార్చి వివరాలు తెల్సుకొని, ఆమె కోరినట్లు మారు పేరుతో ఆశ్రమానికి తీసికెళ్లును. సీత ఆశ్రమంలో ఇద్దరు మగ శిశువులను ప్రసవిస్తుంది. వాల్మీకి వారికి కుశ, లవులను పేరు పెట్టును.

అయోధ్యలో ఒకనాడు రాముడు స్వప్నంలో సీతను గాంచగా, శివలింగంగా మారి జ్ఞానోపదేశం చేయును. తర్వాత లవ కుశులను వాల్మీకి అయోధ్యకు తీసుకుపోయి రాముని గాధ గానం చేస్తూ రాజ సభ జేరగా అంతఃపుర స్త్రీలు వీరి గానం వినగా 'శాంత' మాత్రం సీత బ్రతుకన్నదని గ్రహించి సీత వెడలిన దగ్గర నుండి వర్షాలు లేని కారణంగా సీతను తీసుకు రమ్మని లక్ష్మణునికి చెప్పగా సీత వచ్చి నేను "సాద్వివైతే వర్షం ఒక్క గడియలో కురియవలెనని" శపథం చేయును. అట్లే వర్షం కురియగా వైదేహి పుత్రులు పట్ట భద్రులవుదురు.

ప్రధాన కథ ఉత్తర రామ చరిత్రే అయినా కొన్ని మార్పులు చివరిలో కనిపిస్తాయి.

శ్రీజానకీ శపథం అనే పేరులో సభంగ శ్లేషతో ఉంది. జానకీ + శపథం అని జానకీశ + పథం అని గణించవచ్చు. రెండూ తత్పురుష సమాసాలే. జానకి యొక్క శపథం, జానకీశుని అంటే రాముని పథము అని అంటే మను మార్గం అని వాని కర్థం. జానకీ శపథానికి రాముని ధర్మ మార్గానికి సమాన ప్రాధాన్యత ఉంది.

రామాయణ ఆరు కాండాలను ఒకే సీసంలో చెప్పి ప్రస్తుత కథా ప్రారంభం చేశారు.

సీ. పరిణయం బైనట్టి మఱునాడె జానకి రామునితోడ నరణ్యమునకు
మామ పంపున బోయి మగడు చెంగటలేని తఱి దశకంతు చేతను జెఱబడి
పదినెల లటు తన పతిజాడ తెలియక పిదప బుణ్యంబున విభుని గలసి
తనదు పాతివ్రత్యమున కగ్నిసాక్షిగా నధివుతోడ నయోధ్య కరిగి యచట
హాయిగా గొన్నియేండ్లు పట్టాభిషక్తుడయిన పెనిమిటితో నుండి యంతపట్టి
నిందబడి యా సతీమణి నిండుచూలు సమయమున బొందెం దిరిగి కష్టంబు లకట!²

ఈ కథలోని ఇతివృత్తం రామాయణాన్ని కథకు భిన్న మైన విషయాలను దాసుగారి కథలో
చొప్పించడం జరిగింది.

వాల్మీకం	జానకీ శపథం
1. సీత పై వచ్చిన అపవాదును భద్రుడు అనే గూఢచారి వల్ల తెలుసుకుంటారు.	1. రహస్య వేషంతో రాత్రివేళ శ్రీరాముడే సంచరించి స్వయంగా ఒక చాకలి భార్యను ఒదిలి పెడతానని చెప్తుండగా రాముడు వారిని ఒద్దని వారించును.
2. అపవాదు రాముడు సోదరులందరితో చర్చించినట్లుగా	2. శ్రీరాముడు ఒక లక్ష్మణునితో మాత్రమే చెప్పినట్లుగా ఉంది.
3. రామాయణంలో లక్ష్మణుడు సీతని గంగా తీరాన వదిలినట్లుండగా	3. దాసుగారి కథలో లక్ష్మణుడు సీతను ఏటి ఆవలి ఒడ్డున వదిలినట్లుంది. రామాజ్ఞను లక్ష్మణుడు ఒక పత్రం పై వ్రాసి నిదురపోవు సీత చెంత వదిలేసి నట్లుంది.
4. ఆశ్రమ వాసులు సీతను చూచి వాల్మీకికి	4. వాల్మీకి చూచి సీతను తీసికెళ్లినట్లుంది.
5. వాల్మీకి ముని పత్నులకు సీత కథను చెప్పును.	5. సీత తనకి మారు పేరు పెట్టమని వాల్మీకిని కోరును.

<p>6. కుశ లవులు అని పేరు పెట్టుట రెంటిలోనూ ఉన్నా ఆ విధానంలో మార్పు ఉంది. ధర్భ కొసలతో మంత్రించబడిన కుర్రవానికి కుశుడని దర్భల మొదళ్లతో మంత్రించిన వానికి లవుడని రామాయణంలో నామకరణం చేసారు.</p> <p>7. జానకీ శపథం చేయడం ఇందులో లేదు. అశ్వమేధ ప్రసక్తి ఇందులో ఉంది.</p> <p>8. నేను రామునిదక్క అన్యుని దలపని దాననేనని నామాత భూదేవి మార్గ మొసగలగాన అని ఉంది.</p> <p>9. సీతా భూదేవితో వెడలిపోవును. రాముడు సీతల కలయికకు అవకాశం లేదు.</p>	<p>6. బాల కుశలవులకు దాసుగారి కథలో పేర్లు పెట్టి స్వప్న వృత్తాంతాన్ని కూడా వ్రాయడం జరిగింది కాని ఇది రామాయణంలో లేదు.</p> <p>7. అశ్వమేధం ప్రసక్తి లేదు. జానకీ శపథం దాసుగారి కల్పన.</p> <p>8. నేను సాధ్యమైనంత ఇప్పుడొక ఘడియలో వాన కరవు తీరగా కురియుంచుగాక అని ఉంది. ఇది చాలా ప్రధాన కల్పనం.</p> <p>9. సీత వర్షం కురిపించి, రామునితో పునస్సమాగమం జరిగింది.</p>
--	--

3.1.2 భారత సంబంధ కథలు:-

3.1.2.1 భీష్మచరిత్రం :- ఈ కథ నీలశైలములోని జగన్నాథ స్వామికి అంకితం జగన్నాథ స్తుతితో ఈ కథ ప్రారంభం అవుతుంది. తర్వాత గణపతిస్తుతి సరస్వతి స్తుతి, ఇష్టదేవత, స్తుతితో ప్రారంభం అవుతుంది. దీనితర్వాత సుదీర్ఘనీతిబోధ కనబడుతుంది. భీష్ముని జీవితాన్ని మూముడు అశ్వాసాలు లేదా మూడు భాగాలుగా చెప్పబడింది. ప్రతి భాగం ప్రారంభంలోను చివర కృతి పతి సంబోధన చెప్పబడింది.

కథాకథానం :- గంగాశంతనుల వివాహం భీష్ముని జన్మ వృత్తాంతం, విద్యాభ్యాసం పేర్కొనబడనది. మొదటి ఘట్టం భీష్ముని తండ్రి వివాహం కోసం భీష్మప్రతిజ్ఞ, రెండవ ఘట్టం అంబవృత్తాంతం, భీష్మపరశురాముల యుద్ధం, మూడవ ఘట్టంలో మహాభారతంలో భీష్ముని యుద్ధం ఘట్టం మూడు కథలు సంబంధం లేనివీ అయితే దాసుగారు కృతిపతి పేరున స్తుతించి విరామం తీసుకొనుటకు వీలుగా రచన చేసారు.

మొదటి ఘట్టం :- శంతనుడు సామజపురరాజు. ఆతనికి గంగఅనే దివ్యాంగనకు పుట్టినవాడు. గాంగేయుడు. ఒకనాడు వేటకు వెళ్ళిన శంతనవుడు ఓడను కొయ్యకు కట్టి తీయని పాట పాడుతుంది. “ఏరుదాంటితు రమ్మ పొద్దేగకుండ, అని సుంకమే అడుగనేను అని కుడా అంది. తర్వాత శంతనవుడు ఈమెను గంగతో పోల్చడం హృద్యంగా ఉంటుంది.

సావేరి - ఆది.

పల్లవి. గంగయోమునుపటివలెనాకున్ - గన్బడెనద్ది రాయీమ్మగేక్షణ ||

అ . ప. చెంగటంజెన్నారుచున్నది - చివురింపుచులేజవ్వనపుసొగను ||

మి. రమగురక్తులనుగుల్కు చుహొ - రంగుగలుగుని ద్దానిమణి

రమగువాతెరగాంచిబిగిదొ - రంగుమదిగొనెదబయ్యెదచెరమగు ||గ||

1. రాలునిదిపాడినంత నెవ - రాలువావ్వాకోరినజవ

రాలుపలుకులనుమదనుగు - జ్ఞాలుబ్రమం బెట్టుముద్దరాలు

2. జెరాదీని వాల్చాపుత - ల్వారాముంగురులుతుమ్మోదల

బారానేన్నుదురునెలకుసం - గోర కొగలించెదదమిదీ|| అని వర్ణిస్తూ

ఎవరిదానవేతరుణీవీ - వెండుకుంటివీకరణీ || అని అడుగగా

మనసిచ్చినాదే రాచసుంకము. మాపెద్దల నడుగుమని స్రమధానమిచ్చి ఓడపై ఎక్కి వెళ్ళి పోవును. శంతునుడు ఆకలి, నిద్రలులేక ఉండటం చూసిన గాంగేయుడు విషయం ఏమని విచారించగా ఒకపల్లె కన్య మొన్న యమున ఒడ్డున మానసంబుగొనెను అని అనగా గాంగేయుడు బయలుదేరి పల్లె కన్నియి కూడ విరహాక్రాంత అవడం చూసి ఆ ఓడ దొరతో తండ్రి అభీష్టం తెల్పుము. అంత ఆ ఓడ దొర నామనుమలకు రాజ్యముయిచ్చిన నా పుత్రిక నిత్తునని కాని నీవు యువరాజు కాదా నామనుమలకు రాజ్యం ఎట్లువచ్చును కాన ఈ కార్యం జతపడదని చెప్పును. అంత శాంతనవుడు అతనితో విచారంతో ఉండగా సంగతి తెలుసుకున్న భీష్ముడు

సీ. రాలనీచుక్కలుకూలనీకులగిరు లిలగ్రుంకనీవర్ధులింకిపోని

ఆకస్మికముగసూర్యచంద్రముల్ గతుల్ దప్పనీజగమెల్ల తల్లడిలని

పిడుగులుగురియనీ పెటలిబ్రహ్మాండముల్ పేలాలపోలికంబేలిపడని

ప్రళయముపెట్టనీ బైరవుండుత్రిళూల ధారుడైఫాలనేత్రము తెరువని

గీ. యేదియెట్లైనగానియొక్కింతయైన నాప్రతినతప్పి పోవదునమ్మవలయు

అఖిలపావనినాతల్లియయ్యెనేని ధర్మవెప్పుడునాతండ్రితప్పడేని.

అని ప్రతిజ్ఞ చేయును.

అంతట సత్యవతిని తీసుకోని రాజ్యనికివెళ్ళి శంతనుడుకిచ్చి వివాహం చేయగా తండ్రి వలసినన్ని సంవత్సరాలు జీవించి ఇచ్చా మరణం పొందుదువని వరము ఇచ్చను.

ఈ ఘట్టం భారత కథే అయినా దాసుగారు కొన్ని మార్పులు చేసారు.

భారతకథ	దాసుగారి కథ
1.భారతంలో యోజనగంధి అపూర్వ సురభిగంధి, అప్రూణించి, అది వచ్చుదిక్కుగా యమునకు పోయి సత్యవతిని చూచినట్లుంది.	1. దాసుగారు కథలో దప్పింగొని యమునానది నీటిని త్రాగి ఇసుక తిన్నె పై సత్యవతిని చూచినట్లుగావున్నా. ఇందులో పరాశశర మహర్షి ప్రభావం వల్ల. యోజనగంధింగా అయినట్లు ఉన్నది.
2. సత్యవతిని చూసిన శంతనుడు దాశరాజు పుత్రికను అర్థించంగా తన మనవలకే రాజ్యం కట్టబెట్టమని కోరుట దానికి శంతనుడంగీకరించక తిరిగి వెళ్ళుట జరిగింది.	2.హరికథలో శంతనుడు దాసరాజువద్దకు పోడు, పైగా దాసు గారికథలో సత్యవతి మనసిచ్చును. మాపెద్దలను అడుచుమని చెప్పును. శంతనుని విచారం చూసి గాంగేయుడు కారణం తెలుసుకొని ఆబాధనుండి విముక్తుని చేయును.
3. ఇది భారతంలో కనబడదు.	3. సత్యవతిలో పూర్వభార్య గంగా లక్షణాలను చూచుట ఒక సుందరమైన భావం.

రెండవఘట్టం : అంబోపాఖ్యానం - భీష్మ పరశుశరాముల యుద్ధం ఈ ఘట్టంలో ప్రధానంగా చెప్పిన ఘట్టాలు. ఇందులో భీష్ముడు ధర్మ వీరం ప్రస్ఫుటిస్తుంది.

శంతనుడు, సత్యవతులకు ఇద్దరు కుమారులు కల్గిన ఆ తరవాత శంతనుడు. చనిపోవును. పెద్ద కుమారుడు చనిపోవును చిన్న తమ్ముడుకిరాజ్యపట్టాభిషేకం భీష్ముడుచేసాడు. తమ్మునికి కాశీరాజుకుమరైలతో వివాహం జరగాలని సంకల్పించి, స్వయంవరం జరుగుతుండగా, వారిని తీసుకోనువచ్చును. అందులో అంబసాళ్యునికి మనసిచ్చినది చెప్పగా ఆమెనుతిరిగి పంపును. అంత సాళ్యుడు అమెను తిరస్కరించును.

గాంగేయుని వల్లన ఇట్లు జరిగినదని, అమె తపస్సు చేయడానికి అడవికి వెళ్ళగా, అక్కడ తపసి పరశురాముడు కనబడి, ఆమె కథ విని అభయమిచ్చి భీష్ముని వద్దకు రాగా గురుని రాకకు భక్తితో మ్రొక్కుతాడు. భీష్ముడు తన తమ్ముడికి అంబతో వివాహం చేయమనగా దానికి భీష్ముడు అంగీకరించడు. వీరియిరువురి మధ్య యుద్ధం జరుగును. సమ్మోహనాస్త్రం వేయబోగా నారదుడు వచ్చి, భార్గవునికి నమస్కరించమని చెప్పగా అట్లే చేయును పరశురాముడు సంతోషించి వరము కోరుకోమనను. ధర్మాశక్తి, గురుభక్తి ప్రసాదించమనగా పరశురాముడు ఆశీర్వాదించును.

భారతకథలో ఈ ఘట్టంలో భీష్మ పరశురాముల యుద్ధం ఒక విశేషం. ఒకరు తపసి రాజు, ఒకరు రాజు తపసి. తండ్రి కొరకు తల్లిని చంప సిద్ధమైన వాడు ఒకడు తండ్రి కొరకు పత్ని లేకుండ చేసుకున్నవాడు ఒకడు. వారిరువురు గురు శిష్య బంధానికే మార్గదర్శకులు. ఈ కథలో దాసుగారు పెద్దగా మార్పులు చేయలేదు కానీ కథలో ఒక చిన్న మార్పు కనబడుతుంది. భారతంలో అష్టవసువులు స్వప్నంలో కనిపించగా దాసుగారికథలో ఒక మహాత్ముడు కనిపించినట్లుగాఉంది.

మూడవ ఘట్టం:- కురు పాండవ యుద్ధం, భీష్ముని సేనాపతిత్వం, కృష్ణుడు చక్రధారియై భీష్ముని వధింపబోవుట. అర్జునుడు శ్రీకృష్ణ ప్రేరితుడై ధర్మజాదులు భీష్ముని జయించుటకు ఉపాయం భీష్ముని అడుగుట - శిఖండి వృత్తాంతం, భీష్ముడు శరతల్పగతుడు అగుట శ్రీకృష్ణుడు ధర్మరాజుకు ధర్మము లొసగుట ఇందు ముఖ్యమైన విషయాలు.

3.1.2.2 సావిత్రిచరిత్రం :- దాసుగారు హరికథల్లో భారత కథ అయిన సావిత్రి చరిత్రం మంచి రచనగా రూపొందింది. సావిత్రి చరిత్రం రాయడానికి ముఖ్య కారణం దాసుగారి తల్లి నరసమ్మగారు ఆ కథను వ్రాయమనడమే ఈ కథ వ్రాసిన ఒక సం॥ దాసుగారికి ఒక కుమార్తె పుట్టింది. ఆమెకు సావిత్రి అని పేరుపెట్టుకున్నారు.

ఈ కథ ఆదిశక్తిస్తుతితో ప్రారంభమై, కృతినాయక స్తుతి, గణపతి స్తుతి, శారదాస్తుతి, సభాస్తుతి వరుసగా వస్తాయి. సత్యం భూతదయ మొదలయిన విషయాలు చర్చించారు తర్వాత కథ ఉపోద్ఘాతంలో పూర్వరంగము నందు అనేక విషయాలు చెప్పడంజరిగింది.

కథా కథనం :- మద్రదేశ రాజు అశ్వపతి అతనికి సంతానం లేక వారి కుల దేవత అగు సావిత్రిని ప్రార్థనచేయగా అతని స్తుతి విన్న సావిత్రి అతడు అడగగానే మొర ఆలకించి ఆశీర్వాదించును. కొన్నాళ్ళకు ఆ రాణికి ఒక పుత్రిక జన్మించెను.ఆమె పేరు సావిత్రి అని పెట్టడం జరిగింది.

సావిత్రికియుక్త వయసు వచ్చేనాటికే ఆమె వివాహం విషయంగా ఎందరో రాజుల చిత్ర పటాలని చూసిననూ సావిత్రికి సరిదీలైన రాజ కుమారుడు కనబడక ఉండెను. ఒక నాడు సావిత్రికి కలలో ఒక యువకుడు తల పై గంపలో తల్లి తండ్రులను మోసుకొనుచు వారిని క్రింద దించి సాన్నం చేయించి, తీయని పండ్లు తినిపించుతూ కనిపించును. సావిత్రి అతడేతన ప్రాణేశ్వరుడు అని తలచుకొని. ఆకలలో కనబడిన వాని చిత్ర పటం గీసి చెలికత్తెకు చూపును. అది తన తండ్రికి చూపమని పంపగా, అక్కడకు నారదుడు వచ్చి ఆ చిత్రపటంలో ఉన్నతని వృత్తాంతం చెప్పును. సాళ్వాధి పతి పుత్రుడు. అతనికి 20 ఏళ్ళు. పేరు సత్యవంతుడు. అల్పాయుష్కుడు అని చెప్పగా, అది తెలుసుకున్న సావిత్రి ఆతనితో జీవితం ఒక క్షణమైన చాలునని చెప్పును. అశ్వపతి చేయునదిలేక అరణ్యంలో సత్యవంతుని దగ్గరకు వెళ్ళును. వారిరువురికి వివాహం జరిపిస్తారు, ఇక రేపు ఉదయం పరిమితి తీరుననగా సావిత్రి అనశ్శవ్రతం అచరించి. రాత్రి పగలు దేవిని సహస్రనామాలతో పూజించును. మరునాడు భర్తతో కూడా అరణ్యంనకు పోవును. సాయం సమయంలో ఇక ఇంటికి పోదుముఅని బయలుదేరగా, ఇంతలో తలనొప్పి ప్రారంభమై, అధికమై సత్యవంతుడు ప్రాణం విడుచును. సావిత్రి ఏడ్చుచున్న సమయంలో యముడు సూక్ష్మ దేహంతీసుకోని పోవుచుండగా సావిత్రి వెంటబడించును అది చూచి ఆశ్చర్యంతో “వరునితప్ప” ఏదేని కోర్కె కోరమని యముడు చెప్పును. జాత్యంధులైన అత్త మామలకు దృష్టి ప్రసాదించమని కోరును. ఆమెకు ఆ వరం ఇచ్చి పోవుచుండగా ఇంకను వదలక సావిత్రి యముని వెంటపోవుగా ఆమె భక్తికి మెచ్చి “పతిప్రాణం తప్ప” ఏవరమైన వరం కోరుకోమనగా అంత తనకు పతి బిక్ష పెట్టమనగా దేవతలు ఆమె భక్తికి ఆశ్చర్యం పొందుదురు అపుడు యముడు తిరిగి జీవింప జేయును. ఈ కథలో దాసుగారు కొన్ని మార్పులు చేశారు.

భారతంలో	దాసుగారికథలో
1. అశ్వపతి మద్రాధి పతి అని మాత్రమే వుంది.	1. అశ్వపతిగుణగణాలను రాజ్యప్రజల సాదాచారులను 3 పద్యాలలో వివరించారు. పుట 8,9
2. అశ్వపతికి సంతానంలేదు	2. అశ్వపతి సంతానంలేక పడుతున్న మానసిక అవస్థ ఇందులో వుంది.

<p>3. అశ్వపతి 18 సం॥ సావిత్రిదేవిని తపస్సుచేయగా ఆమె ప్రత్యక్షమై వరమిచ్చినట్లుంది.</p> <p>4. సావిత్రి దేవి అశ్వపతితో పుత్రిక జన్మించును అని చెప్పుట లేదు.</p> <p>5. నారదుని అదేశానుసారం అశ్వపతి సావిత్రి సత్యవంతుల వివాహానికి ఒప్పుకునట్లుగావున్నది.</p> <p>6. కట్టెలుకొడుతున్నా సత్యవంతునికి శిరోవేదన కల్గుట భారతకథ.</p> <p>7. ఇది భారతాంశం కాదు.</p>	<p>3. వీరికథలో తపం చేసిన కాలప్రసక్తి లేదు. ఆ దేవి ప్రత్యక్షమైనపుడు ఏ రూపంలో వుందో వివరణాత్మకంగా ఉంది.</p> <p>4. దాసుగారికల్పితం దీనివల్ల సావిత్రి మామూలు ప్రబంధనాయక కాకుండా ఒకదివ్యమూర్తిత్వాన్ని ఆపాత్ర పొందింది.</p> <p>5. సావిత్రి ఆజ్ఞానుసార వివాహం జరిగినట్లుగా ఉంది.</p> <p>6. సరస్సులో మృణాళములు ప్రోగుచేసి ఒడ్డుకు వచ్చినపుడు శిరోవేదన కల్గుట దాసుగారి కథ.</p> <p>7. సావిత్రి పుణ్యపాప విషయాలు వివరించమని కోరడం, యముడు విపులంగా వివరించడం స్వీయ సిద్ధాంత రచన.</p>
---	---

3.1.3 భాగవత సంబంధ కథలు:-

3.1.3.1 సంస్కృత కథలు:-

1. హరికథామృతం :- హరికథా ప్రారంభంలో సుదీర్ఘఉపన్యాసాలు కనబడతాయి. అదే విధంగా 18 పుటల ఉపోద్ఘాతం మరే ఇతర హరికథలోను కనబడదు.

1. శ్రీకృష్ణ జననం :- మధురానగరానికి ఉగ్రసేనుడు ప్రభువు, ఉగ్రసేనునికి దేవకి, కంసుడు జన్మించడం - దేవకి - వసుదేవుల వివాహం - దేవకి అష్టమ గర్భం కంసుని చంపునని ఆకాశవాణి పలకడం - దేవకిని కంసుడు చంపబోగా తనకు కలిగిన సంతానాన్ని కంసుని ఆధీనం చేయడానికి ఒప్పుకోవడం - జన్మించిన వెంటనే దేవకి బిడ్డలను కంసుడు సంహరించడం - దేవకి అష్టమ గర్భం నుండి శ్రీమన్నారాయణుడు శంఖచక్రాది దైవ చిహ్నాలతో నిశీధ సమయంలో అవతరించడం - బ్రహ్మాది దేవతలు - దేవకి, వసుదేవులు పరమాత్మ స్వరూపాన్ని స్తుతించడం - ఆ శిశువు తల్లిదండ్రులకు కర్తవ్యాన్ని ఉపదేశించడం మొదటి బిందువులోని కథాంశాలు.

ఈ కథలో కథకు సంబంధంలేని వేరొక కథను దాసుగారు చొప్పించడం జరిగింది. శతయోజన విస్తారంలో ఒక అడవిలో వ్యాధుడు భయంకర వర్షానికి చిక్కి ఒక చెట్టు కింద వణుకుతూ కూర్చోని ప్రాణాల పై ఆశ వదులుకొని ఉండడం. అప్పుడు ఆ చెట్టు మీద ఒక మగ కపోతం ఆడ కపోతానికి ఆతని పరిస్థితిని చూపి సమీప గ్రామానికి వెళ్లి నిప్పును తెచ్చి తన గూడును రగిల్చి, రెక్కతో ఆతని చెంతబడినట్లు చేసి ఆతని బాధను పోగొడుతుంది. “అహింసా పరమోధర్మః” అనే దానికి వ్యాఖ్యానంగా వ్రాసిన ఈ లుబ్ధక కపోతోపాఖ్యానము భాగవతంలోనిది కాదు భారతంలోనిది. ¹ ఈ కథ భాగవతంలోనిది అయినా కథా విధానం దాసుగారిదే.

2. పితృబంధ విమోచనం :- రెండవ బిందువులో శ్రీకృష్ణుడు కంసుని సంహరించి కారాగృహము నుండి దేవకి - వసుదేవులను విడిపించుట ఇందులోని కథ. ఇది కృష్ణ జననంలోని కథనే మధ్యలో నుండి పితృ బంధ విమోచన అనే ప్రత్యేక కథగా వ్రాయడం జరిగింది. కృష్ణ జనన సమయంలో నిద్రాపరవశులై లోకులు ఉండగా వసుదేవుడు కృష్ణుని తీసుకొని యశోద దగ్గరకు చేర్చి అచ్చటి బాలికను తీసుకు వచ్చి దేవకి చెంత చేర్చడం. శిశురోదనం విని కంసుడు కారాగారం చేరుట - స్త్రీ హత్య వద్దని దేవకి ప్రార్థించుచున్నా కంసుడు ఆ బాలికను చంపుటకై పైకి ఎగిరివేయిట - ఆ బాలిక మృత్యుహేతువైన బాలుడు వేరొక చోట పెరుగుతున్నాడని చెప్పి అంతర్ధానం అవటం - కంసుడు రాక్షసులను పంపి దేశంలో పెరుగుతున్న బాలురను చంపడానికి ఆజ్ఞాపించడం - కృష్ణుని యశోద ప్రేమతో పెంచుట - పూతన ప్రాణ హరణం - తృణావర్త సంహారం - బాలకృష్ణుని బాల్య చేష్టలు తట్టుకోలేక యశోదతో గోపికలు మొర పెట్టుకోవడం - యశోద కృష్ణుని రోటికి కట్టడం - కాళీయ మర్ధనం - గోవర్ధనోద్ధరణం - గోపికా వస్త్రాపహరణం - బలరామకృష్ణులను ధనుర్యాగ వీక్షణకై రమ్మని అక్రూరుని చేత కంసుడు ఆహ్వానం పంపుట - వారిరువురు మధురానగర ప్రవేశించడం - కృష్ణుడు సుధాముని దగ్గరకు వెళ్లటం - కువలయపీడనం, మదగజాన్ని లొంగదీసుకోవటం చాణూర ముష్టికులను సంహరించుట - కంసుని చంపి దేవకి వసుదేవులను బంధవిముక్తులుగా చేయుట - రెండవ బిందువులోని అంశాలు.

ఈ భాగంలో భాగవత కథానుకరణమే కాక పోతనగారి పద్య భావానుకరణం కూడా కనిపిస్తుంది.

పోతన	దాసుగారు
<p>ఘన యమునానదీ కల్లోల ఘోషంబు, సరస మృదంగ ఘోషంబు గాగ సాధు బృందావన చర చంచరీక, గానంబు గాయక సుగానంబు గాగ గలహంస సారస కమనీయ మంజు శబ్దంబులుతాళ శబ్దములు గాగ దివి నుండి వీక్షించు దివిజ గంధర్వాజి జనులు సభాసీన జనులు గాగ.. బద్మరాగాది రత్న ప్రభాసమాన మహిత కాళియఫణి ఫణామంటపమున నళినలోచన విఖ్యాత నర్తకుండు నిత్య వైపుణ్యమున బేర్చి నృత్యమాడె. ³</p>	<p>కాలియఫణిపణామణ్ణ పేపంకజలోచనోననాట కాలినీకల్లోల ఘోష ఘనమృదబ్ధనాదోపమేననాట నలలితాబ్జచరచఞ్చరీకని స్వనజనగాయకతానే విలసతిమజ్జులహంసకూజతే వితతకాంశ్యతాళరవసమా. ⁴</p>

బలరామకృష్ణులు అక్రూరులతో మధురకు చేరిన వెంటనే శ్రీకృష్ణుని పురకాంతలు చూసిన విధము.

పోతన	దాసుగారు
<p>వీడటే రక్కసి విగతజీవగ జన్ను బాలు ద్రావిన మేటి బాలకుండు. వీడటే గనందునివెలదికి జగమెల్ల ముఖమందు జూపిన ముద్దులాడు. వీడటే మందలో వెన్నలు దొంగిలి దర్పించి మెక్కిన దాపరీడు. వీడటే యెలయించి వ్రేతలమానంబు చూటలాడిన లోకసుందరుండు⁶</p>	<p>సైషకింస్తన్యంనిఘీయ-పూతనాంజఘానబాలః సైషకింజగదలూలుక-న్మాత్రేశ్రితానుకూలః సైషకింనవనీతచోరఃక్రూరదైత్యమదవిదారః సైషకింవందకుమారః కోటిమన్మథాకారః⁵</p>

3. భాగవతం - పోతన - దశమస్కంధము - 661, 662

4. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 56

5. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 70

6. భాగవతం - పోతన - దశమస్కంధము - పుట - 1260

పోతన	దాసుగారు
నీ పాదకమల సేవయు, నీ పాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం తాపార భూతదయమను, దాపసమందార! నాకు దయసేగదే! ⁷	త్వత్పాదకమల సేవాం తవభక్తైస్సహావదాపిదృఢసఖ్యమ్ భూతదయామత్యంతం తాపస మన్దారదేహిమేసతతమ్ ⁸

3. ధర్మ సంస్థాపనమ్ :-హరికథామృతంలో మూడవ బిందువు ధర్మ సంస్థాపనం ఇది రెండవ బిందువుకు అనుసరణం కాదు. ఇది కృష్ణుని చరిత్రతో సంబంధమైన శమంతకమణి, నరకాసుర వధ, కుచేలోపాఖ్యానం ఇందులోని ముఖ్య ఘట్టాలు. దీని చివర మానవులకు అవశ్యకమైన ధర్మం, కేశవ సంకీర్తనం అనే విషయాలు బోధించటం వలన దీనికి ధర్మ సంస్థాపనమ్ అని పేరు పెట్టడం జరిగింది. గోవిందుని ప్రార్థన, సాంబుని స్తుతి, సరస్వతి స్తుతితో ప్రారంభమై సుదీర్ఘ తత్వ బోధ వస్తుంది. ఇందులో హరికథ మహాత్మ్యం, భక్తి జ్ఞాన సంబంధ విశేషాలు, నామ సంకీర్తన మహాత్మ్యం వివరించడం జరిగింది. పీఠిక తర్వాత దాసుగారు రాజధాని మధురాపురం నుండి ద్వారకకు మార్చిన అంశాన్ని, బలరామకృష్ణుల వివాహాన్ని తెలిపి తర్వాత మొదటి కథ ప్రారంభమవుతుంది. ద్వారకకు సత్రాజిత్తు వెళ్లగా శమంతకమణి కృష్ణుడు అడుగును. సత్రాజిత్తు ఇచ్చుటకు అంగీకరించడు. శమంతకమణిని ధరించి సత్రాజిత్తు సోదరుడు అడవికి వెళ్లగా ఆ సోదరుని సింహం చంపగా జాంబవంతుడు ఆ సింహాన్ని చంపి మణిని తీసుకుపోవును. సత్రాజిత్తు కృష్ణుడే తన తమ్ముడుని సంహరించి శమంతకమణిని అపహరించెనని అపవాదు వేయును. సర్వజ్ఞుడైన కృష్ణుడు ఇది తెలుసుకొని అడవికి వెళ్లి, చచ్చిన ప్రసేనుని, అతని గుర్రాన్ని, సింహాన్ని చూసి అడుగు జాడలను బట్టి జాంబవంతుని గృహకు చేరును. జాంబవంతుని మణిని ఇవ్వమని అడగగా వారిరువురికి యుద్ధం జరుగును. యుద్ధమున జాంబవంతుడు నిలువలేక అతడు శ్రీరాముడేనని నమ్మి మణిని, తన కుమార్తెను కూడా ఇచ్చి వివాహం చేయును. సత్రాజిత్తు తొందరపడినందుకు కుమిలి పోయి మణిని సత్యభామను కూడా ఇచ్చి వివాహం చేయును.

7. భాగవతం - పోతన - దశమస్కంధము-1268

8. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 71

ఒకసారి మహేంద్రుడు ద్వారకలో కృష్ణుని చెంతచేరి నమస్కరించి నరకుని వలన కష్టపడుతున్న వైనం వివరించగా నరకుని వధించడానికి కృష్ణుడు సన్నద్ధుడవుతాడు. సత్యభామ కృష్ణుని తో కలిసి యుద్ధం చేయును. నరకుని శిరమును చక్రం తో ఖండించును. నరకనందునికి రాజ్యాభిషేకము చేసి 16000 మంది గోపికలను విముక్తులను చేసి నరకుని కుండల ద్వయాన్ని స్వీకరించును.

కాశీ నగరంలో కుచేలుడనే భాగవతోత్తముడు కృష్ణుని స్నేహితుడుగా ఉండేవాడు. నిత్యహరిసేవా తత్పరణతతో నవవిధ భక్తులతో పూజించేవాడు. ఆతని భార్య ఏకాదశ పుత్రవతి. పుత్రపోషణభారంగా ఉందని చెప్పి తన దారిద్రబాధను కృష్ణునికి చెప్పును.

వాసుదేవాదవ్యవస్తు మిథ్యైవవ్యోమనైల్యవత్
మాశోచిస్త్యం వృధాముగ్ధే కర్తా భోక్తాజనార్థనః
అహంమమేతివిభ్రాన్త్యా దేహిసంక్షుభ్యతేభృశమ్
జీవన్ముక్తోభవత్యేవ విష్ణుభాగవతః ప్రియే.
కృష్ణోపశమనార్థత్వం కృష్ణనామామృతంపిబ ⁹

అని హరిభజనలో నిమగ్నమవుతాడు. అంతలో కృష్ణుని రథసారథి వచ్చి వాసుదేవుడు మిమ్ము వెంటనే చూడదలిచాడని చెప్పగా భార్య గుప్పెడు పాత అటుకులు మూట కట్టి ఇవ్వగా కుచేలుడు కృష్ణుని దగ్గరకు చేరును. కృష్ణుడు కుచేలుని పాద ప్రక్షాళన చేసి పూజించి రత్న సింహాసనం పై కూర్చోపెట్టి క్షేమ సమాచారం అడుగును. కుచేలుడు ఆనందాశ్రువులతో కృష్ణ కీర్తనం చేస్తాడు. కుచేలుని దగ్గర ఉన్న అటుకులు తిని సకల సంపదలు అనుగ్రహిస్తాడు కృష్ణుడు. చివరగా మూడు కథల సారాన్ని రెండు శ్లోకాలలో వివరించారు దాసుగారు.

పత్రంపుష్పం ఫలంతోయ మపిచేద్విష్ణవేర్పితమ్
భవత్యభీష్టసంపత్యై కుచేల పృథుకం యథా.
పరమాత్మావాసుదేవ సచ్చిదానందవిగ్రహః
జగన్మయ స్తస్యలీలాం శివోజనాతివానవా. ¹⁰

9. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 98

10. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 101

దాసుగారు ఈ మూడు కథలను చెప్పిన తర్వాత కూడా తృప్తి చెందక మరొక చిన్న ఉదంతం చెప్పి తృప్తిగా మంగళం పాడారు. ఈ కథలో హరిదాసు (హరికథకుడు) వ్యక్తిత్వం ఎలా వుండాలో వివరించారు.

3.1.3.2 తెలుగు కథలు:-

1. ధృవచరిత్ర:- నారాయణదాసుగారు అనే పేరు వినగానే వినికెడి పరిచయం ఉన్న ప్రతి ఒక్కరికి స్ఫురించేది హరికథ. దాసుగారి ప్రథమ రచన “ధృవ చరిత్ర” దాసుగారి 19 వ ఏట ఒకరోజు చెన్నపట్నం నుండి కుప్పుస్వామి నాయుడు విజయనగరంలో కానుకుర్తి హనుమంతరావు ఇంట ఆడుతుపాడుతూ ధృవచరిత్ర చెప్పడం జరిగింది. అది చూసి దాసుగారు రచించి ధారణ చేసి అతిహేలగా విజయనగరంలో శ్రీవేణుగోపాలస్వామి మఠంలో గానం చేసారు. (1883 లో) అయితే ఈ గ్రంథమంతా దాసుగారి స్వరచన కాదు ఇందులో విశాఖపట్టణ నివాసి శ్రీధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారి పద్యాలు, పోతన భాగవత పద్యాలు ఉన్నవట. రెండవ అన్న సీతారామయ్యగారింట రిహార్సలు చేసి ఈ కథ చెప్పడం జరిగింది. ఈ గ్రంథం ప్రస్తుతం అలభ్యం. బహుశా ప్రథమ గ్రంథం అవడం చేత వారు దీని పై శ్రద్ధ చూపి ఉండకపోయి ఉండవచ్చు. ఏమైనప్పటికీ వారి హరికథా కథనానికి (కదనానికి) ధృవచరిత్ర తొలిమెట్టు.

2. అంబరీష చరిత్ర:- ఇది దాసుగారి హరికథా గ్రంథాల్లో రెండవది. ప్రస్తుతం లభించుచున్న గ్రంథాల్లో మొదటిది. ఛత్రపురంలో ఒకరింట ధ్రువ చరిత్ర చెప్పగా మీరు వ్రాసి ఒక కథ చెప్పండని ఒక పెద్దమనిషి అడుగగా సరేనని పట్టుదలతో రాత్రికి రాత్రే “అంబరీషోపాఖ్యానం” వ్రాసి చెప్పి అందరినీ ఆశ్చర్యపరిచారు, (1884 లో) ఈ అంబరీషోపాఖ్యానం శ్రీవేణుగోపాలస్వామికి అంకితం ఇచ్చారు. దీని కథావస్తువులు భాగవతమందలి నవమస్కంధం నుండి తీసుకోవడం జరిగింది. ఈ కృతి వేణుగోపాల స్తుతితోనే ప్రారంభమయి, తర్వాత గణపతి స్తుతి, సరస్వతి స్తుతి, ప్రార్థన కనబడుతుంది.

కథాకథనం: కృతయుగంలో సత్యధర్మపాలకుడు, భాగవత్రాగణ్యుడు, సత్యాత్ముడైన అంబరీషుడు భూమండాలన్ని ఏలే చక్రవర్తిగా వెలుగొందుతున్న సమయంలో అంబరీషుడు కొడుకులకు పట్టం గట్టి అడవికి వెళ్ళదలచి భార్యకు చెప్పగా భార్యకూడా వత్తునని అంగీకరించి వారు ఇరువురు ద్వాదశీ వ్రతాన్ని ఆచరిస్తారు. అంతలో దుర్వాసుడు క్రూరబుద్ధితో ఏకాదశి ఉపసించి వస్తినీ, అన్నం బిడమని చెప్పి యమునకు స్నానానికై వెళ్ళగా, అంబరీషుడు పారాణసేయువేళ సమయవుతోందని దుర్వాసుడింక రాలేదని ఏమితోచని స్థితిలో మిగిలిన బ్రాహ్మణోత్తములతో ఇలా అంటున్నాడు.

దాసుగారు ఈ మూడు కథలను చెప్పిన తర్వాత కూడా తృప్తి చెందక మరొక చిన్న ఉదంతం చెప్పి తృప్తిగా మంగళం పాడారు. ఈ కథలో హరిదాసు (హరికథకుడు) వ్యక్తిత్వం ఎలా వుండాలో వివరించారు.

3.1.3.2 తెలుగు కథలు:-

1. ధృవచరిత్ర:- నారాయణదాసుగారు అనే పేరు వినగానే వినికిడి పరిచయం ఉన్న ప్రతి ఒక్కరికి స్ఫురించేది హరికథ. దాసుగారి ప్రప్రథమ రచన “ధృవ చరిత్ర” దాసుగారి 19 వ ఏట ఒకరోజు చెన్నపట్నం నుండి కుప్పుస్వామి నాయుడు విజయనగరంలో కానుకుర్తి హనుమంతరావు ఇంట ఆడుతుపాడుతూ ధృవచరిత్ర చెప్పడం జరిగింది. అది చూసి దాసుగారు రచించి ధారణ చేసి అతిహేలగా విజయనగరంలో శ్రీవేణుగోపాలస్వామి మఠంలో గానం చేసారు. (1883 లో) అయితే ఈ గ్రంథమంతా దాసుగారి స్వరచన కాదు ఇందులో విశాఖపట్టణ నివాసి శ్రీధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారి పద్యాలు, పోతన భాగవత పద్యాలు ఉన్నవట. రెండవ అన్న సీతారామయ్యగారింట రిహార్సలు చేసి ఈ కథ చెప్పడం జరిగింది. ఈ గ్రంథం ప్రస్తుతం అలభ్యం. బహుశా ప్రథమ గ్రంథం అవడం చేత వారు దీని పై శ్రద్ధ చూపి ఉండకపోయి ఉండవచ్చు. ఏమైనప్పటికీ వారి హరికథా కథనానికి (కదనానికి) ధృవచరిత్ర తొలిమెట్టు.

2. అంబరీష చరిత్ర:- ఇది దాసుగారి హరికథా గ్రంథాల్లో రెండవది. ప్రస్తుతం లభించుచున్న గ్రంథాల్లో మొదటిది. ఛత్రపురంలో ఒకరింట ధ్రువ చరిత్ర చెప్పగా మీరు వ్రాసి ఒక కథ చెప్పండని ఒక పెద్దమనిషి అడుగగా సరేనని పట్టుదలతో రాత్రికి రాత్రే “అంబరీషోపాఖ్యానం” వ్రాసి చెప్పి అందరినీ ఆశ్చర్యపరిచారు, (1884 లో) ఈ అంబరీషోపాఖ్యానం శ్రీవేణుగోపాలస్వామికి అంకితం ఇచ్చారు. దీని కథావస్తువులు భాగవతమందలి నవమస్కంధం నుండి తీసుకోవడం జరిగింది. ఈ కృతి వేణుగోపాల స్తుతితోనే ప్రారంభమయి, తర్వాత గణపతి స్తుతి, సరస్వతి స్తుతి, ప్రార్థన కనబడుతుంది.

కథాకథనం: కృతయుగంలో సత్యధర్మపాలకుడు, భాగవత్రాగణ్యుడు, సత్యాత్ముడైన అంబరీషుడు భూమండాలన్ని ఏలే చక్రవర్తిగా వెలుగొందుతున్న సమయంలో అంబరీషుడు కొడుకులకు పట్టం గట్టి అడవికి వెళ్ళదలచి భార్యకు చెప్పగా భార్యకూడా వత్తునని అంగీకరించి వారు ఇరువురు ద్వాదశీ వ్రతాన్ని ఆచరిస్తారు. అంతలో దుర్వాసుడు క్రూరబుద్ధితో ఏకాదశి ఉపసించి వస్తినీ, అన్నం బిడమని చెప్పి యమునకు స్నానానికై వెళ్ళగా, అంబరీషుడు పారాణసేయువేళ సమయవుతోందని దుర్వాసుడింక రాలేదని ఏమితోచని స్థితిలో మిగిలిన బ్రాహ్మణోత్తములతో ఇలా అంటున్నాడు.

తినిన దుర్వాసుడు కోపగించు తినకన్ను ఫలంబు నశించు అని మహాత్ముల సలహా మేరకు నీరు స్వీకరించును. అంత దుర్వాసుడు కోపంతో ఓరి! దురాత్మా! నన్ను అవమానించితివి. నాదు ఘనకోపాగ్నిని కాల్తునని ఒక జాడ తెగదని అంబరీషుని సంపాదించమని విసరగా అంబరీషుడు భయంతో శ్రీహరిని రక్షింప వేడుకొనును అంత శ్రీహరి చక్రం విడువగా దుర్వాసుని వెన్నంటి మంటగొల్పయుని ఇంద్రుని చేరి తన మొర వినిపించుకొంటాడు. ఇంద్రుడు తన వలన కాదని పూర్వ పరాభవ వృత్తాంతం తెల్పగా, దుర్వాసుడు చేయినది లేక బ్రహ్మను జేరి ప్రార్థించగా బ్రహ్మ తనకు జరిగిన వృత్తాంతాన్ని తెల్పి తానేమి చెయ్యలేనని చెప్పగా దుర్వాసుడు కైలాసం చేసి ఈశ్వరుని ప్రార్థించగా, గర్వం ఎంతవానికైనా వలదు అని తను కూడా ఏమీ చేయలేనని నువ్వు నీగర్వము మాని శ్రీహరిని చేరమనగా దుర్వాసుడు చేయినది ఏమీలేక శ్రీహరిని చేరును.

అంబరీషుడు విరక్తుడై రాజ్యభారం కొడుకులకిచ్చి అడవికి వెళ్ళుటకు నిశ్చయించుకొని చెప్పగా భార్య కూడా వస్తుననుట దాసుగారి కథాంశమేకాని భాగవత కథ కాదు. అలాగే దాసుగారు ఇంద్రుని ద్వారా బ్రహ్మ ద్వారా చెప్పించె పూర్వవృత్తాంతాలు ఇలా కొన్ని వైవిధ్యాలతో ఈ కథ సాగుతుంది. ద్వాపరయుగం గురించి కృతయుగం కథ చెప్పడం అసంబంధం కాని కవి కల్పనా చతురత మాత్రమే.

3. గజేంద్ర మోక్షం :- మూడవ హరికథ గజేంద్ర మోక్షం. ఇది 1886 లో వ్రాసిన కథ. దీనిని కూడ విజయనగర వేణుగోపాలినికే అంకితమివ్వటం జరిగింది. కృష్ణుని ప్రార్థన, నిర్గుణ స్తుతి, గణపతి స్తుతి, సరస్వతీస్తుతి, సభాస్తుతి వస్తాయి. తర్వాత సర్వేశ్వర స్తుతి, అజ్ఞాన సంసార వర్ణన, దశావతారవర్ణన, భక్తి ముఖ్యమను బోధన, విజయనగర వర్ణన, ఆనందగజపతి స్మరణ వస్తాయి. ఇది కొంతవరకు సుదీర్ఘ ఉపోద్ఘాతమే.

కథా కథనం :- కథ పురాణ ధోరణిలో ప్రారంభమవుతుంది. పరీక్షిత్తు శుకుని

“నీరాటమునకు వనాటమునకుం బోరాటమెటు కలిగె

ఘోరాటవిలో కుంజరోత్తమున కారాటం బెటుదొలగె” - అని అడుగగా.

శుక మహర్షి - వినుమయ్య రాజేంద్ర - వేదండ రాజరక్షనమ్మని చెప్పెను.

త్రికూట పర్వత ప్రాంతారణ్యంలో ఒక గజరాజు సంచరిస్తుండగా దాహంతో ఒక సరోవరం చేరి జలక్రీడలాడు సమయంలో గజరాజుని మొసలి పట్టుకొనినంత పోరాడి శక్తినిశింపగా విష్ణువును కాపాడమని గజరాజు కోరటం, వైకుంఠం నుండి విష్ణువు చక్రముతో నక్షమును ఛేదించి గజేంద్రుని రక్షించి, గజేంద్రునికి మోక్షం ప్రసాదించడం జరుగుతుంది.

ఈ హరికథ భాగవతాష్టమస్కంధములోనిది. దాగుగారి ఈ కథలో పెద్ద మార్పులు చేయకపోయినప్పటికీ. కథాకథనం కొన్ని సందర్భాల్లో పోతనగారి భాగవత అనుకరణంగా కనబడుతుంది.

పోతన	నారాయణదాసు
<p>1. నీరాట వనాటములకు బోరాటం బెట్లుగలిగె బురుషోత్తముచేకలిగె ఘోరాటవిలోని భద్రకుంజరమునకున్</p> <p>2. కరిదిగుచు మకరి సరసికిగుచు గరిదరికిని మకరిం దిగుచుగరి కరిబెరయన్ కరిమకరి మకరికిం గరి నెడయును సరిమురి భరమన నిట్లతలకుతలభటు లదరిపడన్ ¹¹</p> <p>3. అలాగే నర్తకుని భంగి</p> <p>4. అతని నెన్కసిరి - యాయిరుతాడా తనలోగధ</p> <p>5. వివాలగజేంద్రుడు పాహిహిమె..</p> <p>6. ఎవ్వనిచేజినించు మాదిరిగా తర్వాత (3 కందాల భావం) స్వరింయించెద కృష్ణ స్థనరోబిష్టున్</p>	<p>1. నీరాటమునకు వనాటమునకుం బోరాటమెటు ఘోరాటవిలో కుంజరోత్తమున కారాటం బెటు దొలగె నారాటమెట్లుమానెను</p> <p>2. కరి మకరి దిదుచు దరికి మకరియును గరిని లోపలికిన్ దిరదిర దిరుగుచు బిరబిర గలయుచు నలుకన్ ¹²</p> <p>3. వెక్కుమూర్తుల బరగునెవ్వడు</p>

ఈ కథలో ముఖ్య నాయక పాత్ర ఏనుగు. ప్రతినాయక పాత్ర మొసలిది. అయితే భగవంతుడు కష్టాలన్నిటినీ తీర్చే ప్రత్యామ్నాయం లేని బిందువు. ఇక్కడ భగవదోణ్ముఖులైన వారు తమ కష్టాలను కూడా భగవంతుని పైనే భారం వేసి ఆనందించగలరనే విషయం చెప్పడం జరిగింది.

11. భాగవతం - అష్టమస్కంధం - పోతన

12. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 8, 14

4. రుక్మిణీ కల్యాణం :- దాసుగారి కథల్లో అతి ప్రాచుర్యం పొందిన కథ రుక్మిణీ కల్యాణం.

నీలోత్పలదళశ్యామం రామం రాజీవలోచనమ్

దుష్ట రాక్షస దృగ్భీమంశామ పాప విమోచనమ్

అనే శ్లోకరూప శ్రీరామస్తుతితో ఈ కథ ప్రారంభం అవుతుంది. తర్వాత రామస్తుతి, జానకీస్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, సభా సంబోధనంతో కథా ప్రారంభం జరుగుతుంది. సామాన్యంగా దాసుగారి కథలన్నీ వినాయక స్తుతితో ప్రారంభమౌతాయి కొన్ని. ఇందులో జానకి రాముల స్తుతితో ప్రారంభం చేయడం ఒక విశేషం.

కథా కథనం :- భీష్మకుడు విదర్భనేలుచుండగా వారికి తొలిచూలు రుక్మి, కడ చూలు రుక్మిణి. జన్మింతురు. వారు రుక్మిణిని కృష్ణుని కీయదలచగా - రుక్మి మాత్రం శిపాలునికీయదలచును. అంత రుక్మిణి మంచి ముసలి బ్రాహ్మణుని ద్వారా లేఖ రాసి సందేశం పంపగా శౌరికి వినిపించగా వివాహాలన్నాన కృష్ణుడు రుక్మిణిని తీసుకుపోయి ద్వారకలో కృష్ణుడు వివాహం చేసుకొనుట జరుగుతుంది. రుక్మిణికి శ్రీహరి విశ్వరూపం కనబడి, రుక్మిణి స్తంభించుట, ముఖ్యంగా ఈ కథలోని అంశాలు.

హరికథలకు మూలము భగవంతుని పై భక్తిని కేంద్రీకరించడం అనే ముఖ్య ఉద్దేశ్యమైనప్పటికీ వాని ప్రేమను నిరూపించే కథ ఇది.

ఇది భాగవత దశమస్కంధ పూర్వభాగంలోనిదే. దాసుగారు ఎక్కువ మార్పులు చెయ్యలేదు కాని ఒకటి రెండు కల్పనలు చేసారు. ఈ కథలో ముఖ్య పాత్ర రుక్మిణి, ఇందులో భగవంతుడు ప్రేమమూర్తి ప్రకృతి శక్తి అని చెప్పడం విశేషం. ఇందులో ముసలి బ్రాహ్మణుడు సందేశమే కాక లేఖ వ్రాసినట్లుగా ఉండటం దానికి ప్రత్యుత్తరం కూడా వచ్చినట్లు దాసు గారి కల్పన కలదు. కానీ భాగవతంలో కొన్ని రహస్య వచనాలను చెప్పినట్లు మాత్రమే ఉంది.

శ్రీయామిజాల పద్మనాభస్వామి ఈ రుక్మిణీ కల్యాణము గురించి ఈ విధంగా అంటారు.

“రుక్మిణీ కల్యాణ కృతిని ఆయన కన్న కుమార్తెలాగా చూచుకున్నాడు. అన్ని హంగులూ శాస్త్రోక్తంగా ఆమెకు సంతరింపజేసాడు. రుక్మిణి పుట్టి గుజ్జనగూళ్ళు ఆడటం మొదలుకొని అత్తవారింటికి కాపురానికి వెళ్లేదాకా ఆమె కథను సలక్షణంగా రూపుదిద్దిన రచయిత వాఙ్మయ రంగంలోనే ఇంకొకడు లేడు కనుకనే రుక్మిణి ఆయన పెంపకంలో జగము ముద్దు కన్నె అయింది.”¹³

13. సారస్వత నీరాజనం - యామిజాల పద్మనాభస్వామి - పుట - 431

అంటూ ఇంకొక చోట:-

“పోతనగారి మలిజన్మ దాసుగారు”. అని అంటారు.

1923 లో దాసుగారు రుక్మిణీ కళ్యాణం చెప్తూ పలికిన బంగరుపల్కు.
“రుక్మిణి యనెడు బుద్ధి బ్రాహ్మణుడను వేదశాస్త్ర సహాయమున శ్రీకృష్ణుడను పరబ్రహ్మం ఎరిగి
యందు లీనమగుటయే రుక్మిణీ కల్యాణాంతరార్థము.”¹⁴

5. ప్రహ్లాదచరిత్రం :- ప్రహ్లాద చరిత్రమును నారాయణదాసు అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ స్వామి
కంకితమిచ్చారు. విదురుని పోలిన శ్రీబొడ్డు వేంకటేశంగారి ప్రోత్సాహమున వారు దానిని
రచించినట్లు తెలుస్తుంది. ప్రహ్లాద చరిత్రకు పూర్వమే దాసుగారి హరికథలకు అనేక కృతులను
రచించినట్లు పేర్కొన్నారు.

ప్రహ్లాద చరిత్రకు ముందే కృష్ణ జననము అనే సంస్కృత హరికథ, అంబరీష చరిత్ర, గజేంద్ర
మోక్షం, ద్రువచరిత్రం, హరిశ్చంద్ర చరిత్ర, రుక్మిణీ పరిణయం అనే హరికథలు, ‘బాటసారి’
పద్య కావ్యాన్ని ‘సారంగధర’ నాటకాన్ని వ్రాసినట్లు తెలుస్తుంది.¹⁵

---

14. సారస్వత నీరాజనం - యామిజాల పద్మనాభస్వామి - పుట - 448

15. దాసుగారి శతజయంతి ఉత్సవ సంచిక సంస్కృతి సమితి చీరాల - పుట - 257

సంస్కృతంబున గృష్ణ జననము తెనుంగున

నంబరీష చరిత్రమల గజేంద్ర

మోక్షణమున్ ద్రువ భూపతి చరితము

మార్కండు చరితము మనుదీర

సత్యహరిశ్చంద్ర చారిత్రమున్ రుక్మి

ణీపరిణయముల నేర్పు మెరయు

గాన ప్రబంధముల్ గావించి హరికథా

రూపకోపన్యాస రూఢిమీరి

భళిర! నీవలె బండిత పామరులను

బెక్కు దేశంబులన్ రక్తింజొక్కంజేసి

గానకవితా ప్రతిభజూపు ఘనుండు గలండె

తథ్య ధుర్య! నారాయణదాస వర్య!

ప్రహ్లాద చరిత్ర హరికథ అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ స్వామికి అంకితమివ్వడం జరిగింది. సూర్యుని స్తుతితోనే ఈ కథ ప్రారంభమయి గణనాయక స్తుతి, నల్వరాణి ప్రార్థన వస్తుంది. తర్వాత ఏ కథలోనూ కనబడని ఇష్ట కవుల స్తుతి, దుష్ట కవుల తిరస్కృతి చేయడం కనబడుతుంది. ^{16, 17}

---

16. ప్రహ్లాద చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 5

సీ || ఘనశంఖమో యన కంఠంబు పూరించి

మేలుగా శ్రుతిలోన మేళవించి

నియమము తప్పక నయ ఘనంబుల బెక్కు

రాగ భేదంబుల రక్తి సలిపి

బందు లెగిర్చిన పగిది గాలజ్ఞతన్

జాతి మూర్ఛనలొప్ప స్వరముబాడి

చక్కని నృత్యముల్ సర్వరసానుకూ

లంబుగ నభివయనంబు జేసి

స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధ సరణి

వివిధ దేశంబులన్ బిన్న పెద్దలు గల

బలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప

లేని సంగీత కవితాభిమాన మేల ¹⁶

గీ. పూర్వకవులందరు గడుపూజ్య లందు

భాగవతులయి గోస్తనీ పాకముగమ

గృతు లొనర్చునధికుల సంస్కృతమున జయ

దేవు దెనుగున బోతనం దెలిపి యెంతు.

సీ. పూర్వప్రబంధము పోల్కి కై చచ్చిన

యూగనంటించెడు హీనుడొకడు

ప్రాథకల్పనలని పన్ని తనకు దానె

యర్థం బెరుగలేని వ్యర్థుడొకడు

కృతిని నిఘంటువు వెతకి ముదురు

తాటిముంజనలెన్నెయు మూర్ఖుడొకడు

తేట తెల్లంబని తెన్లుబాసకు బట్టు

తెరచిచూపించెడి దేబెయొకడు.

17.గీ. కలివశంబున శారద కలుషయయ్యె

బిదపకాలంబున దలంపు పిచ్చియయ్యె

అచ్చు చవకయ్యె మూఢులు మెచ్చుటయ్యె

నహ హ యెందుకు కవులైరి యాధునికులు.

అలాగే ఈ కథ వ్రాయడానికి ప్రేరణం తన నేస్తుడు బొడ్డు వెంకటేశం అని తన కథలో చెప్పడం జరిగింది. ¹⁸

హరికథను యక్షగాన ప్రబంధంగా చెప్తూ హరికథను ఎట్లు నర్తించి ఉపన్యసించాలో కూడా చెప్పడం జరిగింది. అయితే పీఠికలో ముందెన్నడో రచించిన ఘనశంఖమో అనే పద్యం జొప్పించడం జరిగింది. అలాగే హరికథలు గాన ప్రబంధాలని రూపకోపన్యాసాలని కూడా చెప్పడం జరిగింది.

కథా కథనం :- భాగవతంలో సప్తమస్కంధంలోని ప్రహ్లాదచరిత్రము అనే ఘట్టం తీసుకొని ఈ రచన చేసినప్పటికీ దాసుగారి స్వయం లేఖని నుండి కొన్ని మార్పులు కనబడతాయి. హిరణ్యాక్షుని వరాహరూపుడైన విష్ణువు సంహరించెనని తమ్ముడు హిరణ్యకశిపుడు తెల్సుకొని విష్ణువు పై పగబట్టడం - హిరణ్యకశిపుడు నగరిలో లేని సమయంలో అతని భార్యను ఇంద్రుడు చెరబట్టగా నారదుడు వారించి తన ఆశ్రమానికి తీసుకొనిపోవును. అక్కడ పుట్టిని శిశువుకు శుక్రాచార్యుడు ప్రహ్లాదుడని పేరు పెట్టుట - ప్రహ్లాద గుణ వర్ణనం - హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదుని గురువులకప్పగించడం - ప్రహ్లాదుని చదువును హిరణ్యకశిపుడు పరీక్షించడం - ప్రహ్లాదుడు విష్ణువుని శ్లాఘించడం - హిరణ్యకశిపుడు గురులపై ఆగ్రహించడం - ప్రహ్లాదుని చంపుటలో హిరణ్యకశిపుడు విఫలయత్నం చేయడం - తర్వాత ఈ స్థంభంలో హరిని చూపగలవా అని హిరణ్యకశిపుడు అడిగి స్థంభాన్ని పగలగొట్టడం - నరకేశరి రూపంలో హిరణ్యకశిపుని సంహరించడం - ఉగ్రుడైన నరసింహుని దేవతలు, ప్రహ్లాదుడు స్తుతించి శాంతింప చేయడం - ప్రహ్లాద పట్టాభిషేకం అనేవి ఈ కథలోని అంశాలు.

పోతన గారిని పోలిన దాసుగారి పద్యాలు కొన్ని కనిపిస్తాయి

---

18. వేడ్క నా నేస్తుడగు బొడ్డు వెంకటేశ
మనెడు విదురుని బోలిన యంఘ్రిజాండు
విజయనగర నివాసుండు వినయ మొప్ప
మ్రొక్కినాతోడ బలికె దానొక్కనాడు. ¹⁸
ప్రహ్లాద చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 5

పోతన	దాసుగారు
<p>సీ. వైకుంఠ చింతావివర్జిత చేష్టుడై యొక్కడు నేడుచు నొక్కచోట నశ్రాంత హరిభావనారుడచిత్తుడై యుద్ధతుడై పాడు నొక్కచోట విష్టుడింతియ కాని వేటొండు లేదని యొత్తిలి నగుచుండు నొక్కచోట నళినాక్షుడను నిధానము గంటి నేడని యుబ్బి గంతులు వైచు నొక్కచోట</p> <p>అ. బలుకు నొక్కచోట బరమేశు గేశవు బ్రణయ హర్ష జనిత బాష్పసలిల మిళిత పులకుడై నిమీలిత నేత్రుడై యొక్కచోట నిలిచి యూరకుండు. ²⁰</p> <p>శా. అంధేందూదయముల్ మహాబధిర శంఖారావముల్ మూక స ద్గంధాఖ్యాపనముల్ నపుంసక వధూకాంక్షల్ కృతఘ్నావళీ బంధుత్వంబులు భస్మహవ్యములు లుబ్ధ ద్రవ్యముల్ క్రోడ స ద్గంధంబుల్ హరిభక్తి వర్ణితుల రిక్త వ్యర్థ సంసారముల్ ²¹</p>	<p>సీ. హరిచింతాపరవశుడై-యతడేడ్చునొకచోట హరిభావనారూఢ తిక్కు-డై పాడు నొకచోట, హరికి దక్క వేరులే దని నగు నొకచోట, హరియను నిధానముగ గంటి ననియుబ్బు నొకచోట హరిహరియను నొకచోట - నానందాశ్రువులొల్క, నురుపుల్కల గన్నుమూసి, యూరకుండు నొక్కచోట</p> <p>గీ. ఇట్లు విష్ణుభక్తిమట్టుమీరగలోక మెరుగబోక వెర్రియెత్తినట్లు తిరుగు నుతుని మనసుదిద్దుటకైయెంచి కనకక శివుడతని గాంచియనియె! ¹⁹</p> <p>చెలగు వెన్నెల గ్రుడ్డివానికి - చవిటివారికి శంఖారావము, యు చదువులు మూగివానికి, వెలదుల న్రతినపుంసకునకు, చెలిమి గృతఘ్నునియెడ హన్యంబులు భస్మరాశియందున, వలె వ్య బయ్యెడు శ్రీహరి, భక్తిలేనివారల పకురువ - వె ²²</p>

19. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

20. భాగవతం - పోతన - పుట - 7 - 123 - 124

21. భాగవతం - పోతన - పుట - 7 - 168

22. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 18

మ. సురలం దోలుటయో! సురాధిపతుల
 స్రుక్కించుటో! సిద్ధులం
 బరివేధించుటయో! ముని ప్రవరుల
 బాధించుటో! యక్ష కి
 న్నర గంధర్వ విహంగ నాగపతుల
 న్నాశంబు నొందించుటో!
 హరి యంచున్ గిరి యంచు
 నేల చెడ? మోహంధుండ వైపుత్రకా!²³

సురకిన్నరనాగభే-చరులను నిజికొంచుటయో
 గరుడయక్షవిద్యా
 ధర - గంధర్వులగూల్చుటయో -
 మరిసిద్ధులగెల్చుటయో
 మౌనుల బాధించుటయో - హరిగిరియంచు
 న్నడుమో - హం
 ధుడవై చెడనేలర - యి ²⁴

అయితే దాసుగారు తన సామర్థ్యంతో కొన్ని మార్పులను మిశ్ర కావ్యంగా రూపొందించడం జరిగింది. కథా కదనంలో ఔచిత్య పోషణలో మార్పులు చేయుటమే కాక, మహా భాగవతంలో చెప్పిన వేదాంత విషయాలను చాలావరకు తగ్గించి, హరికథా కావ్యానికి తగినట్లు, సందర్భానుగుణంగా ఉండు విధంగా, సామాన్యులకు శ్రోతలకు పఠితులకు హరికథ యందు ఆసక్తి పుట్టునట్లు రచించడం విశేషం.

తన భార్యను చెరబట్టిన ఇంద్రుని నుండి ఆమెను రక్షించి తన ఆశ్రమంలో ఆశ్రయమిచ్చిన కృతజ్ఞత హరిణ్యకశిపుడు నారదునితో పలికిన విధానాలలో అతను దేవతల విరోధి అయినప్పటికీ అతని హృద్గత కోమల భావాన్ని దాసుగారు విశిష్టంగా చెప్పడం జరిగింది.

మ. భళిరా యెంతటి గుండెదీసిన పని న్బాకారి పాపాత్ముడై
 సలిపెన్నారద యార్తబంధుడవు నాచరమంబు నీపాద
 రక్షలు గావించి యైన నీఋణము నాశశ్యంబె తీర్పంగనం
 చొలయన్మొక్కిన సంతసిల్లి చనియె న్యుద్ధాశనుండంతటన్. ²⁵

అలాగే నవవిధ భక్తి మార్గాలను ప్రహ్లాదుడు హరిణ్యకశిపునకు చెప్పిన విధం భాగవత లక్షణాలను పోలి ఉండటం కొన్ని చోట్ల కనబడుతుంది.

23. భాగవతం - పోతన - పుట - 7 - 146

24. ప్రహ్లాద చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 15

25. ప్రహ్లాద చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 12

భాగవతం	పోతన	దాసుగారు
<p>శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనం అర్చనం వందనందాస్యం సఖ్యం మాత్ర నివేదనమ్</p>	<p>కమలాక్షు నర్పించు కరములు కరములు శ్రీనాథు వర్ణించు జిహ్వా జిహ్వా సురరక్షకుని జూచు చూడ్కులు చూడ్కులు శేషసాయికి మ్రొక్కు శిరము శిరము విష్ణు నాకర్ణించు వీనులు వీనులు మధువైరి దవీలిన మనము మనము భగవంతు వలగొను పదములు పదములు పురుషోత్తముని మీది బుద్ధి బుద్ధి. దేవదేవుని జింతించు దినము దినము చక్రహస్తని బ్రకటించు చదువు చదువు కుంభినీధవు జెప్పెడి గురుడు గురుడు దండ్రీ! హరి జేరు మనియెడి తండ్రీ తండ్రీ</p>	<p>హరియను నిధానము గంటినని యుబుకునొకచోట, జీవించువఱకు శ్రీహరిస్మరణ సేయు చానందమున, హరి భజిత మన్యంబు త్యజితము, తరింతమీజన్మము నినున్ భక్తి నెల్లప్పుడున్ గొల్తు నేనిన్, అల్పండనైనన్ భవద్వర్జనల్ చేసి యజ్ఞానముంబాసి</p>

26

నృసింహ స్వామిని స్తుతించే సమయంలో ప్రహ్లాదుని ముఖతః తన భావాలను దాసు గారు ఈ విధంగా తెలియజేశారు.

- ప. “నను శోధించగల నేలర, నారాయణ, జగదీశ్వర
అ.ప నిను గోరిక లెల్లమాని నేగొల్చుట నీవెరిగియు - న
చ.1 ఘననం సృతి బిజంబి, క్కామము బహుదుఃఖాకర మును
నీ భక్తి కడ్డనుచు మోక్షా సక్తిన్బొందిన
2. ఎలమినివసించునిహ విభవముల దెలియక భృత్యజనము
గొలువవారికిడుదురు - కోర్కెలు కార్యపరుల ప్రభువులు
భళి నాకుం గోర్కెలేదు - ప్రయోజనము నీకు లేదు
పొలుపుగ గామమువృద్ధిం - బొందని వరము దయసేయుమా”²⁷

హరి ఎందున్నాడో చూపమని హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదుని అడగగా పోతనగారి పోలికలతో దాసుగారు ఈ పద్యం రచించారు.

26. భాగవతం-7 - 169- సారస్వత నీరాజనం - 332

27. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 31

పోతన	దాసుగారు
ఇందు గలడందు లేడని సందేహము వలదు చక్రి సర్వోపగతుం, డెందెందు వెదకి చూచిన, నందందే గలడు దానవాగ్రణి! వింటే. ²⁸	వెదకనేల నాతండ్రి - విష్ణుడు లేని స్థలేమిది పదపడి భూమినభః - పాతాళములందున జలధిన్ గాలిన్ దిశలన్ - జెలగున్ రేలన్ బవళ్ళ నరరున్నీలో నాలో - నఖిలజగన్మయ డాహరి. ²⁹

ఈ కథలో ముఖ్యపాత్ర ప్రహ్లాదుడు. సర్వాంతర్యమిని కూడా సర్వాంతర్యామి అని నిరూపించడం కేవలం భక్తి మాత్రమే అందునా పసిబాలుని చేత హరికీర్తనం హరిసర్మరణం చేయడం విశేషంగా కనిపిస్తుంది. పసిబాలుని చేత తన తండ్రికే గుణపాఠం చెప్పించడం ఆ వయసులోని భక్తిని నిరూపించే విధానాన్ని చూపడం ఇందులో ముఖ్యాంశాలు.

ప్రహ్లాదచరిత్ర కావ్యం చిన్నదైనప్పటికీ అనుప్రాసాది శబ్దాలంకారాలను కూర్చడం విశేషం. శ్రీ సూర్యనారాయణ స్వామిని వర్ణించే సందర్భంలో..

సరోజ మిత్రలోకనేత్ర సాధుసౌఖ్యదాయకా
స్ఫురచ్ఛరిత్ర సత్యపాత్రభూరి దేవనాయకా
చరాచరాదికారణా యసాధ్యరోగమారణా
అరిష్టవర్గతస్కరా నదార్సవల్లి భాస్కరా! ³⁰

అని అంత్యానుప్రాసాలంకారములలో పంచచామరవృత్తాలను చెప్పడం జరిగింది. అదే విధంగా అర్థాలంకారాల సహితం ఉపమాదులను సైతం రమ్యంగా వాడడం జరిగింది.

దనుజనాధుదేవిగొని నారదుడు వచ్చి మెఱుపుతోడి వెల్లమేఘమువలె
కల్లను నిక్కంబుగావించు నాతండు నున్నకువిలువను బన్నునట్లు
గాజు పోలికి రెట్టి గావించెడిన్నైజమగు తెల్విదీపంబునంటి విద్య
కృతిని నిఘంటువు వెతకి ముదురు తాటిముంజవలెన్జేయ మూర్ఘుడొకడు.

28. భాగవతం - పోతన - 7 - 275

29. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 27

30. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

పోతనగారు ఈ కింది పద్యాల్లో చెప్పిన భావాన్ని దాసుగారు కేవలం ఒక కీర్తనలోనే చొప్పించడం విశేషం.

1. అచ్చపు జీకటిబండి గృపతులై....
2. కానని వాని నూతగొని కానని వాడు...
3. అంధేందూయము మహాబధిర శంఖారావముల్...
4. శోధింపంబడి సర్వశాస్త్రాలు..

ధర్మవతి - రూపకము

- ప. హరినివిడిచి నాదుచిత్త - మన్యుల జేరుటెటుల శ్రీ
అ. అరవిందము మాని మదన - మందు దేటి వాలునా శ్రీ
మి. సరిగా మందాకినిలో - స్నానమాడు రాజహంస
బురదనక్కగుంటలోన - మున్గుట కాసించునె శ్రీ
1. మంచిమావి మాని కోయిల - మరికొణిసెం జేరునా

మించువెన్నెల గ్రోలుచకోరము - మంచుగడ్డకొరుకున శ్రీ ³¹

దాసుగారు కథలన్నింటిలోకి పోతన ప్రభావం ఎక్కువగా కనిపించే హరికథ ఇది.

వంత మానె నీరుపట్టు నాకలియును

దూర మయ్యె మనము తొంగలించె. ³²

ప్రహ్లాద చరిత్ర ప్రారంభంలో శ్రీకృష్ణ జననం అనే గ్రంథం వ్రాసినట్లు చెప్పడం వల్ల ఇది ప్రహ్లాదకు ముందుగానే రచించిన గ్రంథమని చెప్పవచ్చు.

---

31. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 16

32. భాగవతం - దశమస్కంధం - 11

3.1.4 పురాణ కథలు:-

1. హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానం :- ఇది పురాణ కథా వస్తువుతో రాసిన హరికథ. హరిశ్చంద్రుని కథ. దేవీ భాగవతం మార్కండేయ పురాణంలో, స్కంద పురాణంలో వస్తుంది. ఈ కథ ప్రారంభంలో..

భూసుర పుంగవున్ విబుధ పూజితవర్తను నూన్యతవ్రతున్

భూసుర విగ్రహున్ విపుల బాహు పరాక్రమశాలి బండితా

గ్రేసరు వెంకటాఖ్యుని బ్రకృష్టనువర్ణముఖినదీ తటీ

వాసుని నాదిబట్టకుల పావను మజ్జనకున్ స్మరించెదన్ ³³

చెప్తూ ఆ లక్షణాలను హరిశ్చంద్రునికే ఉన్నట్లుగా తన తండ్రికి అంకితమిచ్చినట్లుగా తోస్తుంది. అలాగే

పౌరాణికావతంసా

సారాచారప్రశంస సాధూత్తంసా

దూరీకృత జనహింస సా

దారాధితహంస వేంకటార్యవతంసా ³⁴

అనే దానిని బట్టి ఇది తన తండ్రికి అంకితమిచ్చినట్లు తెలుస్తుంది.

కథ ప్రారంభంలో ఇష్టదేవతాస్తుతి, సభా స్తుతి, వ్యక్తిగత ప్రదర్శక రచన, భరత ఖండపు పూర్వ వైభవ వర్ణన, కలికాల కలుషాల చర్చ మొదలైనవి వచ్చి పరమార్థాన్ని, దాన ధర్మాలను వివరించడం జరిగింది. తర్వాత హరిశ్చంద్ర చరిత్ర ప్రారంభించడం జరిగింది.

కథా కథనం :- స్వర్గ సభలో ఒకనాడు ఇంద్రుడు “బొంకనట్టి రేడు పుడమి గలడే? ”

అని బ్రహ్మఋషులతో పలకగా ఆ మాటలకు సర్వ సుపర్వులు ఋషులు సంతోషించగా విశ్వామిత్రుడు మాత్రం మహా ప్రళయమువలె. వసిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని నిందించవద్దని అనెను. అంత విశ్వామిత్రుడు కోపంతో మనకీ అజాయుధం ఎందుకు? అతని చేత అసత్యం చెప్పించెదనని శపథం చేసును. విశ్వామిత్రుడు అయోధ్యలో ఉన్న హరిశ్చంద్రుని దెగ్గరికి వెళ్లి యాగం తలపెట్టినట్లుగా తనకు తాను కోరినంత ధనము కోరినపుడు ఇవ్వమని చెప్పును. ఇంతలో చెంచువారు వన్యమృగాలు చెలరేగినట్లు చెప్పగా హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి పుత్ర సహితంగా అడవికి బయలుదేరును.

---

33. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

34. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 27

అడవిలో క్రూరమృగాలను వేటాడి తిరిగి వచ్చేటపుడు మార్గాయసంతో విశ్రమించగా ఒక పీడ కల వచ్చును. ఆ కలను భార్యకు వివరించగా ఆమె అతనిని ఓదార్చును. (అంతలో 16 ఏళ్ల మాలెతలు ఇద్దరు హరిశ్చంద్రుని చేరి కూటమి కోరగా చంద్రమతి జాలిపడి అనుగ్రహించును) హరిశ్చంద్రుడు ఏకపత్నీవ్రతునని చెప్పి వారిని పంపించును. ఇంతలో విశ్వామిత్రుడు ప్రళయాగ్నిలా రాగా జరిగినది చెప్పగా విశ్వామిత్రుడు అనగా, రాజు ఆ తపస్వి పెట్టిన విషమ సంధికి తెల్లబోయి కల నిజమవడం ప్రారంభమైనదని తలచి మునికి రాజ్యమిచ్చి వెళ్ళిపోవును. విశ్వామిత్రుడు రాజ్యం తీసుకొని అడవికి బయలుదేరును.

రెండవ భాగంలో కాశీ ప్రయాణంలో వారు అనేక మాయల నుండి సమస్యల నుండి తప్పించుకోవడం జరుగుతుంది. కాశీలో తనని ఋణ విముక్తుని చేయమనగా రాజు బాధపడుతూనే చంద్రమతిని అమ్మి ఋణ విముక్తుడవును. తర్వాత మూడవ భాగంలో కాటి కాపరి అవుట హరిశ్చంద్రుడు తనకు తాను ఒక మాలవానికి అమ్ముడు పోయి ఋణ విముక్తుడవును. ఒకరోజు లోహితాస్యుడు యజమాని మాట పై అడవికి కట్టెలకై వెళ్ళును. అడవిలో పాము కరచి చచ్చిపోయెననే వార్త తెలిసినా, రాత్రి వరకు పని చేసి తర్వాత ఆ బాలుని వెతుకుతూ చంద్రమతి ఏడుస్తుంది. పుత్రుని శరీరాన్ని స్మశానానికి తీసుకుపోగా కాటికాపరయిన హరిశ్చంద్రుడు ఆపి కాటి సుంకము ఇవ్వకుండా చితి పెట్టవీలు లేదని చెప్పి అంతలోనే వారిని గుర్తించినప్పటికీ తన కర్తవ్యాన్ని పాటించడానికి కాటి సుంకం తప్పకుండా ఇవ్వవలసిందిగా అడుగుతాడు. ఇంతలో ఇంద్రుడు ప్రత్యక్షమై అడ్డుపడి విశ్వామిత్రుడు, వశిష్టుడు మొదలైనవారు హరిశ్చంద్రుని ప్రశంసిస్తారు. పునర్జీవితుడైన పుత్రునితో చంద్రమతి, హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్య చేరుకుంటారు. ఈ కథ అంతా గౌరన ద్విపదకు రూపాంతరమే అయినా కథనం మాత్రం దాసుగారిదే.

ఇందులో రాచపుట్టకలో సత్యమెక్కడదని విశ్వామిత్రుడు వాదించే సందర్భంలో రాజులకు వుండే వ్యసనాలను వర్ణించిన విధం చక్కగా వుంటుంది..

2. మార్కండేయ చరిత్ర:- శైవ హరికథ మార్కండేయ శంభోనికారం కైలాసానికి వినబడునట్లు హరికథ ప్రారంభం చేసే దాసుగారి మొదటి శైవ కథ - మార్కండేయ చరిత్ర.

కథాంతంలో “దీని రచించి యూశాధీనంబుగ గృతని నొసంగతిన్మోక్షేచ్ఛన్” అనే పద్య పాదాలు వల్ల ఈ హరికథ సర్వేసునికి అంకితమని స్పష్టమవుతుంది.

కథా కథనం :- కృతయుగంలో మృకందుడు అనే ముని ఉండేవాడు. మరుద్వతి అతని భార్య వారికి సంతానం లేక ఈ విధంగా బాధపడుతున్నారు. వారు వారణాసికి వెళ్లిన సంతానం కల్గునని, వినాయకునికి గొంచి దండం బట్టి, మణికర్ణికలో స్నానం చేసి, లింగ ప్రతిష్ఠ చేసి విగ్నేశుని పూజించి, ప్రయాగలో త్రివేణి సంగమంలో స్నానం చేసి, గోమతా పటం చెంత సంతతి కొరకై మహా భయంకర తపము చేయగా శివుడు ప్రత్యక్షమై, గుణహీనుడై చిరకాలం మనెడి కొడుకుకావలెనా? మతిమంతుడై, పదారబ్ధములు మను సుతుడు కావలెనా అని అడుగగా, తోచక చింతిల్లి..

గీ. ఓమహేశ్వర నందియ మొందెడెంద
మెనగానిండు గుణహీనుడై విరాయు
వైన పుత్రునికన్న బదారు వత్స
రములు మనుసద్గుణుండె నిక్కముగ వలయు.³⁵

అని కోరును జటాధారి అట్లే అగును అని చెప్పును. వారు గృహానికేగగా ఒక శుభలగ్నమున వారికి పుత్రుడు కల్గును. అతని జాతం చిరాయువుగా సిద్ధాంతులు వ్రాసి మార్కండేయ అను నామకరణం చేసారు. బ్రహ్మ వాని కాయువు పెంచుదమని సత్య నగరానికి సత్తర్వులు తీసుకొని పోదురు. సత్య లోకంలో ఆ బాలుని బ్రహ్మ చిరాయుర్భవ అని దీవించగా బ్రహ్మ దీవెనకు బుషులు హాసం చేయగా బ్రహ్మ కారణం తెల్పుకొని, గౌతమాతటానికి తీసుకు వెళ్లి తపం చేయించమని చెప్పగా, మృత్యుంజయ మహిమ వర్ణించి, ఈశ్వర పూజా విధానం తెలిపి సత్తర్వులు వెడలుదురు.

మార్కండేయునికి 16సంవత్సరములు వచ్చును తల్లితండ్రులు బాధపడుచుండ. మార్కండేయుడు తండ్రికి నమస్కరించి గౌతమీ నదీ తీరాన లింగ ప్రతిష్ఠ చేసి తపము ప్రారంభించును.

బ్రహ్మ కైలాసానికి వెళ్లగా శివుడు అతని అభీష్టం కోరుకోమనగా మార్కండేయుని కరుణింపమనగా అట్లే అవును అని సమాధానపరచును.

మార్కండేయుని ఆయుష్షు ఇంక ఒక్కరోజు ఉండగా తపస్సు ఉద్రుతం చేయును. యమభటులు వచ్చి ఏమీ చేయలేక వెళ్ళి యమునికి చెప్పగా రౌద్రాకారియై యముడు పాశం వేయును. అంత వింత ధ్వనితో లింగం బ్రద్ధలగును అందుండి శివుడు మాలధారియై ప్రత్యక్షం అయి అభయహస్తమిచ్చి రక్షించును. అంత మార్కండేయుడు శివుని స్తుతించి - దీర్ఘాయువు పొంది - తల్లితండ్రులను చేరి అభీకేశుని కీర్తించడంతో ఈ కథ ముగుస్తుంది.

35. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 19

ఈ కథ మాఘ పురాణంలో మార్కండేయుని కథకు అనుసరణం అయినప్పటికీ కథనం దాసుగారి స్వంతమే.

శివపురాణంలో మార్కండేయ	దాసుగారి మార్కండేయ
<p>1. సంతానంలేని మృకండునికి బ్రహ్మలోక ప్రవేశంకలుగ, మునిపత్నలు మరుద్వతి చేతి అన్నం తినలేదని, దానితో వారి దుఃఖం రెట్టింపై శివుని తపస్సు చేయుదురు.</p> <p>2. ఋషి దంపతులు హిమగిరి చెంత తప మొనర్చినట్లున్నది.</p> <p>3. 16 సంవత్సరములు జీవించే సత్పుత్రుని ప్రసాదించమని కోరగా, పుత్ర శోకాన్ని స్మరించి తల్లడిల్లు మరుద్వతిని మృకందుడు ఓదార్చును.</p> <p>ఎప్పటి వేలలప్పుడు శివు డెప్పుడున్ కలడు మనకు ఇందు ముఖీ వప్పటి మీటదలంపకుము పరమేశ్వరు డప్పుడును మనకు తోడువడకపోడని</p> <p>4. గుణహీనులను పుత్రులు చిరకాలం పెక్కురుకావలెనా? గుణవంతుడైన ఒక్క పుత్రుడు 16 వత్సరాలు కావలెనా? అని శివుడు మృదండుని అడుగును.</p>	<p>1. సంతానం లేకపోవుటకు - బాధతో శివుని తపస్సు చేయుదురు. (వేరు కారణాలు లేవు)</p> <p>2. ముని దంపతులు వారణాసి వెళ్లి మణికర్ణికలో స్నానం చేసి దేవతార్చన చేసి త్రివేణి సంగమం, కాశీ వైభవ వర్ణన, గోమతీ నదీ తీర, కారడవి వర్ణించి ఈ దంపతులు అక్కడ తపం చేసినట్లుగా చేసారు.</p> <p>3. మరుద్వతి కొడుకులు లేని కొరతకన్నా కడుపుశోకమే కడు నధికం సుమా! కనుల ముందు తనకాన్పు తొలగుడ కాంతకు మరణంకన్నా భాదయనుమా! అని పార్వతితో మొరపెట్టుకొనను. ఉమ లోకములకెల్ల తల్లి కనుక నారు పోయి వాడు నీరు పోయిను ఈశ్వరుడేమి తలచు యెరుగతరమె అని ఊరడించును</p> <p>4. గుణహీనుడైన వాడొకడు కావలెనా? లేక గుణవంతుడు ఒక్కడు కావలెనా అని అందు గుణహీనులైన పుత్రులు అనేకలని ఉండగా గుణహీనుడైన ఒక్క పుత్రుడని మాత్రమే దాసుగారు వ్రాసారు.</p>

5. ముని దంపతులు తమ గృహానికి వచ్చిన పెద్దలందరికీ సుతునిచే నమస్కరింప చేసి ఆశీర్వాదములు. ఆయుఃవృద్ధిచేయునని తలచెను.

6. యముని పునరుజ్జీవితునుగా చేయమని మార్కండేయుడు శివుని ప్రార్థించినట్లుగా ఉంది.

5. సప్తర్షులు విచ్చి మ్రొక్కిన బాలుని చిరంజీవ అని దీవించుట - దీర్ఘాయుషు అని బ్రహ్మ చేత ఆశీర్వాదింపజేయుట జరిగింది.

6. బ్రహ్మాది దేవతల ప్రార్థనచే యముని శివుడు యముని శివుడు బ్రతికించినట్లుగా వీరి రచన.

వీరి పద్యాలలో అంత్యానుప్రాస ఉండటం కొంతవరకు పోతన గారి పోకడలు కనబడుటమే అని చెప్పవచ్చు. దాసుగారు రచనలలో ప్రఖ్యాతమైనది, దాసుగారి మనస్తత్వం ప్రతిబింబించేది ఈ మార్కండేయ అని చెప్పవచ్చు.

3. గౌరప్ప పెండ్లి:- అచ్చ తెనుగున సీమ పల్కులతో దున్నిన ఏకైక హరికథ. ఇది వారి 80 వ ఏట వ్రాసినట్లుగా తన గ్రంథం చివర - “ఎన్నదవ పడి న్లాన్క మొదటి వేల్పున కిడినాడ”. అనే చరణం వల్ల స్పష్టమవుతోంది. సాధారణంగా దాసుగారి కథలు ప్రారంభంలో ఇష్ట దేవతా స్తుతితో ప్రారంభం అవుతాయి. అయితే గౌరప్ప పెండ్లి హరికథలో ఒక్క ముక్కంటి మొదటి పట్టినే స్తుతించడం విశేషం.

తేట సమీ పల్కులతో ఉండే ఈ కథలో తొలినాటి చదువరులు చేసిన పొరపాట్లను చూపెట్టి అంతటితో ఆగక సమకాలీనులకు చాలా మందికి సీమ పలుకు రాదని విమర్శించారు. కథా కథనం :- గుణవంతుడు అమరలోక ప్రాప్తి, మోక్షం ఎట్లా కలుగుతాయని కశ్యపుని ప్రశ్నించగా సంతానవతుడైతే తప్ప మోక్షం కలగదని చెప్పును. హిమవంతుడు సంతానార్థి యై విష్ణువు గూర్చి తపస్సు చేయగా ఒక పుత్రిక కల్గును. ఆమె యే గౌరి. గౌరి ముక్కంటిని పెండ్లాడ దలచి “నూర్వేల ఏళ్లు బువ్వను, తడి నానుటను మాని” శివునుకై ఘోర తపస్సు చేసింది. కొన్నాళ్లకు బ్రహ్మ తెలిపిన విధంగా శివుడు వృద్ధ రూపుడై గౌరిని చేరి.

కలవదండ. వెంబరబోడ్డి బొల్లిముదివెక్కసియెగ్గడి పాటుండంచునీ

కమ్మనిమూతి త్రిప్పకయెగాదిగంగన్లొను నన్నుదిన్నగా

నెంబెటికంబు మానుకొన-వేనినునమ్ముక వచ్చినాడనే

నిమ్ముగ గౌగిలించుకొని-యేలుము దబ్బునవాలుగంటిరో.

అని అనగా అతడు ముక్కంటి అని గ్రహించి నా తండ్రిని ఒప్పించి నన్ను చేరుకోమనెను. తర్వాత అనేకమార్లు గౌరిని పరీక్షించి చివరికి శివుడు నిజ రూపధారియై పార్వతి చేరును. వారి వివాహం వైభవోపేతంగా జరిగింది.

3.2 వర్ణనలు - వచన రచనలు:- నారాయణదాసుగారి వచన రచన, వర్ణనలకు ఒక ప్రత్యేకత ఉంది. ప్రకృతి వర్ణన సందర్భ వర్ణన అనన్య సామాన్యంగా గోచరిస్తుంది.

చినుకులంజిమ్మునీటిజంత్రములు-చెంగటనున్నలతాగృహముల్
మణిమంటపములు చల్లని తెమ్మెర మలుపుకొలనులా చుట్టు విగ్రహము
త్రోవలకిరుదెస-దొడ్డతివాసుల-రీవిని మొలచినలేతపచ్చిక
యేవిధినైనం జెప్పదర మెయో-తైకవేద్యమనుచుస్సరిపుచ్చక
చెరుసగ మెలమావిచివురు నోళ్లం బట్టి కొఱుకుచుం గూసెడు కోయిలజత
పగిలిన దాలిమ్మపండు గింజల మచ్చటలు పల్కుచుం దినుచులుకలకన
పూందేనె నొండొరు పుక్కిళ్ళం ద్రావుచు జంటగా నెగిరెడు తెంట్లజోడు
తీగెయుయ్యెలమీద సూంగుచు ముద్దులు గునియు చుండెను పాలగువ్వలదుగ
డెంద మలరింపనత్తోట యందుం జేరియచటి వింతల కెంతయు సబ్రమంది
చెన్ను మీఱంగ బాలరాతిన్నెమీద బంతి యాడెడు నొక్కజవ్వనినిం గంటి.

కాంభోజి - సీసమాలిక.

సీ. పరిపూర్ణుండగు బరబ్రహ్మసర్వప్రపంచాకారుండై తనయందుదానె
యవతరించుయధేచ్ఛనడుంగు నీజగమెల్లనతనికి నాటపట్టయి చెలంగు
నొకటినున్నుగూడియున్నట్లు పదిగతులందు పోలిక మాయనొందియతడు
తొలుతనుబది వేషములంజూపునెవ్వని జాడలజంగమసంఖ్య పెరుగు
గేవలజలచరజీవులలో జేపపదివేషములలోన మొదటిమచ్చు
దీనిరెక్కలజాడనాని పైకెగరెడు పక్షులు బుట్టెనాపైనినాల్గు
కాళ్లతో భూజలగతులందు తాబేలు రెండవరకముగానుండి దీని
వలె పంచనఖముల జరగునడవిపంది మూడవయదిదీని మొదలు చేసి
తోకలుగలమ్మగ లోకమంతటిలోన సింహమునాల్గవ చెల్వతోక
గలుగక చేతులుగాళ్లేర్పడగ బొట్టియగుమేనుగల్గి మాటాడగలుగు

మనుజుడైదవతీరు మరివానికన్న దైర్యంబుకాంతియు బుద్ధినలరునట్టి
మనుజుండారవపోల్కి జనలోకపాలనదక్షుడైయుత్తమోత్తమండుగాంగ
నొగడుభూభ రయేడగు వేషమదియె వృద్ధికి మేరయంతతో దీసివేత
క్రమముగా సష్టికి గలుగునేన్నిదియవవేషముమత్తున వెలయుచుండు.³⁶

తన వెంటన్ సిరి అనే పోతనగారి పద్యంవలె శ్రీహరిని లక్ష్మీదేవి అనుసరించిన సందర్భంలో..

సీ. అంసభాగంబున నాడెడుగొప్పకొప్పున సన్నజాజులు వుడమిరాల
జిన్ని కెంజాయ వాల్గన్నులు కమ్మల దివిటీలమును నటులవిధమొప్ప
హరిక రాకృష్ణచేలాంచలంబున నీవియందున బాణిద్యయంబు మెరయ
మోమువేకువచంద మామపోల్కినివెల్గన ధరంబుపై గెంపులలరుచుండ
కావిపావడజీరాడ కాంచివీడ
కౌనుజవ్వాడ నారదమౌనిపాడ
మేచకముతోడ దొల్కరి మెరుపుజాడ
నేగుదెంచెను లక్ష్మీసర్వేశునీడ! ³⁷

అసరోవర వర్ణం అత్యంత అద్భుతంగా సాగుతుంది. జటులవాత ధూతశైవాలజలదభీత
రాజమరాళక్షిప్త పక్షంబులు సితవటచ్చాదితోరు తాళవృంతంబులై చెలంగా,
సితరక్తనీలోత్పలంబులు విసాత్రదీపంబుల భంగి వెలుంగ, బద్మాంకురంబు లంజెంచువులం
ద్రుంచి నమలు రాజచక్రంబులు తాంబూల చర్వణా నందకందులైన రాజచక్రంబులుగ విలసిల్ల,
దలదరవింద మరందబిందుసందోహాస్వాదనతుంది. లేందిందిర నిస్వనంబు వీణాగానంబయి
రాజిల-హరి నీలమంటపంబుపై భాసిల్లెడు దివ్యగాన సభగా నద్దాని బ్రమసి డగ్గరవిమానంబులు
డిగ్గనురికి వడివడిదడబడియందుజొచ్చియయారే మోసపోయితిమని తడిసినపుట్టంబులు
పిడచుకొనుచు మరల విమానంబుల కేగు కిన్నరకింపురుష వియచ్చరుల కలకలధ్వనులను,
గలధ్వనుల మింటికెగసి యల్లాడుచు బాఠీనంబుల నొడిసిపట్టి తిను నీటి పెట్టలును బెట్టలకై
మట్టుమీరి నెట్టనజగడంబుల నెట్టుకొను పొట్టిబాతుల మొత్తంబులను-మొత్తంబులై పైకిదేలి
మిట్టిపడు మిట్టలంబట్టి మ్రింగుచు దోబూచిజూపుచు మునింగితేలు కారండవంబులును గలిగి..³⁸

36. గజేంద్ర మోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 6

37. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 26

38. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 18

రామాయణ భారత భాగవతామ్నాయంబుల తెరంగున సుగ్రీవపాండవ బృందావన మహిమాభి రామంబై-హరిభంగి బరిభంగినిం బారం భాయుతంబై-రాముగరిమ రాముగరిమ దాలభూజాంకితంబై సుకవి భాషణంబు తెరంగున శ్రోత్రోత్సవంబై-సుందరీరత్నంబు భాతి నేత్ర పర్వంబై-చిత్రణీజాతి స్త్రీ విధంబున జంచలరసయుతంబై - యోగి హృదయంబు పోలిక బభీరంబయ్యును బ్రసన్నంబై - రాజముఖంబువలెరమణీ యంబయ్యును భయంకరంబై -నలుచదరంబై -యతుల విస్తీర్ణంబై వెలయునప్పంకజాకరంబుం బొడగని.³⁹

రుక్మిణీ కథలో పాత్ర పోషణ, చిత్రణ అద్భుతంగా నడిపించారు దాసుగారు. రుక్మిణి బాల్యదశ, బొమ్మల పెళ్ళిళ్ళు, రుక్మిణి సౌందర్య వర్ణనలు హృద్యంగా ఉంటాయి.

సురట - చతురశ్రగతి

- ప. శ్రీరుక్మిణీ బాల్యముదశ - జెప్పెద సాకల్యమువినుము.
 అ. మేరుదైర్య నచ్చర్య వరవర్య..
 1. పేరువేరబొమ్మ - పెండ్లిండ్లుగావించి.
 వెలదులతోవియ్యమందు - చిన్నారితలవేమనందు
 - తోనాడుచెలులకుంబెట్టు
 బెం-పారు చెల్మిజేపట్టు-ముద్దారబువుదీగముట్టుమినుమిట్టు.
 2. రతనపుమేడల రాగిలుబంగా-రతిగినతూగు
 టు య్యాలలోనూగు-మైనతోడమ్రోగు
 నెమలితో మురిపెములరేగు-నంచలకు..
 జతురతనడకలుజూపు-సమ-రతముచ్చటమదిజోవు..
 కోర్కొన్నతండె దేవుడగు కృష్ణుడని సమ్మతించిమదిదెలుపకోవు ⁴⁰.

తోడి - చతురశ్రగతి

- ప. లేజవ్వనంపుపసందు - నాల్గొజాము క్రొంబొద్దునేగినసందు..
 అ. గాజులనేపు - జాజులకూర్పు..
 1. తొగరువాతెరదొండ-నగునగురేయెండ
 ముగుదపల్చాలు ముత్యాలు నమ్మగువచూపుమగమీలు.
 వల్కగనెరాలు రవరాలు - పసిముద్దరాలు..

39. గజేంద్ర మోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 28

40. రుక్మిణీ కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 3

2. నీలవుటుంగరా-ల్చలుగముంగురుల్మే
 త్మేలుర చెక్కిళ్ళతళ్ళు-వే-వేలురయక్కల్కిబెళ్ళు
 పె-క్కెలానవలసములొల్కు-నడకుల్కు..

3. కాయజుకటారి - కలికిమిటారిహా
 హాయిరనెమ్మొముతీరునో-రూయరచందురుసౌరు..
 నారాయణదాసు నుతిమీరు - వయసుముద్దుగారు⁴¹

ముసలి బ్రాహ్మణుడు ద్వారకకు బయలుదేరగా మధ్యలో వచ్చిన అడవి వర్ణనలో అన్ని అచ్చ తెనుగు పదాలు వాడారు దాసుగారు.

జీమబార్లమబోడి సంతపొంతలం గ్రొత్తసరుకు మూపులువంగి నడుచు
 పలుజనములకోసరిలుచు నడు ప్రొద్దు వేడి యొంద న్మేల్పసిడి కరుగునట్లేలపాయపు టొడలం
 జెమ్మటలు వారందల జుట్టదిట్ట చూడ్కులం దమకష్టముఫలింపనెది వెన్ను వంచిన చేల నడుమ
 నిబ్బపుమనసునం దలనిడు చట్లదొంతి జెక్కు చెదరనీయకడించి మగలవొద్దిడు కాపుచేడేలను,
 దుక్కి చాలించి మెడ బూజులెడల దొల్కరివచ్చి కల మెసగు పనులను, దమ్ముపట్టిన మళ్ళకు
 నోల్లవట్టి యొడలెల్ల బురద కావచ్చు పాలిమిక్కుటపు బాడింబడియుండ లిరుసులుమోయ
 గూర్కొన యుడుపునాడుకట్ట లెక్కించిన కమ్మిబండి విదాయనంబుగా నెనుపోతులంబట్టి
 యుబ్బి వ్రేలాడు జలగలను, వాల్ గొమ్మలం చెర్వుగట్టులనిండు కూరపాదులను,
 పాములకుంబట్టుపడి కీచునార్చు చుండియుం గంటబడువుగురులకై నోరైరచు కప్పలను
 మడిగట్లంజపించు గుడ్డికొక్కెరల కెకసక్కెంబుగ పప్పుసంబులంద్రుళ్లు మిడసలం బొంచిపట్టు
 లకుముకిపిట్లను, దొంగచీకటి కిందయు దట్టమగు కల్లల నడుమ నిలువుల కొలది పెరుగు మెట్ట
 చేలయందొదిగి కేరుచు బలురులం బయల్వడు నీచవిటీవిటులను బొడవగు
 నోడ్డులందెగబారుచుతున గడకందక కరటంబుల మిన్నుముట్టి హోరువిట్టు దొంగయేళ్ళ
 బ్రాణంబులంజిక్క బట్టి యవ్వలి యొడ్డుచేరినతోనే యోడవానినదల్చి మాటాడు బాటసారులను
 గడచి యెట్టకేలకు ముందటం జెరుకు మని చేరువ నూతులతోడి కొబ్బరితోటల
 కవ్వలదరారంబుగ బొడ్డు పెట్టుకొని పెరిగి పెరిగి తటాలునంబెల్ల విరిగిపడు పెద్దతరంగంబుల
 పిల్లలు జీలబారుచు నురగలనవ్వుచుం బలురకంబులుగ నంచులుచట్టు చెలియల కట్టలకు వన్నె
 యొనర్చు. ....⁴²

41. రుక్మిణీ కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 4

42. రుక్మిణీ కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 12

అలా బ్రాహ్మణుడు వెళ్లి వచ్చు వరకు రుక్మిణి మనసులో కల్గిన భావాలను దాసుగారు చెప్పారు కాని భాగవతం నందు ఇది కనబడదు. లేజవ్వనంపు పసందు అనే కీర్తనలో గాజులనేర్పు జాజులకూర్పు అని సన్నజాజుల దండ ఎంతవరుసలో వుంటుందో ఆమె గాజుల కూర్పు అంత అందంగా అమరి ఉందని చెప్పడం, అలాగే నాల్గవ జాము క్రొంపొద్దు వేగినసందు అంటూ వేగిచుక్క ప్రవేశించిన తర్వాత అరుణోదయానికి ముందు ఆ మధ్య కాలాన్ని ఆ ఉషా రేఖతో రుక్మిణినిపోల్చి వర్ణించారు దాసుగారు. అలాగే చివరి పాదంలో వయసు ముద్దుగారు అను మాటలో రుక్మిణి దేవి వయసును తెలియజెప్పారు. సామాన్యార్థంలో ముద్దుగారే వయసులో ఉన్న రుక్మిణి, ముద్దుగా + ఆరు అని అనడంలో దుగ అంటే రెండు, ము అంటే మూడు, ము 3 X దుగ రెండు = 6 + 6 = 12 అంటే పన్నెండేళ్ల వయసు అని కూడా అర్థం.

వీరి గద్యం అసామాన్యం.

వ. క్రొత్తవరద వండువిరిగి పిల్లలుపగుల జూల్కొన్న వంగరు వరిపొట్టలన్నీగాళ్లుగ, దేటతెల్లముగ నడుగు గన్నర్చు కాడలతోడి విరితమ్మి మొగ్గలం జన్గవనొప్పుచేతులుగ, బైవెండికుండల యొంతెన చిక్కులదాకి యెగురు విన్కులు ముత్తైపుంబల్వరునగ, నినుక తిన్నెలు పిరుదులగ, దివ్యాంగననాబొల్చు పెద్దేటిందాటి, లేప్రాద్దుటెండన్ మోములు జేవురింపం దమలోడికరుబారి తలిదండ్రుల చేతి రొక్కము వ్యర్థములు జేవురింపం దమలోడికరుబారి తలిదండ్రుల చేతి రొక్కము వ్యర్థముగ వ్యయపర్చుచుం బూకరించు నాలిముచ్చు సోమరిపోతుల కోసరిలిగన్నవారి బోధనల కనుకూలముగ నొజ్జల కింపుగ బుస్తకంబుల మకిల కానీక పదిలముగ పాఠములం జదవుచు నడుచు బడికుర్రలను, బయలుదేరి మేనులుసాచి ముణుగుచు సంభారవంబులందమతో గలుగు వావులకై యెదుగూచుచు గాల్టువ్వి పచ్చిగోడలం గొమ్ము విదల్చి యెదురు లేని ధైర్యంబులం దోకమట్టలెత్తి మూత్రంబు విడుచుచు మూర్కొని బండ్లిగిల్చి యొనబెట్టుచు నడుచు....⁴³

కథా ప్రారంభం ముక్తపద గ్రస్తాలంకార భూషితమై మధురానగరి వర్ణన గద్యంతో అద్భుతంగా కనబడుతుంది. శుకయోగి కథా ప్రవేశం చేసిన సందర్భంలో..

43. రుక్మిణి కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 19

రథాజ్ఞసారసహంస మధుపప్రలుభ పరిమళమిలితోత్సల్లపద్మ కైరవ ప్రసన్న మధుర
జలాఞ్చత్కాసార విరాజితా జితాశేషనన్దన ప్రనూనఫల సంభరిత వివిధవృఖలతో ద్యాన
విభాసురా సురేశ్వరానన్దక రైరావణోచైశ్రవోదపా తిశయ. మనోహర చరన్మదద్వి పాశ్వపద
సముద్ధూత ధూళిధూపరితదశదిశావకాశా - కాశా భాశ్మవినిమిత ఘనాఘనమణ్డలాభ్రం లిహోదభ్ర
విభ్రమ కృత్సాధగవాక్ష నిగత ధూమపటలాం బుదవిలోక నకుతూ హలన్యత్యన్మయూర
సముదయా-దయాసత్యశౌత సుభ గుణాస్పద విహితాచారనువతన పరబ్రహ్మక్షతమరవైశ్య
శూద్రపఞ్చజనవిభాసితా - సితాచలఇవశజ్జరసతీపద చిహ్నప్రపూతా - పూతక్రతుధనురివ
వివిధవణ మధురా మధురావు రారాజతేస్మ సంశ్రితకల్పనల్లీ నగరీమతల్లీ⁴⁴

అలాగే కంసుడు దేవకి, వసుదేవులను తీసుకు వెళ్లే సమయానికి సాయంకాలమైనపుడు ఆ
సాయంకాల వర్ణన దాసుగారి స్వంత పూరి వర్ణన.

సీ. జపాపుష్పచ్ఛాయా - మయమఖిలవస్తుషుకిరన

ప్రదీచీదిగ్భాగే - విగళతిరవిక్షు న్దకిరణః

అహూనన్ధ్యావాతః - ప్రసవమధుగన్ధప్రసవితా

తనూతాపంహన్తి - ప్రకటితభుజజ్ఞోత్సవకరః

గీ. భూగోళ స్వేకార్థే

వార్ధక్యమయంపరే స్వతారుణ్యమ్

దర్శయతిలోకబన్ధు

రవ్యసనోదయయోస్సమానురాగేణ.⁴⁵

అలాగే చక్రాక్రింతుడైన బాలుడు ఉద్భవించినంత దాసుగారు స్తుతి పరంగా ఒక
దండకం వ్రాసారు ఇందులో 8 అవతారాలను కూడా రచించడం విశేషం.దణ్డకం :-

జయజయసర్వలోకేశ - సర్వజ్ఞ సర్వాన్తరాత్మాన్ - జగత్స్పృష్టి సంస్థాపనోత్పా

ఇత్థంవద స్త్యఃసౌరసున్దర్యోగోవిన్దనన్దశ నకుతూహలేన పర

స్పరాహూయమానాభుజ్ఞనాఅపిభోజన భాజనానివినిక్షిప్య

శయానాఅపినముత్థాయాఊజ్ఞమానాఅప్యప్పాత్యా - గురుశిష్యమాణాఅప్యబీత్యా

44. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 19

45. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 24 - 25

గృహోకార్యప్రవత మాసాఅప్యభ్రమిత్యా-రమణరమమాణా
 అప్యరమిత్యా-శిశుబిభ్రాణాఅప్యధూత్వా-సమలజ్కర్వాణా
 అప్యన్యోన్యవస్తాభరణమాల్యానులేపనానిధృత్వా - హాటకమణిఘటితతుజ్గహమాణ్యాగ్రేషు
 సజ్జీభూత్వాపరస్పర - వక్ష్యమాణమూచుః

మధురానగర ప్రవేశ సమయంలో ఒక గద్యంలో దాసుగారు అద్భుతంగా
 మధురానగరాన్ని వర్ణించారు. రథాంగ సారస హంస మధుపప్రలుబ్ధ పరిమళమితోత్పల్ల
 మద్మకైరవ ప్రసన్న మధుర జలాంచత్ కాసారవిరాజితము - జితాశేషనందన
 ప్రసూనఫలసంభరిత వివిధ వృక్షలతోద్యాన విభాసురము - సురేశ్వరానన్తకరై
 రావణోచ్చైశ్శృవోదర్పాతిశయ మనోహర. ⁴⁶

చరన్మదద్విపాశ్వపదసముద్ధూతధూలి ధూసరిత దశదిశావకాశము - కాశాభాశ్మవినిర్మిత
 ఘనాఘన మండలాభ్రం విహాదభ్ర విభ్రమకృత్సౌధ వినిర్గత ధూమపటలాంబుదవిలోకన
 కుతూహల నృత్యన్మయూర సముదయము - దయాసత్యశౌత శుభగుణాస్పద
 విహితాచారనువర్తనపర బ్రహ్మ క్షత్ర వైశ్య శూద్ర పంచజన విభాసితము - సితాచలమువలె శంకర
 సతీపద చిహ్న ప్రపూతము - పూతక్రతు ధనువువలె వివిధ వర్ణ మధురము -
 సంశ్రిత కల్పవల్లి - నగరీమతల్లి. ⁴⁷

మూడవ భాగం చివర లో కృష్ణుడు పై అద్భుతమైన దండకం రచించడం జరిగింది.

జయజయదామోదరశ్రీధరాం - బోజనాభాను రెభాడ్యహర్యాభ - విష్ణోరమాలంకరిష్ణో -
 హృషీ కేశసత్యప్రకాశా - నిరుద్ధామలస్వాస్త సంబద్ధ - సంకర్షణాభీల తాపత్రయాగ్నిప్రతప్తా
 శ్రితాహ్లాద సంధాయ కాంచత్సు దానిర్ర ణోపేంద్ర శశ్వద్దయాసాంద్ర - నారాయణప్రాజ్య
 వేదాస్తపారాయణాదోక్ష ప్రస్ఫురద్యాదవాధ్యక్షజా.....అనిసాగుతుంది. ⁴⁸

46. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 69

47. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 19

48. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 70

పరశురాముడు యుద్ధానికి సన్నద్ధం అయినతీరుని దాసుగార ఈ విధంగా వర్ణించారు.

సీ. కెంజడల్ ముడివైచిమంజులముగమౌళి పైనిరుద్రాక్షలవరుసజుట్టి
వీర కాచనుగట్టిబెబ్బులితోలుపై దాల్చిమూపునజన్ని దంబులమర
మొలబెట్టిఖట్యాంగమునువిల్లుచేబట్టి చండభాస్కరుని తేజమునమిటి
సింహగర్జలు చెవుల్ చెవుడుపర్చగబ్రళ యాగ్నికణంబులనక్షులుమియ

గీ. భృగుకులాగ్రణిరాముండువీరమౌని
శాంతనవుబిల్చి గద్దించిసంభ్రమించి
టంకృతులొనర్చిగిరులువడంకునటుల
బల్కెనిటుమేఘగంభీరభాషణముల. ^{48.A}

భీష్ముని శరపాతంచే మూర్ఛచెంది తేరు కొని సూర్యాస్తమయం సమయంలో యుద్ధం చాలించి. అంబ భృగురాలుని చెంతకేగి పల్కిన పలుకుల విధానం. దాసుగారు రచనల్లో ఇలా ఉంది.

1. అంతసంబభృగురామునిచెంగటి - కరిగిసేవలొనరించి
యెంతయునడలుచునిట్టులవాకొని - యెంగన్నీ ళులనించి॥
2. నమ్ముకొంటినీపరాక్రమంబున - నాపగదీటునటమచు
వమ్మయ్యెనీదుశౌర్యమాభీష్ము - పట్లనాపల్కు లెంచు ॥
3. మునుపటిబీరమువెన్న బెట్టుమో - ముదుసలితాపసినీవు
దినములిర్పదయ్యెగానికనా - ధీరునిజయించలేవు ॥
4. ప్లాపమునాకొఱకైనీవీగతి - బడదెబ్బలుతిన్నావా
ఓపికతప్పినవాడుమునివృత్తి - నుండుట యెమంచి దేవా॥ ⁴⁹
అలాగే ఈ క్రింది పద్యంలో ప్రతిపద సార్థక్యం కనబడుతుంది.
అను సంబంగని పిన్న నవ్వొలయగా నాభార్గవుండిట్లువా
కొనియెం గామిని । రేపుచూడు మతనిం గూల్తున్ని జంబేనెయ
ల్గినచో బాలుడు భీష్ముడెంత? వినుమా! లీలన్మదస్త్రాళితా
కిన జీవించునె బ్రహ్మ యైన? నిక శంకింపంగ నీకేటికిన్. ⁵⁰

48.A భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 14 - 15

49. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 17

50. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 17

అను అంబన్ కని - ఆ విధముగా పలుకుల ములుకులతో పొడుచుచున్న అంబను చూచినాడట. ఆ చూపులో అవమానము చేసిన భీష్ముని పై కోపము; ఇట్లు ఒక అబలచే మాట పడవలసివచ్చెకదా అను బాధ ; తన శక్తి నెరుగలేని స్త్రీ యను లెక్కలేనితనము స్ఫురించును. పిన్ననవ్వలయగా - పెక్కు దుఃఖము వచ్చిన పక్కున నవ్వు వచును అన్నట్లు ఒక భావము, నాశక్తి నీ కేమి తెలియునులే అన్న భావము స్ఫురించును. ఆ భార్గవుండు - అంతటి పూర్వచరిత్ర గలవాడు అన్నసూచన, భార్గవుడు అని యపత్యార్థక ప్రత్యయముతో చేర్చిన నామము వాడుటవలన గూడ అతని శక్తి సూచన చేయబడినది. ఇట్లు వాకొనియె - ఇట్లు - అనగా ఈ విధముగా అనగా అంబకు విశ్వాసము కలుగునట్లుగా మాటాడినాడని అర్థము. కామిని ఈ సంబోధనవలన నీవు కామముతో నుండుట వలన నన్ను సరిగా గుర్తింప లేకున్నావను సూచన. రేపు చూడు - ఇది యెంతయో శక్తి గల మాట. నిర్య వ్యవహారములో గూడ 'రేపు చూడు నాసంగతి' అని యందురు గదా. అతనిన్ గూల్తున్ - ఈ మాట అమబకు కావలసిన మాట. అది అనినాడు. నిజంబేనె యల్లినచో - నా మాట సమ్మము. నిజముగా నాకు కోపము వచ్చిన అనగా ఈ రోజు వరకు నాకు విజముగా కోపము రాలేదు. నా శక్తి నంతయు చూపలేదని భావము. 'నిజముగా' అనునది వ్యవహారములో చాల బలమున్న మాట. బాలుడు భీష్ముడెంత - నా దగ్గర చదువుకొన్న పిల్లవాడు అతడు నాముందెంత అని భావము. వినుమా - నాశక్తిని గూర్చి చెప్పుచున్నాను, వినుమ, నీకు తెలియదు అని అర్థము. లీలన్ మదస్త్రాళి తాకిన - లీలన్ అనుటవలన నేను పెద్దగా కష్టపడ నక్కరలేదు నియు, మదస్త్రాళి అనిసంయుక్తాక్షరముల వలన ఎదుటివానికి తాను బెట్ట గలక్లిష్టత సూచింపబడినది. తాకిన అనుటవలన స్పృశించిన కూడ చాలునని ఒక చమత్కారము. జీవించునె బ్రహ్మయైన - చావు లేని సృష్టికర్తకూడ బ్రతుకగలడా ఇక భీష్ముడన నెంత అను సూచన, ఇక శంకింపంగ నీకేటికిన్ - ఇంత నాగూర్చి తెలిసికొనియు నీకింక శంకింపంగ పని యేల! అన్న సూచన. ఇట్లు ఈ పద్యము నందు ప్రతి పదము సార్థకము.

గురు శిష్యుల కలహానికి కారణం అయినా అంబ గుణాన్ని అమెకు కల్గిన ఆపదను దాసుగారు చక్కగా వర్ణించారు.⁵¹

“కాపురము లేక యుండుట కన్ననాడు

వారికి న్వేతె గొప్ప యాపదలు గలవే.”⁵²

గురువును శిష్యుడు క్షమార్పణ కోరిన విధానం దానికి గురువు సంతోషించు విధానం హృద్యంగా వుంటుంది.

51. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 15

52. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 18

భీష్ముడు ధర్మరాజునకు ధర్మసారం వివరించునపుడు
 పల్లవి. ఉత్తమధర్మంబుల నెఱిగింతున - రో త్తమననువినుమా
 అ. ప. చిత్తం బాత్సాయత్తముచేసివి - శేషశ్రద్ధగొనుమా ॥

1. జననికన్నమఱియొక్కడు వేలుపు - జగతిన్లేదుసుమా
 జనకునికంటెన్ఱాననీయుడే - జనుడున్ఱాడుసుమా ॥
2. తలదండ్రులవలె సేవనీయుడెం - తయోగురుడౌజుమా
 ఇలనీమువ్వురగొల్చువారలక - బీష్టములబ్బుసుమా ॥
3. ఎల్లధర్మములలోనను త్తమమ - హింసయెయనుకొనుమా
 ముల్లోకములంగీర్తిశానివై - మోదమబునమనుమా ॥⁵³

భీష్ముని చంపుటకు వెనకాడుతున్న అర్జునునికి శ్రీకృష్ణుడు చేసినద్దాంతా గీతాసారమే. అర్జునునికి
 అవేదన దాసుగారు ఎంతోరక్తితో వర్ణించరు.

పల్లవి. త్రిజగదేకవీరుడుధ ర్శాత్సుండు కృష్ణానాతాతగాంగేయుండు ।
 అ . ప. భుజగశయనయటువంటిమహాత్ముని

మోసపుచ్చి పడవేయుటెటులు చెప్పుమయోనాచేతయేమివ్రాత ॥

1. తండ్రీకొఱకునైబ్రహ్మచర్యవ్ర - తమబుపట్టినాడుభీష్ముడెం
 తయోమమచి వాడుకుల వృద్ధుడు ॥⁵⁴

మంజరి - ధన్యాసి

1. అనుచునిరుత్సాహుండైయుండిన - యర్జునుతోగృష్టుండు
 ననియెబార్థుడాసాక్షి మాత్రుండె - యన్ని క్రియల కాత్ముండు॥
2. నేనెజరిపింతునిఖిల కార్యముల - నిమిత్తమాత్రుడవీపు
 పూనుముస్వధర్మ మాచరించుటకుంబొలియవొరుజంపలేవు॥
3. ఆవరణశక్తిమహిమచేతనీ - కఖిలమున్నట్లుతోచు
 చావుపుట్టువులు లేవునిజంబుగా - జగమిదిత్రాటమద్రాచు॥
4. నీకన్నవేరెవస్తున్న లేదని - నిజ మెఱు, అగుమిదినమ్ము
 చేకొనుముధనువునీవునాయాజ్ఞ - సేయకతీఅదుసుమ్ము॥⁵⁵

---

53. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 25
 54. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 27
 55. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 28

కృష్ణుడు భీష్ముని వధించుటకై పార్థునిరథం దిగిసిద్ధమయినపుడుచెప్పినపద్యంపోతనగారికి అనుకారంగా అనిపిస్తుంది.

అలాగే సౌందర్యం కంటే సౌశీల్యం గొప్పదని అటువంటి కుమార్తె సావిత్రి అని వేద మాత వరప్రసాదంగా వర్ణించారు దాసుగారు.

అఖిలకలాప్రౌఢీనందియునుంతయుంగర్వంబు దలియనికమలగంధి
జగదేకమోహన సౌందర్యఖనియయ్యు నద్దముచూడనిముద్దరాలు
ఒగిరాజు కూతురయ్యునుభృత్యులన్ని రననముజేయనిశుద్ధసత్యమూత్రి
అతిసుకుమారాంగియయ్యునార్తులజేరి పనిబూనిరక్షించునెనరుకుప్ప
దానమున, వేల్పుటావు సత్యమ్ముప్రోవు
మెరుగుమరుదంతి కల్కులమేలుబంతి
శీలపుంగొట్టు ఖలులకు జెంపపెట్టు
ఎలమిసావిత్రి కెనగలదే ధరిత్రి. ⁵⁶

సత్యవంతుడు కాంతారంలో. ఒక కమలాతీర దగ్గర సావిత్రితో సల్లాపములాడు సందర్భంలో..

కాంతాకనుగొనవేయు క్కాంతారముసొగసు
ఎంతోబలుసంతోసము - నెనయించెనెమనసు
ఇంతీహొంతకానడచౌ - దంతీమరునిచేమల్లెపూ
బంతీయందములకు మేటిబ వంతీసుగుణాలదొంతీ
సంతతంబుజంబూబదరీపన-సఖజ్రానారి కేళరంభా. ⁵⁷

సావిత్రి వివాహం కోసం సత్యవంతుని దగ్గరకు బయలుదేరు అశ్వపతి మంచి ముహూర్తం పెట్టుట. అప్పుడు వసంతబుతు వర్ణనా దాసుగారి వర్ణనాపటికి అద్దం పడుతుంది.

చెవులకు జల్లగజెలగికోయిలకూసె సందడిపెండ్లిబాజాలుమ్రోసె
కన్నె వేపయుదొగర్గున్నసమర్తాడె జలివేంద్రదావుననంతగూడె
కమ్మమావిడితోట కాపులపనిహెచ్చె బిల్లగాలులుమురిపించివచ్చె
గొడుగులపజోళ్ళెండ చిడిముడిజల్లార్చెదాటి ముంజలుకడుదప్పిదీర్చె
కారడవివెల్గె బడవషికారుగల్గె సందెలింపాయె గొగిళుల్సడలిపోయె
ప్రొద్దు లేపారె మాపులుపొట్టివారె ఆమనిమొదలుపెట్టె బల్హాయిపుట్టె ⁵⁷

56. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

57. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 26

58. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 20

కన్నకూతురి పెండ్లి చేసి అత్త వారింటికి పంపువేళ తల్లితండ్రుల బాధ ఎలా ఉంటుందో, ఆ సావిత్రి ఎంతటి సుకుమారో తెలిపే సందర్భంలో వర్ణన అద్భుతం.

పిదపనల్లుని చేతిపై బిల్లచేయి యశ్వవతియును నతనిభార్యయునుబెట్టి
కాల్యలై బాష్పములు కన్నుగవలజార నెలమిడగ్గుత్తికన్నల్కిరిట్లు వగిచి.
కాత్యాయనీపూజకైసన్నజాజులుగోయమాయమ్మకుజేయిగందు
నొకసారిసాష్టాంగముమాకిడమాపిల్లచెక్కిళ్ళముత్తెంపుజెమటగారు
గూతమేరనుదుర్గగుడికినడువగమాబొట్టెయగుండులుపొక్కులెక్కు
హంసతూలికతల్ప మైనమాకూతునకొత్తిగిల్లినపక్కలొత్తుకొనును

బలుతపంబున సావిత్రివరమువడసి

కాంచియెంతయుముద్దుతో బెంచినార

మకటయిమ్మందయాన నీయలరుజోడి

నెట్టు లేలెదొతండ్రి కిచ్చినాము. ⁵⁹

సావిత్రి దినచర్య చెప్తూ అలాగే తెలుగు పడతి దినచర్య వివరించే విధానాన్ని చొప్పించి దాసుగారు చక్కగా చెప్పడం జరిగింది.

సావిత్రి దినచర్య చెప్తూ అలాగే తెలుగు పడతి దినచర్య వివరించే విధానాన్ని చొప్పించి దాసుగారు చక్కగా చెప్పడం జరిగింది.

ప్రొద్దుదూరకమున్నెనిద్దుర లేచునిల్పమంచు జెర్వునస్సానమాడి
మంచినీటిందెచ్చు మామకునత్తకు బరిచర్యసేయు నాపైని వండి
వడ్డించు నందరుంబరితృప్తులైననంతట గౌరినర్చించి ధవునిభుక్త
శేషముంభుజియించు జీరెలనుతుకు నివ్వరిదంచి బియ్యంబు బా

గుసేయి ఆవునకుకుడితినిడు ఫలహారములను

బెట్టిగురులకు శయ్యగల్పించిహాయి

బాటబాడుచుమెల్లన బదములొత్తి

పిదపనొక కొంతరేయికి విభునిజేరు. ⁶⁰

---

59. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 27

60. సావిత్రి చరిత్ర- ఆ.నా.దాసు - పుట - 29

ముక్తపద గ్రంథంలో వచన రచన అద్భుతంగా కనిపిస్తుంది.

“యజ్ఞశాలంబోలి పశు హింసకాకరంబై, వంటపుట్టిభోజనంబు మాడ్కినంతత
తాపవిత్రంబై, పరమనీచంబై, కృతఘ్నకరని హేయంబై, నాస్తికునిరీతి బాహ్యంబై, నవనాగరిక
మతంబుతీరున హాస్యాస్పదంబై, శత్రువడి మార్గదూరంబై, గర్వితదృష్టి తెన్నున
విఘ్నాన్నతంబై, తెరంగున కష్టజీవనంబై, శుష్కవైయాకరణు పొలువున యుక్తితంబై,
శక్తిహీనుసౌబగున బరుషబాషణంబై, పెద్దింటిగుట్టువలె బట్టబయలైన చండాలవాటికం చేరె
సేవకునిగా.”⁶¹

ఇందులో కొన్ని సమయోచిత వర్ణనలు తెలుగు పండగలను గుర్తుకు తెస్తాయి.

ముంగిటవాకిళ్ళముగ్గులు జెన్నోందు, గల్మికూర్పులనెలగంటముందు
అత్తవారింటిలో నల్లుడున్నపసందు వెల్లుచూపులభోగి వేగుసందు
వెతలకెల్లరికి బేర్వేరున బిలుపందు రచ్చపండునగు సంక్రాంతిపొందు
పొటలాటలుదక్క బనులన్నిటికిబందు కమ్మజాతర పేదకాపువిందు⁶²

మృకండుని వరము పొంది తన ఊరికి వచ్చినపుడు ఆ గ్రామ వర్ణన దాసుగారి స్వగ్రామ
వర్ణన వలె కనిపిస్తుంది.

మార్కండేయుడు మృత్యుంజయుని గూర్చి తపస్సు చేస్తూ -
ననుగని గర్వించు నాయమ్మ లాలింత సంతుష్టిబొందిన జనకు ముద్దు
పెన్నిధివలె నన్ను గన్నారజూచిన యగ్రజన్ములు పొంగునాడతోడు
జాలితో జూతిన జట్టుదారులు ముద మందిన కోవిదు లలరు కులము
మఱ్ఱుపాల్సేపుచు మొదవునా కెడు లేగ మేటి చదువు కొల్వ మిద్దెటిల్లు
పొలములుం దోటలుం జీతి పుస్తకమ్ము
నిన్ను బాడెడు వీణియ నీలకంఠ!
యనవరతమును నాకుంచి కనికరించి
కాలపాశంబు విడిపించి కావుమయ్య!⁶³

హిమవంతుని చేత దాసుగారు అచ్చ తెనుగున దండకం చెప్పించడం అద్భుతంగా
కనిపిస్తుంది.

---

61. మార్కండేయ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 34

62. మార్కండేయ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 36

63. మార్కండేయ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 46-47

గెలుపు గెలువోహో గట్టువిల్కాడ - ముక్కంటి - యోబిత్తవేల్పా - యిరున్నుడు
 నోళ్ళొప్పువిన్దిమ్మరి - దెత్తులన్నోచునేల్కా - తగుల్లేని యిత్తేండ - ఐదారకంటి - కడున్వేల్మి
 నుగ్గాడు మేల్వేటకాడా - లలిన్గొంతు కందున్నవాడా - బళాసావుగొంగా -
 నినునమ్మెచ్చదొల్పల్కులే చాల - నీ బండతాగుండె యే ఏటియే కోర్కులున్నీకు లేవైన
 నిన్గొల్చు నవ్వారికేలోటురానీవు - నీకన్న వేతేదియున్నేదు - నీలోన నీవిట్టు లీయెల్ల
 దిన్నుల్చెలంగించి యాటాడు కొందద్దిరా - మమ్ము గాపాడగాగూర్మితో నిట్టు లేతెంచి నావొర -
 మా వట్టి గౌరమ్మ నిన్గొరి పెండ్లాడ నే తిండియున్నాని యిన్నాళ్లు తాగాకలో నున్న దన్నన్న యా
 యన్నవన్నాడు నీ యాలుగానేలు నీవంటి యల్లుండు మాకెట్టుల న్జిక్కునో - లేతజాబిల్లి తాల్పా
 - జోహార్నీకు జోహారు నీకు న్జోహార్. ⁶⁴

రాముడు విశ్వామిత్రుని యాగరక్షణ తర్వాత జనక సభలో శివ ధనస్సు వర్ణనం
 అద్భుతంగా కనిపిస్తుంది.

చ జనకుడు విల్లునెక్కిడు మి షన్నిలిపించుచు తేండ నిచ్చ వ
 వచ్చునతని నెంచుకొంటకయి చూపుచునుండె గొమార్తికాశరా
 సనము గసెంతయు న్గదుప జాలడెవండయన, నృపాలనం
 దన యద నీవు త్రుంచెదవు తప్పక, నీబల మే నెఱుంగుదున్ ⁶⁵
 స్వభాలోక్తిలో వర్ణనా వచనం అద్భుతంగా కనిపిస్తుంది.

వ. సహజలభ్యంబులగు వాయుజలతృణశేషంబులం బ్రతుకుచేజంతువులనయిన జంపి
 తిననొల్లని తమ్ముం బట్టికొట్టి యెన్నియో పాట్లు పెట్టి తుదకు బల్మింభక్షించెడు క్రూరమానవుల
 కపటోపాయంబుల పాల్పడి, తప్పించుకొను వెరవులేక, మ్లేచ్ఛవశంబయి బానిసెబిరుదలకలరు
 చాతుర్వర్ణ్యంబువలె గంటమువ్వల గంత బొంతలచే నలంకరింపబడి, పరాధీన నిద్రాహార
 విహారంబులన్గొనియు నెంతయున్సంతుష్టంబులయి, సరోపకారమునకు మాత్రమే జీవించుచు,
 మోసమెఱుగని తమ చేరడేసి చూపులం దమ్ము చూపనోయారంబు దోకలూపుచు జెవులన్జోరీగల
 విదల్చుచు, గడునలవాటున న్దారికట్లు తప్పక, కునుకుచు నడ్చుచుండియు
 నొకింతయున్యోగులమాడ్కి లక్ష్యయంబు విడువక, కూటము లెనయక తాము లాగు శకటంబుల
 నిదురించునారి కేయపాయము న్రానీక, మంద శీఘ్రగమనంబుల నెగుడుదిగుడుల బండి
 పసరము లెట్లేగెడున్. ⁶⁶

64. మార్కండేయ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 14

65. యదార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 68

66. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 66

రాముడు లక్ష్మణునితో..

సీ. ధరణితివాసి వి తానము విను, వ్రేల బడు దీపగోళము లుడులు, వెల్లు
చూపెడు దివిటీలు సూర్యచంద్రులు, కొండ గాలి జంత్రము, తల గడలురాలు
సౌధరాజము పర్ణ శాల, కార్యైకములు ద్వారపాలురు, మంటి యరుగుగద్దె.
కరములు బంటులు కాళ్ళు గుఱ్ఱములు, దుంపలు భోజనము, చెట్టు పట్టదుస్తు.
జడలు సొమ్ములు, ధర్మర క్షణము ధనము, దుర్గము గుహ, యధాలాభ తుష్టిమౌళి
శమము మిత్రము, శుద్ధ, సత్వము సచివుండుయడవిరాజ్యము, మఱిమన మధిపతులము.⁶⁷
అనే పద్యంలో సర్వ సైన్యాలు మనకు పర్ణశాలయే ఏబెడదాలేక రాత్రి పగలు ఒక్క
తీరుగా సుఖం పొందుదమని అనే సందర్భంలో వర్ణనా శైలి అద్భుతం.

రావణ వధానంతరము సీతను రాముని చెంతకు చేర్చిన సందర్భంలో జానకీ రాముల
పరిస్థితిని దాసుగారు చక్కగా వర్ణించారు.

సీ. మోద భేదము లొక్క మొగి నెండయు న్వానకలసిన యట్టు తమ్మలముచుండ
ప్రాణవల్లభయును పల్కు మాత్రమె సిబ్బితి వగపైపమి గద్గ దిక వెలువడ
తమతోడ నెల్ల భూతములు నివ్వేఱుగున జిత్రింపబడినట్లు చేష్టలుడుగ
వ్రతవత్సరంబులు పదునాల్గు గడవన సందడివడి కాముండు దుడుకునేయ
చప్పున దమంత నిలువాలు టెప్పలెగయ నింద్రియంబులకెల్ల దా మే ప్రతినిధు
లగుచు నొండొంట దాని న హజపుబ్రేమనదికె జానకి రామ క టాక్ష రుచులు.⁶⁸

ప్రకృతి దృశ్యములను పరికించి వర్ణనలు చేయుచు, పిట్టల పలుకులకు కట్టుచు చెట్ల పట్టల
పై పద్యములు వ్రాయుట మహాభాగ్యముగా భావించిన ఈ పలుకులు దాసుగారికి ప్రకృతి పై గల
గాఢానురాగమునకు స్వతః ప్రమాణములు, ప్రకృతి చేత ప్రభావితమైన దాసుగారి ప్రకృతి వర్ణనల
ప్రకృతిని పరిశీలించు.

ప్రభాకతకాల వర్ణనము:-

తప్పుబయల్వడ్డ చొప్పున నోడిన వెరపున జంద్రుండు వెల్లబారె
సిరిదొంగినవాని పరివారమటు సన్న సన్నగ జుక్కలు సాగదొడగె
గ్రొత్తగా గనగూడుకన్న దంపతులకు గుండియల్ ఝల్లన గోడికూసె
దవ్వంతయేగియు దలక్రిందుపిట్టలు దారితప్పక తమ తావు చేర

67. యదార్థ రామాయణం - శ్రీరామపాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 129

68. యదార్థ రామాయణం - సామ్రాజ్యసిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 250

గలువలున్వాడె దమ్మిపూవులును వీడెబులుగులున్ బ్రొద్దునకు మేలుకొలుపుపాడె
బన్నులే కెల్లరికి నబ్బె బైరుగాలి తెల్లముగ దూర్పు బళ్ళున తెల్లవారె⁶⁹
సూర్యవర్ణనః-

తొంటికొండకు జేగురు తోడకుండ చేతులం జాచి వచ్చిన లేతయొండ
జగములకు నెల్లవాచి పెద్దగనుదోచి చిన్నయౌటకు వేడిమించెను మరీచి⁷⁰

ప్రభాతకాలమందలి లేతయొండ, తూర్పుకొండకు ఎరుపు రంగును తోడునటువంటి
కుండయట. ఆ లేతయొండ చేతులను చాచి వచ్చినదట. సూర్యబింబము మొదట పెద్దగా
నుండుటకు కారణము లోకములను చూచుటకు మొగము వాచియుట. ఆ బింబము
చిన్నదగుటకు వేడియొక్కువగుచున్నదట.

స్వభావోక్తులతో నిండిన మధ్యాహ్నిక వర్ణనలు రెండు -

ఆకైన నల్లాడనీక దిగ్బంధన ముగ గాలి చెమ్మటం బొదవెనక్కు
మిన్నంటి చెల్వకై మెలపుతోడుత గ్రద్ద చాలుగ నిరుప్రక్కజూచె రెక్క
ముంగాళ్ళతో జెట్టు మొదట గాతన్ ద్రవ్వీ కుదురుగ బడుకొనె గుంటనక్క
యొండమావులగాంచు చెంతయు దప్పితో వాడి పరువువెట్టె లేడిబక్క
యొడళు లుడకెత్తి తుమ్మెద లుడిగె సద్దు రగులుకొను నగ్గికిం గనరాదు హద్దు
అడవి పందికి బురదనీరయ్యె ముద్దు వెలసెంబనిరద్దు నిడువేసవి నడుప్రొద్దు⁷¹

సాయంకాల వర్ణనము :-

ఉడుకెత్తి పొదులన్ముడిగిన నీడలు చల్లగదూర్చిన సాగుచుండె
వడదానికి తొట్టల నడిగిన పిట్టలు ముదముగ బైటను మ్రోగుచుండె...⁷²
తన్ను వెంటదగులుచున్నట్టికోడె చీకటుల కెదిరి నీల్చు కడిమిలేక
పశ్చిమాబ్దియందు బడిదాగె సూర్యుండు⁷³

---

69. యథార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 88

70. రుక్మిణీ కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 25

71. బాటసారి - ఆ.నా.దాసు - ప. 12

72. జానకీశరపథము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 22

73. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 9

చంద్రోదయ వర్ణనము:-

తరణీయు బశ్చిమాంబుధిక దారె విహంగము లున్నిపట్లకుం
బిరబిరబారె జీకటులుమీరె సమీరుడుచ్చల్లవారె సం...⁷⁴

సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయములను ఒక వృక్షముతో పోల్చుట ఈ వర్ణనము నందలి విశేషము. సూర్యుడు పండిన ఆకు విధాన రాలెనట. ఎరుపు రంగు చివురులవలె, చీకట్లు కోయిలల వలె చుక్కలు, పూచిన పుష్పాలవలె, చందమామ పండువలె నున్నదట.

పడమట విశ్రాంతిబడు రవితన సిరి నుదితుడౌ చంద్రున కొప్పగించె
జాకని సత్కి ర్తి భూనభోంతరముల నిండియట్లు వెన్నెలలు గాచె...⁷⁵
ఆమని వర్ణనము:-

చెవులకు జల్లగ జెలగి కోయిలకూసె సందడి పెండ్లిబజాలు మ్రోసె
కన్నెవేపయు దొగర్లున్న సమర్తాడె జలివేంద్రదాపున సంతగూడె..⁷⁶
పౌష్యమాన వర్ణన:-

ముంగిటవాకిళ్ళ ముగ్గులు జెన్నొందు గల్మికూర్పుల నెలగంటముందు
అత్తవారింటిలో నల్లుడున్న పసందు వెల్లుచూపుల భోగివేగు సందు..⁷⁷

ఋతువర్ణనము:- అంతన్లోండ యెక్కడుపోల్కి, సూబి యిసుకలన్నడుచు విధంబున,
గొడిరాళ్ళన్ముండ్ల బర్విడు తెన్నున, బస్తుండు తెఱంగున, బల్మిన్జాగరంబుసేయుకరణి,
గాఢముగా నలవడిన వ్యసనముల మానుకొను వడుపున, స్వభావము నడ్డుమాడ్డి కష్టతరమైన
గ్రీష్మమునగడిపి, కార్కొను మబ్బులంగని పించెములు విప్పి శ్రీశైలాగ్రమునన్న మాత్ర నుల్లసిలు
శివభాగవతుల వలె దండవమొనర్చు నెమళ్లును,...⁷⁸

స్వరూపచిత్రణ:-

నీలికొండలన్ బోలు నెమ్మేన దొగరుదు ప్పటి సంజకెంజాయ పగిది మెరయ
స్వప్రతాపానల జ్వాల లనంగ నౌ దల మీరిపల్లజడలు వెలుంగ⁷⁸

---

74. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 22

75. జానకీశపథము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 37

76. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 22

77. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 36

78. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 182-184

79. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 7

భళిర! యాయింతి యద్దాని చెలువుచూచి తీరవలెగాని కొనియాడ నేరితరము?
 యాపెతో నొక్కసారి మాటైన నాడ కున్న నీ మగబ్రతుకన్న యుత్తరిత్త. ⁸⁰
 మొకరితుమ్మెదల నార్చోసిన యట్టులు ముంగురుల్ నొసటిపై ముద్దులూర
 తెలిదమ్మిరేకుల దెగడు వాల్గందోయి నెమ్మియు నోరుపునెనరు దెలుప...
 భళిర! ముంగాళ్ళదాటు చేతులును మఱియు నడుము పిడికిట నిముడు కుందనపుచాయ
 యెడలు తిన్నని యేరాసి యెడ్డుపొడవు ఆడదేమితనిని మగవాడె వలచు ⁸¹
 చిటుగుండ కల్గిన చెక్కిలితోడుత నద్దిరా యద్దమెట్లగునుసాటి?
 ముక్కుప్రక్క మొదలు మోవిమూలవఱకు బొల్పారు వంక కే పోల్కిగలదు?.. ⁸²

3.3. ఛందస్సు అలంకారాలు:- హరికథను ప్రధానంగా ఆనందించేవారు శ్రోతలు, ప్రేక్షకులే కాబట్టి వారి రసానందం కోసం భక్తి రసానికి అనగా అంగిరసానికి పోషకంగా అంగరసాలను కూడా జోడించడం జరిగింది. బ్రహ్మ చెప్పిన గోవత్సాలని, గోపాలకులను అంతర్దానం చేసిన కథ దశమ స్కంధం లోనిది. శివుడు దుర్వాసునికి చెప్పిన మోహిని రూప కథ అష్టమ స్కంధం లోనిది. మహేంద్ర గర్వభంగం అంటే గోవర్ధనోద్ధరణ కథ అంబరీషో పాఖ్యానంలో లేదు. దశమస్కంధంలోనిది. రసపోషణకు గాను ఈ కథలు అంబరీషోపాఖ్యానం లోవి కాకపోయినప్పటికీ వీటిని ఈ అంబరీషో పాఖ్యానంలో చేర్చడం జరిగింది.

మూలానికి మార్పులు చేసినా అందమైన భావాలకి అలంకారాలను తన కావ్యములో తీసుకొన్నారు.

శా. బాలుండీతడు కొండదొడ్డది మహాభారంభుసైరింపగా
 జాలండోయని నిక్రింద నిలువన్ శంకింపగాబోలదీ
 శైలాంభోనిధి జంతో సంయుతు ధరా చక్రంబురై పడ్డనా
 కే ఎల్లాడదు బంధులారనిలురే క్రిందం బ్రమోదంబునన్.

80. యథార్థ రామాయణం - శ్రీరామసుగ్రీగవైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 162

81. సావిత్రిచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 18

82. అంబరీషచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 20, 21

మ. హరిదోర్ధ్వం డమగామ గుబ్బ శిఖరంబాలం బిముక్తావళుల్
పరగన్ జాతెడుతోయబిందువులు గోపాలాంగనాపాంగహః
సరుచుల్ రత్ననయింబులాగాగ నమచ్ఛత్రంబు శోభిల్లెద
ద్గిరి భిద్దుర్మద ఖండియై జలధరాల్లిన్న ప్రజాదరణమై
ఇదే అర్థాన్ని దాసుగారు ఒక కీర్తనలో అద్భుతంగా చూపించారు.

ప్రకుపితోష్యపరాధి నముపకరోతియః సవీవభూసురః   ప్రకుపితోష్యపరాధి
నముపకరోతియః సవీవభూసురః   ప్రకుపితోష్యపరాధి నముపకరోతియః సవీవభూసురః
ఇందులో మత్తేభ, సమవృత్తమే, మత్తేభవిక్రీడితం గద్యాలతో సమానంగా సీస పద్యం,
తేటగీతి వ్రాయడం ఒక విశేషమైన చమత్కారం.

సీ. పాహిప్రసన్నరూపదయాకలాపస - త్యాలాపసర్వలో-కైకదీప
విజ్ఞాన కన్దగోవిన్దముకున్నద నిత్యానన్దసుస్మితా-స్యారవిన్ద
పద్మావిలోలతా-పత్రయోన్మాదస-తీక్తి విశాలస - దాత్రపాల
భవపాతకత్రాన-వైకుణ్ఠవాన న జ్ఞితవేదనిశ్వాస-చిద్విలాస
జలధరశ్యామ దేవతా-సార్వభౌమ భవ్యనుతిపాత్రపతితపావన చరిత్ర
భక్తమన్దారకైవల్య-పదవిహార. హేజగన్నాధసంశ్రిత-హృద్విబోధ.⁸³

పురస్తీలు కృష్ణుని చూసిన సందర్భంలోనిది.

బలరామకృష్ణులు చాణురుడు మొదలైన వారితో యుద్ధం చేసిన సందర్భంలో అద్భుత
సమాసాలు వాడటం జరిగింది.

ముకున్దో వ్యపనవ్యక్రమైర్విలజ్జ్యతమ్మదగజంపురస్కృత్య - మేచకాచల తుజ్గశృజ్గ
నిభకుంభం దురన్తకల్పాస్తజీమూత నిఘా తనిష్ఠుర ముష్ఠినాజఘాన - సముత్పాటిత కుంభవికీణ
పూణ రక్తసిక్త మౌక్తికైర్వనున్ధరాంనన్ధ్యారాగారుణ తార కాచ్ఛన్న నభఇవ ప్రసాధయన్
పతన్నపిసముత్థాయ సుహారసమయసముద్రనజ్ఞాసం భూతసముత్తుజ్గభజ్జన జ్ఞట్టితకులాచల ఇవ -
మధుసూదన హస్తాహస్తిసంకల్పరేణాసకృన్మది తోహరాదుకుణ్ఠిత కాలకణ్ఠ కరోరభల్లభగ్నత్రిపురమివ
-చటులజజ్ఞానిలవికలితకలమివ-మదకలో-పిహీనబలో-లోభికర-ఇవదానసలిలధారావిరహితోవిర
హి మనోరథఇవనిరస్తరచిత్తజాత నిగ్రహోగ్రహణ కాలఇవపరాధీన ఖరకరం ఃఖరకరోదయఇవ
భిన్నపుష్కరః పుష్కర వైరివిలననమీవానవ భాసితపద్మకోబభూవ.⁸⁴

83. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 17

84. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 73 - 74

హరికథామృతంలో కవిత్వం, భావ సంపద, భావ వ్యక్తీకరణ పద్ధతి, వర్ణన, కల్పనలు, భాష అలంకారాలు శైలి మొదలైనవి ప్రధానాంగాలు. అట్టి కావ్యాంగాలతో నిండిన ఈ రచనలో కవి భక్తి, ఆధ్యాత్మిక దృష్టి, ధర్మ పరాయణత, దేశ భక్తి లోకజ్ఞత, శాస్త్రజ్ఞత మొదలైనవి విశేష లక్షణాలుగా కనబడతాయి.

భావానుగుణమైన భాష, సుందరమైన అలంకారాలు, సందర్భోచిత వర్ణనలు శ్రీ దాసుగారి గాన కవితా వైశారధ్యాన్ని, పాండిత్యాన్ని వెల్లడి చేస్తున్నాయి. అకారణంగా భూత హింస చేయువాడే అసురుడని అపరాధి పై కోపం వచ్చిన ఉపకారం చేయువాడే భూసురుడని తెలియజేసారు దాసుగారు.

అకారణ భూతహింసాం చిక్షీ ర్షతియః సవీవాసురః

ప్రకుపితోప్యపరాధి నముపకరోతియః సవీవభూసురః

శరత్కల్పగతుడైన భీష్ముడు భగవంతుని, సూర్యాత్ముని మహాత్ము సోమత్ము దారాత్ము, మొ॥ పద్యాలతో స్తుతించేరు.

సీ. సూర్యాత్మునిమహాత్ముసోమాత్ముదార్యాత్ము క్షేత్రాత్ముసాంఖ్యాత్ముసిద్ధభవ్య

యోగాత్ముయోక్షాత్మునురుభువనాత్ముని మాయాత్ముదో యాత్ముమహితసర్వ

వర్ణాత్ముగాలాత్మబ్రథిత శేషాత్మువే దాత్ముని సర్వాత్మునండజాత్ము

గూర్భాత్మునిన్ ఘనక్రోడత్మునిన్ మహాబలన్మసింహాత్మునివామనాత్ము

గీ. గొలుతుగ్రోధాత్ముక్షత్రాత్మ కుంద్రికాల

ములనుభోగాత్ముగృష్టాత్ముమోదమొప్ప

జెలగుకల్కాత్ముసూక్షాత్ముశ్రీనివాసు

శంఖచక్రగదాధరుశార్ఙ్గధరుని.⁸⁵

ఈ పద్యంలో భగావనుడు చూపిన విశ్వరుపాన్ని భీష్ముడే కాక దాసుగారు మన కళ్ళ ముందు అవతరింపజేయునట్లు వ్రాయడం విశేషం. ఈ కథలో దాసుగారు గద్యం మచ్చుకైనా వ్రాయగలరు పద్యాలలో జాతులు ఉపజాతులు ఉపకారింపారు వృత్తాలు అతికొద్దిగా ఉన్నాయి. దాసుగారి పద్యాలలో ధారాశుద్ధి అద్భుతంగా కనిపిస్తుంది. అందుకే వారి సాహిత్యం రసవత్తరంగా వుంటుంది.

85. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 31

సీ. కలువలుదామరల్లలమంచితోనేళ్ళ యెడ్డున కోవెలలోప్పుమీర
 చౌకమౌవీధులజలయంత్రములప్రావు నెగడితీగెలుచెట్లు నీడలోన
 గటికదుకాణముల్లుగకయంగళ్లు మిగులవస్తుసమ్మద్ది మిగులు
 వైద్యశాలలు నెల్లవిద్యలకుంబడు ల్గర్మసత్రమ్ములు దనరుచుండ
 కర్మసంపూతులొ వారికాపురమ్ము
 కాంచనాంబర విభవాల కాపురమ్ము
 తగు హరిశ్చంద్రుకీర్తికి దాపురమ్ము
 అరిభయంకరమౌ నయోధ్యాపురమ్ము.⁸⁶

పై పద్యంలో ఆంధ్రదేశంలో ఉండే ఊళ్ల అందాలను వర్ణించి తనకు తెలుగు పై ఉన్న
 అభిమానాన్ని చూపించుకున్నారు దాసుగారు. అలాగే ఆ ఊరి వైభవాన్ని ఈ విధంగా వర్ణించారు
 దాసుగారు.

రోగులు బాపకర్ములు గురూవులుమచ్చునకైన దోచరీ
 నాగరులందటంచు మునిసాధుడు, కౌశికుడద్భుతంబునన్
 దూగుచుగోటజొచ్చికనెదోయజమిత్రునకఘ్నామిచ్చుచు⁸⁷
 సాగిలిమొక్కుచుండిన త్రిశంకుతనూభవు దివ్య వైభవు
 ఈ కృతిలోని అలంకార వినియోగం ఉపమాన ప్రతిభ అద్భుతంగా కనిపిస్తాయి.
 “కలలోన కష్టముల్ తొలగినయట్టులు నప్పుదేలిన నూపిరాడినట్లు
 పెనునగాధము దాటి వెల్లడిగనునట్లు చెదరిని సిరి మళ్ళి చేరునట్లు
 నతత శంకితము విస్పష్టంబునైనట్లు మూర్ఛదేరిన తెల్వి మొనయునట్లు
 ఆసవిడుచు నర్థమది యుట్టిపడ్డట్లు ముప్పను గారడి ముగియునట్లు
 హాయిగా రాచదంపతు లర్చకుండు బ్రతుకుగని కౌశికమునీంద్రు బ్రస్తుతించి
 ఎల్లదేవతలకు మ్రొక్కి ఋషుల కెరగియెంతయుం గల్మి పుట్టిలొ యిల్లు చేర.”
 అలాగే శబ్దాలంకారాలను కూడా ఈ కథలో అతి సున్నితంగా వాడటం జరిగింది.
 “చదువులకు జెంపపెట్టు దోసములపట్టువ్యసనములకొట్టు పుణ్యకార్యముల తిట్టు
 పాపములమెట్టు కడుబట్టబయలు గుట్టునీచు పనిముట్టు నత్తెమే రాచపుట్టు.”

86. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 12

87. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

అలాగే ఉబ్బి - ఉబ్బి, క్రొవ్వి - క్రొవ్వి, మున్సి - మున్సి, పెట్టి - పెట్టి అనే ఆమ్రేడితాలను కూడా దాసుగారు ఇందులో వాడటం జరిగింది. అలాగే హరిశ్చంద్రుడు మూర్ఛపోయినపుడు విశ్వామిత్రుని వచనాలు కూర, మీర, జార, వార వంటి శబ్దాలు గేయ కవితలకు శబ్దాలాంకారాలే అలంకారాలుగా చెప్పవచ్చు. వీరి ఉపమానాలన్ని ప్రకృతి సహజమైన అనుభవ గోచరం. కల్పనలు కూడా అతి సుందరములు. వచన రచనా జిగిబిగి అల్లికతో రమణీయం. ఒక ముని లక్షణం అతిశయోక్తి కొంచెం ఉన్నా, స్వభావోక్తి స్పష్టంగా కనబడుతుంది. వీరి హరికథలన్నింటిలోకి ఈ రామాయణం అతి ప్రాచుర్యం పొంది ప్రదర్శన యోగ్యమైన సులభశైలిలో రమణీయమైన కావ్యంగా భాసిల్లుతోంది. వీరి హరికథ రచనల పేర్లు ప్రధాన కథా సూచకంగానే పెట్టినప్పటికీ ఒకింత వైవిధ్యంగా కనిపించే పేర్లు యథార్థ రామాయణం, జానకీ శపథం అని చెప్పవచ్చు.

దాసుగారి శబ్దాలంకారాలకు అర్థాలంకారాలకు వారి కావ్యాలలో అనేక ఉదాహరణలు కనిపిస్తాయి. వారి రచనా విధానంలో అతి ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకున్నవి ముఖ్యంగా అర్థాలంకారాలు. వాటిలో ముఖ్యంగా ఉపమాలంకారాలు. యథార్థ రామాయణ గ్రంథంలో

వలయరేఖుబోలి వశమె తెల్పంగ నీ కాదిమధ్యంతము లప్రమేయ!

యెల్లజగంబులకీసెయధారము లెక్కలకన్నింటి కొక్కటివలె...⁸⁸

నీలగిరి దృశ్యాలను ఉపమాలంకారాలలో అంత్యప్రాస భావ సౌందర్యాలతో దాసుగారు జానకీ శపథంలో రచించారు.

పల్లమువంకబ్రసర్తించె నీర్విశేష్యము జాడంజను విశేషణముభంగి

అడవికార్చిచ్చుల కాదేశమై కొండ వరద యాగమమయ్యెజెరుపులకును..⁸⁹

భర్త వియోగంతో ఉన్న ఇల్లాలి కన్నీటిని సావిత్రి చరిత్రలో దాసుగారు ఉపమాలంకారంతో అద్భుతంగా పూరించారు.

శ్వాససంగతి యటు సంసారమిది సౌఖ్య మామీద బహుళదుంఖాకరంబు

పానకాత్రాయని బలుడుప్పివలెను భో గేచ్చయెన్నటికి శాంతించబోదు..⁹⁰

88. యథార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 137

89. జానకీ శపథము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 59

90. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 6

సంసారసౌఖ్యము కుక్క బుద్ధితో, భోగేచ్ఛ పానకాలరాయని డప్పికతో, బంధుప్రీతి నభోనైల్యముతో, రాజసేవ ఎనుముతోకను పట్టుకొని ఈతకు దిగుటతో పోల్చబడినది.

బలయుతుని శూలజాడ్యంబు పట్టినట్లు లుత్తముని దుష్టకామిని యొడసినట్లు

ధ్యానవంతుని నిద్దుర పూనినట్లు సమదగజమును మొసలి వాజాచి పట్టె ⁹¹

ఇక్కడ మదకరిని మకరి పట్టుట అన్నది ఉపమింపబడిన విషయము. ఈ ఉపమానములన్నియు చక్కగా నున్నవానికి కలుగు చిక్కలే. లోకమున నిత్యము తటస్థించు నవస్థలే.

రెమ్మదాల్చిన యెలమావి కొమ్మాడ్కి బాలకునిజంకబెట్టి యప్పంకజాక్షి

సూదివెంబడి దారంబు మాదిరగను ధరణిసురువెటనేగు నత్తెరువునందు ⁹²

ఇది ధరణిసురుని వెంట అమ్ముడుపోయిన హరిశ్చంద్రుని భార్యాపుత్రులు వెళ్లుటను గుర్చి చెప్పిన పద్యము.

ఎఱ్ఱచీరజూచి నెఱ్ఱయెనలు బెట్టి పరుగులిడుచు నార్చు బఱ్ఱబోలి

ప్రతిభగాంచి యోర్చు ప్రాజ్ఞతలేమిబై కుబ్బి శక్తిహీనులుల్కుచుండ్రు ⁹³

ప్రతిభను చూచి యోర్చలేని శక్తిహీనులను ఎర్రచీరను చూచి బెదురు బఱ్ఱలతో పోల్చి చెప్పిన ఈ శక్తికి గురువు లోకము.

ఒకటిసున్ననుగుడి యున్నప్పు పదిగతు లందుపోలిక మాయనొంది యతడు

తొలుతను బదివేషములజూపు నెవ్వని జాడల జంగమసంఖ్య పెరుగు ⁹⁴

ఒకటి అను అంకె సున్నతో గూడి పదియను అంకె అయినట్లు, భగవంతుడు మాయతోగూడి పదివేషములను జూపెనట.

ఎన్నగగోరనప్పు లభియించును సంపద తాతిబొమ్మకున్

సున్నతపూజమాడ్కి, బెలుచందనుగోరిన రాదులచ్చి. బల్... ⁹⁵

---

91. గజేంద్రమోక్షము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

92. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 32

93. మార్కండేయ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 7

94. గజేంద్రమోక్షము - ఆ.నా.దాసు - పుట - 6

95. సావిత్రీచరిత్ర - పుట - 5

కోరని రాతిబొమ్మకు పూజ కలిగినట్లు, సంపద కోరనప్పుడు కలుగునట. కోరుకొనినపుడు మాసకమ్మకు చన్నులు రానియట్లు సంపద కోరుకొన్నపుడు రాదు. ఈ ఉపమానాలన్ని దాసుగారి మనస్సులో కలిగిన భావనలే. ఒక యథార్థ రామాయణంలోనే దాసుగారు అనేక అనేక ఉపమాలంకరాలు వాడినట్లు తెలుస్తుంది. అందుకే ఉపమా కాళిదాసస్య అన్న విధంగా ఉపమా ఆదిభట్టస్య కొందరు పెద్దలు అనడం జరిగింది.

సొగసైనపురుషుని మగువ చేరుచునుండు పల్లంబు వంక నీర్వాణునట్లు⁹⁶

“తప్పు బయల్వడ్డచొప్పున, నోడిన వెరపునడండ్రుడు వెల్లబాటె

సిరి దొటింగినవాని పరివారమటు సన్న సన్నగజుక్కలు సొగదొడగె”⁹⁷

‘దైవంబుచేత యంతయు మేలె సూచించు దిక్సూచియంత్రంబుదీతి వలెను’⁹⁸

మోద భేదము లొక్కమొగి నెండయున్వాన కలసినయట్లు తమ్మలము చుండు⁹⁹

‘కొప్పు నిలువబడి విప్పినన్ నీలిగా జుల మలారముపోల్కి చెలగునేల’¹⁰⁰

‘రిప్లెక్టరుంబోలె రెట్టిజేయును నైజ మగు తెల్విదీపంబు నంటి విద్య’¹⁰¹

‘సహజగానకవితాశాలిదరిన్ శుష్క శాస్త్రజ్ఞువలె జుక్కసౌరుమాసె’¹⁰²

‘బంతు లెగర్చిన పగిది గాలజ్జతన్ జాతిమూర్చనలొప్ప స్వరముబాడు’¹⁰³

96. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 48

97. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 88

98. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 108

99. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 162

100. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 250

101. మేలు బంటి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 181

102. జానకీ శపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 37

103. దాసుగారు వ్రాసిన హరికథ అను వ్యాసము - ఆంధ్రపత్రిక - సంవత్సరాది సంచిక(1911)

3.4 భాషా విభజన:-

3.4.1. సంస్కృతం :-వీరి గీర్వాణ భాషసామర్థ్యం శ్రీహరికథామృతంలో కనిపిస్తుంది. ఈ హరికథ ప్రారంభంలో సరస్వతి ప్రార్థనతో ప్రారంభమవుతుంది.

శ్లో. మాతః కృపాతరంగిణి! వికసన్నయనామృతోర్మిశీకరణి!

సకలజనమోదకారిణి! శ్రుతిసంచారిణి నమోస్తుతేవాణి! ¹⁰⁴

దశావతారాలను సృష్టి క్రమాన్ని పరిణామానుసారంగా (Evaluation theory) చెప్పడం ఒక విశేషం. సంస్కృత సమాస శబ్దాలంకారాలలో మంచి ఉదాహరణ పడక గదిలో విరాణ్మూర్తిగా ప్రత్యక్షమైన కృష్ణుని చూసి, అలాగే చక్రాక్యింతుడైన బాలుడు ఉద్భవించినంత దాసుగారు స్తుతి పరంగా ఒక దండకం వ్రాసారు ఇందులో 8 అవతారాలను కూడా రచించడం విశేషం.

మీన, కూర్మ, వరాహ, నృసింహ, కుబ్జ, పరశురామ, రామప్రభో కృష్ణ గోవింద మాం పాహి అని వుంది. కృష్ణావతారం 8 వ అవతారం - దేవకికి అష్టమ గర్భం అయితే కృష్ణావతారానికి పూర్వ అవతారాలు చెప్పి ఊరుకొని బౌద్ధ, కల్కి అవతారాలు చెప్పక పోవడం విశేషంగా కనిపిస్తుంది. ¹⁰⁵

ఈ గ్రంథంలో భావానుగుణ్యమైన భాష, సుందరమగు అలంకారాలు, సందర్భోచిత వర్ణనలు దాసుగారి గాన కవితా వైశారద్యాన్ని భాషా పాండిత్యాన్ని వెల్లడి చేస్తాయి. లోకోక్తులు, వేదాంతార్థాలు విజ్ఞానాన్ని నిరూపిస్తాయి. “సహరిర్మే కావ్యమంగీక్రియాత్” అని తన కావ్యాన్ని అంగీకరించమని కోరుతూ “కురుమే కావ్యం సదా నిర్దుష్టం యశోవిశిష్టం” అని శ్రీహరినే తన కావ్యాన్ని నిర్దిష్టంగా చేయమని వేడుకోవడం బట్టి దాసుగారు ఈ గ్రంథాన్ని శ్రీహరికి అంకితమిచ్చినట్లు తెలుస్తుంది. విఘ్నరాజ శారదాంబ స్తవం తర్వాత, దృశ్య కావ్య పద్ధతిలో

---

104. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 2

105.. పురాణ ప్రసిద్ధములైన దశావతారము లివి -

మత్స్యః కూర్మవరాహశ్చ నారసింహశ్చవామనః

రామోరామశ్చ రామశ్చ బౌద్ధో కల్కి మేవచ.

ఈ దశావతారములలో కృష్ణావతారము లేదు. కాని భాగవతమునుండి గల ఏకవింశ త్యవతారములలో శ్రీకృష్ణుడు వింశత్యవతారము.

“ఏకోన వింశతి వింశతి తమంబులైన రామకృష్ణావతారంబులచే

యదు వంశంబున సంభవించి విశ్వంభరా భరంబునివారించె”.

ప్రవృత సభా స్వరూపాన్ని తన గ్రంథమునందు కథానాయకుడయిన శ్రీకృష్ణ మహత్యాన్ని చెప్పి తన నిరహంకారాన్ని తెలియజేసుకోవడం జరిగింది. ఇందులో ప్రహ్లాద చరిత్ర భాగవతంలో నారాయణుని చూడలేని కన్నులు కన్నులు కావు అనే పద్యాన్ని స్ఫురింపజేసే శ్లోకం దాసుగారు రాయడం జరిగింది.

“నశ్రోత్రం విష్ణునాను శ్రవణ విరహితం కింతు మృత్కుడ్యరంద్రం
నేత్రం నాంభోజ నాభగ్రహణ విఫలితం కింతు కాచోపమాన్
వాజ్ఞ ప్రద్యుమ్న సేవా వ్యతికరరహితా కింతు కాకోల ఘోషా
నాన శ్రీకృష్ణభక్తి ప్రతికృత హృదయః కింతు తిర్యక్సమానః”¹⁰⁶
గోవిందనామస్తవనేననిత్యం - హరేఃకథావంశ్రవణేనసాధుః
నృసింహభక్త్యాభువనంసమస్త - మేతస్మైవైవేతివినిశ్చిన్తోతి¹⁰⁷

కేశవ నామాలను కూడా సంకీర్తన రూపంలో గానం చేయడం ఇందులో విశేషం.

విష్ణోనారాయణగోవిందనారసింహకృష్ణ - దోష్టారినాశయమే ధోక్షజగతత్కృష్ణ
మాధవోపేంద్రాచ్యుత-మధుసూధనజ్ఞాన - శ్రీధరపుణ్డరీకాక్ష - త్రివిక్రమప్రమర్షణ
నామనహృషీకేశ - వాసుదేవానిరుద్ధ -దామోదరజనార్దన - త్రాహిమాంసత్సంబద్ధ.¹⁰⁸

తెలుగు హరికథలలో సంస్కృతం ఎక్కువగా వాడబడిన హరికథ మార్కండేయ. దీనిలో

సంస్కృత పదాలే గాక సంస్కృత స్తోత్రాలు కూడా ఉన్నాయి.

నౌమితే చరణసరసిజయుగళే తామరసోద్భవ పాతక నిగళే
కామితజన చయకల్పక తుల్యే యామినీచర హృదయ కఠినశల్యే
భూమీసురపాల వేదలోల సుగుణజాల
వాణీ మనోనుకూల సత్యశీల నిఖిలాశ్రిత జన దయావాల.¹⁰⁹

అలాగే మృత్యుంజయాష్టకంలో మృత్యుంజయ అనే మకుటంతో తెలుగు పదాలు వాడకుండా అష్టకాన్ని రచించారు.

106. శ్రీహరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 6

107. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 84

108. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 83 - 84

109. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 26 - 27

గౌరీ చిత్తసరోజభృంగ! త్రిజగత్యళ్యాణదాపాంగ! సం
సారధ్వాంత పతంగ! మూర్ధవిచలత్ స్వర్గాపగా భంగ! కే
యూర ప్రాప్త భుజంగ! మర్దిత బలోగ్రోద్ధండ మాతంగ! తా
రారాట్పృజ్వలితోత్తమాంగ! లలితార్థస్వాంగ! మృత్యుంజయా.¹¹⁰

సంస్కృతి కృతిని చేర్చి కథా ఔచిత్యాన్ని చూపించడానికి రాముని స్తుతిస్తూ చేసే కీర్తన చక్కని ఔచిత్యాన్ని అందిస్తుంది.

ప. రామచంద్రాయ తేనమోనమో నమోస్తు రాక్షసాంత
కాయతే నమో నమో నమోస్తు.

అ. కామసుందరాయతేనమో నమో నమోస్తు క్షామసుతాధి
పాయతే నమో నమో నమోస్తు.¹¹¹

ఈ యదార్థరామాయణంలో దాసుగారుమొత్తం కొన్ని మార్పులు కనబడతాయి. అలాగే ఈ గ్రంథం మొత్తం మీద 20 సీస పద్యాలు “భక్త మందార భవదూర పరమ పురుష” అనే మకుటంతో రచించడం జరిగింది. అందులో కొన్ని సీస పద్యాలు సంస్కృతంలో కూడా ఉండటం కనిపిస్తుంది. ఆరు భాగాలను కలిపి మొత్తం 20 సీస పద్యాలు ఈ విధంగా ఉన్నాయి.

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6

3 - 2 - 1 - 6 - 7 - 1 - 20 అంతే కాకా ప్రతి భాగం చివర ఒకే మకుటం వ్రాయటం కనిపిస్తుంది.

ఇది శ్రీభారద్వాజస గోత్ర లక్ష్మీనరసాంబా వేంకటచయన కనిష్ఠ
పుత్ర సహజపాండిత్యవిలాస బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞా డాది
భట్ట నారాయణదాస విరచిత యాథార్థ
రామాయణమునందలి శ్రీరామజననము
ప్రథమశ్వాసం సంపూర్ణం.

అనే విధంగా ఆశ్వాసం సంఖ్య, భాగం పేరు మార్పు చేస్తూ ఆరు భాగాల చివర వ్రాయటం జరిగింది.

110. మార్కండేయచరిత్ర - మృత్యుంజయాష్టకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 38

అలాగే - పుట 40, 41, 44, 45, 46 లలో కూడా ఈ అష్టకం రచించడం జరిగింది.

111. యథార్థ రామాయణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 174

3.4.2. అచ్చ తెనుగు:- దాసుగారి అచ్చ తెనుగు కవిత్వానికి నిదర్శనం గౌరప్ప పెండ్లి హరికథ. ఈ కావ్యంలో సామాన్యమైన ఛంధస్సు ఉపయోగిస్తూ, గాన యోగ్యమైన కీర్తనలు గూడా కూర్చడం జరిగింది. ఛందోరీతులను అచ్చ తెనుగున రాయడం వారి తెనుగు భాషాభిమానానికి అద్దం పట్టాయని చెప్పవచ్చు. అందులో దేశి, మార్గి ఛందాలలో దేశీ ఛందాలే ఎక్కువగా కనబడతాయి.

ఛందోరీతి	అచ్చ తెనుగు
1. మత్తకోకిల	1. గండు కెంపు కంటి
2. మత్తేభవి క్రీడితం	2. ఏనుగు చెఱలాట
3. శార్దూల విక్రీడితం	3. బెబ్బులి చెఱలాట
4. ఉత్పలమాల	4. కలపదండి
5. చంపకమాల	5. తుమ్మెదకంటు
6. కందం	6. మూపు
7. దండకం	7. రెట్టింపు దండము
8. వచనం	8. మాట

ఈ కబ్బంలో మొత్తం 20 రకములైన రాగాలలో 24 పాటలు కూర్చడం జరిగింది. ప్రతి కీర్తన ఒక సీసం, గీతం, కందం, వృత్తంలో ఏదో ఒకటి అనుసరించడం విశేషం. వృత్తానుప్రాస, అంత్యానుప్రాస మొదలగు శబ్దాలంకారాలు ఉపమ మొదలైన అర్థాలంకారాలు ప్రయోగించడం సందర్భోచితంగా కనబడుతుంది.

శబ్దాలంకారం :-

1. కరము కనికరమనే - పుట 8 లోని
2. గిత్త తత్తడిఱేడకుత్తుక కందువాడ - పుట 16 లోను కనబడతాయి.
వలదు కలదు నోము - పెన్నడకు దాళలేము
నిలుపుము నీకాన్పు - నింగినేల పెన్పు
ఈవెయూచముట్టు - నీకేలయిట్టినిట్టు
కావుమెట్టు పట్టి - నీకాక కట్టిపెట్టు.

అర్థాలంకారాలు:-

1. నిప్పుల కుప్పయ్యెనేయలరుల పాన్పు - పుట 10
2. నీవునన్నించునీ - పుట 10
3. నిండు జాబిలి వంటి - పుట 21
4. గుబ్బలితేని కిన్నుట్టిన - పుట 12 లోను కన బడతాయి.

3.4.3 మిశ్రభాష:- వీరి శ్రీహరికథామృతం (సంస్కృతం) గౌరప్ప పెండ్లి (అచ్చ తెనుగు) కథలు తప్ప మిగిలిన హరికథల్లో మిశ్రభాష వాడటం కనిపిస్తుంది. దాసుగారు యవ్వనంలో సంస్కృత భాష పై మక్కువతో హరికథామృతాన్ని, మధ్యవయుసులో మిశ్ర భాషా కావ్యాలను, హరికథలను, తన 80 వ ఏట అచ్చ తెనుగు హరికథను రచించడం బట్టి వారి భాషాభిమానం సంస్కృతం నుండి మిశ్రభాషకు, మిశ్రభాష నుండి అచ్చ తెనుగుకు మారినట్లుగా రచనా విధానం వారి రచనా కాలాన్ని బట్టి తెలుస్తుంది.

3.5 అన్యభాషా పదాలు:- దాసుగారు వారి రచనల్లో అన్యభాషా పదాలను వాడటం జరిగింది. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలో కొన్ని చోట్ల చంద్రమతిని తారమతి అని సంబోధించడమే కాకుండా, మార్కెట్టు, బ్రాంది, బీపు, ఏబిసీలు, ప్రొఫెసర్లు, ప్లీడర్లు మొదలైన ఇంగ్లీషు పదాలు వాడటం ఒక విచిత్రమైన అంశం. ఇంద్రసభలో సత్యప్రసక్తి సందర్భంలో హరిశ్చంద్ర ప్రస్తావన వచ్చినపుడు..

“ఒడిగల బిడ్డంగానక నడలుచు నూరెల్ల వెదకునట్టులు”

విశ్వామిత్రుడు వశిష్టుని ఆక్షేపించే సందర్భంలో

“తలుపు ద్వార బంధములేక తాటించెదవా నీ నాల్క?”

విశ్వామిత్రుడు అవహేళన చేసెడి వశిష్టుని తాను మెచ్చదగింది.

“ఎద్దు మంచమెక్కినట్టు - లెనసెతివా బ్రహ్మఋషిత్వము?”

అనే లోకోక్తులు వాడటం జరిగింది.

ఈ కృతిలో కొన్ని సామెతలు...

“పాము చావదు పగులదుకఱ”

ప్రజలు క్రూర మృగ బాధ సహించలేక హరిశ్చంద్రునితో విన్నవించే సందర్భంలో

“తంట మారిదయ్యెమేదోయున్నది”

మాలెతలను తిరస్కరించి రాజ్యమిస్తానని అనగా వారి బాధ తెలిపిన తీరు

“లోన గొరివిపెట్టిపై నీరు చల్లునట్లు”

హరిశ్చంద్రుడు సందిగ్ధావస్థలో ఉండగా చంద్రమతి మాట సాయంచేసిన సందర్భంలో “పుట్టించిన వాడు పూరిమేపునా” వెనకటి వైభవాన్ని ప్రస్తుత స్థితితో పోల్చినపుడు “నేతి బీరకాయ వలె ఉన్నది” రాజ్యం పోయి బానిసత్వం కూడా తోడు అయినపుడు “గోరుచుట్టుపై రోకలిపోటు” ఈ విధంగా వాడటం జరిగింది.

గౌరప్ప పెండ్లి హరికథను అచ్చ తెనుగులో రచింపబడినప్పటికీ అన్య దేశీయమైన పదాలు ఒకటి రెండు కనబడతాయి. ఉ.దా. గులాము, కుర్చీలు.

ఇందులో జాతీయాలు, సామెతలు అచ్చ తెనుగు గొప్పతనాన్ని చూపించడానికి ఎంతో ఉపయోగపడ్డాయి.

ఉ.దా. 1. కన్నయా బిడకు పెనిమెటినొదునా	- పుట - 10
2. తల్లికి మగడు	- పుట - 11
3. బ్రతుకున నాడు దానికన్నపూటమేది	- పుట - 12
4. పండని యింటికి నిప్పురాయిడివలె	- పుట - 11
5. కాలితో కలదుకొని కైతోజుట్టుకో	- పుట - 13
6. పొత్తిటిలో బిడ్డ నంగడిలోన వెదకునట్లు	- పుట - 14

వాడుక పదాలు:- పాలుపోవు, కన్నులగట్టు, గొంతెమ కోరిక, నోయు పంట, మునుపటి వాలకము - అచ్చిక బుచ్చికలాడు - నంగనాచి - కన్నవారలు - కంటతడిపెట్టి మొదలగునవి అనేకం ఇందులో వాడడం జరిగింది.

సంస్కృత పదాలకు తెలుగు మాటలు వాడటం కూడా ఇందులో విశేషం.

1. అష్టమూర్తి	- ఎన్నిదిరెళ్ల మంగులవేల్పు
2. గిలగళుడు	- కుత్తుక కందు
3. దిగంబరుడు	- అంగమొలమేల్పు
4. గంగాధరుడు	- కడలి మిసిమి తాల్పు
5. ముక్కంటి	- బేసికంటి
6. పంచముఖుడు	- ఇరున్నాడు నోళ్లొప్పువాడు.

కనబడతాయి

3.6 పాత్ర పోషణము:- పాత్రలు రసమునకు ముఖ్యాలంబనములు. కవి లోకమునకు పెట్టెడి ఆనంద భీక్షకు ప్రధానాధారములు. ఒక్క పాత్రనైనను లోకములో సీవముగ నిల్చగల్గినచో కవి కృతార్థుడైనట్లే. సజీవపాత్ర నిర్మాణ దక్షత మహాకవులను వరించు విషయము. పాత్ర నిర్మాణము బొమ్మగీచినట్లు స్పష్టముగా చిత్రించుట మహాశిల్పులగు కవులకు కలము పట్టగనే కౌగలించుకొను కౌశలము.

సజీవపాత్ర సాక్షాత్కారమునుకై కవితోపాసకులు సామాన్యముగా పఠించు మంత్రములు నాలుగు.

1. పాత్రచేయు సంభాషణము, 2. పాత్రయొక్క చేష్టలు
3. ఈ పాత్రను గుర్చి ఇతర పాత్రలు తచేయు సంభాషణములు,
4. కవితానై చేయు వర్ణనలు.

ఈ పాత్రలు రెండు రకములు, పురాణేతిహాసములలో ప్రసిద్ధములైన పాత్రలు, నూతనముగా కవిచే కల్పింపబడిన పాత్రలు, ఈ పాత్ర క్రొత్త పాత్రలను గ్రంథములందు ప్రవేశ పెట్టునపుడు కవులకు కొన్ని సాధక బాధకములున్నవి.

ప్రాత పాత్రలు సమయ పరిపాలితములు. కాబట్టి తన గ్రంథములో ప్రవేశ పెట్టునపుడు కవికి స్వేచ్ఛయుండదు. కనుక ఆ ప్రాత పాత్రలను గ్రహించునపుడు క్రొత్తకవి పాత్రల స్వభావలక్షణమున కతిచారముగా వర్ణింపరాదు. అవసరమైనచో స్థాపితమైన ఆ స్వభావమును ప్రకాశవంతము చేయుటకు భాసాదులవలె చిన్న చిన్న మార్పులు చేయవచ్చును. ఆ మార్పులు పరమార్థ భంజకములు మాత్రమే కారాదు. ప్రాత పాత్రల యెడల క్రొత్త కవికి పాత్రచిత్రణాధికారముండదు. పాత్రపోషణాధికారము మాత్రమే యుండును.

క్రొత్త పాత్రల విషయమున కవి సంపూర్ణాధికారి. ఆ క్రొత్త పాత్ర ఆ కవి సొంతసొమ్ము, అతని ఇచ్చానుసారముగా చిత్రింపవచ్చును.

దాసుగారి గ్రంథములో సమయ పరిపాలితములైన ప్రాత పాత్రలే ఎక్కువ.

దాసుగారి హరికథల్లో పాత్ర పోషణకు ఒక చక్కని ఉదాహరణ:- భీష్మ ప్రతిజ్ఞను శ్రీదాసుగారు భీష్మచరిత్ర హరికథలో ఎట్లు చేయించుచున్నారో పరిశీలింపుడు..

రాలనీ చుక్కలు కూలనీ కులగిరు

లిల గ్రుంకనీ వార్ధులింకిపోని

ఆకస్మికముగ సూర్యాచంద్రముల్ గతుల్

దప్పనీ జగమెల్ల దల్లడిని

పిడుగులు కురియనీ పెటిలి బ్రహ్మాండముల్

పేలాలపోలిక బేలిపడని

ప్రళయము పెట్టనీ బైరవుండు త్రిశూల

ధరుడై ఫాలనేత్రము తెరువని

యేదియెట్లైన గాని యెక్కింతయైన

నాప్రతిని తప్పిపోవదు నమ్మవలయు

అఖిల పావని నాతల్లి యయ్యెనేని

ధర్మమెప్పుడు నా తండ్రి తప్పడేని. ¹¹²

భీష్ముని స్థిరసంకల్పమును హరికథా కథనవేళ సంగీతాత్మకముగా పాడుటకు అనువైన శైలిలో దాసుగారు ఈ పద్యమును చక్కగా వ్రాసిరి.

ఈ విధముగ పాత్రల జీవలక్షణమెరిగి వానిని ఔచిత్యానుపానముతో రచనావిన్యాసాషధముతో పునర్జీవితములుగ జేయుట ఈ హరిదాసునకు నిత్యానుష్ఠానము.

ఈ విధంగా దాసుగారు సాహిత్యం, హరికథల్లో అలంకారాలను, అన్యభాషా పదాలను, వర్ణన, వచన రచనలను చేసి వారి కావ్యాలకు ప్రత్యేకతను సుస్థిర స్థానాన్ని కల్పించుకున్నారు.

---

112. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 12

* * *

అధ్యాయం - 4

దాసుగారి హరికథల్లో సంగీత విశిష్టత

అధ్యాయం 4

దాసుగారి హరికథల్లో సంగీత విశిష్టత

4.1	సంగీతాంశాలు	134
4.2	తాళాంశాలు	137
4.3	జనక రాగాలు	139
4.4	జన్య రాగాలు	149
4.5	హిందుస్తానీ రాగాలు	163
4.6	జానపద రాగాలు	164
4.7	అపూర్వ రాగాలు	166
4.8	తాళాలు, జాతులు	166
4.9	గతులు, యతులు	167
4.10	సంగీత ప్రదర్శనా విధానం - హరికథ	169
4.11	సంగీత విశిష్టత గల కీర్తనలు	172

దాసుగారు హరికథల్లో ప్రదర్శనలోనే కాక రచనా విధానంలో కూడా సంగీతానికి అతి ప్రాముఖ్యతను ఇచ్చి అనేక రాగ తాళాలను వాడటం జరిగింది. వాటిలో ప్రస్తుతం వాడుకలో లేని రాగాలతో పాటు జన్య రాగాలు, జనక రాగాలు, జానపద రాగాలు, హిందుస్థానీ రాగాలు, చొప్పించడం విశేషం. అలాగే సప్త తాళాలను జాతి, గతి యతులతో విశేషంగా రచించి హరికథా ప్రదర్శనకు స్పష్టమైన రూపాన్ని కల్పించిన వాగ్గేయకారులు దాసుగారు. వారి హరికథల్లో ప్రదర్శనా రంజనకు సందర్భోచితమైన రాగాలను ఎన్నుకొని ఆ యొక్క పాత్రలకు, సన్నివేశాలకు గల ప్రాముఖ్యతను వీరి సంగీతం ద్వారా నిరూపించుకున్నారు. వీరి హరికథల్లో సంగీత విశేషాలను ఈ అధ్యాయంలో చర్చించడం జరిగింది.

4.1 సంగీతం విశేషాంశాలు:- 'సద్యః ఫలం తుసంగీతమ్' సంగీతం అంటే 'సమ్యక్ గీతం'. 'గీతం వాద్యం. తథా నృత్యం చత్రయం సంగీత ముచత్య' అని సంగీతరత్నాకరోక్తి. దానిని త్రౌర్యత్రిక కళ అంటారు.¹

మార్గదేశీ భేదాలతో సంగీతం 2 రకాలు. -- (సంగీత - దర్పణం)²

భరతాది మునులు పరమ శివుని సముఖంలో ప్రదర్శించినది మార్గ సంగీతం గానూ³

ఆయా దేశాలలో జనరంజనకు చేయుబడు గానమును, వాయించు వాద్యమును, చేసేనాట్యాన్ని దేశీ సంగీతం అంటారు.⁴

నాదం వలన అక్షరం, అక్షరం వల్ల శబ్దం, శబ్దం వల్ల వ్యవహారం కలుగతోంది.⁵

నాదంక్ర మంగానాభియందు అతిసూక్ష్మ మై, హృదయంలో⁶

1. మార్గదేశీ విభాగేన సంగీతం ద్వివిధం మతం - (సంగీత దర్పణం)

2. సంగీత దర్పణం

3. సంగీత రత్నాకరం --- శారంగ దేవుడు

యో మార్గితో విరించాద్వైః ప్రయుక్తో భరతాదిభిః దేవస్య పుత్ర శృంభోర్నియతా హృదయ ప్రదః

4. సంగీత రత్నాకరం --- శారంగ దేవుడు

దేశదేశ జనానాం యద్ధృః చ్యాహృదయ రత్నాకం. గానంచ వాదనం నృత్యంతద్దేశీ త్యభిధీయతే.

5. సంగీత రత్నాకరం --- శారంగ దేవుడు

గీతం నాదాత్మకం వాద్యం నాదవ్యక్త్య ప్రశస్యతే తద్వయానుగతం నృత్యం నాదాదీన మతస్త్రయం ||

6. సంగీత రత్నాకరం --- శారంగ దేవుడు

నాదోతి సూక్ష్మం : సూక్ష్మశ్చ పుష్టో పుష్టశ్చ క్రితిమః ఇతి పంచాధి చాక్ ధతే పంచస్తానా స్థితః క్రమాత్ ||

సూక్ష్మ మై, కంఠమున పుష్టమై, శిరమున ఆపుష్టమై, ముఖంన కృత్రిమమని చెప్పవచ్చు'
“నాదం”

‘న’కారము ప్రాణమని, ‘ద’కారం అగ్ని అని -- ప్రాణాగ్నుల సంయోగమే నాదం అని
చెప్పి. దీనిని శృతి గానము

“శ్రూయస్తే ఇతి శృతయః”

- శ్రోత్రానికి దిగునది శృతి.

ఆభరణనములేనిది, స్వరూపమాం చేత వినబడుచున్నది ధ్వని శ్రుతి అని చెప్పెను.⁷

గీత వాద్య, నృత్యాలు దేనిచే ప్రకాశించ బడతాయో. అవి “తాళాలు”. అని
పిలువబడుతాయి. అని తల ప్రతిష్ఠాయాం అనే ధాతువును బట్టి ‘తాళ’ అనే శబ్దం పుట్టింది.⁸ ఈ
తల అనే ధాతువు ప్రతిష్ఠార్థకమ గుటచే గీత, వాద్య నృత్యాలు తాళంలో ప్రతిష్ఠితమైనది.
శ్రుతిలయలు రెండు సంగీతానికి ఆయువుపట్టు. అందుకే “శ్రుతిర్మాతా లయపితః” అని పెద్దలు
చెప్పారు.

శంకరుడు ఆధిదేవతగా ‘తకరాము, శక్తి ఆధిదేవత లకారము చేరి తాళ శబ్దమై పుట్టినది.

శంకరుడు, తండ్రీలయ, శక్తి, - తల్లి - శృతి వారి ఇరువురి వల్ల

వచ్చినదే - తాళం - అని చెప్పవచ్చు!

---

7. నకారం ప్రాణ నామానం దకార మనలంవిదుః ! జతః ప్రాణాగ్ని సంయోగాత్తన నాదోభిధీయతే ||

సంగీత రత్నాకరం - శారంగ దేవుడు

8. స్వరూప మాత్ర శ్రవణాన్ని దో రణనంవినా

శృతి రిత్తుతే భేదాస్త స్యాద్యా వింశతిర్మతాః

సంగీత రత్నాకరం - శారంగ దేవుడు

9. తాళస్తల ప్రతిష్ఠాయా మితి ధాతోర్లజస్మృతః ।

గీతం వాద్యం తథా నృత్యం యతస్తాలే ప్రతిష్ఠితమ్ ||

సంగీత మార్తాండం - తాళాధ్యాయం. - పుచ్చావేంకట సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి

10. తకార శృంకరః ప్రోక్తో లకార శ్మక్తి రుచ్యతే!

శివశక్తి సమామోగాత్తాళనా మాభిధీయతే ||

సంగీత మార్తాండం - తాళాధ్యాయం. - పుచ్చావేంకట సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి.

కర్ణాటక సంగీతంలో ముఖ్యంగా ద్వాదశ స్వరస్థానాలగా చెప్పబడినవి. స్వరములు 7 అయినా స్వరస్థానాలు 12. వాటికి మరో నాలుగు స్వరస్థానాలు తర్వాత కాలంలో చేర్చబడి షోడశ స్వరస్థానాలుగా ఏర్పడ్డాయి.

1.	స	షడ్జమము	స
2.	రి ₁	శుద్ధరిషబము	శు రి
3.	రి ₂	చతుశ్రుతి రిషభము	చ రి
4.	గ ₁	సాదారణ గాంధారం	సా గ
5.	గ ₂	అంతర గాంధారము	అం.గ
6.	మ ₁	శుద్ధ మధ్యమము	శు.మ
7.	మ ₂	ప్రతిమధ్యమము	ప్ర.ము
8.	ప	పంచమము	
9.	ద ₁	శుద్ధ దైవతము	
10.	ద ₂	చతుశ్రుతి దైవతము	
11.	ని ₁	కైసికి శిషాదము	
12.	ని ₂	కాకలి నిషాదము.	

అయితే కటపయాది సంఖ్యాసూత్రానికి సరిపోవుటకు గానా మరో నాలుగు స్వరాలను వేంకటముఖి మరి కొందరు పెద్దలు ఏర్పరిచిరి.

13.	రి ₃	షడశ్రుతి రిషభం	ష రి
14.	గ	శుద్ధ గాంధారం	శు.గా
15.	ద	షడ్శ్రుతి దైవతం	ష.దై
16.	ని	శుద్ధ నిషాదం	శు.ని

ఈ 16 స్వరాలలో వివిధ సమీకరణాలతో కొన్ని రాగాలు ఏర్పడినవి. అవి జనక రాగాలు జన్యరాగాలుగా రూపొందాయి. జనక రాగాలను మేళకర్త రాగాలుగా, వాటి అనుబంధం రాగాలను జన్యరాగాలుగాను గుర్తించడం జరిగింది.

పై విషయంలో కూలంకష ప్రజ్ఞ ఉండి, తనదైన ఘక్కిలో అర్థవంతంగా, రసవంతంగా సాహిత్యరచనకు ధీటుగా సంగీత రచనచేసి, దానికి సంబంధించిన శృతి లయలను అద్భుత రీతిలో ప్రదర్శించిన వ్యక్తి శ్రీ నారాయణ దారుగారు. వారి సంగీత రచనా విశిష్టత వారి హరికథల్లో నూ ఇటు సంగీత ప్రాధాన్య గ్రంథాలలో తెలియవస్తుంది.

హరికథల్లో తన సంగీత శాస్త్ర పాండిత్యాన్ని తెలియ చేస్తూ అందరి వలె కొన్ని ముఖ్యమైన ప్రముఖమైన రాగాలను సర్వజన సామాన్యమైన రాగాలను మాత్రమే ఎంచుకోకుండా అతి క్లిష్టమైన రాగాలను మేళకర్త రాగాలన్నిటిని వాడుతు జన్యరాగాలు కూడా వాడడం జరిగింది.

కర్ణాటక సంగీత శాస్త్రంలో అతి ప్రధానమైన రాగాలు 72 మేళకర్తలు. శుద్ధ మధ్యమముతో 36 రాగాలు, ప్రతి మధ్యమంతో 36 రాగాలు ఉన్నాయి.

మొదటి శుద్ధ మధ్యమ మేళకర్తలు 36 రాగాలను - ఆరురాగాలకు ఒక చక్రం చొప్పున $6 \times 6 = 36$ రాగాలుగానూ,

అదే విధంగా ప్రతి మధ్యమ రాగాలు 36 - 6 చక్రాలలో 6 రాగాలను నిబంధించి $6 + 6 = 12$ చక్రాలగానూ పొందు పరచబడ్డాయి. (చూ. 137ఎ, 137బి)

35 రాగాలు వాడటం జరిగింది.

శుద్ధ మధ్యమ రాగాల నుండి - 16 మేళకర్తలు

ప్రతి మధ్యమ రాగాలనుండి - 19 మేళకర్తలు

వాటిలో ఒక్క జానకీ శపథం అనే హరికథలో మొత్తం - $16 + 19 = 35$ మేళకర్తల రాగాలను దాసుగారు వాడడం జరిగింది. ఈ విధంగానే తాళలు కూడా సప్తతాళాలు పంచజాతులతో వారి రచనల్లో సంగీతానికి తోడై ఆయా సందర్భాలను బట్టి గతి, జాతి విధానం వల ప్రదర్శనా సౌలభ్యత, అందం కనబరచే అవకాశం హెచ్చుగా ఉంటుంది.

4.2 తాళాంశాలు:-

ధృవో మర్య రూప కశ్చ ఝంపాత్రిపుట ఏవచ ।

అట తాళేకతాళశ్చ సప్త తాళ క్రకీర్తి తః

ధృవ - 14 మర్య - 10 రూపక - 6

ఝంపె - 10, త్రిపుట - 7, అట - 14 ఏక - 4

ఇవి అన్ని సమ విషమ భేదాలతో 5 జాతులుగా ఏర్పడ్డాయి.

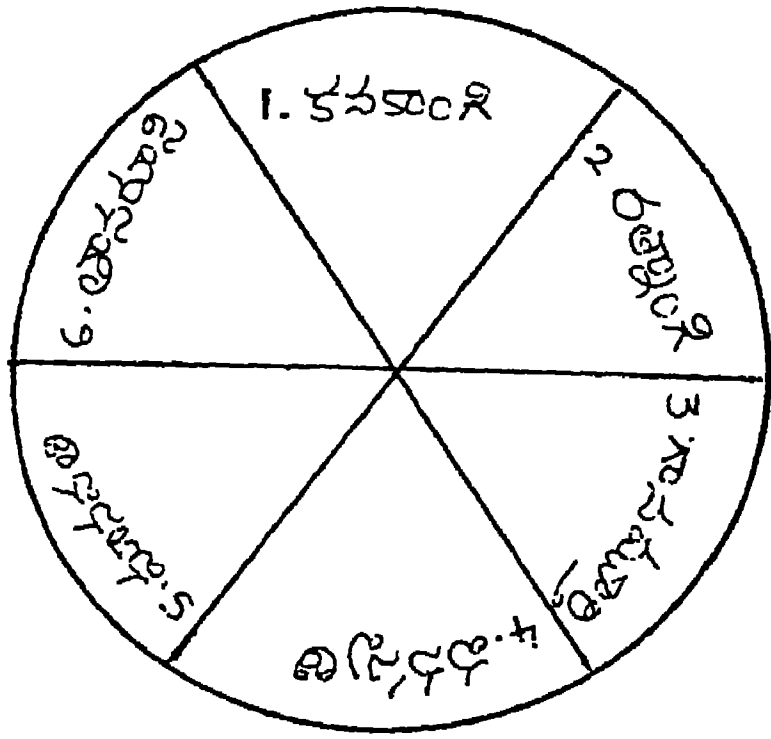
$2 + 2 = 4$ సమ ; అనియు,

$2 + 3 = 5$; $3 + 4 = 7$ విషమ అని రెండు విధాలు.

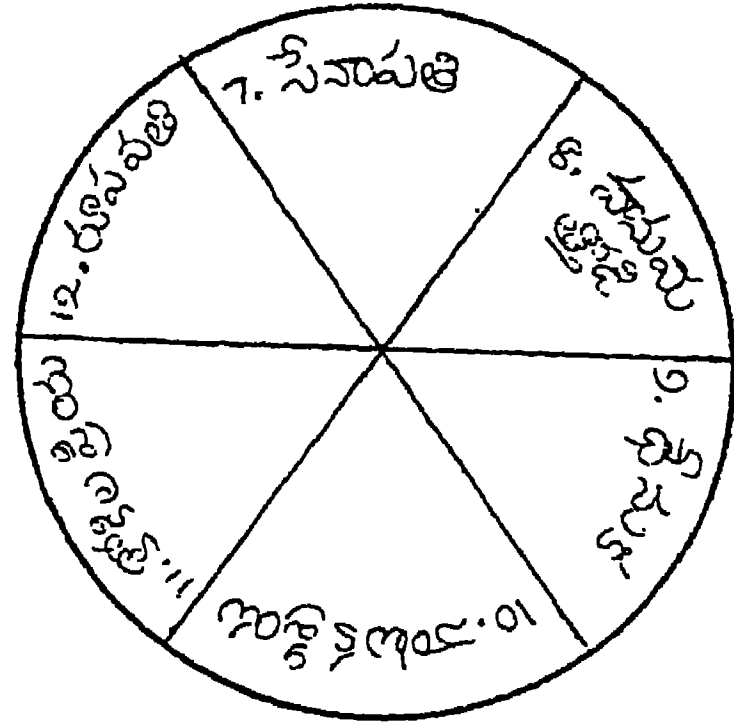
72 మేళకర్తలు

1. ఇందుచక్రము

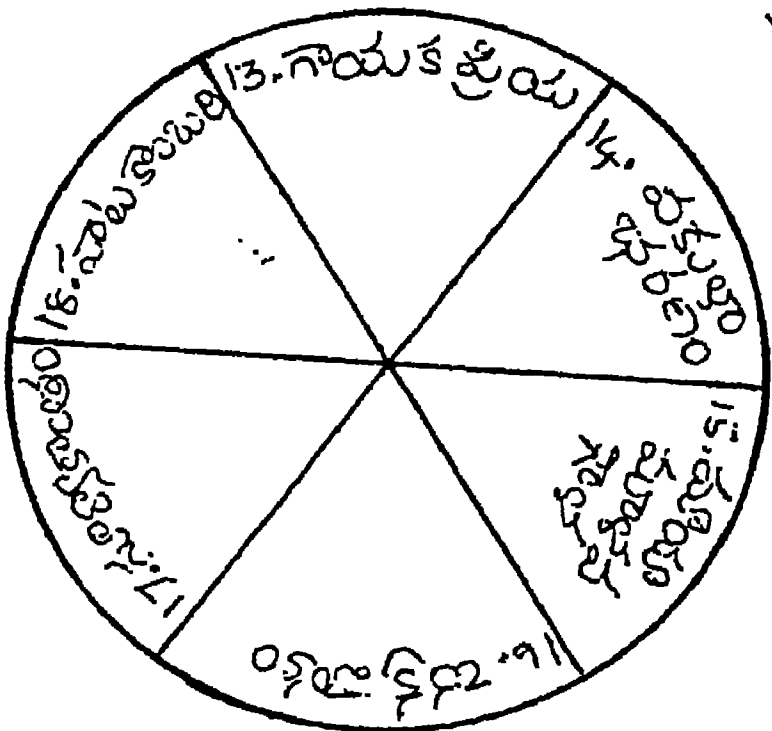
1. ఇందుచక్రము

2. నేత్రచక్రము

2. నేత్రచక్రము

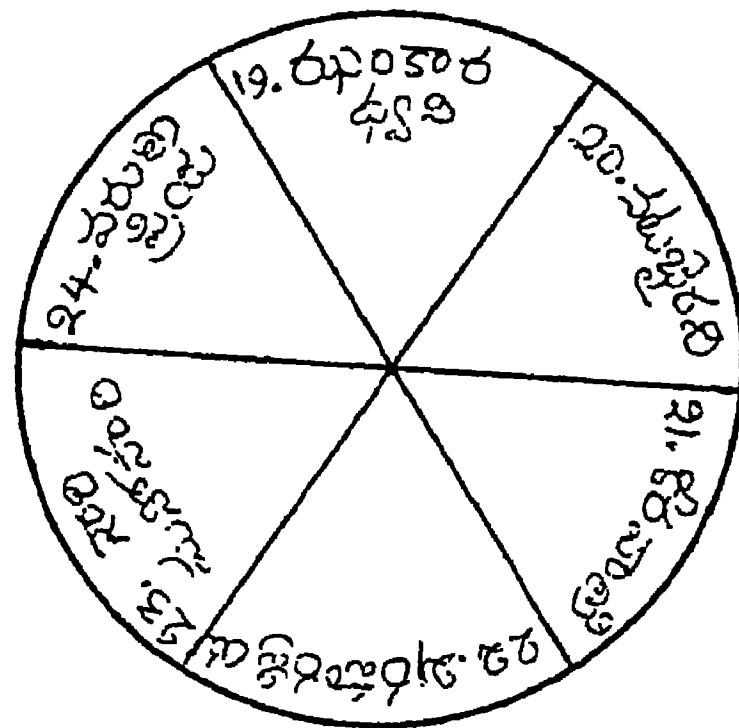
3. అశ్విచక్రము

అశ్విచక్రము

1. దక్షిణ
2. ఆహవనీయ
3. గార్వపత్న

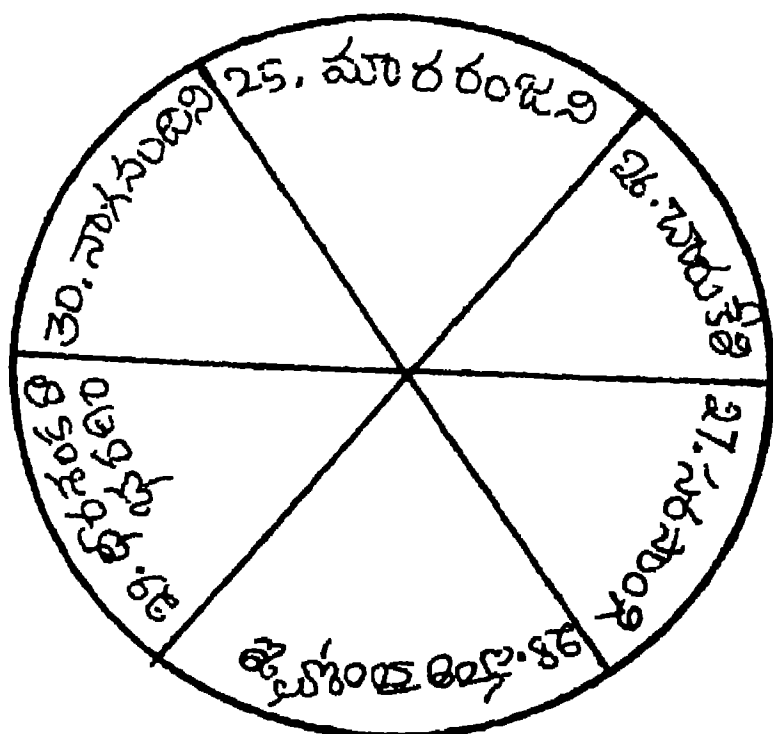
4. వేదచక్రము

నాట్యవేదము

1. ఋక్
2. యజుర్
3. సామ
4. అథర్వ

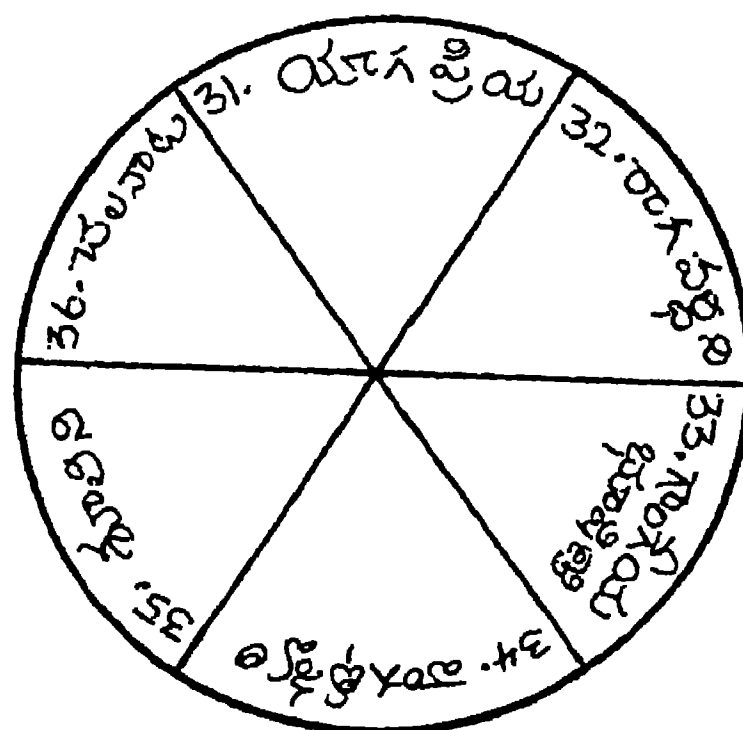
5. బాణచక్రము

పంచబాణాలు

1. అరవిందము
2. అశోకము
3. చూడము
4. నవమల్లకము
5. నీలారత్నము

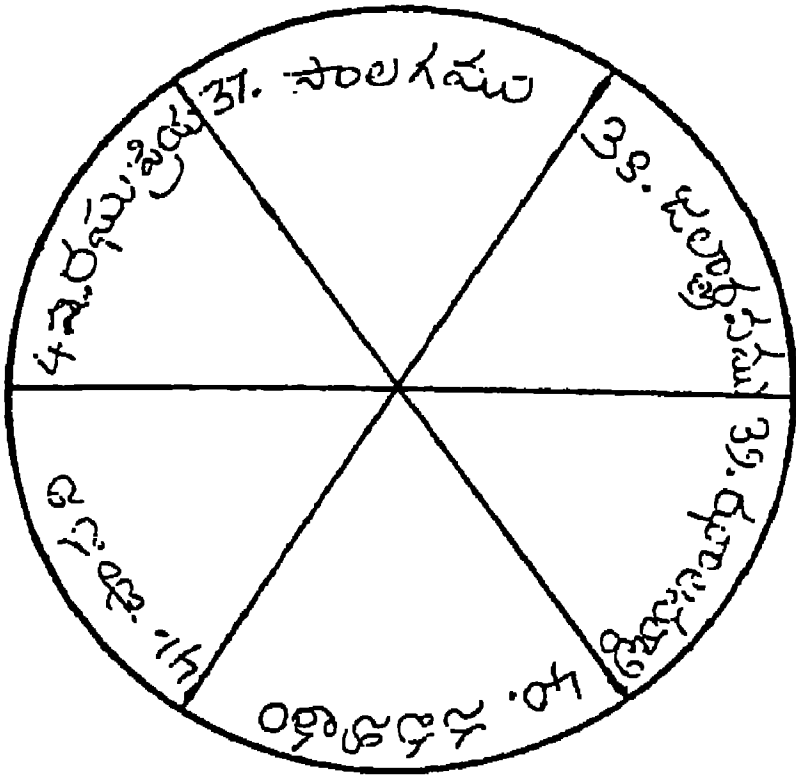
6. ఋతుచక్రము

ఆరు ఋతువులు

1. వసంత
2. గ్రీష్మ
3. వర్ష
4. శరత్
5. హేమంత
6. శిశిర

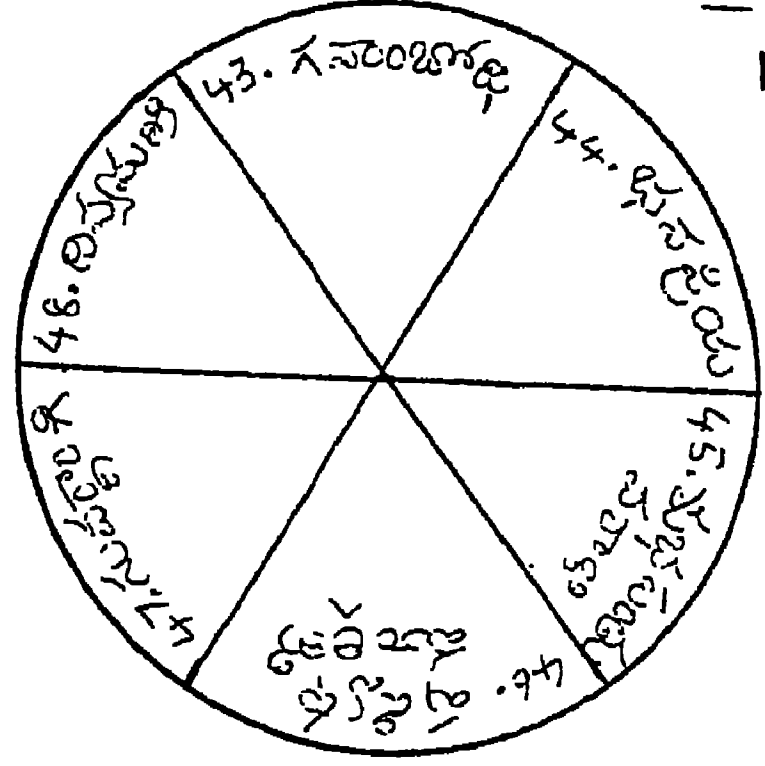
7. ఋషి చక్రము

సప్త ఋషులు

1. సౌతమ
2. భరద్వాజ
3. విశ్వమిత్ర
4. జమదగ్ని
5. వశిష్ట
6. కాశ్యప
7. అత్రి

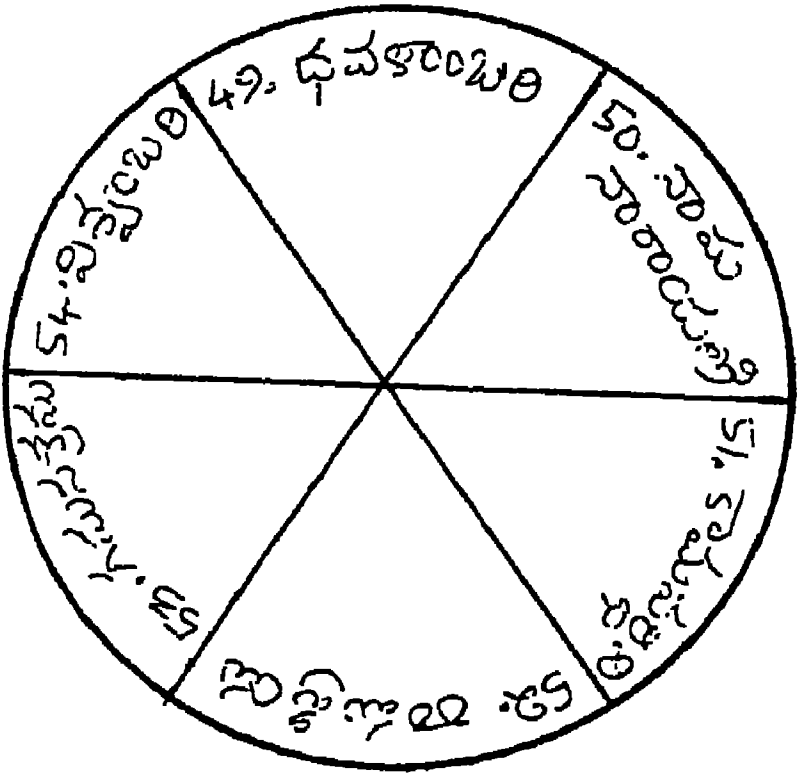
8. వసుచక్రము

అష్ట వసువులు

1. ఆప
2. ధృవ
3. సాగము
4. ధర
5. అనిల
6. తనల
7. ప్రహర
8. ప్రహర

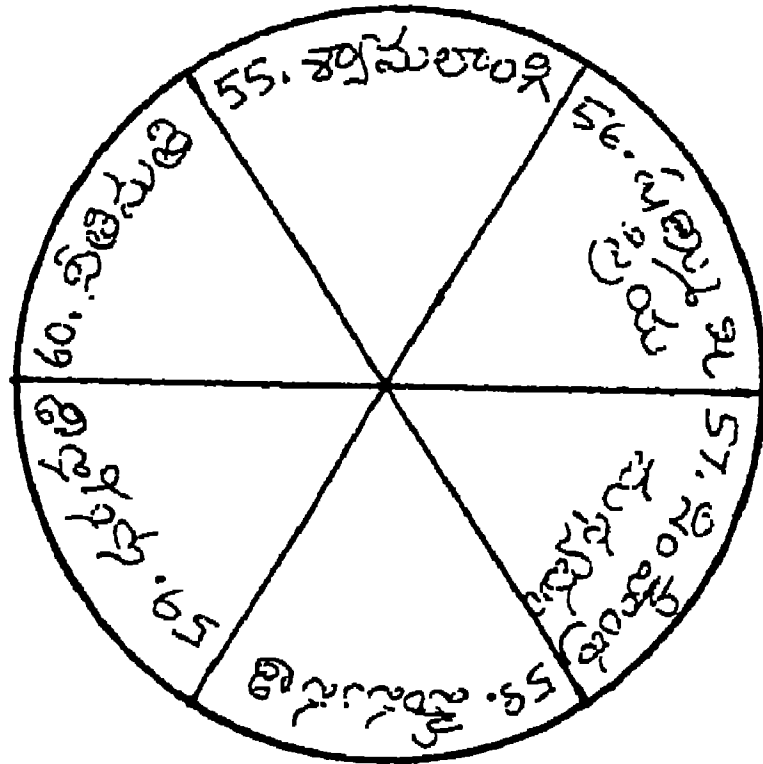
9. బృహ్మ చక్రము

నవ బ్రహ్మలు

1. అంగీరస
2. అత్రి
3. కాశ్యప
4. పులస్త్య
5. పులః
6. భృగు
7. మలీచి
8. వశిష్ట
9. దక్ష

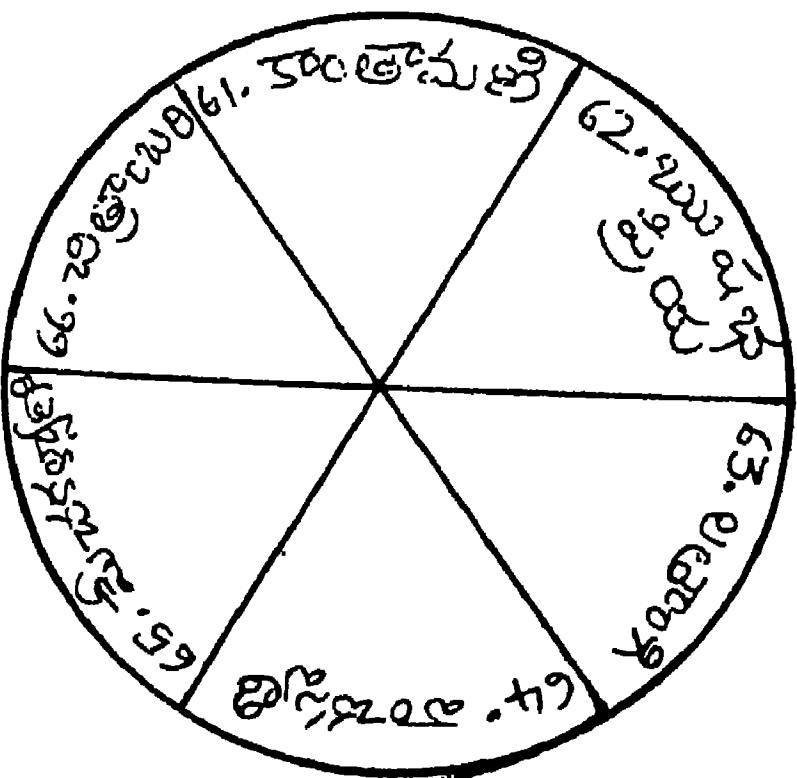
10. దిశి చక్రము

దశ దిశలు

1. తూర్పు
2. పడమర
3. ఉత్తరం
4. దక్షిణం
5. ఆస్థియం
6. నైఋతి
7. వాయువు
8. ఈశాన్య
9. భూమి
10. ఆకాశం

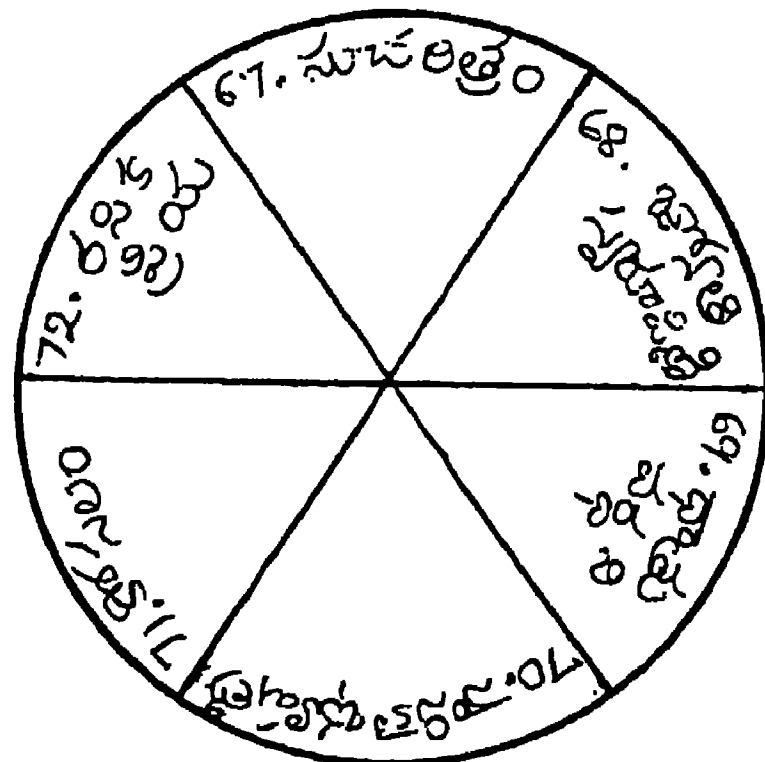
11. రుద్ర చక్రము

వికాద శరువులు

1. అజ
2. వికపాద
3. అమృతము
4. త్వష్ట
5. రుద్ర
6. మర
7. శంఖు
8. త్రయంబక
9. అపరాజిత
10. ఈశాన్య
11. త్రిభువన

12. ఆదిత్య చక్రము

ద్వాదశ ఆదిత్యులు

1. మిత్ర
2. రవి
3. సూర్య
4. భాను
5. భగ
6. పుష
7. మిరభా
8. మలీచ
9. ఆదిత్య
10. సవిత
11. ఆర్య
12. భాను

-తాళము ఎరుగని వాడు గాయకుడు కానీ, వాదకుడు కానీ కాలేడు. తాళానికి యతి, పాణి, లయలు ముఖ్యాంగాలు. “సంగీతానికి” కొలబద్ధ తాళం. ¹¹

చతురస్ర త్రిశ్ర ఖండ సంకీర్ణ మొదలైన జాతులు ఐదుగా చెప్పబడ్డాయి. ¹²

35 తాళముల పట్టిక

తాళం జాతి	ధ్రువ 1011	మత్యం 101	రూపక 01	ఝంపె 1U 0	త్రిపుట 100	అట 1100	ఏక 1
4 చతురశ్ర	14 శ్రీకర	10 సమ	6 పత్తి	7 మధుర	8 అది	12 లేఖ	4 యాన
3 తిశ్ర	11 మణి	8 సార	5 చక్ర	6 కదంబ	7 శంఖ	10 గుప్త	3 సుధ
7 మిశ్ర	23 పూర్ణ	16 ఉదీర్ణ	9 కుల	10 సుర	11 లీల	18 లోయ	7 రాగ
5 ఖండ	17 ప్రపూణ	12 ఉదయ	7 రాజ	8 భణ	9 దుష్కర	14 విదళ	5 రత
9 సంకీర్ణ	29 భువన	20 రావ	11 బిందు	12 కర	13 భోగ	22 ధీర	9 వసు

1. యస్మై తాలం నబూనా తినసగా తాన వాచ కః!|
అంగభూతా హి తాలస్య యతి పాణి లయాదయః||
నాట్య శాస్త్రం తెలుగు - పి.యస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం 3! పుట- 350
2. చతుర శ్రత్యశ్య ఖండ సంకీర్ణ జాతయః|
ధృవాదయో జాతి భేదైః ప్రత్యేకం పంచపంచ|
చతురశ్రో ధృవో మత్యో రూపక స్వేక తాళక
త్రిశ్ర త్రిపుట కశ్చైవ మిశ్ర ఝంపేన జాతయః
ఖండ జాతట తాళస్య చతుర్వర్ణి విధమతే
సప్తతాళ లఘుర్జాతి లక్షణం శృణు శమ్కరీ ||
సంగీత మార్తాండం - తాళా అధ్యాయం - పుచ్చా వెంకట సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి

సప్తతాళాలు 5 జాతుల భేదాలచే 35 తాళాలుగా ఉన్నవి.

1. ధృవ తాళం	-	చతురశ్ర జాతి
2. మర్య తాళం	-	చతురశ్ర జాతి
3. రూపక తాళం	-	చతుర శ్రజాతి
4. ఝంపె తాళం	-	మిశ్ర జాతి
5. త్రిపుట తాళం	-	త్రిశ్ర జాతి
6. అట తాళం	-	ఖండ జాతి
7. ఏక తాళం	-	చతుశ్ర జాతి

భిన్న రాగాలతో విభిన్నతాళాలతో వారు చేసిన రచనా విధానం, ప్రదర్శనకు సాగుకాలం కావడకు కాకుండా నిజమైన కళా కారుని ప్రపంచానికి చూపడం కూడా జరిగింది.

4.3. జనక రాగాలు:- దాసుగారు రచించిన అనేక రాగాలలో జనక రాగాలు ప్రముఖమైనవి. ఒక్క జానకీ శపథం హరికథలోనే 35 జనక రాగాలు వాడడం జరిగింది. సంగీత శాస్త్రానికి ఆయువు పట్టైన 72 మేళ కర్తలలో శుద్ధ మధ్యమేళ కర్తల నుండి (అంటే మొదటి 36 మేళ కర్తలు) 16, ప్రతీ మధ్యమ మేళ కర్తల నుండి (తర్వా 36 మేళకర్తలు) 19, మొత్తం $16+19=35$ మేళకర్తల రాగాలను ఉపయోగించడం విశేషం. జనక రాగాలన్నీ సంపూర్ణ రాగాలుగా ఉంటాయి. దాసుగారు కూలంకష సంగీత విజ్ఞాన నిధి అని చెప్పడానికి ఇది తార్కాణం. ఇందులో కీర్తనలకు దాదాపుగా స్వరపరచి (Notation) రచించడం జరిగింది. దాని వల్ల సులభంగా వీటిని నేర్చుకునే అవకాశం ఉంది. అయితే మామూలు కథకులను కష్టతరమైనది, నిజమైన సంగీత విద్వాంసునికి మాత్రమే పట్టుబడే రచన ఇది.

వీటి లో ఈ 35 రాగాలలో రచించిన కీర్తనల్లో

1. హరిహర (29 వ మేళకర్త హరికాంభోజి)
2. పాదుకే ఝాలవరాళి 39 వ మేళ కర్త

కీర్తనలు తప్ప 3 కీర్తనలకు గల ముఖ్యాంగాలు పల్లవి. అను పల్లవి మాత్రములను స్వరపరచి ప్రకటించడం విశేషం.

క్రమ సంఖ్య	కీర్తన	మేళకర్త పేరు	మేళకర్త సంఖ్య	పుట సంఖ్య
1.	హరిభజనసేయు	కనకాంగి	1	5
2.	జానకీ శపథము	వనస్పతి	4	7
3.	పరమాత్ముని కృప	నాగానందిని	30	8
4.	ఏమనాపుణ్యమట్టు	ఝంకారధ్వని	19	8
5.	ఏమసేతు దైవమా	రాగవర్ధని	32	13
6.	అరయమారాచబ్రతుకు	ధవళాంబరి	49	14
7.	వింటివాయనుజా	నీతిమతి	60	15
8.	అమ్మవానుమా	సుచరిత్రము	67	16
9.	అన్నాలక్ష్మణనాదు	నవనీతం	40	20
10.	అకట ఈమెకు	కోసలం	71	21
11.	అయ్యోజీవేశ్వరి	గవాంబోధి	43	31
12.	పోయిన ప్రాణము	మార రంజని	25	33
13.	జయజయకరుణాంతరంగ	శూలిని	35	34
14.	ఈవేనేననచు	రఘుప్రియ	42	36
15.	ఏలనేమాయమ్మ	ధాతువర్ధని	69	39
16.	కోమల మేఘశ్యామా	పావని	41	40
17.	ఎనాళ్లు సైరింతు	పావని	41	40
18.	ఏయూరెవ్వారితనము	రసికప్రియ	72	43
19.	రినుమయ్యమాయూరు	రిశ్వంభర	54	44
20.	ఇక జాగేలనే	వరుణప్రియ	24	45
21.	తమ్మాడా యీజనము	హాటకాంబరి	18	48
22.	అదియోమోకాని	యాగప్రియ	31	47
23.	ఏమసేయునో	శ్యామలాంగి	55	49
24.	రాముడు నీదగుప్రాణేశం	సేనాపతి	7	51

25.	రాముకరుణ	దివ్యమణి	48	51
26.	అమ్మ మన్నంచుము	జ్యోతిస్వరూపిణి	68	52
27.	అమ్మలారా వందనమిదె	కాంతామణి	61	53
28.	రామాసుగుణధామా	నాసికాభూషణి	70	54
29.	సుదినమయ్ రె	గాంగేయభూపిణి	33	56
30.	అన్నలారామిమ్మంకముజేర్చి	చిత్రాంబరి	66	57
31.	ప్రాణేశ్వరీమన	తానరపి	6	57
32.	పరమఋషులార	మానవతి	5	58
33.	అంజదనేయ భంజితాసురా	రూపవతి	12	60
34.	హరిహరి	హరికాంభోజి	28	4
35.	ఎందుకీమాయ	ఝావరాళి	39	26

“నానారాగ సమాయుక్తం నానాతాల వివేచితమ్।

నానారస సునిర్వాహ్యం కావ్యవిదో విదుః”

అనే బుద్ధోక్తిని దృష్టిలో ఉంచుకొని దాసుగారు. ఈ హరికథ అనే ప్రక్రియ తీసుకుని చేసేరనిపిస్తుంది. వారి యథార్థ రామాయణ హరికథా పీఠికలో రామాయణంలోని పాత్రలను జేచిత్యాలను చెప్తూ, కావ్య రచనలో లక్షణాలను, రచయిత లక్షణాలను సంగీత విషయాలను చర్చించారు. “ఉపజ్ఞత చతుర్విధాభినయ ప్రతిభా వైభవంచే రాజసభల సృజించి జేయు జాలనివాడెట్టి కావ్యరచనా చేయకూడదు. మరియు అట్టి సంగీత గొడ్డలి. పాఠ్య గ్రంథాల కళాశాలకు నియమించు అధికారిగా ఉండ తగదు. సంగీత జ్ఞానశూన్యునకు నిక్కముగా సాహిత్య జ్ఞానము ఒకింతయు కల్గనేరదు. శ్రుతి తల్లి, లయ తండ్రి ఈ రెంటి సమ్మేళనంతో మృదు మధుర పద విన్యాసంతో సహజ సంగీత సాహిత్య ప్రతిభావంతుడైన శ్రోత్రియుడై ఉండాలి. అప్పుడే ఆ రచన రక్తి కడుతుంది. గద్య, పద్య, గేయ ప్రబంధములు స్వతంత్రంగా శరవేగమున కొత్త కల్పనలు పన్ని, అపూర్వ చతుర్విదా అభినయ చతురిగంభీర త్రిస్తాయి గమకరూప కాలాప వైపుణితో, సుస్నిగ్ధ శంఖారవమువలె రమ్య కంఠస్వరము మూర్తీభవించి, నవరసస్ఫూర్తియై, సమ విభక్త సూధృడారుణ సుందరాకారుడై, సర్వ విద్యా పారంగతుడై ఉండాలి.”¹³

13. యథార్థ రామాయణం - హరికథ - ఆ.నా.దాసు - పీఠిక - పుట - 26

మేళకర్త రాగాలన్ని సంపూర్ణ రాగాలై ఉంటాయి. ఆరోహణ, అవరోహణ సంపూర్ణమై సప్త స్వరాలు వివిధ స్వర స్థానాలలో నిబంధించబడి ఉంటాయి. వీరి రచనలలో ముఖ్యమైన జనకరాగాలు అనేకం ఉండటం విశేషం. ఆరోహణ:- సరిగమపదనిస ।

అవరోహణ:- సనిదపమగరిస ॥

4.3.1 ఖరహరప్రియ:- ఇది 22 మేళకర్త రాగం. ఇది నాల్గవ చక్రమైన వేద చక్రంలోనిది. శ్రీరామజనన ఘట్టంలో - శ్రవణకుమార వృత్తాంతంలో దశరథుని శ్రవణుని తల్లితండ్రులు అడిగే సందర్భంలోని కీర్తన.

ప॥ ఎవడవురా మాకొమరుం । డేడీ నీర్థావుమనెద ।

అ॥ మివులన్ జాగయ్యో వాడెట

మెలగు నీవు రా గతమే ¹⁴

ఈ రాగం అన్ని వేళల బాపాడదగిన రాగం. గంభీరమైన రాగం, సంపూర్ణ రాగం. “ఎవడవురా నీవు” అని ప్రశ్నించు సందర్భంలో ఆ గాంభీర్యం కనబడటానికి ఈ రాగం ఎంతో ఉపయుక్తంగా ఉన్నది. ఉందులో చ॥రి, సా॥గా, గ.మ । చ॥దై, కై॥ని స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

4.3.2 శుభ పంతువరాళి:- ఇది 45 మేళకర్త. ప్రతి మధ్యమ రాగం. ఇది 8 వ చక్రమైన వసు చక్రం లోనిది. విచారం వ్యక్తం చేయడానికి అనుకూల రాగంగా అచ్చ తెనుగు హరికథ అయిన దాసుగారి గౌరప్ప పెండ్లిలో ఈ రాగాన్ని ‘లేనెల రవళి’ అని రచించడం జరిగింది.

ప॥ ఏమందునయ్యో యెట్లందువయ్యో, యెందేగినావో కొడుకో । హా ।

అ.ప॥ మామూల ధనమా, మరినిన్ను కనుమా మాకేమిదారో కొడుకా । హా । ¹⁵

ఇది విచార స్ఫోరకమైన రాగాలలో ముఖ్యమైనదని చెప్పవచ్చు. మేళకర్త స్థాయి భేదాలలో పాటి సమ్మేహితులను చేసే అవకాశం ఉన్న రాగం.

ఇందులో “యెందేగినావో కొడుకా --- హా ”

“మాడేమి దారోకొడుకా --- హా ”

అనే చోట ఆ విషాదాన్ని ‘హా’ అని నిస్పృహగా ప్రయోగించిన ఈ రాగం రక్తి కడుతుంది. ఇందులో శు.రి, సా॥గా, ప.మ.శుదై, కా॥ని॥ అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

14. రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 34

15. రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 35

4.3.3 ధీర శంకరాభరణం :- ఇది 29 వ మేళకర్త. 5 వ చక్రమైన బాణ చక్రంలోనిది. ఇది సర్వస్వర గమక వంకరక్తి రాగము, అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగము. దీనిలో చ||రి, అంగా, శు.మ, చ||దై, కా||ని|| అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

“ఆశ్చర్యం, బాశ్చర్యం, బసురులు -- మానిసి చేబడుట
నిశ్చయమిది నీపగతుడునేడే -- నా చేతజెడుట” ¹⁶

రామ సుగ్రీవమైత్రిలో రాముడు అసులను వైష్ణవాస్త్రం వేసినపుడు ఆశ్చర్యం పొందిన సందర్భంలోనిది. ఇది సంపూర్ణ రాగము స్వరగమకాలను ఆనందాశ్చర్యాలను తెల్పుటకు అనువైన రాగం.

సదాపగగరిస -- అనే రంజకమైన ప్రయోగం

నాచేతపడుట -- అనే దగ్గర ఈ ప్రయోగం చేసి రక్తి కట్టించవచ్చు.

4.3.4 హరికాంభోజి :- ఇది 5 చక్రమైన బాణచక్రంలో 28వ మేళకర్తగా చెప్పబడుతుంది. ఇందులో అనేక జన్యరాగాలు దాసుగారి రచనల్లో కనబడటం విశేషం. అచ్చ తెనుగున గౌరప్ప పెండ్లి కథలో గురివెంద అని ఈ రాగాన్ని రచించడం జరిగింది.

భీష్మ చరిత్రలో శరముల వర్షం కురిపించే సందర్భంలో..

“అని శిఖండములుకులైనచో - నింతనొచ్చునా
పనిసమానములీ శరములు బ్రతుకనిచ్చునా” ¹⁷

అనే కీర్తనలో ఆ శరఘటముల బాధను తెలియవచ్చే రాగంగా ఉపయోగపడుతుంది. అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగం. ఇందులో స, పలు కాక చ||రి, అంగా, శు.మ, చ||రై, కై||ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

4.3.5 నత భైరవి :- ఇది 20 వ మేళకర్త. ఇది 4 వ చక్రమైన వేదచక్రంలోనిది. దీనిలో అన్ని రాగచ్ఛాయా స్వరాలు ఉండడమే కాకుండా స్వర స్వరగమక ప్రయోగానికి వీలున్న రాగం అన్ని వేళలా పాడదగినది. రామ సుగ్రీవ మైత్రిలో అనసూయాల అత్రుల ఆశ్రమం నుండి ముందుకు సాగే సందర్భంలో..

అంతట సీతారామలక్ష్మణులు
ననసూయాత్రుల కెఱిగి
సంతసమున ఘోరారణ్యమున
జనుచు భయమ్ముందొఱిగి ¹⁸

16. యథార్థ రామాయణం - సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 161

17. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 35

18. యథార్థ రామాయణం - సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 139

ఇది ఏక అన్యస్వర భాషాంగ రాగం, దైవతం అన్య స్వర ఆహ్లాదం కల్గించే రాగం కాబట్టి ఈ సందర్భానికి అనువైనది. ఇందులో చ||రి, సా.గా, శు.మ, శు.దై, కై||ని స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

4.3.6 మేచకల్యాణి :- ఇది 65 వ మేళకర్త ఇది 11 వ చక్రమైన రుద్రచక్రంలోనిది. ప్రతి మధ్యమ రాగాల్లో అతి ప్రాచుర్యం పొందిన రాగం. సీతా కల్యాణ ప్రారంభంలో సీతా కల్యాణ ఘట్టాన్ని వివరించేదనని నాందిగా ఈ రాగం కల్యాణానికి కల్యాణి రాగాన్ని వాడడం విశేషం ఇందులో చ||రి, అంగా, ప్ర.మ, చ||దై||కా||ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

సీతా కల్యాణ విశేష వినోదము చెవుల విందుగ విన్పించెద నాలింపవలయును. ¹⁹

ఇది సంపూర్ణ రాగమైనా సాయంకాలం పాడదగినదైనప్పటికీ అన్ని వేళలా పాడదగినది. తీవ్ర స్వరాలు కల్గినప్పటికీ కోమల రాగం. ముఖ్యంగా ప్రతి మధ్యమ రాగాలలో ప్రఖ్యాతి నొందినది ఈ కల్యాణి రాగం. ప్రేక్షకుల దృష్టి కథకుని వైపు తెచ్చుకునే యత్నంలో భాగంగా ఈ రాగం సీతా కల్యాణ కథా ప్రారంభంలో ఎన్నుకోవడం జరిగింది.

4.3.7 మాయామాళవ గౌళ :- ఇది 15 వ మేళకర్త. 3 వ చక్రములోని అగ్ని చక్రంలోనిది. ఇందులో చ||రి, అంగా, శు.మ, శు.దై, కా||ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి.

దశరథుడు కైక దగ్గరకు రామ పట్టాభిషేక విషయం చెప్పడానికి వచ్చిన సందర్భంలోని కీర్తన.

అదిగో దశరథుడు వచ్చుచుండెనని - ఆ కైక యల్కచూసి

గదిలో చీకటినేల బరుండె గైసేసి కొనుటమాని ²⁰

ఈ కీర్తనలో అలక, కోపము కనిపించునట్లు కైక పరుండుట మాయా మాళవ గౌళ యెత్తని రాగం అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగం.

4.3.8 చక్రవాకం :- ఇది 16 మేళకర్త మూడవ చక్రమైన అగ్ని చక్రంలోనిది. ఇందులో శు||రి, అంగా, శు.మ, చ||దై, కై||ని|| అనే స్వరస్థానాలు వస్తాయి. ఇది రస ప్రధానమైన రాగం. ముఖ్యంగా కరుణ, శాంత రసాలకు, భక్తికి ఈ రాగం ఉపయోగిస్తారు. ఇది స్త్రీ రాగంగా చెప్పబడుతుంది.

19. యథార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 60

20. యథార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 103

రామపాదుకా పట్టాభిషేకంలో ఏ బెడద లేని ముని వృత్తి సుఖము అనే సందర్భంలో శాంత రసోపేతంగా ఈరాగం ఉపయోగించడం జరిగింది.

ఏ బెడదయులేని మౌని వృత్తియే సుఖింబరయగ ।

రేబవళ్ళు సాగునొక్క రీతిగ నియరణ్యమున ॥ ²¹

ఇందులో మౌనివృత్తియే సుఖింభు అనే దగ్గర శాంత రసం, రేబవళ్ళు సాగు ఈ అరణ్యంలో అనే చోట కరుణ రసం ద్యోతకమవుతాయి. ఈ రాగాన్ని ప్రముఖంగా సామ్రాజ్యసిద్ధిలోను, ప్రహ్లాదలోనూ రచించడం జరిగింది.

4.3.9 రామప్రియ :- ఇది 52 మేళకర్త రాగం. ఇది 9 వ చక్రమైన బ్రహ్మ చక్రంలోనిది. దీనిలో శు.రి అంగా, ప్ర.మ, చ॥దై, కై॥ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి. కోమలమైన రాగం, భక్తి ప్రధాన రాగం. రామపాదుకా పట్టాభిషేక కథలో భరతుడు రాముని చేరి దుఃఖించు సందర్భంలో..

ఏమందుమోదేవ । యిట్లయ్యోమాత్రోవ

రామాయనుచయ్య దశరథుడు దివికిందోవ ²²

4.3.11 ధాతువర్ధిని :- ఇది 69 వ మేళకర్త. 12 వ చక్రమైన ఆదిత్య చక్రంలోనిది. ఇది వివాది రాగంగా చెప్పవచ్చు. ఇందులో ష॥రి, అ॥గా, ప్ర॥మ, శు.దై, కా॥ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి. సామ్రాజ్య సిద్ధి కథలో..

పచ్చిమోసమున నిట్టుల బ్రతుకనెంచితివా

అచ్చముగా జుప్పనాతి కన్నవుకాదా ²³

ఇందులో వివాది రాగం కాబట్టి ఈ కీర్తన రచనలో రెండవ సాహిత్యాక్షరము ఒత్తి పలుకుటకునట్లుగా పచ్చిమోసమున నిట్టు ల..అనే రూపక తాళం రచించడం జరిగింది. వివాది లక్షణంలో రెండవ అక్షరము ఒత్తిరావలెనని సంప్రదాయము.

సప్పమగరి - సరిగమ, నిట్టులబ్ర - నెంటినావా

అచ్చముగా - జుప్పనాతి, కన్నవుగావా - ²⁴

21. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 129

22. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 132

23. యదార్థ రామాయణం - సామ్రాజ్యసిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 240

24. యదార్థ రామాయణం - సామ్రాజ్యసిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 240

4.3.12 యాగప్రియ :- ఇది 31 వ మేళకర్త. ఆరవ చక్రమైన ఋతు చక్రంలోనిది. ఇందులో ష||రి, అం||గా, శు||మ, శు||దై, శు||ని వరసగా స్వర స్థానాలు వస్తాయి. ఇది వివాది రాగం. పాడటానికి క్లిష్టమైన రాగం ఇది. సామ్రాజ్య సిద్ధి కథలో విభీషణునితో రావణుడు మాట్లాడే సందర్భంలోనిది.

ఈ నరుడా నిన్నుగాచు నిస్సీసీ మేదతపతి
దానవకులమందు నీవు తప్పు బుట్టినావు ²⁵
ఇందులో ఈ నరుడా నిన్ను గాచు | నిస్సీసీ పేద తపసి |
దానవకులమందునీవు | తప్పు బుట్టినావు | చెడుగ
రెండవ అక్షరం ఒత్తి పలికే అవకాశం కనబడుటచే ఇది వివాది రాగం.

4.3.13 హేమవతి :- ఇది 58 వ మేళకర్త. ఇది పదవ చక్రమైన దిశి చక్రంలోనిది. హనుమత్సందేశ కథలో చివరగా..

సీతారామా సద్గుణధామా
శ్రీతకుముదపూర్ణ సోమా
పూతచరిత్రా, శ్యామలగాత్ర
పుల్లాంబో రుహనేత్రా ²⁶

ఇందులో చ||రి, సా||గా, ప్రమ, చ||దై||కా||ని|| అనే స్వర స్థానాలు వచ్చును. బహురక్తి రాగం ఆప్లోదాన్ని కల్పించే రాగం. కాబట్టి హనుమత్సందేశంలో సీతాన్వేషణ ఫలప్రదమైన విషయాన్ని ఆనందంగా చెప్తూ ఈ రాగం వాడడం ఎంతో సమయోచితంగా ఉంటుంది. సద్గుణధామా, పూర్ణ సోమా, శ్యామలగాత్ర, అంభోరుహనేత్ర అనే పదాలలో హనుమంతుడు రాముని సౌందర్యాన్ని చూసి ఆనందంతో పాడిన విధంగా ఆప్లోద జనకంగా పాడవచ్చు.

4.3.14 కోసలం :- ఇది 71 వ మేళకర్త. 12 వ చక్రమైన ఆదిత్య చక్రంలోనిది. ష||రి, అం||గా, ప్ర.మ, చ||దై, కా||ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి. హనుమత్సందేశంలో..

ఎంతభక్తవత్సలుండ | వివాహో రామచంద్రా
యింత మన్ననకు దిగుదున యేదిమ్మడ దయాసాంద్ర ²⁷

---

25. యదార్థ రామాయణం - సామ్రాజ్య సిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 245
26. యదార్థ రామాయణం - హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 220
27. యదార్థ రామాయణం - హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 190

ఇది కూడ వివాది రాగమే. ఈ వివాది రాగాలలో ముఖ్యంగా ష||రి, శు||ని, ష||దై, శు||గా స్వర స్థానాలు వస్తాయి. వీటిలో అన్నీ కానీ కొన్ని కానీ స్వరస్థానాలు వచ్చిన రాగాలు వివాది రాగాలుగా చెప్పబడతాయి.

4.3.15 సింహేంద్ర మధ్యమము :- ఇది 57 వ మేళకర్త పదవ చక్రమైన దిశి చక్రములోనిది. ఇందులో చ||రి, సా||గా, ప్ర||మ, శు.దై, కా||ని అనే స్వర స్థానాలు వస్తాయి. హిరణ్యకశిపుడు తమ్ముని మరణవార్త విని ఉగ్రుడై అందరి మంత్రులతో చెప్పున్న సందర్భంలో..

ఎంత ఘోరపు వార్త విన్నడె - నేమిసేతుమంత్రువారయె

ఎంత పందిగ వచ్చి విష్ణుడంతమందిచెనట నా తమ్ముని ²⁸

ఇది బాధతో కూడిన ఉక్రోషం కలగలుపుగా ప్రదర్శించడానికి వీలైన రాగం.

ఎంతఘోరపు వార్త విన్నడె - ఏమి సేతు మంత్రువార అనే చోట బాధ ప్రకటించి ఎంతపందిగ వచ్చి విష్ణుడంతమందిచెనట అని ఉక్రోషం ప్రదర్శించే అవకాశం ఇందులో ఉంది.

ఇవి ముఖ్యంగా మూడుసార్లకు పైగా వాడిన జనకరాగాలు ఇవే కాకుండా ఈ క్రింది జనకరాగాలను ఒకటి రెండు చోట్ల వాడటం విశేషంగా కనబడటమే కాకుండా దాసుగారి సంగీత వైదుష్యానికి పరాకాష్టగా చెప్పవచ్చు. ఏ వాగ్గేయకారుడూ రచించనన్ని జనక రాగాలు వీరి వివిధ కథల్లో రచించడం ఒక విశేషం. దాసుగారి జానకీ శపథం తర్వాత అతి ఎక్కువ జనక రాగాలు వాడిన కథ ప్రహ్లాద.

మరికొన్ని ముఖ్యమైన జనక రాగాలు.

రాగం	మే.క సంఖ్య	చక్రం సంఖ్య	స్వరస్థానాలు	కథ	పుట సంఖ్య
1. సరసాంగి	27	బాణ 5	చ రి, అంగా, శు.దై, శు.మ, కా ని	ప్రహ్లాద	8
2. కీరవాణి	21	వేద 4	చ రి, సా గా, శు.మ, శు.దై కా ని	ప్రహ్లాద	12
3. వకుళాభరణం	14	అగ్ని 3	శు రి, అంగా, శు.మ, శు.దై	ప్రహ్లాద	13

28. ప్రహ్లాద చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 6

4.	ధేనుక	9	నేత్ర 2	శు రి, సా గా, శు మ. శు దై, ప్రహ్లాద	14
5.	కోకిలప్రియ	11	నేత్ర 2	శు రి, సా గా, శు మ, చ దై, ప్రహ్లాద	15
6.	షణ్ముఖప్రియ	56	దిశి 10	చ రి, సా గా, ప్ర మ, శు దై కై ని	15
7.	ఋషభప్రియ	62	రుద్ర 11	చ రి, అంగా, ప్ర.మ, శు.దై కై ని	17
8.	లతాంగి	63	రుద్ర 11	చ రి, అంగా, ప్ర.మ, శు.దై కా ని	17
9.	వాచస్పతి	64	రుద్ర 11	చ రి, అంగా, ప్ర.మ, చ దై, కై ని	18
10.	సూర్యకాంతి (అచ్చ తెనుగున గౌరప్ప పెండ్లి కథలో వేడి అని ఈ రాగాన్ని వాడడం జరిగింది.	17	అగి 3	శు రి, అంగా, శు మ, చ దై కా ని	20
11.	షష్ఠిధమార్గిణి	46	వసు 8	శు రి, సా గా, ప్ర మ, చ దై కై ని	26
12.	సువర్ణాంగి	47	వసు 8	శు రి, సా గా, ప్ర.మ, చ దై కా ని	27
13.	భవప్రియ	44	వసు 8	శు రి, శు సా గా, ప్ర.మ శు.దై, కై ని	26
14.	నామనారాయణ	50	బ్రహ్మ 9	శు రి, అం గా, ప్ర మ, శు.దై కై ని	27

15.	గమకక్రియ		
16.	హనుమత్తోడి	నేత్ర 2	శు రి. సా గా, శు మ, శు దై, కై ని

మొత్తంగా చూస్తే దాసుగారి హరికథలలో జానకీ శపథంలో - 35 మేళకర్తలు

ప్రహ్లాదలో - 16 మేళకర్తలు

ఇతర కథలల్లో - 15 మేళకర్తలు వాడారు

----

66 దాదాపుగా 72 మేళకర్తలలో

6 మేళకర్తలు మినహా అన్ని వాడినట్టు కనబడుతుంది. ఇన్ని మేళకర్తలను వాడడమే వారికి సంగీత పరిజ్ఞానానికి ప్రతీకగా చెప్పవచ్చు. వీటిలో దాదాపు 8, 10 మేళకర్త రాగాల నుండి వచ్చే జనక రాగాలను దాసుగారు స్వీకరించి అనేక జన్యరాగ ప్రయోగాలు వారి హరికథలలో చొప్పించడం విశేషం. అందునా వీటిలో విశేష ప్రయోగాలు ధాతు, మాతు ప్రయోగాలు చొప్పించి రచించడం ఒక ముఖ్య విశేషం.

4.4 జన్యరాగాలు :- దాసుగారి హరికథల్లో జనక రాగాలకు ఇచ్చిన ప్రాధాన్యత జన్య రాగాలకు కూడా ఇవ్వడం జరిగింది. జన్య రాగాలను ముఖ్యంగా 10 విధాలైన రాగాలుగా విభజించవచ్చు.

1. సర్వ సంపూర్ణం :- మేళకర్త రాగాలుగా చెప్పవచ్చు.

ఆరోహణ అవరోహణ సంపూర్ణమై ఉండటం.

ఉదా|| ఖరహరప్రియ, మేచకల్యాణి మొ||

2. షాడవ జౌడవం :- ఆరోహణ అస్వరాలు, అవరోహణ 5 స్వరాలు కల్గి ఉండటం.

ఉదా||

3. జౌడవ షాడవరాగాలు:-ఆరోహణలో 5 స్వరాలు అవరోహణలో 6 స్వరాలు ఉండటం.

ఉదా|| వసంత

సదమదనిస | సనిదమగరిస ||

4. సంపూర్ణ జౌడవం :- ఆరోహణలో 7 స్వరాలు, అవరోహణలో 5 స్వరాలు ఉండటం.

ఉదా||

5. జౌడవ సంపూర్ణం :- ఆరోహణలో 5 స్వరాలు, అవరోహణలో 7 స్వరాలు ఉండటం.

ఉదా|| కేదారగౌళ

సరిమపనిస | సనిదపమగరిస ||

6. శుద్ధ షాడవరాగం :- ఆరోహణ అవరోహణలలో 6 స్వరాలు ఉండటం.

ఉదా|| మలయమారుతం

సరిగపదనిస | సనిదపగరిస ||

7. సంపూర్ణ షాడవం :- ఆరోహణలో 7 స్వరాలు, అవరోహణలో 6 స్వరాలు ఉండటం.

ఉదా||

8. షావ సంపూర్ణం :- ఆరోహణలో 6 స్వరాలు, అవరోహణలో 7 స్వరాలు ఉండటం.

ఉదా|| కాంభోజి

సరిగమపదస | సనిదపమగరిస ||

9. శుద్ధ జౌడవ రాగం :- ఆరోహణ అవరోహణలలో రెంటిలోనూ 5 స్వరాలు ఉండటం.

10. శుద్ధ వక్రరాగం :- ఆరోహణ అవరోహణల్లో - వక్ర స్వర సమ్మేళనం ఉండటం.

ఈ వక్రరాగాలు మరలా జౌడవ, షాడవ, సంపూర్ణ సమ్మేళనాలతో మరొక 6 విధాలైన 6 రాగాలుగా ఏర్పడతాయి. జౌడవ వక్రం, షాడవ వక్రం, సంపూర్ణ వక్రం, వక్ర సంపూర్ణం, వక్ర షాడవం, వక్ర జౌడవం. దాసుగారి సంగతంలో వీటన్నిటినీ ప్రయోగించడం విశేషం కాగా జన్య రాగాలను ముఖ్య మేళకర్తల నుండి ఎంచుకొని అనేక జన్యరాగాలను వాడడమే కాకుండా, కొన్ని జానపద రాగాలను, అపూర్వ రాగాలను, హిందుస్థానీ రాగాలను వాడటం జరిగింది.

4.4.1 ధీర శంకరాభరణం :- ఈ జనక రాగంలో దాదాపు 16 ముఖ్య జన్య రాగాలు వాడటం జరిగింది.

1. నీలాంబరి:- రామజనన కథలో దశరథుడు సంతానం లేక బాధపడుతున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగమపనిస | సనిదనిపమగరిగస || ఇది షాడవ సంపూర్ణ రాగం. రాత్రి వేళ పాడదగిన రాగం.

కాలము మల్ళిన యాలుమగలేము |

కలిగెదరెటుమాకు | సుతులిపుడు |²⁹

2. బిలహరి:- కౌసల్యాదులు నిండు చూలాలుగా ఉన్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగపదస | సనిదపమగరిస || ఇది ఏకఅన్యస్వర భాషాంగ రాగం. వీరరస ప్రధానమై ఉత్సాహభరితమైన రాగం. జౌడవ సంపూర్ణ రాగం. ఉదయం పాడదగిన రాగం. ఈ రాగం ఈ సందర్భంలో వాడటం సమయోచితంగా తోస్తుంది. దాసుగారు ఈ రాగాన్ని మందడి అతుకు అని గౌరప్ప పెండ్లి కథలో అచ్చ తెనుగున వాడటం జరిగింది.

---

29. యదార్థ రామాయణం - శ్రీరామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 41

ఇంతంతా లేతచూలింతల సొగసునెబా

అంతంతకున్నొగంబు లతివలకు న్వెల్లబాటు ³⁰

3. దేవగాంధారి:- విశ్వామిత్రుని వెంట రాముని పంపించు సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదస । సనిదనిదపమగరిస ॥ ఇది ఏకాన్యస్వర భాషాంగ రాగం. వీర రస ప్రధానమైన రాగం. అన్యస్వరం కైసికి నిషాదం. ఔడవ సంపూర్ణ రాగం. అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగం. కాబట్టి ఈ రాగం ఈ సందర్భంలో వాడటం జరిగింది.

అన్నలార ముని యజ్ఞరక్ష కై

యరిగిరుడు జయమంది ముదంబున ³¹

4. కేదార:- సీతా కల్యాణంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సమగమపనిససనిపమగరిస । ఇది ఔడవ పాడవ రాగం. అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగం. ప్రత్యేకంగా ఉదయం వేళ పాడదగిన రాగం.

జగమంతయు వజ్రానికి సత్యముగా దోచు

పగలంతయు గుడ్లగూబకు జీకటి కాలేదా ³²

5. బేగడ:- శివ ధనస్సు ఎక్కుపెట్టే సందర్భంలో జనకుడు సభనుద్దేశించి మాట్లాడుతున్న సందర్భంలోని ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సగరిగమపదపస । సనీదపమగరిస ॥ ఇది వక్ర సంపూర్ణ రాగం. అన్ని వేళలా కానీ, మధ్యాహ్నం కాలముగాని పాడదగిన రాగం. ఇది కైసిక నిషాదం అన్య స్వరంగా గల భాషాంగ రాగం. ఈ రాగం బేగడ మీగడ వంటిదని చెప్పబడిన రాగం కాబట్టి ఈ సందర్భంలో ఈ రాగం ఎంతో సమంజసంగా కనిపిస్తుంది.

శివుని విల్లెక్కిడన్ జాలిన జెట్టి కలడా యిచ్చట

ఎవడయినన్నరేయాతనిన్ వరి యించుదప్పుక నాకొమార్తె ³³

6. దేశాక్షి:- పాదుకాపట్టాభిషేకం ఘట్టంలో మందర మాటలు వింటున్న కైక స్థితి చెప్పే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఇది చాలా చిన్న రాగం. సరిగపదస । సనిదపమగరిస ॥ ఇది ఔడవ వక్ర సంపూర్ణ రాగం.

అమ్మానేటిముచ్చటయ్యో యేమనందు

ముమ్మాటికిన్నున పుట్టే మున్నిపోయె ³⁴

30. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 57

31. యదార్థ రామాయణం - సీతా కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 65

32. యదార్థ రామాయణం - సీతా కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 73

33. యదార్థ రామాయణం - సీతా కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 89

34. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 100

7. ఆరభిః- రామసుగ్రీవమైత్రి ఘట్టంలో లక్ష్మణుడు సీతతో భయపడవద్దని రామునికి అపాయం లేదని చెప్పే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం ఎంతో సమంజసం. ఇది వీర రస ప్రధానమైన రాగం, గంభీరమైన రాగం. సరిగమపదస | సనిదపమగరిస || ఈ రాగంలో వర్ణనలు, శ్లోకాలు, వృత్తాలు పాడుటకు అనువుగా ఉంటుంది. రాముడు వీరత్వాన్ని చెప్పడానికి ఈ రాగం వాడటం జరిగింది.

అమ్మా భయపడకుమనాయన్న పిల్పుకాదాసడి

ఇమ్మాడ్కిన్ వీరమౌళి యేలపల్కు దైన్యపునుడి³⁵

8. బంగాళాః- ఇది అతి ప్రాచీనమైన రాగం భీష్మచరిత్ర ప్రారంభంలో వాడిన రాగం సరిగమపమరిపస | సనిపమరిగరిస || ఇది ఉభయవక్ర రాగం. ఇంతటి ప్రాచీన రాగాన్ని పాడటం విశేషం.

ఇహమే తెలియనిమనకున్ బరమెంతటిదవ్వు

దహనుడు చల్లనయనగా దగదానవ్వు³⁶

9. నాగస్వరావళిః- ఇది రక్తి రాగం అంబరీష చరిత్రలో శివుని ప్రార్థించే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సగమపదస | సదపమగస || ఇది ధృత కాల రచనలకు అనువైన రాగం కాబట్టి ఈ సందర్భంలో వాడటం జరిగింది. వీర రస ప్రధానమైన రాగం.

ననుగానవేగ రావదేర నాగభూషణా నగజాత్యతోషణ

సనకాదియోగివంద్య బాలచంద్ర భూషణాశ్రిత జాలపోషణాభవశోషణా³⁷

10. గౌడమల్లారుః- జానకీశపథంలో వాల్మీకి సీతాదేవిని తన ఆశ్రమానికి తీసుకువెళ్లే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదస | సనిదపమగరిస ||

అమ్మాతండ్రీ వంటివాడా³⁸

11. జనరంజనిః- ఇది జానకీశపథంలో సీతకు ఇద్దరు మగ శిశువులు జన్మించిన విషయం ఆశ్రమంలో చెప్పే సందర్భంలో వాడటం జరిగింది. సరిగమపదపనిస | సదపమరిస ||

కవలు పుట్టిరి³⁹

35. యదార్థ రామాయణం - సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 167

36. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 3

37. అంబరీష చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 18

38. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 27

39. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 30

4.4.2 హరికాంభోజి :- ఇందులో దాదాపు 15 జన్యరాగాలను వాడటం జరిగింది.

1. కేదారగౌళ :- శ్రీరామజనన ఘట్టం ప్రారంభంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపనిస! సనిదపమగరిస || ఇది వీర రస ప్రధానమైన రాగం. ఔడవ సంపూర్ణ రాగం అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగం.

మ్రొక్కెదము విశ్వజననస్థితి వినాశముల

ముమ్మూర్తులన్దాల్చి చేయునీకున్నేము ⁴⁰

2. మోహన :- శ్రీరామజనన ఘట్టం ప్రారంభంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగపదస | సదపగరిస|| ఇది వీర రస ప్రధానమైన రాగం. ఔడవ రాగం, అన్ని వేళలా, రాత్రి పాడదగిన రాగం. ఇది ఉత్సాహాన్ని కల్గించే రాగం.

సంశయాత్మావిన శ్యతియనెడు నుడినిజము

సందియంబును రాజా నీనమ్మికచెడ ఇట్టుకొనకు ⁴¹

3. ఖమాస్ :- శ్రీరామజనన ఘట్టంలో ఈ రాగాన్ని దాసుగారు వాడారు. సమగమనిదనిపదనిస | సనిదపమగరిస || ఇది శృంగార రస ప్రధానమైన రాగం. ఏకాన్యస్వర భాషాంగ రాగం కాకలి నిషాదం అన్యస్వరంగా వస్తుంది. వక్ర, షాడవ సంపూర్ణ రాగం.

నావంటి సొగసుకాడేడివల వదాముద్దులాడినా

తుంట విల్తుడీ డానాకు దొయ్యలి నా పై బడదా ⁴²

4. శహానా:- శ్రీరామజననంలో ఋష్యశృంగుని వృత్తాంత సమయంలో ఈ రాగాన్ని దాసుగారు వాడారు. సరిగమపమదనిస | సనిదపమగమరిగరిస || ఇది కరుణ రస ప్రధానమైనది. ఉభయవక్ర సంపూర్ణ రాగం. రాత్రివేళ పాడదగిన రాగం.

మాదొక దేశము నీపై మక్కువ గొనివచ్చితిమిటు

వేదవేద్యమావెంటన్ | విచ్చేయమిపుడు తడయిక ⁴³

---

40. యదార్థరామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 37

41. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 42

42. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 48

43. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 54

5. కాంభోజిః- సీతాకల్యాణ ఘట్టంలో సీతాదేవి మనోగతంలో ఇందరు వీరుల్లో రామచంద్రుడు రాడేమి అని అతనిని చూస్తూ అనుకుంటున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఇది వీర రౌద్ర రసాలకు తగిన రాగం. సరిమపదస । సనిదపమగరిస ॥ కాకలి నిషాదం అన్యస్వరంగా గల భాషాంగ రాగం. షాడవ సంపూర్ణ రాగం. అన్ని వేళలా పాడదగిన రాగం.

ఎందరైన వచ్చి రితఁడు రాడదేమి

యందకాఁడు వీఁడౌ నెనాదుసామి ⁴⁴

6. నాటకురంజిః- రాముడు దశరథుని ఆశీస్సులకు కైక మందిరానికి వెళ్ళినపుడు తండ్రి మూర్ఛిల్లటం చూసి తన తప్పు ఏమయిన ఉన్నదా అని అనుకున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగమనిదనిపదనిస । సనిదపగమపగరిస ॥ ఇది వక్ర సంపూర్ణ రాగం.

ఆపచారమేదైన నాచరించితినా

యిపుడు నాతండ్రి నన్నేమీపల్కరింప ⁴⁵

7. యదుకుల కాంభోజిః- కౌశల్య రాముని నార చీరల కట్టుట చూసి శోకిస్తున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఇది భక్తి శాంత రసాలకు అనువైన రాగం. ఇది ప్రయోగప్రధానమైన రాగం. మూర్ఛనబట్టికన్నా ప్రయోగంలో రాగభాయ తెలిసే రాగం. సరిమపదస । సనిదపమగరిస ॥ కరుణ రస మిళితమైన ఈ ఘట్టంలో ఈ రాగం ఎంతో ఉచితంగా తోస్తుంది.

ఇద్దియినీ రాజవేషము కొడుకనా

కిటులబెన్నా సంతోషము. ⁴⁶

8. కుంతలవరాళిః- సావిత్రి చరిత్రలో పిలిచిన పలుకని భర్తను చూసి సావిత్రి అనుకుంటున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. వీర, రౌద్ర, రస ప్రధానమైన రాగం ఇది. దురిత కాల రచనలకు అనువైన రాగం ఇది. సమపనిదస । సనిదపమస ॥ షాడవ రాగం.

పిలిచిన పలుకవిదేమలుక లలితాశ్రుతి పంజరపుంజిలుక

పలుమరువాదా నేనినునమ్మ లేదా పాలించునీదానగాదా మర్యాదా ⁴⁷

9. బలహంసః- అతి తక్కువగా వాడబడే రాగాలలో ఇది ఒక రాగం. గజేంద్రమోక్షంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదస । సనిదపమరిమగస ॥

44. యదార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట 79

45. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 106

46. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 112

47. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 31

స్మరియింతుమది బరమేశ్వరుశం-క శాశ్వతునీ-శ్వరు

విశ్వమయు నిరవద్యు నిరంతరునిత్యబరు బరమాత్ముని రక్షరు భూతికరు ⁴⁸

10. ప్రతాపవరాళి:- జానకీశపథంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపస | సదపమగరి ||

అమ్మా నీవిట వేల ⁴⁹

4.4.3 మాయమాళవ గౌళ :- జనకరాగం నుండి దాదాపు 8 రాగాలు వాడటం జరిగింది.

1. గౌళ:- ఘన రాగాలలో ఒకటైన ఈ రాగాన్ని సీతాకల్యాణం జరిగిన తర్వాత అందరు పాడిన సందర్భంలోనిది. సరిమపనిస | సనిపమరిగరిస || ఇది ఉదయరాగం. కరుణరస ప్రధానమైన రాగం.

సీతామనోనాయక శ్రీతజ నాభయనాయక

నాతప్పుఁదలపోయక నడుపుమమోఘసాయక ⁵⁰

2. సావేరి:- పాదుకాపట్టాభిషేకం సుమిత్ర, కౌశల్య రాముని పట్టుకొని శోకించు సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదస | సనిదపమగరిస || ఇది కరుణరస ప్రధానమైన రాగం. భక్తి ప్రధానమైన రాగం.

ఎటుల విడుతు నిన్ను బుత్ర యేమనందుఁగులపవిత్ర

కటకటా నేనఱుగ్నైతిఁగైక యింత చేయునందు ⁵¹

3. గౌళిపంతు:- ఇది ఒక చిన్న రాగం సరిగరిమపదపనిస | సనిదపమగరిస || కొంతమంది విద్వాంసులు ప్రతి మధ్యము ఉన్నదని అభిప్రాయం కలిగి వున్నారు. నిర్దుష్ట రూపములేని రాగం. దాసుగారు ఈ రాగంలో రచన చేసి స్వరం కూడా రచించడం జరిగింది. సుగ్రీవమైత్రిలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది.

పాపానిసరిససా సససరి | సానీధపామ గరిగిసనీ

నీయంతటి జగజెట్టికి జెల్లెలా | నేనయ్యునిట్లు కుడిచితినా ⁵²

4. గౌరి:- ఇది మార్కండేయ చరిత్రలో వాడబడిన రాగం. ఎక్కువ రచనలు లేని రాగం. సరిమపదపనిస | సనిదపమగరిస ||

అనివేడిన వల్లెయని నారదుడతిమోదంబున జనియెన్

ఘనమధురంబుగ వీణమీటు చొక్కనిముసమునకుంగనియెన్ ⁵³

48. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 18

49. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 25

50. యదార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 95

51. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 51

52. యదార్థ రామాయణం - సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 160

53. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - 38

5. ఫరజుః- హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఇది శృంగార రస ప్రధానమైన రాగం. సమగమపదనిస | సనిదపమగరిస || ఇది అందమైన రాగం.

విన్నపములాలించుమాదొర నీ కన్ననాకు బ్రాపేది రా
ఎన్నజాలముట్టిపడ్డ ట్లేమోక్రోత్తవంత
నన్నె మెకములూరి మాకువశముగాక చెలరేగ ⁵⁴

6. మలహరిః- హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంలో ఈ రాగం వాడబడింది. సరిమపదస | సదపమరిస ||
కంటివా నాథామన - గతియెంత వచ్చెనో
ఒంటిగా నక్కాటిచెంత జంటివాడట్లున్నాడా ⁵⁵

7. మారువః- సావిత్రి చరిత్రలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సగమదనిస | సనిదపదమగరిస ||
సత్యదయలబోగొట్టుమనుష్యుల జముడూరకపోనిచ్చునా
నిత్యముఘోర నరకమునబూని నిఖిలభాదలంబెట్టునంగాని ⁵⁶

8. మేఘరంజిః- జానకీశపథంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఈ రాగం పాడినంతనే మేఘములు ఘర్జించి వర్షించునని లోకంలో ప్రతీతి. సీతాదేవిని అరణ్యంలో వదిలి పెట్టిన అనంతరం ఆమె బాధపడుతున్న సందర్భంలోని ఈ రాగం వాడటం ఎంతో సందర్భోచితంగా ఉంది. సరిగమనిస | సనిమగరిస ||

ఏమిసేతు దైవమా ⁵⁷

4.4.4 ఖరహరప్రియః- ఈ రాగంలో దాదాపు 15 జన్యరాగాలను వాడటం జరిగింది.

1. కన్నడః- ఈ రాగాన్ని ఖరహరప్రియ జన్యంగాను ధీర శంకరాభరణ జన్యంగా చెప్పడం జరుగుతుంది. దాసుగారి కథలో కన్నడ అని రచించిన దీనిని కానడ అని ప్రస్తుతం ఖరహరప్రియ జన్యంగా పాడటం జరుగుతోంది. సరిగామపమపదానిస | సనిపమగామరిస || ఇది భాషాంగ రాగం. భక్తి, కరుణరస ప్రధానమైన రాగం. ధీర శంకరాభరణంలో చెప్పినట్లయితే సమగమదనిస | సదపగమపగమరిస || ఉత్సాహ పూరిత రాగంగా చెప్పవచ్చు.

తద్వయభావ పరాక్రమంబులు దనుజాక్రాంతములయ్యె దెలిసె

బొదవఁబడునటుతమస్సునజీవుల ప్రథమ మధ్యమిగుణంబులు ⁵⁸

54. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 14, 15

55. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 52

56. సావిత్రి చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 7

57. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

58. యదార్థ రామాయణం - శ్రీరామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 40

2. శ్రీ :- రామజననంలో ఋష్య శృంగుడు ముని వేషంలో ఉన్న స్త్రీలను చూసి మాట్లాడుతున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఇది మంగళప్రదమైన రాగం. సరిమపనిస । సనిపదనిపమరిగరిస ॥ ఇది ఔడవ వక్ర సంపూర్ణ రాగం. ఈ రాగాన్ని ప్రత్యేకించి రుక్మిణీ కల్యాణంలో వాడటం జరిగింది. అచ్చ తెనుగున కలిమి రవళి అని దాసుగారు వ్యవహరించడం జరిగింది.

ధన్యుడవైతి నీ సందర్శనమున దపనులార
మాన్యులు మీరెంతయుమీమాడ్కి మౌనులున్నార ⁵⁹

3. మంజరి :- సీతాకల్యాణం ఘట్టంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. దాసుగారు ప్రత్యేకించి మంజరి అనే ఛందోరీతిని తన రచనల్లో చొప్పించారు. అయితే ఈ మంజరి, మంజరి ద్విపద ఒకటి కాదు. అలాగే మంజరి రాగం కూడా తమ రచనల్లో ప్రయోగించడం విశేషం. ఇది ఒక అపూర్వ రాగం. వక్ర, సంపూర్ణ రాగం. సగరిగమపనిదనిస । సనిదనిపమరిగరిస ॥

అనుచు దముబట్టుట కుంకించెడు నారాకాసింగాంచి
మునివరుండు రామునకాతాటకీ ముచ్చట దా వినిపించి ⁶⁰

4. అభోగి :- ఇది విస్తారమైన రాగం. రక్తి కలిగించే రాగం. అహల్య శాప విమోచన సమయంలో ఈ రాగం వాడటం ఎంతో విశేషం. సరిగమదస । సదమగరిస ॥ ఔడవ రాగం.

అన్నలార మీకీ రహస్యమెల్ల విన్నింతు
అన్నలమిన్న యహల్య యాగౌతమ ఋషి భార్య ⁶¹

5. నాయకి :- రామజనన ఘట్టంలో పుత్రోత్సాహం చేసుకుంటున్న దశరథుని పరిస్థితిని వివరించే సందర్భంలో దాసుగారు ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదపస । సదనీ⁺ దపమరిగరిస ॥

ఇది చాలా సుకుమారమైన రాగం. ఔడవ, వక్ర సంపూర్ణ రాగం.

పుత్రోత్సమున్ దశరథ - భూపతిచేసె ముదమున
పత్రికలన్సుభవార్తల బ్రచరించి సకలదేశముల ⁶²

59. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 53

60. యదార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 68

61. యదార్థ రామాయణం సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 71

62. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 58

6. శుద్ధ బంగాళా :- పాదుకాపట్టాభిషేకంలో భరతుడు మొదలైన వారిని చూసి రాముడు హితవు చెప్పే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదస | సదపమరిగరిస ||

తమ్ములార మీరుగూడఁ దాపసులైతిరా నా

ఇమ్ముగ మనరాజ్యమిప్పుడేలు వార లెవ్వరింక ⁶³

7. శ్రీరంజని :- సుగ్రీవమైత్రి ఘట్టంలో ఈ రాగాన్ని సందర్భోచితంగా వాడటం జరిగింది. ఇది హాయినిచ్చే రాగం. విస్తార ఆలాపనకు అనువైన రాగం. దీనికి స్వరాన్ని జోడించి దాసుగారు రచించడం జరిగింది.

ఎంతచక్కనిలేడి యిదిచూడు రఘువీర యెటుల నాచేజిక్కునౌర ⁶⁴

8. రీతిగౌళ :- ఇది బహుకోమలమైన రాగం, అపురూపమైన రాగం, భక్తిరస ప్రధానమైన రాగం. సగరిగమనిదనిస | సనిదమిగమపమగరిస || వక్ర రాగం. ఈ రాగాన్ని హనుమత్సందేశ సందర్భంలో దాసుగారు సముద్రం ఎవరు దాటాలా అని యోచిస్తూ కూర్చున్న కపివీరులనుద్దేశించి వాడటం జరిగింది.

ఏమయ్యో మహానుభావ యిట్లు లూరకున్నావా

రామభక్త శిఖామణి లైలోక్యైక వీరాగ్రణి ⁶⁵

9. ఆనందభైరవి :- ఇది సామ్రాజ్యసిద్ధి కథలో రాముడు వస్తున్న విషయం ముందుగానే హనుమంతుడు భరతుడు మొదలైన వారికి చెప్పే సందర్భంలో దాసుగారు ఈ రాగం ఎంచుకోవడం జరిగింది. ఇది మూడు అన్యస్వరాలు కలిగిన భాషాంగ రాగం. ఇందులో అం||గా, శు||దై, కా||ని అన్యస్వరాలు.

శుభవార్త విజయంబు సుఖము శ్రీ రాఘవులకు

నభయంబు ప్రజకెల్ల హ్మనోసీతా ⁶⁶

10. మణిరంగు :- హరిశ్చంద్ర కథలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపనిస | సనిపమగరిస|

వట్టిగొడ్డుతాకట్టు పోల్కినిర్భాగ్యుడానిన్ను గొంటి

పొట్టుబెట్టినట్టిచట బీనుంగు నొక్కటైన గనకుంటి ⁶⁷

63. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 132

64. యదార్థ రామాయణం - సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 165

65. యదార్థ రామాయణం - హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 199

66. యదార్థ రామాయణం - సామ్రాజ్యసిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 249

67. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 41

11. ధనశ్రీ :- హరికథామృతంలో పితృబంధవిమోచనం ఘట్టంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగమపనిస | సనిదపగరిమగరిస || అభేరికి దగ్గరగా ఉన్న రాగం. ఆహ్లాదమైన రాగం. ఆర్తి ఉన్న రాగం.

కాలియఫణిఫణామణ్ణపేప ఒక్కజలోచనోననాట

కాలినీకల్లోల ఘోషే ఘనమృద జ్ఞనాదోపమేవనాట⁶⁸

12. కర్ణాటగౌళ :- భీష్మచరిత్ర ప్రారంభంలో గణపతి స్తుతి చేస్తూ ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగమపనిస | సనిదపమగస || ఆకర్షణీయమైన రాగం. రక్తి రాగం. శృంగారప్రదమైన రాగం.

గణపతినినువినుతిసేతు - గజముఖదేవ కరుణనురావననుఁగావ

హేరంబానినుమ్రొక్కెద - రెల్లరుముందునీవేవిక్కందుదయఁగొందు⁶⁹

13. హుస్సేని :- జానకీశపథంలో ఈ రాగం ప్రత్యేకించి వాడటం జరిగింది. సరిగమపమపనిదనిస | సనిదపమదరిస ||

రణధీర కపివీర⁷⁰

4.4.5 మేచ కల్యాణి :- ఇందులో దాదాపు 7 రాగాలు వాడటం జరిగింది.

1. సారంగ :- ఇది అందమైన రాగం. సీతా కల్యాణ ఘట్టంలో పరశురామ గర్వభంగ సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. క్షత్రియ లక్షణాలను రాముని శూరత్వాన్ని చెప్పే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. శృంగార రస ప్రధానమైన రాగం. సమమపదనిస | సనిదపమరిగమరిస || ఒక అన్యస్వరం వున్న భాషాంగ రాగం. మధ్యాహ్నం వేళ పాడదగిన రాగం.

నీకు ముఖ్యమగు క్షత్రియ ధర్మము నేవినిపించెదవినుమా

రాకొమారుఁడై పుట్టినయందుకు రణమున శత్రులఁబరి మార్చవలయు⁷¹

2. యమునా కల్యాణం :- ఇది కల్యాణ ప్రదమైన రాగం. దాసుగారు రచనల్లో సీతా సౌందర్యాన్ని వర్ణించు సందర్భంలో అతి ప్రాచుర్యం పొందిన కీర్తనకు ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఆనందాన్ని వ్యక్తపరిచే రాగం. సరిగమపదస | సనిదపమగమరిస||

కొమ్మా, గాకిదిమేలిబంగారు బొమ్మా యౌరౌరా

యూముద్దు గుమ్మ, సొగసువర్ణింపనాత రమ్మా హా⁷²

68. హరికథామృతం - పితృబంధవిమోచనం ఆ.నా.దాసు - పుట - 56

69. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

70. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

71. యదార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 81

72. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 47

3. కౌమోద :- జానకీశపథం కథలో ఈ అపూర్వ రాగాన్ని వాడటం జరిగింది. సరిగమనిస । సనిమగరిస ॥

నిందేయనుచు ⁷³

4.4.6 హనుమత్తోడి :- ఈ రాగంలో 8 జన్య రాగాలు వాడటం జరిగింది.

1. ధన్యాసి :- ఇది బహు ప్రాచీనమైన రాగం. రామజనన ఘట్టంలో ఋష్య శృంగుని అయోధ్యకు తీసుకు వచ్చే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సగమపనీస । సనిదపమగరిస ॥ ఇది ఉదయం పాడదగిన రాగం.

వేంచేయుమానా వెంబడి నో సంయమీంద్ర

మంచిముహూర్తంబిదియే మానితతపోనిస్తంద్ర ⁷⁴

2. అసావేరి :- ఇది కమలమైన రాగం. కరుణరస ప్రధానమైన రాగం. విస్తరించడానికి వీలు తక్కువ వున్న రాగం ఇది. సీతాకల్యాణ ఘట్టంలో దశరథుడు విశ్వామిత్రుని కోరికను కాదనలేని స్థితిలో ఏమిచేయవలెనని చింతిస్తున్న సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిమపదస । సనిసపదపమరిగరిస ॥

ఏమిచేయుదు దపసిమాయ యెట్లెడయుదు నాగుండెకాయ

రాముని దనయజ్ఞరక్ష కై తోడ్కొన నీమౌని శేఖరుడిట్లు పట్టు పట్టె ⁷⁵

3. ఆహిరి :- రామపాదుకలో తండ్రి సొమ్మసిల్లుట చూచిన రాముని బాధ ఎట్లున్నదో వివరించే సందర్భంలో దాసుగారు ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. ఇది ప్రయోగ ప్రధానమైన రాగం. ఈ రాగం మూర్ఛన పాడగా రాగభాయ తెలియదు. ఈ రాగాన్ని ఉదయం పాడకూడదు. ఇది ఉదయం పాడినంత ఆరోజు అన్నం దొరకదని ప్రతీతి. కోమలమైన రాగం. సరిసమగమపదనిస । సనిపదాపమగమగరిస ॥ వక్ర సంపూర్ణ రాగం.

అనితలపోసెడు రామచంద్రునకు నక్కై క పల్కెనిట్లు

నినుగాదన లేకుండుటచే గల్గె నీతండ్రి కిట్టిపాట్లు ⁷⁶

73. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 32

74. యదార్థ రామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 55

75. యదార్థ రామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 63

76. యదార్థ రామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 107

4. దేశీయతోడి :- ఇందులో ఆరోహణలో రిషభం లేనప్పటికి ఇది తోడిగా చెప్పబడుతుంది. సగమపదనిస | సనిదపమగరిస || గజేంద్రమోక్షంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. కాని ఈ రాగంలో రచనలు చాలా తక్కువ.

ఎటువలె నెటువలె నోర్చెదనో కుటిలవిధినా కొరకెనిర్మించెనాదీని
పోనియ్యదు పోరయినమానదు కానిదిదయ్యము గాననుబీల్చెను⁷⁷

5. నాధనాళి :- జానకీశపథంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది. సరిగమనిస | సనిదపమగరిస || హరి హరే⁷⁸

ఈ విధంగా దాసుగారు దాసుగారు ముఖ్యమైన ఆరు జన్యరాగాల నుండే అనేక జన్యరాగాలు వాడారు. అవి కాకుండా.

4.4.7 శుభపంతువరాళిలో

రామజననంలో

1.	భూపాలం - (ఉదయరాగం)	సరిగపదస సదపగరిస	అపరాధి నవరాధి నదేవ	పుట - 50
----	-----------------------	--------------------	-----------------------	----------

4.4.8 చక్రవాకంలో

రామజనన ఘట్టంలో

1.	మలయమారుతం (ఉత్సాహపూరితరాగం)	సరిగపదనిస సనిదపగరిస	ఎంతపనిచేసిన పురుషులనడ్డితిరి	పుట - 45
2.	సావిత్రీచరిత్ర కథలో నారాయణి	సరిమపదనిస సనిదపమరిస	ఎటుదనుగాచెద విశ్వరీనీవు	పుట - 32

4.4.9 గమనశ్రమలో

రామజనన ఘట్టంలో

1.	పూర్వీ కల్యాణి (కరుణ, శృంగారానికి సరైన రాగం)	సరిగమపదపస సనిదపమగరిస	ప్రతినసేతునేను దాశరథివైసల్పెద	పుట - 41
----	--	-------------------------	----------------------------------	----------

గాంగేయభూషిణి - సుగ్రీవమైత్రిలో

1.	కన్నడ దర్బారు	సరిగమపదనిస సనిదపమరిస	అగ్గిలోదుముక బోవుమిడతవలె	పుట - 168
----	---------------	-------------------------	-----------------------------	-----------

77. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 16

78. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 4

4.4.10 నరబైరవిలో -- హనుమత్సందేశంలో

1. అమృతవాహిని సరిమపదనిస అమ్మానీవే సీతవా పుట-194
ఆకర్షణీయమైన రాగం సనిదమగరిస

(త్యాగరాజుచే సృష్టించబడినరాగం) (బహు ప్రాచుర్యం పొందిన కీర్తన)

2. జానకీశపథంలో

హిందోళ సగమదనిస అమ్మామృత్యువ పుట - 24
సనిదమగరిస

(ఈ రాగాన్ని తోడిజన్యంగా కొందరు చెప్తారు. సరిగమపదనిస | సనిదపమగరిసగా మూర్ఛన)

4.4.11 ఇతరాలు :- ఇవికాకుండా ఒక్కొక్క రచన కల్గిన జన్యరాగాలు కొన్ని కనబడతాయి.

సంఖ్య	రాగం	జనకం	కథ	మూర్ఛన	పుట
1.	నాట	చలనాట	సీతా కల్యాణం	సరిగమపదనిస సనిపమరిస	72
2.	శోకవరాళి	ధేనుక	హరిశ్చంద్ర	సగమనిద పమగరిస	49

స్వరాంతర రాగానికి ఉదా|| శోకప్రధానమైన రాగం)

ఇవి కాక కొన్ని కేవలం జానకీ శపథంలో వాడిన జన్య రాగాలు కనబడతాయి.

1.	మంజుల	చలనాట 36	సరిగమపదనిస సనిదపమగరిస	పుట - 2
2.	కలగడ	గాయకప్రియ 13	సరిగపదనిస సనిదపగరిస	పుట - 1
3.	ఘంటరావము	రత్నాంగి 2	సరిసగమపనిస లేక సగమదపదనిస సనిదపమగరిస	పుట - 5
4.	సామవ రాళి	గానమూర్తి 3	సరిమపదనిస సనిదపమగరిస	పుట - 6

5.	భవాని	భవప్రియ 44	సరిగమదనిస సనిదమగరిస	పుట - 24
6.	కమలామనోహరి	సెరసాంగి 27	సగమపనిస సనిదపమగస	పుట - 25
7.	భోగవసంతం	కామవర్ధిని 52	సరిగమదనిస సనిదమగరిస	పుట - 38
8.	శారదాభరణం	వాగధీశ్వరి 34		పుట - 55

ఈ జన్య రాగాలతో పాటు గమకక్రియ అనే రాగం రచించడం జరిగింది. దీక్షితార్ సంప్రదాయంలో పూర్వీ కల్యాణి రాగాన్ని గమకక్రియ గా వ్యవహరిస్తారు. ఇది భీష్మ చరిత్రలో వాడటం జరిగింది.

దాసుగారి కథల్లో కొన్ని హిందుస్థానీ రాగాలను వాడటం జరిగింది.

4.5 హిందుస్థానీ రాగాలు :- దాసుగారికి ఉత్తరాది సంగీతం పై కూడా పట్టు ఉన్నదని చెప్పడానికి వారి రచనల్లో ఈ రాగాలను చొప్పించడమే కారణం.

4.5.1 బేహాగ్ - ఇది మేచ కల్యాణి జన్యం (65) సమగపనిదనిస | సనిదపమగరిస || ఇది ద్వితీయస్వర భాషాంగ రాగం. ఇందులో సీతా కల్యాణంలో రాముని ఉద్యానవనంలో చూసిన సీత చెలికత్తెతో వెదకిరమ్మని చెప్పే సందర్భంలో ఈ రాగం వాడటం జరిగింది.

వెదకిరావే వేవేగబోవే

ముదితర్ యిటువంటి

పురుషుడెందున్నాడో ⁷⁹

4.5.2 దేశ్ :- దీనిని దేశిగా వ్యవహరించడం జరుగుతుంది. ఇది హరికాంభోజి జన్యం.

సరిమపనిస | సనిదపమగరిస ||

79. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 81

Note :- 1. ఈ రాగాలన్నిటికీ ఉదాహరణగా ఒక్కొక్క సన్నివేశంలో వచ్చినపుడు మాత్రమే చెప్పడం జరిగింది. దాసుగారు ఈ రాగాలన్నీ ముఖ్యంగా జన్యరాగాలను, హిందుస్థానీ రాగాలను, జానపదరాగాలను అనేక చోట్ల వాడటం గమనార్హం.

2. జన్యరాగ స్వరస్థానాలు జనకరాగ స్వరస్థానాలు ఒక్కటే ఉంటాయి.

సీతాకల్యాణంలో వారి స్వయంవరం కాగానే జనులు అనుకునే సందర్భంలోనిది.

సీతారాములకున్న పరస్పర ప్రీతి చెప్పతరమాసుంతైన

భూతలమున నటువంటి సొగసైన పుణ్యదంపతులు మరియుకపుట్టరు.⁸⁰

4.5.3 యమన్ :- మేచకల్యాణి జన్యమైన ఈ రాగాన్ని భీష్మచరిత్ర ప్రార్థనలో సరస్వతిని గురించి ఈ రాగాన్ని వాడటం జరిగింది. సరిగమపదనిస । సనిపదమగమరిస ॥ ఇది ఒక అన్యస్వరమున్న భాషాంగ రాము.

సరస్వతీ నీపదాశ్రతుడను కాపాడవే

కరంబుల మోడ్తుబిరాన నీకడ కంటన్ను జాడవే⁸¹

4.5.4 కాపి :- ఈ రాగాన్ని దాసుగారు అనేకసార్లు దాదాపు అన్ని కథల్లోనూ వాడటం విశేషం. ఇది ఖరహరప్రియ జన్యంగా చెప్పబడుతుంది. సరిమపనిస । సనిదనిపమగరిస ॥ ఇది ద్వితీయస్వర భాషాంగ రాగం. శృంగార రసానికి ప్రాముఖ్యమైనది.

పుడమిటేడు స్వచ్ఛందమరణమున

బోవు ముని దంపతులకు⁸²

4.5.5 ఫరజ్ :- ఇది మాయామాళవగౌళ జన్యం శృంగార ప్రధానమైనది. సమగమపదనిస । సనిదపమగరిస ॥

విన్నపము లాలించు మాదొర

నీకన్ననాకు బ్రాపేదిరా?

ఎన్నజాలముట్టిపడ్డట్లేమో కొత్తవెంత⁸³

ఇవి కాకుండా హిందుస్థాని బైరవి అని ప్రత్యేకించి రచించడం జరిగింది. దాని స్వరూపాలు అలభ్యమైనది. కొన్ని రాగాలు జానపద బాణీ నుండి శాస్త్రీయ సంగీతంలో చేరడం జరిగింది.

4.6 జానపద రాగాలు :- కాలక్రమేణ శాస్త్రీయబాణీలోకి చేరిన రాగాలివి. ఈ రాగాలు దాదాపుగా పంచమాంత్య నిషాదాంత్య రాగాలై ఉండి, మధ్యమ శృతిలోనే ప్రారంభమవుతాయి. అది ఈ రాగాల ప్రత్యేకత.

---

80. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 91

81. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

82. యదార్థరామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 36

83. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 14, 15

రాగం	మేళకర్త సంఖ్య	మూర్చ్ఛన	కథ	ప్రతి
1. ఆతాణ (వీరరసం ప్రయోగ ప్రధానం)	ధీరశంకరాభరణం 29	సరిమపదపస సనిసదాపమగమరీస	రామజననం	44
2. కురంజి	ధీరశంకరాభరణం	సనిసరిగమపదా దపమగరిసనీస	సీతాకల్యాణం	62
3. నవరోజు	హనుమత్తోడి 8	సగమపనీసా సనిదపమగరిస	రామజననం	55
4. జంజూటి	హరికాంభోజి 28	పదసరిగమపదని దపమగరిస నిదపదస	రామజననం	52
5. సురటి	హరికాంభోజి 28	సరిమపనిదనిస సనిదపమగపమరిస (దాసుగారి కథల్లో దాదాపుగా అంత్యసురటి సంప్రదాయం ఉంది)	సీతాకల్యాణం	97
6. పున్నాగవరాళి	హనుమత్తోడి 8	నిసరిగమపదని నిదపమగరిసనిస	పాదుకా- పట్టాభిషేకం	112
7. వసంత	సూర్యకాంతి 17	సగమదనిస సనిదమగరిస	రామజననం	38
8. నాదనామక్రియ	మాయామాలవ గౌళ - 15	నిసరిగమపదని నిదపమగరిసని	రామజననం	34

దాసుగారు సంగీతంలో మరికొన్ని విశిష్టమైన రాగాలను చేర్చారు. కానీ ప్రస్తుతం అవి వాడుకలోనే కాక వాటి స్వరూపాలు కూడా దొరకటం కూడా కష్టతరంగా మారింది. అటువంటి రాగాలు.

1. దేవమనోహరి	5. భవశ్రీ
2. కుంజరి	6. శుద్ధకాంభోజి
3. కళాసావేరి	7. సింధూరా
4. పున్నాగతోడి	8. శేనా / సేనా

ఈ విధంగా దాసుగారు అనేక జన్యరాగాలను చొప్పించి అత్యద్భుత రచన చేయడమే కాకుండా ఈ రాగాలన్ని ప్రదర్శించేవారు. వీరి తాళ విధానం పరికిస్తే అతిక్లిష్టమైన తాళాలు సామాన్యంగా వాడుకలో లేని తాళాలలో జాతులలో కీర్తనలు రచించారు.

4.8 తాళాలు, జాతులు :- దాసుగారి హరికథల్లో సప్తతాళాలు వాడటమే కాక వివిధ జాతులు వాడటం జరిగింది. సందర్భానుసారమైన తాళాలను, జాతులు వాడడమే కాక కొన్ని సందర్భాలలో కేవలం జాతులను మాత్రమే వాడి జాతులను గతులుగా చెప్పడం విశేషం.

సప్తతాళాలతో పాటు పంచ జాతులను దాసుగారు కథల్లో వాడటం జరిగింది.

1. ఖండజాతి	-	5 అక్షరాలు - తక తకిట
2. తిశ్ర	-	3 అక్షరాలు - తకిట
3. మిశ్ర	-	7 అక్షరాలు - తకిట తకధిమి
4. చతురశ్ర	-	4 అక్షరాలు - కిటతక / తకధిమి
5. సంకీర్ణం	-	9 అక్షరాలు - కిటతకతరికిటతోం
1. మిశ్రజాతి రూపకం	-	రామసుగ్రీవమైత్రి
2. విలంబ తిశ్రజాతి త్రిపుట	-	సుగ్రీవమైత్రి
3. సంకీర్ణజాతి ధృవతాళం	-	సుగ్రీవమైత్రి
4. చతురశ్ర ఏక	-	హనుత్సందేశం
5. సంకీర్ణ గతి	-	హనుమత్సందేశం
6. ఏకతాళం	-	మార్కండేయ
7. సంకీర్ణజాతి త్రిపుట	-	హరికథామృతం
8. చతురశ్రజతి త్రిపుట	-	సావిత్రి
9. అటచాపు	-	గజేంద్రమోక్షం

10. సంకీర్ణజాతి రూపకం	-	సీతాకల్యాణం
11. జంపెతాళం	-	జానకీశపథం
12. రూపకం	-	రామజననం
13. త్రిపుట తాళం	-	సీతాకల్యాణం
14. ఖండజాతిఏక	-	రామజననం
15. ఖండగతి	-	రామజననం
16. సంకీర్ణగతి	-	మార్కండేయ
17. తిశ్రగతి	-	సుగ్రీవమైత్రి
18. మిశ్రగతి	-	రుక్మిణీకల్యాణం
19. చతురశ్రగతి	-	రుక్మిణీకల్యాణం
20. ఆదితాళం	-	అంబరీష
21. రూపకతాళం	-	అంబరీష
22. త్రిపుట తాళం	-	మార్కండేయ
23. ఏకతాళం	-	కల్యాణం
24. అటతాళం		

మొదలైన జాతులలో రచనలు చేసారు. సందర్భోచితంగా ముక్తాయి, ప్రస్తావాలను చేర్చి రచించడం విశేషంగా కనిపిస్తుంది. ఈ తాళాలకు 2, 4 ఆవృత్తాలు ముక్తాయిలు కూడా రచించడం విశేషం. ఈ విధంగా దాదాపు 35 తాళాలలో 25 నుంచి 28 తాళాలను రచించడం విశేషం. ఏ వాగ్గేయకారుని రచనలలోనూ ఇన్ని తాళ, జాతి భేదాలు కనబడవు.

4.9 గతులు - యతులు :- సాధారణంగా సంగీత, నృత్య సంప్రదాయంలో వాడేమాట - గతి, యతి. అయితే దాసుగారు జాతులనే గతులుగా వ్యవహరించడం జరిగింది. కాని ఒకటి రెండు గతులను కూడా ప్రత్యేకంగా చెప్పడం జరిగింది. మరాళ గతి, మయూరగతి, మత్తేభగతి, హంసగతి ఈ విధంగా గతిని చెప్పడం జరిగింది.

మత్తేభగతి :- గజగమన అన్న సందర్భంలో ఏనుగు తీవ్రత్వం నడక కనబడవలసి ఉంటుంది.

మయూరగతి :- నెమలి వలె నడవవలెసి ఉంటుంది.

ఈ విధంగా దాసుగారి రుక్మిణీ కల్యాణంలో రుక్మిణి సౌందర్యాన్ని వర్ణిస్తూ దాసుగారు రుక్మిణి నడక చూపితే అక్కడ దాసుగారు కాకుండా రుక్మిణి ప్రత్యక్షమయ్యేదని ప్రత్యక్ష

దర్శకుల కథనం. అలాగే గజేంద్ర మోక్షంలో ఏనుగు సరస్సులోనికి దిగి ఆనందంగా జలక్రీడలు ఆడే సందర్భంలో ఆ తీవి వీరత్వాన్ని ప్రదర్శించే వారని కూడా పెద్దల ద్వారా వినికిడి.

వీరి రచనల్లో హంసగతి - మార్కండేయ
మంజుగతి - మార్కండేయ

లో రచించడం జరిగింది. మిగిలిన కథల్లో జాతినే గతిగా వ్యవహరించడం జరిగింది.

యతులు :- సంగీత రచనల్లో నృత్యాలలో జతులకు ధీటుగా కనబడేవి ఈ యతులు వీటిలో కొన్ని.

థమరుక యతి
మృదంగ యతి
గోపుచ్చ యతి
నాగబంధ యతి

దాసుగారి కథల్లో ఈ ధాతుమాతు పద్ధతిన కీర్తన రచించడం. మార్కండేయలో గోపుచ్చ యతి రచించడం విశేషం.

భైరవి - చతురస్రగతి

ప|| “కలియుగమా తెలియుడిమామది” అను కీర్తన స్వరసాహిత్యములతో వ్రాయుచు అందు స్వరాక్షరములను పొందుపరచిరి, అందుననూ స్వరాక్షర దీర్ఘములలో భేదమును చూపి క్రమముగా దీర్ఘములను తగ్గించుచు గోపుచ్చయతిని రచించడం జరిగింది.⁸⁴

1 వ చరణం	6	పా :: దనిదప దమపద మద
		పా .. మరులధికధనులయిరి
	6	పా :: దమదప మదపదనిద
		పా వనగుణము లగుపడవు
	6	పా :: మగరి గమపద మపద
		పా పకృతములకు వెరువరు
	3	పా, మగరి గమ
		పా లిత మతము

84. గోపుచ్చయతి:- ముందు ఎక్కువ అక్షరాల నుండి తగ్గుతూ చివరకు 2 లేదా 1 అక్షరం వచ్చునట్లు చేసే రచన.

దర్శకుల కథనం. అలాగే గజేంద్ర మోక్షంలో ఏనుగు సరస్సులోనికి దిగి ఆనందంగా జలక్రీడలు ఆడే సందర్భంలో ఆ తీవి వీరత్వాన్ని ప్రదర్శించే వారని కూడా పెద్దల ద్వారా వినికిడి.

వీరి రచనల్లో హంసగతి - మార్కండేయ
మంజుగతి - మార్కండేయ

లో రచించడం జరిగింది. మిగిలిన కథల్లో జాతినే గతిగా వ్యవహరించడం జరిగింది.

యతులు :- సంగీత రచనల్లో నృత్యాలలో జతులకు ధీటుగా కనబడేవి ఈ యతులు వీటిలో కొన్ని.

థమరుక యతి

మృదంగ యతి

గోపుచ్చ యతి

నాగబంధ యతి

దాసుగారి కథల్లో ఈ ధాతుమాతు పద్ధతిన కీర్తన రచించడం. మార్కండేయలో గోపుచ్చ యతి రచించడం విశేషం.

భైరవి - చతురస్రగతి

ప|| “కలియుగమా తెలియుడిమామది” అను కీర్తన స్వరసాహిత్యములతో వ్రాయుచు అందు స్వరాక్షరములను పొందుపరచిరి, అందుననూ స్వరాక్షర దీర్ఘములలో భేదమును చూపి క్రమముగా దీర్ఘములను తగ్గించుచు గోపుచ్చయతిని రచించడం జరిగింది.⁸⁴

1 వ చరణం

6 పా :: దనిదప దమపద మద

పా .. మరులధికధనులయిరి

6 పా :: దమదప మదపదనిద

పా వనగుణము లగుపడవు

6 పా :: మగరి గమపద మపద

పా పకృతములకు వెరువరు

3 పా, మగరి గమ

పా లిత మతము

84. గోపుచ్చయతి:- ముందు ఎక్కువ అక్షరాల నుండి తగ్గుతూ చివరకు 2 లేదా 1 అక్షరం వచ్చునట్లు చేసే రచన.

- 3 పా, దప దమద
పా లిత మతము
- 3 పా, నిసరిగమ
పా శము గొలువు
- 3 పా, గరిసనిద
పా లె చెడినది
2. పాదప మదపమ
పాలిశుల పలుకు
2. పా నిద వనమద
పాటిగొనినయది
2. పా మగరి గమద
పారుల తెరగులు
2. పానిద
పాడరి
2. పాదమ
పాతక
2. పామమ
పానమ
2. పామగరిస
పారమయిన

అదే విధంగా స్వరాక్షరము ఏదైతో వస్తుందో సాహిత్యాక్షరము కూడా అదే విధంగా రచన చేయడం విశేషంగా కనబడుతుంది. దీనిని బట్టి స్వర రాసి సాహిత్యాన్ని వ్రాసారా లేక సాహిత్యం వ్రాసి స్వరం రాసారా అని ఆలోచిస్తే తేల్చి చెప్పడం కష్టతరమే. అయినప్పటికీ సాహిత్యాన్ని అర్థవంతంగా రచించి దాని స్థాయి, ఆ దృశ్యాన్ని బట్టి స్వర సమన్వయం చేసి ఉంటారనిపిస్తుంది. ఈ యతులను కూడా దాసుగారు రచించడం వారి సంగీత నృత్య ప్రజ్ఞకు తార్కాణం.

4.10 సంగీత ప్రదర్శనా విధానం - హరికథ :- దాసుగారి హరికథల్లో సంగీతం పద్ధతి పూర్తిగా కర్ణాటక పద్ధతి. కొన్ని హిందుస్థానీ రాగాలను చేర్చినప్పటికీ రాగ ప్రదర్శనా పద్ధతి కర్ణాటక బాణీలో ఉంటుంది.

అయితే హరకీకథ ప్రదర్శనకు విశాలమైన అవకాశం ప్రదర్శనలో దొరుకుతుంది. ప్రదర్శనలో మధ్యన కీర్తన ప్రారంభించి రెండు వరసలు కానీ, కథకుని ఇచ్చితో ఎన్నైనా వరసలుగానీ తీసుకొని మధ్యలో ఆపి పిట్ట కథలు కానీ, వేదాంత విషయాలు కానీ, సాంఘిక పరిస్థితులను కానీ, హాస్యంగానీ (విదూషకునివలే) చెప్పవచ్చు. అంతేకాకుండా యక్షగాన పద్ధతిలో కీర్తనలాగ దాసుగారు వంతను కూడా పెట్టుకునేవారు. వంతపాట హరిదాసు ఆపినంత వారు ఆదే వరుసను పాడటం జరుగతుంది. కాబట్టి ఇది యక్షగాన పద్ధతి.

కర్ణాటక సంగీత కచ్చేరీ పద్ధతిలో శుద్ధ శాస్త్రీయ ప్రదర్శన చేసినపుడు ఆ కీర్తనను మధ్యలో ఆపే ప్రశక్తి కనబడదు. ఆ రాగంలోనే మనో ధర్మాన్ని, సంగతులను చూపి ముగించడం జరుగతుంది. కానీ హరికథల్లో పూర్తిగా ప్రదర్శన ఆ కీర్తనలోనే జరగకుండా మధ్యలో అనేక విషయాలు చొప్పించి దాసుగారు వినూత్న ప్రక్రియగా తయారు చేసారు. దీనవల్ల హరిదాసుకు అనేక శాస్త్రాలతో పరిచయం, వైపుణ్యత ఉండటం అవసరం. వారి ధృవచరిత్ర గానం చేసినపుడు అనేక పద్యాలు, కొన్ని కథలు చేర్చి కథ చెప్పినట్టు, నాయెరుకలో రచించడం జరిగింది.⁸⁵

ఈ విషయాలన్నీ కర్ణాటక సంగీత కచ్చేరీ పద్ధతిలో ఉండవు కాబట్టి సంగీత శాస్త్రజ్ఞులు ఇది జానపదమనే ఒప్పుకున్నారు. దాసుగారి కీర్తనల్లో అద్భుతమైన సంగీత రచనలు జనక జన్యరాగాలను, క్లిష్టమైన తాళాలను కూర్చినప్పటికీ ప్రదర్శనలో వివిధ అంశాలు చేర్చడం వల్ల ఇది జానపదంగా చెప్పబడుతోంది.

“సుజనావన మోద” అనే హరికథామృతం కీర్తన తీసుకుంటే భక్తి ప్రాధాన్యత ఉన్న రాగం కానీ, మధ్యలో -- సర్వజగన్నాథ, అని

అ - సర్వజగన్నాథ - అని చేర్చి రెండు మూడుసార్లు అదే విధంగా పాడటం వల్ల శ్రోతలకు వైవిధ్యంతో ఆహ్లాదం కలుగుతుంది. మధ్యలో శ్రీమద్రమారమణ గోవిందో..హరి అని ఆంజనేయ వరద గోవిందో హరి అని గోవింద భక్తుల చేత చెప్పించడం వంటివి వారిని అప్రమత్తపరచి తమ వైపు దృష్టిని కేంద్రీకరింప చేసుకోవడం ఒక విశేషం. ఇది కర్ణాటక సంగీత ప్రదర్శనలో కనబడదు.

అలాగే దాసుగారు అనేక తాళాలను జాతులను రచించినప్పటికీ వాటిని చిరుతలు లేదా తాళాల సహాయంతో చూపడం వల్ల దానిలో గతి లేదా జాతి విశేషించి తెలుస్తుంది కాని ఆ వృత్త సమాప్తి కొత్త ఆవృత్త ప్రారంభం లఘు, ధృత, అనుధృత విభజన తెలియదు.

85. నాయెరుక - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1, 2

అదే కర్ణాటక సంగీతంలో కూర్చొని తాళాన్ని స్పష్టంగా చూపడం వల్ల ఆవృత్తి సమాప్తి కొత్త ఆవృత్తి ప్రారంభం స్పష్టంగా కనిపిస్తుంది. హరిదాసు నిలుచొని చిరుతలతో తాళాన్ని చూపడం వల్ల జాతి / గతి తెలుస్తాయి తప్ప తాళం తెలియదు.

ఉదా || సంకీర్ణజాతి ధృవ తాళం లో ఒక రచన ఉంటే అందులో సంకీర్ణ జాతికి ఉన్న తకధిమితకతకిట మాత్రమే చూపడం సాధ్యం అవుతుంది కాని ధృవ తాళాన్ని 1011 గా చూపడం జరగదు.

కచ్చేరీ సంగీత బాణీలో కాక రాగ, తాళాలకు ముఖ్య ప్రాధాన్యత ఉండి వాటిలోనే ప్రదర్శించడం జరుగుతుంది కానీ అంతకుమించి విడివడదు. కాబట్టి సంగీత విద్వాంసులు హరికథా ప్రక్రియకు అన్ని హంగులూ ఉన్నా శాస్త్రీయ ప్రక్రియగా అంగీకరించరు.

ఇదే విషయమై విజయనగరంలో హరికథ శాస్త్రీయమా జానపదమా అని నారాయణదాస హరికథా ఉత్సవాలు - 2001 జనవరిలో నా ఆధ్వర్యంలో చర్చా వేదిక ఏర్పాటు చేయడమైనది. అందులో హరిదాసులు - హరికథలో అగ్రగణ్యులు అనేకమంది పాల్గొని ఇది శాస్త్రీయమైన కళ అని నిరూపించినప్పటికీ సంగీత విద్వాంసులు దానిని అంగీకరించలేదు. దాసుగారి గాత్రాన్ని అనేకులు అత్యద్భుతం అని ప్రశంసించినప్పటికీ అక్కడక్కడా సంగీత విద్యా ప్రవీణులు వీరి గాత్రాన్ని, ప్రదర్శనను శాస్త్రీయరీతిగా ఒప్పుకోకపోవడం కూడా జరిగింది. అయితే ప్రతి నాణానికి బొమ్మా, బొరుసు వలే ఏ కళ పైనా కళాకారునికైనా ప్రోత్సాహించేవారు, నిరుత్సాహపర్చే వారు తప్పక ఉంటారు. ఏది ఏమైన ఎవరి అభిప్రాయాలను వారు ఈ చర్చలో ప్రస్తావించడం జరిగింది. కచ్చేరి, కర్ణాటక సంగీతాన్ని కొందరు ఆ విద్య పై అవగాహన, ఇచ్చి ఉన్నవారు మాత్రమే ఆనందించగలరు. కానీ హరికథను సర్వకాలల్లోనూ అందరూ ఆదరించారు. చివరకు “హరికథ” సర్వహంగులూ ఉన్న పరిపూర్ణ కళారూపమే కానీ ప్రదర్శనలో కచ్చేరీ, సంగీత, శాస్త్రీయ పంథాను చేరుకోలేని కళగా నిరూపించబడింది. కానీ ఏ కళారూపానికి లేనన్ని విశేషాంశాలు, ఆదరణ, ప్రత్యేకత ఈ హరికథకు ఉందని చెప్పవచ్చు. అందుకే సర్వజన ఆమోద కళగా ఇది చెప్పబడింది అని నా అభిప్రాయం. హరికథ కళాకారుడు అనేక శాస్త్ర ప్రావీణుడై ఉండాలి. అదే సంగీత ప్రదర్శకుడు కేవలం సంగీతాన్ని తెలిసి ఉంటే సరిపోతుంది కాబట్టి “హరికథ అతి క్లిష్టమైన సర్వజన ఆమోదమైన ప్రదర్శనా రూపం. దీనిని అందరూ ఆదరించి ఆనందించగలరు కానీ దీనిని ప్రదర్శించే కళాకారుడు వివిధ కళారూపాలలోని శాస్త్ర విజ్ఞానంలోనూ కొంతైన పాండిత్యం కలిగి ఉండాలి. కాబట్టి ఈ కళారూపాన్ని నేర్చుకొనేందుకు కచ్చేరి సంగీత సంప్రదాయాన్ని నేర్చుకునే కన్నా ఎంతో ప్రావీణ్యత, నైపుణ్యత ఈ కళాకారునికి ఉండవలసిన అవశ్యకత ఎంతైనా ఉంది.”

హరికథామృతం ప్రారంభంలో ప్రార్థన పూర్వకంగా అంబమామవ అనే కీర్తనలో అభోగ స్వరప్రయోగం చేసారు.

కేదారగౌళ - రూపకము

ఉ|| అంబమామనప్రణత క దంబపోషిణి

అభోగస్వరః- మ్మాగరి సరిగరీ - పవరాపమపనిధనా

ససానిధప నిపరీ - రిసానిధప ధపామగరి

ఆ. సరిమగరిరి తాంతకిణత - మపనిసరి ధణాంతర్ముణుత

నిసరిగరిగ ధీంతగధిత - ససానిధప ధిర్గుడు ధిర్గుడు తదధిగిణత.⁸⁶

ఈ కథ కల్పిత కథ అయిన కపోత కథను చెప్పున్న సందర్భంలో కూడా స్వర ప్రసార్థం చేయడం జరిగింది.

కర్ణాటక - ఏక

ఉ|| ప్రియేవశై నం - వీతచేష్టితందీనం

స్వ|| మమరిసనిసరిస-పపమగమాపధ-పనిసరిసమరిస

నిరిసనిసాపని-ధనిధపమాపస-రిననిసా నిధా-పమపగా మపధ

నీధామపమ ||ప్రి||⁸⁷

దాసుగారు ఏ రాగము ఏ రసానికి సరిపోతుందో, ఏతాళం సరిపోతుందో సరిగ్గా తెలుసుకొని రచించారు.

“శ్రీకృష్ణుడు కాళీయ మర్ధన సమయంలో అందరూ ధుఃఖిస్తున్నపుడు పున్నాగవరాళి త్ర్యస్య గతిలో కీర్తన రచించారు. పున్నాగవరాళి ఎనిమిదవ మేళకర్త హనుమత్తోడి జన్యం.

ఈ హరికథామృతంలోని కీర్తనలు హరికథకులే కాకుండా కచేరీ చేసే ప్రతి ఒక్కరు గానం చేయు విధంగా రచన చేయడం జరిగింది. తక్కువ సాహిత్యం ఎక్కువ సంగతులు రాగభావాలకు అవకాశమ సరళ సంస్కృత భాష, రసాన్ని బట్టి రాగ తాళ నిర్ణయం ఇందులో ముఖ్యంగా జరిగాయి.

ఇందులో కీర్తనలు కొన్ని ఆకాశవాణిలో భక్తి రంజనిలో కూడా కొన్ని రోజులు ప్రసారమయి జనాదరణ పొందాయి. అందులో కొన్ని--

---

86. హరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 3

87. హరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 30

1. శుభ పంతువరాళి - చతురశ్రం - అనుసర మానస భాగవత మత
2. కాంభోజి - రూపకం - పరమేశ్వర భక్తిం వ్రజ
3. బేహాగ్ - చతురశ్రం - నమో నారాయణాయ⁸⁸

ఈ హరికథామృతంలో కీర్తనలకు పల్లవిని వుద్ఘాహం అని, అనుపల్లవిని ధృతం అని, చరణాలను పాదం అని, మేలాపకమని వ్యవహరించడం జరిగింది. ఈ రచనలోని సాహిత్యంతో స్వరాన్ని కూడా జోడించి ముక్తాయి కూడా ఇవ్వడం జరిగింది. ప్రార్థనలో అంబను స్తుతిస్తు కేదార గౌళలో రూపక తాళంలో రచించడం జరిగింది. ఇందులో అభోగ స్వరమని రచించడం జరిగింది.

హంసధ్వని సంపూర్ణ ఆనందాన్ని పొందడానికి వీలుగా ఆనందయోగ కారణమైన రాగం ఇది. దీనిలో దేవదేవ విష్ణో అనే కీర్తన చిట్ట స్వరములతో సాహిత్యాన్ని మేళవించి రచించారు.

దేవదేవ విష్ణో - త్రిగుణావిచరిష్ణో⁸⁹

దీనికి తిశ్రగతి చేర్చడమే ఒక ఆస్థిగా చెప్పవచ్చు.

పూర్వీ కల్యాణిలో లోక ప్రసిద్ధమైన రచన సంగీత కచేరిలో కూడా పాడుకొనే రీలుగా కీర్తన ఏకతాళంలో దాసుగారు రచించారు. దీనిని హరికథా పాఠశాలల్లో ప్రార్థనా కీర్తనగా నేర్పడం జరుగుతుంది.

పూర్వీ కల్యాణీ - ఏకతాళం

ఉ|| సుజనావనమోద సర్వజగన్నాథగాన వినోద

ధ్రు|| విజిత ఘోరకలుషిశ్వమోహన అజేంద్రామరముని వినుతపాద

1.పా. అవరతదయాభేసాధువాద - ప్రాజ్యలోకమూలవేదనాద

జననమరణరహితామృతాస్వాద - శాశ్వతైశ్వర్యసదాభేద

స్వ నిధమగరిధమగరి - మగరిగరిరిసధా - ధాసరిగమామాగరిస

ధ్రు. ధిరుగుడుధడైహదోం ధరిధోం జగణతణగణ ధిరుగుడు

ధిరుగుడు ధడైహత్థా హత్థాధిరుగుడు ధాధిరుగుడుతధిన్నాహం

ధాతదధిగిణత ధాతదధిగిణత ధాతదధిగిణత. (పుట - 38)

దీనిలో స్వరాన్ని జతిని జోడించి రచించారు. అయితే చివరకు వచ్చే స్వరాన్ని జతిని ప్రస్తుతం ఎవరూ అభ్యసించడం లేదనే చెప్పాలి.

88. హరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 8, 13, 36

89. హరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 43

ఈ హరికథామృతంలో ప్రథమమందులైన కృష్ణ జనానికి ఉన్నంత ప్రాధాన్యత మిగిలిన రెండు బిందువులకు లేదనే చెప్పాలి. వాటిని అభ్యసించిన వారు కూడా చాలా అరుదు అయితే దాసుగారి రచనలో మాత్రం ఎలాంటి పట్ట సడల లేదు. పితృ బంధ విమోచనం కథను నడపడానికి గద్యాన్ని ఎక్కువగా వాడడం జరిగింది. రాగాలలోనూ సామాన్యమైనవి ప్రసిద్ధమైనవి వాడటం జరిగింది. అలాగే ధర్మ సంస్థాపనములో శ్లోకాలను ఎక్కువగా వాడటం కనబడుతుంది. కీర్తనలు తక్కువ. భక్తి ప్రధానమైన కథ ఉండటం వల్ల ప్రార్థన పూర్వకంగా శ్లోకాలు ఎక్కువగా రచించినట్లు కనిపిస్తుంది.

ఈ విధంగా హరికథామృతం అమృతతుల్యమైన హరికథగా తోడ్పడు బిందువులని చెప్పవచ్చు.

ఇక్కడ కనడ రాగ ప్రయోగం సముయోచితంగా అనిపిస్తుంది. అలాగే కరుణ, కల్గిన కపోతం ఎంతో గొప్పది. త్యాగం చేసినదనే చెప్పే సందర్భంలో..

తోడి - రూపకం

ఉ|| సాధురేకపోత - సత్యరుణోపేత

ద్రు|| ఛేదితమచ్ఛీతను - స్నేహౌదార్యసమేత ||సా||

స్వరం : సగామగమధమధనిధమ - ధమాగమగరిగరిసరిని

సగారిమాగధామనీ - రినీధమనిధామగ - ధమాగరి

సమాగధమగమగరిసని ||సా||⁹⁰

స్వ రిసనిధనిస రిగమగరిస - రిగమగధమని సగరిసనిధ

నిరీనిసానిధామనీ - ససనినిధధ మమగగరిరిసస ||సా||

ఈ కీర్తన తోడి రాగం గాంధారంలో ఉన్నపట్టుతో అద్భుతమైన అంధం ఉన్న ఆ కీర్తనకు సందర్భానికి వస్తుంది.

బైరవి - చతురశ్రం

ఉ|| జయజయజగదీశ - హరేకృష్ణ - జయజయభవనాశ

ఆ. దయాసముద్రభవదీయమాయా-మయంజగన్నిగమనారాయణ

స్వయంజ్యోతిస్త్యంపరమపురుష సకలాది కారణనారాయణ

1.పా. ఆదిమధ్యాంతరహితహరేకృష్ణ - ప్రాజ్ఞతానన్తసహిత

ఆ. వేదా అపినశక్నువన్తిత్వాం - వేత్తుంనిగు ణ బ్రహ్మత్వం

శ్రీదయతాలోలసంతతా శ్రితపాలత్యమేవపరతత్వం

90. హరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 32

స్వ గగరిసనిధనిసరిగమపమగరిస - నినిధపధమపధసనిధపమగరిస
గారిమాగపామధాపనీధసా - నిరినీదపమధాపమగరిపమాగరి⁹¹

జంజోటి - రూపకము

- ప. అంగదేశముననొకప్పుడవని నాధకవు పుట్టె ।
అ.ప నింగిబొల్లి మేఘ మొకటి । నిల్చెలోభిమొగమట్టె ।
1. కాకుల రచెరాత్రి వేప । మ్రాకులందు గుంపుగట్టి
పోకిరివలె ముగ్గుటెండ । పొలసె నొడళ్ళుడుకబెట్టి
2. శ్వానరోదనంబు వేగు । జాము వఱకు మించుచుండె ।
బ్రాణి కోట్లదుష్టరాజు । పగిది మారి నొంచుచుండె⁹²

ఇది మధ్యమ శ్రుతిలో ప్రధానంగా ఉండటం వలన హిందుస్థాని సంప్రదాయం పోకడలు కనబడతాయి. సౌమ్యంగా సందర్భానుసరంగా ఈ రాగం ఇక్కడ ఇమిడినట్లు ఉంటుంది.

దశరథునికి సంతానం కల్గిన తర్వాత బారసాల ఉత్సవ సమయంలో.

నాయకి - రూపకము

- ప. పుత్రోత్సవమున్ । దశరథ - భూపతి చేసె ముదమున్ ।
అ.. పత్రికలన్సుభవార్తల । బ్రచురించి సకల దేశముల ।
1 :- ఎత్తెడేసి పంచదార యింటింటికి బంచిపెట్టి
యత్తటి చెరలో నుండిన యపరాధులను విడిచి పెట్టి
2 :- ప్రతిబ్రాహ్మణునకొక్కొక్క వరహా సంభావన నిడి
యతిదీనులకెల్ల తృప్తిగా న్నవస్త్రము లొసంగి⁹³

ఈ నాయకి రాగం ప్రచారం లేని రాగం. కథకుడూ దీని మూర్చ్ఛన అలంకారాలను తెల్పుకొని ముందుకు పోవడానికి దాసుగారు ఇలాంటి అపూర్వ రాగాలు వాడారు. సాహిత్య, సంగీతాలను రెండూ ఒక దానితో ఒకటి పోటీ పడుతూ ఉండే విధంగా దాసుగారు రచనలు చేసారు.⁹⁴

91. హరికథామృతం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 35

92. యదార్థరామాయణం - రామజననం - పుట - 52

93. యదార్థరామాయణం - రామజననం - పుట - 58

94. బారసాలకు పంచదార పంచడం అనేది ఆంధ్రుల ఆచారం. బారసాల ముందురోజు సాయంత్రం కుంకుడాకాయలు, నూనె ఒక గిన్నెతో నలుగురి పిండి, పసుపు, కుంకుమ, పంచదార చిలకలు పంచిపెట్టి బారసాలకు రమ్మని పిలుచుట ఒక వేడు. దీనిని దాసుగారు రామాయణానికి అన్వదించారు.

కవులలో కెల్ల శ్రేష్టుడుగాని యక్ష
గాన కావ్యములల్లగా గలడెయ్యెరుడు?
పలుకు చెలియ చన్నుగవ నిర్వంకలచవి
నొందకయకై తలల్లుట యూకదంపు
అని నిష్కర్షంగా అంటారు దాసుగారు.

సీతాకల్యాణం:- విశ్వామిత్రుడు రాముని యాగ రక్షణకు తీసుకు వెళ్ళుటకు వచ్చిన సందర్భంలో దశరథుడు విశ్వామిత్రునితో.

కురంజి - చతురస్రగతి

- ప. తపసిమిన్న నీరాకచే ధన్యుడనైతే దరిందె నాకులము
అ.. ఇప్పుడు నన్ను నీ యిచ్చవచ్చినట్టు లేలుకొమ్మునేనీ దాసుడనో
చ. ఏమడిగిన నీ కిచ్చెదనేయుసు తేని నీకప్పగించెదనే
సామి వెయ్యేల నాజన్మమిప్పుడు సఫలమయ్యెనీ సందర్శనము.⁹⁵

ఈ కీర్తన కురంజి రాగం చతురస్ర గతిలో సృజించారు వారు. (ఇది 28 మేళ కర్త) దైవతాంత్యరాగం. సనిసరిగమపద - దపమగరిసనిస - అనే మూర్ఛనతో ఉన్న ఈ రాగాన్ని అతి రమ్ముగా దాసుగారు పాడే వారని ప్రతీతి.⁹⁶ ప్రస్తుతం వేరే రాగంలో మార్చి పాడుతున్నారు.

అసావేరి - మిశ్రగతి.

- ప. ఏమి చేయుదు దపసిమాయ 1 యె 1 ట్లెడయుదునాగుండకాయ 1
అ. రాముని దనయజ్ఞ రక్ష కై తోడ్కొన 1 నీవకాని శేఖరుడిట్లు పట్టు పట్టె
1. ఆకలిని మరల కోసడు పది యాతేండైన రాని పాపడు

రాకాసి మూకతో రణమొనరించునా యూకౌశికునకెంతక్రుపలేకపోయెనో⁹⁷

అనే ఈ విచార యుక్తమైన ఘట్టంలో పై కీర్తన “అసావేరి” రాగంలో వ్రాసి ఎంతో ధర్మం చేకూర్చారు. రసానుకూలంగా మిశ్రగతిలో నడపడం వల్ల ఆ బాధ మరింత వ్యక్తపరచ వీలు కల్గుతుంది.

95. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 62

96. పారస్వత నిరాజనం - గాంధర్వ సౌర్యభౌముడు - అమ్మల విశ్వనాథ భాగవతార్ - పుట 1129

97. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 63 -64

గౌతమ మహర్షి ఇంద్రుని శపించు సందర్భమున.

నాట - రూపకము

ప|| నాకులసతిజెటువ నేగి | నాడవాబడవా |

అ|| కాకృత్యము చేసినావు | కనులగపడవా | ⁹⁸

ఈ రాగం ఘన రాగం పురుష రాగం, గంభీర రాగం, దీనిలో ఒక విధమైన తీవి ఉంటుంది. గౌతముని భావ గంభీరత కిదెంతో సరైన రాగమని ఒప్పుకోక తప్పదు. తర్వాత స్వయంవరానికి వచ్చిన రాజుల చిత్ర పటాలు చూస్తూ, జానకీదేవి రాముని పటం చూచి తన మమకారం వ్యక్తం జేసేటప్పుడు. చెలికత్తెను చూచి.

బ్యాగు - మిశ్రగతి

ప|| వెదకిరావోవే | వేగ బోవే |

అ|| ముదితరో యిటువంటి | పురుషుడెందున్నాడో

1 :- రాముడంటు దశ | రథ రాజునుతుడట|

కోమలి వీని పై గోరిక పుట్టెనే ⁹⁹

అనే బేహాగ్ రాగం, మిశ్రబాటలో నడుపుట జావళి అనుకరణలో నడిచే కీర్తనది. మిశ్రంలో విలంబంగా పాడే వీలు ఉంటుంది. అంతేకాక శృంగార రసపు నీడలు (ఛాయలు) కూడా ఇందులో కనబడతాయి. ఇంకో విశేషం ఈ రాగానికి రెండు మధ్యమ, దైవత, నిషాదాలు తగులుతాయి. ఇది హిందుస్థానీ పద్ధతిలో నడిచే రాగం.

జనకుని కొలువులో అనేక దేశపు రాజులు విచ్చేసి - సభ చేయుటకు ఆశీనులై ఉండగా జనకుడు సభను ఉద్దేశించి.

బేగడ - త్రిపుట

ప| శివుని విల్లెక్కిడన్ జాలిన - జెట్టికలడా ఇచ్చట|

అ| ఎవడయినస్సరే యాతనికవరి| యించుదప్పుక నా కుమార్తె|

1. అమరవీరులు మర్త్యశూరులు - నందటిట నున్నారుగా |

సమయమిది మీశక్తి జూపగ - జానకీ మానసముగొనగా| శివు ¹⁰⁰

98. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 72

99. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 81

100. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 89

అనే బేగడ రాగంలో త్రిపుటతో పట్టైన సాహిత్యంతో సాగుతుందీ కీర్తన
సందర్భానుసరమైన రాగం.

రాముడు విల్లు దగ్గరకు వెళ్లు సందర్భంలో మిగతా రాజులు ఆశ్చర్యానందాలతో..

శంకరాభరణం - ఆదితాళం

ప|| కన్యారలెంత ధన్యులో శం-కరు ధనువెక్కిడదలకొనువీరుని

అ|| అన్నలువకైన బొగడదరమయ - నంతునకైననామచంద్రుని ¹⁰¹

అనుకుంటున్నారుట - ఇది అనాగతంలో ఎత్తుగడగా సృష్టించారు దాసుగారు. ఇది సీత కల్యాణ
కథలోనే అతి ముఖ్యమైన కీర్తన. దీనిలో రాముని మనోజ్ఞ సుందర రూపాన్ని కళ్ళకు కట్టినట్టు
వర్ణించారు. రక్తి రాగాలలో శంకరాభరణం ప్రధానమైనది. అలాగే అతి రక్తి నట్టించే తాళం
చతురస్రం - ఈ రెంటిలో ఈ కీర్తనలోని సాహిత్యానికి మరింత అందం చేకూరింది.

సీతారాముల ప్రేమానురాగాలను తెలిపే ఈ ఘట్టంలో అతి ముఖ్యమైన కీర్తన.

దేశీ - చతురశ్రగతి

ప|| సీతారాముల కున్న పరస్పర - ప్రీతి చెప్పతరమా సుంతైన ।

అ|| భూతలమున నటువంటి సొగసైన! పుణ్యదంపతులు మఱియిక పుట్టరు. ¹⁰²

దశరథుడు రామునికి పట్టాభిషేకం చేయదలచి, ప్రేమతో, దశరథుడు ఇలా అంటాడు.

తోడి - చతురశ్రగతి

ప|| రఘుకులవర్ధన - రామచంద్ర

ద్రమ్యతపఃఫలమా - సకల సుగుణ పుంజమ

అ|| మఘపుడు స్వర్గము - మాడ్కినీసర్వభూ

మండల మేలుమా శాశ్వతముగ. ¹⁰³

మంధర కైక మందిరానికి వచ్చి, రామ పట్టాభిషేక వార్త చెప్పడానికి తొండర పడుతూ
ఇలా అంటుంది.

దేశాక్షి - చతురశ్రగతి

ప|| అమ్మా నేటిముచ్చ - టయ్యో యేమనందు ।

అ|| ముమ్మాటికిన్నము - పుట్టే మున్నిపోయె.

101. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 89

102. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 91

103. యదార్థరామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 99

1. బాపురే కౌసలై - బాగమె బాగెము ।

నీపట్టికిన్నీకు - నిల్వనీడలే । దమ్మా ।¹⁰⁴

అనే దేశాక్షి రాగ కీర్తన ఆది తాళంలో దాసుగారు వ్రాసినప్పటికే ఇది కొంత క్లిష్టమైన రాగంగా తోచి చాలామంది కథకులు వారి ఇచ్చ వచ్చిన రాగంలో పాడుతున్నారు. అయితే కుత్సిత మనసు ఆక్రోశం తెల్పడానికి సరైన రాగం దేశాక్షి అని చెప్పవచ్చు.

రాముడు అడవికి పోయే విషయం విని, కన్నీరు మున్నీరై ఏడ్చుతున్న కౌసల్య మనో వేదనను తెలియచెప్పే సందర్భంలో దాసుగారు యదుకుల కాంభోజి వాడటం సరిగా సరిపోయినట్లుంది.

యదుకుల కాంభోజి - మిశ్రగతి

ప|| ఇద్దియా నీ రాజవేషము కొడుక నా - కిటులబెన్నా సంతోషము।

అ|| ముద్దుల తండ్రి యీముని రూపదేలరా - యద్దిరా దెప్పుమాయా
లించెద రామా

1. ఏనుగెక్కి రావైతివి యిటు - లేల జోగివై పోతివి

నేనెటు భరియింతు నీతీరు బరికించి - తానేడనుండెనీ తండ్రి

తెల్పుమయిన్న¹⁰⁵

ఈ కీర్తనలోని సాహిత్యానికి తగినట్లు సంగీతం కూడా యదుకుల కాంభోజి రాగం, మిశ్రగతి తాళంలో నడపడం వారి సునిసిత పరీశీలనకు తార్కాణం - మిశ్రగతి విలంబమై బాధను కరుణరసాన్ని వ్యక్తపరచడానికి ఎంతో ఉపయుక్తమవుతుంది.

భక్తుని భక్తిని తెలియజేసే కీర్తనను బేగడలో అందంగా రచించారు దాసుగారు. ఆది తాళములో ఈ కృతి ఎంతో ప్రఖ్యాతి నొందినది. ప్రజలు వారి పనులు చేసుకొంటూ కూడా ఈ పాట పాడుకొనేవారు.

బేగడ - ఆది

ప|| రామచంద్ర సీతామనోహరా - రఘుకుల జలధిశశీ పరమాత్మా||

అ|| నీమహిమ దెలియ నెంతవాడనే నీముద్రిక దాల్చి నాతారంబా || రా

1. నీవుదేవుడని నేనెఱిగితి నీ - స్థిరేతుకకృప నీదాసుడను

కేవల ధర్మస్వరూప నిన్నుం - గీర్తింపనివారి జన్మమేల || రా

104. యదార్థరామాయణం - శ్రీరామపాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 100

105. యదార్థరామాయణం - శ్రీరామపాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 112

2. మాయామానుష విగ్రహా నా - మదిశోధించెదవా || యోదేవ ||

రాయినాతిగాజేసిన నీపద - రజమెప్పుడుదాల్చెద నాశిరమున || రా|| ¹⁰⁶

ఇది సర్వజనాకర్షణకు లోనైన కీర్తన దీనిని బృందగానోల్లో కూడా ఉపయోగించే వారని ప్రతీతి. త్యాగరాజ కృతులకు సమానమైన కీర్తనగా దీనిని చెప్పవచ్చు. ఇక్కడ కథకుడు స్వర ప్రస్థారమే కాకుండా నెరవులు | కొనకోలు జతులు స్వేచ్ఛగా చేసుకొనే వీలున్న కీర్తన ఇది.

రాముని ప్రదమంగా సందర్శించి అతనే దైవమని గుర్తించి హనుమ పాడిన పాట సంస్కృతంలో ఉండటం స్తుతిపరమైనది కాబట్టి సంస్కృతి భాష వాడడం ఔచిత్యాన్ని సమయస్ఫూర్తి తెలియచేయడం దాసుగారి గొప్పతనం.

బెహాగు - సంకీర్ణ జాతి ధృవ తాళం

రెండవ కాలం రెండవ అక్షరం పై ఎత్తుబడి.

ప|| రామచంద్రాయ తేనమోనమో నమోస్తు - రాక్షసాంతకాయతే నమో
నమో నమోస్తు||

అ|| కామసుందరాయతేనమో నమో నమోస్తు-క్లామసతాధిపాయతే
నమో నమో నమోస్తు|| ¹⁰⁷

ఈ కీర్తన బెహాగులో సంకీర్ణ ధృవలో వ్రాయడం అద్భుతం పల్లవి ఎత్తుగడ విషమంగానే ప్రారంభించారు దానికి స్వరంతో పాటు ఝుంతరికటతక అనే ముక్తయి నిర్ణయం వల్ల హనుమ మనోల్లాసాన్ని అడుగులలో చూపించడమే కాక ఆ పాత్ర ఔచిత్యాన్ని ప్రదర్శించే వీలు కల్గించారు దాసుగారు.

బెహాగు హిందుస్థానీ బాణీలో ఉన్న రాగమైనప్పటికీ పూర్వ రచనలను పండితులను అనుసరించి హనుమమంతుని సంగీత రీతి ఔత్త రాహికమని, నారద ప్రామాణమంత దక్షిణార్యుద్ధం తెలుస్తోంది.

అలాగే అభేరి రాగంలో రామచంద్రునిస్తుతించే సందర్భంలో హనుమకు ఉపయోగించారు.

ప|| హనుమంతుడ నీపాద సేవకుడ - ననిలపుత్రుడన్రామా||

అ|| నినుదేవుడెయని పోల్చినాడ నే - నీకృప నభిశ్యామా

106. యదార్థరామాయణం - శ్రీరామపాదుకపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 118

107. యదార్థరామాయణం - సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 174

1. నాయేలిక సుగ్రీవుడదిగొనీ - నాతి వార్తవిన్పించు ।

మాయమానుష విగ్రహో యిటు - మామీద న్గరుణించు. ¹⁰⁸

అభేరి - హిందుస్థానీ సంగీతంలో భింప్లాస్ గా వ్యవహరిస్తారు. కాబట్టే హనుమను దాసుగారు అభేరిలో కూర్చారు.

తర్వాత వాలి ధీరత్వాన్ని, తమ్ముని మాటకు సమాధానం ఇచ్చే సందర్భంలో స్వరంతో సహా వ్రాసారు దాసుగారు.

కన్నడా - ఖండగతి

ప|| ప. గామపథనిసరిసని - సనిధనీపథపమ|

సె. బాసు రణనునకు భయ - పడునెవాలి ।

అ|| గు. బాలునన్రానిమ్ము - ప్రళయశూలి

1. ఉ. సుఱ్యలచి యెరుశరణు - జొరునె మగడు ।

ఇ. సీపరువులేనిబ్రతు - కెంత యగడు ¹⁰⁹

ఇది అతీతంలో నడవడం చేత చాలా రక్తినిస్తుంది. దీనిలో వివిధ విన్యాసాలను స్వరంలో చూపించారు దీనివలన కథకునికి ప్రజ్ఞ చూపుకునే అవకాశం ఈ కీర్తనలో కల్గింది.

(3కా) సనిధప - సగరిగ - రిసరిమ - పమపని-సరిమగ-రిససరి-సారి -

నీధస - పదపపా - ధపా - మగరిసా-రిమగస-రిపమ-పనిధపా -

నిసరి - మగరిసా - సరిససా - పదససా - సరిస - సా (4 కాలము)

థాకిటతకదరి - కిటత ధోంకిట ధోంతదధిగిణత. ¹¹⁰

ఇందులో కూడా స్వరం చివర ముక్తయి ఉండటం వల్ల కథకునికి స్వేచ్ఛకల్గి తన ప్రజ్ఞని చూపే అవకాశం ఈ కీర్తనలో కల్గింది. త్రిపుట తాళంలో రచించడం చక్కని ప్రయోగం.

పూర్వీ కల్యాణి - చతురశ్ర త్రిపుటలో వ్రాయబడినదై సత్సంప్రదాయాన్ని తెలియజెప్పే విధంగా ముక్తయితో కలిపి రచించడం చక్కటి ప్రయోగాత్మకంగా కనిపిసిస్తుంది.

సుగ్రీవుడు రాముని గూర్చి గానం చేసే కీర్తనలో సాహిత్యంతో పాటు సంగీత ప్రాధాన్యతలు చూపారు దాసుగారు.

108. యదార్థరామాయణం - సుగ్రీవ మైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 176

109. యదార్థరామాయణం - సుగ్రీవ మైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 179

110. యదార్థరామాయణం - హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 180

దేవమనోహరి - మిశ్రజాత్యటతాళము

తొమ్మిదింట విశ్రమము

ప|| సని ధని పధా నీ సనీ ధా నీ - పామారి మారి సరి మపాధనిసాని ||
శ్రీరామ చంద్రా దయాసాంద్రా - సీతామనః కమల దినేంద్ర యతీంద్ర |

అ|| సారి నీరి నీధ నీప మాపామప-ధాని పధా పామపధానీసరీని | సా ||
మేరుధీర కోటిమన్మథాకార య - మేయదయా పూర త్రిలోకైక వీర ||

1. రీమపాధనీసా నిపధా నీప-ధామమరీస రీమపాధని సాని
శ్యామవర్ణసర్వాంతర్బహిః పూర్ణ - సద్గుణధామ దుష్టరాక్షసభీమ |
దాని పాధ పామ పాధానిసరిస-నీధనీ పమరిసరి మపాధనిసరిని |స|
సామ వేదలోల నిశ్రేయసమూల - సంహృత దురిత పరమపావన చరిత| ¹¹¹

మూడవ కాలంలో బైరవి రాగంలో వ్రాయడమే కాక కొనక్కోలు, స్వరాలు, సమపాళ్ళలో రచించడం ప్రత్యేకం. అది అందరికీ అర్థమయ్యే రీతిలో ఆ వృత్తి లెక్క, కాలం రచించడం మరింత విశేషంగా కనబడుతుంది. సహస్ర యువతీ సేవితమై ఉన్న స్వయం ప్రభను చూసి, ఆమె సీతనుకొనే సందర్భంలో రామునికి మ్రొక్కి ఆమెతో ఈ విధంగా అంటున్న సందర్భంలో.

అమృతవాహినీ - ఖండజాతి ఏకతాళం

ప|| రీమారానీ దపా-రా-రి-పాపాదపామా|
అమ్మా నీవేసీతవా-ద-శాస్యాసురానీతవా-యఖిలలోకమాతవా-మా||య||

అ|| పాపపా పాదపమ పద పసనిదా పమప - దాదదా పధపామ - మాదపమ
గారిరిసా ||అ||

నమ్ముమా మేము రఘునాయకుని దూతలము - యిమ్మహీతలమైన -
నెత్తగల గోతులము. ¹¹²

ఆ దేశంలో సీతమ్మే అమెనుకొని కపులందరు పాడి ఆడతారు. ఇక్కడ కథకుడు లాగా పాడి, అదే వీలు ఉంటుంది. ఈ కీర్తనకు కథకు జీవఘట్టం అనే చెప్పాలి.

కపులు స్వయంప్రభ సహారాముని దర్శనానికి వచ్చేసే సందర్భంలో రామభజన చేయి సందర్భంలో.

111. యదార్థరామాయణం - హ నుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 187

112. యదార్థరామాయణం - హ నుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 194

3 వ కాలపు అక్షరములు, నాల్గతీతము నెత్తుబడి

భజన సంప్రదాయములో స్వర పరచి, చివరగా ముక్తాయి రచించారు దాసుగారు.

ప|| రామారామారామారామా - రామాసీతారామా.

అ|| రామామారామారామారామా - రామాసీతారామ

1. ధసపధపధధస 2. ధరిధరిధగరిక 3. రిపగపగధపధ 4. సధాదసపధ

5. రిసాసరిధస 6. గరీరిగసరి 7. సధాదసధా 8. రిసాసరిసా 9. గరీరిగధరీ

10. పగాగధప 11. గరీరిధాగ 12. రిసాసధాధ 13. ధాసధాసధపధసస

14. ధారిసరిధరిరి 15. ధాగరిగసగగ 16. రిపపగదధపధసస 17. రిధధసపపధగ

18. పరీగసా 19. రిధాసపా (5) యంతరికిట తకతళంగు తకదధిగిణతోం (3 కాలపు

1 వ ముక్తాయి).

సామ్రాజ్య సిద్ధి కథలో విభీషణుడు రామదండును చూచి బ్రహ్మానంద పరవశుడై సీతాపతితో ఈ విధంగా అంటాడు.

తోడి - త్యగప్రగతి తృతీయకాలాక్షరములు రెండింటిపై నెత్తుబడి

ప|| శరణు శరణు శరణు రామ - చంద్రాశ్రికతరుణాసాంద్ర

అ|| చరణసేవకుండ ననుగని - కరించు నీమ్రోలనుంచు

1. సంసారాంబుధింగడవ - స్థాలను దరిచేర్చవేల

హింసింపనను దెచ్చితి - రేవృశంసకుడనుగాను

సానిధామ ధనిధామ గామధమ నీధమాగరి గ రీసనిధ నిరిని

సారిగామ ధమదాని సారిగరి - ససారిసనినిధ నినీస

నిధదమధధానిధడమగ - మగారిసా (పై కాలము ధనిసరి) గగామమ

మాదధదానినినీప-తకిటతకదధిగిణతకిటతకదధిగిణతతక దధిగిణత.¹¹³

ఇందులో తోడి ఆర్థగత ఉన్నా రాగం, భక్తితో శరణువేడుట సరైన బరువున్న రాగం అలాగే 3 వ కాలంలో రెంటి పై ఎత్తుబడి విచిత్రమైన ప్రారంభం కల్గిన కీర్తనగా చెప్పవచ్చు.

రావణుడు కృత్రిమ రామలక్ష్మణులు చూపి తను భయపెట్టిన సందర్భంలో సీత గడ్డిపోచను అడ్డం పెట్టి రావణునితో

113. సామ్రాజ్యసిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 229

ధాతువర్ణని - రూపకము

ప|| పచ్చిమోసమున నిట్టుల - బ్రతుక నెంచినావా

అ|| అచ్చముగా జుప్పనాతి - కన్నపు కావా

1. అగ్గిచెంత మిడుతపోల్కి - నాటలాడబోకు

సిగ్గులేని పాటుబోత - చీచీచేరరాకు

2. పరమాత్ముడు రాముడు నీ - వశమగునా మూఢా

దొరకొంటివ మాయజూప - దుష్టమదారుఢా. ¹¹⁴

ఇది 69 వ మేళ కర్త జటమైన ధాతు వర్ణనిలో వ్రాయడం విశేషం. ఇది అ మూర్ఛనా కారక మేళాలలో ఒకటి. ఇలాంటివి పాడి సమర్థించడానికి హరిదాసు సాహిత్యంతో పాటు సంగీతంలో ఎంత కృషి చెయ్యాలో, అతని పాత్ర ఎంతుందో వారు వ్యక్తం చేశారు.

సంగీత రచనకు ప్రబంధమని పేరు ప్రబంధానికి 4 ధాతువులు లేక నాల్గు భాగాలు.

అసలు పేరు ప్రస్తుతము వాడుక

1. ఉద్ఘాహం పల్ల వి

2. ధృవము చరణము

3. మేళాపకము అను పల్లవి

4. అభోగము మధ్యమకాలం.

ఈ నాల్గు రచనలకు ధాతువులన్వయిస్తే కీర్తన కృతిగా రూపొందుతుంది. అంటే ఉద్ఘాహం - పల్లవి, ధృవం - చరణం ఈ రెండూ కలిస్తే కీర్తన అవుతుంది.

మేళాపకం - అనుపల్లవి వీటికి అను పల్లవి తోడైతే కృతిగా రూపొందుతుంది.

అభోగము:- మధ్యమకాల సాహిత్యం ఇది అప్రధానమైనప్పటికీ అలంకార ప్రాయంగా వాడబడుతుంది. ఈ కావ్యంలో అభోగము ఉన్న కీర్తనలు అనేకాలుగా కనబడతాయి. బహుళ కథకునికి పట్టు దొరకడం కోసం ప్రేక్షకులను ఆకర్షించడం కోసం ఇవి అప్రధానమైనప్పటికీ కృతిలో అభోగకము రక్తికి దోహదం చేసి, ఉత్సాహజనకం ఉండటం చేత హరికథల్లో దీనిని దాసుగారు ఎక్కువగా వాడటం జరిగి ఉంటుంది.

కీర్తనలో కొన్నిటికి రూపక, త్రిపుట, చతురశ్ర త్రిపుట, ఝంపె తాళాలను స్పష్టంగా పేర్కొని కొన్ని కీర్తనలకు తాళం చెప్పకుండా మశ్రగతి, చతురశ్రగతి, ఖండగతి, సంకీర్ణ గతి, మశ్రగతి అని మాత్రమే గతులను చెప్పడం జరిగింది. ఇవి బహుళా ఏకతాళమై ఉండవచ్చు.

114. ఆ.నా.దాసు - పుట - 240

క్లిష్టమైన రాగానికి తోడు తాళాన్ని చేరిస్తే దాసుగారు తప్ప వేరొకరు దానిని ప్రదర్శించలేదని ధృఢ విశ్వాసంతో సులభతరంగా ఏక తాళంలో జాతులను మాత్రమే చెప్పడం జరిగి ఉంటుంది. అయితే విమర్శకులు స్పష్టమైన తాళాలు చెప్పలేకపోయారనే అపవాదు మోపినప్పటికీ దాసుగారి తదనంతరం ఎవరు నేర్చినా తాళాలలో సౌఖ్యత కోసమే ప్రక్రియ చెప్పినట్టుగా తెలుస్తుంది. సంగీత కచ్చేరిలో కూడా పాడుకోగల కొన్ని కీర్తనలు.

హుస్సేని చతురస్రగతి

1. రణధీరా కపివీరా - రారమము బ్రోవరావాయుకుమార

గణనాతీతనుగుణాకర - కామితమందారా సాధువిచార ¹¹⁵

(ఈ కీర్తన త్యాగరాజస్వామి వారి - వీర రణధీర కీర్తనవలె ఉంటుంది.)

సంగీతంలో హనుమంతునికై పెక్కు కృతులు లేనందు వల్ల సంగీతజ్ఞులు సాధన చేసే వీలున్న కీర్తనలు కొన్ని.

మంజుల - ఖండగతి

2. ప|| సా ని ధ ప మా మ గ రి సా - స రి గ మ ప ధ ని

అంబకరుణించుత్వరగా నను నో శారదా ¹¹⁶

శుద్ధసావేరి - ఆది

3 ప|| మాననమానీవు - మరువకేశ్రీహరి । ధ్యానముకలనైన - ధరలోన

అ|| కానివనుల ముందు - గాదెంపునంజేసి యా పైని దుఃఖించిన

ఫలమేమె వెర్రి ¹¹⁷

నాధనాళి - ఆది

4. ప|| హరిభక్తిలేని బ్రతుకెందుకే - స రి గా మా న సా మా

ప పా నీ స నీ ధా వ మ గా రీ స రీ గా మ నీ ధా ప నీ సా

ని ధా పా మ గా రీ. ¹¹⁸

115. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 31

116. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 2

117. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 2

118. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 3

ఘంటారవము - త్యగ్రసగతి

5. ప|| గా గ మ ప నీ స స ని ధ ప మా గా రీ న
హరిన్ గొలుచొండి యఘమెదలంజెంజడీ. ¹¹⁹

కనకాంగి త్రిపుట

6. ప|| హరిభజనసేయుదు మిత్రులారా
శూలిని - రూపకము

7. ప|| ప మ గ మ ప ధ నీ స రీ స - రి స ని ధ ప మ గా మా
జయజయకరుణాంతరంగ - జయజయశివలింగా. ¹²⁰

8. సాలగము - రూపకం

ప|| సా రి గ మ పా దా నీ సా నీ ద ప మా గ రి నీ
కోమలమేఘశ్యామా రామాయెటుతారుదురా ¹²¹

9. మంగళకీర్తన - రూపవతి మశ్రగతి

ప|| దా ప మా గ రీ స నీ స ని స రి గా మ పా మ గా రి సా ప దా మా
ఆంజనేయభంజితానురసమ దాయ - మంగళంబునీకు మంగళంబు.

ఈ రాగాలు మాత్రమే కాక మధ్యలో వచ్చు సీసం పద్యాలకు కథకులు తమకు నచ్చిన రాగాన్ని కూర్చుకొని పాడటం కూడా కనబడుతుంది. వాటి లో కొన్ని.

కమాజ్, కన్నడ, భోడి, మోహన, నాదనామక్రియ శ్రీరాగం, కాపీ, పూర్వీ కల్యాణి, ప్రశ్వాసవరాళి, ధన్యాసి, భూపాలం, బిలహరి, నవరోజు, నీలాంబరి, శుభపంతువరాళి, కేదార ముఖారి, శహన, కేదారగౌళ, యమునో కల్యాణి మొ..

ఈ జానకీ శపథం రచన వల్ల దాసుగారి సంగీత నిపుణతతెలియటమే కాక వాగ్గేయకారుడనిపించుకున్న రచనగా వైశిష్ట్యాన్ని సంతరించుకున్నది ఈ రచన.

గౌరప్ప పెండ్లిలో అచ్చ తెనుగున రచించిన ఏకైక హరికథ గౌరప్ప పెండ్లి - ఇందులోని కీర్తనలే కాక రాగాలకు, తాళాలకు అచ్చ తెనుగున పేర్లు పెట్టి:

పల్లవిని - ఎత్తుగడ అని, అను పల్లవిని - తోడు అని

చరణాలను - అడుగు 1, అడుగు 2 అని రచించడం విశేషం.

---

119. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 5

120. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 34

121. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 37

ఇందులోని మాటలు కొన్ని అర్థమవుట ప్రస్తుతంలో కొంచెం కష్టమే కానీ వారి ఈ రచనలోని విలక్షణమైన కథను స్వంత బాణీలో రచించడం జరిగింది. రాగాన్ని తాళాలు అని అక్షరాలకు రచనలు దెబ్బలను చప్పట్లని చెప్పడం జరిగింది. ఇది వీరి 80 వ యేట రచించిన కథ. ిరు వాడిని అచ్చ తెనుగు రాగాలకు అచ్చ తెనుగు తాళాలను కీర్తనలను పరికిస్తే వీరికి అచ్చ తెనుగు పై ఉన్న ప్రీతి ఎంతో తేట తెల్లమవుతుంది.

సంఖ్య	కీర్తన	అచ్చ తెనుగు	అసలు రాగం	అచ్చ తెనుగున తాళం	అసలుతాళం పేరు	పుట సంఖ్య
1.	వినునీతల్లిపెండ్లి పాట	పెండ్లిరవళి	కల్యాణి	ఏడుకు అంచల కొలగలచప్పట్లుగా	మిశ్రచాపు	1
2.	వగచినపనిలేదు	ఆమనితావళి	వసంత	మూ కు కొ చ	తిశ్రం	2
2.	వదటగలిసెనాలు తెగల	కాపీఱవళి	కాపీ		తిశ్రం	3
3.	నూలులేనిసంత నాకేల ఈ వంత	ఆభోగిఱవలి	ఆభోగి		"	4
3.	తొల్లికస్సెప్పుడను కాళ బెబ్బున్		ధన్యాసి	నాల్గు కు కొ చ	చతురశ్రం	4
4.	ఆయతివయుముక్కటి బెండ్లాడగోరి		"		"	5
5.	వలదువలదు నోముపెన్వడకు దాళవేయి	కలియఱవళి	శ్రీ	ఆరు కు కొ చ	రూపకం	6
6.	ఎవని గూర్చి	పొలముగారు	కేదారగౌళ	"	"	6
7.	నీకుదగినయోయ్యా రపు మగడనేడె యూడెరె	వోడి	సూర్యకాంతి (దీనిని సారంగంలో పాడుదురు)	నాలుగు కు కొ చ	చతురశ్రం	7
8.	నీకైననిటాకని పెట్టుకొంటి	చెంజోటి	జంజూటి	నా కు కొ చ	"	8
9.	మంచిఎత్తేసితివ నీవెలనాగ	దొరకొలుపు	దర్బాబు	ఐదు కు కొ చ	ఖండగతి	9

10. కజ్జిదైన నేమ మీకన్నబిడ్డలేదు	కమ్మెచ్చు	దీనిని కమాన్ అని కొందరు దీని లతాంగి అని కొందరు పిలవడం జరుగుతుంది.	ఆరు కు కొ చ	రూపకం	13
11. తాలజాలరావదేల	ఆహిర్దావళి	ఆహిరి	మూడు కు కొ చ	తిశ్రంగతి	14
12. తగునాచలవో పట్టుట నమ్మిన యాడుదానినుసరు పెట్టుట	నోటిపగ	ముఖారి (పున్నా గతి కూడా పాడతారు)	ఏడు కు కొ చ	మిశ్రం	16
13. విన్నాడనీతల్లి తండ్రులు చెప్పిన చెల్లింపుమాటలు	మందడియ తుకు	బిలహరి	మూడు	తిశ్రం	16
14. నీకన్నమగవాని నెందు నేనిగానను	గురివెంద	కాంభోజి	నాల్గు	చతురశ్రం	18
15. తల్లితండ్రినన్నున్నాన దబ్బునరారా	లేనెల అవళి	శుభపంతు వరాళి (ఉదయరవి చంద్రిక అని కొందరంటారు)	మూడు	తిశ్రం	19
16. ఇరుపుట్టవున్నిడువు	వన్నెల	చంద్రజ్యోతి (అని, సింధుర అని అన్నాతల హరిని వాడుట)	ఆరు	రూపకం	20
17. ఆవులన్నాటలన్ హాయిగా	పెండ్లాము	తోడి (హిందుస్థానీ బైరవి)	ఆరు	రూపకం	21
18. తిరిగిసల్పవలన తాండ్రమైనకాననీవు	పాగా	బేహగ్	రెండు	సమం	22
19. మేలునీకుబిళ్లారీ మేలు మేలు నీకు	సురటి	సురటి	నాల్గు కు కొ చ	చతురశ్రం	24

ఈ కీర్తనలలోనేకాక సీసం మొదలైన ఛందోరీతులకు కూడా రాగాలను కల్పించుకొని హరిదాసులు గానం చేయడం పరిపాటి. ఈ గౌరప్ప పండ్లి ఇంత అద్భుత రీతిలో రాసినప్పటికీ ప్రస్తుత హరిదాసులు దీనిని చెప్పడం లేదనే చెప్పాలి. లెక్కకు ఒకరిద్దరు మాత్రం దీనిని ప్రదర్శిస్తున్నారు. అది కూడా చాలా అరుదుగా.

సావిత్రి చరిత్ర దాసుగారిచే రచించబడిన హరికథా కావ్యాల్లో సావిత్రి చరిత్ర అందులో సంగీతం విషయం దృష్ట్యా ప్రముఖమైనది. దీనిలో విశేషం ప్రతి రాగం చివరా రాగం పేరుతో ముద్రను వాడడం జరిగింది.

ముద్ర అంటే కీర్తన చివర భాగంలో రచయిత పేరుగాని, ఇష్ట దైవాన్ని కాని, రాగాన్ని కాని వాడటాన్ని ముద్ర అంటారు. ఏవేని కారణాల వల్ల కీర్తన రాగం తెలియకపోయినప్పటికీ లేదా హరిదాసులు వేరే రాగంలో మార్చి గానం చేద్దామనుకున్నప్పటికీ చివరగా ఈ ముద్ర ఉండటం వల్ల మార్చే వీలు దొరకదు.

ఉదా:- 1. అన్నమాచార్య కీర్తనల్లో	-	శ్రీ వెంకటేశ
2. రామదాసు కీర్తనల్లో	-	కామజా,
3. జయదేవుడు	-	శ్రీ జయదేవ కవే
4. నారాయణతీర్థ	-	నారాయణతీర్థ
5. త్యాగరాజు	-	త్యాగరాజ
6. దీక్షితర్	-	గురుగుహ
7. శ్యాశాస్త్రి	-	శ్యామకృష్ణ

అని సంగీత వాగ్గేయకారు వ్రాసుకున్నట్టే నృత్యంలో కూడా.

శ్రీస్వాతితిరునాళ	-	చామ రాజేంద్ర
క్షే త్రయ్య	-	మువ్వ గోపాల
సారంగపాణి	-	వేణుగోపాల
పొన్నైపిళ్ళై	-	తంజపురి బృహదీశ్వర
		ఉండటం కనిపిస్తుంది.

అలాగే నారాయణదాసు నారాయణ దాస పోషక అని, నారాయణదాసు సనుత, నారాయణదాసు పాలిని అనంత సుగుణ శాలిను అని ఈ యక్షగానంలో వ్రాసుకోవడమే కాక కొన్ని కీర్తనలకు రాగముద్ర కూడా రచించడం జరిగింది.

ఉదా|| బైరవి - చతురశ్రగతి

1. ప|| నన్ను బ్రోవుమా యమ్మా శార్వాణి
పన్నగేంద్రభూషు పట్టంపురాణి.
హంసధ్వని - ఆది
2. ప|| కనికరమున ననూ గనుగణపతి నా
మనిరివినుము నిను వేడెద బాడెద
కన్నడ మిశ్రగతి
3. ప|| అంబజోహారే దేవిజోహారే
మేలుమాశార దాంబజోహారే.

మొదలైన కీర్తనల్లో వారు ముద్ర రచించడం జరిగింది.

సాహిత్య ప్రౌఢత్వంతో పాటు మేళ కర్తజన్య, సుద్ధ మధ్యమ ప్రతి మధ్యమ, వక్ర సంపూర్ణ రాగాలతో కథానుకూలంగా రాగాన్ని అర్థానికి తగిన రీతిలో ఎంపకి చేసి పూర్తి చేసారు దాసుగారు.

కథా ప్రారంభంలో దేవి ప్రార్థన బైరవి రాగాలలో చివరిలో “జపాసుమాభపాణి బైరవి” అని సంబోధించారు.

బైరవి - చతురస్రగతి

ప|| నన్ను బ్రోవుమా యమ్మా శార్వాణి
పన్నగేంద్రభూషు పట్టంపురాణి. ¹²²

బైరవి నటబైరవి జన్యం దీనికి రౌద్ర, రాజ సగుణాలు ఉండటం చేత రాజ రాజేశ్వరిని ఆరాధించడానికి శక్తి రూపిణిని తలచుకోవడానికి ఈ రాగం ఎంతో సమయోచితంగా అనిపిస్తుంది.

సావిత్రి చరిత్రలో దాసుగారు స్వరాలు, ముక్తాయితో పాటు కొన్ని జతులను సమయానుకూలంగా వ్రాసారు. (పుట 10, 11) అయితే లెక్కకు వీలుగా 2, 3 కీర్తనలు మాత్రమే రచించారు బహుశా సందర్భాన్ని బట్టి ప్రారంభంలో మాత్రమే ఈ స్వరాలు జతులు సరిపోతాయనే భావంతో రెండింటి మాత్రమే స్వరము చేర్చి రచించారు. అయితే ఈ కావ్యంలో రసపోషణం రాగ రంజితం చెయ్యడం గొప్ప విశేషం.

---

122. సావిత్రిచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

ప|| సుజనావనమోదా సర్వజగ్నాధా గాన ినోద

అ|| విజితఘోరకలువ ిశ్వమోహన - ఆజేంద్రమరముని ినుత పాద

1. ఆనవరత దయాభిత్తిర్ధపాదా - యఖిలలోకరూప వేదనాదా
మరణరహిత సాధ్యభయదా శాశ్వతైశ్వర్య సదాభేద
నిధమ గరిధ మగరి మగరి గరిరిస - ధా - ధా - సరిగ మా మా
గరిన ధిర్గుడు తదైయ్యధోం శరిధోం జగణతణగకిణ ధిర్గుడు
ధిర్గుడు ధిర్ గుడు తదైయ్యత్తాహా త్తాధిర్ గుడుతా ధిర్
గుడుతధిన్నాహంతా దధిగిణత తాదధిగిణత తాదధిగిణత.

దీనికి స్వరమేకాక సొలుకట్టు స్వరం వల్ల ఆ కీర్తనకే అందం వచ్చింది. అంతేకాక దీనిని సమకాలంలో ప్రారంభించి మధ్యమకాలంలో చరణం పాడి తిరిగి సమకాలంలో రావడంతో ఈ కీర్తన మరింత రక్తి కడుతుంది. హరికథలు చెప్పుకున్న ప్రతి ఒక్కరూ ఈ కీర్తన ఒక సంప్రదాయ కీర్తనగా నేర్చుకుంటారు. వారు శ్రీ మార్కండేయ నేర్చుకున్నా లేకపోయిన కథా ప్రారంభంలో కథ ఏదైనప్పటికీ ఈ కీర్తన పాడడం జరుగుతూ ఉంటుంది.

సంగీత రచనా విధానంలో చేకానుప్రాస, వృత్తాలు ప్రాసలను చేర్చి వైవిధ్యంగా ఈ మార్కండేయలో ఒక కృతి రచించారు.

ఖరహరప్రియ - చతురస్రగతి.

ప|| ఆలోచింపగదరియకౌమన మా

భూలోకంబున బొడముచోద్యముల నా.

అ|| కాలునివెంతల గణిగినవంతల దూలినజంతుల తోరపురింతల ¹²³

సభా వర్ణన చేసేటప్పుడు చూర్చికను ఎంచుకోవడం ఒక ఛందో విశేషంగా కనబడుతుంది దానికి రాగాన్ని రచించడం యక్షగానం నుండే హరికథ వచ్చిందనే మాటను మరొక్కసారి బలపరుస్తుంది. చూర్చికలు, కైవారాలు ప్రాచీనమైన యక్షగాన విశేషాలు. వాటిని కృతి ప్రారంభంలో వాడటం దాసుగారు ధృఢ నిశ్చయంతో యక్షగాన మూలములైన హరికథలను రచించినట్లుగా వక్కాణించడమేనే చెప్పాలి.

123. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 4

సభా వర్ణనము - చూర్ణిక - కళ్యాణి

1. సంతత పరమేశ్వర లీలామృత పానమత్త భ్రమరాయమాణ చిత్త
విలసద్భక్తులారా - జీవన్ముక్తులారా
2. వేదవేదాంగ పురాణేతిహాస నిఖిలవిద్యాగరిష్టులారా - గురు వరిష్టు
లారా
3. అతుల శౌర్య ధైర్య సాహసౌదార్య సౌందర్య చాతుర్య ధుత్యులారా
నరవర్యులారా. ¹²⁴

మార్కండేయ కావ్యంలో కొన్ని ప్రసిద్ధ కీర్తనలు :-

శంకరశ్రితా ఘనా - శంకరప్రభో హరహర - కేదార - పుట - 17

మాంపాహి కృపానిధే శివశివ శంకర శంభో సదా - కేదారగౌళ - పుట - 18

భూపాల - రూపకము

- ప|| నిఖిలాశ్రిత సుఖదాయక - నీరాజనమిదోసి - కఖిలామర ముని
యక - యగరుధూపమిదోనీకు - శంభూహరహరి
1. సతతదీనమందార - చందనంబిదోనీకు ష వ్రతఫలసంధానశాలీ
యుగ్మమిదో నీకు
  2. భోగిభూషవశుపతి - కర్పూరదీపమదిగో నీకు నాగ్చర్మభిసురాం
నైవేద్యమిదో నీకు - శంభూ హరహర
  3. దారుణదారిద్ర్యహరణ - తాంబూలంబిదో నీకు పారరహిత
ణాబ్ధీ - ప్రదక్షిణమిదో నీకు. ¹²⁵

ఈ కీర్తనలో శంకరుని షోడశ శోపచారాలు వర్ణించడం జరిగింది.

నీరాజనం, ధూపం, చందనం, వస్త్రయుగ్మం, కర్పూర దీపం, నైవేద్యం, తాంబూలం, ప్రదక్షిణం ఈ ఉపచారాలు శోభన కాలంలో అంటే ఉదయాన్నే ప్రధమంగా చేస్తారు కాబట్టి భూపాలం ఉదయరాగం కాబట్టి ఆ రాగాన్ని ఎంచుకోవడం సమంజసమే.

కరుణాభ్యే ఘోరభనకలుషు - హరణా దీనశరణా పాహి - అతాణ - పుట - 40

శరణశరణ నీకుబాల - చంద్రభూషణా - వరాళి - పుట - 46

---

124. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 29

125. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 40

దేదేవ నీమహిమము - దెలియనెంతవాడరా

మహేశపతిత - పావనాశ్రితావనా - ఉదయరవి - పుట - 50

భీష్మ చరిత్రలో ప్రసిద్ధ రాగాలలోనూ, వాడుకలో ఉన్న సామాన్యమైన, సులభమైన తాళాలలోనూ వ్రాసారు. కొన్ని కథకు అనుగుణంగానూ, కొన్ని దైవ ప్రార్థనలను, మరికొన్ని కేవలం సంగీత ప్రాధాన్య రచనలను ఇందులో రచించారు. అయితే కొన్ని హరికథలలో రచించినట్లుగా స్వరముల సొల్లు కట్టు, కొనగాలు ఇందులో కనబడవు. 'భీష్మ' అనే పాత్ర గంభీరమైనది, ఉదారమైనది. వీరత్వంతో పాటు ఆలోచనా శక్తి ఉన్న పాత్ర. ఈ పాత్రను ప్రదర్శించునపుడు స్వరం కానీ, జతికాని చెప్పడం వలన గంభీరత్వం, పటుత్వం తగ్గవచ్చుననే భావనతో దాసుగారు దానికి స్వర, జతి, ముక్తాయి ప్రయోగాలు చేయలేదనిపిస్తుంది. దీనిని బట్టి దాసుగారి సునిశిత పరిశీలన, పాత్రోచిత సాహిత్యంతో పాటు సంగీతం మేళ వించడం ప్రస్ఫుటంగా కనబడతాయి.

ఇందులో కొన్ని ముఖ్య కీర్తనలు.

(సందర్భం అన్నిటికీ ముందుగా) ప్రార్థన సందర్భంలో కావ్య ప్రారంభంలో జగన్నాథుని స్తుతిస్తూ రచన.

గణపతినినువినుతినేతు - గజముఖదేవ - కరుణనురావనుగావ - కర్ణాటగౌళ - పుట - 1

సరస్వతీనీపదాశ్రితుండనను నదాకాపాడవే - యమన్ - పుట - 2

కృష్ణా యాపదుద్ధారకాదేవ - కేశవనంసార తారకా - పున్నాగవరాళి - పుట - 35

మంగళం రచించినపుడు

సురటి - త్రిశ్రగతి (రూపకం)

ప|| వాసుదేవనీలాచల - వాసామంగళంబున

అ.ప శ్రీపతీవిలోలాబాల - కృష్ణామంగళంబునీకు

1. బలభద్రసుభద్రాన్విత - ప్రభూమంగళంబునీకు

లలితమందహాస చిద్వి - లాసమంగళంబునీకు

2. చారుబుద్ధావతార - సదయమంగళంబునీకు

నారాయణదాసపోష - నాథామంగళంబునీకు. ¹²⁶

అని స్వనామ ముద్ర రచించారు.

---

126. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 37

గజేంద్రమోక్షంలో స్వరమును కూర్చి సంగీతజ్ఞులు కూడ కచేరిలలో పాడుకొనే విధంగా రాసారు. అయితే ఇటువంటి ప్రయోగాలు చాలా అరుదుగా ఈ కావ్య రచనలో కనిపిస్తాయి.

శహనారాగము - ఆదితాళము

ప|| నను బ్రౌవర ప్రౌవర ప్రౌవరదేవ సనకాది మునిబావితా శ్రీనేవితా
అ.ప. ఇనచంద్రాపల వీక్షణా శ్రితరక్షణా జనవస్థితినాశకారా వినరా.
మి. కననురామోదంబు నీ భక్తినివినా ఖగరాజగమనా మన
విగైకొనర పాపంబుల దునిమినాకోర్కెల నొసంగర
కోరిరాజసంపోషణా భవదూషణా కరుణించర సమ్మతిరా రారా
నిరంతరమన్నీ పదాబ్జము న్మరించెదనిను వేడెదకాశ్రీనా
రాయణదాననుతి నందుటకునీవె తగుదువురా
సనీదపథనీ ధపమధపమ గధాపమ గపామగరిగమప సనీసరి
మగారి సరినిస సార్పనిదమ పథనిధపమగరిస || నను||¹²⁷

ఈ కావ్యం చివరలో మంగళం రాస్తూ.

హంసధ్వని - త్రిశం

ప|| మంగళంబురాశ్రిత - సంగశుభకరా
అ|| సంగీతవిలోలదయా - పాంగమురహార
మి|| గంగాధరవినుతా - కనకాంబరకలితా
రంగన్నవనీలాంబుద - రాజనతనులలితా
1. త్రిజజగత్ప్రభువాసమస్త - దేవనాయక
గజేంద్రపరిపాలనమా - కాంతాఖేలనా
సుజనావసనిపుణా - శోభితసర్వగుణా
యజపన్నుత కరుణోన్నత - యఖిలాశ్రితచరణా.
2. మారకోటిరూపదురిత - దూరశార్ఙ్గచాప
కారణకారణకౌస్తుభ - హారజగద్దీప
దూరీకృతపాపారవి - దోషాకరనయనా
బువన నాగాధిపవశయనా. ¹²⁸

127. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

128. గజేంద్రమోక్షం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 56

“సంగీత విలోల దయాసంగ శుభకరా” అని వ్రాయడం వల్ల విష్ణువు సంగీత ప్రియునిగా కీర్తిస్తూ హంసధ్వనిలో మంగళం వ్రాయడం విశేషం. ఎందువలనంటే.

ప్రహ్లాదచరిత్రలో సంగీత రచనలు కొద్దిగా ఉన్నప్పటికీ రక్తి రాగాలలో వాటిని రచించడం విశేషం. ఇందులో స్వరమును ముక్తాయి స్వరములను జతులకు మార్చుట కనబడనప్పటికీ యక్షగాన ప్రబంధ పద్ధతిన తన హరికథలు రచిస్తున్నట్లు చెప్పుకోవడం జరిగింది. ఇందులో కేవలం సంగీత ప్రధాన్య రచనలు తక్కువే అయినప్పటికీ పట్టెన రాగాలలో కీర్తనలు రచించారు.

ఇంకొక విశేషం మేళకర్తరాగాలను, జన్యరాగాలను రచించి అందులో మేళకర్త రాగాలకు క్రమ సంఖ్య ఇవ్వడం జరిగింది.

1.	సింహేంద్రమధ్యమం	త్రిపుట	పుట	6
2.	శుభపంతువరాళి	మిశ్రగతి		8
3.	సరసాంగి	చతురస్రగతి		8
4.	నాటకక్రియ	రూపకం		10
5.	గౌరీ మనోహరి	చ గ		10
6.	రామప్రియ	చ గ		11
7.	చారుకేశి	త్రిపుట		11
8.	కీరవాణి	త్రిపుట		12
9.	వకుళాభరణం	రూపకం		13
10.	ధేనుక	త్రిపుట		14
11.	కోకిలప్రియ	చ గ		15
12.	షణ్ముఖప్రియ	ఆది		15
13.	హేమవతి	రూపకం		16
14.	ధర్మవతి	రూపకం		16
15.	ఋషభప్రియ	త్రిపుట		17
16.	లతాంగి	ఖండగతి		17
17.	వాచస్పతి	త్రిపుట		18
18.	నరటబైరవి	ఖండగతి		18
19.	ఖరహరప్రియ	రూపకం		19
20.	సూర్యాకాంతం	త్రిపుట		21

21.	చక్రవాకం	అశ్రజాతి	21
22.	షష్ఠిధ మార్గిణి	చ గ	26
23.	భవప్రియ	చ గ	26
24.	సువర్ణాంగి	చ గ	27
25.	నామనారాయణి	రూపకం	27
26.	మేచకల్యాణి	ఖండగతి	28

ఇందులో భక్తి ప్రధానం కాబట్టి తాళాల ఎంపిక కూడా సాధారణమైన తాళాలను ఎంచుకోవడం జరిగింది. ప్రారంభంలో ప్రార్థనలో అరసవల్లి సూర్యనారాయణకు అంకిత మిచ్చినట్లుగా రచించడం జరిగింది.

శుద్ధసావేరి - మిశ్రగతి

ప|| అరసవల్లి సూర్యనారాయణా అత పోషణ వేదపారాయణా
స్పరజ్జగద్దీపత్రి మూతి స్వరూప, సరసిజమిత్ర భాసురలోకనేత్ర
పరమపురుష పరంధామ ప్రతిదిన ప్రత్యక్షదేవత, నిరత సంశ్రిత
శాక్యదాయక - నిఖిల చరాచరాధినాయక - అర

1. సతతోషాపద్మినీ చ్చాయావిహార - సత్యాధారభక్త - జన
మందారా, అతులకల్యాణగు - ణాకరదినకరి అప్రమేయయవ్య
మానందమూలా, వితతసంసారాబ్ధినౌకా - ప్రీతవిరహ నిమగ్న
కా, నతవిలోలా పతితపావన - నారాయణదౌసావన-అ ¹²⁹

ఇది సూర్యదేవుని స్తోత్రంతోపాటు కీర్తన ప్రారంభంలోనే అంకిత మిచ్చిన దేవుణ్ణి స్మరించగా ఒక విశేష రచనాంగం తెలుగులో సూర్యదేవునిపై కీర్తనలు సంగీతం ఎక్కువగా కనబడవు. కచ్చేరీ బాణీకి కూడా ఉపయోగపడే ఈ కీర్తన దాసుగారు రచించడం ఎంతో విశేషం. ఈ కీర్తన చివరనే దాసుగారు స్వనామ ముద్ర కూడా రచించడం జరిగింది.

రుక్మిణీ కల్యాణాన్ని ఇది ప్రాఖ్యాతమైన సంగీత, నృత్య రచనగా చెప్పవచ్చు. దాసుగారి రుక్మిణీ కల్యాణం కథకు వారి కాలములోనే పోటీలు జరిగేవి. నాయెఱుక అనే దాసుగారి స్వీయ చరిత్రగా రాసుకునే దాసుగారు ఈ కావ్యంలో నవరోజు రాగంలోని కురుభూప (కుల దీప, ఘోర కలి సంతాప) అనే కీర్తనను రచించారు.

129. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 1

జంపె - నవరోజు

ప|| కురుభూప కులదీప - ఘోరకలి సంతాప

అ|| స్థిరబుద్ధివైఁనుము - దివ్యానులావ

మి|| హరి చరితంబన్న - బరమభక్తి మిన్నన్

దురితంబు నశించు - బరమాధకాముమించు¹³⁰

కర్ణాటక సంగీతంలోనే ఈ రాగంలో రచనలు అతి స్వల్పం అలాంటి రాగమైన ఈ నవరోజు రాగాన్ని దాసుగారు ఎంచుకోవడం విశేషం. ఇది ధీర శంకరాభరణ జన్యం ఇది మధ్యస్థాయి పంచమం నుండి తారాస్థాయి పంచమం వరకు ఉంటుంది. ఇందులో దాసుగారి కీర్తన షడ్జమంతో ప్రారంభించడం మరో విశేషం.

సససని దపద నిససాస ; రిమాగ గరిస సరిగరి ; రీరి, గమ

కురుభూ .. ప కులదీప, ఘో-రక లి సంతాప, స్థిర

పాప పమగ గరిసాసా ; సాసా ; నిరిగమగసరిగరి ప పమగరి

బుద్ధివై-----వి-----నుము ; దివ్యా ను లో - - - - - సగు -

అనే ప్రస్తారంలో కీర్తన ఎంతో భావ స్ఫూరకంగా షడ్జమంలో ప్రారంభమై రసపుష్టి చేకూరింది. ఈ కీర్తన పాడిన తర్వాత స్వర ప్రస్తారాలు సందర్భానుసారంగా చేస్తూ నృత్యాభినయాలు కూడా జోడించే వారని ప్రతీతి.

రుక్మిణీ బాల్య దశవర్ణన అద్భుతంగా ఉన్నప్పటి ప్రారంభంలో సురటిరాగంఎంచుకున్నారు.

సురట - చతురశ్రగతి

ప|| శ్రీరుక్మిణీ బాల్యముదశ - జెప్పెద సాకల్యముఁనుము

అ|| మేరుదైర్య నచ్చర్య నరవర్య

1. పేరువేరబొమ్మ పెండ్లిండుగావించి

వెలదులతోఁయ్యమందు - చిన్నారితలవేమనందు

విను మౌరాగుజ్జనగూళ్లువండించి - తోనాడు చెలులకుంబెట్టు

బెంపారు చెల్మిజేపట్టు ముద్దారబువుదీగముట్టుమినుమిట్టు¹³¹

130. రుక్మిణీ కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 3

131. రుక్మిణీ కల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 4

అంబరీష చరిత్రలో ఎక్కువ భాగం విజయనగర వేణుగోపాలస్వామికి అంకితమిచ్చినట్లు మకుటంలో, నారాయణ దాస ముద్రలు ఉన్నాయి. బహుశా ప్రథమ స్వతంత్ర్య హరికథా రచన అవడం వల్లనే దీనిలో స్వనామ ముద్ర అలాగే అంకిత మిచ్చిన వేణుగోపాలుని ముద్ర కనిపిస్తాయి.

గజేంద్రమోక్షంలో అది సంగీత రచనా విధానంలో ఎక్కువగా అభివృద్ధి చెందిన రచనే అయినప్పటికీ కథా కథనమే ముఖ్యమై సాగే కథ ఇది. ఇందులో ద్వీపదకు రాగం జేర్చి తోడి, ముఖారిలో కందార్థాన్ని, సీస మాలికలను వ్రాయమడమే కాక సీసార్థాన్ని చందోప్రబేధమైన మధ్యాకరను హయ గతి రగడ మొదలైన యక్షగాన సంప్రదాయ రీతులను ఎక్కువగా వాడటం కనిపిస్తుంది. ఇందులో ఛందస్సు యక్షగానాల్లో వాడే ఛందోరీతులు అన్నిటినీ వాడి ఈరచనకు సంగీత రాగాలను చేర్చి రచించారు.

ప్రాచుర్యంలో లేని రాగమైన బలహంస రాగం పాడటం విశేషం.

ఇది దాసుగారి హరికథా రచనల్లో మూడవది కావడం వలనే దీనిని చందోరీతులకు రాగాలను చేర్చి తన పాండిత్యాన్ని నిరూపించుకున్నారు. అయినప్పటికీ హరిదాసులకు, సంగీత కళాకారులకు అనుకూలంగా, ఉపయుక్తంగా సులభతరంగా నేర్చుకునే వీలు కోసం మరికొన్ని విషయాలు వివరించి ఉంటే ఎంతో సహాయకారిగా దాసుగారి తర్వాత తరంలో కళాకారులకు వీలు ఉండేది.

ఈ విధంగా దాసుగారి హరికథలల్లో సంగీత రచనలు అద్భుతంగా రచించడం కనబడుతుంది.

ధృవచరిత్ర దాసుగారి ప్రథమమైన హరికథా రచన అయినప్పటికీ దీనిలో అనేకమంది కవులు రచించిన కీర్తనలు, పద్యాలు, ఛందస్సు తీసుకొని ఏర్చికూర్చిన గ్రంథం. ఇది ప్రస్తుతం అలభ్యం. ఈ హరికథలో అనేకమంది రచనల గుంపు ఉండే తప్ప దాసుగారి స్వీయ గేయ రచనలు తక్కువనే వినిపిస్తోంది. ఇది కుప్పుస్వామినాయుడు ప్రదర్శనకు నఖలుగా కొంతవరకు చెప్పవచ్చు. సంగీత, నృత్యా రిద్యా ప్రాచీణ్యత దాసుగారికి ఉన్నప్పటికీ దీనిలో ఇతరుల రచనలు ఎక్కువగా కనిపిస్తాయి.

1. శాస్త్రీయ పరిజ్ఞానం లేని హరికథకులు కానీ, ఇత పాఠకులు కానీ, జనక, జన్య రాగాల లక్షణాలను గ్రహించి, స్వయం కృషి చే పాఠం చేయడానికి వీలుగా, జనక రాగాలకు సంఖ్యలను జన్యరాగాలకు, వాటి మేళ కర్తలు - సంఖ్యలకు రాగమూర్చనా స్వరాలను, అవి షోడశ స్వరాలలో వేటికి చెందినవో తెలిపితే ఎంతో వివరంగా ఉండేది.

2. తాళాంగ, ఆవర్త, కాల ప్రమాణ, స్థాయి సంకేత తాళగ్రహ గుర్తులను ఏర్పరచి ప్రకటిస్తే అభ్యాసకులకు సుభతరంగా ఉండేది.

3. అదే విధంగా కీర్తనలలో కొన్నిటికి రూపక, త్రిపుట, చతురశ్ర త్రిపుట, యుంపె స్పష్టంగా పేర్కొనటం ముదావహము కానీ కీర్తనలకు తాళాలు చెప్పకుండా తిశ్రగతి, చతురశ్రగతి, ఖండగతి, మిశ్రగతి, సంకీర్ణ గతి అని చెప్పడం జరిగింది. దాని వల్ల కొంత (confusion) ఏర్పడే ప్రమాదం ఉంది. అదే త్రిశ్రఏక, చతురశ్ర ఏక, ఖండఏక, మిశ్రఏక, సంకీర్ణ ఏక అని కానీ చతురశ్ర లఘువు, త్రిశ్రలఘువు, మిశ్రలఘువు, ఖండ లఘువు, సంకీర్ణ లఘువని చెప్పి ఉంటే ఎంతో స్పష్టంగా అభ్యాసకులకు సులభంగా ఉండేది.

బహుశా ఇలాంటి కారణాల వలనే కొంతవరకు వారి శిష్య పరంర, వారికి సుభమైన రాగాలలోకి కీర్తనలు కొంతవరకు కూర్చుకొని ప్రదర్శించడం జరుగుతోంది.

* * *

అధ్యాయం - 5

దాసుగారి హరికథల్లో నృత్య అభినయాలు

అధ్యాయం 5

దాసుగారి హరికథల్లో నృత్య అభినయాలు

5.1	పరిచయం	200
5.2	నాట్యం	201
5.3	నృత్తం - నృత్యం	204
5.4	అభినయం	207
5.4.1	ఆంగికాభినయం	207
5.4.1.1	పాదభేదాలు	207
5.4.1.2	హస్తభేదాలు	210
5.4.1.3	ముఖజాభినయం	213
5.4.2	వాచికాభినయం	213
5.4.3	ఆహార్యాభినయం	214
5.4.4	సాత్త్వికాభినయం	221
5.5	నవరసాలు	221
5.6	ప్రదర్శన విధానం - ముఖ్య కీర్తనలు	221

5.1 పరిచయం :- నృత్యం వాద్యముననుసరిస్తుంది. వాద్యము గీతం అనుసరిస్తుంది.

కాబట్టి త్రో ర్యత్రికంలో గీతం ప్రధానమైనది.¹

ఋగ్వేదం నుండి పాఠ్యం, యజుర్వేదం నుండి (అభినయాలు) సామవేదం నుండి గానం, అధర్వణ వేదం నుండి రసం గ్రహించి నాట్యం ఉద్భవించింది.²

అటువంటి నాట్యానికి తన హరికథా ప్రదర్శనంలో హరికథా రచనల్లోనూ ఉన్నత స్థానాన్నిచ్చిన దాసుగారిని వారి రచనలలో నృత్య ప్రాధాన్యత పై అంశాలను పరికిస్తే వారి హరికథల్లో నాట్య సంబంధిత రచనా విధానం, స్వరూపము, నాట్యానికి వారిచ్చిన ప్రాముఖ్యత తెలియవస్తుంది.

అటువంటి నాట్యానికి తన హరికథా ప్రదర్శనలో హరికథా రచనల్లోనూ ఉన్నత స్థానాన్నిచ్చిన దాసుగారిని వారి రచనలలో నృత్య ప్రాధాన్యత పై అంశాలను పరికిస్తే వారి హరికథల్లో నాట్య సంబంధిత రచన విధానం, స్వరూపము, నాట్యానికి వారిచ్చిన ప్రాముఖ్యత తెలియవస్తుంది.

విభావము, అనుభావము అనే వాటిని చక్కగా ప్రదర్శించి వాటి చేత సంచారీ, స్థాయి భావాలను స్ఫురింప జేసి, శృంగార హాస్యాది రసాలను సభ్యులకు కలిగించే కవిత్వ చాతుర్యానికి హేతువులైన ప్రతిభా వ్యుత్పత్తులతో పాటుగా అభ్యసించడం వల్ల వీరి ప్రదర్శనలో పెట్టని ఆభరణాలైనవి.

తాళ సంబంధమైన నృత్య గీత వాద్యములకాను తాళానికి అన్యోన్య సంబంధం ఉండడం వలన జాతి తాళాల తాళానికి అన్యోన్య సంబంధం ఉండడం వలన జాతి తాళాలు కూడా ప్రాముఖ్యాన్ని పొందినది. ³

---

1. నృత్యం వాద్యానుగం ప్రోక్షం వాద్యం గీతానువృత్తిచ
అతగీతం ప్రధాత్వా దత్రాదావభేదీయతే
సంగీత రత్నాకరం - సారంగ దేవ

2. జగ్రాహ పాఠమృగ్వేదాత్సామభ్యోగీతమేవచ।
యజుర్వే దాదభినాయన్ రసానాదధర్వణాదపి॥

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు తెలుగులో - పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం-2-పుట-5-శ్లోకం-17.

3. తాళానాం నృత్య గీతానాం పరస్పర విభేదకా
తాళాదిరంజ ఇత్యాతు జాతి ప్రాణ ఇతీరితః ॥

స్వరప్రస్తారసాగరం - తాళవిశేషాలు - పుట - 34

అని అలంకారి కాల ప్రమాణంగా ఉంది.⁴ దాసుగారు కూడా

అనే ప్రకృతి వర్ణనలో కావలననె అలంకారికుల శ్లోకార్థాన్నే చెప్పడం జరిగింది⁵

దాసుగారు ప్రఖ్యాతంగా హరికథా ప్రదర్శనలో చేర్చిన కళలు సంగీత, నాట్యాలు.

(సంగీతం గురించి ముందు అధ్యాయంలో చర్చించడం జరిగింది.)

5.2 నాట్యం :- అతడు చేయిత్రిప్పిన ముఖంబు జమున్విరియంగజేసినన్

మూతి బిగించినన్ గనులు మోడ్చినాగాళ్లు కదల్చి మోహినన్

బాతగజూచినన్ లయ ప్రభావము తాండవ మాడుచుండునా

జాతకుడెట్టి పుణ్యమున్ సల్పెనో తా లయ బ్రహ్మ మెంతకున్⁶

పాత్రోచితమైన నటనలో దాసుగారు అసాధారణ ప్రజ్ఞ కలవారు. వారి సమకాలీన ప్రసిద్ధ నటులు సైతం ఆశ్చర్యం పొందే నటన వారిది.

నారాయణదాసుగారు కాళ్ళకి గజ్జలు కట్టి చేతిలో తాళపు చిప్పలు, సింహ తలాటపు మురుగులు, మూతికి మీసం, లొంగని బిరుసు జుత్తు క్రొమ్ముడి, దాని పై పూలదండ, గంధం మీద అత్తిన కుంకుమ ధరించి నృత్యాభినయంలో ఒక స్త్రీ పాత్రను ప్రదర్శిస్తే అక్కడ దాసుగారు కాకుండా ఆస్త్రీ పాత్ర కళ్ళకెదుటగా నిలిచేది అది వారి విశిష్టత.

రుక్మిణి ఇలా నడిచింది అని నడిచి చూపితే సాక్షాత్తు రుక్మిణి కన్నుల ముందు ఉండేదట.

దాసుగారుకి పూర్వం హరికథల్లో సమయోచితమైన అభినయమున్నట్లు కన్నడినప్పటికీ నృత్యమున్నట్లుగా కనబడదు. హరికథల్లో సంగీత సాహిత్యాలతో పాటు నృత్యానికి సమానమైన ప్రాధాన్యతను ఇచ్చినది దాసుగారు మాత్రమే. దాసుగారు పాటల మేటి కాక, ఆటలక్కటి అందుకే వారికి 'ఆట పాటల మేటి' అనే బిరుదు ఇచ్చి సత్కరించారు. వారి నృత్యాన్ని గురించి బాలంత్రపు రజనీకాంతారావు గారు ఇలా అంటారు.

---

4 అవ్యుత్పత్తి కృతో దోషః శక్త్యా సంప్రియతే కవేః

యస్త్యశక్తి కృతస్తస్య ఋటిత్యేవభాసతే

ధ్వన్యాలోకః- ఉద్యో - 3, 5, 6 కారికల శ్లోకాల మధ్య పరికర శ్లో.

5. సహజగాన కవితా శాలిదరిన్ శుష్క

శాస్త్రజ్ఞతలె జుక్కాసారు మాసె

జానకీ శపథం - పుట - 37

6. కర్రా గోపాలం గారు - పూజపుష్పాలు - నాయెఱుక - పుట - 33.

ఒక చరణం పుటంది పురుషోచిత తాండవ శైలిచిందవే
 గొక పదనూపురమ్ములలనోచిత లాస్యవిలాసమాడనీ
 వొకడవె వాచికాభినయ మొప్పగ పాత్రలు పెక్కుదాల్చినా
 టక గతి యక్షగానముల డక్కడ నేలితి దాస సద్గురూ ।⁷

వీరి కావ్యాలలో నృత్త విధంగా జతులను, సొల్లుకట్టు, కొనక్కోలూ కీర్తనలు జోడించి రచించడమే కాక, అభినయద్యోతకములైన రసాభినయాలను జోడించడం విశేషం. ఏ కావ్య రచనకైనా రసము ఆయువు పట్టు. దాసుగారి హరికథా రచనల్లో అనౌచిత్య స్పర్శ కల్గిన చోట మూల కథలను కూడా మార్చి రసస్ఫోరకమైనవి, పాత్రోచితమైనవి అయినకల్పనలు, వర్ణనలలో రస పుష్టి కావ్యానికి చేకూర్చారు.

వారి రచన నృత్త, నృత్య, అభినయాలను కూర్చి రచించడమే కాక వాటిని తాను ప్రదర్శించే వారు. వాగ్గేయకారుడా రచనతో ప్రదర్శన కూడా చేయగలగదాలి. అందున సంగీత వాగ్గేయ కారులు రచించి, గానం చేస్తే సరిపోతుంది. కొన్ని నృత్య వాగ్గేయకారులకు బహుక్లిష్టమైనది రచించినది పాడుతూ, నృత్యాభినయ ప్రదర్శన చేయ గలగాలి. ఆ విధంగా తెలుగు నాట 18, 19 వ శతాబ్దంలో నృత్యాన్ని చేర్చి రచించిన ఏకైక నృత్య వాగ్గేయకారులు దాసుగారు ఒక్కరే అని చెప్పక తప్పదు.

వివిధ కాలాలలో జతులను, గతులను చేర్చి, మార్చి, మధ్యమ కాలం నుండి హైకాలానికి మరల క్రింద కాలానికి త్రిస్థాయి ప్రయోగాలే కాకుండా ఎన్ని అక్షరాలు ఏ కీర్తనలో విడిచి నృత్తం చేస్తే బాగుంటుందో కూడా కొన్ని కీర్తనల్లో వారు రచించడం జరిగింది. వీరు ఖండ, తిశ్ర, మిశ్ర, చతురశ్ర, సంకీర్ణ జతులలోనే కాకుండా సత్ప తాళాలలోనూ రచించడం అందునా అనాగత, అతీత, సమాల పై ప్రారంభించడం విన్యాసం చేయడం మూడవ కాలంలో నాల్గవ కాలంలో పాడుతూ తిరిగి మొదటి కాలానికి లేదా రెండో కాలానికి వచ్చి చేరడం ఇవన్నీ సామాన్యుల వలన జరిగేవి కావు. దాసుగారు 'నభూతో నభవిష్యతి' అనిపించుకున్నారు.

అలాగే నవరస పోషణ అర్థాన్ని బట్టి, పాత్రను బట్టి పరిస్థితిని బట్టి ఏ రసం, ఏ భావం సరిపోతుందో ఏర్పి, కూర్చి రచించారు. వీరు చతుర్విధ అభినయాలలో ఆహార్యాభినయానికి తక్కువ ప్రాధాన్యతనిచ్చి ఆంగిక, వాచిక, సాత్త్వికాభినయాలకు ఎక్కువగా ప్రాధాన్యతనిచ్చే వారని తోస్తుంది.

7. పూజ పుష్పారాలు - నాయెఱుక - పుట - 31 - బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు.

సంగీత సాహిత్య, నృత్య కళలను సమన్వయ పరుస్తూ భగవద్గుణ గానం చేయడానికి వీలైన కళారూపం హరికథ.

నారాయణదాసుగారి నుండి సర్వంగ సుందరంగా అభివ్యక్తమైన హరికథ నృత్య, అభినయాలతో ఒక సంపూర్ణ కళగా ఆవిష్కరించబడింది. కేవలం అభ్యాసమే కాకుండా ప్రతిభా, వ్యుత్పత్తులు ఎంతో అవసరం ఉన్నది ఈ కళ.

సంప్రదాయ సంగీతంలో కీర్తన రచనా విధానాన్ని బట్టి పరిశీలిస్తే దాసుగారు హరికథల్లో ప్రవేశపెట్టిన “మట్టు” ఒక విశిష్ట సంగీత రచనగా అర్థమవుతుంది. సంప్రదాయ సంగీత కీర్తనలో రాగపోషణ ప్రధానంగా ఉండి, వివిధ సంచారాలతో గమక స్పూర్తితో కీర్తన రచన చేయబడి, లయ అంతర్వాహినిగా ఉంటుంది. హరికథ మట్టులో సంగీత సాహిత్యాలు. సమానస్థాయిలో పరస్పర పోషకంగా ఉంటూ రస నిష్పత్తికి రాగ తాళాలు, సాహిత్యాలే కాక నృత్యం ఎంతో ప్రముఖమైనదని, దాసుగారు గుర్తించి “మట్టు” ను నృత్యానుగుణ్యంగా కూడా రూపొందించడం జరిగింది.

“నాట్యం తన్నాటకం చైవ పూజ్యం పూర్వ కథాయుతం”

అనే భరతుని నాట్య శాస్త్రానుసారం పూర్వ కథలకు

“భావాభినయహీనంతు నృత్త మిత్యభిధీయతే ”

ఔచిత్యానుగుణంగా నడుపుతూ కొనక్కోలు, సొల్లుకట్టు చెప్పడం, ప్రదర్శించి చూపడం. ఈ ప్రక్రియలో కనపడుతుంది.

“రససభావ వ్యంజనాదియతం నృత్యమితీర్యతే”

అనే నృత్య విధానాన్ని రసాభినయాలతో, అభినయ ప్రాధాన్యమైన రచనలు చేసారు దాసుగారు. అయితే కథను బట్టి పాత్రోచితమైన నృత్యాన్ని జతులను కూర్చి ప్రదర్శించే వారు.

అలాగే ఏ రసం ఎన్నిపాళ్లు ఉండాలో, ఎంతవరకు వెళ్లవచ్చో అనేది పరిపూర్ణంగా తెలిసిన వ్యక్తి కాబట్టి వీరి హరికథలు నేటికీ బహుళ ప్రాచుర్యం పొందాయి.

శృంగార హాస్య కరుణా రౌద్రవీర భయానకః

భీభత్సాద్భుత శాంత స్యరసం నవవిధైః ఇతి స్మృతం :

ఈ నవరసాలకు తోడు అభినయములో జతులకు ఆంగికాభినయం, వాచికాభినయం, సాత్త్వికం ఎంతో సరైన విధంగా దీనికి చేర్చడం జరిగింది.

ఏ విధంగా బీజం నుండి వృక్షము, వృక్షం నుండి ఫలపుష్పాలు కలుగుచున్నవో అదే విధంగా సర్వ రసాలు మూలములు (బీజములు) వాటి నుండియే భావాలు వ్యవస్థితము లగుచున్నవి.⁸

హరికథలు కేవలం శ్రవ్య గ్రంథాలు కావు. ఆంధ్రదేశమున దాసుగారి హరికథలు యక్షగానం నుండి ఆవిర్భవించినట్లు దాసుగారు పలుచోట్ల చెప్పడం జరిగింది. అయితే దాసుగారి నృత్యయక్షగాన ప్రదర్శనలో వచ్చే నృత్యరీతిని ప్రతిపాదిస్తుందా? అని యోచిస్తే స్పష్టమైన సమాధానము దొరకకపోయినా రచనాశైలి యక్షగానమే కానీ 'ప్రదర్శనా శైలి' యక్షగాన పద్ధతి కాదు అని చెప్పవచ్చు.

అయితే వీరి రచనల్లో నృత్యం అద్భుతమైన పోకడలతో కనబడుతుంది. దీనితో పాటు రస ఆవిష్కారం కనులకు కనబడే విధమైన రాగాలలో ఉన్న రచనల వల్ల మంచి కథకుడు అదే రాగ, తాళాలలో ప్రదర్శిస్తే తప్పక దాసుగారి రచనకు సార్థక్యం లభించడమే కాక చాక్షుషి వీక్షణకు ఇంపైన ప్రదర్శనగా చేయవచ్చు.

హరికథల్లో నృత్య ప్రదర్శన పాద భేదాలతోనూ కొద్దిపాటి హస్త విన్యాసంతోనూ జరుగుతుంది.

5.3 నృత్తం - నృత్యం :- హరికథలో ప్రత్యేకించి పూర్వ రంగం ఉండకపోయినా, నృత్యంతో పాటుగా నృత్తం మిళితమై ఉంటుంది. దానిని చూపడానికి జతులను, గతులను చూపుతూ వాటిని చెప్పే విధానం చేసే విధానం కూడా ఇందులో ఉన్నాయి.

5.3.1 అడవులు :- నృత్తానికి, నృత్యానికి కొన్ని ముఖ్య అడవులు ఉండటం ప్రారంభంకాలుగా ఉంటాయి.య వీటిలో కొన్ని పాదభేదాలను వరుసగా లయానుగుణ్యంగా చేర్చి ప్రదర్శిస్తే అడవు అవుతుంది.

8. యథాబీజాద్భవే ద్వృక్షా త్వష్టం ఫలంయథా ।

తథామూలం రసాః సర్వేతేభ్యోభావావ్యవస్థితాః ॥

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - అధ్యాయం - 6 - శ్లోకం - 36.

హరికథలో అడవులు ముఖ్యంగా

శాస్త్రంలో

హరికథలో

1. తట్టడవు :-

2. నాట్టడవు :-

3. దిత్తిలై అడవు :-

4. కుదించిమెట్టు అడవు

5. తాతైతైతా అడవు

6. ఉసి అడవు :-

అడవులు వాడటం జరుగుతుంది.

5.3.2 జతులు :- అడవులు రెండు మూడు అవృత్తములు ప్రదర్శించి ముక్తాయంపుతో ముగిస్తే జతి ఏర్పడుతుంది. ఈ విధమైన ముక్తాయిలు, చిన్న చిన్న జతులు దాసుగారి కథల్లో అందునా యదార్థరామాయణంలో వివిధ కాండలో కనిపిస్తాయి. ఈ అడవులకు జతులకు అభినయాన్ని జోడిస్తే నృత్యం అవుతుంది. నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడ్డ అభినయంలో కేవల అభినయం అని కాకుండా నృత్యాభినయం చేయడం ఈ హరికథల్లో ప్రత్యేకత.

అలాగే యతులు, గతులు కూడా చూపారు.

యతులు:- సంగీత రచనలల్లోనూ నృత్యంలో ముక్తాయి. జతుల పోయాలలోనూ వీటిని వాడుటకు అనువుగా ఉంటాయి. ఇవి జతిని రూప కల్పన చేయడానికి ఉపయోగపడతాయి.

1. ధమరుకయతి
2. మృదంగయతి
3. గోపుచ్చయతి
4. నాగబంధయతి

మొదలైనవి అనేక యతులను సమయానుకూలంగా ప్రదర్శించుట.

అనేక గతులు అనుకరించి ఆయా గతులలో జాతులను తాలబద్ధంగా సమయానుకూలంగా ప్రదర్శించడం జరుగుతుంది. వీటివలన అభినయ ప్రదర్శన చక్కగా కనబడుతుంది. అయితే అడవులు ప్రదర్శన నేర్చుకునేటప్పుడు తర్వాత ఈ గతి, జాతి, యతులను తాళబద్ధంగా నేర్చుకుంటే ప్రదర్శనలో అందం ఉంటుంది.

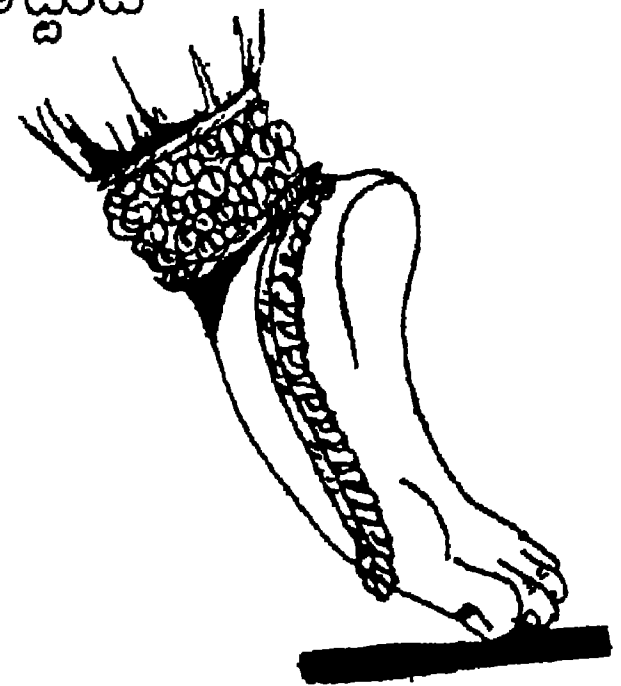
5.4 అభినయము :- అభినయాలను చతుర్విధ అభినయాలని కూర్చారు. అవి ఆంగిక, వాచిక ఆహార్య సాత్త్వికము.

5.4.1 ఆంగికాభియము :- వీటిలో హస్త భేదాలు, పాదా భేదాలు, ముఖజాభినయం, అభినయం ఎక్కువగా కనబడతాయి.

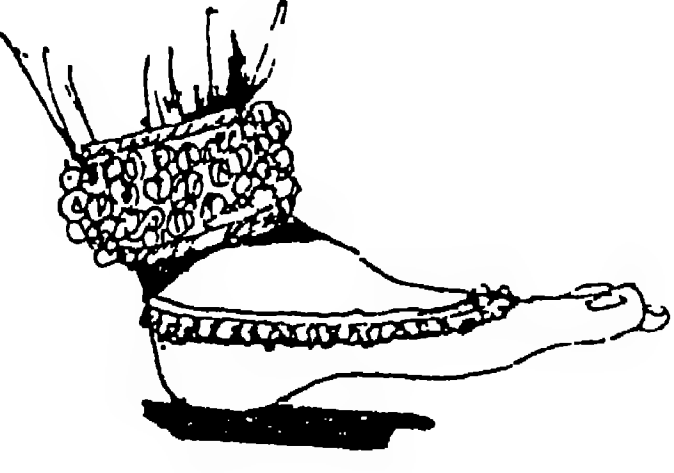
5.4.1.1 పాదభేదాలు :- అడవులు నేర్చుకోవడానికి ముందు ముఖ్యంగా ఈ పాద భేదాలు ఉపయోగించడం వల్ల ప్రదర్శనలో సౌలభ్యం కలుగుతుంది.

అయితే హరికథల్లో ఎక్కువగా పాదభేదాలను జాతులతో చేర్చి వాడడం జరుగుతుంది.

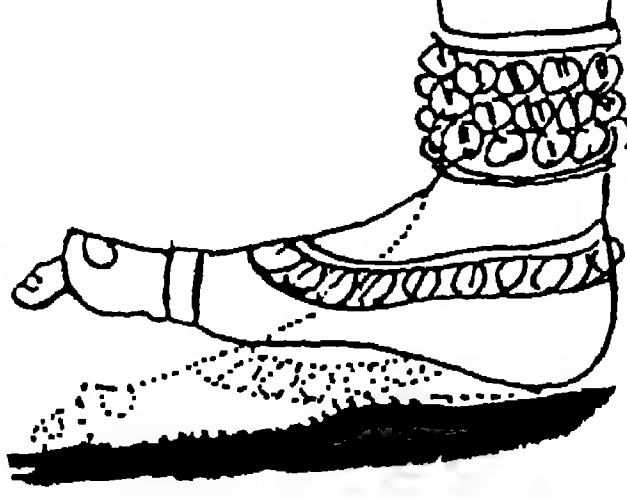
1. కుంచితము:- మొన వ్రేళ్ల పై నిలబడి మడాలతో తట్టుట

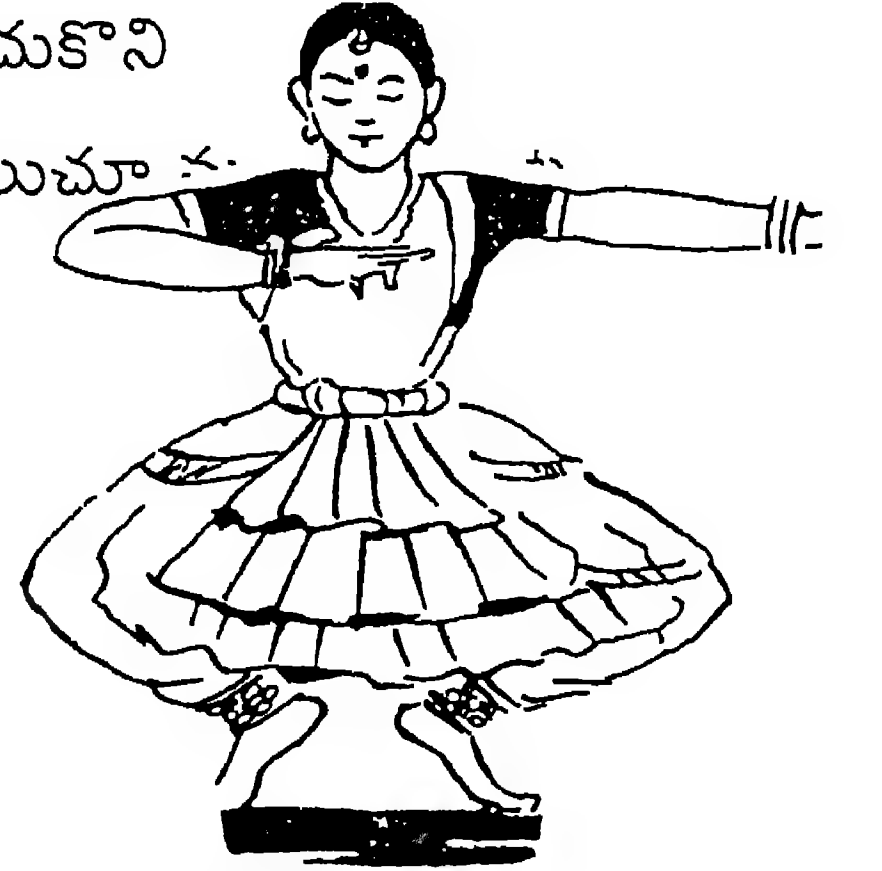
2. అంచితము:- మడమల పై నిలచిముని వేళ్ళతో తట్టుట

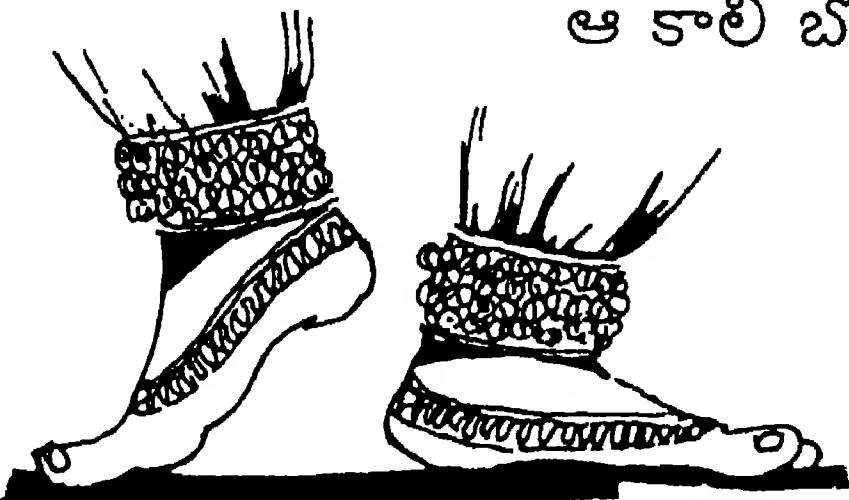
3. పార్శ్వగము:-మడములను, ముని వ్రేళ్ళను, ఒక దానితో ఒకటి ఎత్తి నృత్తమాడుట.

4. ఘట్టితోత్సేదము:- అరికాళ్ళు నేలకి తగలకుండా ముడుచుకొని
మడమలు, మునివేళ్ళు భూమికి తగలుచూ

5. సూచీపాదము:- ఒక పాదము నేలనానించి, రెండవ పాదము మడమనెత్తి
ఆ కాలి బొటన వ్రేలి పై ఆనించి నృత్యం చేయడం.

6. పార్శ్విగముః- పాదము యొక్క వెలుపలి ప్రక్కలు నేలకానించి, లోపల ప్రక్క భూమికి తగలకుండా న్నత్యం చేయుట.

7. శకటపాదముః- రెండు పాదముల బొటన వ్రేళ్లను ఒక దానితో ఒకటి పట్టి నర్తించుట.

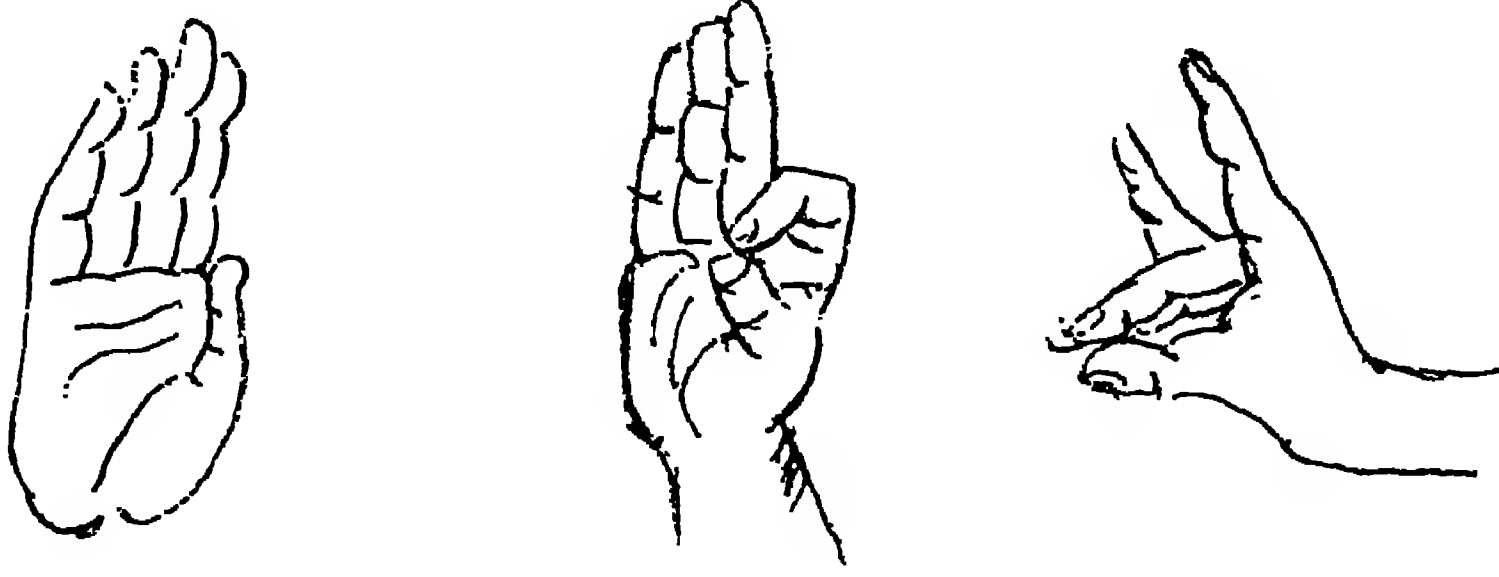

8. చక్రమండలముః- మునివ్రేళ్ళపై నిలబడి గుండ్రంగా కదిలించుతూ కాలు కదుపుట.

5.4.1.2 హస్తభేదాలు :- సంయుత, అసంయుత భేదాలతో ముద్రలు ఎన్ని ఉన్నా ప్రదర్శనలో కొన్ని ముద్రలను మాత్రమే ఉపయోగిస్తారు. వాటిలో కొన్ని ముఖ్యమైనవి. ప్రప్రథమంగా మొదటి అధ్యాయంలో చెప్పినట్టు యోగ ముద్ర ప్రముఖమైనది. ఇందులో చూపిన ముద్రలు

అసంయుత హస్తాలలో హంసాస్యం కుడిచేతిన, తాళాలు ధరించిన ఎడమచేయి సింహ ముఖం ధరించి ఉండటం ఈ యోగ ముద్ర. అలాగే ప్రారంభ ముద్ర అయిన పతాకము సంయుత హస్తాలతో ప్రారంభ ముద్రయైన అంజలి అనేక చోట్ల ఉపయోగిస్తారు.

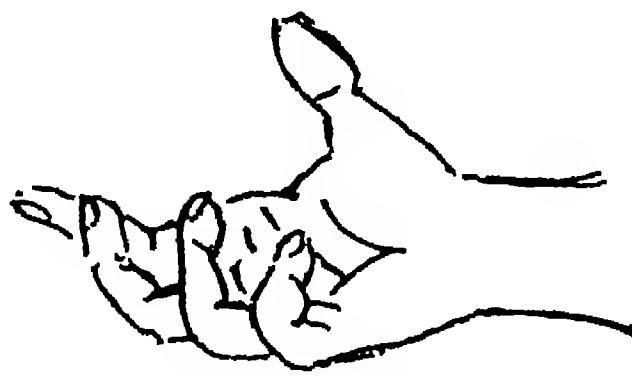
ఇవికాక కథానుక్రమణంలో మధ్యలో ఉపయోగించే ముద్రలు అభినయ ప్రదర్శనకు, పదార్థాభినయ వివరణకు పనికి వస్తాయి.

5.4.1.2 అసంయుత హస్తాలు :-

కటకాముఖం :-

అలపద్మం :-

సర్పశీర్షం :-

కపిత్థం :-

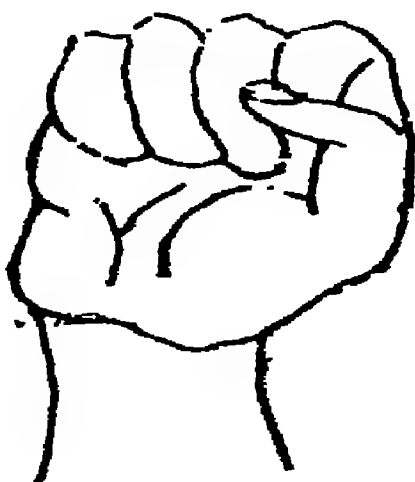
అరాలం :-

శిఖరం :-

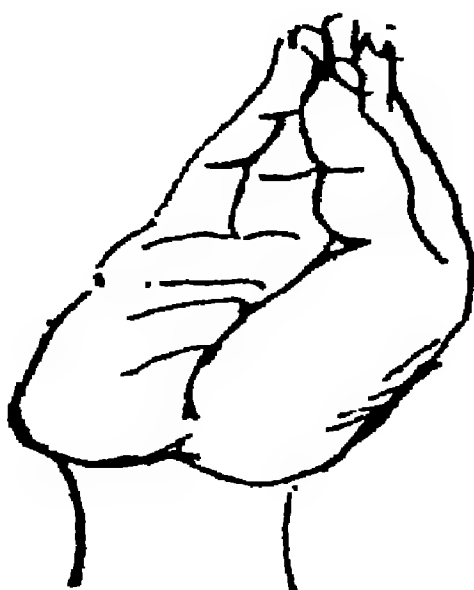
ముష్టి :-

సూచి :-

ముకుళం :-

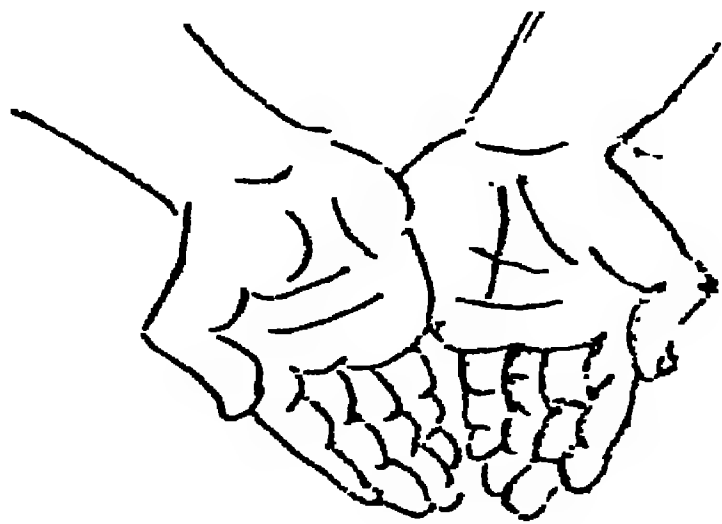

5.4.1.2.1 సంయుత హస్తాలు :-

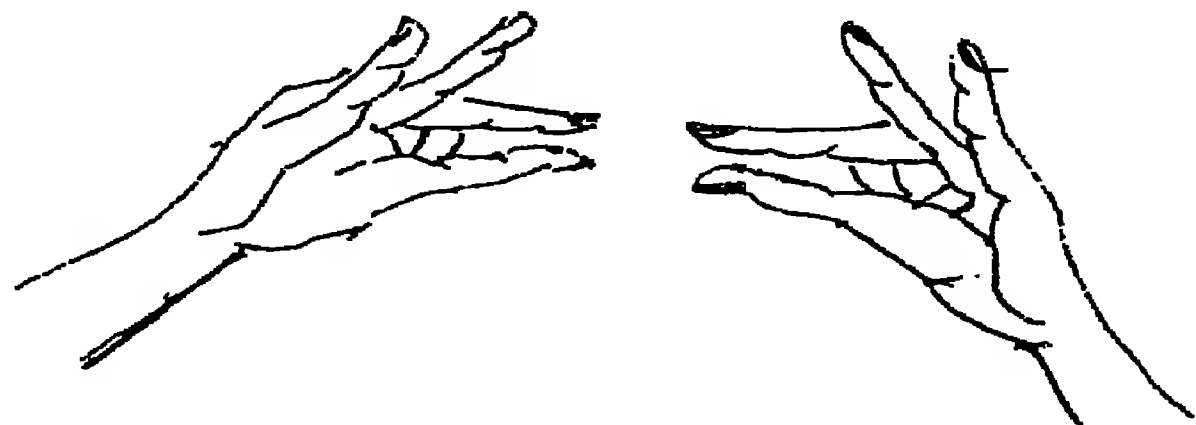
కర్కటం :-

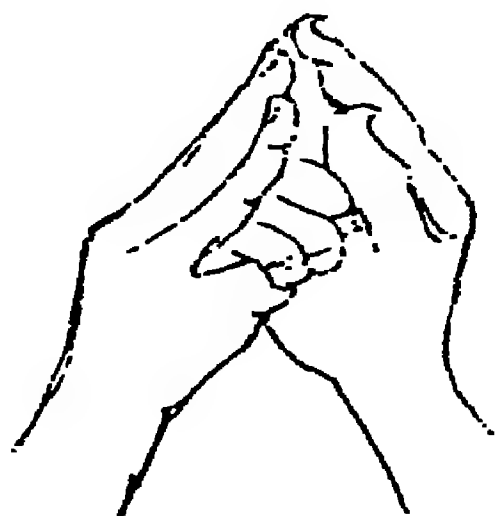
పుష్పపుటం :-

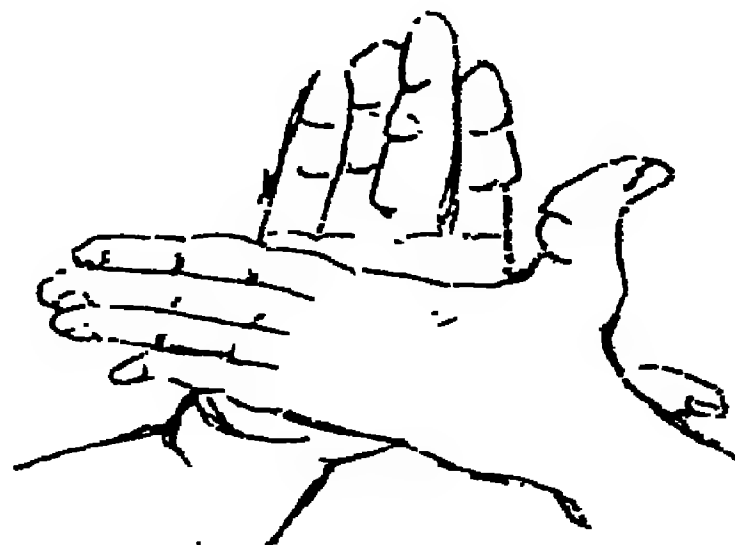
శకటం :-

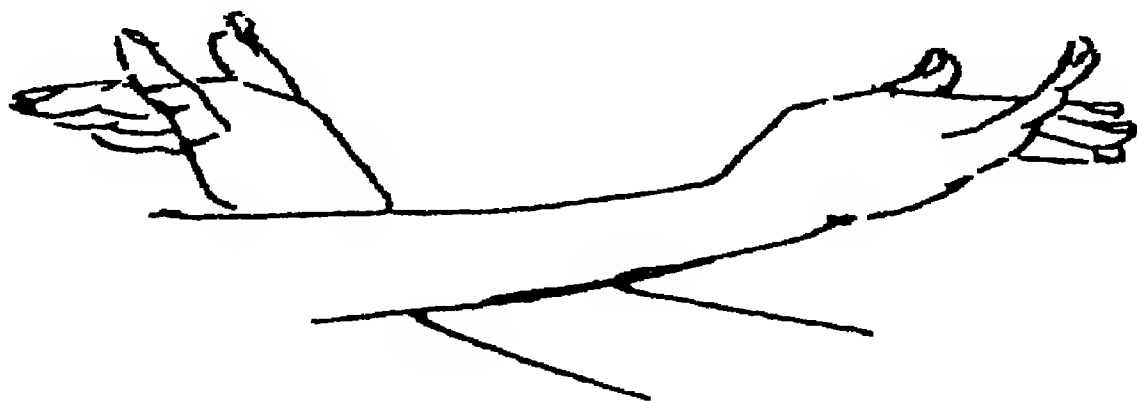
శంఖం :-

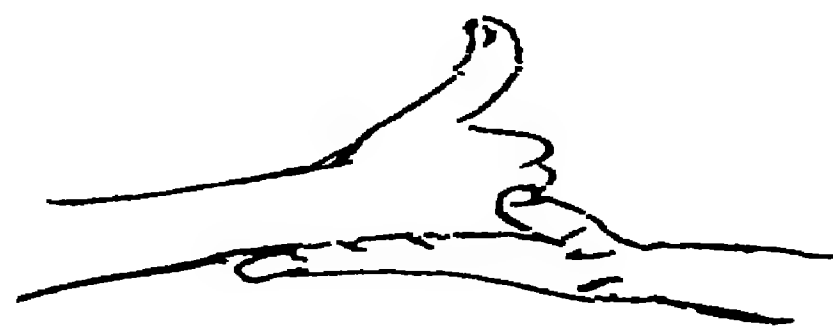
చక్రం :-

ఉత్సంగం :-

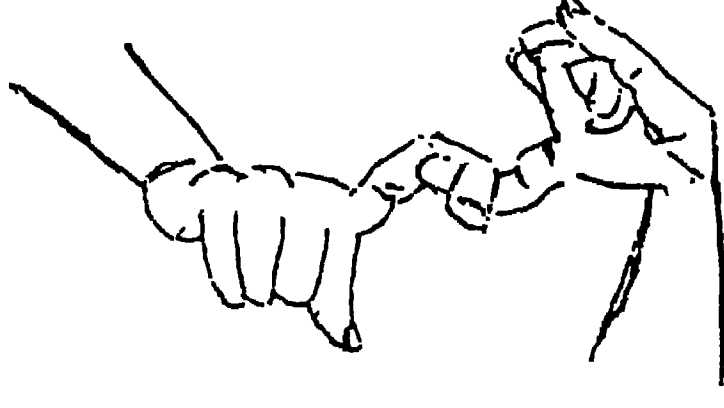

శివలింగం :-

సంపుటం :-

5.4.1.3 ముఖజాభినయంలో అభినయానికి ప్రాధాన్యతనిస్తూ భ్రూ, దృష్టి, గ్రీవా, శిరోభేదాలలో కొన్ని ఉపయోగిస్తూ జనరంజనకు ఉపయుక్తమవుతాయి. వాటిలో కొన్ని..

1. శిరోభేదాలు :-

సమము	-	నిశ్చలంగా ఉండేది.
ఉద్వాహితం	-	మీదకెత్తబడినది
అధోముఖము	-	క్రిందకుదించు
ధుతము	-	కుడిఎడమలకు కదలించేది
కంపితం	-	క్రిందమీదులకు కదలించేది.
2. దృష్టి భేదాల్లో:-

సమము	-	నిశ్చలమైనది
సాచి	-	కడకంటిచూపు
నిమీలితము	-	సగం కన్నులు తెరచునది
ఉల్లోకితము	-	పైకి నిక్కి చూచుట
అనువృత్తము	-	క్రిందమీదులకు చూచుట
అవలోకితము	-	క్రిందకు చూచుట
3. భ్రూభేదాల్లో:-

సహజ	-	నిశ్చలమైనది
ఉత్తిప్త	-	పైకినిక్కి పెట్టుట
చతుర	-	ఒకటిఎత్తిచూపు
4. గ్రీవాభేదాలు:-

సుందరి	-	అడ్డంగా తిప్పబడింది.
--------	---	----------------------

ఎక్కువగా అభినయ ప్రదర్శనలో ఉపయోగిస్తారు. వీటిని ఆయా సమయాలను బట్టి వాకావర్గ, పదార్థ అభినయాలను బట్టి సరైన పాళ్లలో కొన్ని సమ్మిళితం చేసి ప్రదర్శించడం జరుగుతుంది. అనేక అభినయాలున్నప్పటికీ ఇవి ప్రముఖమైనవిగా చెప్పవచ్చు.

2 వాచికాభినయం :- హరిదాసు లక్షణాలలో అతి ప్రధానమైనది, ప్రథమమైనది వాచికం, వాక్కుధ్ధి, స్పష్ట ఉచ్ఛారణ, శబ్దస్పష్టత, వివరణా విధానమై కాకుండా శ్రావ్యమైన కంఠస్వరం కర్ణాటకమై ఉండాలి. (ఇక్కడ కర్ణాటకం అంటే సంగీతబాణీ కాదు. చెవికి ఇంపైనది అని అర్థం.) సుస్వర గాత్రంతో ప్రదర్శన జనరంజన చేయవచ్చు. ఇది హరిదాసు ప్రధాన లక్షణం.

5.4.3 ఆహార్యాభినయం :- ఆహార్య సమస్తాభినయ విశేషాలకు ఆధారభూమియని కళావిదుల ఆభిప్రాయం “వస్త్రేణ వపుషా వాచా విద్యయాం విభవేన” అని వేషధారణలోని ప్రాముఖ్యాన్ని గూర్చి పెద్దలు స్పష్టం చేసారు.

1. వేషధారణకు ముందు:- అంగరచన, రంగరచన అని రెండు విధాలుగా చెప్పవచ్చు. నటులు కథా గాయకుల వేషధారణ అంగరచన. రంగాలంకారమే రంగరచన అయితే హరికథలో అంగరచనకు ఉన్న ప్రాధాన్యత రంగరచనకు లేదనే చెప్పాలి. అది ప్రస్తుతమూకాదు. అంగరచనలో అంగచర్చ మొదటిది. అంగ చర్చ వస్త్ర, మాల్య ఆభరణ, ప్రసాదిక చర్చాది రూపం. స్నానం, గంధాధ్యనులేపనం, కేశ సంస్కరణ ఇందులో భాగాలు. స్నానం, కుంఠస్నానమయినా, అభ్యంగన స్నానం అయినా ముఖ్యంగా మూడు విధాలు. జలావగాహం వారుణ స్నానం ఇది మళ్ళీ గృహ స్నానం, తీర్థ స్నానం అని రెండు విధాలు. నదీ, సరస్సులలో స్నానాలు తీర్థంలోని అవాంతరాలు, గాయత్రిని పదిమార్లు జపించి అభిమంత్రించిన జలాన్ని ఒంటి పై చల్లుకుంటే మంత్రస్నానమంటారు. పంచాక్షరీ మంత్ర పురస్కరంగా ఒళ్లంతా విభూతి పూసుకుంటే అది అగ్నేయ స్నానమవుతుంది. వీటిలో మొదటిది నిత్యం చేసేది. చివరి రెండూ ఆపద్ధర్మంగా చేసేది.

2. అలంకరణ:- అలంకారాలలో ఆరోప్యం, ఆవేద్యం, ప్రక్షేప్యం, బంధనీయం అని అలంకారాలు నాలుగు రకాలు. హారాలు మొదలైనవి అంటే తులసి వేర్లు, రుద్రాక్ష మాలలు, బంగారు సరడుతో కూర్చిన బంగారు రుద్రాక్ష, తారహారాలు, చెమ్మి దండలు, హేమసూత్రాలు, పులిగోరు, పూలదండలు మొ|| చెవిపోగులు, తమ్మెట్లు, ఎర్రరాతి మకర కుండలాలు, రవ్వల జోళ్ళు, రవ్వల దుద్దులు మొదలైనవి శ్రవణ భూషణాలు. కాలికి గజ్జలు, కేయూరాలు, గండపెండేరాలు, తోడాలు, దండకడియాలు, సింహ తలాటాలు మొ|| కట్టుకునే ఆభరణాలు.

నాట్య శాస్త్రం ప్రకారం బరువు లేని ఆభరణాలు ధరించాలి

“నతు నాట్య ప్రయోగేతు కర్తవ్యం భూషణం గురు”

రుద్రాక్షలు వక్షమున 108 పూసలు, 54 లేదా 27 ధరించాలి. కంఠమాల కు 32 చాలు. చేతులకు 16 చొప్పున, ముంజేతులకు 12 చొప్పున, చెవులకు 6 చొప్పున ధరించడం శాస్త్రంలో చెప్పబడింది. “వినామంత్రం నభిభృయాద్రు ద్రాక్షా న భువిమినవః”

3. పుష్పమాలా విషయం :- పురుగులు కొట్టినవి, బూజువి, పూర్తిగా విరియవి, బురద అంటినవి, బూజు పట్టినవి, ముందు రోజు కోసినవి, స్వయంగా రాలినవి మాలకు పనికి రావు.

అయితే పూలమాలలో కూడా రాత్రి పూట ధరించడానికి సంప్రదాయానుమతి లేదు. వాటిలో గన్నేరు పూలు శ్రేష్టం. తులసి, బిల్వపత్రం శ్రేష్టం. అయితే ద్వాదశి పూర్ణిమ, అమావాస్య రోజులలో తులసి కోయరాదని నిర్ణయం. ఈ సంప్రదాయం తెల్సిన వారు, తెల్సినా పాటించే వారు చాలా అరుదు.

శ్రీనారాయణదాసుగారు స్వీయ చరిత్రలో వారి వేషాన్ని చెప్పకనే ఈ విధంగా చెప్పారు. మైసూరు మహారాజా వారిని దర్శించి హరికథ చెప్పడానికి వెళ్లే సందర్భంలో వారు బయలుదేరినపుడు వేష భాషణాలు చెప్పిన విధానం.

“యొడల జందము కనుల కంజనము, నుదుట తిలకము, సిగకు పూలదండ, మెడలో పూలదండ, మొలను మున్నబు గారు కట్టపెట్టిన క్రొత్త పట్టు పుట్టము, నడుమున బనారసు ఖండువా, చేతిలో శ్రీరామ పట్టాభిషేక పటమును ధరించి నేనునూ, చొక్కాయి పాగాతో జేతను తంబూరా పట్టుకొని పేరన్నయు గుర్రపు బండి పై నుండి ప్రక్క వాడుకుల వెంటనుంచుకొని, రాజసముఖమునకు గేగితిమి”⁹

దాసుగారు ధరించే పుష్పమాల కూడా అన్న పేరన్నగారు స్వయంగా కోసి కూర్చిన పూలమాలను తప్ప అన్యులర్పించే దండలను స్వీకరించే వారు కాదని చిటిమెళ్ల రంగయ్య దాసుగారికథనం. అలాగే గంధం కూడా అన్నగారు తీసినదే ఆయన వాడేవారట.

కానీ కార్యక్రమ నిర్వాహకులు ఏదండ వేస్తే దానికి స్వీకరించక తప్పటం లేదు.

4. వస్త్రధారణ - వేషధారణ:- అలాగే తెలుగుదేశంలో హరికథకుల వేషధారణ చాలా మటుకు నిరాడంబరంగా ఉంటుంది. పంచకట్టు పురుషులందరికీ మామూలు. పట్టు వస్త్రాలు సోమ దేవతాకాలు కాబట్టి వీటిని దీక్షా వస్త్రాలుగా ధరించటం పరిపాటి.

“దీక్షయతి సేమ్యం వై క్షౌ మం దేవతాయా”¹⁰

అని వస్త్రధారణ సేమ్యమనిద్దిగా నియంత్రించబడింది. హరికథకులు బరంపురం కాని సేలం పట్టు పంచెలు, క్షీరాబ్ధి పట్టు పంచెలు, ముదురు రంగు పట్టుతాపితాలు రంగునకు భిన్నమైన మరో ముదురు రంగు ఉత్తరీయం ఎక్కువగా వాడుతారు. ముదురు రంగుల్లో రసోద్ధీపనకారకాలయిన చిలుక ఆకుపచ్చ రంగు, కాషాయ రంగు నారింజ రంగు, ఊదా రంగు లేత గులాబి రంగు ఎక్కువగా ధరిస్తారు. కొంతమంది అత్తా కోడలంచు తెల్లటి చేనేత లేక ఖద్దరు ధోవతి ఉపయోగిస్తారు. కొందరు జరీ అంచు కల్గిన ఎనిమిది మూరలధోవతి కడతారు.

9. నా ఎఱుక - ఆ.నా.దాసు - పుట - 193

10. కృష్ణయుజర్వేదీయ తైత్తిరీయ సంహిత (1-1)

కావి పంచెలు కొందరు ఇష్ట పడతారు. ఎర్ర రంగు పైను పంచెలు కొందరికి ప్రీతి. ముదురు రంగు చౌకపు ఉత్తరీయాన్ని మడత వేసి కథారంభంలో నడుముకు బిగిస్తారు.

“ఏక వస్త్రో నభుంజీత నకుర్యాద్దేవతార్చనం ”

ఏకవస్త్రంతో భుజించరాదనీ, దేవతార్చనం చెయ్యకూడదనీ నియమం కథా ప్రారంభానికి ముందు ఉత్తరీయాన్ని ఒంటినిండా కప్పుకొని కథోపక్రమణ కాలంలో నిర్వాభి బిలంగా నడుముకు బిగిస్తారు. ఎందుకంటే వస్త్రాధారణలో నాభి కనిపించరాదని సంప్రదాయం. కొందరు దుర్బల శరీరులు ఉత్తరీయాన్ని కథా కాలంలో కూడా కప్పుకుంటారు. చాలా అరుదుగా తిథి వారాలను బట్టి కూడా రంగులను ధరించడం జరుగుతుంది.

ఆది, సోమవారాలలో - తెలుపు, మంగళవారం - ఆకుపచ్చ, బుధవారం - నీలం, గురువారం - వంగపండురంగు, శుక్రవారం - నెమలి ఫించం రంగు, శనివారం - నలుపురంగు.

కథా స్రవంతిగా అంటే సీరియల్ గా 40 రోజులు చెప్పడం జరిగితే 40 కొత్త పంచలు వేర్వేరు విధాలవి కూడా ధరిస్తారు.

మరాఠీ సంప్రదాయక అభిలాషులు కొందరు అరుదుగా పొడుగు చేతుల చొక్కా ధరిస్తారు. అలాగే కాలరు లేని కాషాయరంగు పొట్టి చేతుల చొక్కా కూడా కొందరు అరుదుగా ధరిస్తారు. సంప్రదాయాన్ని అనుసరించే కొందరు 7 కుచ్చిళ్ళు (సప్త పింజలు) పెట్టి పోసి పంచకట్టడం పరిపాటి.

ఇక స్త్రీలు ఈ కళాలో ప్రవేశించాక పట్టుచీర ఏదో ఒక రంగు ధరించడం అదీ ప్రార్థనా సమయంలో ప్రారంభంలో కూర్చున్నప్పుడు భుజంపై నుండి చుట్టి తిప్పి కప్పుకొని, నిలబడి కథ ప్రారంభించేటప్పుడు కొందరు చుట్టు తిప్పి నడుమున దోపడం సంప్రదాయంగా పరిణమించింది.

5. శిరం, ముఖాలంకరణ:- పూర్వం పిలక జుట్టు, జులపాల తో కొప్పు వేసుకోవడం సంప్రదాయం. ఎగదువ్వడం, గిరజాల జుట్టు, నడింపాపిడి, పక్కపాపిడితో దువ్వుకోవడం నేటి అలవాటు. ఎర్రని నామం, లేదా మూడు నామాలు - వైష్ణవులు, స్మార్తులు పెట్టుకుంటారు. ఏకాంత వైష్ణవులైతే ద్వాదశ స్థానాల్లో ఊర్ధ్వం పుండాలు పెట్టుకొంటారు. వైష్ణవ సంప్రదాయానుసారులైతే కథకులు తిరుమణి, తిరుణిక్కావును పెట్టుకొంటారు. గోపీ చందనం వైష్ణవులకు ప్రీతి కాబట్టి. తులసీ మూలంలోగానీ, నదీతీరంలో కానీ, సముద్ర తీరంలో కాని దొరికే ఒక రకమైన సుద్ధ మట్టిని సేకరించి తిలకంగా పెట్టుకుంటారు.

మాధ్యులైతే గంధం అలదిగ నుదిటి మీద అంగారుబొట్టు (సగ్గు బియ్యంతో చేసినది) భుజాల మీద కంటికణతల దగ్గర గంధంతో శంఖ చక్రాలు అద్దుతారు. భూమధ్యగా నుదిటిన పెద్ద కుంకుమ రేఖ లేక గుర్తును తిలకం దిద్దుకుంటారు. కుంకుమ రేఖ మధ్య నక్షత్రాకారపు బొట్టు లేక అయిదు మొనల నక్షత్రాకారంగా తీర్చిన గంధపు తిలకం మధ్య ఎర్రటి కుంకుమ బొట్టు కొందరు పెట్టుకుంటారు. భుకిటి మధ్య ఎర్ర కుంకుమ బొట్టు మాత్రం పెట్టుకుంటారు. కొందరు త్రిపుండ్రాలు భస్మం పై పెట్టుకుంటారు.

శైవులు శివపంచాక్షరి జసపుర స్వరంగాల వంటి ఉదరం, కంఠం మొదలగు ద్వాదశ స్థానాల్లోనూ పూసుకుంటారు. నారాయణదాసుగారు కళ్లకు కాటుక (సుర్మా) కూడా పెట్టుకునేవారు.

స్త్రీలైత కుంకుమబొట్టుతో కళ్లకు కాటుక, కాళ్ల పారాణి పెట్టుకుని పెదిమలకు రంగువేసుకుంటారు. అలాగే జడకు జడగంటలు వేసుకొని పూవులు పెట్టుకుంటారు.

6. చిరుతలు - తాళాలు:- తాళ ప్రస్తారం నిమిత్తం కొందరు చిరుతలు, తాళం చిప్పలు వాడతారు, అయితే వాటిని ఎడం చేత కొందరు, కుడి చేత కొందరు ధరిస్తారు. అభ్యాసబలం ఉంటే తప్ప ఎడమచేతి చిడతలు, తాళం చిప్పలతో సాధన చేసి ప్రదర్శించడం కష్టం. కుడి చేతిలో చిరతలు పడితే శాస్త్ర సంబంధమైన చిక్కులు కొన్ని కనిపిస్తాయి.

“కంఠేనాలంబయేత్ గీతం హస్తేన అర్థం ప్రదర్శయేత్

చక్షుర్భ్యాదర్శయేద్భావం పాదాభ్యాం తాలమాచరేత్ ”¹¹

కంఠంతో గానాన్ని, హస్తాలతో అర్థాన్ని, కన్నులతో భావాన్ని, పాదాలతో తాళాన్ని ఆచరించవలసి ఉన్నందున శాస్త్ర ప్రతిపాదన అర్థప్రదర్శనకు, హస్త విన్యాసానికి కుడి చేతిని వాడడం ఉచితం, అనుకూలం. అభయ ముద్ర వరద ముద్ర వ్యాఖ్యాన ముద్ర మొ॥ కుడిచేతిని చూపించడం శాస్త్రము, సంప్రదాయమూ మెచ్చిన రీతి. కొందరు కథకులు ముద్ర పట్ట వలసినపుడు చిరతలను, ఎడమచేతికి మార్చుకొని, కుడిచేత ముద్రానిరూపించడం కూడా జరుగుతుంది. చిరతలు భజన సంప్రదాయానికి చెందినవి కాబట్టి కథకులు తాళం చిప్పలే వాడాలని ఆదిభట్లవారి అభిప్రాయం.¹²

11. అభినయదర్పణం - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్ అప్పారావు - శ్లోకం - 56 పుట - 42

12. ఆదిభట్లవారి చిత్రాలలో చిరతలు చిత్రించడం తప్పు. ఎందుకంటే దాసుగారు చిరుతలు నిషేధించకపోయినా, తాళం చిప్పలే వాడేవారు. అని ప్రత్యక్ష సాక్షుల కథనం. కాని ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు సవ్య హస్తంతో చిడతలు అపసవ్య హస్తాలకు తాళాలు ధరించి హరికథాగానం చేసే వారని శ్రీపతి పండితారాధ్యుల సాంబమూర్తి గారి కథనం. - Ref. నారాయణదాస సేవా సమితి రజతోత్సవం సంచిక - రాజమండ్రి - పుట - 64.

7. గజ్జెల విషయం :- కాలికి గజ్జెలు కట్టుకోవడం ఆహార్యమే. దాసుగారు గజ్జెలు కట్టుకునే వారు వారి ప్రథమ హరికథ ధృవ చరిత్ర రిహార్సల్సు చూసినపుడు వారి రెండవ అన్నగారు సీతారామయ్య గారు వారికి కంచు మువ్వలు ఇచ్చి, కట్టించి ప్రోత్సహించారని యామిజాలవారి కథనం. ¹³

అలాగే వంతపాట కూడా దాసుగారికే ఉండేదని, తన నాల్గవ అన్న పేరన్న గారు వంతపాడి కథలను దాసుగారితో పాటు వెళ్లేవారని నాయెఱుకలో దాసుగారు వ్రాసుకున్నారు. ¹⁴

8. కథాకథనం :- త్యాగోద్వావా మహాభిషేక నగరీ వేశ్మ ప్రవేశోదక క్రీడాసుప్రియసంగమ వ్రతమహాదానాత్మజోత్పత్తిసు యాత్రా పర్వపరీక్షణోత్సవ జయానంద ప్రతిష్ఠేహిత ప్రాప్తి ష్వభ్యుదయాయ నృత్యముచితం స్సాద్దేవ పూజాదిషు ¹⁵

అని నృత్త రత్నావళిలో పేర్కొన్న సమయంలో ఇష్టార్థసిద్ధి, గృహప్రవేశం, జలక్రీడ, దేవపూజ నగర ప్రవేశం, పట్టాభిషేకం, పర్వాలు, పుత్రజననం, పెళ్ళి, ఆలయారామాదిక ప్రతిష్ఠ, ప్రియసంగమం, మహాదానం, యజ్ఞం, యాత్ర, విజయానందం, ప్రతావికాలు మొదలగు సమయాలు - హరికథ ప్రదర్శనకు కూడా సమయాలుగా ప్రవర్తిస్తాయి అని చెప్పడం జరిగింది.

అంతేకాకుండా సంపన్నలయలలో, శుభా శుభ కర్మలు, ఇష్టార్థసిద్ధికై కావించే వ్రతాలు, నోములు, దేవపూజ, స్థానిక దేవతల పరసలు, ఊరుసులు, కొలుపులు, తిరున్నాళ్ళు, ధ్వజ కలశ విగ్రహ విమానాలయ ప్రతిష్ఠల సమయంలో, బ్రహ్మోత్సవాలు, అశ్వత్థనాగ ప్రతిష్ఠలు, సంబరాలు, జాతరలు, దేవ పితృయజ్ఞాలు, పండగ పబ్బాలలో షష్ఠి పూర్తులలో, జయంతి, వర్ధంతి ఉత్సవాలలో, సాధు సన్యాసుల ఆరాధనలోనూ, సప్తాహాలు, వాగ్గేయకార స్మృతి సభలు, రాజకీయ సభలనూ, జన సంబంధ - క్షేత్రస్థాన ప్రభుత్వ శాఖల ప్రచారంగా కార్యక్రమాలు, ఉద్యమ సభలలోనూ, వార్షికోత్సవాలలోనూ, తత్సంబంధమైన ఏ సమయాలలోనూ హరికథా ప్రదర్శనలు ఏర్పాటు చేయడం జరుగుతుంది.

9. రంగస్థలం :- కథలను బట్టి బయలు ప్రదేశంలో చెప్పకూడదు పై కప్పు ఉన్న వేదికల మీద ఉచితమని సంప్రదాయపరులు ఉద్దేశ్యం.

13. పూర్ణ పురుషుడు - యామిజాల పద్మనాభస్వామి - పుట - 36

14. నాయెఱుక - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు - పుట - 86.

15. నృత్త రత్నావళి - జాయప్ప సేనాని - శ్లోకం (1-18)

రచ్చ చావిడి, భజన మందిరం, ప్రత్యేక నిర్మితమైన పందిళ్ళలోనూ, ప్రదర్శన ఏర్పాటు చెయ్యాలి. పై కప్పు లేకపోతే కథకుని గాత్రం స్పష్టంగా ఉండదు. మద్దెల మొదలగు వాయిద్యాలు చల్లబడి, బిరుపై శృతి తప్పుడమే కాక శుద్ధ స్వరం వినబడదు.

10. ప్రక్కవాయిద్యాలు:- వేదిక పై కథకుని వెనుకగా శ్రుతివాద్యం లేదా తంబూరా ఉండాలి. మృదంగం, శృతి, తంబూరా ప్రస్తుతం ఎలక్ట్రానిక్ శృతి వాడుతారు దీనివల్ల ఒక కళాకారుని నియమించి చేసే కష్టం, ఖర్చు తప్పుతుంది. వయోలిన్ వీరి కథలలో ఉపయోగించే వారు. అయితే వీరికి ఇష్టమైన వాయిద్యం వీణ వీరు వైణికులు కూడా అవడం చేత ఎప్పుడైనా కథలలో వీణను కూడా ఉపయోగించే వారు.

ప్రస్తుతం వయోలిన్, మృదంగం, శృతిపెట్టె ఉపయోగిస్తున్నారు. కథకుడు సులువుగా నిరాఘాటంగా చర్చించడానికి కావలసిన నృత్యం చేయడానికి రంగభూమి అనువుగా, విశాలంగా ఉండాలి. కాబట్టి వేదిక మీద కథకుడి స్థానానికి కాస్త ఎడంగా కుడి వైపు మద్దెల వారు, ఎడమ వైపున వయోలిన్ లేదా, వీణ లేదా హార్మోని వాయిం చే వారు కూర్చోవలసి ఉంటుంది. కథ కూడా కథ ఉన్న రోజున ఉపవసించవలెనని పెద్దల ఉక్తి. అయితే కొందరు తక్కువగా భుజించి, తాంబూలం వేసుకోకుండా రంగస్థలం ఎక్కుతారు. కొందరు కథానంతరం ఫలహారం చేస్తారు. ప్రస్తుతంలో పెద్దగా ఆహార నియమాలు పాటిస్తున్నట్టు కనబడదు. అలాగే ఆ.నారాయణదాసుగారి ప్రకారం కథకు 2 వారాల ముందైనా కచ్చ బింబించాలిరా అంటారు. అంటే బ్రహ్మ చర్యం పాటించాలి అంతే కాకుండా కథకుడు

సాత్త్వికాహార నిరతః సర్వభూతదయాపరః

సంసారర విముఖో యోగీ హరిదాసర్పతిస్మృతః ¹⁶

అని దాసుగారు శ్రీహరి కథామృతంలో చెప్పడం జరిగింది.

సాత్త్వికాహారం - కోపోద్రేకాలను నసింపజేసి సత్వగుణాన్ని పెంపొందిస్తుంది.

సర్వభూతదయ - అందరిపైన అన్ని జీవులపైన భూతదయ కల్గిన వాడై ఉండి జాలి, కరుణ మొదలగు లక్షణాలుండాలి. అంతేకాని ఈర్ష్య అసూయలు ఉండకూడదు.

16. శ్రీహరికథామృతం తృతీయబిందువు ధర్మ సంస్థాపనము - ఆ.నా.దాసు-పుట - 81

సంసార విముఖ్యోయోగిః- సంసారం పై విముఖతకల్గి ఉండాలి అంటే యోగి అయి
ఉండాలి అని ఒక అర్థం.
ఆడంబరాలకు పోకుండా నిశ్చలమైన నిరడంబరతను
కల్గినవాడై ఉండాలి.
ఉన్నదానితో వచ్చిన దానితో సంతృప్తుడై అత్యాశాపడకుండా
ఉండాలి.

పాటించవలసిన లక్షణాలు దాసుగారు చెప్పారు. తర్వాత కూర్చొని గాత్ర ధర్మానికి, స్థాయిని, శృతిని చూసుకొని ప్రక్కవాయిద్యాల శృతులతో సమానం చేసుకొని, ఉత్తరీయం చుట్టూ కప్పుకొని ఇష్టదేవతా ప్రార్థన, నిజ గురుస్తుతి, సభా వందనం చేసి, కాళ్లకు గజ్జెలు కట్టుకొని, కప్పుకున్న ఉత్తరీయాన్ని నడుంకి బిగించి, చిరతలు లేక తాళం చిప్పలు ధరించి కథా ప్రశంస కథ ప్రారంభం చేస్తారు.

దాసుగారు ప్రహ్లాద చరిత్ర ప్రారంభంలో చెప్పిన విధంగా
ఘన శంభిమోయన కంఠంబు పూరించి,

మేలుగ శృతిలోన మేళవించి

నియమము తప్పక నయఘనంబుల బెక్కు

రాగబేధంబుల రక్తి సలిపి

బంతులెగిరిచ్చిన పగిది గాలజ్ఞతన్

జాతి మూర్ఛన లూప్సస్వరముపాడి

చక్కని నృత్యముల్ సర్వరసానుకూ

లంబుగ నభినయంబు జేసి

స్వకృత మృదుయక్షగాన ప్రబంధసరణి

వివిధ దేశంబులన్ చిన్న పెద్దలుగల

బలుసభల హరిభక్తినుపన్యసింప

లేని సంగీత కవితాభిమానమేల ¹⁷

---

17. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 5

11. గురు ప్రశంసః- ఇంకొక విశేషం ఏ కళారూపంలోని లేని గురు ప్రశంస ఇందులో ఉంది. ఏ కళా రూపంలోని లేని గురుని పేరు వివరాలు చెప్పి వారి శిష్యుడినైన నేను వారి పాదాలకు మ్రొక్కుతున్నాని చెప్పడమే కాకుండా, కథా రచయితను కూడా తల్చుకోవడం విశేషం.

వేరే ఏ కళారూపమైన ఎవరు రచన చేసారో, గురువు ఎవరో చెప్పకుంటే వారికున్న గొప్పతనం తగ్గుతుందనే ఉద్దేశ్యంతోనే లేక గురువుని తల్చుకొనే అవసరం లేదనే ఉద్దేశ్యంతోనే ప్రదర్శనకు ముందు గురుస్మరణ చేసుకోవడం కనబడదు.

గురుస్మరణ అనే ఈ విశేషం కేవలం ఆంధ్రప్రదేశ్ హరికథలో ఉన్న ప్రత్యేకత.

ఇవన్నీ హరికథ ప్రదర్శన ప్రారంభానికి ఎంతో తోడ్పడి కథను రక్తి కట్టించడానికి తోడ్పడతాయి.

5.4.4 సాత్త్వికాభినయం :- సాత్త్వికాభినయం సర్వవ్యాప్తి. ఏ అభినయాలను ప్రదర్శించాలన్నా సాత్త్వికాభినయం ప్రాముఖ్యంగా ఉండాలి. ఆ సందర్భంలో ఆయా పాత్రల్లో నిమగ్నమై ప్రదర్శించినపుడే ఆ ప్రదర్శన రక్తి కడుతుంది.

5.5 నవరసాలు :- దాసుగారి రచనా విధానంలో రాగాల ఎంపికలో ఈ రస ప్రాముఖ్యం కనబడుతుంది. సందర్భానుసారంగా కథానుసారంగా పాత్రోచితంగా ఈ రసాలను ఎంపిక చేసుకొని దాసుగారు కథలకు రసపుష్టి చేకూర్చారు. తర్వాత అధ్యాయంలో చర్చించడం జరిగింది.

5.6 కొన్ని కీర్తనలకు నృత్య ప్రదర్శనా విధానం :- హరికథలలో జతులు దాసుగారి కొన్ని కృతుల్లో చేర్చినప్పటికీ, కథానుక్రమణం లో పాత్రోచిత నృత్యం ఎంతో అవసరం. అలాగే జతులకన్నా గతులు, జాతి భేదాలు ఎక్కువగా చూపించడం ఇక్కడ విశేషంగా కనిపిస్తుంది.

ఆదీ కాక నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన విధంగా ఏ శాస్త్రాలు ఏ ధర్మాలు, ఏశిల్పాలు “లోకధర్మాన్ని” అనుసరించేది నాట్యం.¹⁸

18. యానిశాస్త్రాణియే ధర్మయాని శిల్పాని యాఃక్రియాః

లోకధర్మ ప్రవృత్తాని నాట్యమెత్యభి సంజ్ఞతమ్॥

నచశక్యం హి లోకస్య స్థావరస్యచరస్యచ॥

శాస్త్రేణ నియతం కర్తుం నానా చేష్టావిధిం ప్రతి॥

నానాశీలాః ప్రకృతయః : శీలే నాట్య ప్రతిష్ఠితం ।

తస్మాల్లోక ప్రమాణంహి జ్ఞయం నాట్య ప్రయోక్తృభిః ॥

నాట్యశాస్త్రం - భరతుడు - అధ్యాయం - 25 - శ్లోకం - 128, 129, 130

స్థావర జంగమ లోకంలో చేష్టా విధాలు నన్నిటిని శాస్త్రంతో సరికట్టుటకు సాధ్యంకాదు. ప్రకృతులు, శిలములందే నాట్యము నిల్చి ఉన్నది. కాబట్టి నాట్యానికి లోకమే ప్రమాణము అని హరికథ వల్ల ప్రదర్శకులు తెలియజెప్పగలగాలి. లోక వ్యవహారాలు పరిశీలించి, నటించు అనే విద్యకు మించినది లేదు.

వివిధ హరికథల్లో దాసుగారి నృత్య సంబంధం విషయాలను చొప్పించారు. యదార్థ రామాయణం - 6 భాగాలలోను ప్రతి భాగంలో సంగీతంతో సమానంగా నృత్య ప్రాధాన్యత ఇవ్వడం జరిగింది.

భైరవి రాగంలో ఆనందమానందమాలించినన్ బాల

లో ఆనందం ఉత్సాహం తెలిపే కృత నృత్యానికి అనువైనది.

శ్రీరామ జననంలో యమునా కల్యాణి రాగంలో త్రస్యగతిలో.

ప|| కొమ్మా, గాకిదిమేలిబంగారు| బొమ్మా, యౌరౌరాయిముద్దు|

గుమ్మ, సొగసువర్ణింపనాత | రమామా, హా

1. చూపా, పువ్విలుకానిక్రొవ్వాడి తూపా తమింద్రుల్లేడు బేడిస
చేప, దీనింజూచి శక్యమదైర్య | మాప, హా

2. కురులా, మౌనిమాననంబులకైన | నురులా, తమ్మిముసురుకొ
న్న భ్రమరులా, కారావేల్పులైనంగిం | కరులా హా¹⁹

ఈ కీర్తనలో అభినయంతో పాటు నృత్యానికి ఆస్కారం వుంది.

ఇక శహాన రూపకంలో:-

ప|| మాదొక దేశము నీ పై - మక్కువగొనివచ్చితిమిటు

అ|| వేదవేద్యమావెంటన్| విచ్చేయుమిపుడు తడయిక

1. మగువలముకాని నీవలె| మగవారము కాముమేమ
యగపర్తుము నీకెన్నో | యద్భుతముల మాతావున

2. పుట్టిననాటినుండియున్ | బుర మెట్టిదియో యెఱుగవు|
నట్టడవి నివాసమేల | నాగరకుల జూడరమ్ము|²⁰

అనే కీర్తనలో అంగనల నృత్యముతో శృంగ్య శృంగుని అలరించి వచ్చునప్పుడు ఈ కీర్తనలో నృత్యానికి ఎంతో ఆస్కారం ఉంటుంది.

19. యదార్థరామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 47

20. యదార్థరామాయణం - రామజననం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 54

ఇది శృంగార రసస్ఫోరకంగా కనబడుతుంది.

సీతా కల్యాణంలో కథా ప్రారంభంలో కల్యాణి రాగంలో కథకుడు సీతా కల్యాణ విశేషము చెప్పుదునని చెప్పే సందర్భంలో కథకుని నృత్య విశేషం చూపే అవకాశం వుంది.

కల్యాణి - మిశ్రగతి

- ప|| సీతాకల్యాణ విశేష వినోదము చెవులవిందుగ విన్పించెద నాలింపవలయు
అ|| ఖ్యాతిమీఱమంచి | కావ్యము నిర్వచించి | కవితరించి లోకమ్ముందరింపించు
1. నవయౌవనమ్మున | న్రామలక్ష్మణుల | న్రోన్యప్రేమతోడి | నృరగుచుండ్రు
కనగావారల సోయ గముబలమునైల్వి గణుతింపంగశ క్యంభాశేషునకైన.²¹
విశ్వామిత్రుని మాట తప్పిన దశరథునితో మాటాడే ఘట్టములో
అలాగే భక్తి ప్రదర్శన అభినయాలకు క్రోధం, రౌద్రం కనబడతాయి.

అరాణా - రూపకము

- ప|| ఏరయింత నక్కవినయ మేలచూపినావుతేడ
అ|| కోరినదొసగెదనని వా కొనలేదానాతోడ
1. కల్లలాడువాడు నిక్కముగ నొక్క మగవాడ
చెల్లరేసంపదంధుల కి నీమాటపరువేడ
2. ఏలభయము నీసుతపై నీగవాలనిచ్చెదనే
చాలదెలిసె నీయోగ్యత చాలుపోయివచ్చెదనే²²

అహల్యా శాపవిమోచన ఘట్టంలో నీపదంబుశోకి అనే కీర్తన అభినయ ప్రధానమైన కరుణ, శాంత రసమేళితమైనది.

కేదారగౌళ - రూపకం

- ప|| నీపదంబు దాకినంత | నేబవిత్రనైతి రామ
అ|| శ్రీపతి నీమహిమవొగడ శివునితరము పూతనామ
1. నీయనుగ్రహంబు తప్ప నిన్గన మఱివెరవులేదు
వేయేలా నీవుదక్క వేఱెద్దియు గానరాదు
2. సగుణుడవు నిర్గుణుడవు సజ్జనరక్షకుండవున్
జగమునీకు వేఱుకాదు స్వర్ణమునకు జాయవలెను²³

21. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 60

22. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 63

23. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 70

సీతాదేవి తన తండ్రి ద్వారా రాముడుతో సహా అనేకమంది సభకు స్వయం వరానికి వచ్చారని విని చెలికత్తలతో వెదకిరావే అనే కీర్తన జావళి పద్ధతిన రచించినట్లుగా తెలుస్తుంది.

బ్యాగు - మిశ్రగతి

ప|| వెదకిరావే వే వేగ బోవే

అ|| ముదితరో యిటువంటి పురుషుడెందున్నాడో

1. రాముడుంట దశఅథ రాజసుతుండట

కోమలి వీనిపై గోరిక పుట్టెనే ²⁴

శివుని విల్లు ఎక్కు పెట్టడానికి శ్రీరాముడు వెళుతుండగా వాని తీవి దర్పము చూసి ఆ వీర రస ప్రధానమైన కీర్తనను రాముని చూసిన వారందరూ అనుకునే మాటలు ఆనందం నృత్య ప్రధానమైన విధంగా ప్రదర్శనా వీలు కల్గుతుంది.

శంకరాభరణం - ఆదితాళము

ప|| కన్నవార లెంతధన్యులో శంకరు ధనువెక్కిడదలకొనువిరుని

అ|| అన్నలువకైన బొగడదరమ యనంతునకైన న్రామచంద్రుని

1. గరుడపచ్చ జిగిమీరిన కోమల గండపాళిం గూకటులల్లాడగ

మురుపుచూప వచ్చీరాని మీసలు మోహరించు జగదేకమోహననుని ²⁵

సీతా కల్యాణానికి దశరథుడు భార్యా సమేతుడై విచ్చేసిన వైభవాన్ని తెలిపే చోట పృథ్యానికి అవకాశం ఉంటుంది.

మంజరి - మోహన

1. అంత దశరథుడు భార్యాత్మజయుతు డై వైభవమునరాగ

సంతోషముతో జనకుడాతనిన్ సత్కరించివే వేగ

2. తనయల రామచంద్రలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులకు నోలిన్

దవరు సీతీర్మిళామాండ్రవీశ్రుత కీర్తుల నొసగె హాళిన్ ²⁶

యదుకుల కాంభోజిలో నారచీరలు ధరించిన రాముని చూసి ఇదా నీరాజ వేషమని బాధ పడుతున్న కౌసల్య కరుణయుతంగా ఈ కీర్తన తెలియవస్తుంది.

24. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 81

25. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 89

26. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 92

యదుకుల కాంభోజి - మిశ్రగతి

ప|| ఇద్దియానీ రాజవేషము కొడుక నా కిటులబ్బెనా సంతోషము

అ|| ముద్దులతండ్రీ యీముని పదేలరా యద్దిరా చెప్పుమాయాలించెదరామా

1. ఏనుగెక్కి రావైతివి యిటు లేల జోగివై పోతివి

నేనెటు భరియింతు నీతీరు బరికించి తానేడనుండె నీ తండ్రీ

తెల్పుమయన్న²⁷

శ్రీరామపాదుకాపట్టాభిషేకం లో గుహునికి ఉంగరాన్ని ఇవ్వబోగా రాముని చూసి తన మనో విషయాన్ని తెల్పిన గుహుడు.

బేగడ - ఆది

ప|| రామచంద్ర సీతామనోహరా | రఘుకుల జలధిశసీ పరమాత్మా

అ|| నీమహిమందెలియ నెంతవాడనే నీముద్రికదాల్చ నాతరంబా

1. నీవు దేవుడని నేనెఱిగితి నీ నిర్దేతుకకృప నీదాసుడను

కేవల ధర్మస్వరూప నిన్నుం గీర్తింపనివారి జన్మమేల²⁸

ఈ కీర్తన అతి ప్రాచుర్యం పొందినదే కాక మనోగతమైన సాత్త్విక భావాలను అభినయసరంగా చూప వీలున్న కీర్తన.

శ్రీరామసుగ్రీవమైత్రిలో ఈ కథలో నృత్యానికి ఎంతో ఆస్కారం కల్పించారు దాసుగారు. జతులను గతులను చొప్పించి అద్భుతంగా రాసారు. రాక్షస రూపంలో ఉన్న గంధర్వుడు రాముని ధాటికి యథా రూపంలోకి వచ్చి.

గమక క్రియ - సంకీర్ణజాతి త్రిపుట - 2 వ కాలము సమగ్రహము

ప|| జయజయజయ జానకీమనోభీరామ | జయజయ 3 రామ ||జయ||

అ|| జయజయజయ సవనీలాంబుదశ్యామ|జయప 3 రంధామ||జయ||

---

27. యదార్థరామాయణం - సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 112

28. యదార్థరామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 118

1. జయజయ త్రిభువననాటకసూత్రధార । జయరఘు 3 వీర ॥జయ॥
 జయసుందర మాయమానుషవిగ్రహ । సదయానుగ్రహ ॥జయ॥
 (3 వ కాలము) పదనిస-రిసనిధ సమగరి (4 వ కాలము) తాకిటతక
 ధరి కిటతక రేఘ కిటతక-తరికిటితక రైం (3వ కాలము) ధనిసరి-
 గమసమ-గరిసని (4 వకాలం) తద్ధిత్తోం - తకిట దదిగిణతదధిగిణత
 తధిగిణత జయ॥ (ఒక్క యావృత్తములోనేవేయవలెను) (అక్షరమున
 కెడమ ప్రక్క యంకము మాత్రల సంఖ్య దెల్పును) ²⁹

ఈ కీర్తన 2 వ కాలంలో ప్రారంభం కావలెనని దాసుగారు రచించారు సంకీర్ణ జాతి
 త్రిపుటకు లఘువుకు 9 అక్షరాలు , ధృతాలకు - 4 = 9 + 4 = 13 అక్షరాలు. దీని
 జతిలో 3 కాలంలో ప్రారంభమై - స్వరం మూడవ కాలం జతి 4 వ కాలంలో సాగి అంతా
 ఒకే అవృత్తిలో వెయ్యవలనని సృష్టించడం జరిగింది.

స్వరం 3 వ కాలం జతికి ముక్తాయి - 4 వకాలం నడిపి తిరిగి “జయజయ” రెండవ
 కాలానికి రావలసి ఉంటుంది. సంకీర్ణ జాతిలో ఒక ఆకృత్యం త్రిపుట వేయడానికి 14
 అక్షరాలు. అయితే దీనిని సమంలోనే స్వీకరించి పాడుతున్నారు. ఇది దాసుగారి జతి
 రచనకు ప్రథమ తోరణం మాత్రమే. ఇందులో స్వరం పాడి వయోలిన్ పై పలికించి,
 ముక్తాయిని, జతిని ప్రదర్శించడానికి వీలు కల్గుతుంది. కొన్ని కీర్తనలలో స్వరం
 ఏకాలంలో పాడాలో చెప్పడం వలన పాటలో ప్రదర్శనలో పట్టు దొరుకుతుంది.
 అంతాకాక నృత్యం చేయడానికి అనువుగా కూడా ఉంటుంది. ఒక ఆవృత్తిలోనే పాడాలి
 అని స్పష్టపరిచి రచించడం వల్ల చెప్పిన కాలంలో పాడితే తప్ప తాళానికి చేరదు.

నృత్యప్రదర్శనలో ఎక్కువగా అడవులు, భావ ప్రదర్శన ముద్రలు చేర్చి
 అభినయించడం హరికథా సంప్రదాయం దాసుగారు ముక్తాయిలు, చిన్న జతులు
 రచించిననప్పటికీ ప్రదర్శనలో మృదంగం పైన కొన్ని అడవులు మాత్రమే
 ప్రదర్శించడం జరిగింది.

రామసుగ్రీవమైత్రి హరికథ మొత్తంగా నృత్య ప్రధానమైన కీర్తనలు రచించడం విశేషం.
 అన్ని జతులు ఎత్తు గాడ, అతీత, అనాగత, సమాలు, జాగా లు తెలియజేయం మరో
 విశేషం.

శూర్పణఖ రాముని చూసి దరిచేరు సందర్భంలో ఆమె నృత్యం చేసినట్లుగా తెలుస్తుంది. అయితే అది మాయా రూపంలో రాక్షసి కాబట్టి అక్కడ కథకుడు కొంతం ఉద్భృతమైన అడుగులు వేసి చూపవలసిన అవసరం ఉంటుంది. శృంగార ప్రదంగా ఉన్న భయాభీభస్తము కనబడతాయి.

కాఫీ - చతురశ్రగతి

ప|| ఏనీకు జిక్కినా నోరీ యందకాండ యిప్పుడే నన్నేలరాయే

అ|| ఏనుండవలెగాని నీకుందగిన జో డెబ్బెరాసిద్దెలరా

1. ఈ చాటునకురమ్మ మంతనము జెప్పెద నీనెట్టులూకొట్టెదో

పూచెండులివెసిరి కోరివచ్చినపు | మోకాలడ్డపెట్టెదో ³⁰

బంగారు లేడిని చూసి రామునికి చూపించు సమయంలో శ్రీరంజని ఖండగతిలో ఉన్నది స్వర సాహిత్యాలు రచించానా అక్కడ సీత గంభీర నాయిక కాబట్టి ఆమె అడుగులు వేయుట అనుచితం. కాని భావాభినయనిరూపణలే చెప్పే అవకాశం వుంది.

హనుత్సందేశంలో వాలి శరఘాతంతో రాముని ఎదుటకి వచ్చి పాడటంలో దాసుగారు స్వరాలు జతులు కాలముతో కూడా రచించారు. అయితే శరాఘాతుడైన వాలి జతులను, స్వరాలను పాడటం అనుచితంగా కనిపిస్తుంది.

కేదారగౌళ - మిశ్రజాతి త్రిపుట

ప|| జయజయశ్రీరామా రఘుకుల - జలనిధిసోమా

అ|| జయజయ సంపూర్ణ కామ - సద్గుణధామా

1. జయజయ దుర్జనభీమా-జలదశ్యామా

జయజయజయ దైవలలామా - శాశ్వతనామా

(3కా) సనిధస - సగరిగ-రిసరిమ-పమపని-సరిమగ-రిససరి-ససారి -

నిధస-పదపపా-ధపా-మగరిసా-రిమగస-రిపమ-పనిధపా -

నిసరి -మగరిసా - సరిససా - సదససా - సిరస-నా (4 కాలము)

ధాకిటతకదరి - కిటతక ధోంకిట ధోంతదధిగిణత ³¹

30. యదార్థరామాయణం - పాదుకాపట్టాభిషేకం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 150

31. యదార్థరామాయణం - హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 181

అయితే కథకుడు కథనంలోని తన ప్రావీణ్యాన్ని చూపడానికి మాత్రమే జతులు ఉపయోగపడతాయి.

వాలి శరఘాతాన్ని భరించలేక తనను బ్రతికించవద్దని కోరిన సందర్భములో కూడా ఈ జతులు రచించడం జరిగింది.

మలయమారుతము-త్యస్రజాతి - జంపెతాళము

ప|| ఒల్లనొల్లనింక నిక్కల్లబ్రతుకు రామచంద్ర

అ|| మళ్ళి నన్ను బ్రతికింప మది నెంచకు దయా సాంద్ర

1. అద్ద మరసి పిచ్చుక పో రాడదా తన నీడ జూతి

అద్దిరయ్య నేను | నట్టె భ్రమసినాను

(1 కా|| పగసరిగస | గరిగ సరిని | రిసరినిసప | ధనిరినిసా (2కాలము)

తధింతా ఝుణుతకిణాంత గధిత (3కా) సరిగపగరిసరిగరిసనిధని

సరి (4 కా) తాకిటతక ధరికిటతకదిరుగుడు (3 ముక్తాయులు)

ధళంగు తకదధిగిణితోం.³²

సుగ్రీవుడు గ్రీష్మ శరత్ రుతువుల అనంతరం రాముని దగ్గరకు వచ్చినపుడు పూర్వీ కల్యాణీలో ఒక కీర్తన క్లిష్టంగా జతులలో కాలాక్షరాలతో రచించారు దాసుగారు.

పూర్వ కల్యాణి - చతురశ్రజాతి త్రిపుట

(5 వకాలాక్షరములు 4 అతీతముగా నెత్తుబడి)

ప|| దేవదేవ శ్రీరామచంద్ర నై దేహీ మానసాంభోజాతమిత్ర

అ|| కేవలానందమయ ధర్మా ర్తి | కిల్పిషలతాలవిత్ర సుచరిత్ర

1. దీనబంధు కరుణానూనసింధు త్రిజగ దేక వీర సత్యాధార

మౌనివంద్య పాదమంజువాద మత్తదనుజతిమిరవిలయసూర

(4 కా) సానిధాపధప సానితాకిటతగధిన్న రీగరీగమగథా (5 కా)

ధిరుగుడు ధిరుగుడు ధిరుగుడు సనిధపమగరిస (3 ముక్తాయులు)

ఝుంతరికిట తకతళంగుతకతధి గిణితోం.³³

32. సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 181

33. సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 186

అలాగే శ్రీరామచంద్ర దయసాంద్ర అనే కీర్తనలో సుగ్రీవుని లక్షణాలు వివరించినపుడు కూడా ఈ విధంగా కల్పించారు.

దేవ మనోహరి - మిశ్రజాత్యటతాళము

తొమ్మిదింట విశ్రమము

ప|| సని ధని పధా నీ స నీ ధా నీ పామారి మారి సరి మపాధని
సాని శ్రీరామ చంద్రా దయాసాంద్రా సీతామనః కమల
దీనేంద్ర యతీంద్ర.

అ|| సారి నీరి నీధ నీప మాపామప థాని పధా పామపధానీసరీని
మేరుధీర కోటిమన్మథాకాతి య మేయదయా పూర త్రిలోకైక
వీర.

1. రీమపాధనీసా నిపధా నీస ధామమరీస రీమపాధని సాని
శ్యామవర్ణ సర్వాంతర్భహిః పూర్ణ సద్గుణధామ దుష్టరాక్షసభీమ
థాని పాధ పామ పాధానిసరిస నీధనీ పమరిసరి మపాధనిసరిని
సామ వేదలోల నిశ్రేయసమూల సంహృత దురిత పరమపావన
చరిత.

(1వ కాలము) సనిధనిప (2కా) కిణఝణుత నిపధ-నిప (1కా)

దనిసరి ని (2కా) ధరి కిటత (1కా) మరిసరిమ (3కా) ఝం

తరికిట తక తళంగు తక దధిగిణ తోం తరికిట తక తళంగు తక

దధిగిణ తోం కిట తక తళంగు తకదధిగిణతోం. ³⁴

కోసలంలో - రూపకంలో

ఎంత భక్త వత్సలుండ । వీవాహ రామచంద్ర అనే కీర్తనలో పట్టిన జతిని రచించారు.
అలాగే రామా రఘుకుల వార్నిధి సోమా అనే కీర్తనలోను ఈ నృత్య ప్రాధాన్యతనిచ్చి రచించారు
దాసుగారు.

ఆంజనేయుడు సీతను లంకలో చూసి వచ్చినంత రామునికి సీత పరిస్థితిని
“అద్భుతంగా” వివరించడం జరిగింది.

ప|| కంటిన్సిత న్లంకలోవ నీ కై బ్రతికున్నది రామచంద్ర

అ|| నీళ్ళనుకంటినింగి తేలు న క్కటా యాపతివ్రత దయాసాంద్ర

1. రావణుండు కామాంధుండై యన రాని మాటలాడి పోవగొబ్బున ³⁵

ఇక్కడ ఆంజనేయుడు చెప్పే మాటలు విన్న రాముని లోని భావాలను ప్రస్తుతి చేసే అవకాశం అభినయానికి అవకాశం ఎక్కువ.

సామ్రాజ్య సిద్ధిః- విభీషణుడు రాముని దగ్గరకు వచ్చి తన భక్తిని తెల్పుతూ శరణనే సందర్భంలో స్వరాలు ముక్తాయి రచించారు. (ఈ వివరాలు ఈ అధ్యాయం చివరలో వివరించడమైనది.)

మొత్తం మీద దాసుగారి యదార్థ రామాయణంలో నృత్యానికి ఎంతో ప్రాధాన్యత కల్పించారు.

జానకీ శపథంలో లవకుశులు పుట్టిన తర్వాత వారు రామచరిత్రను కథగా గానం చేయడం వల్ల హరికథ గాన ప్రక్రియ నాటిదని తెలుస్తుంది. ఇది సంగీత ప్రాధాన్యత ఉన్న కావ్యము. రాగ లయలకు ప్రాముఖ్యాన్ని ఇచ్చినట్టుగా ఉంటుంది. అయితే కరుణ రస ప్రధానమైన రచనము ఇది. (దీనిని సంగీతాధ్యాయంలో చర్చించడమైనది)

భీష్మ చరిత్ర వీర రస ప్రధానమైన రచన ఇందులో నృత్య ప్రాధాన్యతను చూపడం కన్నా కథాగమనంలో మెళుకువలు చూపడమే ఎక్కువగా జరిగింది.

అయితే మత్స్యగంధిని శంతనుడూ చూసిన సందర్భంలో

శహనా - చతురస్ర

ప|| ఎవరిదానవే తరుణీనీ వెందుకుంటివీకరణి

అ.ప|| చివురు చేతులకు గరుకువెదురుగడ

చెల్లునెయోడంగడుపజమునకడ

1. ఇమ్మరాచనుంకమ్మనీ కెమ్మావిమానికమ్మ

కొమ్మానీకటాక్షమునదాటం-గొరెదముమ్మరంపుమోహా ³⁶

భక్తి ప్రధాన రచనల్లో అంబరీష ఒకటి. ఇందులో సంగీతము, భక్తి ఉన్నప్పటికీ, రౌద్రం, భయం కొన్ని చోట్ల ప్రదర్శింపబడుతాయి. అయితే నృత్య ప్రాధాన్యత ఎక్కువగా ఇందులో కూడా కనబడదు.

35. యదార్థరామాయణం - హ నుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 221

36. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 6

- ప|| అనవిని శ్రీహరి - మనముననిడి-యవనీశుడట్ల సేయన్
వలయుదరి-సమకూడెననుచు-మునికోపముతోడాయన్³⁷
- ప|| అహహయెంతవిపరీతము-నాగొల్లండొనరెచ్చె
అ.ప మహిలోపలనాయాగము-మాన్పికాఱులారెచ్చె³⁸
ఈ రెండూ రౌద్ర రసాన్ని ప్రతిపాదించాయి.
- మి| ఈవైపునరండుమీరలందరు - నించుకైనవర్ణబాధచెందరు
గోవులతోడుత తలదండ్రులార - కుర్రలార పెద్దలారయనుచున్ - అద్భుతరసం
- గీ. సగము మగవాడ నీవు మీసమ్ముదువ్వి
నన్ను నెగతాళిసేయు మెతయును నవ్వి - హాస్యరసం
- ఉ. కామము ద్రెంచినావు మఱికంతములో విషముంచినావు
బల్పములందాల్చినావు సులభంబుగ మృత్యువు గెల్చినావు - అద్భుతరం
- ప|| చచ్చిపోతినేభూప - నొచ్చుచున్న
అ.ప. చచ్చిపోతిజక్రవుమంట - మచ్చికంజూడుమాకంట
పెచ్చుగనెన్నండికవెంట-తెచ్చుకొననిటువంటితంట - భయానకరసం
1. శౌరీయాయుధంబారాక్షస - జాలతూలఘోరదహనమా
కృపాయతనమానిర్మలకృపాతనమా. - కరుణ రసం
- ప్రహ్లాద చరిత్ర:- ఇందు భక్తి ప్రదానమైనది. ప్రహ్లాదుడు విష్ణు కీర్తన గావించడంతో ఆ భక్తి పారవశ్యంలో నృత్యం చేయడానికి అవకాశం ఈ కథలో కనిపిస్తుంది.
కేదార - రూపకము
- ప|| నను శోధించగ నేలర, నారాయణ జగదీశ్వర
అ|| నిను గోరికలెల్ల మాని నేగొల్పుట నీవెరియు -న
మి. ఘననంసృతి బిజంబి, కామము బహుదుబ్బుఖాకర మును నీభక్తి
కడ్డనుచు మోక్షా సత్కి న్నొందిన.

37. అంబరీష చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 8

38. అంబరీష చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

1. ఎలమినివలించు నిహవిభవ - ములదెలియక భృత్యజనము - గొ
లువ వారి కిడుదురు - కోర్కెలు కార్యపరులు ప్రభువులు భలి
నాకుం గోర్కెలేదు - ప్రయోజనము నీకు లేదు - పొలపుగ గామ
మువృద్ధిం - బొందని వరము దయసేయుమా. ³⁹

ఈ కీర్తనలో నృసింహంస్వామిని శాంతపరచే ప్రయత్నము. శ్రీహరి దర్శనం అయిన ఆనందం కలిసి, ప్రహ్లాదుడు ఆనందంతో నృత్యం చేయును.

గంభీర భీకర గజారవంబున..రౌద్రరసం (పుట-28)

ఔర మోసముజేసి - తాహా పురోహితుడా - యౌర..రౌద్రరసం (పుట-18)

ఇందులో వీర, భయానక, అద్భుత రసాలు గోచరిస్తాయి.

కొంచవమైన జావడి - క్కుర్రడేమి హేతువో... అద్భుతరసం (పుట-21)

ఏమైతివో ప్రాణేశ్వరి నీ వే..కరుణరసం (పుట-11)

అంగి రసమైన భక్తి అంగ రసాలుగా అద్భుత, వీర, భయానక, రౌద్ర రసాలు ప్రస్తుతించాయి.

రుక్మిణీ కల్యాణం :- ఈ కథలో ఎంతో నృత్య ప్రాధాన్యత కనబడుతుంది. వయసు 12 సంవత్సరాలు ఉన్న రుక్మిణి నడక నడతలో ప్రతిచోట నృత్యానికి అవకాశం ఉంది. అలాగే కథనంలో కూడా రుక్మిణి నడక నడతలు తెల్పే ఆస్కారం హరిదాసుకు ఉంటుంది.

సురట - చతురశ్రగతి

ప|| శ్రీరుక్మిణీ బాల్యముదశ - జెప్పెద సాకల్యమువినుము

అ|| మేరుదైర్య నచ్చర్య నరవర్య ⁴⁰

తోడి చతురశ్రగతి

ప|| లేజవ్వనంపుపసందు - నాల్గొజాముక్రొంబొద్దునేగినసందు

అ|| గాజులనేవు జాజులకూర్పు

1. తొగరువాతెరదొండ - నగునగురేయెండ

ముగుదపల్చాలు ముత్యాలు - న్మగువచూపుమగమీలు

పల్కగనెరాలు రవరాలు - పసిముద్దరాలు ⁴¹

39. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 31

40. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 4

41. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 5

తర్వాత అగ్నిద్యోతకుడు కృష్ణుని చూసి

ప|| అన్నా నేధన్యుడ నిన్నరయగన్ను పండువయ్యె

అ|| వెన్నుడ పెద్దనునేదీ వింతుజగముగన్న

1. నిన్నూ జూచునిగమములను నేజదివినవాడనయ్యా

పన్నుగవిదర్భాదేశ - వాసుడ నీదాసుడనే నన్నా⁴²

అయితే అక్కడ అగ్నిద్యోతకుడు ముసలివాడైన దేవుణ్ణి చూస్తే చాలా వయసు మర్చిపోతారు పారవశ్యం చెందుతారు కాబట్టి నృత్యం చేసే ఆశ్కారం ఎంతైనా ఉంది.

రుక్మిణి ఇచ్చిన సందేశాన్ని కృష్ణునికి దేవదేవ నీసేవ చేయు అనే కీర్తనలో తెలియచెప్పడం భక్తితో పాటు ఆమె మనోగత విషయాన్ని వివరించుటలో కొన్ని అడుగులు చేర్చవచ్చు.

అలాగే అభినయాన్ని ప్రదర్శించడానికి రుక్మిణి విరహాన్ని వివరించే సందర్భం ఎంతో అద్భుతంగా దాసుగారు వర్ణించారు.

నవరోజు - రూపకము

ప|| గానలోలానీకిడెనిదె - యానవాలు రా

అ|| చావనిన్నుదలచిగుండె - జారి సోలురా

మి. నీనగుమొగంబుజూడ నిన్ను గలిసిమాటలాడ

మానినినీకిల్లాలుగ - మరిగియుండెరాప్రోడ.⁴³

శ్రీకృష్ణుడు వచ్చి రుక్మిణిని చేపట్టే విధానాన్ని అగ్నిద్యోతకుడు రుక్మిణికి చెప్పడంలో నృత్యం ప్రదర్శించవచ్చు.

మంజరి - మోహన

1. అంతభూమిసురుండున్నంగళ సంతోషముతో రాగ

వింతయైనచిరునవ్వునగన్నియ వీనులకు విందుగాగ⁴⁴

ఎదినా ఎంతటి ముద్దరాలివే అనే సుభద్ర రుక్మిణిని ఆట పట్టించే సమయంలో అభినయం, శృంగారం ప్రదర్శితాలు. ఇక్కడ రుక్మిణిలోని కలిగే భావాలను కూడా కథకులు సంచారికా చేయవచ్చు.

---

42. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 12

43. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 13

44. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 24

గౌరప్ప పెండ్లి:- గౌరప్ప పెండ్లి అచ్చ తెనుగు రచన కావడంచే కథకన్నా సాహిత్యానికి ప్రాధాన్యం ఉంటుంది. అయితే పార్వతీ సౌందర్య వర్ణన తపోవర్ణన సమయాల్లో అభినయ, నృత్యాలకు అవకాశం ఉంది. అంతేకాకుండా శివుని గూర్చి తపస్సుకు సిద్ధమైన పార్వతి నృత్యరూపంలో కూడా తన తపోనిష్ఠ తెలియజేసే అవకాశం ఉంది.

ఎ|| తాళజాల రావదేల - దబ్బున ముక్కంటి

తో|| అంగమొలవేల్పు యకౌరానెలతాల్పు

అ||1. నిన్నుగూడ కింకను సురు - నిల్వబోదునాకు

కన్నుల విలుకాని గొంగ - కనకుమా పరాకు

తో|| గిత్తతత్తడిఱేడ - కుత్తుక కందువాడ

అ.2. అగడు సల్పకుమా పెంచు - మానామనుగ

వెగడా కఱిచేడెనీకు - వేల్పుఱేటి మగడ.⁴⁵

లో విరహం అభినయం ప్రాధాన్యత కనబడుతుంది.

గౌరప్ప పెండ్లిలో ప్రధాన రసం వీరం తర్వాత శృంగారం.

నిప్పుల కుప్పయ్యె - నెయలరులపాన్పు...శృంగార రసం పుట - 16

వలముగవాచిప్రి - ల్కలు పెట్టి చీమూరు... భీభత్సరసం పుట -7

సావిత్రీచరిత్ర:- సావిత్రి ప్రతివ్రత ధర్మాలను తెలియజెప్పే కథ. ఇందులో సావిత్రి వివాహానికి ముందు ఆమె మనోభావాలకనుగుణంగా నృత్యం చేసే ఆస్కారం ఉంది కాని వివాహానంతరం ఆమె కథానుగుణంగా నృత్యం చేస్తే అందము ఉండదు.

అశ్వపతికి సావిత్రి దేవి కలలో కనిపించును అతను ఆనందంతో నృత్యంచేసెను. అందుకనే ఆ కీర్తనలో దాసుగారు జతులు చేర్చి రచించారు. ఈ కీర్తనలలో జతులు మృదంగానికి ముక్తాయి ఇచ్చుటకు ప్రదర్శించుటకూ కూడా ఉపయుక్తంగా ఉంటాయి.

కేదారగౌళ - చతురస్ర

ప|| ఇంతభక్తవాత్సల్యమునీకే యెంతయుదగునమ్మాజగదీశ్వరి

అ|| సంతోషించితి నెటికినాదగు జన్మముదరియించెనాహాయమ్మ

45. గౌరప్పపెండ్లి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 15

మి|| ఎంతటివారైననీదుమహిమగ - సంతయుదెలియగల రెయాదిశ
యింతకునీదయలేకనిన్నుగన నెవరితరమె తల్లిత్రిపురసుందరి
మపనిధపగరితారితకిటర్పుణు నిసరిమరిమపనిత యెంతధిమిగ
సరిమరీర్పుణుత యెంపనిధమ తక దధిగిణతతదధిగిణతదధిగిణత. ⁴⁶

కేదార - రూపకము

ప|| నిన్నువినాది క్కెవరే - నిఖిలలోకజననీ
అ|| కన్నుకరువుదీరగనిను - గంటినెంతధన్యుడనో
మి. ఎన్నగహరిహరాదిసుర - లీనాడించెడి బొమ్మలు
నన్నునీదుదాసునిగన - నారతముంగాపాడుమ
పప్పుమగమ్మ గరిగ్గరిస - రిసనిన్నిపసా నినిసాసరిగమ
సరిగమగరిసని పనిసరిగమగరి నిసరిగమగరిస సనిరిసగరిసని
తద్దధిగిణత తద్దధిగిణత తద్దధిగిణత|| పై కాలము. ⁴⁷
సావిత్రికి వరుడు కలలో కనిపించిన వాని చిత్రాన్ని చూసుకొను సందర్భంలో.

నాటకురంజి-రూపకము

ప|| ఔనునీవేనానాధుడువైతివెంతనుండి
అ|| కాననముననాకలలో గన్న పెన్నిథానమా
మి. నీనగుమోముపసందు నిక్కపుచందురుడందు
నీనిడువాలుకందోయి నెనరుజిందుశాబాషోయి.
1. అందమైననీదుమోవి - యందగలనొకో
కందోయికరువుదీరనిం గందునెష్టాకో
సందిటనిన్నిగియించి సరసములాడదలంచి
యందెవతెయుండెగొంజి-క్రిందీనాటకురంజి. ⁴⁸

కీర్తనలో ఆనందంగా నృత్యం చేసే అవకాశం ఉంది.

46. సావిత్రిచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 10

47. సావిత్రిచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 11

48. సావిత్రిచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 15

కమాచి - త్యక్తప్రగతి

ప|| అప్పగించినామునీ - కన్నామాయొక్కపిల్ల

అ|| ఎప్పుడడిగెడైననడిచి - యెరుగదయ్యయోసుకుమారి

మి. అప్పాయిచ్చకముల - కొప్పదాడినమాట

దప్పదాజ్ఞకుమారు - చెప్పదు

మదిగప్పదువంత విప్పదు చెరువుమప్పదు సుగుణాలకుప్ప

1. నిన్నుగలంగన్న మొదలెం తెన్నువలచెన్

యన్నముపానమనదొక్కి తైననిద్రపోదుము

ఎన్నోనోములునోచి కన్నా మెంతయుబెంచు

కొన్నామిప్పుడెడయుచున్నాము నీసుగుణము

విన్నాము గతియన్నామునీవె మన్నాముధుఃఖమాచి⁴⁹

అనే కీర్తనలో కరుణ రసంతో సత్యవంతునికి సావిత్రిని అప్పగింతలు పెట్టడం ఎంతో కరుణ రసంతో కూడిన ఘట్టం.

ఎట్టియాకలియైన జెట్టుకాయన్ద్రంప జెల్లపుచిపురైనిజిక్కలేవు - దయావీరం - పుట - 21

సలలితపాదా బుజాతంబులందున గొదమతుమ్మెదకవగూడునట్లు - శృంగార - పుట - 26

నిన్ను గలంగన్న మొదలెం తెన్నువలచెన్ - కరుణరసం - పుట - 27

నీవుండుచోటనే - నేగూడనుండెద - కరుణరసం - పుట - 39

సతితనవిభునకు నారదుడుంచిన మితి రేపువచ్చుననగ - శాంతరసం - పుట - 29

పటుతరంబగుతజన భజనముల - భయానకం - పుట - 43

గజేంద్రమోక్షంలో హరిభక్తి నృత్యానికి ఆస్కారం తక్కువ సంగీతమే భక్తిగా కనబడుతుంది.

ఇందులో ఏనుగు, మొసలి జంతువులు వాటి దగ్గర నృత్యం సరిపడదు. అలాగే శ్రీహరిని

గజరాజు ఆర్తిగా పిలిచినంత త్వరగా వచ్చున కాబట్టి ఈ కథలో “మత్తేభగతి”ని చక్కగా

ప్రదర్శించవచ్చు. ఏనుగు ధీమాగా నడచి వచ్చు సందర్భంలో ఇది ప్రదర్శితం.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంలో సంగీతంతో నృత్యాన్ని ఆస్కారం తక్కువ. రాగాలలోని మలుపులను

చూపడానికి మాత్రమే ప్రాధాన్యత ఉంది. ఈ కథలో నృత్యం చేయడం అనువుగా ఉండదు.

చంద్రమతి వ్యధ చక్కగా పోషించడం జరిగింది - కరుణ రసం.

నందమౌ చూపులుం జెవులంటుకొనగ - శృంగారరసం - పుట - 19

అయ్యపసిడిలేడినే - నాడుకొందుదానితోడి - అద్భుతరసం - పుట - 17

అనే రసాలు స్పష్టంగా గోచరిస్తాయి.

మార్కండేయ చరిత్రలో మార్కండేయుని భక్తిని వచించినపుడు నృత్యం చేసే ఆస్కారం కనబడుతుంది. ఇందులో 'సుజనావనమోద' అనే కీర్తన ఎంతో ముఖ్యమైన కీర్తన. ఇందులో దాసుగారు జతులు రచించారు.

ప|| సుజనావనమోదా సర్వజగన్నాథా గానవినోద

అ|| విజితఘోరకలుప విశ్వమోహన అజేంద్రామరముని వినుతపాద⁵⁰

ఇది మార్కండేయుని భక్తిని తెలిపేదే కాబట్టి భక్తి ప్రదర్శించినపుడు పారవశ్యంతో నృత్యం చేయవచ్చు. సంగీత విధానానికి స్వరాలను చేర్చి కొన్ని రచనలు చేయడం

అలాగే కృష్ణుని పితృబంధ విమోచన లో

యదుకుల కాంబోజి - రూపకం

ఉ|| దేవదేవదయాసిన్దో - దీనబన్దోకృష్ణ ।

ద్రు|| కోవిదావనోత్కణ్ణవై - కుణ్ణవిగతతృష్ణ

1. శక్తఃకోమహిమానం - జ్ఞాతుంతవనిష్ఠో

భక్తశ్శివో పిభవతితే - భాగవతచరిష్ఠో⁵¹

లో నృత్య కావ్యాలు కీర్తనగా చేయవచ్చు.

యశోదకు కృష్ణుని గురించి గోపికలు ఫిర్యాదులు చెప్పే సందర్భంలో

కాఫీ - చతురశ్ర

ఉ|| జననియశోదేశ్యణుతేసుతా - సాధుచేష్టితాని।

ద్రు|| వనరుహనయనే స్సాకమత్యాత వచనాన్యేతాని

1. ప్రమాతికాసురుదస్తుశిశుభ్యః - పయోనాస్తీతిబహుధా।

ప్రసహ్యవత్సాన్మోచయతిస్మ - ప్రహసన్తోభ్యఃనవృధా⁵²

50. మార్కండేయచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 2

51. పితృబంధవిమోచనం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 46

52. పితృబంధవిమోచనం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 52

అనుకూలంగా నృత్యం చేసి కృష్ణుని అల్లరి చేష్టలను చూపించే సంచారీ భావాలను ప్రదర్శించవచ్చు. కాళీయ మర్ధన సమయంలో కాళిందిలో కృష్ణుడు చూపిన కృష్ణతాండవావాన్ని విపులంగా నృత్యానుగుణ్యంగకా ప్రదర్శించవచ్చు.

ధనశ్రీ - చతురశ్ర

ఉ|| కాలియఫణిఫమామణ్ణపేప జ్జజలోచనోననాట

ధ్రు|| కాలినీకల్లోలఘోషే - ఘనమృదజ్జనాదోపమేవనాట

1. నలలితాబ్జచరచఞ్చరీకని-స్వనజవగాయతానే

విలసతిమజ్జులహంసకూజితే వితతకాంశ్యతాళరవసమానె⁵³

అంతేకాకుండా పితృబంధ విమోచనంలో చిన్నికృష్ణుని చిలిపి చేష్టలను అభినయపూర్వకంగా ప్రదర్శించే అవకాశం ఎక్కువ.

ధర్మ సంస్థాపనంలో ముఖ్యంగా కృష్ణుడు పెద్దరికాన్ని చూపడం జరిగింది కాబట్టి అక్కడ నృత్యము అసంబద్ధంగా ఉంటుంది.

ఈ విధంగా కృష్ణుడి బాల్య క్రీడలను వీని వల్ల ఇరుగు పొరుగు వారు పడే ఇబ్బందులను ఆనందంగా అనుభవిస్తూ నృత్యాన్ని చేసే అవకాశం ఉంది.

అయితే హరికథల్లో నృత్యం పాత్రోచితంగా ఉంటుంది కాని నృత్య ప్రదర్శన వలే పూర్తిగా ఉండదా. ఎందుకంటే ఇది “సమాహారకళ ” సకల కళలు ఇందులో ప్రస్ఫుటిస్తాయి. ప్రతి పదార్థ పూరకంగా, వాక్యార్థ పూరకంగా కథ చెప్పినంత సేపూ నృత్యం చేసినా శోభించదు. అవసరమైన చోట అవసరమైనంత మాత్రమే ఉండాలి.

హరికథల్లో	25%	---	సాహిత్యం, భాష, స్పష్టత
	25%	---	సంగీతము
	25%	---	నృత్యం
	25%	---	ప్రేక్షకులను ఆకట్టుకునే నిపుణత.

ఇవన్నీ ఈ శాతాలలో ఉంటేనే కథ రక్తి కడుతుంది.

అయితే ప్రస్తుతం కొందరు కేవలం సంగీతంలో, సాహిత్య ప్రౌఢితో కథలు చెపుతున్నారు. దాసుగారి నృత్యం చూడని వారు వినని వారు హరికథ ఇలా ఉంటుందనే అనికుంటున్నారు. అయితే సంగీత కథా కథన ప్రతిభతో కూడా రక్తి కట్టించడం హరిదాసు చేతులోనే ఉన్నది. కానీ ఇది పరిపూర్ణ సమాహావ కళగా అభివర్ణించినపుడు నృత్యము తప్పక ఉండవలసిన ఆవస్యకత ఉంది.

దాసుగారి సంగీతం తనంతట తానే శాస్త్ర విద్యను నేర్చుకున్నప్పటికీ నృత్య విషయంలో తప్పక ఆధార భూమికలుగు ఏ ప్రదర్శనో చూసే ఉండాలి. అయితే వారి నృత్యానికి ముఖ్యంగా దేవ దాసీ నృత్యాలు ఆధార భూతమైనవిగా చెప్పవచ్చు. సంగీతము స్వయం ప్రతిభ అనుకున్నా నృత్యంలో ప్రారంభము స్త్రీ పురుష విభేదమైన అడవులు అభినయాలు చూపించడానికి వారు అనాటి నృత్యాంగనల నృత్యాన్ని చూసి ఉంటారు.

దాసుగారు వారకాంతలకు పాట నేర్చే వారనే విషయం వారు నా యెరుకలో రాసుకున్నారు.⁵⁴

అలాగే వారి నృత్యాభినయాలను వీరు కొన్నిటివైనా తెల్సుకొనే నృత్యం చేసే వారనే చెప్పాలి. అయితే నాటి విజయనగరంలో దేవదాసీలు. వారాంగనలు వీరని చెప్పలేకపోయినా దాసుగారి నృత్యాభినయాలకు వారి నృత్యాలు కొంతవరకు దోహదం చేసాయి. సంగీత శాస్త్రం విని, చదివి, చూసి పాడవచ్చుకానీ నృత్యాభ్యాసము ఒకరు ప్రదర్శించినంత వారిలో మెళకువలు గ్రహించి ప్రదర్శించవలసి ఉంటుంది.

అయితే దాసుగారు ఏక సంతాగ్రాహి కాబట్టి వారు ఒకేసారి చూసిన నృత్యాన్ని తనదైన రీతిలో హరికథా బాణీకి అన్వయించి ప్రదర్శించే వారు.

దాసుగారి కథల్లో నృత్యానికి విశిష్ట స్థానాన్ని ఇచ్చి తాళబద్ధంగా క్లిష్టమైన జతులు పల్కించి ప్రదర్శించారు. వాటిలో రామాయణ కథలో అనేక జతులు వివిధ గతులలో కనబడతాయి. వాటిని ఈ అధ్యాయం చివరిలో చర్చించడమైనది. వాటిని పరికిస్తే దాసుగారి నృత్యాలు గతి, జతి భేదాలతో సమ, మధ్యమ, విషమ ప్రయోగాలతో అనాగత, సమ, అతీతాలతో ఒక్కొక్క చరణం ఒక్కొక్క కాలంలో ఉండు రీతిన రచించినట్లు తెలుస్తుంది. ఈ విధమైన రచనా శైలి ప్రదర్శనా దక్షతా ఎక్కడా కనబడవు.

దాసుగారి కథల్లో అనేక రసాలలో వివిధ సందర్భాలలో సమయోచితంగా నృత్యానికి అనువైన జతులను, ముక్తాయిలను స్వరసమ్మిళితంగా రచించి ప్రదర్శించినప్పటికీ, తాళానుగుణ్యంగా అడవులను పాదాలతో కల్పించడం లేదా మృదంగం పై సొల్లుకట్ట, కొనక్కోలు చెప్పి వినిపింప చేయడం జరుగుతుంది. జతి చెప్తూ నృత్యం చేయడం క్లిష్టం. కాబట్టి జతిని ఉచ్చరించడమే ముఖ్యం అలాగే ముక్తాయిలో తళాంగుతక తధిగిణతం లేదా తకతధిగిణతం వంటివి ఉచ్చరించినపుడు చిన్న అడవులు 'ఉసి' అటవు వంటివి ప్రదర్శించి దితితై అడవుతో ముగించడం జరుగుతుంది. అదే మిగిలిన ప్రదర్శనలో వివిధ పాద భేదాలను వివిధ గతులలో కీర్తనానుగుణ్యంగా ప్రదర్శించడం జరుగుతుంది. కానీ కథాసంవిధనంలో పాత్రోచిత నృత్యం ఎంతైనా అవసరం. అది ప్రజ్ఞావరులైన దాసుగారు గుర్తించి ఉచితమైన సందర్భాలలో ముక్తాయి, జతులు వాడటం జరిగింది.

అభినయ విషయంలో ముఖిజాభినయం రసపోషణ చూపుతూ తాళానుగుణ్యంగా భావం వ్యక్త పరచినా ఒక చేత చిరుతలు లేదా తాళాలు ఉండటం చేత ఒకే చేతితో హస్తముద్రలు, అభినయము చూపే అవకాశం ఉంది. శాస్త్రీయకళగా గుర్తింపు పొందలేకపోవటానికి ఇది ఒక ముఖ్య కారణంగా చెప్పవచ్చు.

శాస్త్రీయ నృత్యంలో హస్తపాద విన్యాసం సంయుత అసంయుత హస్తాలు, పాదభేదాలు, అడవులు క్రమపద్ధతిని ప్రయోగించడమే కాక రెండు చేతులతోను ప్రదర్శించడం మరింత అర్థాన్ని సమకూరుస్తుంది. సంప్రదాయబద్ధమైన నృత్యాన్ని ప్రదర్శించినపుడు నృత్యం ఒక జతి లేదా ముక్తాయిని పూర్తిగా చేయవలసి ఉంటుంది.

హరికథా ప్రక్రియలో సగం జతి నర్తించి మిగిలినది చిరుతలతో / తాళాలతో చూపడం, కానీ నోటితో చెప్పడం లేదా మృదంగానికి ఒదిలి వెయ్యడం వంటి స్వేచ్ఛ హరికథకునికి ఉంటుంది. దీనిని శాస్త్రీయ నృత్యకోవిదులు అంగీకరించరు.

ప్రస్తుత ప్రదర్శనల్లో అసలు నృత్యమే లేకుండా ప్రదర్శించడం జరుగుతోంది. అప్పుడు ఇది పరిపూర్ణ సమాహార కళ కాదు. కేవల హరికథాగానే అవుతుంది.

దాసుగారి కథలో వివిధ క్లిష్ట తాళాల్లో సంగీత స్వరాలకు దీటుగా నృత్యానికి అనువైన ముక్తాయిలను రచించినప్పటికీ వాటి ప్రదర్శనా విధానం జానపద పంథాలోనే ఉండటం వల్ల ఈ కళ జానపద కళగానే మిగిలిపోతోంది.

సర్వజన ఆమోదమైన కళ జానపదము కాబట్టి ఈ హరికథా ప్రక్రియకు ఒక ప్రత్యేక గుర్తింపు కల్గింది.

శాస్త్రీయ నృత్యకళాకారులు అన్ని ప్రదేశాలలోనూ ప్రదర్శించారు. అలాగే అన్ని రకాల హంగులూ లేనిదే ప్రదర్శించారు. కానీ హరికథకులు ఏరంగస్థలిపైననైనా ప్రదర్శించగలరు. అందుకే ఇది సర్వజన ఆమోదమైన కళ.

శాస్త్రీయనృత్య ప్రదర్శనలో ఆహార్యానికి ఎంతో ప్రాధాన్యతనివ్వడం కొన్ని గంటలు సమయాన్ని ప్రదర్శనకు ముందు వెచ్చించి అలంకరణ చేసుకోవడం జరుగుతుంది. కానీ హరికథలో ఆహార్యం సామాన్యమైనది, సాధారణమైనది ఉండటం వల్ల కథకుడు రంగస్థలి పైకి వెళ్ళే కొద్ది నిమిషాల ముందు తన అలంకరణ చేసుకోవడం కనబడుతుంది. ఇది కూడా జానపదమే అని చెప్పడానికి ఆహార్యం కూడా ఒక ముఖ్య నిదర్శనం.

తాళాన్ని జాతులను భేదింపజేసినను నృత్య ప్రదర్శనలో అడవుకు తగ్గ ముద్రలను ఆంగికాభినయాన్ని చూపకపోవడం వాక్యార్థ పదార్థ అభినయాలలో వాక్యార్థాభినయాన్ని కేవలం ఒకటి రెండు ముద్రలలో చూపడం వంటిది. శాస్త్రీయ ప్రక్రియలలో జరగవు. ఈ అంశాలన్నిటి వల్ల ఇది జానపద కళగానే అభివృద్ధి చెందుతూ వచ్చింది.

* * *

అధ్యాయం - 6

నాట్యశాస్త్రంతో సంబంధ బాంధవ్యాలు - దాసుగారి హరికథలు

అధ్యాయం 6

నాట్యశాస్త్రంతో సంబంధ బాంధవ్యాలు

దాసుగారి హరికథలు

6.1	పరిచయం	242
6.2	నాట్య మండపం	242
6.3	నృత్తం	243
6.4	రసానుభూతి	244
6.5	రసం	246
6.6	భావం	258
6.7	అభినయం	261
6.8	ధర్మి	275
6.9	వృత్తి	278
6.10	ప్రవృత్తి	279
6.11	సిద్ధి	280
6.12.	స్వర	281
6.13.	ఆతోద్యం	282
6.14.	గానం	283
6.15.	రంగం	284
6.16.	ప్రదర్శనావిధానం - నాట్యశాస్త్రం	285

6.1 పరిచయం :- హరికథా ప్రదర్శనలో ఉన్న అన్ని అంశాలు నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన అంశాలకు ఎంతో దగ్గర సంబంధంతో ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది.

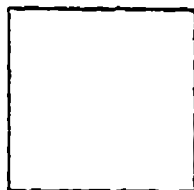
సుఖదుఃఖ సమన్వితమైన నాట్యం లోకస్వభావాన్ని అంగాద్యభినయోపేతమగుట నాట్య మనబడుతుంది. ఈ నాట్యం అనే పదం బట్టి నాట్య ప్రయోజనాన్ని సంక్షిప్తంగా ఈ విధంగా చెప్పవచ్చు.¹

సర్వభావాను కీర్తనం, సత్పదీవృత్తానుకరణం, హితోపదేశకం, విశ్రాంతి జనకం, వినోద జనకం, అయిన ప్రదర్శనమే అని. అయితే ఈ లక్షణాలన్ని హరికథలో ఉండటం గమనార్హం.

అలాగే హరికథా ప్రదర్శనకు పై కప్పు లేని మండపాలు పనికి రావని అధ్యాయం - 5 చర్చించడమైనది. అయితే రంగస్థలం ఏ విధంగా ఉండాలో నాట్య శాస్త్రంలో రెండవ అధ్యాయం లో నాట్య మండపములు గురించి ఈ విధంగా చెప్పబడింది.

6.2 నాట్య మండపం :- వికృష్ట, చతురశ్ర, త్రస్య బేధాలతో మండపము మూడు విధాలు.

వికృష్టము:- పొడవు ఎక్కువగా, వెడల్పు తక్కువగా దీర్ఘ చతురశ్రాకారము

చతురశ్రము:- పొడవు, వెడల్పులు సమానము.

త్రిశంకె:- మూడు భుజాలు కల్గిన త్రిభుజాకారం.

ఈ మూడింటినే జ్యేష్ఠ, మధ్యమ, అవరము అని కొందరలు పిలుస్తారు.

జ్యేష్ఠము- దేవతలకు, మధ్యమము రాజులకు, అవరము తక్కిన వారికి ఉపయోగ పడుతుంది. వీటిలో మధ్యములో ప్రశస్త్యము. అయితే వీటి నిర్మాణానికి కొలతలను ప్రమాణాలను² విశ్వకర్మ ఈ విధంగా సూచించారు.

1. యోయం స్వభావో లోకస్య సుఖ దుఃఖుః సమన్వితః ।

సోంగాద్యభినయోపేతో నాయ్మమిత్యభిధీయతే॥

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - క్లౌకం - 119 - పుట - 18.

2. ప్రమాణాలు:- 8 అణువులు = 1 రజము, 8 రజములు = 1 బాలము, 8 వాలీలు =

1 లిక్ష, 8 లిక్షలు = 1 యూక, 8 యూకలు = 1 యవము, 8 యవములు =

1 అంగుళము, 24 అంగుళాలు = 1 హస్తము (1 1/2 అడుగు) 4 హస్తాలు =

మధ్యమ గృహము వికృష్ట - లేదా మధ్యమ నాట్య మండపాలుగా ఉన్న మండపము. 64 హస్తాల పొడవు, 32 హస్తాల వెడల్పు కలిగి ఉండాలి. ఇంతకంటే పెద్దగా ఉండకూడదు. ట్య మండపము చాలా పెద్దది అయితే ఉచ్చారణ, వాక్కు పాఠ్యము సరిగా వినబడవు. అంతే కాక ముఖభావాలు, అభినయం స్పష్టంగా కనబడవు. కాబట్టి పాఠ్యగేయములు శ్రవ్యతరములై ఉన్నటువంటి మధ్యమ ప్రేక్షక గృహమే వాంఛనీయం. ³

6.3 నృత్తం :- భావాభినయాలు తక్కువగా ఉండి, అంగవిక్షేపాలను ప్రదర్శించడమే నృత్తము.⁴ ఇది శోభను కల్గించుటకు ఉత్సాహాన్ని కల్గించుటకు ఈ నృత్తం ఉపయోగపడుతుంది.

అయితే హరికథలో పూర్వ రంగంలో వినాయక ప్రార్థన, సరస్వతీ ప్రార్థన, ఇష్టదేవతా ప్రార్థనా చేసినప్పటికీ, ప్రత్యేకించి నృత్తాన్ని అభినయించకుండా కథానుక్రమణికలో వచ్చే జతులను, గతులను మాత్రం ప్రదర్శించడం వాటికి నృత్త విధానం చూపడం జరుగుతుంది.

నాట్య శాస్త్ర పూర్వ రంగంలో నాందిగా సూత్రధారుడు, మధ్యమ స్వరంతో 8 లేదా 12 పదాలతో నాంది పఠించును. ఇందులో దేవతలకు, బ్రాహ్మణులకు, రంగముగా, తన విఘ్నం లేకుండా చూపమని, అలాగే ఆకావ్యకర్తలను, రాష్ట్రాభివృద్ధికి గాను ప్రార్థన చేసినపుడు పక్కవంతవారు “ఏవమస్తు” (అగుగాక) అని అంటూ ఉండాలి.

మండపే వికృష్టే తు పాఠ్యముచ్చరిత స్వరమే ।

అనిస్సరణ ధర్మత్వా ద్విస్వరత్వం భృశం వ్రజేత్॥

యశ్చాప్యాస్యగతోభానో నానాదృష్టి సమన్వితం :।

సమ్మోళనం : ప్రకృష్టత్వాద్యజే దవ్య క్త తాంపరమామ్॥

ప్రేక్షాగృహణాం సర్వేషాం తస్మాన్మధ్యమ మిష్యతే ।

యావత్పార్యరిచ గేయం చతత్ర శ్రవ్యతరం భ కేత్॥

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎన్.ఆర్.ఆప్పారావు - 2 అధ్యాయం - నాట్య మండపాలు - శ్లోకాలు 9,

20, 21 - పుట - 30

భావాభినయం హి నంతు నృత్తమిత్యభిధీయతే

నాట్యశాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎన్.ఆర్.ఆప్పారావు.

దేవతలకు నమస్కారము, దివజాలకు శుభము, సోమునికి జయము, గోబ్రాహ్మణులకు మంగళం కల్లుగాక, బ్రాహ్మణులకు అభ్యుదయం అగు గా, శత్రువుల నాశనం పొందురు గాక, సాగర పర్యంత భూమిని మహారాజులు పాలించుగాక, రాష్ట్రాభివృద్ధి జరుగుగా, రంగముయొక్క ఆశలు ఫలించుగాక, ప్రేక్షా కర్త (నాట్యా గృహాధిపతి) కల్లుగా. కావ్యకర్తకు యశస్సు లోకమున ధర్మం వర్ధిలు గాక.⁵

ఈ పూర్వ రంగం అనే పూజ చేత దేవతలు నిత్య సంతులిష్టులగుగాక అని చెప్పడం నాందిలో కనబడుతుంది. అయితే నాట్యంలో సూత్రధారుడు ఉండుని కాబట్టి వారు ఈ వాక్యాలు చెప్పి వెళ్ళిన తర్వాత కథా ప్రారంభం జరుగుతుంది.

హరికథల్లో కథకుడే సూత్రధారుడు, కథకుడే నాయకుడు, కథకుడే నాయిక. అన్ని పాత్రలు ఒకే దగ్గర చూపించగల విశేషం కథకునిలో ఉంటుంది.

అందువల్ల కథకుడు ప్రారంభంలో నాట్య శాస్త్రంలో సూత్రధారి చెప్పిన నాంది వచనాలన్ని చెప్పి, కథ ప్రారంభం చేస్తారు. నారాయణ దాసుగారి రచనల్లో ఈ నాంది అనే పూర్వ రంగ విధి కీర్తనలలోనూ శ్లోకాలలోనూ ఉంటుంది. నాందీతో లోకపుతీరుని, మంచి, చెడులను, వేదాంత విషయాలనెన్నిటిలోనూ దాసుగారు చొప్పించి రచించారు. ఇదే దాసుగారి హరికథా రచనల్లో నాంది.

6.4 రసానుభూతి :- రసానుభూతిని పొందడానికి సామాజికుడు నాల్గు ముఖ్య అవస్థలను వాటవలసి ఉంటుంది.

1. సామాజికుని కళ్లను చెవులను విప్పార జేయుట.

---

5. నమోస్తు సర్వదేవభ్యోద్విజాతిభ్యంశుభంతథా |

జితసోమేనవైరాజ్ఞా శివం గోబ్రాహ్మణాయ చ ||

బ్రహ్మాత్తరం తదైవాస్తుహతా బ్రహ్మద్విషస్తథా |

ప్రశాస్త్విమాం మహారాజః పృథివీంచ ససాగరమ్ ||

రాష్ట్రం ప్రవర్ధతాం చైవ రంగస్యాశాసమృద్ధ్యతు ష

ప్రేక్షాకర్తుర్మహాన్ ధర్మోభవతు బ్రహ్మ భాషితః |

కావ్యరత్నర్యశ శ్చాస్తు ధర్మశ్చాపి ప్రవర్ధతామ్ |

ఇజ్యయాచానయానిత్యం ప్రీయాంతాం దేవతా ఇతి ||

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - 5 అధ్యాయం - పూర్వ రంగం - పుట - 167,

శ్లోకాలు 105 - 108.

2. ఈ దర్శన - శ్రవణాల వలన సామాజికుడు భావన చేయడం ఊహించుట మొదలుపెట్టి, దానిలో దాగి ఉన్నది బయటకు కనబడనిది అయిన అనంతతత్వాన్ని దర్శించగలగుతాడు.
3. అప్పుడు పైకి కనబడని ఆంత్యర్యాన్ని తాను భావించి, విశిష్ట స్వరూపాన్ని మనో పలకం పై నిలబెట్టుకొనును. అప్పుడు లౌకిక ప్రవృత్తి మరచి తాదాత్మ్యం చెందుతాడు. దానితో అక్కడ జరుగుతున్న అవస్థ తనలోనే జరుగుతున్నదన్న విధమైన భావనతో వారి సుఖ దుఃఖాలను తాను అనుభవించును ఇది ఉద్వేగ స్థితి లేదా సత్త్వస్థితి.
4. ఆభావ తీవ్రతలో తనను తానే మర్చిపోయి స్వపరబేధాలకు కారణమైన వ్యక్తిత్వాన్ని కోల్పోయి అలౌకిక స్థితిలో ఉండడం. దానిని సాధారణీకరణం అంటారు.
5. ఇదో బ్రహ్మనందము స్థాయితో కూడిన హృదయము, ఆనందంతో కూడిన ఆత్మ ఇవి రెండు పని చేయును. ఈ రస స్థితి వీటిలో ఏ రసము ప్రదర్శితమో ఆ భావము హృదయంలో కల్గిన సుఖ దుఃఖాలను అనుభవించును. అయితే రస హృదయముడైన ప్రేక్షకుడు, నిర్వాకర చిత్తస్థిలో మాత్రమే ఈ రసానుభూతి పొందగలడు అలాగే దీనికి పూర్తి అవగాహన కల్గి పాత్రకు న్యాయం చేసి ప్రదర్శించే కళాకారుడు కూడా అవసరమే.⁶

దాసుగారి హరికథలో ఈ రసానుభూతి అనుభవించే అవకాశాలు అనేక చోట్ల కనిపిస్తాయి. అయితే ఈ అనుభూతి పొందడానికి నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన రసాలు, భావాలు, అభినయాలు మొదలైనవి ద్యోతకాలై ప్రదర్శన తీరులను ఏ రసంలో ఏ భావం ఎలా ప్రదర్శించాలో తెలుసుకోవలసి ఉంటుంది.

ఈ అనుభూతిని పొందడానికి నాట్య శాస్త్రంలో 11 విషయాలను గురించి ముఖ్యంగా చర్చించడం జరిగింది. వాటిలో అన్ని విషయాలకు 'హరికథ' అనే ప్రక్రియకు ఏదో విధమైన సంబంధం ఉందనే చెప్పాలి. అందునా దాసుగారి కథనంలో ఈ విషయాలన్ని మనకు కనబడటం? వారి కవితా శక్తికి, ప్రావీణ్యతకు నిదర్శనం.

నాట్య శాస్త్ర ప్రకారం :- 1) రసం 2) భావం, 3) అభినయం, 4) ధర్మ, 5) వృత్తి 6) ప్రవృత్తి 7) సిద్ధి 8) స్వర 9) ఆత్మోద్య 10) గానం 11) రంగం అనే 11 విషయాలు చర్చించడం జరిగింది.⁷

6. నాట్యశాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - రసాలు - విశేషాంశాలు - అధ్యాయం - 6 - రసానుభూతి - పుట - 229

7. నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం 6 - రసము - పుట - 191.

6.5. 1. రసాలు:- లౌకికము - 6, అలౌకికములు - 8 (శాంతం తర్వాత చేరింది)

లౌకికము:- 1. తీపి 2. పులుపు 3. ఉప్పు 4. కారం 5. చేదు 6. వగరు

అలౌకికములు:- $(8+1) = 9$ ⁸

నవరసాలు (భరతుడు చెప్పిన అష్టరసాలు (+) శాంతరసం
పట్టిక

రసాలు	స్థాయి భావం	వర్ణం	దైవతం
1. శృంగారం	రతి	శ్యామవర్ణం	విష్ణువు
2. హాస్యం	హాసము	సిరవర్ణం	ప్రమథాలు
3. కరుణ	శోకము	కపోత	యముడు
4. రౌద్ర	క్రోధము	రక్త	రుద్రుడు
5. వీర	ఉత్సాహము	గౌర	మహేంద్రుడు
6. భయానకం	భయము	కృష్ణ	కాలుడు
7. బీభత్స	జుగుప్స	నీల	మహాకాలుడు
8. అద్భుతం	విస్మయం	పీత	బ్రహ్మ
9. శాంతం	శమము		

అయితే శాంతమును చేరి నవరసాలుగా తర్వాత వారు గుర్తించారు. బీభత్సాద్భుత శాంతస్సనవ నాట్యారసాః స్మృతాః అని రెండవ పాదం మార్చుకొని చదువవచ్చు.

6.5. 1 శృంగారము:- శృంగారం రసరాజమని పేరు సంపాదించుకున్నది. నృత్య విషయంలో శృంగారము రసరాజము హరికథా ప్రక్రియలో భక్తి ముఖ్యమైన విషయం అని చెప్పినప్పటికీ భగవంతునికి కూడా కొన్ని సందర్భాలలో రస నిష్యందం అవసరం తప్పదు. దాసుగారి గ్రంథాలలో శృంగార రసానికి పెద్దపీట వేసారు. శృంగార రసము సంభోగ శృంగారమని, విప్రలంబ శృంగారమని రెండు అవస్థలను కల్గి ఉంటుంది.

8. నాట్య శాస్త్రం - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - రసము - అధ్యాయం - 6 - పుట - 192.

6.5.1.2 సంభోగ శృంగారం :- ప్రియ సంగమ వేళలో కల్గునది. దానితలంబనగా ఋతువులు, నగలు, పుష్పహారాలు, గంధారాలు, చిత్రాదుల, జలక్రీడల వల్ల ఈ సంభోగ శృంగారము ఉత్పన్నమవుతుంది. (నాట్య శాస్త్రం - అధ్యాయం - 6 - 202).

రుక్మిణీ కల్యాణంలో కల్యాణం అయిన సాయంత్రం పండు వెన్నెల, వైభవాస్పదమైన కేళి భవనంలోనికి బంగారు కోళ్ళ మంచాల పై పరమేశ్వరుడు కృష్ణుని దగ్గరకి, మల్లితావులం జిమ్మే చల్లగాలి అనుభవిస్తూ జగన్మోహనంగా మురళి వాయిస్తున్న సమయంలో రుక్మిణిని అంలకరించి హరి ఉన్న గదిలోకి పంపేవేళ సిగ్గుతో ఆమె అన్న మాటలు.

ఆనందభైరవి త్రిపుట

ప|| భళిభళీమీ కేలిచేతలు - బాగుబాగు నాసిగ్గుకోతలు

చెలులారా యిటులాడుట - నాయల్కరేగుట||భ||

అ|| చెలువులగలియుట - చెలువలనైజము|

మొలకతోల్కరివలపు - తొలిసందియము దెలుపు||భ||

మి|| కలుకులార కూటములకోర్కె - గలుగునట్లు విభునితోనాకు|

ములుకులవలె నొల్లనిపలుకులు - బలుకనేలమీరలివుడిట్టులు||భ||

1. ఏమోజగదీశుండని - యెల్లకాలము గొల్వనెంచితి

సామినింగరుడగామిని - సర్వాంతర్యామిని

కోమలులారమీరెంతైన - గొల్లనెరజాణలుగాన

నీమాడ్కి నాగుట్టుజూచెదరా - బలిమిం ద్రోచెదరా|

వేమరు సర్వస్వతంత్రు - వేద వేద్యు సత్యస్వరూపు|

నామనోనాయకుని గలియగ - నాకు బలుమరిట్లు జెప్పవలెనా||భ||

గీ. అప్పుడర్జును నిల్లాలు నొప్పుకుప్ప

భవ్యనుగుణసముద్ర సుభద్రశౌరి

ముద్దుచెల్లెలు రుక్మిణియొద్దజేరి

కీలుపట్టెడుమాటలు గేలిసేసె.

ఇక్కడ సంభోగ శృంగారానికి అవసరమైన ప్రదర్శనలో దాసుగారు వర్ణించారు.

6.5.1.2 విప్రలంబ శృంగారం :- నాయకుడు దొరయైనపుడు కల్లునది నిర్వేదం, గ్లాని, స్వప్నం, ప్రబోధం, వ్యాధి, అపస్మారము, మోహము మొదలైన భావాలు కలుతాయి. (నాట్య శాస్త్రం - అధ్యాయం - 6, పుట - 203).

సావిత్రి చరిత్రలో భర్తతో అడవికి వెళ్ళి అక్కడ ప్రకృతిని ఆరాధించిన తర్వాత ప్రాణనాథా వెనుకకు వెల్లుమని చెప్పగా, చెప్పినంత సత్యవంతుడు మూర్ఛిల్లగా అంబికా భక్తురాలైన సావిత్రి పెద్దలకేమి సమాధానమిత్తునని యముడితో అను సందర్భంలో.

పున్నాగ - త్రిపుట

ప|| అయ్యయ్యోనాప్రాణేశా - యన్యాయమింతతగునా||య||

అ|| చయ్యననుబాసి - చనెదవానీవొంటిగ||

మి|| నెయ్యములేదానామనకెంతో నేస్తముకాదాష

వెయ్యిసార్లు పిలిచినబలుకవు - పెరదాననా కోపమా||య||

1. నీవుండుచోటనే - నేగూడనుండెద

నీడబాసినవస్తు - వేడనుండునురా|

వాడివయసునమనల - బ్రతుకనీయకిట్లు|

పాడుదైవముజేసెనా - యింతవ్రాసెనా|

జోడుమనకు బాపజాలడి - వ్యాడైనమూడులోకంబుల|

చూడుమెట్లువచ్చెదనోనీ - తోడనేడువేగబున్నాగ ||య|| ¹⁰

ఇక్కడ భర్తను వీడ లేక యమునితో వాదులాడుటకు సిద్ధమైన అంబ భక్తురాలు సావిత్రి.

అలాగే జానకీ శపథంలో లక్ష్మణుడు సీతను చెప్పకనే అడవిలో వదలి ఆమె విశ్రాంతి

సమయంలో విడిచి వెళ్ళి తర్వాత ఆమె వరుచుతూ (ఏడుస్తూ)

ఝూలవరాళి - రూపకము

ప|| ఎందుకీయాడజన్మ మెత్తితినయ్యె||యెం||

అ|| మందభాగ్యురాలరాము - మన్ననయెటునిల్చునా||కెం||

మి|| కందర్పకోటిసుందరు - డుంద్రిజగదేకవీరుడు

సందిటగొనినాధుడున-న్నుందుదకడవిపాల్సేసె ||నెం||

10. సావిత్రిచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 39

1. ఇందుకాననుగంటవోమ - హిదేవినాతల్లి
యిందుకాననుబెంచితోమిధి-లేశా నాతండ్రీ
యిందుకహరువిల్లువిరచి-యెలమినన్నుబెండ్లియాడి
యిందుకనాయిడుమలెడపి - యేలితివిన్నాళ్ళురామ॥యెం॥ ¹¹

ఇది కూడా రాముని విడచి ఉండలేని స్థితిలో పాత జ్ఞాపకాలతో తల మునకలయ్యే టప్పటిది కాబట్టి విప్రలంబ శృంగారంగా చెప్పవచ్చు. అలాగే నిన్ను విడిచినే నేల ఉందునో అని అనుకునే సందర్భంలో విప్రలంబ శృంగారం కొంత కనిపిస్తుంది.

సాలకం - రూపకం

- ప॥ కోమలమేఘ శ్యామా - రామాయెటుతాళుదురా ॥కో॥
సామియిపుడు నీచెంగట - జరియింపగ మనసాయెర ॥కో॥
ఈ మధురంబగువెన్నెల-యి మలయమారుతంబు
సామీనీతోడనున్న-సఫలమగునుగదానాకు
ఎన్నడునినుగనుగొందు మరెన్నడు నీప్రేమగందు॥
నెన్నడుమోహముదీరగ - నీవునేనుగలిసియుందు
నెన్నడునీగబీరవా-క్కింపుగవీనులవిందు.
నిన్నాళ్ళిట్లుండెనునా - దెండ్రుమొండిజీవుడండు. ¹²

6.5.2 హాస్యం :- ఇందులో ఆత్మస్థము, పరస్థము అని రెండు విధాలు.

1. ఆత్మస్థము:- తనలో తానే నవ్వుకొనుట.
2. పరస్థము:- ఎదుటివారిని నవ్వించుట. విపరీత అంలకరణ, వికృత ఆచారాలు వేషాలు ఈ హాస్యం ఉద్భవిస్తుంది.

హాస్యం 6 భేదాలుగా చెప్పబడింది. ¹³

1. స్మితం 2. హాసితం, 3. విహాసితం 4. ఉపహాసితం 5. అపహాసితం
6. అతిహాసితం.

11. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 26

12. జానకీశపథం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 37

13. స్మిత మధ హా సితయుపహా సితంచాపహా సిత మతిహా సితమ్॥

ద్వౌద్వౌ భేదస్యాతాముత్తమమధ్యాధమ ప్రకృత్॥ ¹

నాట్య శాస్త్రం-భరతుడు-తెలుగులో పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం- 6-రసాలు - పుట - 205 - శ్లోకం - 52.

6.5.2.1. స్మితం :- చెక్కిళ్ళు కొంచెము వికసించి కడగంటి చూపుతో పలువరుస కనుబడకుండా గంభీరంగా నవ్వడం స్మితం. ఇది దాసుగారి కథల్లో రుక్మిణీ కల్యాణంలో సీతా కల్యాణంలో కనబడుతుంది. రుక్మిణీ కల్యాణంలో శ్రీకృష్ణుడు నిను చేకొన వచ్చునని ముసలి బ్రాహ్మడు వార్త తెచ్చినపుడు.

మంజరి - మోహన

1. అంతభూమీసురుండున్నంగళ సంతోషముతో రాగ|
వింతయైనచిరునవ్వునగన్నియ వీనులకు విందుగాగ|
2. బలికెబ్రాహ్మణుండోకన్నియ నీప్రాణనాధుడౌవాడు|
జలజాక్షుండీనాడె శత్రువుల జయించి నినుగొనుజూడు|
3. పూవుదోటలో విడిసియుండె నా ముద్దురువన్నెకాడు|
దీవనసఫలంతబౌను శ్రీకృష్ణ దేవుడె నీమగవాడు|
నమ్మకము సేతునీనాధుండి నాడువచ్చెగుణమాన్య||¹⁴

రుక్మిణీ మనసున ఆనంద పరవశయై స్మితము ఉద్భవించెనని చెప్పవచ్చు. అలాగే సీతా కల్యాణ ఘట్టంలో వనములో సంచరిస్తున్న సీతను చూసిన రాముడు తమ్మునితో అంటాడు. సీత రాముని చూసి చెలియలతోనూ ఈ విధంగా అంటున్నప్పుడు కూడా స్మితము పుట్టును.

- ప|| క్రొక్కారు మెఱుగులా | గున దళుక్కున మెఱసి
అ|| యిక్కడ మఱుడుపడ ద | దేమొకో తమ్ముడా ||క్రొ||
1. కెంబెదవి గఱచుకని | క్రేగంటి చూపుగా
లమ్ము న్నామనస్సు | లాగుకొని నెవ్వతో
  2. ఆపె వనలక్ష్మియో| యారాజు కూతురో|
యిపగిది నన్ను భ్రమ | యించిడాగె నెచటనలో
  3. మల్ళిరాదేమీ నా | మనసామె యెడజిక్కి|
చెల్లరేయచ్చెలిం | జేకొనక తప్పదిక.¹⁵

6.5.2.2. హసితము:- కళ్లు, ముఖం విప్పొర్చి పలువరుస కొంచం కనబడునట్లు నవ్వు హసితమవుతుంది.

14. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 24

15. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 83

రుక్మిణీ కల్యాణంలో సుభద్ర రుక్మిణిని కృష్ణుని గదిలోకి పంపుతూ గేలి చేసినపుడు ఈ ‘హాసితము’ కనబడుతుంది.

బేహాగ్ - మిశ్రగతి

ప|| వదినె యెంతటిముద్దరాలవె శా

బాను మోహము దెల్పజాలవే

అ|| గదిమెదేలతోటి - కాంతలసిగ్గైన

గరితపు నాయన్న - గడునలయించకు

మి|| పదంపడిబసినాటనుండియు - వలచినావుసరోజలోచను

నదునెరిగిరమ్మని రాయబార - మంపుకొన్న వగలవంకాయ. ¹⁶

6.5.2.3 విహాసితం :- కళ్ళు చెక్కిళ్ళు ఎరుపెక్కి, మధురంగా నవ్వవలెను. సీతా కల్యాణ ఘట్టంలో దిక్పాలురు, చంద్రుడు మొదలగు వారంతా రాజులందరూ శివధనుర్భంగానికి ప్రయత్నించునపుడు ఇది చూపరులకు ‘విహాసితమై’ కనబడుతుంది.

బేగడ - త్రిపుట

ప|| శివుని విల్లెక్కిడన్ జాలిన | జెట్టికలడా యిచ్చట |

అ|| ఎవడయినన్సరే యాతనిన్ వరియించుదప్పక నాకొమార్తె

1. అమరవీరులు మర్త్యశూరులు | నందటిటనున్నారుగా|

సమయమిది మీశక్తిజూపగ జానకీ మానసముగొనగా

2. జగమిది గొడ్డుపోయెనా మీ సములు గల మగవాడులేడా

తగిన వరుండు జతపడమి సీత పెండిలి లేకుండ వలెనా|| ¹⁷

6.5.2.4. ఉపహాసితం :- ముక్కుపుటలు విప్పారి చూపులు వక్రంగా, శిరస్సు, అంసములు ముడుచుకున్న ఈ ఉపహాసితం వచ్చును.

శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోసినంత ఏడ్చుతూ రావణ సభకు వెళ్లిన ఆమెను చూసినపుడు ఆమెను చూసిన కలిగినది ఉపహాసితం.

సీ|| ఒరుల హాయిగ నుంట కోర్వక దుర్మార్గు - లెద్దియో మిషవెట్టి యేచుచుండ్రు

కానిచో నెందుకీ కఠిన రాక్షసి మన - తోడ గోరి జగడ మాడజొచ్చె

నింతకు న్దలపయ భేచ్ఛవచ్చెడు విప - రీతదైనము నడ్డ వెవరితరము. ¹⁸

16. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 38

17. సీతాకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 89

18. సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 155

కామవర్ధని - త్రిశ్రగతి

ప|| ఇంకనైనా మాట విందువ యిపుడునన్నుగూడి యుందువ

1. ఏడివాడు పాటిపోయెన యెడ్డెసవతి మాయమాయెన

2. వచ్చేమళ్ళి ముక్కు సెవులివె | వన్నెకాడ నన్ను.¹⁹

6.5.2.5. అపహాసితము:- శోకాది సమయాలలో నవ్వు వచ్చుట కన్నులనుండి అశ్రవులు కారుట “అపహాసితము” పూర్వ విషయాలు గుర్తుకు వచ్చి నవ్వు వచ్చుట.

శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోసినంత రావణుడునికి విషయం చెప్పినపుడు రావణుని చేయునది ‘అపహాసితము’.

గౌళిపంతు - ఆదితాళము

ప|| నీయంతటి జగజెట్టిజెల్లెల నేనయ్యునిట్లు కుడిచితినా

అ|| వేయియి కేలర యన్నారావణ వెల్లడిగ సిగ్గు విడిచితినా

1. పొగరుబోతొకడు కాటులాడిన ముక్కు సెవులు తెగగోసెనయో

నగెదరందఱున్నాసరివారలు నన్నుజూతి మొట్టోకుయె.²⁰

6.5.2.6 అతిహాసితము:- కళ్ళు దగ్గరై, అశ్రుసహితములైనపుడు బయటకు వినబడు ఉద్ధత స్వరముతో నవ్వడం (పగలబడి) “అతిహాసితము” అనబడును.

దాసుగారి హరికథా కావ్య రచనల్లో ఈ అతిహాసితము అపహాస్యము ఎక్కడా కనబడదనే చెప్పాలి ఒకవేళ ఉన్నా అది సందర్భ శుద్ధి పొందినదే తప్ప అసందర్భ హాస్యం ఎక్కడా కనబడదు.

6.5.3 కరుణరసం :- ఇష్ట జనుల వధ చూచుట, అనిష్టములైన మాటలు వినుట వలన కరుణ రసంభం సంభవించును. సీత శోకముతో ఉన్నప్పుడు హనుమంతుడు సీతను చూసి అనుకుంటునపుడు.

శుభపంధవరాళి - రూపకము

ప|| అమ్మా యిట్టింటివ సీత యా హీవిధిచేత

అ|| ఎమ్మెయివ్రాసె నీకీవ్రాత | జగ | దేకమాత

19. సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 155

20. సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 160

1. ముద్దుగ జనకుండు గనుబాలా సం పూత శీలా
ప్రొద్దిటు గడుపవలసె నేలా | రా | ము నిల్లాలా²¹

సీ|| చెక్కిటం జెయిచేర్చి వెక్కి వెక్కేడ్చుచు
గన్దోయి వేడి నీ గ్గాఱ్చెదేల
ముక్కరనల్లాడు ముత్తైము విరియగ
నుస్సురంచు న్వెచ్చ నూర్చెదేల
పలవించివడిసొమ్మ సిలి వడంకుచు జల్వ
చప్పరంబున నొడ ల్జార్చె దేల
యట్టగట్టిన కొప్పు నట్టిట్టు పీకి కొంటి
మంజరి - కన్నడా

ప|| అనవిని శ్రీహరి - మనముననిడి-యవనీశుండట్ల సేయన్
వలయుదరి-సమకూడెననుచు - మునికోపముతోడాయన్
ఘాయన్నమునారగింపవే-యనవినిమునివరుడల్కన్
మనకాలసమయ కాలునిభంగిని-దనరుచునిట్లనిపల్కెన్
పరాత్మ కుచ్చమతి నోడక హాకరినాత్మకుండవై
జేసి నన్నతిథి బ్రాహ్మణునిందితు జేసి తేమిరా
గాంగ నాదుఘనకోపమహాగ్నిని గాల్తునంచు సం
సేయంగా జయసమగ్రముగా దెగదీసి వైచితిన్.²²

6.5.5 వీరము:- దైర్యం, సైర్యం, బలము, పపాక్రమము, త్యాగము, మొదలైన వాటి వల్ల వీరము ఉద్భవిస్తుంది. 1. దానవీరము 2. దయావీరమయ 3. యుద్ధవీరము అని వీరము 3 విధాలు.

6.5.5.1. దానవీరము:- శంతనుడు పల్లె కన్యనూ చూసి మోహించినంత ఆమె తండ్రి తన పుత్రికకు పుట్టె సంతానానికి రాజ్యాన్ని ఇస్తే ఆమెను ఇచ్చి వివాహం చేస్తానని చెప్పగా ఆ విషయం విన్న భీష్ముడు ఈ రాజ్యం వద్దు భోగాలు వద్దు బ్రహ్మచారివై ఉందు అని ప్రతిజ్ఞ చేసి ఆ రాజ్యాది భోగాలను త్యాగంతో దానవీరంతో ఆమె పుత్రులకు ఇచ్చి తండ్రిని సంతోష పరచును. ఆ సందర్భంలో.

21. హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 206

22. ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 8

ప|| నేనొల్లనింక రాజ్యభోగము - నీమనుమలేయేలనీ||

అ|| భూనాథుండునీకొమా రైయు-మోదవార్నిధిందేలనీ||

1. బ్రతుకువరకున్ బ్రహ్మచర్య-వ్రతమునేగావించెదన్
హితముగానాకన్నతండ్రికి ఋణము తీర్చితరించెదన్
కల్గినాడనిముదంబున బొంగెడుతల్లిదండ్రుల
మునంగుందనీకకడుమన్ననతోడుతవారియాజ్ఞచొ
జరియించుచుంట విధిపుత్రునకుంబితృకార్యసిద్ధికై
బ్రతిజ్జనీవిధముగానొనరించితిథీవరోత్తమా. ²³

అలాగే భీష్ముడు యుద్ధంలో ఎవరివల్ల తాను అస్త్రాలు వదులునో ఆ రహస్యం పాండవులకు చెప్పి తన దాన వీరాన్ని తన శరీరాన్ని తనే వారికి అందించడం దానవీరం.

6.5.52. ధర్మ వీరము:- హరిశ్చంద్రుడు సత్యం కోసం అన్నమాట నిలుపుకోవటానికి రాజ్యాన్ని వదిలి భార్య తనయినితో అడవికి వెళ్లడం ధర్మవీరం. హరిశ్చంద్రుడు అసత్యమాడడని నిరూపణ జరిగింది.

అలాగే విభీషణుడు శరణు వేడగా ధర్మవీరము కనబడదు. సామ్రాజ్యషిక్తుని పట్టాభిషిక్తుని చేయగా ధర్మవీరము కనబడును.

6.5.5.3. యుద్ధ వీరము:- రాముడు రావణునితో తలపడినపుడు, రామ రావణుల ఇద్దరిలో యుద్ధ వీరత్వం కనబడుతుంది.

వచనము:- అనవినిదశకంతుడు చిఱునవ్వున నోముద్ధియానీ కేమెఱుక దేహధారులకు జననమరణంబులు నైజంబులు, సకలైహిక విభవంబు లశాశ్వతంబులు, శాత్రవుని శరణువేడుట వీరధర్మము కాదు. రాముడు మన రాక్షసులకు సహజశతర్వు, యశోవామృత్యుర్వా యనునట్లు రిపుమర్దనము న్గావించెద నొండె గానిచో వీరస్వర్గముంగై కొనదనొండె. ²⁴

6.5.6. భయానకం :- వికృత సందర్శనము, శూన్యగృహం, అరణ్యము మొదలైన వాటిని చూడగానే కల్లు భయము భయానకం అని చెప్పవచ్చు.

ఇది రెండు రకాలు 1. స్వభావజమైనది. 2. కృత్రిమమైనది.

6.5.6.1 స్వభావజ:- హృదయ కంపన కొన్ని వస్తువులను చూసినంతనే కొందరు చేసిన పనినికానీ వారిని చూసినంతనే కానీ మనసులో కల్లు భీతి.

23. భీష్మ చరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 9

24. సామ్రాజ్యసిద్ధి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 248

1. స్వభావజ భయానకం :- శిశుపాలునితో రుక్మిణి వివాహ నిశ్చయమయినపుడు రుక్మిణి ఆ విషయం విని తనకు కృష్ణుడు కాక వేరొకనితో వివాహము ఊహించుటకైన ఇష్టం లేని రుక్మిణికి కల్గినది సహజ సిద్ధమైన భయమనే చెప్పాలి.

గీ|| వినుడు తల్లిదండ్రులారా మీవెరిజనదు
కృష్ణునొకగొప్పవానిగా నెంచదగదు
చెల్లెలికినట్టి తలపున్న జెల్లబోదు
నిశ్చయంబిది వైద్యుని నేగడింతు.

ధన్యాసి - చతురశ్రగతి- మంజరి

1. అటు తల్లిదండ్రులకు నడ్డనుజొరు నన్నదుడుకుజింతించి
కటకటబడి కన్నీటమునుంగుచు గంజాక్షునెదదలించి
2. కన్నేరుక్మిణియు గలవిలబడి యేకాంతమందు దనలోన
వెన్నుడెట్లువచ్చునోయనుచు నెది తెన్నోయనుచుభయమూన²⁵

6.5.6.2. కృత్రిమ భయానకం :- రావణుని సభకు బ్రహ్మాస్తంతో బంధించి తెచ్చిన హనుమంతుని తోకు నిప్పు అంటించగా హనుమ లంకా దహనం చేసినపుడు ఈ కృత్రిమ భయం అంటే తాత్కాలికంగా భయం ఏర్పడుతుంది.

ఉ|| రమ్మను చేతవైన రఘు రాముని గీముని నెంతయేని పై
న్యమ్మును గూర్చుకొమ్మను క్షణంబున జంపెదశత్రువర్గమున్
బొమ్మిక సీతనీను, పులి నోజను బట్టిన కండువీడునే
తిమ్మడ తోక గాల్చి నిను దెబ్బున నిప్పుడె దారి బెట్టెదన్

ద్వీపద| అని రావణాసురుడనిలజు వాలమును నూనెలోపల ముంచిన చేల
ములజుట్టి వెల్గింప మ్రుక్కుడిభటుల బలువుర కాజ్ఞ సల్ప న్వారలటుల
బొనరింప దనదోక బొడవుగ బెంచి ఘనధూమ కేతువు గతి బచరించి
యట్టిటు దాటుచు హనుమ డింటిరీట బెట్టిదముగ వడి న్నెట్టి యామ ట
జ్వాలామయంబుగ సల్పి లంకంత కాలిచి ధ్వంసము కావించి యంత.²⁶

25. రుక్మిణీకల్యాణం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 7

26. హనుమత్సందేశం - ఆ.నా.దాసు - పుట - 219

6.5.6.7 బీభత్సం :- జుగుస్సనుండి ఉద్భవిస్తుంది. నచ్చని వస్తువులను చూసినంతనే కల్లు భావము అప్రియమైనవి, అనిష్టమైనవి, చూసిన, వినిన, చెప్పిన ఈ బీభత్సం ఏర్పడుతుంది. ఉమహాభారత యుద్ధంలో ఒకనాటి యుద్ధాన్ని కాలభైరవుడులా విజృంభించి, సకల సైన్యాన్ని చిందర వందరా భీష్ముడు చేసిన సందర్భంలో అక్కడ దృశ్యము చూసిన విన్నా, చెప్పిన కూడా బీభత్సమే కలుగుతుంది.

సీ| విరిగెడునదరము లొరిగెడుగుర్రము

లైగిపడుసిడములు దైశ్శుకరులు

బంతులవలెద్రుళ్లు భటులశిరంబులు

మొత్తంబులై యాడు మొండెములును

పొడియగుశస్త్రాస్త్రములుమూల

బడినసారధులుమూర్చిల్లిన రథికవరులు

ఘనరానులొమాంసఖండము

లేరులసొబగునుబారెడు శోణితంబు. ²⁷

6.5.6.8 అద్భుతం :- విస్మయంతో పుట్టే రసం ఇది. సామాన్యకుడి చిత్రమైన విషయాలను చూసిన విన్నా ఈ రసం ఉద్భవిస్తుంది. శ్రీరామ సుగ్రీవ మైత్రి కథలో రాముడు, లక్ష్మణుడు, ముని వేషం ధరించి, శర చాపాలతో చిత్ర కూటంలో ఉండగా, శూర్పణ వచ్చినంత ఆమె ముక్కులు చెవులు కోయగా ఆశ్చర్యకరంగా అశురులను ఒక మనిషి అదిలించడం ఎంతో ఆశ్చర్యం అనే సందర్భంలో.

ప|| ఆశ్చర్యం బాశ్చర్యం - బసురులు మానిసి చేబడుట

అ|| నిశ్చయమిది నీపగతుడు నేడే నాచేతజెడుట

1. సురలకైన లొంబోని - జోదుమిన్న ఖరుడు

దురములోన వానిగూనిగూల్చె దుదక నొక్కనరుడు. ²⁸

అలాగే బంగారు లేడి అనేది ముందెన్నడూ చూడని ఎరుగని విషయం దానిని చూడగానే సీతకు కల్గినది అద్భుత రసం, దానిని రామునికి చూపడం మచ్చిక చేయాలని అనుకోవడం అద్భుత రసం.

27. భీష్మచరిత్ర - ఆ.నా.దాసు - పుట - 24

28. సుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట - 161

మంజరి - మోహన

1. జనకజ యిట్టుల బల్కుచుండ నా సమయమున నొక్కలేడి
కనుపట్టెనాల్లుబారలదూరము గానిట్టట్టల్లాడి
2. బలభిన్నీలము కుందనంబు ను ప్పాణులు గలిసినయట్లు
కడుదానియొడలు గొల్పుచునుండెన్ గన్నులందుమిటుమిట్లు
ఎంతచక్కనిలేడి | యిదిచూడు | రఘువీర | యెటుల నాచే | జిక్కునౌర.
కాంతుడాడీనినేట్లయినబుట్టుకురమ్మ కానిచో దీనినిక్కాన నగపడనిమ్ము²⁹

6.5.6.9. శాంతం :- భరతుడు చెప్పినవి 8 రసాలే అయితే నాటి ఉద్భటుడు మొదలగు వారు 9 వ రసంగా శాంతాన్ని అంగీకరించారు. శమము అనే స్థాయి భావంతో ఏర్పడుతుంది. సుఖం, దుఃఖం, ద్వేషం, మత్సరం మొదలు ఏ భావాలు కల్గని విషయాలలో శాంత రసం ఉద్భవిస్తుంది. మనసు ప్రశాంతమై మనోవికారాలు లేనప్పుడు శాంత రసం పుడుతుంది. ఆధ్యాత్మికత, సర్వభూతదయ, ధ్యానం, మొదలగు విషయాలలో శాంతం ఉద్భవిస్తుంది.

హరిశ్చంద్రుడు తన రాజ్యాన్ని వదలుకొనినప్పుడు విశ్వామిత్రుడు చెప్పిన విషయాలకు ఎలాంటి చిత్త వికారాలు తెచ్చుకోకుండా శాంతంగా సరేనని ఒప్పుకొని రాజ్యం వదలుకోవడం జరిగింది. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రునికి గడువిచ్చి నీ రాజ్యాన్ని మాలితలకు అప్పగించి నాకివ్వలసినది (ఇస్తానని ఒప్పుకున్నది) కూడా ఇవ్వలసిననగా అందుకు సరేనని హరిశ్చంద్రుడు ఒప్పుకొని శాంతరూపియై మరునాడు రాజ్యము మాలితలకు అప్పగించి విశ్వామిత్రునికు ఇవ్వలసిన సొమ్మును కిద్ది దినములలో తీర్చెదనని రాజ్యం వదలి వెళ్లిపోయిన సందర్భంలో శాంత రసం ఉద్భవిస్తుంది.

మంజరి - చతురస్రగతి

ప|| పిదపహరిశ్చంద్రుడుదనయాపద వినిమిక్కిలిశోకంబు
బొదలదనచుట్టుత్తవడుమంత్రి మొదలగు పరివారంబు³⁰
ఈ విధంగా రసాలను దాసుగారు వివిధ పాత్రలలో అద్భుతంగా చిత్రించారు.

29. రామసుగ్రీవమైత్రి - ఆ.నా.దాసు - పుట -

30. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం - ఆ.నా.దాసు - పుట -

ప్రయోగాన్ని బట్టి చూస్తే ఏకరసజమైన కావ్యం ఉండదు. అంటే ప్రదర్శనలో ప్రయోగంలో ప్రారంభం నుండి చివరి వరకు ఒకే రసము ఉండదు. ఒక రసము కావ్యంలో పధాన రసం అయినప్పుడు మరికొన్ని రసాలు దానికి అంగాలుగా ఉంటాయి. అలాగే కావ్యంలోని మరికొన్ని రసాలు దానికి అంగాలుగా ఉంటాయి. అలాగే కావ్యంలోని ఒకే భావము, లేదా ఒకే రసము, ఒకే వృత్తి లేదా ఒకే ప్రవృత్తి ఉండదు. ఒక కావ్యంలో ఏ రసము ఎక్కువగా ఉంటుందో అది అంగి రసము, మిగిలినవన్ని సంచార రసాలు లేదా అంగ రసాలు. ³¹

దాసుగారి హరికథల్లో ఉన్న అంగి, అంగ రస ప్రయోగాలు.

క్రమ సంఖ్య	హరికథ పేరు	అంగి	అంగ
1.	యదార్థ రామాయణం		
	1. రామ జననము	శృంగారం	కరుణ, అద్భుతం, భయం
	2. సీతా కళ్యాణము	శృంగారం	శృంగారం, అద్భుతం, శాంతం, రౌద్రం
	3. పాదుకాపట్టాభిషేకం	కరుణ	ధర్మవీరం, కరుణ, శాంతం
	4. రామసుగ్రీవమైత్రి	కరుణ, భయానక	బీభత్సం, హాస్యం, రౌద్రం
	5. హనుత్సందేశం	అద్భుతం	బీభత్సం, వీరం, హాస్యం
	6. సామ్రాజ్యసిద్ధి	రౌద్రం, వీరం రౌద్రం,	బీభత్సం, కరుణ, శాంతం

31. సహ్యకరసజం కావ్యం కించిదస్తి ప్రయోగతః ।

భావోవాపిరసోవాపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవచ ॥

బహునాం (సర్వేషాం) సమవేతానాం రూపం యస్యభవేద్బహు

నమంతవ్యోరసఃస్థాయి శేషాః సంచారిణోమతాః

దీపయంతః ప్రవర్తంతేయే పునః స్థాయినం రసమ్

తేతు సంచారిణోజ్ఞాయాస్తేహి స్థాయిత్యమా గతాః ॥

నాట్య శాస్త్రం - భరత తెలుగులో పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం - 7 - పుట - 259 - శ్లోకం - 119.

2.	శ్రీహరికథామృతం 1. శ్రీకృష్ణజననం 2. పితృబంధ విమోచనం 3. ధర్మసంస్థాపనం	శృంగారం, కరుణ వీరం, అద్భుతం	అద్భుతం, భయానకం, బీభత్సం హాస్యం, శృంగార, వీర, రౌద్రం
3.	జానకీ శపథం	శాంతం, వీరం కరుణ	ధర్మవీర, కరుణ శృంగారం, భయం, శాంతం
4.	గౌరప్ప పెండ్లి	శృంగారం	శృంగారం, శాంతం, భయం అద్భుతం
5.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం	శాంతం	కరుణ, ధర్మవీరం, దానవీరం
6.	అంబరీష చరిత్ర	భయానకం	రౌద్రం, కరుణ
7.	భీష్మ చరిత్ర	వీరం	అద్భుత, దానవీరం, ధర్మవీరం రౌద్రం, కరుణ
8.	సావిత్రీచరిత్ర	శాంత రసం	కరుణ, భయానకం, శాంతం
9.	మార్కండేయ	శాంతం	కరుణ
10.	గజేంద్రమోక్షం	కరుణ	భయం, రౌద్రం
11.	రుక్మిణికల్యాణం	శృంగారం	భయం, అద్భుతం, శృంగారం, హాస్యం
12.	ప్రహ్లాద చరిత్ర	కరుణ	శాంతం, వీరం, రౌద్ర, భయానకం బీభత్సం
13.	ధృవ చరిత్ర	కరుణ	గ్రంథం అలభ్యం కాబట్టి
14.	గోవర్ధనోద్ధరణ	వీరం	అంగి రసాలు చెప్పడం సాధ్యం కాదు.

6.6. భావాలు:- భావములు వాచిక, ఆంగిక, సాత్త్వికాలైన కావ్యార్థాలను ప్రదర్శించడమే భావము ఇవి మూడు విధాలుగా చెప్పబడినవి. ఇది రెండు రకాలు విభావము, అను భావము.

విభావము:- దేనివలన ఏ విషయం మనసులో మొదలవటం వలన ఆ భావము కలుగుతుందో అది 'విభావము' అవుతుంది.

అనుభావము:- అనుభవిస్తున్న విభావాన్ని వాక్కు, అంగ, సత్త్వమిళితమైన అభినయించడం 'అనుభావము' అవుతుంది.

ఈ విభావ అనుభవాలను ప్రకటించడం భావ మనబుడుతుంది అవి 3 రకాలు.

(నాట్య శాస్త్రం - 193)

భావాలు

స్థాయీ భావాలు - 8	సాత్త్విక భావాలు - 8	సంచారీ భావాలు - 33
<ol style="list-style-type: none"> 1. రతి 2. హాసము 3. శోకము 4. క్రోధము 5. ఉత్సాహం 6. భయము 7. జుగుప్స 8. విస్మయము 	<ol style="list-style-type: none"> 1. స్తంభము 2. స్వేదము 3. రాశమాంచం 4. స్వర భేదము 5. వేపధు 6. వైవర్ణ్యం 7. అశ్రువు 8. ప్రళయం 	<ol style="list-style-type: none"> 1. నిర్వేదం 2. గ్లాని 3. శంక 4. అసూయ 5. మదము 6. శ్రమము 7. ఆలస్యము 8. దైన్యము 9. చింత 10. మోహము 11. స్మృతి 12. ధృతి 13. ప్రీతి 14. చపలత 15. హర్షము 16. ఆవేగము 17. జడత 18. గర్వము 19. విష్టా

-
20. ఔత్సుక్యం
  21. నిద్ర
  22. అపస్మారము
  23. సుప్తము
  24. విబోధము
  25. అమర్షం
  26. అవహిత్తం
  27. ఉగ్రత
  28. మతి
  29. వ్యాధి
  30. ఉన్మాదం
  31. మరణం
  32. త్రాసం
  33. వితర్కం
-

ఈ భావాలలో ఒక్కొక్క సందర్భాన్ని బట్టి సాత్త్విక భావం ఉండి, స్థాయి భావము ఆ రసాన్ని బట్టి సంచారీ భావాలు మాత్రం సంచరిస్తాయి.

ఉదా|| సీతను రావణుడు ఎత్తుకుపోయినపుడు రాముని బాధ ఎంతో

కరుణ రసాత్మకమైన కీర్తన లోస్థాయి భావము, శోకము, సాత్త్విక భావాలు స్థంభము, రోమాంచము, వేపధు, వైవర్ణ్యం, స్వరభేదము అనే భావాలు రామునిలో ప్రస్ఫుటిస్తాయి. రాముడు దేవుడే అయినా మానవ రూపంలో ఈ అవతారంలో భూమి పై ఉండటం వల్ల ఈ భావాలన్నీ మానవునిలో కల్గు విధంగానే రామునికి కలిగాయి అని చెప్పవచ్చు.

యిదుకులకాంభోజి - విలంబత్యస్రజాతి

ప|| ఏమైతి వోని | వింతలోపల సీత |

మోహము | నిర్వేదం | విషాదము దైన్యం|

యిటులుండెనా | విధి వ్రాత |

దైన్యం చింత

అ|| కోమలీనిన్గాచు | కొననినాపౌరు షమి |

ఆవేగం ఆలస్యం ఉన్నాదం

సీమఅందుకే చెప్పవే | సుగుణాల కుప్పవే ||

చింత మోహము

1|| ఇప్పుడిప్పుడే కదా! యిమలైపోదరింట

భ్రమ | మోహము

నిరువురు సుఖముంటియె! యేమనుకొంటిమి||

ఔత్సుక్యము | స్వరబేధము

కప్పురగంధినిన్ | గాంచక నాకన్ను!

ఆవేగము ఆలస్యం, అపస్మారము

గవ యెట్లేడ్చునో | చూడవే మాటాడవే ||

చింత దైన్యం ఉన్నాదము ||

ఇందులో చింత, భ్రమ, ఆవేగం, దైన్యం, అపస్మారం, ఆలస్యం, ఆవేగం, ఔత్సుక్యం, ఉన్నాదం మొదలగు సంచారీ భావాలు కలుగుతాయి.

దాసుగారి రచనలో అన్ని భావాలకు పాత్రోచితంగా ఈ భావాలు ఏర్పడం నాట్య శాస్త్ర అనుసారంగా ఉండటం విశేషం.

6.7. అభినయం :- అభిపూర్వకమైన ణీబ్ ధాతువు అభియుక్తము అని అర్థములో

ప్రయుక్తమవుతుంది. ³²

ప్రయోగాన్ని పొందుతూ అంటే రూపకార్థాలను సామాజికులకు అందిస్తుంది కాబట్టి “అభినయము” అనబడుతుంది. అంటే రసభావాలను వ్యక్తం చేసే చేష్టా విశేషం అభినయం. అభినయం 4 విధాలుగా చెప్పబడింది. ³³

---

32. అభిపూర్వస్తూణీ యుధాతురాభిముఖ్యార్థ నిర్ణయే

మస్మాత్ ప్రయోగం నయతి తస్మాదభినయఃస్మతః ||

నాట్య శాస్త్రం : భరతుడు తెలుగులో పి.ఎన్.ఆర్. అప్పారావు - అధ్యాయం - 8 - శ్లోకం - 7

33. అంగికోవాచికశ్చైవ హ్యహార్యః సాత్త్వికస్థథా |

చత్వారోభినయా హ్యేతే విజ్ఞయానాట్య సంశ్రయాః ||

నాట్యశాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం - 6 - పుట - 194 - శ్లోకం - 23

1. ఆంగికం :- శరీరాభినయం
2. వాచికం :- వాగాభినయం
3. ఆహార్యం :- అంగరచన, వస్త్రభూషాదిధారణం
4. సాత్త్వికం :- సత్త్వసంబంధమైన అభినయం.

6.7. ఆంగికాభినయం :- అంగాభినయం, ప్రత్యంగాభినయం, ఉపాంగాభినయం అని మూడు విధాలు.

ఆంగికాభినయం

అంగాభినయం	ఉపాంగాభినయం	ప్రత్యంగాభినయం
శిరస్సు	దృష్టి,	ప్రత్యేకించి ప్రత్యాంగాలు అని చెప్పక
హస్తాలు	భ్రూ, నాసిక	పోవడం క్రింది వాటిని భరతుడు
కటి, ఉరం	అధర, కోపాల	రచించెను. తారలు, దర్శకప్రకారాలు
పార్శ్వ, పాదాలు	చిబుకం	కనురెప్పల, అన్యం, ముఖ రాగాలు, జఠరం, ఉరువులు, జంఘలు, గ్రీవం

ఇది మరలా శారీరాభినయం, ముఖజాభినయం, చేష్టా కృత అభినయం అని మూడు విధాలు.

. హరికథలో ముఖ్యంగా అంగాభినయం ప్రాధాన్యతను చూపి, గతి ప్రచారం, జాతి ప్రయోగాలలో పాదాలలో పాదా భేదాలు, హస్త భేదాలు ఉపయోగించడం కనబడుతుంది. అలాగే అభినయ కీర్తనలలో శిరస్సునందు ఉండే ఉపాంగాలను ఉపయోగించడం జరుగుతుంది. ఉపాంగాలతో ప్రదర్శించినపుడు మరింత అభినయ ప్రదర్శన చక్కగా చూపేందుకు కొన్ని సందర్భాలలో ప్రత్యాంగాలను వాడినప్పటికి ఈ అధ్యాయం ప్రత్యేకించి ఈ భావానికి ఉపయోగిస్తారని చెప్పడం కష్టతరం.

6.7.1. శరీరాభినయం :- హరికథల్లో ప్రత్యేకించి పాద, హస్త భేదాలు నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పినవి ఉపయోగించి అందులోనూ పాద భేదాలలోనూ కూడా ముఖ్యంగా భౌమిచారులు, ఆకాశిక చారులు ప్రయోగించి స్థానక రౌచకాలను కూడా సందర్భానుసారంగా ప్రయోగిస్తారు.

నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన పాద భేదాలు - 5

1. ఉద్భట్టిత :- వ్రేళ్ల పై నిలిచి భూమి పై మడమలను అదుముట - జతులలో తృతీయ కాలంలో ఎక్కువ.

2. సమం :- పాదములను భూమిపై సమానంగా ఉంచడం కథ ప్రారంభంలో ఉప్పు

3. అగ్రతలసంచారము:- మడములనెత్తి ముని వ్రేళ్ల పై ముందుకు గడబడ లేడి పరుగు అపుడు మొ||

4. అంచితం :- వేళ్లు పైకెత్తి మడమల పై నడచుట దగ్గరకు చేరినట్లు కదలికలను చూపుతూ చూపిన సందర్భంలో

5. కురిచితం :- మడలములు పైకెత్తి వ్రేళ్ళ మధ్య భాగం కొంచెం మడిచి నడచుట కురిచిత పాదం అనబడుతుంది. - విలంబ కాలంలో జాంబవంత హనుమ మొ|| వానరుల నడక చూపునపుడు.

ఈ పాద భేదాలు ఉపయోగపడతాయి.

6.7.1.2 హస్తాభినయం :- అసంయుత, సంయుత, నృతహస్త భేదములతో హస్తాభినయం ముఖ్యంగా మూడు విధాలు. నాట్య శాస్త్రంలో అసంయుత హస్తాలు 24, సంయుత హస్తాలు 13 గా చెప్పబడ్డవి. నృతహస్తాలు 30 గా చెప్పబడ్డవి. ప్రస్తుతము హస్తములు అనగా అభినయదర్పణ ప్రకారం ఉన్న అసంయుత హస్తాలు 28, సంయుత హస్తాలు 13 గా వివరించడం జరుగుతుంది.

6.7.1.2.1 అసంయుత :- 1. పతాక 2. త్రిపతాక 3. కర్తరీముఖ 4. అర్థ చంద్ర 5. అరాళ 6. శాకతుండ 7. ముషి 8. శిఖర 9. కపిర్థ 10. కటకాముఖి 11. సూచీముఖ 12. పద్మకోశ 13. సర్పశిర 14.మృగశిర 15. కాంగూల 16. అలపద్మ 17. చతుర 18. భ్రమర 19. హంసాస్య 20. హంసపక్షి 21. సందంశ 22. ముకుళ 23. ఊర్లనాభ 24. తామ్రచూడ భేదాలతో 24 విధాలుగా చెప్పబడ్డవి. వీటిని హరికథల్లో ఉపయోగించి ప్రయోగించటం అన్ని ముద్రలలో కనబడుతుంది.

1. పతాకం :- కథా ప్రారంభంలో ఉపయోగించునది జండా మొ|| నిర్మలమైన మనసు.

2. త్రిపతాకం :- రాజులను చూపడానికి దీపం మొ|| చూపినపుడు.

3. కర్తరీముఖ:- వేరు అని చెప్పడానికి విడిపడిన అని చెప్పుటకు ఉపయోగపడుతుంది.

4. అర్థచంద్రం :- అష్టమే చంద్రుడు, మెడపెట్టి తోయిట, చంద్రవంక మొ|| హృదయము చూపునపుడు ఉపయోగపడుతుంది.
5. అరాళం :- తీర్థం తాగుట, ఆపోసన పట్టుట, మంచిమాటలు చెప్పునపుడు, ఆశీర్వాదించునపుడు.
6. శోకతుండం :- (చిలుక ముక్కు) బాణం వేసి చూపునపుడు, పొమ్మని చెప్పినపుడు.
7. ముష్టి :- బలాన్ని నిరూపించుకున్నపుడు, పాలు పిండుట, గట్టి పదార్థాన్ని చూపినపుడు, శక్తిని ప్రదర్శించినపుడు.
8. శిఖరం :- అంకుశము, ప్రశ్నించుట, నీరు అడుగుట.
9. కపితీర్థం :- స్త్రీని చూపినపుడు, పాలు పిండినపుడు, సూక్ష్మ వస్తువును చెప్పినపుడు.
10. కటాకాముఖం :- పూవులు కోసినపుడు, హారము వేసుకొనె సందర్భంలో, బాణం ఎక్కుపెట్టు.
11. సూచి :- ఒక్కడని చెప్పుట, చక్రం చూపించుట, ఆలోచన, లోకాన్ని చూపించడం.
12. పద్మకోశం :- పండును పట్టుకునుట
13. సర్ప శీర్షం :- శివుని శిరస్సున పాము చూపుట, వంకలలోకి నీరు వదలుట, నీరు వదలుట, నీరు తాగుట.
14. మృగ శీర్షం :- స్త్రీని, చెలికత్తెను చూపినపుడు, శృంగారంగా నన్ను అన్ని చెప్పుట గంధం, కర్పూరం వాడుట తీయుట.
15. కాంగూలం (లాంగూలం) :- చిన్న వస్తువును పట్టుకొనుట
16. అలపల్లవము - (అలపద్మము) :- పూలను చూపుట, గొప్పతనాన్ని చూపటం, అందరూ అని చెప్పుట, ఆశ్చర్యమైన మాటలు వినుట.
17. చతురం :- తప్పు అని నోటి మీద పెట్టుట, సిగ్గు పడుట, కొంచెం అని చెప్పుట, గంధము మొదలగు లేపనాలు వ్రాసుకొనుట కర్పూర హారతి.
18. భ్రమరం :- (తుమ్మెద) నశ్యం పీల్చుట, తుమ్మెద పువ్వుల పై వాలుటను చూడుట అలపద్మం పై భ్రమరం ఉంచుట.
19. హంసాస్యం :- (హంసవక్త్రం) ఇది హరికథా ప్రారంభంలో వాడే యోగ ముద్రగా అతి ప్రాచుర్యం పొందినది ధ్యానం, విషయ వివరణ వినిపించడం, పాట పాడటం, నృత్యము చూపడం అన్ని ఇందులో ప్రదర్శించుట కాబట్టి ఇది అన్ని హస్తములలోకి ప్రఖ్యాతి పొందిన హస్తము.
20. హంసవక్త్రం :- కొంచెమని చెప్పడం నెమ్మది అని చెప్పడం, వినడం.

21. సందంశం :- ముద్దు పెట్టుట, యజ్ఞోపవీతం ధరించుట పూలను నెమ్మదిగా పట్టుకొని కోయిట.
22. ముకుళము:- మొగ్గ, భోజనము, ముద్దు పెట్టుకొనుట, చిన్నది అని చూపుట.
23. ఊర్లనాభం :- ఒక వస్తువును గట్టిగా లాగుట, సింహం మొదలగు క్రూర మృగాలను చూపుట వ్యాధి గ్రస్తులను చూపుట, తస్కరణం.
24. తామ్రచూడం :- ఒకటి అని చెప్పుట, ప్రాధేయ పడుట మొదలగు సందర్భంలో ఈ హస్తాలను ప్రయోగించి అభినయం చేయడానికి ఆస్కారం ఎక్కువగా కనబడుతుంది.
- 6.7.1.2.2 సంయుత హస్తాలు:- రెండు చేతులు దగ్గరకు జోడించి ప్రదర్శించుట ఇవి 13 గా నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడ్డవి. వీటిని కూడా కథను బట్టి సమయానుసారంగా ఉపయోగిస్తారు.
1. అంజలి:- కథా ప్రారంభంలోనూ, ప్రార్థనలోను సభకు నమస్కరించినపుడు ఇది ఉపయుక్తం.
  2. కపోతం :- (పావురము) పెద్దలతోనూ, గురువులతోను మాట్లాడేటప్పుడు.
  3. కర్కటం :- గుంపును చూపినపుడు.
  4. స్వస్తికం :- భయాన్ని ప్రదర్శించినపుడు ఏదైనా విడిపోయే ముందు జరిగినది చెప్పినపుడు.
  5. కటకావర్ధనం :- పూల చెండు పట్టునపుడు, మాలధారణ చేయునపుడు.
  6. ఉత్సంగం :- ఆలింగనం, దగ్గరగా ఉన్నది చూపుట, సిగ్గు మొ||
  7. నిషధము:- వస్తువు దాచుట, రహస్యం చెప్పుట.
  8. డోల:- (దోల) అసంయుత హస్తాలలో హంసాస్యం ఎంత ప్రాముఖ్యమో సంయుత హస్తాలలో అంజలి తర్వాత జోల అంత ముఖ్యమైనవి ఎందుకంటే ప్రదర్శకుడు సమనఖముతో సమపాదభేదంతో డోల హస్తాడై ప్రదర్శన ప్రారంభంలో ప్రార్థన చేసిన తర్వాత నిలబడుట జరుగుతుంది. కథా ప్రారంభం - విశ్రాంతి రంగ మార్పు సందర్భంలో తీసుకొనేటపుడు ఉపయుక్తం.
  9. పుష్పఫటం :- నీరు తాగుట, హారతి ఇచ్చుట, వస్త్రాదులను దానమిచ్చునపుడు
  10. మకరం :- (మొసలి) చేప, మొసలి మొ|| క్రూరమృగాలు చూపుట.
  11. గజ దంతం :- వినయం ప్రదర్శించుట, ఏనుగు దంతం, ఏనుగును చూపుట, భారాన్ని మోయిట, స్తంబాలను పట్టుకొనుట.
  12. అవహితం :- ధ్యానంలో సంపూర్తిని తెల్పుటకు, ఉత్కంఠిత, ఉద్వేగం ప్రదర్శించినపుడు.
  13. వర్ణమానము:- పక్షి రెక్కలను, శుభకరమైన విషయాలను, కలియికను మొదలగునవి తెల్పునపుడు.

ఈ సంయుత హస్తాలు ప్రదర్శితమవుతాయి.

6.7.1.2.3. నృత్య హస్తాలు - 30 :- వీటిని ప్రయోగంలో చూపడం జరగదు. సశాస్త్రీయ ప్రావీణ్యత సంపాదించే వారు అరుదుగా వీటి ప్రయోగం చేస్తారు కాని సర్వజన ప్రీతి కోసం వీటిని ఎవరూ ప్రదర్శించరు.

6.7.1.3 ముఖజాభినయంలో:- అంగికాభినయంలో అంగాభినయంలో శిరోభేదాలు ఉండే రూపాంగలయిన దృష్టి, భ్రూ, బేధాలను ఎక్కువగా ఉపయోగిస్తారు. హరికథలో ఎక్కువగా వాడబడే అంగాభినయాలే చర్చించడం జరిగింది.

6.7.1.3.1 శిరఃభేదాలు:- అకంపిత, కంపిత, ధూత, విధూత, పరివాహిత, అధూత, అవధూత, అంచిత, నిహంచిత, పరావృత్తి, ఉక్షిప్త, అధోగతి, లోలిత అని 13 శిరః కర్మ భేదాలు.

6.7.1.3.2 దృష్టి:- నాట్య శాస్త్రంలో దృష్టి భేదాలను రస దృష్టాలు, స్థాయి భావ దృష్టాలు, సంచారీ దృష్టాలు, సంచారీ దృష్టాలుగా $8+8+20 = 36$ దృష్టాలుగా విభజించారు.

క్రమ సంఖ్య	రసదృష్టాలు - 8	స్థాయిభావదృష్టాలు 8	సంచారీదృష్టాలు - 20
1.	కాంతి	స్నిగ్ధ	శూన్య, మలిన, శ్రాంత,
2.	భయానక	హృష్ట	లిజ్జాన్విత, గ్లాన, శంకిత
3.	హాస్య	దీన	విషణ్ణ, ముకుల, కుంచిత
4.	కరుణ	క్రుద్ధ	అభితప్త, జిహ్వా, లలిత
5.	అద్భుత	దృష్ట	వితర్కిత, అర్థముకుల
6.	రౌద్ర	భయాన్విత	విభ్రాంతి, విప్లుత, ఆకేకర
7.	వీర	జుగుప్సిత	వికోశ, త్రస్త, మదిర
8.	భీబత్స	విస్మిత	
9.	శాంతం		

6.7.1.3.3 భ్రూభేదాలు:- ఉత్తేప, పాతన, భ్రుకుటీ, చతుర, కుంచిత, రేచిత, సహజ అని భ్రూభేదాలు 7 గా చెప్పబడతాయి.

6.7.1.3.4 గ్రీవాభేదాలుః- సమ, నత, ఉన్నత, భ్రస్య, రేచిత, కుంచిత, అంచిత, వలిత, వివృత్తి. ఈ విధంగా ముఖజాభినయ భేదాలు నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడ్డాయి. అయితే వీటిని సందర్భానుసారంగా ఆంగికాభినయ అవకాశాన్ని సాహిత్య, సందర్భాలను బట్టి హరికథల్లో ప్రదర్శించడం జరుగుతూ ఉంటుంది.

6.7.2. వాచికాభినయం :- వాక్కు నాట్యానికి తనువు కాబట్టి దాని పై అధిక శ్రద్ధ వహించవలసిన అవసరం ఉంది. మిగిలిన మూడు అభినయాలు, ఆంగిక, ఆహార్య, సాత్వికాభినయాలు మూడు వాక్యార్థాన్ని అభివ్యక్తం చేయడానికి ప్రయోగించబడతాయి. సమస్త శాస్త్రాలు వాక్య స్వరూపాలే కాబట్టి వాక్కునకు అతీతమైనది ఏదీ లేదు.

నారాయణదాసుగారి హరికథల్లో వాచికాభినయానికి ఎంతో ప్రాముఖ్యత కనిపిస్తుంది. నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడిన నామము, ఆచ్యుతమున ఉపసర్గ, నిపాతం, ప్రత్యయము, తద్ధితం, విభక్తి, సంధి, సమాసం, వీటన్నిటిని సరైన పాళ్ళలో వాడుతూ చందస్సుకు అలంకారాలకు దాసుగారి హరికథల్లో ఇచ్చిన ప్రాముఖ్యత ఇక ఎందులోనూ కనబడదు.

యక్షగానం నుండి తను హరికథ ప్రక్రియను స్వీకరించినట్లు చెప్పుకున్న దాసుగారు యక్ష గానాలలో ఉండే చూర్ణిక, కైవారం, అక్కరలను, మొదలైన అనేక ఛందోభేదాలను వారి రచనల్లో చొప్పించారు.³⁵

ఛందస్సుకు కట్టుబడని శబ్దం కానీ, శబ్దం లేనిదే ఛందస్సు కానీ ఉండదు. ఈ రెండిటి సంయోగమే నాట్యానికి వన్నె తెచ్చును. దేశీ ఛందస్సుకు ఎంతో ప్రాముఖ్యాన్నిచ్చి తన రచనల్లో దేశీ ఛందస్సును ఇనుమడించారు దాసుగారు. (అధ్యాయం - 3)

అలాగే కావ్య లక్షణాలను కూడా పూర్తిగా తన రచనల్లో చొప్పించారు దాసుగారు.

34. వాచియత్నస్తకర్తవ్యనాట్య పైషాతనుఃస్మృతా ।

అంగనైపద్యసత్త్వాని వాక్యార్థం వ్యంజయంతివీ ॥

వాఙ్మయానీహ శాస్త్రాణి వాఙ్మిష్టాని తదైవచ

తస్మా ద్వాచఃపరం నాస్తి వాగ్నిసర్వస్యకారణమ్ ।

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం - 14 - పుట - 396

35. ఛందహీ నోనశబ్దోస్తి నచ్చందశ్శబ్ద వర్ణితమ్

ఏవం తూభయ సంయోగో నాట్య సోద్యోతకఃస్మృతః ।

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం - 14 - పుట - 396 - శ్లోకం- 45.

నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడిన కావ్య లక్షణాలు 36 దాసుగారి రచనల్లో కనబడతాయి అంటే అతిశయోక్తి కాదు. దాసుగారి రచనలన్నీ పరిపూర్ణ కావ్య లక్షణాలు కల్గినవిగా చెప్పవచ్చు. (అధ్యాయం - 3 లో వివరించడం జరిగింది.)

నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన లక్షణాలు - 36.

1. భూషణము:- దేశ స్థాన కాలాల ఔచిత్యం ఎరిగి ఆభరణాలు ధరించుట.
ఉదా|| ఔచిత్యమైన వేష భూషణాలు ధారణ.
2. అక్షర సంహిత:- పరస్పర సమ్మితతమైన అక్షరాలచే విచిత్రార్థ వర్ణన చేయుట.
ఉదా|| హరికథామృతంలో రామాయణం దండకాలు రచించిన విధానం
3. శోభ:- ప్రసిద్ధములైన అర్థాలతో పాటు సమముగా అప్రసిద్ధములైన లేదా అనుచితమైన అర్థాలు కూడా ఉచితంగా పావృద్యంగా నిబంధించుట.
ఉదా|| శ్రీరామ జననంలో ధశరథుని శాపం గురించి వివరణ.
4. అభిమానం :- ఒక అర్థానికి వేరొక అర్థంతో ఉన్న సంబంధం తెల్పుకొని శంకించుట.
ఉదా|| హరిశ్చంద్రుని వంటి వాడు కలకు భయపడిశోకించడముఉచితము
5. గుణకీర్తనం :- వివిధ అర్థ ఉద్భవావలైన గుణాలను కీర్తించి గుణకీర్తనం చేయుట.
ఉదా|| రాముని గుణకీర్తన చేయడం.
6. ప్రోత్సాహం :- ఉత్సాహ వర్ధకాలు, స్పష్టములు, ప్రసిద్ధములైన వచనాలతో అజ్ఞాత విషయంలో ఉత్సాహం కల్పించుట.

ఉదా|| అహల్య శాప విమోచనం దాసుగారి విధం. జానకి శపథం చేసిన తీరు, చెప్పిన తీరు.

7. ఉదాహరణ:- ఒక అర్థుని ప్రతిపాదించడానికి అనేక అర్థాలను స్ఫరింపజేయుట ఉదాహరణ.

1. వయసు ముద్దుగారు - ముద్దుకారే వయసు

2. వయసు ముద్దుగ - ఆరు

వయసు ము +దుగ Xఆరు

$$3 + 2 \times 6 =$$

$$6 \times 6 = 12$$

8. నిరుక్తము:- ఇది తథ్యము, అతథ్యము అని రెండు విధాలు.

1. ప్రసిద్ధత ఉన్న ఒక శబ్దానికి నిర్వచిస్తే తథ్యము.

ఉదా|| (జానకీశ + పథం)

2. భిన్న మైన శబ్దాన్ని నిర్వచిస్తే అతథ్యం.

ఉదా|| (జానకీ శపథం)

9. గుణానువాదం :- హీనులను ఉత్తములతో పోల్చడం గుణానువాదం.

ఉదా|| శూర్పణ రావణునితో వారి కొలువులో స్త్రీలందరు సీత ముందు
దిగ దూడే అని చెప్పడం.

10. అతిశయము:- కొంత విషయం చెప్పి ఇంకా ఎంతో విశేషాలున్నవి చెప్పుట.

ఉదా|| కథను ప్రారంభించి ఇలా చెప్పకుంటే ఎంతో ఉంటుంది అని అప్రస్తుతం
నుండి ప్రస్తుతానికి వచ్చుట.

దాసుగారు ఉపోద్ఘాతం అతి పెద్దదిగా రచించి, కథలోకి ప్రవేశించడం అయితే ప్రస్తుత
కథకులు కొద్దిగా ఉపోద్ఘాతం చెప్పి ఇలా చెప్తే ఎంతో ఉంది ఒక్క మాటలో తేల్చి కథలోకి
ప్రవేశించడం.

11. హేతువు:- వాడుకలో ఉన్న అనేకార్థాలను చెప్పి, వాని యందు అనాదరణ చూపించి,
అసాధారణ అర్థాన్ని ప్రతిపాదించడం.

ఉదా|| అహల్యకు శాపవిమోచనం జరగడం సందర్భంలో గౌతముడు శాపమిచ్చినంత
అహల్య శాపగ్రస్తమైనది. అంటే అహల్య మాయా గౌతముని కల్సినది అని సామాన్యాన్ని
ప్రతిపాదికంగా చూపించి, గౌతముడే పాషణమవమన్నట్టుగా వారి రామాయణ కథనం. ఈ
కథనం మామూలుగా చెప్పి. అసలు గౌతముడు మాయా గౌతముడు కల్గించిన భ్రాంతిలో
తెల్లవారుతోందని బయటకు వెళ్ళడం. అలా ఉంచితే తెల్లవారు జామున శృంగారానికి సమయం
కాదా అందునా దివ్యదృష్టి ఉన్న గౌతముడు ఆ మాత్రం తెల్సుకోకపోయాడా, అలాగే నక్షత్ర
కదలికను చూసికొని సమయం నిర్ణయించుకోని ముని, ఆవేళ ఎందుకు నక్షత్ర
మహాపతివ్రత అహల్యకు సంధ్యా సమయంలో నాల్గవజాము, క్రొంపొద్దున అలాంటి శృంగార
కేళి కోరిక కల్గినదా? గౌతముడు ఉషోదయ వేళలో బయటకు వెళ్ళనంత ఆ సమయంలో గౌత
మునికి ఆ కోర్కె రావడం ఏమిటి? అని వివరించి, దాసుగారు మాయా గౌతముని చూసి తన పై
మోహం వలన ఇట్లు చేసెనుకదా - అనుకుని అహల్యతనకు తానే పాషాణ రూపంగా అవునట్లు
శపించుకున్నదని కథనం చెప్పారు.

దాసుగారి కావ్యాలకే ఇది అద్భుత ఉదాహరణ.

12. సారూప్యం :- పరోక్షంలో 'అనుకరణచే లక్షణ సామ్యమును కల్పించి అపదేశమును చెప్పుట. ఉదా|| 1. రావణుడు సీతను ఎత్తుకు పోతున్న తనను రక్షించుమని పరోక్షంగా జరిగిన విషయాన్ని ప్రత్యక్షంగా చెప్పగా జటాయువు రక్షించ వచ్చుట.

2. శూర్పణఖ రావణునితో రాముడి దగ్గర జరిగిన సంభాషణను విషయాన్ని ప్రత్యక్షంగా అనుకరించి చెప్పడం.

13. మిథ్యాధ్యవసాయము:- పరమార్థాలు కాని అర్థాలను వానితో సమానమైన అర్థాంతరాలు నిర్ణయించుట. ఉదా|| లౌకిక విషయాలను మంచి చెడులను గుణగణాలను వర్ణించుట.

14. సిద్ధి:- ప్రసిద్ధ విషయాలలో అప్రసిద్ధార్థాన్ని చెప్పడం.

ఉదా|| రాముని గుణవర్ణన చేస్తూ, మహాత్ములు ఎవరైనా ఇట్లే ఉందురనే సందర్భంలోనిది.

15. పదోచ్ఛయము:- తాత్పర్యార్థం సమానంగా ఉండి, వాచ్యార్థము భిన్నంగా ఉండి పదాలకు నానార్థాలను చెప్పుట.

ఉదా|| శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోయిట - తాత్పర్యార్థం అయితే దానికి శూర్పణఖ మాటల్లో అన్ని కోసమే సీతను తెచ్చుటకు పోయినట్లు చెప్పుట.

16. ఆక్రందము:- తివ్ర అర్థానికి అతాభిప్రాయం చెప్పడం.

ఉదా|| అంబ కోపగించి పెళ్లి చేసుకోక వెళ్ళిపోవడం తీవ్రమైతే భీష్ముడు పంపి వేయడం అత్మాభిప్రాయం.

17. మనోధము:- తనకు నచ్చిన భావాన్ని అన్యప్రదేశంగా అందించడం.

ఉదా|| దాసుగారికి ఆంధ్రా ఆచారాల మీద ఉన్న భావాలను, అభిప్రాయాలను, సత్యవంతునికి సావిత్రి కథలో ఉదయాన్నే తెలుగు స్త్రీ చేసే పనులు సావిత్రి చేస్తున్నట్లుగా తన భావాలను తెలియజెప్పడం.

18. ఆభ్యాసం :- ప్రశ్న పూర్వకంగా, అప్రశ్న పూర్వకంగా ఒక నిర్ణయం చేయడం.

ఉదా|| ప్రహ్లాద చరిత్రలో హరి ఎవడు, అని ప్రశ్నిస్తూ మన శత్రువు వానిని పూజించ యెగ్గుడు కాడని చెప్పే సందర్భంలో.

19. యాచ్ఛ:- ఆదిలో కోపంగా ఉన్న అంతంలో హిత వాక్యాలను తెల్పడం.

ఉదా:- భీష్ముడు యుద్ధ సమయంలో పాండవుల పై తిరగబడిన తర్వాత తన పరాజయ రహస్యాన్ని హితంగా చెప్పుట.

20. ప్రవిషేధము:- విపరీత కార్యాలలో ప్రవర్తించు వానికి కార్యజ్ఞులు నివారించుట.
ఉదా:- రుక్మి కృష్ణుని పై యుద్ధం చేయ తలపెట్టగా కృష్ణుడు ఆపుట.
21. పృచ్ఛ:- అభిప్రాయాలతో తనను తాను గాని ఇతరులను గాని ప్రశ్నించుట.
ఉదా|| హనుమంతుడు రామ లక్ష్మణులను చూసి ఎవరో వేరు అనుకుంటూ, వారి దగ్గరకు వెళ్లి ప్రశ్నించుట.
22. దృష్టాంతము:- ఉపలభి విషయాలలో నిదర్శనం చేయుట.
ఉదా|| భరతుడు రాముడు అడవికి వెళ్ళిన విషయం తెల్సుకొని స్వయంగా వెళ్ళి చూచుట.
23. భాస్యము:- అనేకార్యాలను ప్రకాశించేది.
ఉదా|| విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని పై సత్యవ్రతాన్ని పరీక్షించ అనేక యుక్తులు పన్నుట.
24. సంశయం :- అనేక విధాలుగా విచారించి, తత్త్వం తెలియకనే వాక్యం పూర్తి చేయుట.
ఉదా|| రుక్మిణి పరిపరివిధాలుగా కృష్ణుని గురించి తలంచి, ఆ తలపులు పూర్తి కాకుండానే అన్న రుక్మి ప్రవేశంతో ఆలోచనలు ఆగిపోవడం.
25. ఆశీస్సు:- శాస్త్రీయ అర్థ సంపన్నయి, మనోరథ సమర్థవంతంగా ఆకాక్షించుట.
ఉదా|| మార్కండేయలో కైవారముయి చెప్పుట.
26. ప్రియము:- ప్రారంభంలో క్రోధము, అంతములో హర్షం ఆశీర్వాదం అగుట ప్రియము.
ఉదా|| భీష్ముడు యుద్ధములో విజృంభించి, యుద్ధం చేసి, చివరకు ఆనందంగా తన అపజయ రహస్యం చెప్పి ఆశీర్వాదించుట.
27. కపటము:- ఇతరుల మాటను విని అపలపించుట.
ఉదాషష కైక మంధరకు చెప్పిన మాటలను కైక అనుసరించుట.
28. క్షమ:- దుర్జనుల మాటలకు, పరుషములను, క్రోధ జనకుల వాక్యాల వల్లన కూడా క్రోధం తెచ్చికొనకుండుట.
ఉదా|| జానకీ శపథంలో సీత పై వచ్చిన అభియోగాన్ని దుష్టుల మాటలని కోపగించ రాముడు శాంతుడై వినుట. ఉదా|| రాముని గుణవర్ణన చేస్తూ, మహాత్ములు ఎవరైనా ఇట్లే ఉందురనే సందర్భంలోనిది.
15. పదోచ్ఛయము:- తాత్పర్యార్థం సమానంగా ఉండి, వాచ్యార్థము భిన్నంగా ఉండి పదాలకు నానార్థాలను చెప్పుట. ఉదా|| శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోయిట - తాత్పర్యార్థం అయితే దానికి శూర్పణఖ మాటల్లో అన్ని కోసమే సీతను తెచ్చుటకు పోయినట్లు చెప్పుట.

25. ఆశీస్సు:- శాస్త్రీయ అర్థ సంపన్నయి, మనోరథ సమర్థవంతంగా ఆకాక్షించుట.

ఉదా|| మార్కండేయలో కైవారముయి చెప్పుట.

26. ప్రియము:- ప్రారంభంలో క్రోధము, అంతములో హర్షం ఆశీర్వాదం అగుట ప్రియము.

ఉదా|| భీష్ముడు యుద్ధములో విజృంభించి, యుద్ధం చేసి, చివరకు ఆనందంగా తన అపజయ రహస్యం చెప్పి ఆశీర్వాదించుట.

27. కపటము:- ఇతరుల మాటను విని అపలపించుట.

ఉదా|| కైక మంథరకు చెప్పిన మాటలను కైక అనుసరించుట.

28. క్షమ:- దుర్జనుల మాటలకు, పరుషములను, క్రోధ జనకుల వాక్యాల వల్లన కూడా

క్రోధం తెచ్చికొనకుండుట.

ఉదా|| జానకీ శపథంలో సీత పై వచ్చిన అభియోగాన్ని దుష్టుల మాటలని కోపగించ రాముడు శాంతుడై వినుట. అయితే నాట్య శాస్త్రంలో 4 అలంకారాలను మాత్రమే చెప్పడం జరిగింది.

1. ఉపమ 2. దీపక 3. రూపక 4. యమకము. ఇందులో మొదటి మూడు అర్థాలంకారాలు, నాల్గవది శబ్దాలంకారము. ఈ అలంకారాలను దాసుగారు తన కావ్యంలో ఎంతో రమ్యంగా చిత్రించారు. (అధ్యాయం - 3) కావ్యానికి ఉపయోగించ దగ్గ భాషలను, విభాషలను నాట్య శాస్త్రంలో ఈ విధంగా చెప్పారు.³⁶

నాట్యంలో ఉపయోగించే భాషలు 7, విభాషలు 7.

భాషలు:- యాగధి, అవంతి, ప్రాచ్య, శౌరసేని, అర్థమాగధి, బాహ్లిక, దాక్షిణాత్య

విభాషలు:- శకారి, భీర, చాండాల, శాబరి, ద్రామిడి, ఆంధ్ర, హీనులకు వాడే వకేకసి.

భాషలలో దక్షిణాత్య మైనది విభాషలలో ఆంధ్ర అని ఒకటి ఉండటం చేత నాట్య శాస్త్రం రచనా సమయానికే దక్షిణాత్యం అని విడిగా చెప్పబడ్డ ప్రాంతంలో ఆంధ్ర అనే భాష ఉన్నందున ఆంధ్ర భాషలో రచనలు అనుకూలతను కల్గి ఉంటాయి. కాబట్టి దాసుగారు రచించినది ఆంధ్రలోనే కాబట్టి నాట్య శాస్త్రంలో ఆంధ్ర చెప్పడం విశిష్టంగా కనబడుతుంది.

ఈ విధంగా వాచికాభినయం ప్రయోగం దాసుగారు కావ్య లక్షణాలతో రచన చేసి వాటిని ప్రయోగ విధానం కూడా నాట్య శాస్త్ర ప్రకారంగా చేస్తూ వచ్చారని చెప్పవచ్చు.

---

36. భాషలు:- మాగధ్యవంకిజా ప్రాచ్యా శౌరసే న్యర్థమాగధీ।

బాహ్లికా దాక్షిణాత్యచ సప్తభాషాః ప్రకీర్తితాః ॥

విభాషలు:- శకరాభీర చండాల శబర ద్రమిలాంధ్రజాః ।

హీనా వనే చరాణాం చవిభాషానాటకే స్మృతా ॥ నాట్య శాస్త్రం - అధ్యాయం -2, పుట-487, శ్లోకం 49, 50

6.7.3. ఆహార్యం :- ఆంగిక, వాచిక, సాత్త్వికాలు మూడూ ఆహార్యం నందే ప్రతిష్ఠితములు. ప్రకృతిని అనుసరించి ఉచిత ఆహార్యాలను ప్రయోగం చేత ఆప్రయోగం యొక్క అభివ్యక్తి మనకు కనబడుతుంది. పాత్రోచిత ఆహార్యం ఆ పాత్రను చూసినంతనే పస్సుటపరుస్తుంది.

అయితే హరికథల్లో పాత్రోచిత వస్త్రధారణ కష్టతరము. అనేక పాత్రలను ఏక వ్యక్తి ఏకాహార్యంతో వివిధ కోణాలలో ప్రదర్శించి చూపును కాబట్టి రాముని పాత్రను చూపి అంతలోనే రావణుని చూపాలి అలాగే సీత పాత్రను చూపి, శూర్పణఖను చూపాలి కాబట్టి హరికథా ఆహార్యము సామాన్యమై ఉండి విశేషంగా కనబడుతుంది. అయితే నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన భూషణ, వేషాలలో కొన్నిటిని వీరు గ్రహించి ధరించినప్పటికీ ఈ పాత్రకు ఈ అలంకరణ అన్న విధంగా చెప్పలేము.

నాట్య శాస్త్రంలో 4 విధాలు వైపర్యం చెప్పబడింది.

1. పుస్తం	2. అలంకారం	3. అంగరచన	4. సంజీవము
సంధిమము	వ్యాజిమము	వేషిమము	మాల్య
చర్మవస్త్రాలతో-యంత్రకృతం-వస్త్రాదులతో	పూలతో- భూషణలు	వర్ణములు	ఆభరణ
చుట్టుట	దండలు	తెలకం, కాటుక	వేషము
		ధరించుట	1.లోక స్వభావము
			2. పాత్ర స్వభావము
	హరికథల్లో	హరికథల్లో	కొన్ని ఇది
	ఉపయుక్తం	ఉపయుక్తం	ఉపయుక్తం ఏకాహార్యం

నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడిన ఆహార్యాభినయంలో దాసుగారు, హరిదాసులు వాడే ఆహార్యాన్ని (అధ్యాయం - 5లో పూర్తిగా వివరించడమైనది.)³⁷

37. ఆదేశయిక్తో వేషోహి నశోభాంజనయిష్యతి ।

మేఖిలోరసి బద్ధాతు హాస్యం సముప పాదయేత్ ॥

నాట్య శాస్త్రం - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - క్షోకం 73-74 - అధ్యాయం - 24.

ఉచిత ఆభరణాలు ఉచితమైన విధంగా వాడటం శోభిస్తుంది. అనుచితమైన ఆహార్యం, హాస్యాన్ని కల్గిస్తుంది. ఉదా|| వడ్డాణం, మెడకు హారములు, నడుముకు మొ|| కాబట్టి నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడ్డ ఆహార్యభినయంలో దాసుగారు దేశీ పద్ధతిలో ప్రాంతీయతను చూపే విధంగా ఆహార్యం చేసుకొనేవారు. హరిదాసులలో దాదాపు అదే ఆహార్యాన్ని వాడుతున్నట్టు తెలుస్తోంది.

6.7.4. సాత్త్వికాభినయం :- సాత్త్వికాభినయంలోనే ప్రదర్శనలు ప్రతిష్ఠితమయింది. సాత్త్వికాభినయం ఎక్కువగా ఉంటే జ్యాష్టాభినయము, సాత్త్వికాభినయము ఇతరాభినయంతో సమానంగా ఉంటే మధ్యమభినయం వాచిక ఆంగికాభినయాలతో కూడి ఉన్నది అధమాభినయం అనిపించుకుంటుంది. హరికథల్లో ఆంగిక వాచిక ప్రధానములైన వాటిలో తదేకం పొందడానికి సాత్త్వికాభినయం ఉపయోగించబడుతుంది. కాబట్టి ఇది అధమాభినయమనే చెప్పాలి.

సత్త్వము చిత్తవృత్తి రూపమై ఆయా గుణాలను, ఆయా స్థానాలలో రసాల నుండి గ్రహించబడతాయి. వాచిక, ఆంగిక, సాత్త్విక భైదాలన్నిటినీ ఆయా పాళ్ళలో కూర్చి చేసే అభినయము సామాన్యాభినయం.

హరికథా ప్రదర్శనంలో ఈ చతుర్విధ అభినయాలకు పూర్తి ప్రాముఖ్యత ఉన్నప్పటికీ ఆహార్యభినయ విషయంలో పాత్రోచిత వేషధారణ కాకుండా సర్వావస్తలను ప్రదర్శించ వీలుండే సామాజిక ఆహార్యభినయం కొద్దిపాటి భిన్నత్వంతో కనబడటం విశేషం.

సాత్త్వికాభినయ ప్రదర్శనకు కావలసిన సాత్త్విక భావాలను గురించి భావాలు దగ్గరు ఈదే అధ్యాయంలో చర్చించడమైనది.

6.8 ధర్మ :- లోకధర్మ - నాట్యధర్మ ధర్మేతిద్వివిధం : స్మృతః ।

ధర్మ అంటే అభినయ విధానము, ఆ అభినయం లోకానుసారంగా ఎప్పుడు ఉండవలెనో నాట్య లక్షితంగా ఎప్పుడు ఉండవలెనో అనే ప్రశ్నకు సంబంధించిన చర్చే ధర్మ అని చెప్పవచ్చు.

6.8.1 లోకధర్మ:- సహజంగా జనించునట్టి స్థాయి వ్యభిచారాది భావాలతో కూడినది. శుద్ధమై, లోక ప్రసిద్ధమైన వ్యవహారాలతో కూడినది, అంగవర్తనాదులు లేనిది, స్వభావాభినయంతో కూడినది 'లోకధర్మ' అనబడుతుంది.³⁸

38. స్వభావోపగతం శుద్ధంత్య వికృతం తథా ।

లోకవార్తా క్రియోపేత మంగలీలా వివర్ణితమ్ ॥

నాట్యశాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు

దాసుగారి హరికథల్లో లోకధర్మి ఎంతో కనబడుతుంది. రుక్మిణీ కల్యాణంలో రుక్మిణి బాల్యదశ వివరిస్తూ.

“శ్రీరుక్మిణీ బాల్యము దశ చెప్పెద సాకల్యము వినుము”

అనే కీర్తనలో

పేరుపేరా బొమ్మ పెండ్లిండ్లు గావించి అనేది లోకధర్మి.

ఔరా గుజ్జన గూళ్ళు వండించి. తోనాడు చెలులకుబెట్టు - లోకధర్మి అనిపించుకుంటుంది.

“లేజవ్వనపు పసందు” అనే కీర్తనలో రుక్మిణి సౌందర్యాన్ని వర్ణిస్తూ లోకధర్మిగా, అది కోయిల నడక తీరు దాసుగారు ప్రదర్శించడం లేదా ఒక కథకుడు ప్రదర్శించడం - లోకధర్మి అనిపించుకుంటుంది.

6.8.2 నాట్యధర్మి:- ఇతి హాసాదులలో అర్థాలను అతిక్రమించి కవి బుద్ధి కృతరంజనా వైచిత్రీ కల్గినదై సహజ ప్రకృతిని చిత్తవృత్తిని విక్రమించిన కవి కల్పనా విశేషాలు కూడినది నాట్యధర్మి.³⁹

గజేంద్ర మోక్ష ఘట్టంలో ఏనుగును, మొసలికి మధ్య పెనుగులాటను నాట్యధర్మిలో వర్ణిస్తూనే చక్రం వచ్చుట కవికల్పనా చతురత శకిపించ చేసారు. అయితే నిజంగా చక్రాన్ని ప్రయోగిస్తే నాట్యధర్మి, అలాగే మధురా నగర వర్ణనలో లేనిది ఉన్నట్లుగా అమర్చడం కల్పనా చాతుర్యం నాట్య ధర్మి మూలకంగా కనబడుతుంది. అయితే నాట్యధర్మి ప్రదర్శనలో బాణము వేయుట అనునది నిజంగా బాణము ధరించి వేసి చూపునట్లుగా చేయవలెను. తాటక వధ సమయంలో రాముడు బాణం వేసేను అనునపుడు నిజమైన బాణం వేసి నాట్యధర్మి అది ధరించినట్లు చూపిన లోకధర్మి.

కాబట్టి హరికథలో నాట్యధర్మి పూర్తిగా ఉందని చెప్పలేము. లోకధర్మి ఎక్కువగా కనబడుతుంది. కాని నాటక ప్రదర్శితమై విషయాలను అనుకరించి చూపించుటవలన పూర్తిగా నాట్యధర్మి ఉన్నదని చెప్పలేము. కాని కల్పన విషయంలో నాట్యధర్మి ఉన్నదనే చెప్పవచ్చు.

---

39. అతివాక్యక్రియోపేత మతిసత్త్వాతి భావవేకం ।

లీలాంగ హా రాభినయం నాట్య లక్షణ లక్షితమ్ ॥

నాట్యశాస్త్రం : భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - శ్లోకం - 73 - పుట - 381 - అధ్యాయం - 13.

6.9 వృత్తి:- వృత్తి అంటే వ్యాపారం. మనో వాక్యాయముల వ్యాపారంతో కూడిన చేష్టలను వృత్తులు అంటారు. వస్తువులను బట్టి వృత్తులు ఏర్పడతాయి. వృత్తుల వల్ల కావ్యాలు ఏర్పడుతున్నాయని తెలుస్తుంది.

భారతి, సాత్త్వతి, ఆర్భటి, కైశిక అని వృత్తులు నాలుగుగా నాట్యశాస్త్రంలో చెప్పబడినది.⁴⁰

1. భారతి:- ఇది వాగ్వాక్యకారం ప్రధానంగా కలది. దీనిని పురుషులే ప్రదర్శించవలెనని చెప్పబడింది.

నారాయణ దాసుగారు ఈ వృత్తిని భాగా పోషించే వారని ప్రత్యక్ష సాక్షుల కథనం.⁴¹

హరికథకునికి ఉండవలసిన లక్షణం ఇది కథా ప్రారంభంలో ఉపోద్ఘాతాలు భారతీ వృత్తికి చక్కటి ఉదాహరణ - రుక్మి కృష్ణుడు తన చెల్లెలికి భర్త కావాలనే కోరిక విని ఈ వృత్తిని ప్రదర్శించడం జరిగింది.

6.9.2. సాత్త్వతి:- పార్వభావం కల్గి సత్త్వ జన్యమైన వాక్యాలతో అధికంగా వాచిక - ఆంశికలు అలవరగా ఉండటం సాత్త్వతి.

రాముడు విశ్వామిత్రుని వెంట వెళ్ళునపుడు వారి నడక, నడత విధానం.

6.9.3. ఆర్భటి:- ఇది ఆరభయలి యొక్క క్రోధం - ఆ వేగం మొదలగు సమయను చూపునపుడు ప్రదర్శించబడేది ఆర్భటి. ఆర్భాటం చేయడం అని చెప్పవచ్చు.

అంబరీషలో దుర్వాసుడు అంబరీషుడు సలిలి భక్తును చేసెనని క్రోధంతో చేయినది ఆర్భటి.

రావణాసురుని వలన తోకకు నిప్పు పెట్టించుకున్న హనుమంతుడు ఆ సమయంలో చేయినది ఆర్భటి వృత్తి.

6.9.4. కైశికి వృత్తి:- సుకుమార వస్త్ర మాల్యాదలో చిత్రమైనది స్త్రీలకు ప్రయోగించేది ఈ కైశికి వృత్తి. ఇది శృంగార రసంలో ప్రయుక్తము.

1. రాముడు, సీతను మొదటిసారి చూసినపుడు సీతకు కల్గినది కైశికి వృత్తి.

40. భారతీ సాత్త్వతీచైవ - కైశి క్యారభటీతథా।

చతస్రో వృత్తయో హ్యేతా యాసునాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ॥

నాట్యశాస్త్రంలో - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - పుట - 194- శ్లోకం 24 - 25.

41. చర్చా వేదిక - ఆ.నారాయణదాసు - సంగీత - నృత్యాలు - విజయనగరం 3.1.2001

2. సత్యవంతుని చిత్రాన్ని చూసిన సావిత్రికి తక్షణం కల్గినది కైశికి వృత్తి.

3. రుక్మిణిని రథము పైకి రమ్మనికృష్ణుడు పిలుచునపుడు ఏర్పడినిది కైశికి.

ఈ వృత్తులన్నీ పరస్పర సంకీర్ణములు. ఏ భాగములో ఏది కనబడాలో ఆ పేరుతోనే అది వ్యవహరించబడును. మనో వాక్యాయ చేష్టలలో ఒకే చేష్ట వివక్తముగా ఉండుట ఎప్పుడూ సాగను కాదు.⁴²

కైశికి హాస్య శృంగారాలలోనూ, సాత్త్వతీ వీర అద్భుత - శమములలో, ఆర్భటి రౌద్ర భయాన కాలలోను భారతి బీభత్స కరాలలో ప్రయోగికము.

ఈ విధంగా ఆయా రసాలలో హరికథల్లోనూ.

1. జతులు ప్రయోగించునపుడు మృదంగ ప్రయోగంలోనూ ఆర్భటి.

2. రౌద్రక్రోధాల భారతి.

3. శృంగారాదులలో కైశికి.

4. మనోసేమ్యత శాంత రసంలో సాత్త్వతిని అభినయించుట హరికథా ప్రక్రియకే ప్రాముఖ్యాన్ని తెస్తుంది. దాసుగారి హరికథలో ఇవన్నీ మనకు రచనల్లోనూ వాటి ప్రదర్శనా సౌలభ్యతలోనూ కనబడతాయి.

6.10. ప్రవృత్తి:- వేషభాషాను కరణం, ఆచార ప్రవర్తకం, వృత్త్యాశ్రయం అయినదే ప్రవృత్తి.

వేష విన్యాస క్రమము ప్రవృత్తి అని, విలాస విన్యాస క్రమము వృత్తి అని అనబడుతుంది.⁴³

అవంతి, దాక్షిణాత్య, ఓడ్రమాగధి, పాంచాల మధ్యమ అని నాలుగు ప్రవృత్తులు నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పబడినవి. ఈ నాలుగు ప్రవృత్తులలో దాక్షిణాత్య ప్రవృత్తికిందకు ఆంధ్ర వస్తుంది.

---

42. హాస్య శృంగార బహులా కైశికి పరిచక్షితా
సాత్త్వతీ చాపి విజ్ఞేయా వీరాద్భుతశమాశ్రయా
రౌద్ర భయానకే వైవ విజ్ఞాయార భటీ బుధైః
బీభత్స కరుణా వైవ భారతి సంప్రకీర్తితా ||

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - అధ్యాయం - 20 - శ్లో - 73 - 74, పుట - 619.

43. అవంతి - దాక్షిణ్యాచ తథా వైవోడ్రమాగధీ
పాంచాలమధ్యమా చేతి విజ్ఞాయస్తు ప్రవృత్తయః

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - పుట - 194-195 అధ్యాయం- 6, శ్లోకం 25 - 26.

6.10.1 దాక్షిణాత్య ప్రవృత్తి:- బహున్నత్తగీత, వాద్య ప్రాయులు, సుకుమారమై కైశికీ వృత్తి ప్రధానంగా కలవారు. చతురములు లవిధము, మనోహరములైన అంగాభినయాలు కలవారు అయి ఉంటారు. అందులో మహేంద్రము మలయం, సహ్యాము, మేకలము, పాలమంజరము అనే పర్వతాల సమీపంలో ఉన్నవారు దక్షిణా పథానికి చెందినవారు. దక్షిణ సముద్రానికి వింధ్య పర్వతాలకు మధ్య నివసించు కోసల - తోసల - కళింగ - యవన - భీష-ద్రమిడ-ఆంధ్ర-మహారాష్ట్ర - వైణ్ణ (కృష్ణా, పినాకిని, మధ్యదేశం) వనవాసాది దేశాల వారంతా ఈ దాక్షిణాత్య ప్రవృత్తిలోకి వస్తారు.

దాసుగారి రచనల్లో ప్రవృత్తిని ప్రస్ఫుటించే సంగతులు అనేకం చొప్పించారు.

ఉదా|| 1. సావిత్రి దిన చర్య వివరించండ తెలుగు స్త్రీ - ఆంధ్ర స్త్రీ దినచర్యగా చెప్పవచ్చు.

2. రుక్మిణి పేరుపేర బొమ్మపెండ్లిండ్లు చేయడం, గుజ్జన గూళ్ళు వండి భోజనాలు పెట్టడం మొదలగు ఆంధ్రదేశంలో ఉన్నంతగా ఇంకా ఎక్కడా కనబడవు. ఇది దాక్షిణాత్య ప్రవృత్తిలో ఉన్న ఆంధ్రలు ప్రవృత్తిగా చెప్పడం దాసుగారి ప్రాంతీయాభిమానానికి మక్కువకు నిదర్శనం.

6.10.2. అవంతి:- విదిశ - సురాష్ట్ర - మాలవ - సింధు - సౌవీర - ఆనర్త - అర్బుద - దశార్ణ - త్రిపుర - మృత్తికావతీ దేశస్థులు మొదలగు దేశస్థులు - సాత్త్వతి - కైశికీ వృత్తులను ఆశ్రయించారు.

6.10.3. ఔద్రమాగధీ - తూర్పున అంగ - వంగ - కళింగ - వత్స - మగధ - పుండ్ర - కోపాల - అంతర్గత - బహిర్గత - ప్లవంగ - మాలద - బ్రహ్మోత్తవ - మల్లవర్తక - బ్రహ్మోత్తర - భార్గవ - మార్గవ - ప్రాగ్జ్యోతిష - పుళింద - విదోపా - తామ్రవిప్ల దేశస్థులు ప్రవృత్తిని ఔద్రమాగధి ప్రవృత్తి అంటారు.

6.10.4. పాంచాల మధ్యమ :- గంగానదికి ఉత్తరంలో ఉన్న హిమాలయాలను అంటి ఉన్నవి పాంచాల - శూరసేను - కాశ్మీర - హస్తినాపుర - బాహ్లిక - శకల - మద్రక - ఉశీనర దేశాలలో వారిని పాంచాల మధ్యమ ప్రవృత్తిగా చెప్పబడతారు.

6.11 సిద్ధి:- సిద్ధి అనగా సాధించ దలచిన ప్రయోజనం సుసంపన్నం అగుట. సిద్ధులు రెండు విధములుగా చెప్పబడినవి.⁴⁴

సిద్ధులు - 1 మానుషీ 2. దైవిక

44. దైవికీ - మానుషీ చైవసిద్ధిః స్మాద్ ద్వివిధైవతు ||

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - పుట - 195 - శ్లోకం - 26.

6.11.1. మానుషీ సిద్ధిః- పరులయిన సమాజికాలు ప్రోత్సహించే నటునికి అభినయంలో విశ్వాస బలంచే కానీ ప్రయోగాన సిద్ధి కలుగుతుంది. ఇది సహజ ప్రతిభతో కలిగే సిద్ధి కాబట్టి మానుషి సిద్ధి అనవచ్చు. దీనిని సాధించడానికి ప్రతిభ, వ్యుత్పత్తి, అభ్యాసం తప్పనిసరిగా ఉండాలి.

1. ప్రతిభః- తనకు మొదటి నుండి వచ్చిన జ్ఞానం.
  2. వ్యుత్పత్తిః- నేర్చుకున్న లేదా తెలుసుకున్న విషయం అవగాహన విశ్లేషణ ఉండటం.
  3. అభ్యాసం :- విశ్లేషించి, అవగాహన చేసుకున్నదానినే నిత్యఅభ్యాసం చేయడం.
- ఈ మూడింటి వలన మానుషి సిద్ధి ఏర్పడుతుంది.

ఇది దాసుగారి వ్య క్రిత్యంలో కనిపించే ముఖ్య సూత్రము. వారి రచనా ప్రదర్శన విధానం, నిరంతర శ్రమ మానుషి సిద్ధికి తార్కాణాలు.

6.11.2 దైవిక సిద్ధిః- పరప్రోత్సాహం జనితమైన సిద్ధి మానుషి సిద్ధి కాగా కల్గిన విఘ్నాలను దైవాలనే ఉపశమింపజేసుకొనుట అసలు విఘ్నాలు లేకపోవుట ఈ దైవిక సిద్ధిగా చెప్పవచ్చు. ఇది దైవిక సిద్ధి ఉండటం వలననే దాసుగారు హరికథా పితమహునిగా పేరు తెచ్చుకొని అంత్యకాలంలో ఇచ్చా మరణాన్ని సంపాదించుకున్నారు. సావిత్రీ ఉపాసన చేసినంత కుమార్తె జన్మించింది. దీనిని బట్టి దాసుగారికి దైవిక సిద్ధి ఉన్నట్లే.

6.12. స్వరం :- షడ్జమ - రిషభము - గాంధారము, మధ్యమము - పంచమము - దైవతం - నిషాదమని సప్తస్వరాలు. (స-రి-గ-మ-ప-ద-ని) ⁴⁵

ఈ సప్త స్వరాలను శరీరోద్భవాలను (గాత్ర సంగీతము) వీణా జన్యాలను (ఇది జంత్ర సంగీతము) కూడా ఈ స్వరాలు ప్రధామికములు.

స్వరాల శ్రుతి ప్రయోగాన్ని బట్టి 4 విధాలుగా చెప్పబడినవి.

1. వాది, 2. సంవాది, 3. వివాది 4. అనువాది.

1. వాదిః- ఒక రాగానికి జీవాధారమై ప్రధానమైనది వాది స్వరము.

2. సంవాదిః- రెండు స్వరాల మధ్య తొమ్మిది లేదా పదమూడు శ్రుతులు అంతర ఉంటుందో ఆ రెండు సంవాది.

45. శారీరశైచ్చ - వైణాశ్చ - సప్తషడ్జాదయఃస్వరాః ।

నిషాదర్షభ - గాంధార - మధ్య-పంచమ - దైవతాః ।

నాట్యశాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - పుట - 195.

3. వివాది:- ఏ రెండు స్వరాల మధ్య 20 శ్రుతుల అంతర ఉంటే వివాది స్వరాలు.

4. అనువాది:- వాది, సంవాది, వివాది స్వరాలకు భిన్న మైనవి అనువాద స్వరాలు.

సంగీతానికి ప్రాథమిక మాత్రుకలు స్వరాలు సంగీతం ఇవి లేక సంగీతము, కృతులే కాని స్వర కల్పనలే కాని ఉండవు. దాసుగారి సంగీత రచనా విధానాన్ని సంగీత - అధ్యాయం - 4 - వివరించడమైనది.

6.13. ఆతోద్యం :- సలక్షణములైన వాయిద్యములు 4 రకాలుగా చెప్పబడినవి.⁴⁶

తత - అవనధ - ఘన - శషిర

6.13.1. తతము:- ఇది తంత్రులతో ఉండు వాద్యము. వీణ, వయోలిన్, తంబూరా మొదలైనవి. ఈ ఇవి హరికథల్లో ఉపయోగించే వాద్యములు. శృతికి తంబూరా, దాసుగారికి ప్రీతి అయినది వీణ కాబట్టి కొన్ని సందర్భాలలో వీణ, వయోలిన్ కూడా కథలలో వాడటం జరుగుతుంది. దాసుగారి ప్రదర్శనం చిత్రాలలో వయోలిన్ కనబడతాయి. వీటి వలన శృతి స్థాయి నిలబడి, కథకునికి ఊరట దొరుకుతుంది.

6.13.2. అవనధము:- చర్మముతో మూయబడిన వాద్యములు అవనధములుగా చెప్పవచ్చు. మృదంగం, డోలు, కంజిరా, తబలా మొదలగు - దాసుగారి కథలలో ఈ మృదంగ వాయిద్యం కనబడుతుంది. మృదంగం తాళాన్ని నిలపడం కోసం ప్రదర్శన కోసం ఉపయోగ పడే వాద్యం.

6.13.3. ఘన:- ఇవి లోహంతో చేయినవి. తాళం చిప్పలు, కర్ర చిడతలు, మువ్వలు దాసుగారి ప్రదర్శనకుల్లో తాళం చిప్పలు, మొదలగు చిడతలను వాడేవారని కొందరి వాదన. అయితే ప్రస్తుత హరిదాసు చిడతలను వాడుతున్నట్లు తెలుస్తోంది. కాళ్ళకు మువ్వలు కట్టుకోవడం అనేది కూడా హరికథల్లో కనబడుతుంది. వీటి వలన తళం నిలపడమే కాకుండా తనకు తాళం పై ఉన్న పట్టును తెలియజేసే అవకాశం ఉంటుంది.

6.13.4. శుషిర:- గాలి వాయిద్యం గా చెప్పబడుతుంది. సన్నాయి, వేణువు మొదలైనవి.

ఇది మాత్రం హరికథా ప్రదర్శనల్లో కనబడదు. నృత్య ప్రదర్శనలల్లోనూ సంగీత కచేరీలలో దీని ప్రాముఖ్యత కనబడుతుంది. ఈ వాయిద్యాలను హరికథలలో ఏవిధంగా ఉపయోగిస్తారో అధ్యాయం - 6 లో చర్చించడమైనది.

46. తతం చైవావనధించ - ఘనం - శుషిరమేవచ ।

చతుర్విధం చ విజ్ఞాయామాతోద్యలక్షణాన్వితమ్ ॥

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - పుట - 195.

6.14. గానం :- ఈ గానం అవస్థ బట్టి 5 విధాలుగా చెప్పబడింది. దీనిని ధృవాగానం అని నాట్య శాస్త్రంలో పిలవబడింది. ⁴⁷

గీత్యాధారమున నియతమైన పదసమూహము అని అర్థం. ప్రవేశి, ఆక్షేప, నిష్కాగ్రణ, ప్రాసాదిక, అంతర అని ధృవాగానాలుగా చెప్పబడినవి.

అయితే ఈ ఐదు విధాలలోనూ హరికథలో ప్రస్తుతమై ఉన్నప్పటికీ ఏక వ్యక్తి ప్రదర్శితమైన కళ కాబట్టి. ప్రత్యేకించి వేరే పాత్రలు ప్రదర్శించినపుడు వీటి వాడుక ఎక్కువగా ఉంటుంది. ఇది ఎక్కువగా యక్షగానాలలో కనబడే గానం, వీధి నాటకాలలో కనబడుతుంది. అయితే దాసుగారి రచనల్లో ధృవా గానం కనబడటం విశేషం.

6.14.1. ప్రవేశిక:- పాత్ర ప్రవేశ సమయంలో పాడేది.

శ్రీ రుక్మిణీ బాల్యము - అని రుక్మిణి అందాన్ని పాత్ర ప్రారంభంలో వివరించడం.

6.14.2. నైష్కాగ్రమి:- పాత్ర వెళ్లిపోతున్నపుడు.

అగ్నిద్యోతకుడు ఉత్తరంతో నిష్కాగ్రమించునపుడు.

6.14.3. ఆక్షేపిక:- తాళాలలో నృత్తి విధిలో క్రమం విడిచి చేయుట ఆక్షేపిక అంటారు.

ఉదా|| జతి చేస్తూ మధ్యలో కథ చెప్పటం

6.14.4. ప్రాసాదిక:- రసానుభూతి పొందినపుడు సామాజిక హృదయం ప్రాసాదికంగా ఉండుట వల్ల. ఉదా|| సావిత్రి భర్త కోసం ప్రాసాదిక అని మునితో విచారించునపుడు.

6.14.5. అంతర:- ఎక్కువ భావతం క్రుంగినపుడు. మూర్ఛ పొందినపుడు ఈ గానం చేయవచ్చు. ఉదా|| దశరథుడు రాముని విడిచి ఉండలేనని మూర్ఛ చెందినపుడు. ఈ విధంగా దాసుగారు ధృవరాగానాన్ని రచించి ప్రదర్శించారు. ప్రదర్శింపజేస్తున్నారు.

---

47. ప్రవేశాక్షేప - నిష్కాగ్రమ ప్రాసాదిక మధాంతరమ్

గానం పంచవిధం జ్ఞాయం ధ్రువాయోగ సమన్వితం ।

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో - పి.ఎన్.ఆర్.అప్పారావు - పుట - 195.

6.15. రంగం :- నాట్య గృహం (Auditorium) యొక్క పొడవు 64 హస్తాలుగా గుర్తించి రెండు సమభాగాలు చెయ్యాలి (32 + 32) అందులో ఒక సగం అంటే తూర్పున ఉన్న భాగం రంగ మండలం లేదా Auditorium.⁴⁸

ప్రేక్షకులకు కూర్చుందికి వదలి మిగిలిన సగ భాగం అంటే పడమటకు ఉన్న భాగాన్ని మళ్లా రెండు భాగాలు చెయ్యాలి. అప్పుడు (16 X 32) దీర్ఘ చతురస్రంగా ఏర్పడును ఇందులో ఒక భాగం వదలి రెండవ భాగాన్ని రెండు సమ భాగాలు చేయాలి (8 X 32) పశ్చిమలో రంగ శీర్షము, తూర్పున రంగ పీఠము అగును.

అయితే ఇందులో హరికథకునికి సంబంధించి.

1. కథకుడు
2. తంబూరా లేక శృతి పెట్టె - (వంతకుడు ఉంటే)
3. వయోలిన్ - వయోలన్స్
4. మృదంగము - మృదంగిన్
5. వంత - శృతి వీటిలో 2, 4 మారే అవకాశం ఉంది. అయితే ప్రేక్షక గృహం కొన్ని సమయాలలో అర్థ చంద్రాకారంగా కూడా ఉండే అవకాశం వుంది. రంగ మండపము దీర్ఘ చతురస్రమైనప్పటికీ హరికథ అనే ప్రక్రియ గుడి మండపాలలోనూ, లేదా పెద్ద ఇల్లైనప్పటికీ నాటక రీతిగా పరదాలు, కర్తెన్లు చుట్టూ ఉండవు. కేవలం వెనక వైపు మాత్రం పరదా లేదా కర్తెన్ ఉండటం వల్ల కథకుని ప్రేక్షకులు మూడు దిక్కులుగా చూసే అవకాశం వుంది. దీనివల్ల ఎక్కువమంది ప్రేక్షకులు చూడడానికి అవకాశం ఉంటుంది. ప్రత్యేకించి హరికథకు రంగస్థలాన్ని నిర్మించకపోయినప్పటికీ ప్రదర్శన మాత్రం ప్రేక్షకులకన్న ఎత్తుగా ఉన్న ప్రదేశంలో జరగటం పరిపాటి. దాని వల్ల అందరు కథకుని, నృత్య సంగీతాలను ఆనందించే అవకాశం ఎక్కువ.

48. చతుష్టిష్టి కలాన్ కృత్వాద్విధా కుర్యాత్ పునశ్చతాన్ ||

పృష్టితా యోభవేద్భాగోద్విధాబూతస్య తస్యత |

సమ మర్థ విభాగేన రంగ శీర్షం ప్రకల్పయేత్ ||

పశ్చిమే చవిభాగే ధనేపథ్య గృహ మాదిశేత్ |

విభజ్య భాగా నివిధివద్య ధావ దను పూర్వంగం||

నాట్య శాస్త్రం - భరతుడు - తెలుగులో పి.ఎస్.ఆర్.అప్పారావు - 2 అధ్యాయం - శ్లోకం 33, 34, 35 - పుట - 32

హరికథ ప్రారంభంలో సృతి చేసుకున్న తర్వాత రంగపూజ నాట్య శాస్త్రంలో చెప్పిన విధంగా లేకపోయినప్పటికీ వారి వారి స్థానాలలో కూర్చోని విఘ్నరాజ ప్రార్థన, సరస్వతీ ప్రార్థన, ఇష్ట దేవతా ప్రార్థన మొదలైన ప్రార్థనలను చేసి, కాలికి గజ్జ కట్టి కథా ప్రారంభం చేయడం జరుగుతుంది.

నాట్యంలో పూర్వరంగము నృత్య ప్రదర్శన చేయుటం పరిపాటి. నృత్య ప్రదర్శనలో కరణ, అంగహారాలను ప్రయోగించి, కేవల సౌలు కట్టుతో ప్రదర్శించడం ఓ సంప్రదాయం. నృత్యములో శిరఃభ్రూ, గ్రీవాది భేదాలు, హస్తాలు, చారులు, మండలాలు గతి ప్రచారం మొదలగునవి ప్రదర్శించవలెను.

6.16. ప్రదర్శనావిధానం - నాట్యశాస్త్రం :- నాట్య శాస్త్రంలో ప్రదర్శనకు సంబంధించిన సిద్ధాంతపరమైన విషయాలు చెప్పడం జరిగింది. వాటి ప్రదర్శన ఆయా వృత్తి, ప్రవృత్తులను బట్టి దేశీ రీతులను జోడించి ప్రదర్శించడం జరుగుతుంది. హరికథల్లో అందునా దాసుగారి కథల్లోని అభినయం నృత్యాలు ఆయా దేశీ పద్ధతుల్లో సాగడమే కాకుండా, శాస్త్ర సంబంధ విషయాలు, ఆ ప్రాంత కాలమాన పరిస్థితులను ప్రతిబింబించడమే కాక శాస్త్రబద్ధమైన విషయాలను ఆయా ప్రాంతీయ విన్యాసాలలో ప్రదర్శించడం విశేషం.

జానపదరీతికి ఎటువంటి విధములైన విషయాలైన తనలో కలుపుకొనే విశాలమైన వ్యాప్తి కలిగి మమేకం చేసుకునే అవకాశం ఉంది. నాట్యశాస్త్ర విషయాలన్ని తనలో తనదైన రీతిలో ప్రదర్శనకు తీసుకొని ప్రదర్శించే కళగా దాసుగారు హరికథను నృత్యగీతాలతో సర్వాంగ సుందరమైన ప్రక్రియగా రూపొందించి ప్రదర్శించేవారు. నాట్యశాస్త్రాలలో చెప్పబడ్డ అంశాలన్ని దాసుగారి కథల్లో ఇనుమడింప చేసుకొన్నప్పటికీ ప్రదర్శన దేశీ శైలిలో ప్రదర్శించడం జరిగింది. “శాస్త్రపరమైన సిద్ధాంత విషయాలను స్వీకరించి ప్రదర్శనలో దేశీ బాణీని ప్రదర్శించడం వల్ల ఇది జానపదరీతిగా అభివృద్ధి చెందింది.”

అందుకే హరికథకులు అటు శాస్త్రం నేర్చుకొని సర్వజన ప్రమోదంగా దేశ కాలమాన పరిస్థితులకు అనుగుణంగానూ, ప్రేక్షకుల ఇష్టాన్ని బట్టి ప్రదర్శించడమే కాక మెప్పించగల్గిన నేర్పు కల్గి ఉండాలి. గ్రామీణ వాతావరణంలో ప్రదర్శించేటపుడు ఎక్కడ సామాజికులకు అర్థమయ్యేరీతిగానూ, అదే రసజ్ఞులైన పండితులు, ప్రేక్షకుల మధ్య ప్రదర్శనలో శాస్త్ర సంబంధ విషయాలు, వేదాంత విషయాలను చెప్పడంలో మెళకువలు చూపగలగాలి.

ఒక కళను తన ఇచ్చాపూర్వకంగా సందర్భానుసారంగా మార్చి ప్రదర్శించడమనేది జానపదానికే సాధ్యం. ముఖ్య ఆధారములైన విషయాలు శాస్త్ర సంబంధమైనవి తీసికొని సర్వజన ఆమోదంగా సులభశైలిలో చెప్పడమనేది ఈ కళలో ప్రత్యేకత.

ఒక్కమాటలో..

“శాస్త్ర విషయాల పై కూలంకష అవగాహనతో సర్వజన ఆమోదంగా ప్రదర్శించబడే పరిపూర్ణ సమాహారకళ హరికథ.”

* * *

అధ్యాయం - 7

ఉపసంహారం

అధ్యాయం 7

ఉపసంహారం

287 - 291

ఉపసంహారం

‘హరికథ’ కేవల పద్య కావ్యమూ కాదు, కేవల గద్య కావ్యం కాదు, కేవల శృంగార పదమిళితమైన కావ్యమూ కాదు. ఏక కథా సూత్ర నిబద్ధమైనదీ కాదు. కేవల శ్రవ్య కావ్యం కాదు. కేవల దృశ్య కావ్యము వంటి నాటకూ కాదు. సంగీత, నృత్య ప్రబంధం కూడా కాదు. గేయ ప్రబంధమూ కాదు. హరికథ అంటే వీటన్నిటికి సమ్మేళనమే.

శ్రవ్య కావ్య దృశ్య కావ్య లక్షణయుక్తమై పద పద్య గద్యాత్మకమై ఉత్తమ కవితావధిగా చెప్పవచ్చు. అందుకే ఇది (పరిపూర్ణ) సంపూర్ణ సమాహార కళ.

శ్రవ్య కావ్య లక్షణాలైన పద్యాలు, గద్యాలు వర్ణనలు కల్గి, మార్గి రూపక లక్షణాలతో పాటు చతుర్విధ అభినయ రూప నాట్యంతో, పదార్థాభినయ రూప నృత్యమూ, ప్రధానమై ఒక కథా ఉండాలి. గీత ప్రబంధాలలో ఉండే కీర్తనల వంటి కీర్తనలునుండాలి. నీతి ప్రబోధకములై, మనోరంజన కల్గించేవి అయిన చిన్న కథాలూ ఉండాలి. వాటి అర్థం చెప్తూ హరిభక్తిని ఉపన్యసించాలి. భగవత్ కథలు ప్రధానంగా ఉండాలి. వీటన్నిటిలో దృశ్య కావ్య లక్షణాలు రెండూ సమృద్ధిగా ఉండాలి.

పై లక్షణాలన్నీ దాసుగారి హరికథా రచనల్లో కనబడతాయి. ఔచిత్యానుసారంగా రసభావాలకు తగిన రీతిలో శబ్దాలు, చిట్టి స్వరాలు, ముక్తాయిలు కూర్చే విధానంలో దాసుగారిది అందె వేసిన చెయ్యి. అందుకే వారిని లయబ్రహ్మ, ఆటపాటల మేటి అనిపించుకున్నారు.

దాసుగారు తెలుగు ఛందస్సులో కనబడని మంజరులను చేర్చారు. ఇవి మహారాష్ట్ర తొహరాల నుండి మంజరులుగా చేర్చినట్టు ఆధారాలు కనబడుతున్నాయి. అలాగే ‘నరక్తి’ అనే మాత్రాచ్ఛందజన్యమైన గేయాన్ని శ్రీ దాసుగారే కల్పించినట్టు మనకు మార్కండేయచరిత్రలో, సావిత్రి చరిత్రలో కనబడతాయి. ఒక్క సావిత్రి చరిత్రలోనే 29 మాత్రాలు మనకు కనబడతాయి.

‘మంజరి, నర్తకి’ లలో పల్లవి, అనుపల్లవి ఉండక చరణాలు మాత్రమే ఉంటాయి. రెండు భాగాలు గల చరణాలు 2, 3, 4 కాని ఉండవచ్చు. రెండే భాగాలను ప్రాస ఒకటే ఉండి ప్రతి భాగానికి యతి వేరుగా ఉంటుంది.

దాసుగారి జీవిత విశేషాలను వారికివారుగా రచించుకున్న, జాతకాల పై అనేక శాస్త్రాల పై వారికున్న కూలంకష అవగాహనను పరికించి వారు నభూతోనభవిష్యతి అన్న రీతిగా వారి ఖ్యాతిని రచనలను రెండవ అధ్యాయంలో చర్చించడం జరిగింది. వీరి నిర్యాణ తిథి, మహాత్మాగాంధీ గారి తిథి, త్యాగరాజస్వామిల నిర్యాణ తిథులు పుష్యబహుళపంచమి అవడం ఒక గొప్ప విశేషం.

సాహిత్యపరంగా అద్భుత రచనలు చేసి, సంస్కృత, అచ్చతెనుగు, మిశ్రభాషల్లో హరికథలు రచించిన దాసుగారు తన హరికథ జీవిత ప్రారంభంలో సంస్కృత కథలను, తన ఎనభైలో అచ్చ తెనుగు పై మధ్యకాలంలో మిశ్ర భాష పై అభిమానంతోనూ హరికథా రచనలు చేసినట్లుగా తెలియడమేకాకుండా వారి హరికథల్లో అనేకమైన సామెతలు, జాతీయాలు, ఇతర భాషా పదాలు వాడటం బట్టి వీరి సాహితీ ప్రౌఢి అనేక భాషల పై వారి అవగాహనను తెలపడమే కాక సాహిత్యంలో వారి మట్టు, పట్టు తెలిపి వైవిధ్యభరితమైన సాహిత్య ప్రక్రియను, యక్షగాన పంథాలో కొన్ని ఛందోరీతులను, అలంకారాలను గ్రహించినప్పటికీ సఛందో అలంకారాల నుండి విడివడకుండా ఉంటడం వీరి హరికథ రచనల్లో విశేషం. వీరి వర్ణనాదక్షత వారి మనోభావాలను వారి హృదయాన్ని ఆవిష్కరింప చేసాయి.

సంగీతాధ్యాయంలో అనేక జనక జన్య రాగాలు అపూర్వ రాగాలతో పాటు, జానపద, హిందుస్థానీ రాగాలను సందర్శించితంగా రచించడం వల్ల రస ఆవిష్కారానికి కథలోని పట్టు దొరికించుకోవడానికి తాళాలను వివిధ గతి, జతి బైదాలలో సమయోచిత రచనలను ప్రదర్శనకు వివరించడమే కాక ప్రదర్శనలో శాస్త్రీయ కళగా ఇది ఉండటం లేదు కాని ప్రేక్షాకాదరణకు తగిన విధంగా కథా మధ్యంలో కీర్తన ప్రారంభించి సగంలో ఆపడమే కాకుండా అనేక వేదాంత విషయాలను సాంఘిక విషయాలను, పిట్ట కథలను సమయోచితంగా వివరించడం జానపద కథా విధానమై కానీ, సంగీత రాగతళా ప్రస్తారాలు పూర్తిగా శాస్త్రీయమైనవిగా నిరూపించబడ్డాయి.

నృత్యానికి అనువైన జతులు, ముక్తాయిలు రచనల్లో ఉన్నప్పటికీ, ప్రదర్శనలో కొన్ని పాదభేదాలకు, మృదంగ శబ్దాలకు, ముక్తాయి ఉచ్చారణకు ప్రాముఖ్యాన్ని ఇవ్వడం వల్ల శాస్త్రీయ విషయాలు సర్వజన ఆమోదంగా శులభంగా ఆవిష్కరించడం వల్ల ఇది జానపద రీతిగా అభివృద్ధి చెందింది. ముద్రలు, అడవులు, శాస్త్ర బద్ధంగా నేర్చుకున్నప్పటికీ వీరి ప్రదర్శనలో ఇతర అంశాలు ఉండుటచే ఇది శాస్త్రీయ లక్షణాలున్న జానపదరీతిగా అభివృద్ధి చెందింది.

దాసుగారి నియమం లేక కళాకారుని శక్తి బట్టి వేరే రాగాలు తీసుకొని పాడుతున్నారు. ప్రస్తుతం దానిని సులభతరంగా వారికి వచ్చిన రాగాలలో కూడా పాడుకుంటున్నారు.

పాత్రోచితంగా రస భావాలను, శబ్దాలను, చిట్టస్వరాలు, ముక్తాయిలు వేసి దాసుగారు హరికథలను రచించారు. ఒక్క జానకీ శపథంలోనే పై కీర్తనకు క్రింద పద్యాలకు ఒకే రాగం కాకుండా ఎవరికి వచ్చిన రాగం వారు పాడుకోవచ్చని దాసుగారు శిష్యులను ఆదేశించారు.

దాసుగారి సంగీత విద్యత్తును, నృత్య, నాట్యాభినయ ప్రావీణ్యతను వారి అనేక కీర్తనా రచనల్లో చొప్పించారు.

దాసుగారు నట - నర్తక శిరోరత్నంగా, నీతి ప్రబోధకమై, స్పష్టమైన పాఠ్యాన్ని నిరాఘటము, నీతి ప్రబోధకమయిన ఉపన్యాస ప్రవచనంలో గంభీర మధురగాన ప్రసారమూ, క్రోసు దూరం వినిపించే 'శంభో'నాదము. సమున్నత సుందరాకారము, నారాయణధాసుగారి సహజ సిద్ధి అలంకారాలు.

విభావ, అనుభావాలను ప్రదర్శించి, వాటి చేత సంచారీ స్థాయి భావాలను సువరింప జేసి, శృంగార హాస్యాలను కవితవ్య చతురతో ప్రతిభాభ్యాస వ్యుత్పత్తులతో సహజ పండితునిగా 19 వ శతాబ్దము పోతనామాత్యునిగా దాసుగారిని అభివర్ణించుకోవాలి.

దాసుగారు ప్రబోధించి రచించిన, ధర్మమూ, భక్తి, నీతి, జ్ఞానం, అనుసరణీయం.

అయితే హరికథలకు ఇన్ని సౌబగులను కూర్చి, తనదైన శైలిని పరిచి ఇచ్చిన దాసుగారి హరికథలు ఆమూలాగ్రంగా పఠనం చేసి, అభ్యాసం చేసి ఈ కళకు శాశ్వత కీర్తి తేవలసిన బాధ్యత విద్యార్జిత ప్రజ్ఞ కల్గిన ప్రతి ఒక్కరి మీద ఉంది.

ఉపసంహారం :- హరికథల్లో ఉన్నన్ని కళా విశేషాలు ఏ ఇతర కళలోనూ మనకు కనబడవు. ఇది నిర్వచనానికి అందినట్టే ఉన్నా బహు వ్యాప్తి కల్గినది ఈ హరికథా కళ. ఇది ఒక పరిపూర్ణ సమాహార కళగా అభివృద్ధి చెందినది. అయితే ఇది శాస్త్రీయ కళా, జానపద కళా అని యోచిస్తే ముఖ్యమైన మూలకాలు శాస్త్రీయమైన అంశాలుగా కనబడినప్పటికీ ప్రదర్శనలోను, రచనా విధానంలో యక్షగానాన్ని పోలి ఉండటం వల్ల ఇందులో స్వేచ్ఛా విహారం, సంచలనం (సంగీత, సాహిత్య, నృత్యాలలో) చేసే అవకాశం ఉండటం వల్ల ఇది జానపదంగానే నిరూపించబడింది.

దాసుగారు స్వయంగా సంగీతంలో పండితులని పెద్దల సమర్థన అయినప్పటికీ. నృత్యం ఎవరినుండైన నేర్చుకునే ఉండాలి. ఎందుకంటే సంగీత శాస్త్రాన్ని నేర్చుకున్న భంగి నృత్యం నేర్చుకోవడం జరగదు.

వీరు దేవదాసీలకు సంగీతం నేర్పారనేది నిర్వివాదాంశం. అలాగే నృత్య విధానంలో వారి నుండి కొన్ని విషయాలనైనా గ్రహించి తనదైన బాణీలో అభివృద్ధి చేయడం జరిగింది. దాసుగారి హరికథల్లో నర్తకి అనే రచనా విశేషం, మంజరి అనే రచనలు చేయడం కొంత విలక్షణమైనా స్వంత బాణీని నిరూపించుకునే యత్నంగా చెప్పవచ్చు.

నాట్య శాస్త్రంలో విషయాలు సిద్ధాంతమైనవిగా చెప్పబడతాయి. వాటి ప్రదర్శన దేశీ విధానంలో దాసుగారు ఆ అంశాలను తనదైన శైలిలో ప్రదర్శించి మెప్పించారు.

ఈ కళను దాసుగారు పండిత పామర జనరంజనంగా చేయడమే కాక సర్వజన ఆమోద కళగా నిరూపించారు.

ఈ హరికథ అనే ప్రక్రియకు దాసుగారి రచనా విధానాన్ని బట్టి ప్రస్తుతం శిష్యులను తయారు చేసిన దాసుగారి హరికథలు కలకాలం నిలబడతాయి.

ఈ హరికథకు కపిలేశ్వరపురంలో ఎస్.బి.పి.బి.కె సత్యనారాయణరావు దొరగారు ప్రత్యేక పాఠశాలను స్థాపించి వసతి కల్పించి ఈ కళకు ప్రోత్సాహాన్నిస్తున్నారు. అయినప్పటికీ దాసుగారి కథలకన్నా తర్వాత వచ్చిన కథలు సులభతరమైన కథలను, రాగాలను గానం చేస్తూ ప్రదర్శిస్తున్నారు.

నృత్య విషయంలో కూడా ప్రదర్శన మధ్యలో సినిమా పాటను, ఆటను ప్రదర్శించి, మరల కథలోకి వెళ్ళడం వంటివి జరుగుతూనే ఉన్నాయి.

వీటన్నిటివల్ల మూల కథ మూలపడి అనవసర ప్రసంగాలు ఎక్కువై ఆ క్షణంలో నవ్వినా కలకాలం నిలిచే కథలుగా, కళాకారులుగా చెప్పుకోలేకపోతున్నాం.

అలాగే తెలుగు విశ్వ విద్యాలయంలో కూడా 'హరికథ' సాయంకాలం కోర్సులో పెట్టి ఈ కళ అభివృద్ధికి ఎంతగానో కృషి చేస్తున్నారు. అయినప్పటికీ దాసనారాయణదాస హరికథలకు ఎక్కువ ప్రాముఖ్యతనిచ్చి దాసుగారి రచనలకు ప్రస్తుత తరానికి అందించి, యువతరాన్ని ప్రోత్సహించే అవసరం ఎంతైనా ఉంది.

హరికథ గురించి నారాయణదాసుగారి గురించి ప్రతి ఒక్కరూ తెలుసుకోవలసిన అవసరం ఉంది వారి సేవలను యువతరం తెలుసుకని నేర్చుకునే ప్రయత్నం చేయవలసిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది.

అందుకే దాసుగారి సాహిత్యం పై అనేక పరిశోధనలు వెలువడ్డా ఈ సంగీత, నృత్య విషయాలు నారాయణదాసుగారి హరికథల పై పరిశోధనలు ఎక్కువగా లేవనే చెప్పాలి. కాబట్టి ఈ అంశాన్ని తీసుకోవడం జరిగింది.

ముందు తరాల వారికి ఇది ప్రస్తుత యువ, నవతరానికి ఇందెంతో ఉపయుక్తమయిన గ్రంథంగా వారికి మార్గదర్శకంగా ఉంటుందని ఆకాంక్షిస్తున్నాను.

అనుబంధం

1. శిష్య ప్రశిష్య వివరాలు 1 - 12
2. ఇతర రచనలు 13 - 31
3. ప్రదర్శన జనరంజనం 32 - 47
4. చేవ్రాలుప్రతులు 48 - 54
5. ఛాయా చిత్రాలు 55 - 65
6. సంప్రదించిన గ్రంథాలు 66 - 69

శిష్య ప్రశిష్య వివరాలు

సరస్వతీ వరప్రాదుడైన దాసుగారికి జగద్గురుడైన పరమేశ్వరుడే పరమ గురువు. ఆయన విద్యలన్ని స్వయంకృషి లబ్ధములే. అనగా హరికరుణాకటాక్ష సంప్రాప్తములే. అందుకే ఆయన తన నేర్పునంతా జగజ్జవతారకమైన హరికీర్తనము కొరకే వినియోగించెను. తన సకల కళాకౌశలముల కెల్లగా సాంద్రవిద్యా కేంద్రముగా హరికథను రూపొందించుకొనెను. ఆంధ్రదేశంలో ప్రప్రథమ సంగీత కళాశాలకు తాను ప్రప్రథమ ప్రధానాచార్యుడిగా హరికథకి పితామహుడుగా జగత్తున ఖ్యాతిపొందెను. అనేక శిష్యులను తన యశః పతాకలుగా దేశంలో నెలకొల్పెరు. తన కొక్క గురువు లేకున్నను తాను హరిదాసులందరికీ జగద్గురు వయ్యెను.

“దాసు నారాయణనుకు నీతండు, వీని

దాసు లెల్లెడ గల హరిదాసు లెల్ల

రొక్క హరిదాసులేగాదు నిక్క మితని

యెడల నాదృతి లేని వా డెవండు వుడమి”

అని మహామహులు తిరుపతి వేంకటకవులు వీరిని యథార్థముగా కీర్తించారు. అంతేకాదు దాసుగారవతారము చాలించిన తరువాత చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారు - “ప్రస్తుత మాండ్రలోకమున హరికథ చెప్పు ప్రతి వ్యక్తియు ప్రత్యక్షంగానో పరోక్షంగానో శ్రీనారాయణదాసు గారి శిష్యులో ప్రశిష్యులో కాక తీరదు.” అని వక్కాణించారు. (ఆంధ్ర పత్రిక, 29-1-1945). అది యథాక్షర సత్యము. అంతేకాకుండా విశ్వనాథ వారన్నట్లు “సత్కవి చెళ్లపిళ్ల వేంకట గురువంచు చెప్పికొనగా నది గొప్ప తెనుంగు నాడునన్” అని అనేకాండ్రకవులు భావించినట్లుగా దాసుగారి శిష్యులు కాని హరికథకులును ఆయన శిష్యులమని చెప్పు కొనుట, తమ హరికథా ప్రసంగారంభంలో యందు తత్ప్రస్తావము చేయుట ఒక పరిపాటిగా మారింది. ఆ భారద్వాజుడైన ద్రోణాచార్యుల కొక్క ఏకలవ్యుడే అటువంటి శిష్యుడు గాని ఈ భారద్వాజు లిద్దరికీ ఏకలవ్య శిష్యులనేకులు. అందును హరికథకులు కాని వట్టి సంగీత కోవిదులు కూడా కొందరు దాసుగారిని భావనా గురువుగా పరిగణించుకొన్నారు.

దాసుగారి సంగీతప్రజ్ఞ స్యామంభువము. ఆయన స్వభావము సర్వతంత్ర స్వతంత్రము. ఒక యెజ్జ వజ్జ నొరవడి పెట్టుకొన్నది కాదు. ఒక సిద్ధమైన ఫక్కిక కొదుగునది కాదు. ఆఫక్కి స్వతసిద్ధము, స్వభావ సిద్ధమునైనది. “దాసుగారి బాణీ” అని వాసికెక్కినట్టిది. పండ్రెండు వందలకు పై బడిన దాసుగారి కీర్తనలలో కొన్నికొన్నిటిని కొందరు కంఠస్థము చేయగలిగిరేకాని ఆ అంభోదగంభీర త్రిస్థాయు గమక కమ నీయ గౌళగాత్రము, ఆ పంచతాళ పటువైన పల్లవి పాట, ఆ లయ హోయలు నాన్యతోదర్శనీయములు, అనన్యసాధ్యములు, అనుకరించుటకు ప్రయత్నించి పలువురు విఫలురైరి. దాసుగారి తమ పాటగుట్టు మట్టెవరికిని చెప్పరను నొక వాడుక పడినది. అది అయథార్థము. ముప్పదేండ్లు రాకమునుపే ఆయన గొప్పదనమును గ్రహించిన వప్పు అయ్యవారు అను గాయక శిఖామణి మేళకర్త రాగముల మేలిమి సరములైన కీర్తనలుగల దాసుగారి ప్రహ్లాదచరిత్రము హరికథను వారి యొద్దనే అధ్యయనము చేసెను. వరుసగా సంగీతజ్ఞులు మరికొందరెగబడగా అపురూపపు జన్యరాగములనేకముగల తమ సావిత్రి చరిత్రమును వారికొక వారము పాటు వేదముసంత చెప్పునట్లు చెప్పిరి దాసుగారు. ఆ పాటపోకియైనను వారికి పట్టుబడినది కాదు. చెళ్ళపిళ్ళవారు చెప్పినట్లు - “శిష్యులలో కొందరు కొంతవరకు అనుకరించినను కొన్ని పోలికలు దాసుగారితో నంతరించవలసినవే గాని శాశ్వతముగా నిల్చిపోదగినవి కావు.” అందుచే దాసుగారా అధ్యేతలతో ఇట్లు చెప్పుకొని యేమి లాభమని పెదవి విరువగా నందులో యొక గడుసరి శిష్యుడు - “బాబూ! మేమెంత నేర్చుకొన్నను మీవలె పాడగల్గుదుమా? నేర్చుకోగా నేర్చుకోగా మా మా శక్తి కొలది యేదో యొక తీరున రాగలదు. ఇంతకును మీ శిష్యులమని లోకములో కొంత యాదరణమునకు పాత్రుల మగుదుము” అనెను. పలువురు తమ పరిశ్రమ కంచి గరుడసేవ కాగా తీర్థప్రసాదములు ముట్టకయే వచ్చినదారి పట్టిరి. కొలదిమంది మాత్రము భల్లూకపు పట్టుబట్టి యేండ్ల తరబడి పడిగాపులు పడినను ఆడియాసల పాలుగాక అంతో యంతో దాసుగారి వారసుల మనిపించుకొనిరి. కీర్తనల కై వాడము కొంత పట్టుబడినను దాసుగారి కథాకథన విధానముకై వసముగాక తికమక పడుచుండెడివారు కొందరు. వారికి కథ గరవు నపుడు మాత్రము దాసుగారు హరి యుబుసు లేక చండామార్కులవలె విజృంభించి శిక్షించెడి వారు కాని శిష్యులు కథను వీడి హరినే స్మరించుకొనెడివారు. ఎట్టికేల కెటులో ఓ పది పండ్రెండు మందికా ఫక్కి యొక కొంత పట్టుబడినది.

అట్లు చరితార్థులైన శిష్యులలో పేరుమోసినవారిలో ప్రథములు కీ.శే.వాజపేయ యాజుల సుబ్బయ్యగారు. ఆయన తొలుత పప్పు అయ్యవారి సంగీతశిష్యులు. పిమ్మట నటుడయి రంగమునకెక్కి తదుపరి దాసుగారి దగ్గర హరికథ అభ్యసించి రచ్చకెక్కి రాణించిరి. దాసుగారి నంటి పెట్టుకొని వారి హరికథలలో వెనుకపాట పాడి చేసిన చిరకాల పరిశ్రమకు ఆయనకు సహజంగా ఉన్న అభినయ వైదగ్ధ్యము, అప్పటికే వ్యాసంగవశమున అచ్చిన సంగీతప్రజ్ఞ, సాధురూపము, వాక్చమత్కారములనునవి, వన్నె పెట్టినవి. దాసుగారి కంఠపుటురుకులును, జారులను వీరి కంత యలవడలేదు గాని కథన విధానమున వీరి గుర్వనుకరణము ప్రశంసాపాత్రమైనది. 1921 స||లో నందిగామలో దాసుగారి గౌరవార్థము ఏర్పాటు చేయబడిన వారి “రుక్మిణీ కల్యాణము” హరికథ పోటీలలో సుబ్బయ్యగారిదే ప్రథమ బహుమతి. నేమాని వరహాలుదాసు, రావికంట జగన్నాథ దాసు, చిట్టిమళ్ల రంగయదాసుగారలకును బహుమతులు లభించాయి. సుబ్బయ్యగారు, గుడిపాటి శ్రీరామమూర్తి, పెంటపాడు సుబ్బయ్య, పుచ్చ భ్రమరదాసు (ఊరపు బవరదాసు) వంటి విదగ్ధశిష్యులను గూడ తయారుజేసి నారాయణదాసు వారసత్వమును వర్ధమాన మొనరించిరి. బవరదాసుగారు మొదట దాసుగారికి ఏకలవ్యశిష్యులే గాని దూరముగా నుండెయే వారి పోకడలు పట్టుకొనిదాసుగారికి అభిమానపాత్రులై దగ్గరికి చేరి వారి కడరు కడదీక్షతో శుశ్రూషచేసి ఆ విద్యను సాధించి పేర్వడసిరి. బవరదాసుగారు చెన్నపురి యందును బహువారములు హరికథలు చెప్పి సత్కరింపబడినట్లు తేది 26-7-1928 నాటి ఆంధ్రపత్రిక పేర్కొనుచున్నది. ‘దాసుగారి గౌరవ పెండ్లి’ హరికథను వీరే 1940 లో అచ్చొత్తిపించారు. వీరికి దాసుగారి మీద ఎంత భక్తియనగా వారి వేషభాషానుకరణము చేసిగాని సంతృప్తిపడెడివారు కారు.

దాసుగారి ముఖ్య శిష్యులలో శ్రీ నేమాని వరహాలు దాసుగారొకరు. వీరు దాసుగారికడ సంగీత కళాశాలలో గాత్ర సంగీత శాఖకు ఆచార్యులు. దాసుగారివలె గొళ శారీలము గలవారు. వారి ఘక్కిని పకడ్బందుగా చిక్కబరుచుకొన్న వారు. శ్రీ చొప్పలై సూర్యనారాయణ గారి వంటి గొప్ప శిష్యులను కూడా తయారు చేసిరి. శ్రీ చిట్టిమళ్ల రంగయ్యగారును దాసుగారి ననుకరించి నెగ్గిన ప్రతిభాశాలి. దాసుగారి తరువాత వారి “గౌరవ పెండ్లి” అచ్చ తెలుగు హరికథ చెప్పగలిగినది వీరొక్కరే.

దాసుగారి శిష్య వర్గములో శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణగారి దొక విశిష్టస్థానము. దాసుగారికి వీరిమీద పుత్రవాత్సల్యము. ఇంటినుండి సంగీతకళాశాలకు దాసుగారి వెంట రామాయణ హరికథాగానము చేయుచు వీరును సుబ్బయ్యగారును వెళ్ళుచు మార్గ మద్యమందే గురుశుశ్రుషచేయుట యొక పరిపాటి.

ఆ సన్నివేశమును, సంగీత కళాశాలలో గణపతి నవరాత్రులు జరిపి చివరి దినమున ఊరేగింపుటత్సవములో విజయనగర వీధులలో కీ.శే. ద్వారం వెంకటస్వామినాయుడుగారి వాయులీన వాదనమున కనువుగా దాసుగారు గీతనృత్యములు ప్రదర్శించుచుండగా వారి వెనుక ఈ శిష్యద్వయము వంత పాడుసన్నివేశమును తిలకించిన పురజనులు వాల్మీకి వెంట కుశలపులను జూచిన స్ఫురణగలిగించి పులకించి పోయెడివారు. దాసుగారు ఆరు కాండల రామాయణమును ఆరు హరికథలుగా రచించి దానికి 'యథార్థ రామాయణ' మని నామకరణము చేసిరి. కొన్ని సన్నివేశములు వాల్మీకములో ప్రక్షిప్తములైనవని భావించి అట్టి ఆవాల్మీక సన్నివేశముల కొక పరిష్కార మార్గమును సూచించుటచే వారు దానికా పేరిడిరి. అది ఆరు కథలు గాని దాసుగారు గాని, వారి శిష్యులు గాని పట్టుబట్టి పగడగా చెప్పినచో శ్రోతల కారసానంద మొక మాస గ్రాసము. అట్లెందరెందరో హరిదాసులా రామాయణ కథాగానము చేసి బహు విధ సత్కారము లందుచున్నారు. ఒకపరి ఒకాయన దాసుగారిని మీదే యథార్థ రామాయణమా? ఇతరులవి కావా? అని ప్రశ్నింపగా చుట్టున దాసుగారు “ఔను. యథా = సత్యముగ, అర్థ = ధనమును ఇచ్చే రామాయణం నాది. వందలు వేలు హరిదాసులకు బ్రతుకు తెరువు చూపినది నా రామాయణం” అని సగర్వముగా నిర్వచించిరి. అట్టి ఆరామాయణ కథాగానములో సుబ్బయ్య లక్ష్మి నారాయణ భాగవతు లిద్దరికిని మంచి తరిఫీదు నిచ్చిరి దాసుగారు. నాటి నుండి వారిరువురికిని “రామాయణ సోదరులు” అను వ్యవహార మేర్పడినది. మదరాసు అఖిలభారత కాంగ్రెస్ మహాసభలకు సభా ప్రారంభకులుగా వెళ్లిన గురువుగారి వెంట వీరిరువురును వెళ్లి అక్కడ జరిగిన అనేక హరికథలలో గురుదేవునితో పాటు సర్ వేపా రామేశం ప్రభృతుల ప్రశంసలకు పాత్రులైరి. పిఠాపురములో నెలదినములు దాసుగారు యథార్థ రామాయణము చెప్పినపుడు శ్రీ నేతివారు సహకార గానము చేసి వీణ సంగమేశ్వర శాస్త్రి, దెందుకూరూ నరసింహశాస్త్రి ప్రభృతుల ప్రశంసాప్రసూనములను దాసుగారితో పాటు శిరసావహించిరి. దాసుగారి కడ వారి పండ్రెండు హరికథలను వల్లించిన మహాయోగము ఈరామాయణ సోదరులకే పట్టినది. కాని దాసుగారు ఉత్తర కాండ కథను “జానకీ శపథము” పేరుతో వెలయించిన హరికథ మాత్రము వీరికే కాదు ఇంకెవ్వరికిని కొరుకుడుపడినది కాదు. డెబ్బదిరెండు మేళకర్తరాగముల గాఢపాకము ఆ హరికథ. దాసుగారైనను ఆ కథను తమ జీవితములో ఒక్కమారే చెప్పారు - వారి షష్టి పూర్ణ్యత్సవ సందర్భమున విజయనగరము అయ్య కోనేటిగట్టున ఆంజనేయస్వామివారి ఆలయమున, అయితే ఈ రామాయణ సోదరులు మాత్రము గుర్వనుజ్ఞతోడనే సందర్భో చితములైన రాగాంతరములతో ఆ కథ నధ్యయనము చేసిరి.

ఆ కథను చెప్పగలిగిన హరిదాసులు మువ్వరే నాటికి నేటికిని - ఈ నేతివారు, శ్రీ వడ్లమాని నరసింహ దాసుగారు, శ్రీ కరూరు కృష్ణదాసుగారు. దాసుగారి అపూర్వ నృత్యకళా కౌశలముగూడ కొంత సుష్టుగా పట్టుబడినది ఈ మువ్వరికే. దురదృష్టవశాత్తు నేతివారి కొకరైలు ప్రయాణములో నిప్పురవ్వపడి గాత్ర ధర్మము చెడినది గాని తత్పూర్వము వారి నృత్య గానములు శాస్త్ర రేఖాయితములై రసజ్ఞ పారిషదరంజన శ్లాఘన పాత్రములై దాసుగారిచే సెహభాసనిపించుకొన్నవి. తేది. 9-11-1933 న దాసుగారికి తునిలో “బ్రహ్మరథ” సన్మానము జరిగినది. అప్పుడు నేతి వారు గురువుగారితోనేయున్నారు. అప్పటికే దాసుగారి కథలను వారి సన్నిధిలో శుశ్రూష చేయకుండగనే కొందరు హరిదాసులు చెప్పుటయు, ఆ చెప్పుటలో వారి సంప్రదాయమునకు చెరువు చేయుటయు కద్దు. అది గమనించి దాసుగారు అట్టివారికి రిజిష్టరు నోటీసులిచ్చి కథలను మధ్యలో ఆపు చేయించిరి. అట్టి యొక ఘట్టములో ఆవేశవశంవదులైన దాసుగారు వెంటనే ఆ తునిలోనే 11-11-33 న శ్రీ నేతివారికి సాధికారముగా ఒక సనదు వ్రాసి సంతకము చేసి యిచ్చిరి. “అదే నా విద్యకు స్నాతకోత్సవం.. ఏ విశ్వ విద్యాలయ పట్టానికి లేని గౌరవం దాని కున్నది” అని నేతివారి వక్కణ. గురుదేవుల జీవిత చరమక్షణమున వీరక్కడనే గరుడాళ్వారువలె కాచు కొనియుండిరి. గురువులు పరమపదించగనే వీరు తమ స్వస్థలమైన విజయవాడకు విచ్చేసి అచిరకాలమున నట ‘శ్రీ నారాయణ దాస హరికథాగాన కళాపరిషత్తు’ స్థాపించి నేటికిని ఏడేట దాసుగారి ఆరాధనోత్సవముల నతివైభవముగ జరిపించుచున్నారు. తేది 25-2-51 న సత్యనారాయణపురము శివాలయావరణంలో గురుదేవుని శిలావిగ్రహమును ఆగమోక్తముగా ప్రతిష్ఠ చేసి అనునిత్యము పూజాపురస్కారములు జరిపించుచున్నారు. గురువులు ధరించిన మంచిగంధపు పాదుకలు, కాలిగజ్జెలు, చిటితాళములు, చేతికర్ర తమ యింట పూజా పీఠమున పదిల పరుచుకొని - “మా గురుపూజయే మాకు ఏడుగడ, మా గురుపూజయే మాకు ఇహవరసాధకం” అను అచంచల విశ్వాసముతో నున్నారు. ఇంతటి గురుభక్తి పరాణు నీనవయుగమున మరి చూడబోము. కొత్సోదంక ప్రభృతులైన పురాణ కాలపు శిష్యులను తలపింతురు వీరు (చీరాల సంస్కృతి సమితివారు ప్రకటించిన వారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచికలో వీరు వ్రాసిన “మాగురుదేవులు” అను వ్యాసమవశ్యపఠనీయము.) శ్రీ ములుకుట్ల సదాశివశాస్త్రి, అంబటిపూడి శివరామకృష్ణ, శ్రీ కుప్పా వీర రాఘవయ్య, శ్రీ కావూరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, శ్రీ కరెడ్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, శ్రీ వెంపటి సుబ్బనారాయణ భాగవతులు ప్రభృతులు శిష్యులు.

దాసుగారి శిష్యులలో మరియొక అఖండుడు శ్రీ వేదనభట్ల వెంకటరమణయ్యగారు. వీరు తొలుత దాసుగారి శిష్యులును, విజయ రామగాన పాఠశాలలో మృదంగ విద్వాంసులు నగు శ్రీపాద సన్యాసి రావుగారి యొద్ద దాసుగారి రుక్మిణీ కల్యాణము నేర్చుకొని పిదప 1931లో దాసుగారి మెప్పునంది ఆ సద్గురు సన్నిధానమున వ్యాసంగము చేసి వారి భీష్మ చరిత్రము, యథార్థరామాయణ కథలు చెప్పుకొనిరి. వీరి జిజ్ఞాసను గమనించి దాసుగారు తానెంత రచనావ్యగ్రులై యున్నను అడిగినదే తడవుగా నసంతోషముగా కుర్చీనుండి సర్రున లేచి కాలుకదిపి కేలుగలిపి కన్ను గిలిపి నోరు మెదిపి సంగీతనృత్య సాహిత్యాలతో అప్పటికప్పుడు అక్కడికక్కడ వాగ్దేవి నావిష్కరించెడివారు. “ఒరే! నేనింకా బ్రతికి యున్నాను. నా దగ్గర కొచ్చి తెలుసుకోరేమిరా? వెట్టివాళ్లు !” అని యనుచుండెడి వారు “శిష్య వాత్సల్యంబు చెలువు దీర్చిన మూర్తి.” రమణయ్యదాసుగారికి దాసుగారి సాంగత్యము వల్లనే కవితాశక్తి కూడ అలవడినది. ఆయన మొదటి పద్యము నారాయణదాసుగారికే నీరాజనమెత్తినది. గురువుల యాశీస్సులతో రమణయ్యగారి కంఠమే కాదు గంటము కూడ గడితేరి ఆయనచే హరికథా రచన చేయించినది. రమణయ్యగారును, దాసుగారి మరియొక శిష్యులైన శ్రీ పేరి నరసింహము గారును దాసుగారి హరికథ కతి వైభవముగా వజ్రోత్సవము సంకల్పించి ఊళ్ల వెంబడి తిరిగి పెద్దపెట్టున ప్రయత్నము చేయుచుండగా “వారి కిక సన్మానము మేము చేయవలె గాని మీరు చేయలేరని దేవత లాహ్వనించినట్లు” దాసుగారు పరమపదించిరి. (చీరాల వారి సంచికలో రమణయ్య దాసుగారు వ్రాసిన “సద్గురు సన్నిధానము” అను వ్యాసము చూడ దగును.)

శ్రీ పిల్లలమట్టి రామదాస భాగవతులు రమణయ్యదాసుగారి వలెనే హరికథకు మాత్రులు గాక సరసకవితా విశారదులు. దాసుగారి శుశ్రూష చేసి, నేటికిని దాసుగారి అనేక కథలను కీర్తిని దానము చేయుచున్న ధన్యజీవనులు.

శ్రీ కరూరు కృష్ణదాసుగారు కూడ నారాయణదాస ప్రతిష్ఠ కెత్తిన పతాక వీరు గుంటూరు వాస్తవ్యులు, మాధ్వ బ్రాహ్మణులు, షష్ఠి పూర్తి అయిపోయినను దృఢగాత్రులై అభినివేశముతో నృత్యకాశలముతో దాసుగారి కథలనేకము చెప్పారు. 1931 నుండి 1944 వరకు పదునాలుగేండ్లు గురుకులక్షిష్టులై హరికథా వ్యాసంగము చేసినారు. యథార్థరామాయణము, శ్రీకృష్ణజననము (సంస్కృత హరికథ) మాత్రమే దాసుగారి కడ చెప్పుకొన్నారు. జానకీ శపథము, మార్కండేయచరిత్రము, రుక్మిణీ కల్యాణము, సావిత్రీ చరిత్రములను స్వయముగా సాధన చేసుకొన్నారు.

గురువుగారి యెదుట కథ చెప్పి వారి మెప్పులందిరి. ప్రియశిష్యులనిపించుకొనిరి. ఆ పదు నాలుగేండ్ల వ్యాసంగకాలమున గురువుగారే వీరిని పోషించిరట. మర్రిపూడి ప్రజలెప్పుడో దాసుగారి కథ విన్నవారు వీరి వలన సీతాకల్యాణము విని గురుదేవుని ఝటితిస్ఫురణకు తెచ్చినారని వీరి నభినందించిరి. వీరు యధార్థ రామాయణ మిప్పటి కేబది పర్యాయములైన చెప్పియుందురు. యధార్థరామాయణ కథనప్రవీణులు శ్రీశనగల వెంకటప్పయ్యగారు వీరి శిష్యులు. శ్రీ వేదనభట్ల వెంకటరమణయ్య దాసుగారు వీరి కడ 'పాదుక' చెప్పుకొన్నారు.

శ్రీ శ్రీపాద లింగమూర్తిగారు, కీ.శే. టేకి రామమూర్తి గారు, శ్రీ చెరుకుపల్లి కనకదుర్గా దాసు ("మిత్రమ" ఉపనామాంకితులు) శ్రీ మల్లికార్జునదాసు, శ్రీ పరిమి సుబ్రహ్మణ్యదాసు (ద్రాక్షా రామ వాస్తవ్యులు; వీరు వేరు ఏలూరు వాస్తవ్యులైన పరిమి సుబ్రహ్మణ్య దాసుగారు వేరు) శ్రీ అడులుమల్లి నారాయణదాసు (మోపిదేని దాసు), శ్రీ జగన్నాథ దాసు, శ్రీ అప్పలస్వామి, శ్రీ బంక బాలకృష్ణదాసు శ్రీ అన్నంనీడి బాలకృష్ణ దాసు (రామచంద్రపురం, గోదావరి జిల్లా) మున్నగు వారు దాసుగారి ప్రత్యక్ష శిష్యులు.

శ్రీ వడ్లమాని నరసింహదాసుగారిని, కీ.శే.చొప్పలై సూర్యనారాయణగారిని కొందరు దాసుగారి కేకలవ్య శిష్యులందురు కాని నరసింహదాసుగారిని పిల్లల మఱ్ఱి రామదాస ప్రభృతులు తమ సతీర్థునినే సంభావించుచున్నారు. అసలు నరసింహదాసుగారే కంఠోక్తిగా తాను దాసుగారి శిష్యుడనని చెప్పుకొనుట నేనెరుగుదును. అదిగాక చీరాల సంచికలో వారు దాసుగారి గురించి వ్రాసిన వ్యాసమును - "మద్గురు పర్యులు" అను మాటతోనే ఎత్తుకొనిరి. నేను విన్న మరియొక సంగతి యేమనగా నరసింహదాసుగారు స్వయంకృషి వల్లను, బహువారములు వేదిక పై దాసుగారి దర్శనము వల్లను హరికథకు కావలసిన హంగులనేకము సమకూర్చుకొని తానొకనాడు దాసుగారి రుక్మిణీ కల్యాణము హరికథ చెప్పబోవుచు దాసుగారిని సప్రయముగా ఆహ్వానించినారట. దాసుగారాయన కథవిని తనకడ నేర్చుకొనకుండగనే స్వాంతేవాసులైన శిష్యులను మించి కథ చెప్పినాడన్న సంతోషముతో ఆయన తాను దాసుగారి శిష్యుడనని చెప్పుకొనుట కనుమతించిరట. నేనసలు దాసుగారి నెరుగుదును. నరసింహదాసుగారి కథ నెరుగుదును. ఇరువురును రుక్మిణీ కల్యాణము చెప్పగకూడ చూచినాడను. దాసభారతి శ్రీ నరసింహ దాసుగారిని పరిపూర్ణముగ కటాక్షించినది. ఆ గౌళగాత్ర గాంధర్వ ములో, ఆ నృత్య వైయాత్యములో, ఆ అభినయ విన్యాసములో, ఆ యలవోక ఛలోక్తుల చక చకలో, ఆ అన్య దేశ భాషా బేషజములో నరసింహదాస హరికథా ప్రసంగములో నారాయణదాస శారదాచారు విపంచి వికస్వర స్వరములే వినిపించును.

నారాయణదాస వ్యక్తిత్వమునకు పునర్భవము కనిపించును. ఈనాడు దాసుగారి జానకీ శపథము చెప్పగల చేవగల మొనగాడీయన యొక్కడే. ఈయన కామధ్య ఆంధ్రవిశ్వకళా పరిషద్వేదికపై నొక సన్మానము గూడ జరిగినది.

శ్రీ చొప్పలై సూర్యనారాయణ భాగవతారుగారు దాసుగారి శిష్యులనియే కీ.శే. మరువాడ వెంకట చయనులుగారు వ్రాసిన నారాయణదాస జీవితచరిత్రము పేర్కొను చున్నది. (చూ. పుట 209). ముందు నేమాని వరహాలుగారి కడ శుశ్రూష చేసి పిదప దాసుగారి కడ చేరియుందురు. ఆపక్షమున బవరదాసు రమణయ్యగారల వలె దాసుగారికీ వీరు శిష్యులు, ప్రశిష్యులను, వీరు దాసుగారి కీర్తనలనేకము గ్రామఫోను రికార్డులిచ్చి పేర్చడసిరి. శ్రీయుతులు హరిసోమయాజుల సుబ్రహ్మణ్యము, మల్లాది చంద్రశేఖర శాస్త్రి, భమిడిపాటి అయ్యప్పశాస్త్రి ప్రభృతులు నారాయణదాస స్థంసాత్మకముగా రచించిన యనేక శ్లోకములును, పద్యములును మాకు లభించినవి. అందీ ముగ్గురును కంఠోక్తిగా దాసుగారిని గురు సంజ్ఞచే పేర్కొనిరి. మరి వా రెట్టి శిష్యులో తెలియరాలేదు. శ్రీ పిల్లలమఱ్ఱి రామదాస భాగవతారు గారు “చిరస్మరణీయుడు” అను శీర్షిక క్రింద చీరాల సంచికలో 210 పుటలో వ్రాసిన పద్యములో

“పరిమి పెద్దింటి పాతూరి హరికథకులు

నిన్ను గురువుగ భావించి నెగడినారు ”

అని యున్నది. పరిమి యనగా శ్రీ పరిమి సుబ్రహ్మణ్యదాసుగారు. పెద్దింటి యనగా శ్రీ పెద్దింటి దీక్షితదాసుగారు. వీరు దాసుగారి జీవిత చరిత్రమును హరికథారూపమున రచియించి ప్రకటించి ఊరూర నా హరికథాగానము చేయుచున్నారు. పాతూరి యనగా శ్రీ పాతూరి మధుసూదనరావుగారు. వీరు చీరాల సంచికలో 36 వ పుటలో దాసుగారిని ప్రశంసించుచు - “వారి శిష్యులలో శ్రీ నేతి లక్ష్మీ నారాయణ భాగవతులు, వడ్లమాని నరసింహదాసు మొదలగు వారిప్పటికిని మా వంటివారి కాదర్శముగా నున్నారు” అని యుగ్గడించిరి.

హరికథకులును బరంపురము కల్లి కోట రాజావారి కళాశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులుగా నుండిన ప్రసిద్ధ వాగ్గేయకారులు శ్రీ పసుమర్తి కృష్ణమూర్తి గారు దాసుగారి కేకలవ్య శిష్యులని ప్రసిద్ధి. ఆయన పార్వతీకల్యాణమును యక్షగానమును రచించి 1921 లో దాసుగారి కంకితమిచ్చిరి. దాసుగారి పెద్దన్నగారి కుమారుడు శ్రీ ఆదిభట్ల లక్ష్మీనరసింహముగారు దాసుగారి కడ సంత చెప్పుకొనకుండ గనే దాసుగారి ఫక్కికను పాడగల సమర్థుడై, రాగము కీర్తన స్వరము పాడునప్పుడు వారి సంగతులనే ఎక్కువగా దొర్లించుచు హరికథకుడుగా వన్నె కెక్కిరి.

“హరికథక రాజహంస ” అన్వర్థ బిదుదాంచితులు శ్రీ అమ్మల విశ్వనాథ భాగవతారుగారు దాసుగారి శిష్యులు కాకున్నను వారి భక్తుడనని సగర్వముగా చెప్పుకొందురు. వారి శిష్యుల కోవలోనికి వత్తురు. శ్రీవారి శిష్యులైన సుబ్బయ్య భాగవతుల కడ కొంత శుశ్రూష చేసిరి. సల్లలిత కవిత లల్లగల కవి తల్లజుడు. తేది 21-3-1943 న పశ్చిమ గోదావరి మండలము భట్లమగుటూరున త్యాగరాజ మహోత్సవముల సందర్భముగా దాసుగారక్కడికి విచ్చేసి రుక్మిణీ కల్యాణము చెప్పగా విని వారి యెదుట వారి సీతాకల్యాణము హరికథ తాము చెప్పి వారిచే సెహబాసనిపించుకొన్న ప్రతిభాశాలి. అతఃపూర్వమే దాసుగారి కథలను శ్రీ కొఠరు వెంకట సుబ్బయ్యపంతులుగారి యొద్ద వల్లించి యి నా డేడెనిమిది కథలు చెప్పుచు దాసుగారి యశస్సును దశదిశా విశ్రాంత మొనర్చుచుచున్నారు. “మరపురాని మనీషి” యను పేరుతో దాసుగారి గురించి యొక చక్కని వ్యాసమును చీరాల సంచికలో ప్రకటించిరి. సంగీత సాహిత్యములు రెండింటను సవ్యసాచియైన శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి గారెన్నడును హరికథ చెప్పినట్లు వినముగాని మనసార దాసుగారిని గురువుగా భావించురు. మరి దాసుగారు వారికి కేవల భావనా గురువులో లేక సంగీత శాస్త్రమున ఆచార్యకము నెరపిరో!

వారు వీ రననేల నాడు తెలుగునాట గంటము పట్టిన ప్రతికవికి తిరుపతి వేంకటకవులును, గజ్జెకట్టిన ప్రతి హరికథకునకు నారాయణ దాసుగారును కనీసము భావనా గురువులగుట పరిపాటి. మన హరికథకు లందు అవిచ్ఛిన్న దాస సంప్రదాయాధ్వగులు నేటికిని గలరు, నేతి, వేదనభట్ల, పిల్లల మఱ్ఱి, కరూరు, వడ్లమాని ప్రభృతులైన ప్రత్యక్ష శిష్యుల మాట యటుంగ పరోక్ష శిష్యులే పరశ్శతముగా నున్నారు. అందు కొందరు ముఖ్యులు: సర్వశ్రీ పెద్దింటి దీక్షిత దాసు, ములుకుట్ల సదాశివశాస్త్రి, కూచిభోట్ల కోటేశ్వరరావు, సామవేదం కోటేశ్వరరావు, యాళ్లబండి తాతారావు, దోర చినబాబు, సాలూరు సరోజిని, గీతాదేవి, కె.ఇందిరాబాల, బుర్రా శివరామకృష్ణశర్మ, అక్క పెద్ది శ్రీరామశర్మ గజ్జెకట్టి కథ చెప్పు వారియందేకాదు కంఠమెత్తి గానము చేయు సంగీత విద్వాంసులయందును అట్టి శిష్యులనేకులు గలరు. కళావతులును చాలమంది యి గాంధర్వసార్యభౌముని యేలుబడిలో వడగెత్తిరి.

ఈనాడు దాసుగారి అంబరీష చరిత్రమును అమ్మల, వేదనభట్ల, ప్రహ్లాదచరిత్రమును అమ్మల, మార్కండేయ చరిత్రమును పిల్లలమఱ్ఱి, దోర చినబాబు, చిట్యాల ఆంజనేయులు, అమ్మల, ములుకుట్ల, కుప్పా, జానకీ శపథమును, వడ్లమాని, రుక్మిణీ కల్యాణమును అమ్మల, వడ్లమాని, సావిత్రి చరిత్రమును అమ్మల, యధార్థ రామాయణమును అమ్మల, పిల్లలమఱ్ఱి,

కరూరు, అందులో విడిగా హనుత్సందేశమును అమ్మల, బుర్రా, కోట సచ్చిదానంద శాస్త్రి, గుడిపాటి శ్రీరామమూర్తి, సీతా కల్యాణమును ములుకుట్ల సదాశివశాస్త్రి, ప్రతాప సుబ్రహ్మణ్యము, కూచిభొట్ల, సీతాకల్యాణ పాదుకాపట్టాభిషేకములను పి.రాజేశ్వరి మున్నగువారు చెప్పుచున్నారు.

పరంపరగా నింతటి సువిశాలమైన శిష్య సంపద యుండుట దాసుగారి యదృష్టమే. ఆయన కుండిన భక్తి జ్ఞాన కళా సంపద లాయనతోనే యంతరించినవి. కాని చివరికి మిగిలినదీ శిష్య సంపదయే. అయితే యీ సంపద ద్వారా ఆ సంపదల సౌభాగ్యము గూడ కొంత శేషించును. “ఆచార్యః పూర్వ రూపం, అంతేవాస్యత్తర రూపం విద్యా సంధిః” అన్నారు పెద్దలు. అందుకే శిష్యశబ్దము సార్థకమైనది. కాని దేశమంతటను దోసపాదువెల నల్లుకొన్న దాసుగారి విద్యావంశము వలన దాసుగారికి కొన్ని అపచారములును జరిగినవి. అసలా వంశ శబ్దమును అర్థవంతమైనది.

వెదురు పొదరున ముద్దుముద్దుగా రవళించు మురళికి పనికివచ్చు శలాకలుండును. నిచ్చెనలకు పనికివచ్చు బొంగులుండును. పడిపోవు గోడలకు పోటి పెట్టదగు నిట్ట లుండును. ఏడుకట్ల సవారి కుపయోగపడు గడ లుండును. ఎందుకును పనికిరాని యీచబోయిన జువ్వలుండును. సరిగా దాసుగారి విద్యావంశ మట్టిదే. అందు పనికిరాని పాతర సామాను కొంత గలదు అట్టి దాసు లాయన స్వయముగా హరికథల నెంత స్వరపరచి అచ్చు నెసికొన్నను దేవదత్తమైన పాంచజన్యము వంటి ఆ కంఠము లేకపోయిన మానెగాని ఆయన నిర్దేశించిన రాగ తాళములలో పాడలేరు సరికదా ఆయన గ్రంథ స్వరూపమునున్న దాని నున్నట్టు లుండనియ్యరు. అందులో లఘుసారులైన సామాజికుల మెప్పుకోస మా గ్రంథమునుండియు నీ గ్రంథము నుండియు కొంత రొడ్డును దెచ్చి కూరుచుందురు. చవుకబారు చమత్కారములను కట్టు కథలను పిట్టకథలను దిమ్మరింతురు, ఉంచిన గ్రంథమున నైన తమ అర్థజ్ఞాన ఛందోజ్ఞానములు చాలమి పద్యములు పాడు చేయుదురు. గ్రంథములలో ఆంధ్రదేశపు జన్మహక్కుగు అచ్చు తప్పులు సరేసరి.

ఈ విధముగా ఆయన హరికథల కెంతో అపచారము కల్గినది. ఎంత భక్తులైతే మాత్రము భగవంతుని శక్తిలో వారికే పాటి యుండును? దాసుగారి శిష్యుల దిదే వరుస. ఆయనకు సాటి వచ్చువాడును పోటివచ్చు వాడును నభూతో నభవిష్యతి యగుగాక కాని కనీస మా ఛాయలకు వచ్చువాడైన కనిపించడే ఇది దాసుగారి దౌర్భాగ్యమందమా? లేక తగినట్లు శిష్యులను తయారు చేయలేని ఆయన చేత కాని తన మందమా? మట్టిని గ్రహించి మనోజ్ఞ భాండములు వాన గలిగిననే కులాలుని ప్రజ్ఞ.

అయితే కులాలున కెంత ప్రజ్ఞ యున్నను కుండకు తగిన మట్టి దొరకవలెను గదా. అటువంటి సరుకు ఈ బ్రతికిచెడిన చెడి బ్రతుకుచున్న దేశము భారతదేశమునందు లభించినది కాదు. వారేమి సేతురు? ఏ మహాన్నతాదర్శములతో ఎన్ని ప్రజ్ఞల సన్నివేశముగా వారీ హరికథను రూపొందించిరో పిదపకాలమున ఆ యాదర్శములును లేవు. ఆప్రజ్ఞలును కానరావు. రచ్చసావిడియందును 'దేవుని కొలువు' సరస్వతి పరిషత్తు, చాక్షుషక్రతువు, శ్రవఃపర్వము కావలసిన హరికథ నేడు కోవెల నడుమ దేవర సన్నిధిని బూతులబుంగయు తైతక్కల మేళము వినోదకాలక్షేప మాత్రము నై పోవలసి వచ్చినది.

శౌనకుడు గొప్ప కులపతియే కాని ఆయనకు తగిన శిష్యులు లేరు. నలుడు గొప్ప నరపాలుడే కాని ఆయనకు తగిన అమాత్యులు లేరు. అట్లే దాసుగారు గురుకుల పారిషదుడే కాని వారికి తగిన శిష్యులు లేరు. తగిన రోగులు లేకున్న అంత ధన్వంతరి మాత్రము తన చికిత్సా చాకచక్యము నేమి చేసికొనును? అట్లైనది దాసుగారి పని. కాని ఆయన శిష్య వాత్సల్య మేమి చెప్పను! క్రొత్తగా తన కడకు విద్యార్థి యై వచ్చిన నేతి వారిని సహపంక్తిని భోజనము పెట్టి సత్కరించిరి. అది తనకే యెబ్బెట్టుగా తోచి నేతివా రొకనాడు చెప్పకుండ ఊరిలోనికి మాధుకరమునకు పోగా దాసుగారాయనను ఉన్నపాటున రప్పించి అయ్యకోనేటిగట్టున నున్న అన్నార్తుల కాహారము పంచి రమ్మని ఆదేశించి యథాపూర్వము పంక్తి సాగించిరి. ఆలాగుననే అభినవాగతు లైన శిష్యులందరికిని సర్వసదుపాయములును దాసుగారే సమకూర్చెడి వారు. తమ యింట కుదిరెనా సరేసరి, లేకున్న తా మెరిగిన సంపన్నులచే వారికి భోజనవారము లేర్పరిచెడివారు. జేబు కర్చుకు వారికి డబ్బులు గూడ నిచ్చుచుండెడివారు. దేవుని పెండ్లి కందరును పెద్దలేయనునట్లు దాసుగారి హరికథక శిష్యులందన్యకులస్థులెందరో గలరు - చిట్టిమళ్ల రంగయ్య, అసిరయ్య, బవరదాసు, అప్పలస్వామి ప్రభృతులు. శిష్యులకు బిడియము పోగొట్టుటకును, హిరకథ కింత ప్రచారము కల్గించి వారి కిహపరముల కింత యుపాధి చూపుటకును నడివీధియందు తాను గజ్జెకట్టి నాట్యము చేయుచు వారిని పాడుమనుచు, తాను తాళము వేయుచు వారి నాడుమనుచు అక్కడి కక్కడ వారికి విద్య నూరి పోసెడి వారు.

ఆ రోజులలో విజయనగర ప్రజ కది యొక నిత్య వినోద ప్రదర్శనము. దారిలో దుకాణముల దగ్గర నాగి వారి వారి అవసరము చొప్పున నొక శిష్యున కొక చెప్పులజత, మరి యొక్కనికొక దోవతుల చాపు ఈ విధముగ నిప్పించుట యొక పరిపాటి. ఒకనికి డబ్బులు వలసిన యప్పుడే శ్రీమంతుని యింటికి తీసుకొని పోయి వానిచే నృత్య పూర్వకముగ ఒక కీర్తన పాడించి ఆ గృహస్థు నాదేశించి డబ్బిప్పించుట అదియొక రివాజు.

ఒకప్పుడు సుబ్బయ్యగారి కంఠము మూగవోయి హరికథ చెప్పలేక పోవుచున్నాడని తెలిసి మిక్కిలి ఖేదపడి “సుబ్బయ్యా! నీ కిప్పు డిబ్బందిగా నున్నదని తోచుచున్నది. నీ కేమైన ధన సహాయము కావలసియున్న యెడల మోమోట పడక తెల్పుము. చేతనైన సహాయము చేసెద” నని దాసుగారుత్తరము వ్రాసిరి. చొప్పలై దాసు తన కీర్తనలు గ్రామఫోను రికార్డులిచ్చి డబ్బు గడించుకొనుచున్నట్లు తెలిసియు కాపీరైటు డబ్బులకు కక్కు ర్తిపడక పోనీ శిష్యుడే గదా బ్రదుకనీయని యుపేక్షించిరి. వీణలో విశేష పాండిత్యము సంపాదించిన తన శిష్యుడైన అసిరయ్యకు అమిత సంతోషముతో “కల్యాణ దాసు” అను బిరుదు ప్రసాదించిరి. అతనిచే షణ్ముఖీ తాళ సహిత నాట్య ప్రదర్శన చేయించి సన్మానించిరి.

దాసుగారొకప్పుడు హరికథార్థము విజయవాడలో వేంచేసియున్నప్పుడు తీరస్థ నీరము కలుషితమై యున్నదని గురువుగారికి విమలాంబువులు తేవలెనని శ్రీ కరూరు కృష్ణదాసుగారు కృష్ణానదీ మధ్యమునకు బోయి బిందె ముంచబోయి దానిని జారవిడిచి దాని కోసము తాను మునుగగా తత్రత్యు లెవరో కృష్ణదాసు కృష్ణార్పణమైనాడని తెలుపగా ఆ చేరువ నొక మేడ పై విడిసియున్న దాసుగారు పట్టి మట్టగోచి మాత్రము పెట్టుకొని యున్నవారు “సిరికిం జెప్పుడు, శంఖ చక్రయుగ ముం జేదోయి సంధింపడు.. ..” అనునట్లుగా పంచెను కట్టక, కండువా తాల్చక, పావలు తొడుగక, చేతికర్ర పట్టక ఆదరా బాదరాగా “కృష్ణా! కృష్ణా!” యనుచు నదివైపు పరుగులు తీసిరట. ఆహా!

“తన శిష్యులన్న యెడదంగల ప్రేముడి చెప్పలేనిమెత్తన” కదా మహానుభావునకు!

ఇక చివరగా నొకమాట. ఇంకనెందరో శిష్యులను ఎందుకును పనికిరారనుకున్న వారిని వట్టిబ్రాజమాన భజగోవిందములను చేపట్టి వారికష్టసుఖములను విచారించి వసతి భోజనములను కల్పించి ఉచితముగా విద్యాబుద్ధులు గరపినట్టి గావంచాతో తనకడకు వచ్చిన వారు జరీకండువాలు వేసుకొనుచు వాసికెక్కుట చూచి కులుకుచుండెడి కులవతిలోక కువలయాస్తుడు దాసుగారు. ¹

1. ఈ శిష్య ప్రశిష్యవివరాలు సారస్వతనీరాజనంలో ఎస్.వి.జోగారావు గారు రచించిన దాసుగారి శిష్య సంపద అనే వ్యాసం ఆధారంగా తీసుకోవడం జరిగింది.

ఇతర రచనలు

హరికథేతర గ్రంథాలు:-

స్వతంత్ర గ్రంథాలు	18
అనువాద గ్రంథాలు (అస్వతంత్ర గ్రంథాలు)	6
శాస్త్ర సంబంధ గ్రంథాలు (స్వతంత్రాస్వతంత్ర గ్రంథాలు)	8

	32

అనువాద గ్రంథాలు - 6 :- 1. రుబాయతు (ఉమరు కయ్యామ్, ఫిట్స్ జెరల్డు గ్రంథాలకు అనువాదం), 2. నవరస తరంగిణి (షేక్స్పియర్ కాళిదాసుల కవిత్వాలకు తులనాత్మక పరిశీలనతో అనువాదం, 3. నూరుగంటి (ఈసపు కథలకు అనువాదం), 4. మొక్కుబడి ఋగ్వేదానికి, 5. తల్లివిన్ని లలితాసహస్రానికి, 6. వెన్నునివేయిపేర్ల వినకరి - విష్ణుసహస్రనామానికి (తెలుగు అనువాదం చేశారు).

శాస్త్ర సంబంధ గ్రంథాలు - 8 :- 1. మన్మమిన్ని వేదాలు, స్మృతులు అష్టాదశ పురాణాలు, ఆయుర్వేదం, 2. సీమపల్కువహి అచ్చ తెలుగు పదాల నిఘంటువు, 3. తర్కసంప్రం (ఇది అలభ్యం కాని పేరునుబట్టి తర్కంగురించిన సంగ్రహం అని తెలుస్తుంది), 4. వ్యాకరణ సంగ్రహం (ఇది అలభ్యం పేరుబట్టి వ్యాకరణ చెప్పుట) 5. జగజ్యోతి 120 శీర్షికలతో దాసుగారి విజ్ఞానాన్ని పరిజ్ఞానాన్ని వ్యాపింపజేసిన గ్రంథం, 6. పురుషార్థసాధనం లౌకిక వ్యవహారాల పై సంస్కృతవచన రచనగా వ్రాసిన గ్రంథం, 7. చాతుర్వర్ణ్య సాధనం ఇది లభించడం లేదు పేరుని బట్టి చాతుర్వర్ణ్య ఫలాన్ని గూర్చి రాసిందనే చెప్పవచ్చు. 8. దశవిధరాగనవతి కుసుమ మంజరి.

శతకాలు - 7 :- 1. వేల్పువంద (అచ్చ తెలుగు శతకం) 2. రామచంద్ర (సంస్కృతం), 3. కాశీ (సంస్కృతం), 4. ముకుంద (మిశ్రభాష) 5. మృత్యుంజయ శివ, 6. సూర్యనారాయణ (మిశ్రభాష), 7. సత్యవ్రత (మిశ్రభాష).

ప్రబంధాలు - 4 :- 1. బాటసారి (పద్యప్రబంధం), 2. ట్రావెలర్ (బాటసారికి ఆంగ్ల అనువాదం), 3. మేలుబంతి (చాటుపద్య సంకలనం), 4. తారకం (సంస్కృతం).

రూపకాలు - 2 :- 1. దంభపుర ప్రహసనం, 2. సారంగధర నాటకం.

ఇతరాలు - 5 :- 1. నాయెటుక, 2. మృత్యుంజయ శతకం, 3. బాలరామాయణ కీర్తనం, 4.వేల్పుంద 5. అచ్చతెనుగు పలుకుబడి.

అచ్చ తెలుగు కృతులు:

1. అచ్చ తెలుగు పలుకుబడి:- ఇది మంజరీ ద్వీపదలో బడి పద్దెముగా వ్రాయబడిన లఘుకృతి. అచ్చ తెనుగు ప్రాశస్త్యమును దాని పై దాసుగారి మమకారమును అభివర్ణించునట్టిది. ముద్రణ: సుజనరంజనీ ముద్రాశాల, కాకినాడ - 1929.

2. ఉమరు కైయాము రుబాయతులకు, ఫిట్స్ గెరాల్డు ఆంగ్ల పద్యములకును అనువాదము. (వివరణకు 'అనువాద' శీర్షిక క్రింద జూచునది).

3. గౌరప్ప పెండ్లి: హరికథ:- ఉపరి ప్రసక్తము.

4. తల్లివిన్ని:- లలితా సహస్రనామమునకు ప్రతి నామానువాదము తోడి వివృతి పద్య గేయాత్మకము. రచన 1943 - 45.

ముద్రణ:- దాసభారతి ప్రచురణలు, గుంటూరు - 1974.

5. నవరస తరంగిణి:- ఇందు కాళిదాస శ్లోకములకు దేశ్యాంధ్రానువాదము గలదు.

(చూ. అనువాద శీర్షిక)

6. నూటుగంటి:- ఈసవు నీతి కథల నొక నూటి నేర్చి కూర్చిన కృతి. బాలావబోధమునకై సద్యః ప్రసన్నమగు భాషలో గద్య ఘటితమైనట్టిది. ప్రతి కథాంతమందును ఒక చిన్న పద్యమున కథాంశా పురస్కృతముగ నీతి ప్రవచనము నిపుణముగ చేయబడినది. ప్రతి పద్యము సద్యోహృద్యమగు నొక సురుచిర సూక్తి. దాసుగారి నూటింటివి నూడ జ్ఞానచక్షువులుగా సంభావించిరి.

ముద్రణ: శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము, రెండవ కూర్పు 1930.

7. మన్ని మిన్ను:- ఇది ఆయుర్వేదమునకు సంబంధించిన పరమాద్భుతమైన పరిశోధన గ్రంథము. అధర్వసంహిత, కృష్ణ యజుర్వేద తైత్తిరీయారణ్యకము, ఋగ్వేదీయ తైత్తిరీయారణ్యకము, ఐతరేయ బ్రాహ్మణము, ఛాందోగ్యాద్యనేకము లుపనిషత్తులు దాసుగారి పరిశోధనకు విహారభూములైనవి. వారి శాస్త్రజ్ఞతకు, దేశ్యాంధ్ర భాషాభిజ్ఞతకును శాణోపల మీకృతి. వారి ప్రామాణిక దృష్టియు, సమన్వయ ప్రజ్ఞయుకడు శ్లాఘ్యములు. శాస్త్రీయము లగు సంస్కృత పారిభాషిక పద జాలమునకు వారి తెలుగుసేత అత్యంతా శ్చర్యకరము. ఇది గద్యఘటితము. పరిశోధనఛ 1939-43, ముద్రణః శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్ - విజయనగరము - 1961.

8. మొక్కుబడి:- దాసుగారు వివిధ ఋగ్వేద సూక్తములందు తమకు నచ్చినవానిని 300 ఋక్కుల నెన్నిక చేసి వానిని వీణావాదనమున కనుపగునట్లు స్వరపరచి అచ్చ తెలుగు పద్యములందను వాదము గూడ వెలయించిరి. ఆయన విజయనగర సంగీత కళాశాలాధ్యక్షులుగా నుండిన కాలమున శిష్యుల కీ ఋగ్వీణావాదనమున శిక్షణ నిచ్చుచుండెడివారు. ఈకృతికే 'ఋక్సంగ్రహ' మని మరి యొక పేరు, రచన : 1929. ముద్రణః శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము - 1929.

(దాసుగారి జాతక వివరము లిందు గలవు)

9. వెన్నుని వేయిపేర్ల వినకరి:- 'విష్ణు సహస్రనామ' సంకీర్తనమిది. ఆ నామముల కచ్చ తెనుగున కించి ద్వివరణాత్మకమైన అనువాదము. పద్య ఘటితము. వివిధ పద్యముల ప్రసిద్ధములైన సంస్కృత నామముల కిచ్చ వచ్చిన మచ్చున తెలుగు పేర్లు పెట్టిరి. తెలుగు లాక్షణికులు చెప్పుటయే తప్ప తెలుగుకవులెవ్వరును ప్రయోగించని అర్థ సమవృత్తముల నుపయోగించిరి. ముద్రణః- సిటీ ప్రిమియర్ ప్రెస్, విజయనగరము, మొదటి కూర్పు - 1927.

(ఇందును దాసుగారి జాతక వివరములు గలవు)

10. వేల్పుమాట:- భగవద్గీతయని దీనికి నామాంతరమున్నది. కాని దానికిది అనువాదముగాదు, మానసపుత్రిక మాత్రము. దాసుగారికి దత్తపుత్రిక. గ్రంథ మంతయి 'బడి' యను పేర మంజరి యందున్నది. చక్కని రచన. అతిగహనమైన తత్త్వము గూడ సుతిమెత్తని తేటతెలుగు పలుకుబడిలో వాటముగా అభివ్యక్తమైనది. దీని పీఠిక చివర దాసుగారి వ్రాయస మిట్లున్నది:- "ఇరువ దేడంకెలలో నెద్దియైన నొక యంకెను దలంచుకొని యీ వేల్పుమాట పొత్తములో నెద్దియైన నొక పెడ తెఱచి మీది నుండి క్రింత వఱకు లెక్కింపబడిన యిరువదేడు బంతులలో దాదలంచిన యంకెగల బంతి చదువుకొనేటప్పుడు తాననుకొన్న పని యేమగునో తప్పక తెలియగలదు" అని.

వాసుదేవుడు తమ హృదయమునే గాక వాక్కును గూడ ఆవేశించి యున్నాడని కాబోలు దాసుగారి విశ్వాసము. ఆ సంఖ్యానిర్దేశము గూడ సాభిప్రాయముగ నున్నట్లున్నది. రచన: 1929.

ముద్రణ:- శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము - 1929.

(ఇందును దాసుగారి జాతక వివరములు గలవు.)

11. వేల్పువంద:- “రెంట త్రాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!” అనుమకుటము గల సీసపద్య శతకము. ఆ మకుటమున కర్థము సింహాచలస్వామి. నారాయణదాస స్వానుభవ మహాభాష్యమిది. వారి భక్తి భావ భండారమున కెత్తిన బావుటా. లోకజ్ఞతకు పట్టిన యద్దము. రచన: 1930.

ముద్రణ:- శ్రీ విద్యా ప్రెస్, విజయనగరము తొలికూర్పు - 1935.

12. వ్యాస పీఠము:- ఇందు పూర్వభాగమున ముద్రితాముద్రితము లందుపలబ్ధములైన దాసుగారి వ్యాసములు 16 కలవు. అందెక్కువ భాగము స్వగ్రంథ పీఠికలు. అంతర్దృష్టయు, ఆలోచనా శీలియు, ఊహశాలియు నగు దాసుగారి వైమర్శికదృక్పథ వైశిష్ట్యమును వారిందు చేసిన వివిధ జీవిత భాషాసారస్వత విషయసమీక్షణమున దర్శింపగలము. ఉత్తర భాగమున వారి హరికథలన్నిట గల ఉత్తమ వచన రచన లేర్చి కూర్చితిమి. ఇందొక గొప్ప సారస్వత సౌరభము గుబాళించుచున్నది. విమర్శాత్మకమైన పూర్వ భాగమున 12 వ్యాసములును, సృజనాత్మకమైన ఉత్తర భాగమున కొద్దిపాలును దేశ్యాంధ్రఘటితములు. (నా సంపాదకత్వమున ఈ గ్రంథము జూలై 1974 లో నెలువడినది.)

13. సీమపలుకువహి:- ఇదియొక అపూర్వ నిఘంటువు - అచ్చ తెలుగు నిఘంటువు. ఇతః పూర్వమే నిఘంటువుల కెక్కని పదజాల మెంతో యిందు ఎక్కడికక్కడ లెక్క దేలిన పర్యాయవాచకములన్నిటితో సహా యున్నది. మాతృ భాష యందింత మమకారము, ఇంత ప్రభుత్వము, ఇన్ని మనసు కాన్పులును గల సారస్వతస్రష్టను మరి చూడబోము. ఈ గ్రంథమునకు గల విపుల పీఠిక మిగుల విలువైనది. విషయ గౌరవమునందే గాక పరిశోధన పాటవమునను దాసుగారికి తోడావైచునట్టిది. ఇందు తెలుగు భాష యొక్క స్వభావము, సంస్కృతముతో దానికి గల భేద సాదృశ్యములు, సంస్కృత శబ్దముల వలె గన్పట్టు తెలుగు నుడువులు, తద్భవములుగా భ్రమింపబడిన తెలుగు పలుకులు, తెలుగులుగా భ్రమింపబడిన అన్య దేశ్యములు, నాటు తెలుగవునని కాదని వాదు కగ్గమైన మాటలు - ఇత్యాది విషయములెన్నియో బహుదాహరణులతో చక్కగా నిరూపింపబడినవి.

ప్రకృతము 'అ' - నుండి - 'కందు' వరకు గల యొక భాగము మాత్రమే. ఆ.నా.దాస - అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము, విజయనగరము వారిచే 1967 లో ముద్రితమైనది. కడమ భాగమువిజయనగరమున గలదని వినికొడి. (ఈ నిర్మాణ కృషి : 1939 - 43).

ప్రబంధములు:-

1. బాటసారి: ఒక తరము క్రిందట విశేష ప్రచారమునందుండిన కావ్య రాజము. బహువారములు విశ్వ విద్యాలయ పట్ట పరీక్షలకు పఠనీయ గ్రంథము. అవిద్యావరణులో అవతరించిన మానవ జీవితము ప్రజ్ఞానసిద్ధివడసి స్థారకమగుట యిందలి వస్తుతత్వము. ఇది యొక గూఢ వస్తుమయ కావ్యము (allengorical poem) వేదాంత పరమైన ఒక మహార్థ వివేచన మిందు చతురస్రముగా సాగినది. ప్రసాదగుణ ప్రవణమైనమనోజ్ఞ రచన దీని రచనాకాలమునాటికి దాసుగారికి 24 సం॥లు. (క్రీ.శ.1888) పిన్న వయసునందే హృదయ పరిపాకముగల పెద్ద రచన చేసిరి. వారి జీవిత కాలమునందే పలు తడవలు ముద్రితమైనది.

2. మేలుబంతి: ఇది యొక్క పెద్ద చాటు ప్రబంధము. వివిధ విషయములపై తత్తద్వేళా విశేషముగా ప్రసరించిన దాసుగారి మనసు నుండి బాహిరిల్లిన భావములు - దేవతలు, ప్రభువులు, మహా వ్యక్తులు, విద్వద్వ్యతంసులు, దేశము - నగరములు, సంగీత సాహిత్యములు, వర్ణనలు, హితోపదేశము, అనువాదములు, అశాసనములు, స్వవిషయములు, మున్నగువాని గురించి తెలుగున పద్యములు, సంస్కృతమున శ్లోకములు, అందునిందు కీర్తనలు - ఇట్లు బహు భంగులుగా వేసిన వాలకములిందు కాననగును. దాసుగారి హృదయమునకును నాటి తెలుగు దేశమునకును దర్పణారోపము వంటికిదీ కృతి. ఇందును అచ్చ తెలుగు పద్యములనేకము గలవు. ఎచ్చట పట్టి చూచినను దాసుగారి అచ్చ తెలుగు వైశద్యవాసితము, ఆ కూర్పు కొశల పేశలము. ఒక లఘుకృతిగా ఇది 1929 కి ముందే ప్రకటితము. కాని తత్కృతులు లభించుట లేదు. అది గాక తదుపరి పదునారు వత్సరముల జీవిత చరిత్ర మున్నది దాసుగారికి. ఆ కాలమున వారలవోక గావించిన యనిబద్ధరచనలనేకమున్నవి. ఆ యన్నిటిని కలిపి యొక బృహద్గ్రంథముగా రూపొందించితిని. ఇది 1974 జనవరిలో ప్రచురింపబడినది.

3. తారకమ్ : అపురూపమైన సంస్కృత కావ్యము. "సంస్కృత కృతులు" శీర్షిక క్రింద దీని గురించి చూడదగును.

శతకములు :-

1. కాశీశతకమ్ : సంస్కృత శతకము. (చూ. సంస్కృత కృతులు)

2. ముకుంద శతకము: “కందళితానంద మూలకంద ముకుందా!” అను మకుటము గల ప్రతిపదసుందర, భావబంధురమైన రచన. ఇందు మహాభక్త కవియైన దాసుగారి మధుర హృదయస్పందములనేకము విందుము 1929 కి ముందే ముద్రితము. ప్రతులు దుర్లభము. రచన : 1908.

3. మృత్యుంజయ శివ శతకము: దాసుగారికి, వారి హరికథలలో పాట కచ్చేరిలలో సహకారగానము చేయుచు అనేక సభలలో సెభాషనిపించుకొన్న గాంధర్వధూర్వహుడు, సర్వతంత్ర, స్వతంత్రుడైన దాసుగారిని కంటికి రెప్పవలె సాకిన సహోదరుడు నైన పేరన్నగారు మృత్యు ముఖ ద్వారమున నున్నప్పుడా చెంగడ గ్రుక్కిళ్ళు మ్రింగుచున్న దాసుగారి యెడద యేడ్చిన యేడ్పు ఈ శతకము. ఆ సహోదర సౌహార్ద మెట్లు నాన్యతోదర్శనీయమో ఈ శతక మందలి కదుష్ట వేదనాశ్రుతి అట్లనిర్వచనీయమైనది.

రచన & ముద్రణ : 1908.

4. రామచంద్ర శతకమ్ : (చూ. “సంస్కృత కృతులు”.)

5. సత్యవ్రతి శతకము: విద్యావినోది యగు ఆనందగజపతి ప్రభువునకును పుంభావ సరస్వతియగు దాసుగారికిని గల హార్దమైన అనుబంధము దొడ్డది. ఆ రసజ్ఞ ప్రభువున కంకితముగా - “సతతము సంతసమొసంగు సత్యవ్రతికిన్” అని మకుటముతో వెలసినదిది. దాసుగారి నీతి నిపుణతకును, లోకజ్ఞతకును నికపోపల మీకృతి. ఎప్పుడో డెబ్బదేండ్ల క్రిందటనే ముద్రితమైనది.

6. సూర్యనారాయణ శతకము: దాసుగారి నామకరణ మసలు ‘సూర్యనారాయణ’ అని, ఆయన సూర్యదేవుని ఇలవేల్పుగా, ఇచ్చవేల్పుగా నుపాసించిరి. యావజ్జీవితము జీవితమునను సాహిత్యమునను పలుతావుల ఆమాట నుద్ఘాటించుచు వచ్చిరి. ముగురయ్యల మూలపుటయ్యగా భావించి ఆ దేవర పై నొక శతకమునే పన్నిరి. “సూర్యనారాయణ” యని దాని మకుటము. శార్దూల మత్తేభములు గృహీత వృత్తములు ఒక మహాతాత్విక దృక్పథము దాని ప్రాణసారము. దాసుగారిది శ్రుతానుస్మృత సుకుమార శుకానువాదప్రాయమైన మెట్టవేదాంతము. కాదు. మరి లోకమును లోగొన్న జీవిత రహస్యమును జీర్ణించుకొన్న భావకూలంకషమైన ఒంటబట్టిన వేదాంతము. అదే యిందడుగడుగున ప్రత్యక్షమగును. భక్తి భవ్యమైన ఆసముదాత్త భావసరణింబడి సహృదయ పాఠకుడెక్కడికో పోడు, ఎద లోతులకు దిగిపోవును లేదా సద్యోహృద్యసమున్నతానుభవసీమల కెగరిపోవును.

ఇక నిందలి కవిత్యమందమా సందర్భ సుందరోపములు, సద్యః పేయ పీయూషము వంటి భాష, వాగర్థయోగ జాతకమగు శైలీలాళిత్యము మొదలకు కవితా సామగ్రి యందచందముల కాలవాలము.

ముద్రణః వైజయంతీ ప్రెస్, మదరాసు, 1903.

7. వేల్పువందః చూ. అచ్చ తెలుగు కృతులు.

రూపకములు :-

1. దంభపుర ప్రసహనముః స్వభావోక్త సుభగములైన పద్యములతో హాస్యసారస్యములతో నొప్పు రచన. ఇందలి పాత్ర లా నాటి కఠినయ విజయనగర పురప్రముఖులకు ప్రతీకలట. ముద్రితము - 1921, రచన : 1890.

2. సారంగధర నాటకముః ప్రాకృతీచీన రూపక శైలీ మేళనము గల రచన. శాంతరస ప్రధానమయ్యు హాస్య కరుణాద్యంగర రస పరిపోషణ సామర్థ్యమునను, సజీవపాత్ర నిర్మాణ చాక చక్యమునను, బంధుర భావ సంపద వలనను, సరళ రచనా రామణీయకమునను, కవితాకళకు కేళాకుళులైన పద్యముల తోడను, సంగీత భంగీ తరంగితములగా పాటల తోడను పాఠ్యేనాట్యేచ మధురముగ రాణించు నాటక రాజము. రచనః 1890.

ముద్రణః- శ్రీ వేదవ్యాస ప్రింట్స్, విజయనగరము - 1921.

గద్య కృతులు

1. జగజ్జ్యోతిః 'అష్టాదశ విద్యా ప్రకాశిక' యని దీని నామాంతరము, ఇది నారాయణదాస విజ్ఞాన భాండాగారము. దోరవయసు నందే దొడ్డ హృదయము గల దాసుగారు వయఃపరిపాకముతో పాటు మరింత పరిపక్వమైన హృదయముతోను, అసమాన పాండిత్య శౌండ్రియముతోను రచించిన ఆధ్యాత్మిక విజ్ఞాన వ్యాస సంపుటి. దాసుగారి సారస్వతమును, చరిత్రమును అందును ఈ గ్రంథమును పరిశీలించినచో ఒక జన్మాకాలమున నొక మానవమాత్రునకిన్ని విద్య లింత యలవడునాయని అక్కజము మిక్కుటము గాక మానదు. అందును ఈయన హరిదాస జగద్గురువే కాని యీయన కొక్క విద్య యందును నొక గురువనుచు లేడాయె. లౌకిక గురువుల నాశ్రయించినవా రెండు రొండు విద్యలం దొజ్జలగుటయే అపూర్వము కాని జగజ్జగధీశులనే పరమ గురువులుగా పరిగణించిన వీరికీ విద్యలలవడుట యేమి అపూర్వము? దాసుగారు గ్రంథాదిని ఇష్టదైవత ప్రార్థనమున 'ద్వాదశాత్మా! జగజ్జ్యోతి! ప్రభాకరా! అని సంబోధించిరి. సంవిత్తుకు ప్రకాశము సంకేతము. దానిని దాసుగారే సపితృదేవతా మంత్రో పాసన వలననో సముపార్జించి లోక సంగ్రహార్థము ఆ వెలుగు నీ గ్రంథ రూపమున వెలయించి చరితార్థులైరి.

మిశ్ర భాషలో చతురస్రము, అనపద్యము వైన గద్య రచన. ఇందు దాసుగారి సాధుమేధా సహస్రారధార కించి దూనన సహస్ర పుట సంపుటముగా బాహిరిల్లినది. రచన : 1939 - 43.

ప్రచురణ: ఆ.నా.దాస అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము, విజయనగరము - సంపుటము - I 1959, II - 1960.

2. నా యెఱుక: దాసుగారి స్వీయచరిత్ర సంగీత నృత్య సాహిత్య త్రికళా కుశల త్రిదశులైన వారి పూర్ణ పురుషాయుష జీవితమున చిత్రముగా నిది మొదటి ముప్పదేండ్లకే పరిమితము. “స్వీయముగ చెప్పవలసిన అగత్యమున్నంతటి తన జీవితకథను మాత్రమే స్వీయ చరిత్రకారుడు వస్తువుగా స్వీకరింపవలయును, అన్య మైన జీవిత కథను ప్రదర్శించు పని జీవిత చరిత్రకారునిది” అను నభిప్రాయము గల ఆదేశద్రిమ్మరి సరస్వతీ ప్రచారకుని శేష జీవితము స్వీయము గను వార్తా పత్రికల మూలమునను దేశమంతయు నెరిగినదే. మొదటి ముప్పదేండ్ల జీవిత సన్నివేశములే వారికి దప్ప లోకమునకు దెలియనివి. అందుకే ఆ నామకరణ మన్వర్థమగుచున్నది. తెలుగులో ‘స్వీయచరిత్ర’ ప్రకటనమునకు వీరేశలింగముగారే ఆద్యులై నను తద్రచన కాద్యులీ ఆదిభట్టేయని పెద్దలనగా విన్నాడను. ఆ.నా.దాస జీవితచరిత్ర 237 వ పుట యందట్లేయున్నది. ఈ గ్రంథమున బాలదాసుయొక్క పాండిత్య పరాక్రమము, తద్విజృంభ లబ్ధ విజయములతో పాటు ఆయన లోటుపాట్లను గూడ స్పష్టముగ గుర్తింపగలము. ఆయన వానిని బాహాటముగ చాటుకొనుటకు జంక లేదు, కొంక లేదు. కొనికొన్ని సన్నివేశములు రసవత్తరముగ నున్నవి కథారక్తియేగాదు, అపురూపములైన ఉపమాద్యలంకారముల తోడి కల్పనలు, వర్ణనలు నడుమ నడుమ కవితా కల్పాణికి సేసలు వెట్టినవి, చందన చర్చలు చేసినవి. ఆ నడుమ పత్రికలలో పరంపరగా నిందలి కొన్ని ఘట్టములు ప్రకటితములైనవి కాని గ్రంథము నేటిదనుక అచ్చు మొగము చూడకుండుట అబ్బురము. త్వరలో ఇది శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారి “దాసభారతి ప్రచురణ” (గుంటూరు) గా వెలయనున్నది. సంపాదకుడు: యస్వీ.

3. నూఱుగంటి :- చూ. అచ్చ తెలుగు కృతులు.

4. వ్యాస పీఠము:- దీని విషయము పూర్వోక్తము. (చూ. ‘అచ్చ తెలుగుగు కృతులు’ - సం. 13). ఇందు పూర్వభాగమున నొక సునిశిత వైమర్శిక దృక్పథముగల ఒక మహాద్రష్టను ఉత్తరభాగమున సురుచిర కవితా దృక్పథము గల ఒక మహాస్రష్టను దాసుగారి యందతు మనము దర్శింపగలము. ఎప్పట్నునను అనపద్యమైనది వారి గద్యశైలి. అది అచ్చబాస యైనను అంటు బాసయైనను వైశద్యము దాని జీవగఱ్ఱ.

అనువాద గ్రంథములు :-

1. ఉమర్ ఖైయాము రుబాయత్ : శ్రీ దాసుగారు పారశీకమున కండలు తిరిగిన పండితుడు. తన కనేక విషయముల సదృశుడు, సమానధర్ముడు, తనవలె కవియు కళాప్రమాత రసిక ప్రవరుండు మహాప్రవక్త భక్తవరుడు శాస్త్రవేత్త బహుధానవభావుడు యద్భవిష్యుడు అయిన ఉమర్ ఖైయాము మహాభాగుని అంతరంగ సంగీతమైన 'రుబాయత్' అపవ్యాఖ్యాలాపములకు గురియగుచున్నదని గుర్తించి మహాబాధపడి మధనపడి అందుకోసమన్నట్లు పట్టుబట్టి పారశీకము నేర్చి మూలగ్రంథ లీలా మలిమ్లుచుడై కవి హృదయము నాచికొని దోచుకొని తత్పరమార్గమును మన కందిచ్చినారు. వారి గ్రంథము సమగ్ర సుందరముగా (అచ్చాంధ్ర పారశీక పదటిప్పములతో సహా) 1932 లో బొంబాయిలో బ్రిటీషిండియా ప్రెస్సులో ముద్రితమైనది. అందు 110 రుబాయతులు వరుసగా పారశీక, రోమను లిపులలో వ్రాసి అవియు ఫిట్జ్ గెరాల్డుగారి ఆంగ్లానువాద పద్యము లొకవ వైపుగనుసంస్కృతాంధ్రాను వాద పద్య గీతము లొక వైపుగను ముద్రితములైనవి. ఇందలి తెలుగు నిద్దపు టచ్చ తెలుగు. ఇట్లు రుబాయతునకు సంస్కృత, దేశ్యంధ్రము లందనువాదములు వెలయించుటకు దాసుగారే ప్రథములు వీరు ఫిట్జ్ గెరాల్డు ప్రతిపద్యమునకును ఒక సంస్కృత శ్లోకము ఒక తెలుగు పద్యము చొప్పు వ్రాసిరి. అసలు రుబాయతు యొక్క ఆపాత మధుర గీతిధర్మమునకు దగినట్లు సంస్కృతమున నొక గీతి తెనుగున నొకపాట చొప్పున వ్రాసిరి. (తెనుగు పద్యములన్నియు కందములు. దానిని 'స్కంధ' శబ్దభవముగా భావించి నాటు తెలుగున దానికి "మూపు" అని నామకరణము చేసిరి. కొద్దిచోట్ల మాత్రము తెలుపాట తేటగీతి యాటవెలదులందు పడినదికాని పలుతావుల "చెండు" అను పేర మంజరియే ప్రయుక్తమైనది.) సంస్కృతంధ్రములందు మూలభావము నూచముట్టుగా సంగ్రహించుచు అనువాదమున స్వతంత్రకృతి యందు కవి యొక్క భావవ్యక్తీకరణ శక్తి ప్రదర్శితమగుటకు గల వెసులుబాటు నశ్రమముగ అలవోకగ ప్రకటించుట భాషాపర శేషభోగియగు దాసుగారికే చెల్లినది.

2. నవరస తరంగిణి: కవితలో విశ్వమును, విశ్వములో కవితను దర్శించి తమ కావ్య నాటకములందొక రసజగత్తును ప్రగల్భింప జేసిన లోకైక మహాకవులు షేక్స్పియరు కాళిదాసు లెట్లయానవరసములను పోషించిరో వైనము వారిగా పటిష్ఠ ప్రణాళికముగా నిరూపింబడిన బృహద్గ్రంథము. ఇందా మహాకవుల సర్వ కావ్య నాటకములందలి ప్రముఖ పద్యములు, ప్రసిద్ధ పంక్తులన్నియు వచ్చినవి. ఆ మూల పంక్తులన్నియు వివిధ రస శీర్షికల క్రింద వింగడింపబడి యెదురుగా తదనువాద మెక్కువగా పద్యములలోనూ ఎడనెడ వచనములోను చూపబడినది.

ఆంగ్లమున కనువాదము మిశ్రభాష,యందును, సంస్కృత ప్రాకృతముల కనువాదము అచ్చ తెలుగు నందును సాగినది. ఒక భాష ననువదించు పట్టున ఆ భాష యొక్క పద మొక్కతైన అందు వడగూడదని దాసుగారి నియమము. అనువాద మెప్పుడును - “అహో మూలచ్ఛేది తన పాండిత్య” మను నట్లుండరాదు. మూలపంక్తి పరమార్థమును కరబదర మొనర్పవలెగాని దానిని మించిన కఠిన పాకమున బడరాదు. తాతకు దగ్గులు నేర్పవలెనా? దాసుగారికి తెలియనివి కావీ సులువులు. వివిధ మూలపంక్తుల ఆకర సూచనలు, సందర్భ వివరణు, మూల గ్రంథముల ఇతివృత్తసంగ్రహము, అనువాదము నందలి కఠిన శబ్దముల కర్థములను గలవు. వీని యన్నిటికిని మకుటాయమానముగ విపులమైన పీఠిక గలదు. అం దితఃపూర్వ మెవ్వరును గుర్తించని ఆ మహాకవుల లోటుపాటులను విమర్శించుటకు వెనుకాడలేదు సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడైన దాసుగారు, ఆంధ్రసాహిత్య సరస్వతి కొక అమూల్యాభరణ మీ గ్రంథము. ఇది యొక క్షోదక్షమమైన పరిశ్రమ ఫలితము. ప్రభువు శ్రీ అలకనారాయణగజపతుల కంకితము.

ముద్రణః విజయరామ విలాస (రాజప్రాసాద) ముద్రణాలయము - విజయనగరము - 1922 (దీనికి యొక్కటే ముద్రణ మిప్పటికి వచ్చినది. ఆ పత్రులు 500 మాత్రమే. నేడు ప్రతి మిక్కిలి దుర్లభము. అవశ్యము పునర్ముద్రణ చేయవలసిన గ్రంథము.)

3. తల్లివిన్ని : (లలితా సహస్రనామ వివృతి).
4. నూలుగండి : (ఈసపు నీతి కథలు).
5. మొక్కుబడి : (ఋక్సంగ్రహము).
6. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి : (విష్ణు సహస్రనామ సంకీర్తనము).
7. వేల్పుమాట : (భగవద్గీత)

సంస్కృత కృతులు :-

1. ఉమర్ఖైయామ్ రుబాయత్ : “అనువాద గ్రంథ” శీర్షిక క్రింద దీని స్వరూపము నిరూపింపబడినది. ఇందు ఫిట్స్ గెరాల్డు గకారి ఆంగ్లపద్యములకును, పారసీక మూలమునకును సంస్కృతమున క్రమముగా నొక్కొక్క శ్లోకము నొక్కొక్క గీతము చొప్పున అనువాదము సాగినది. అవి ప్రాచీన కవి కృత శ్లోక ములవలె ప్రౌఢముగా నున్నవి. కొన్ని కాళిదాసాదుల శ్లోకముల వలె కమ్మగా నున్నవి. మరికొన్నిట వైయాకరణిక వేద్యము లైన ప్రౌఢప్రయోగములు గలవు. రుబాయత్ సంస్కృతీకరింప బడుట కిదే మొదలై యుండును. తద్గీతిధర్మమునకు తగినట్లది గీతి యందే అనూదితమగుట శ్లాఘ్యము. లిపి దేవనాగరి.

ఈ గ్రంథము విజయనగర ప్రభువులు శ్రీ విజయరామరాజుగారికిని రాణి శ్రీ లలితకుమారీదేవికారికిని కృతి. (ఇందు సంస్కృతాంధ్రాంగ్లములందు దాసుగారి పీఠికలు గలవు).

2. కాశీ శతకమ్ : దాసుగారు 1913 - 14 లో సతీసమేతముగా కాశీపురిని దర్శించిరి. వారి తత్పుర దృశ్య పరిశీలనము, స్వానుభవము లిందు మేల్తరముగ మేళవింపబడినవి. అలతి యలతి అనుష్టుప్పలలో ఆపాతమధురమైన శైలిలో అలంకార చమత్కారచారువుగా సాగినది రచన 1914 లో. ముద్రణ: 1921 ప్రాంతమున ప్రథమ ప్రచురణ జరిగినది. ద్వితీయము ఆ.నా.దాస అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము వారిది. కృష్ణాపవర్ ప్రెస్ ముద్రణ, విజయనగరము - 1960 లిపి తెలుగు.

3. చాతుర్వర్ణ్యసాధనమ్ : 1930 లో విజయనగరము శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్లో అచ్చయిన దాసుగారి హరికథామృతము వెనుకతట్టు అట్టమీద ఇది సంస్కృత కృతియనియు, అప్పటికే అచ్చయినట్లు టంకింపబడినది. కాని చిత్రము ఒక్క ప్రతియు నాబోటి వానికి లభించినది కాదు. 'ఇటీవల పురుషార్థ సాధనమ్' అనుసంస్కృత కృతి లభించినది. (8 పుటలు - 38 సూక్తులు) ఇందు దాసుగారి యానాహదులతి విలక్షణమైనవి, విశిష్టమైనవి.

4. తారకమ్ : ఇది దాసుగారి గీర్వాణము తారస్థాయి నందుకొన్న అపూర్వ ప్రౌఢయోగ వైచిత్ర్యితో భట్టి కావ్యమువలె గండు మీరిన పండితుల గుండెలు తడవిచూచిన ప్రౌఢ ప్రబంధము, కావ్య ప్రారంభములో - “పాణినీయ సూత్రాణా మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్” అని దాసుగారి ప్రతిజ్ఞ. అది నిర్వహించినది వారి ప్రజ్ఞ. అయిదు సర్గలు సుమారు 300 శ్లోకాలు. కథ చిన్నది, కల్పితము కావ్యముననున్న చమత్కార మంతయు కవితలోనే యున్నది గాని కథా సంవిధానమున లేదు. వారు హరికథలలో మారుమూల రాగము లనేకము వాడినట్లే యిందలి చతుర్థ సర్గలో అన్యకవి ప్రయుక్తములు కాని విశేషవృత్తము లనేక ముపయోగించిరి. ఛందస్సు మీద వారిక గల ప్రభుత్వమున కిది యొక గుర్తు, వట్టి శాబ్దికమైన సాముగరిడీలే గాక లోకోత్తర వర్ణనలు కల్పనలు నున్నవి. అన్యాపదేశ విన్యాసము, సారవత్సందేశమును గలవు. “ఉపమా ఆదిభట్టస్య” అనదగిన ఉపమలెన్నో వారి సారసత్వ సర్వాంగీణముగా నున్నట్లే యిందు నున్నవి. ప్రతి కృతియందు ప్రతిఫలించినట్లుగనే వారి అపూర్వ వ్యక్తిత్వ మిందును పలు తావుల ప్రతిఫలించినది. రచన: 1908 - 10 సం॥ల నడుమ ముద్రణ: నిర్ణయసాగర ముద్రణాలయము, బొంబాయి 1910. (జర్మనీలో మార్బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయ సంస్కృత శాఖాధ్యక్షుడు ప్రొఫెసర్ కె.గెల్లన్నర్ తారక కావ్యమును జూచి దాసుగారి కవితను కడు గొనియాడుచు ప్రశంసా శ్లోకములు రచించి పంపెను.)

5. దశవిధరాగ నపతి కుసుమమంజరి : ఇది సంగీత ప్రపంచమున హనుమంతుని సముద్ర లంఘనము వంటిది. ఒక అపూర్వ కౌశల ప్రదర్శనము. 1938 లో దాసుగారు కన్యాకుమారి యందు అమ్మవారిని దర్శించుకొని ఆ పరమానుభూతితో పది వివిధ జాతులలో తొమ్మిదేసి పంక్తులకు తొమ్మిదేసి రాగముల చొప్పున అనగా మొత్తము 90 రాగములలో అమ్మవారి పరముగ అన్వర్థమగునట్లు రాగనామ నిర్దేశము చేయుచు సర్వతాళాత్మక పంచ జాత్యేక తాళముతో సస్వరముగా విరచించిన దేవీస్తవము. ఆరోహణ క్రమమున సాగిన ఆ తొంబది పంక్తులు చక్కని సంస్కృత రచన. అనంతరము అవరోహణ క్రమమున సస్వరముగ సాగిన తొంబది పంక్తులు మిశ్ర భాషాత్మకములు. ఇందలి సంగీత ప్రక్రియను పరికించి పలువురు తచ్చాస్త్ర విద్వాంసులొగడిదేరినకై వాడమునకు ఆశ్చర్యచకితులైరి కాని అది యింతవరకు అచ్చు కాకపోవుట అస్మదాదుల కచ్చెరువు గొల్పుచున్నది. త్వరలో 'దాసభారతి ప్రచురణము' గా వెలయగలదు.

6. మృత్యుంజయాష్టకమ్ : రచన 1908 అలభ్యము. రచన పకడ్బందుగా నున్నదనియు, వ్యాధిగ్రస్తులైన మిత్రులు తరచు దాసుగారిచే దీనిని చదివించుకొనెడివారనియు తెలియుచున్నది.

7. రామచంద్ర శతకము: ఇది 'రామచంద్ర' మకుటము గల భుజంగ ప్రయాత శకతము. భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్య ప్రబోధాత్మకమైనది. దాసుగారి అద్వైత వేదాంత జ్ఞానమునకు నికషదృషత్తుగ నున్నది. విషయము మహా గహనమైన తత్త్వమగుటచే భా,యందును బంధమునందును సారళ్యమునేకోరి ప్రదర్శించినారు దాసుగారు. ఇది 1921 నాటికే రచితపూర్వమైనను ఆ.నా.అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము వారిచే 1960 లో ప్రచురింపబడినది.

ముద్రణ: శ్రీకృష్ణ పవర్ ప్రెస్, విజయనగరము.

8. శ్రీహరి కథామృతము: ఇది శ్రీకృష్ణ జననము, పితృబంధ విమోచనము, ధర్మ సంస్థాపనము అను మూడు హరికథల సంపుటి 1913 లో కలకత్తాలో ప్రథమ కథాగానముచేసి విశ్వకవి రవీంద్రుని శ్లాఘాశిరఃకంపమునకు పాత్రులైరి దాసుగారు. వారి అభీష్ట సిద్ధాంతములకు, వైదుష్య పరిణాహమునకు, భక్తి భావుకతకు, లోకజ్ఞతకు, తావలమైన కృతి, స్వీయకృతులలో వారికిది మిక్కిలి ప్రీతిపాత్రమైనదిగ తోచును. వారు దీనిని దేవ భాషలో వ్రాయుట, తొలుత 1930 లో విజయనగర శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్సులో తెలుగు లిపిలో ముద్రించినను, పిదప 1939 లో మదరాసు వావిళ్ళ ప్రెస్సున నాగరిలిపిలో వేయించుట చూడ సర్వదేశస్థులును దీనిని చదివి కృతార్థులు కావలెనని వారి యాశయ మనిపించును. అనుపద హృదయంగమమైన రచన.

దాసుగారి సంగీత శాస్త్ర వైదుష్యానికి ఒక గీటురాయి. పంచముఖి, షణ్ముఖి రాగతాళ ప్రబంధం.(అపూర్వ రాగతాళ ప్రబంధము)దాసుగారి సంగీత శాస్త్ర వైదుష్యానికి ఒక గీటురాయి. పంచముఖి, షణ్ముఖి రాగతాళ ప్రబంధం.(అపూర్వ రాగతాళ ప్రబంధము) శ్రీ మదజ్ఞానాద్వైతాచార్యుల నారాయణదాసుగారు రచించిన పంచముఖి, షణ్ముఖి అనునది ఒక అపూర్వ రాగతాళ ప్రబంధం. శంకరుడు పంచముఖుడు సద్యోజాత, వామదేవ, ఈశాన, తత్పురుష, అఘోర అని ఆ ముఖముల నామములు, షణ్ముఖియను ప్రక్రియకూడ పంచముఖి ప్రబంధమునందే ఇమిడియున్నది. శంకరునికి అయిదు ముఖములుండుటయు, ఆ నామముల వల్ల పంచముఖియను నామము ఈ రాగ తాళ ప్రబంధమునకు తగియుంటయే గాక, శివ పంచాయతనమును బట్టి పంచముఖి యను నామము ఈ ప్రబంధమునకు ఒసంగబడినది. ఎట్లనగా ఈ ప్రబంధమునగల సాహిత్యము “ఆదిత్య మంబికాం విష్ణుం గణనాథం మహేశ్వరం భజ”

ఈ సాహిత్యమున మొత్తము 28 హ్రస్వాక్షరములు గలవు.

ఈ సాహిత్యము ఈ రాగ తాళ ప్రబంధమున 45 సార్లు ఆవర్తమగును. 45 అవర్తములు తిరుగును. ఒక్కొక్క అవర్తమునకు 28 అక్షరములు (లేక) క్రియలు ఉన్నవి.

ఈ ప్రబంధమునగల 45 అవర్తములు 45 రాగములలో రచింపబడియున్నవి. ఈ రాగములన్నియు ప్రసిద్ధి రాగములు, మేళకర్త రాగములు, రక్తి రాగములు అయి ఉన్నవి. రాగముల పేర్లు మాత్రము ఆవర్త ప్రారంభమున వ్రాయబడియున్నవి. శ్రీ దాసుగారు ధాతు అనగా స్వర రచన చేయుచుండవచ్చును గాని గ్రంథవిస్తర సంశయముచే ఆ స్వర రచన చేర్చియుండలేదు.

స్వరముకూడా సాహిత్య అక్షరములపై వ్రాయుటకు ఈ పట్టిక యందు (Table) వీలు లేక వదలివేసియుందురు. కీర్తన రూపమున స్వరము సాహిత్యము వ్రాసినచో స్వరము కూడ చేర్చునవకాశము గలదు.

ఇందు గల రాగములు

1	2	3	4	5
1. మేచకళ్యాణి	కాంభోజి	కేదారగౌళ	రసికప్రియ	జంఝాటి
2. తోడి,	దర్బారు	నవరోజు	నీలాంబరి	నతబైరవి
3. ముఖారి,	మోహన,	కనకాంగి	రాగవర్దని,	శ్రీరాగం

4. మేచకళ్యాణి	తానరూపి	తోడి	రత్నాంగి	జ మ హరి
5. తోడి	మధ్యమావతి	నాటబైరవి	నీలాంబరి	నటబైరవి
6. ముఖారి	మోహన	కల్యాణి	రాగవర్ధని	శ్రీరాగం
7. మేచకల్యాణి	కామవర్ధని	కాఫీ	వరాళి	రసికప్రియ
8. జంఝాటి	తోడి	దవళాంబరి	నవరోజు	నీలాంబరి
9. నరబైరవి	ముఖారి	మోహన	కల్యాణి	మధ్యమావతి

9 X 5 = 45 ఆవర్తములకు 45 రాగములు.

తాళ సంబంధమైన విశేషములు

ఈ రాగతాళ ప్రబంధము ఆవర్తమునకు 28 అక్షరములు చొప్పున 45 ఆవర్తములు కలిగియున్నది.

అనగా 45 ఆవర్తములకు మొత్తపు అక్షరములు 45 X 28 = 1260 అక్షరములు లేక క్రియలు అని కూడ అనవచ్చును.

ఈ మొత్తపు అక్షరములందు అయిదు జాతుల ఏకతాళములు ఇమిడి యున్నవి.

తాళ విభాగమునందు జాతులు అయిదు ఉన్నది. అవి క్రమముగా 1. త్రిస్రజాతి 2. చతురస్రజాతి 3. ఖండజాతి 4. మిశ్రజాతి. 5. సంకీర్ణజాతి.

త్రిస్ర జాతికి 3 క్రియలు

చతురస్ర జాతికి 4 క్రియలు

ఖండ జాతికి 5 క్రియలు

మిశ్ర జాతికి 7 క్రియలు

సంకీర్ణ జాతికి 9 క్రియలు

జాతిని వేయుట (అనుష్ఠించుట)కు లఘువు సహాయము కావలెను. లఘువుతోనే జాతిని చేతి వ్రేళ్లతో వేయవలెను.

త్రిస్ర జాతిని అనుష్ఠించుట :- దక్షిణాహస్తమును వామ హస్తముపై ఘాత వేసి, చిటికెన వ్రేలు, అనామికము వేసినచో త్రిస్రజాతి లఘువు అగును. దీనికి 3 క్రియలు గలవు. ఇట్లే అన్ని జాతుల లఘువులకు ఒక ఘాత తక్కిన క్రియల సంఖ్య ననుసరించి అన్ని వ్రేళ్లు వేయుచుండవలెను.

ఈ ప్రబంధమును ఖండజాతి ఏకతాళమునుందు పాడినచో ప్రబంధము పూర్తియగు సరికి ఈ ఖండజాతి ఏకతాళము 252 సార్లు ఆవృత్తి యగుచు సరిపోవును.

4) మిశ్రజాతి ఏకతాళము 7 క్రియలు

$$1260 \div 7 = 180$$

ఈ ప్రబంధమును మిశ్రజాతి ఏకతాళమునుందు పాడినచో, ప్రబంధము పూర్తియగు సరికి ఈ మిశ్రజాతి ఏకతాళము 180 సార్లు ఆవృత్తియగుచు సరిపోవును.

50 సంకీర్ణజాతి ఏకతాళము 9 క్రియలు

ఈ ప్రబంధము సంకీర్ణ జాతి ఏకతాళమునుందు పాడినచో, ప్రబంధము పూర్తి యగు సరికి ఈ సంకీర్ణ జాతి ఏకతాళము 140 సార్లు ఆవృత్తియగుచు సరిపోవును.

అట్లుగాక 45 ఆవర్తములు పూర్తికాక మునుపు ముగించినచో ఏదో ఒక తాళము మిగిలిపోవుచు నుండును. ఈ అయిదు తాళములందు ఏదో ఒక తాళము పూర్తికాదు.

అందుకు కారణము:-

$$\begin{array}{c|c} 3 & 3, 4, 5, 7, 9 \\ & \text{-----} \\ & 1, 4, 5, 7, 3 \end{array}$$

$$3 \times 4 \times 5 \times 7 \times 3 = 1260$$

ఈ అయిదు సంఖ్యల యొక్క L.C.M (క.సా.గు) కనిష్ఠ సామాన్యగుణిజము 1260 అగుటయే ఇందుకు కారణము.

షణ్ముఖి వివరణము

ఈ పంచముఖి అను రాగతాళ ప్రబంధమును 6 వ తాళమునుందు కూడా అనుష్ఠించ వచ్చును.

ఈ ఆరవతాళము పేరు లఘు శేఖరము. ఇది ఒక విచిత్రమైన తాళము:-

వైణికులు వీణావాదన నొనర్చునపుడు ఆరు అక్షరములకొకసారి తాళతంత్రులను మీటు సంప్రదాయము కలదు. ఇట్లు ఆరు అక్షరములకు ఒకసారి మీటుటనే “లఘు శేఖరము” అని యందురు.

28 అక్షరములు గలిగిన 45 ఆవర్తముల పంచముఖిని ఈ లఘు శేఖర తాళమునుందు వేయుటచే షణ్ముఖి అని కూడా ఈ ప్రబంధమునకే పేరు వచ్చినది. $1260 \div 6 = 210$

ఈ ప్రబంధమును లఘు శేఖరమునుండు పాడినచో ప్రబంధము పూర్తియగు సరిగి ఈ లఘు శేఖరము 210 సార్లు ఆవృత్తియగుచు సరిపోవును.

పంచముఖి ప్రదర్శన:-

‘పంచముఖిని’ 5 తాళములతో వేయుచు పాడుట చాలా కష్ట సాధ్యము. పట్టుదల, ఓర్పు, దీక్షతో ఈ ప్రబంధమును ఒక గాత్ర సంగీత విద్వాంసుడు కనీసము ఒక సంవత్సరము సాధన చేయవలెను.

ఆ సంగీత విద్వాంసుడు ఈ ప్రబంధమును పాడుచూ, అయిదు తాళములను తనయొక్క శిరస్సుతోను, రెండు చేతులతోనూ, రెండు భుజములతోనూ వేయుచు శ్రోతలకు చూపించవలెను.

ఆ గాత్రజ్ఞునియొక్క తాళానుష్ఠానము సరిగానున్నదో లేదో కనుగొనుటకు అయిదుగురు విద్వాంసులు లయాతి తాళములయందు నిష్ఠాతులైనవారు. ఆగాత్రజ్ఞుని (Performer) ఎదురుగా కూర్చొని, ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క తాళమును వేయుచు వారి వారి తాళములకు గాత్రజ్ఞుడు వేయు తాళములు సరిపోవుచున్నవో లేదో గమనించుచుందురు.

ఈ ప్రదర్శన ఒక అపూర్వమైన విద్యద్ధర్మమునకు సంబంధించిన కళాఖండము. ఈ అపూర్వమైన రాగతాళ ప్రబంధమును శ్రీ దాసుగారు తమ అపూర్వమైన ప్రతిభాశక్తిచే వాగధీశ్వరి కటాక్షముచే రచించిరి.

పూర్వము రాగమాలికలు రచించిన వారు కలరు, తాళమాలికలను రచించిన వారు కలరు, రాగ తాళమాలికలను రచించిన మేధావులు కూడా లేకపోలేదు. అట్టివారిలో మహావైద్యనాథయ్యగారు ముఖ్యులు. కాని శ్రీ దాసుగారు రచించిన ఈ పంచముఖి మరియు షణ్ముఖి అను ఈ ప్రబంధమును 45 రాగములతో, 5 తాళములతో మరియు ఆరు తాళములతో కూడా 45 ఆవర్తములు గలిగి ఒకరే అన్ని తాళములు వేయుచు పాటను పాడుచు ప్రదర్శించు ప్రక్రియ గలిగిన ఈ ప్రబంధము అద్వితీయము, అపూర్వము. నభూతో నభవిష్యతి - అనుట అతిశయోక్తి కాదు.

ఈ ప్రబంధమును పాడగలిగిన సమర్థులు ఈనాడు ఉన్నారు. కాని ఈ ప్రక్రియను ఓర్పుతో విని, చూచి, ఆనందించు శ్రోతలు రసికులు ప్రజలలో సన్నగిల్లుచున్నారు. కర్ణాటసంగీతము శాస్త్రీయ గానమే మోటు అగుచున్న ఈ కాలమునందు ఇట్టి ప్రక్రియను అస్వాదించు భాగ్యము మనకు కలదా అని ప్రశ్నించుకొని, ఇట్టి అపూర్వ సంగీత లయాత్మకమైన ప్రబంధమును మరల పునరుజ్జీవింపచేయు బాధ్యత, ధర్మము మన దేశ సంగీత విద్వాంసుల పైని, రసిక జనులపైని, ప్రభుత్వము పైని ఎంతైననూ కలదు.

ఈ పంచముఖిని ప్రదర్శించు విద్వాంసులు ఒకరిద్దరు మాత్రము ప్రకృతముకలరు. వారిని ప్రోత్సహించి, వారిచే ప్రదర్శనలు ఏర్పాటుచేయు బాధ్యత మన మీదనే ఉన్నది.

ఆధునిక విద్వాంసులలో కొంతమంది అయిననూ ఈ పంచముఖిని సాధించి ప్రదర్శించినచో శ్రీ దాసుగారి రచన సార్థకము అగును. వారి రచనను ప్రదర్శించి మనము కూడా సార్థకులము కాగలము.

శ్రీ దాసుగారు సంగీతమును, సంగీతాత్మకమగు లయ శాస్త్రమునను అనేక పరిశోధనలు సల్పి సంగీతమునకు సేవచేసి మనకు ఆదర్శప్రాయులై ఉన్నారు. వారి ఋణము తీర్చుకొనుట ప్రతి సంగీత విద్వాంసుని ధర్మము.

సులభ పద్ధతిని ఈ పంచముఖి షణ్ముఖిని ప్రదర్శించు పద్ధతికి సూచన:-

ఈ పంచముఖిని ఒకరు పాటపాడుచు 5 తాళములు వేయుట చాలా కష్ట సాధ్యము.

అట్లు చేయుటకు బదులు.

అయిదుగురు విద్వాంసులైన గాత్రజ్ఞులు చేరి ఈ 45 రాగములు 5 తాళములు గల ఈ ప్రబంధమును ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క తాళమునందు పాటను పాడుచు ఎవరి తాళము వారే వేయుచు ప్రదర్శించుట కడు సులభము. అస్వాదించుటకు కూడా శ్రోతలకు (ప్రేక్షకులకు) ఎంతో ఆనందముగా నుండును.

ఈ 45 రాగములకు ధాతుకల్పన చేసి 5గురు విద్వాంసులు కొంచెముగా సాధన చేసి ఈ ప్రదర్శనను సిద్ధము చేయవచ్చును.

ఈ పద్ధతిలో ఈ రాగ తాళ ప్రబంధమైన పంచముఖిని, అనుష్ఠించుట, అస్వాదించుట ఎంతో సుఖము, ఎంతో సులభము, కనుక కడు వాంఛనీయము.

* * *

ప్రదర్శన - జనరంజన

నాయవి నాల్గు మోములవునాయెటుముద్దిడె? దంచునల్వయా
ప్యాయముగ హసింపగ అనంతముఖన్నను నెట్లు ముద్దిడం
బోయదో! యంచు జెల్వనగ - ముద్దిడెదన్, గను మరిదునల్వ నా
రాయణదాసు గా గండ్రపనందు సరస్వతికిన్నమస్కృతుల్ ¹

హరికథా చతురాననుడనదగిన నారాయణదాసు గారిని ఎరుగని వారుండరు వారు
'శంభో' రవము మూడూ క్రోసుల దూరం వినిపించేదట.

ఆంధ్ర గీర్వాణ భాషలలో పాండిత్యము కలవారై, సంగీతాన్ని, వీణా వాదనలో కృషి చేసి
కథకుడు సంగీత, సాహిత్య, నాట్య కవితాలలో ఆరితేరి ఉండవలెనని నిరూపించారు.

బహుళ కళా ప్రావీణ్యుడు, గానా శాస్త్ర నైపుణి కలవాడు నాకేల చెల్లదన్నట్లుగా
నారాయణదాస కోవిదలోక రాకాశ శాంకుడు తన ప్రౌఢ వ్యక్తిత్వాన్ని ప్రదర్శించి, రసజ్ఞ
జగత్తును అలరించారు. అటువంటి దాసుగారి విశ్వతోముఖ కళా కౌశలాన్ని, పాండిత్య
శౌండీర్యాన్ని అభిజ్ఞులు చేసిన ప్రశంసలను, జనరంజనను తెల్పుకోవలసిన ఆవశ్యకత ఎంతైనా
ఉంది.

మద్రాసు హైకోర్టు న్యాయవాది శీరోమణి రాయ్ బహదూర్, పనప్పాకం ఆనందాచార్యుల
వారి నివాసంలో దాసుగారు అంబరీష కథాగానం చేసి, సత్కవి, బహుముఖ ప్రతిభాశాలి అని,
ఆంగ్లభాషాభిజ్ఞుడని, గీర్వాడాంధ్ర గిరాంధరుడని, గయరత్నాలుని.

బహుముఖ ప్రజ్ఞాధురీణుడు మేధావి:- దాసుగారి వంటి బహుముఖ ప్రతిభాశాలి నభూతో
నభవిష్యతి అని చెప్పవచ్చును. దాసుగారి బహుముఖ ప్రజ్ఞలు తెలుసుకొని, వారి
ప్రజ్ఞప్రాభవాలు కొలువదగినవాడు అంతటి ప్రజ్ఞాధురీణుడే కావలయును కాని
అన్యులతరముగాదు. అని కళలు, అన్ని విద్యలు, బహు భాషాకవనము, ఏఒక్కరిలో నుండుట
అసంభవము. ఒకటి రెండు విద్యల నేర్వవచ్చు. అందు ప్రతిభ గణింపవచ్చు. అది సాధ్యపడు
కార్యమే అనదగును.

1. నా యెరుక - ప్రారంభంలో - ఎస్.వి.జోగారావు.

కాని ఒకేసారి స్వయంశక్తితో సర్వకళా ప్రపూర్ణుడుగా, బహుభాషావేత్తగా పేరొందుట అన్నది దాసుగారికే సాధ్యపడినది గాని అట్టిది అనితర సాధ్యమని ఘంటాపథముగ చెప్పవచ్చును. సంగీతం, సాహిత్యం, నృత్యము, కవిత్వము, వేదాంతము, వ్యాకరణు, జ్యోతిష్యం, తర్కము, ఆయుర్వేదము ఇన్నిటిలో ఇంతటివాడు లేడు. అష్టభాషావత్త అష్ట భాషాకవి. సర్వతోముఖ పాండిత్య మంతా సహజ ప్రతిభతో స్వయం కృషి చే సాధించినదే. గురుముఖతః నేర్చిన దేదియును లేదు.

సంస్కృత శ్లోకములను, సంస్కృత పదమును ఉపయోగించకుండ దేశ్యాంధ్రము లో (అచ్చ తెనుగులో) అనేక కృతులు రచించిన ఏకైక పండితుడు. అద్వైత వేదాంతము మీద, ఋగ్వేదములోని ఋక్కుల తోను, గ్రంథములు రచించిన ఏకైక గాయకుడు. సమానఫక్కితో సొగసుగా హిందూస్థానీ, కర్ణాటక గాత్రములు మేళవించి పాడగలిగిన ఏకైక వైణికుడు, సమాన స్థాయితో ప్రాచీన భాషయైన సంస్కృతము, పాఠశీకము బాగా ఆకళింపు చేసుకొన్న ఏకైక బహుభాషావేత్త, అసమానమైన నేర్పుతో సంస్కృతాంధ్రములలో కావ్యములు వ్రాయగలిగిన మహాకవి, అయి శ్రీ నారాయణదాసు గారొక్కరే ఆంధ్ర దేశములో గత శతసంవత్సరముల కాలములో బహుముఖ ప్రజ్ఞవంతుడు అను మాటకు సర్వవిధముల లక్ష్యభూతుడు.

దాసుగారు భక్తి కృతములగు ఆనంద భాష్ప, రోమాంచ, గద్గద స్వర, హర్షోత్కర్ష, పారవశ్యాది సాత్త్విక భావముల గూడ తమ ప్రబోధమున వర్ణించినారు. హరికథామృత శ్రవణము వత్స, శ్రోతృ పవిత్రీ కరణక్షమమని చాటించినారు. వీరు కథా వస్తువును భాగవత పురాణము నుండి సేకరించుటలో భాగవత శ్రేష్ఠ్యము మరియొకసారి నిరూపించినారు. శ్రీకృష్ణలీలావిలసితము, నవరసోజ్జ్వలితమునగు వీరి శ్రీహరి కథామృత ప్రబోధము విలక్షణమైనది, ఉదాత్తమైనది.

యశశ్చంద్రికలు:

1. విజయనగర గర్వకారణము

మదరాసు హైకోర్టు న్యాయవాది శిరోమణి రాయ్ బహదూర్ శ్రీ పనప్పాకం ఆనందాచార్యులవారి నివాసములో దాసుగారు “అంబరీష చరిత్ర” హరికథాగానము చేసిరి. సత్కవియనియు, బహుముఖప్రతిభాశాలి యనియు, ఆంగ్లభాషాభిజ్ఞుడనియు, గీర్వాణాంధ్ర గిరాందధురంధరుడనియు, గాయకజగద్ద్రామణి యనియు, విజయనగర వైభవ గర్వకారణమనియు, బహుధా శ్లాఘింపబడిరి. వారి కథాఖ్యాన కౌశలము అనుకరణ కశక్యమైనదని సంభావింపబడెను.

అడుగడుగున సామాజికులు నిర్భరహర్షోత్కర్షముతో పరవశించిపోయిరి.
దాసుగారిహారికథాఖ్యానమొక సర్వకాళా సమారాధనమనియు, ఆధ్యాత్మికానుభవ
ఘంటాపథమనియు, ఆనందపు విందనియు, వారివృత్తి సముదాత్తము, చరితార్థమునైనదనియు
ప్రశంసింపబడెను.

(హిందూ 30-6-1894, పుట 5)

2. ఉత్తర సర్కారుల సంపద

తేది 25-8-1894 న బెంగుళూరులో మైసూరు ప్రభుత్వోన్న తాధికారుల యెదుట
దాసుగారు సంగీత కాలక్షేపము చేసిరి. ఆ రాత్రి దాసుగారి గౌరవార్థమొక విందు నేర్పాటు
చేసిరి ఆ సందర్భమున ఉన్నత న్యాయాధిపతియైన శ్రీ రామచంద్ర అయ్యర్గారు దాసుగారిని
“ఉత్తర సర్కారుల సంపద” అని అభివర్ణించిరి.

(హిందూ 29-8-1894, పుట 4)

3. ఆంధ్ర దేశ భూషణము

మదరాసు పురప్రముఖుల మహాసభలలో దాసుగారు స్వోపజ్ఞము లైన ‘సీతా కల్యాణము’
‘రుక్మిణీ కల్యాణము’, అను హారికథలను అఖ్యానించరి. ఆసాంతము సభ వారు మంత్రముగ్ధులై
యుండిరి. బహుముఖ ప్రజ్ఞ ప్రదర్శనము, సముదాత్త భావవ్యక్తి కరణము, హాస్య చమత్కార
సంపద, సంగీతమాధుర్యము, నృత్యకళాకౌశలము, భక్తి భావోద్రేకము అనునవి ఆ హారికథా
కాలక్షేపముల స్వభావ జీవ లక్షణములు, ఆమహాకవి, ఆ నెఱజాణ గాణ, ఆ మహానటుడు, నాట్య
శాస్త్ర విద్యావ్యాసంగ చంగుడు, నృత్యకళలో ప్రామాణిక పట్టభద్రుడై మెరసినవాడు
తాళానుగుణముగ ప్రదర్శించిన పద విన్యాస మపూర్వము. అరువది యైదేండ్ల ప్రాయమున
ఆయన ప్రదర్శన మింత పకడ్బందుగా
నున్నందుల కవశ్య మభినందనీయుడు. “ఆంధ్ర దేశ భూషణము” గా వారిని సంభావించుటలో
అత్యుక్తి యుండదు.

(స్వరాజ్య 17-1-1928)

4. విజయనగర దిగ్గజము

“విజయనగర ప్రభువైన ఆనందగజపతి ఆస్థానము నలంకరించిన పేరి కాశీనాథ శాస్త్రి,
వీణ వెంకటరమణదాసు, నారాయణదాసు, రామానుజాచార్య ప్రభృతులు ప్రాచీన హంపీ
విజయనగర దిగ్గజములను తలపింతురు.” - అని శ్రీ కోలవెన్ను రామకోటేశ్వర రావు గారి వక్కణ.

(త్రివేణి, జులై-సెప్టెంబర్ సంచిక 1928)

5. హరికథలకు ఆది గురువు

“విజయనగరము నుండి చెన్నపురికి వచ్చి ఆంధ్రుల ప్రజ్ఞాతిశయమును వెల్లడించి మెప్పుగాంచిన వారిలో బ్రహ్మశ్రీ అజ్ఞాడాదిభట్ల నారాయణదాసుగారు మొదటి వారు. వీరు ఆంధ్ర గీర్వాణభాషాకోవిదులు, సుప్రసిద్ధ కవులు, హరికథలను చెప్పువారి కాది గురువులు. వీరి హరికథా కథన వైపుణ్యమును, సంగీత శాస్త్ర పాండిత్యమును, అపారమగు లయజ్ఞానమును ప్రశంసనీయములు.... నారాయణదాసుగారి ప్రశిష్యులగు శ్రీయుత పుచ్చల బవరదాసుగారు (శ్రీ వాజపేయయాజుల సుబ్బయ్యగారి శిష్యులు) గూడ నీ మధ్య కొన్ని సార్లు చెన్నపురికి వచ్చి హరికథల నొనరించి బాగుగా గౌరవింపబడిరి.”

(ఆంధ్రపత్రిక 26-7-1928)

6. హరికథా పితామహుడు

విజయనగర మహారాజావారి ఆంతరంగిక కార్యదర్శి యగు ఆకెళ్ల సత్యనారాయణ రావుగారు యింట జరిగిన యొక వివాహ సందర్భమున తేది 7-4-29 న “హిందూ దేశ మందంతట విఖ్యాంతిగాంచి శ్రీ మహారాజావారి సంగీత కళాశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయులుగా నున్నట్టియు, మహాకవి, గాయకవైణిక నటశిరోమణియు, హరికథా పితామహుడునగు బ్రహ్మ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ల నారాయణదాసుగారు ‘రుక్మిణీ కల్యాణము’ హరికథాకాలక్షేప మొనరించి సభలో నున్న వారందరిని ఆనంద సముద్రమున నోలలలాడించిరి.” అత్యద్భుతముగా రుక్మిణీ కల్యాణ కథకొక ఆధ్యాత్మిక పరమార్థమును నిరూపించిరి. సంస్కృతాంగ్ల పాఠశీకాద్యనేక భాషల నుండి సూక్తులను లోకోక్తులను గుప్పించిరి. “వీరి హావభావములు నాట్యము సాటిలేనివై యొప్పును. లయజ్ఞానములో నద్భుతప్రజ్ఞగల్గి నిరుపమానులై యున్నారు.” వీరి హరికథ వినుట కవకాశ మేర్పరచినందుకు సత్యనారాయణరావుగారిని సభవారు శతధా అభినందించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక 18-4-1929)

7. భారతమాత కూరిమి బిడ్డ

తేది 16-2-30 న బూరగాం గ్రామమున దాసుగారి ‘సీతా కల్యాణము’ హరికథ జరిగినది. పల్లాకిమిడి వగైర ప్రాంతముల నుండి సుమారు రెండు వేల జనము వచ్చి పరమానందభరితులై “ఇట్టి మహనీయునిగన్న భారతమాత యొక్కయు భారతీయుల యొక్కయు అదృష్టము కొనియాడదగియున్నది” అని శ్లాఘించిరి. దాసుగారిని శ్రీ ప్రగడ చిరంజీవులుభుక్తగారు సత్కరించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక 20-2-1930)

8. గుడివాడ సత్కారము

తేది 11-10-30న గుడివాడ మారుతి సినిమా హాలులో దాసుగారు 'సీతాకళ్యాణము' హరికథ చెప్పి సరసమాజికుల హృదయము లను తస్కరించిరి. వారు వీరిని సత్కరించిరి.

(హిందూ 16-10-1930)

9. సంగీత కళాశాల వార్షికోత్సవము.

తేది 22-2-31 న దాసుగారు అధ్యక్షులుగానున్న విజయనగర సంగీత కళాశాల ద్వారా వార్షికోత్సవము అతివైభవోపేతముగా జరిగినది. దాసుగారి సంస్కృత శ్లోక పఠనము. వీణా వాదనము సభనలరించినవి.

(హిందూ 23-2-1931)

10. బహుభాషాకవిత్వము.

తేది 6-8-31 న విజయనగరములో జరిగిన మహమ్మదు ప్రవక్త జన్మదినోత్సవ మహాసభలో - "సంగీత కళాశాల ప్రిన్సిపాలుగారగు శ్రీ మదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణ దాసుగారు సంస్కృత, ఇంగ్లీషు, తెలుగు, పార్శీ, అరబిక్కు భాషలలో మహమ్మదు వారి గుణగణములు వర్ణించుచు పద్యములు చదివిరి."

(ఆంధ్రపత్రిక 10-8-1931)

11. శ్రీనివాసయ్యంగారి ప్రశంస.

శ్రీ సి.ఆర్.శ్రీనివాస అయ్యంగారు దాసుగారి బహుముఖీనమైన సంగీత వైదుష్యమును, తథాపి సంకీర్తనాచార్యకర్తవ్యమును, బహు భాషా పాండిత్య శౌండీర్యమును, కవితానైపుణిని, అనువాద వైదగ్ధ్యమును హెచ్చుగా మెచ్చుకొనిరి.

12. హరికథాభవన శంకుస్థాపన.

"జగగేక షట్చక్ర పండి బ్రహ్మ శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు కొత్తపేటలో నేడు 11 వ తేదీ మధ్యాహ్నము 12.20 గంటలకు హరికథా భవనము శంకుస్థాపన మొనవర్చిరి."

(ఆంధ్రపత్రిక 12-2-1932)

ఈ విషయము 12-2-32, 4-6-32 తేదీల నాటి "హిందూ" లోను, 1-7-32 నాటి ఆంధ్రపత్రికలోను ప్రసక్తమైనది.

13. ఋగ్వేద సంగీతాధ్యాపనము.

తేది 12-9-32 న విజయనగరము శ్రీ మహారాజావారి సంగీత కళాశాల వార్షికోత్సవము అత్యంత వైభవముతో జరిగినది. "ఈ కళాశాలలోని విద్యార్థుల చేతను, విద్వాంసుల చేతను, అన్ని రకముల గానము ప్రదర్శింపబడెను. గమనింపదగిన విషయము ఋగ్వేదము కంఠమునను, వీణపైనను స్వరయుక్తముగ శ్రీ నారాయణదాసుగారిచే నేర్పబడుతున్నది."

(ఆంధ్రపత్రిక 22-2-1932)

(దాసుగారు ఋగ్వేదములోని కొన్ని ఋక్కులనెన్నిక చేసి స్వరపరచి “మ్రొక్కుబడి” అను పేర నొక గ్రంథమును ప్రకటించిరి. సం.)

14. స్వరాక్షర కృతిసప్త.

మచిలీపట్టణము పురమందిరమున శ్రీహరి నాగభూషణముగారి అధ్యక్షతను జరిగిన సంగీత సభలో ప్రసంగించుచు ఆచార్య పి.సాంబమూర్తిగారు - మహావైద్యనాథయ్యరు, కులశేఖరాళ్వ ారు, ఘనం కృష్ణయ్యరులు సాధించిన “స్వరాక్షర” అనునొక విశిష్టకృతి రచనా మార్గములో ఆధునికులలో శ్రీ నారాయణ దాసుగారు గొప్ప నిష్ణాతులని శ్లాఘించిరి

(హిందూ 27-10-32)

(ఆచార్య సాంబమూర్తిగారు 15-9-32 న దాసుగారికి వ్రాసిన యొక లేఖ వలన దాసుగారు 1927 లో మదరాసులో జరిగిన అఖిల భారత సంగీత పరిషత్పూరంభోత్సవ సభలో కొన్ని లోకోత్తరములైన ‘స్వరాక్షర’ కృతులను గానము చేసినట్లు తెలియుచున్నది. సం.)

15. లయబ్రహ్మ.

నాట్యాచారుడు, నెల్లూరు నుండి శ్రీ ఆర్.వి.కె.అప్పగారిట్లు వ్రాసిరి “.. ఈనాడు భరత నాట్యమున ప్రవీణులైన వారు, ఆ కళ యొక్క జీవకళను నిలుప నుత్సహించువారు అతి స్వల్పముగానున్నారు. అట్టి కొలదిమందిలో విజయనగర సంగీత కళాశాలాధ్యక్షులైన శ్రీ శ్రీ నారాయణాసుగారొకరు.” ఆయన స్వశక్తిచే

(హిందూ 13-12-1931)

‘లయబ్రహ్మ’ బిరుదాంచితుడై వారికెక్కెను. నృత్యకళా వైయాత్యమున గూడ ఆయన లబ్ధ ప్రతిష్ఠుడు. ఆ నేర్పును తనహరికథలన్నిట చక్కగా వినియోగించుకొనును.

ఇటీవల నెల్లూరులో వారొక ప్రదర్శన మిచ్చిరి. ఆయన భారీ విగ్రహము నృత్యకరణమునకు ప్రతిబంధక మగునని యనుకొన్నవారు పొరబడిరి. ఆయన అభినయ ప్రజ్ఞావిలసన మట్టిది. ఆక్షేపించుటకు వచ్చిన వారు స్తోత్రములు చేయుటకు వేచియుండిరి... ఈ అరువది తొమ్మిదేండ్ల వృద్ధ నిష్ణాతుడు అడ్డంకుల కెదురొడ్డి యింకను నృత్యకళను ప్రదర్శన చేయుచున్నాడు. పలువురు శిష్యులకు గరపుచున్నాడు.. నేటి నృత్య కళాకోవిదులందు దాసుగారొక బ్రహ్మిష్ఠో బ్రహ్మ.

(స్వరాజ్య 10-1-1933)

16. శృంగార సర్వజ్ఞ బిరుదు

తేది 8-2-33 న విశాఖపట్టణమున సూపరింటెండింగు ఇంజనీరయిన శ్రీ నీలకంఠ అయ్యరుగారి నివాస భవనమున దాసుగారు తమ హరికథా కాలక్షేపముతో పురప్రముఖుల నుల్లాస వారాశి నుజ్జూతలూచిరి. నాడు దాసుగారికి “శృంగారసర్వజ్ఞ” బిరుదు ప్రదాము గావింపబడినది. ఆ సందర్భమున శ్రీ మహాదేవఅయ్యరు, ఐ.సి.యస్.(District Magistrate & Collector, Bengal) దాసుగారి కొక అభినందన పత్రము సమర్పించిరి. అందులో వారి వక్కణ యొకటి "Besides his mastery of music, what appealed to me most was his brilliant exposition of ideas expressed by great masters poetry like Shakespeare. His translations of English and Persian poetry were based on a born poet's instinctive understanding of the ideas of fellow poet. The whole performance was indeed a feast of reason and flow of soul."

(స్వరాజ్య 10-2-1933)

17. పంచముఖీ ప్రదర్శనము

19-2-33 సాయంకాలము శ్రీ మహారాజావారి సంగీత పాఠశాలలో 14 వ వార్షికోత్సవము అత్యంత జయప్రదముగా జరిగెను. విద్యార్థులచే ఋగ్వేదము స్వరతాళ యుక్తముగ గానము చేయబడి వాటి యర్థము ఆంధ్రగీర్వాణ భాషలలో చెప్పబడెను. ఇయ్యది నారాయణదాసుగారి చే నవీనముగ రచింపబడి అందరిచే మెప్పుబడసినది. వేదము సర్వతాళయుక్తముగ సంపుటించుటలో దాసుగారే ప్రథములు. దాసుగారు అద్భుతముగ తమ ప్రతిజ్ఞ ప్రకటించి సభ్యుల మిక్కిలి రంజింపజేసి మన్న వడసిరి. వారు పంచముఖీశ్వర తాళము పదియారు స్వరములతో తానము, పల్లవి, శబ్ద ముక్తాయంపు గనబరచి చక్కగ పూర్తి చేసిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక 1-3-1933)

18. సంగీత సాహిత్య సౌర్యభౌమ - బిరుదు

తేది 20-3-33 న విశాఖలో శ్రీ ప్రభల లక్ష్మీనరసింహము పంతులుగారి యింట నొక వివాహ సందర్భమున జయుపుర ప్రభువులు శ్రీ రాజా విక్రమదేవవర్మ గారి సమక్షమున శ్రీ దాసుగారిొక హరికథా కాలక్షేపము చేసిరి. రాజావారు ఘనసన్నాన పురస్కరముగా దాసుగారికి “సంగీత సాహిత్య సౌర్యభౌమ” బిరుదు ప్రదానము గావించిరి. దాసుగారు సాటిలేని మేటి సహజ కవి యనియు సంగీత విద్వాంసుడు సంస్కృత పాకృతాద్యనేక భాషా వైదుష్య విలసితుడు ననియు, వారి షేక్స్పియరు, కాళిదాసు, ఉమర్ ఘాయము కృతుల యనువాదము లద్భుతములనియు మెచ్చుకొనుచు పంతులుగారు దాసుగారికి తాము త్వరలో కనకాభిషేక సన్నానము తలపెట్టినట్లు సెలవిచ్చిరి.

(స్వరాజ్య 22-3-1933)

19. బ్రహ్మరథము

తేది 9-11-33 న సాధారణముగా మరాఠీపతులకును, మహా విద్వాంసులకును జరుగునట్టి సర్వోత్కృష్టమైన “బ్రహ్మరథ” సన్మానము శ్రీ దాసుగారికి తుని పౌరుల వలన జరిగినట్లు 13-11-33 నాటి హిందూ పత్రిక తెలుపుతున్నది. ఆ తేదీ నాటి ఆంధ్రపత్రిక ఆ మహోత్సవము నిట్లభివర్ణించినది.

“రైల్వే స్టేషను నుండి ముఖ్య పురజనులు శ్రీ దాసుగారిని పుష్పమాలాలంకృతలను గావించి శ్రీ తుని దివాణపు మేనాసవారిలో కూర్చుండబెట్టి ముందు బ్యాండు వాయిద్యములు తరువాత గంధర్వాంగనా నృత్య గీతములు, పిమ్మట భాగవతోత్తముల నృత్య గీత వాద్య సహిత హరినామ కీర్తనలు, పాలకీ కిరువంకల భూసురోత్తముల స్వస్తి వాచనములు మిన్నముట్ట, రాజమార్గంబున సకల పౌరాంగనలు నివాళులిచ్చు చుండగా భక్తి సంతోషాతిశయములతో రాజ చూడామణులును, రాజసతీ తిలకములను, నమస్కార పురస్కరంబుగ మంగళహారతులు, ఫలములును సమర్పించుచుండగా నా బ్రహ్మ రథోత్సవము తుని ప్రభువుల యౌదార్యమును, తుని పౌరుల యాదరమును, శ్రీ దాసుగారి గౌరవమును మిక్కిలి యపూర్వాద్భుతానంద విశేషాతిశయముల నాంధ్రదేశంబునకెల్ల వన్నె దెచ్చెను.”

తేది 10-11-33 న దాసుగారు తునిలో తమ యథార్థ రామాయణములోని “హనుమత్సందేశము” హరికథాగాన మొనరించిరి. ఆ సందర్భమున తుని వర్తక గలదు. ఆ పత్రమునందలి యొక వాక్యము.

“హరికథయన నెట్టిదో యెఱుగని సమయమునం దాంధ్రదేశమును నందన వనమునందు పారిజాము వలె నవతరించి మీ యసమాన శేముషీ విశేషంబులచే నాంధ్రులను భక్తవరులుగా నొనర్చుచు ఆంధ్ర దేశమునందలి ప్రతి పట్టణమునకు నొకొక్క శిష్య కుసుమంబును ప్రసాదించుచు, హరికథలచే నాంధ్రులను బునీతులుగా నొనర్చుచున్న మీ జన్మము ధన్యము, ధన్యతరము, ధన్యతమము.”

(అతఃపూర్వమే - “నందిగ్రామ ధరామరేంద్రులు మహానందంబుతో స్వస్తి వాక్సందోహంబులు మిన్నముట్ట గడు నోజన్ మంగళ ధ్యానముల్ దిందిం మ్రోయుంగ” శ్రీ దాసుగారికి బ్రహ్మరథము పట్టి యూరేగింపుటుత్సము జరిగినట్లు చయనులుగారు వ్రాసిన దాసుగారి జీవిత చరిత్రమున 143 వ పుటలో గలదు.)

20. యలమంచిలి హరికథ

తేది 2-12-33 న యలమంచిలి లక్ష్మీనాటకశాలలో దాసుగారు 'రుక్మిణీ కల్యాణ' హరికథాగాన మొనర్చిరి. ముందు పురజనుల పక్షమున శ్రీ చిట్టిల్ల సుబ్బారాయుడు గారిచే స్వాగత పంచరత్నములు సమర్పింపబడినవి. 'శ్రీ దాసుగారు వయోవృద్ధులైనను హరికథ యందలి అన్ని రకములను ప్రదర్శించి సభ్యులను ఆనందాభిలో ముంచివైచిరి.'

(ఆంధ్రపత్రిక 6-12-1933)

21. గానకళాపరిషత్సన్మానము.

తేది 14-10-34 న రాజమహేంద్రవరము 'గానకళా పరిషత్తు' దసరా మహోత్సవములు దాసుగారి హరికథా కాలక్షేపముతో ప్రారంభమైనవి. కాలక్షేపము నాలుగు గంటలు పట్టినది. దాసుగారి వివిధ కళావైదగ్ధ్యమునకు విశిష్ట గాన నృత్యశైలులకు, బహుభాషా వైదుష్యమునకు మహాసభ పరమానందభరితమైనది. అంత పెద్ద వయస్సు నందును ఆయన ప్రదర్శించిన పాటవము చలాకీతనము అద్భుతావహములు.

(జస్టిస్ 16-10-1934)

22. సరస్వతీ గానసభాసత్కారము.

కాకినాడ సరస్వతీగానమహాసభా మహోత్సవములలో దాసుగారొక హరికథా కాలక్షేపము చేసిరి.

(హిందూ 19-10-1934)

(1904 లో కాకినాడలో స.గా. సభ యేర్పడినప్పటినుండి 1942 వరకు దాని ప్రతి వార్షికోత్సవమునకును దాసుగారి హరికథతోనే ప్రారంభము.)

23. దేశోద్ధారకులు

తేది 18-11-34 న దాసుగారు గోదావరీమండలము నందలి పెనుగొండపు రమునకు హరికథా కాలక్షేపము నిమిత్తము వెళ్ళిరి. అక్కడ నాడు శ్రీ గరికిపర్తి సుబ్రహ్మణ్యదేవరగారి ఫిడెలు కచేరి శ్రీ జవ్వాది లక్ష్మయ్య నాయుడుగారి అధ్యక్షమున జరిగినది. దాసుగారు మహానందము పొంది దేవరగారికి అదరమేదురముగా నొక కరపత్రము నొసంగిరి.

పెనుగొండ వాస్తవ్యులు శ్రీ తెన్నేటి వేంకటదీక్షితులను నొక పండిత ప్రకాండుడు దాసుగారికి సన్మానపత్రము సమర్పించిరి. అందులో దాసుగారు పెనుగొండకు రెండవ తూరి వెళ్ళినట్లు గలదు. ఆ పత్రము నుండి రెండు ముక్కలు - "తమరు లోకనుతులు. ప్రయోజకత్వ విద్యావాసన లిసుమంతయైన యెఱుగని యెందరి కుటుంబములో మృష్టాన్నము దినుచు తీవిగ జీవించుటకు మీరాధురులైతిరి... జన్మ పభృతి విద్యాగందమెఱుంగని యెందరకో అవలీలగ సర్వకథా రహస్యములు సమన్వయించు శక్తి నొసంగుట చేత దేశోద్ధారుకులైతిరి".

24. బిరుద ప్రదానము.

బ్రహ్మశ్రీ పేరి రామమూర్తి శాస్త్రిగారికి భారతీతీర్థ సభ్యులు బారువ గ్రామమునందు సాహిత్య పరిషదధ్యక్షులగు బ్రహ్మశ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాసు గారిచే 'గాయక వైణిక శేఖర' బిరుదమిప్పించిరని డాక్టర్ బుర్రా శేషరిగిరిరావుగారు తెలుపుచున్నారు.

(ఆంధ్రపత్రిక 23-1-1935)

25. వయోవృద్ధుడు - నృత్య నిత్య యౌవనుడు.

రజమహేంద్ర వరము Music Academy దసరా మహోత్సవములలో హరికథా గానముచేసిన దాసుగారిట్లు ప్రశంసింపబడిరి:-

"It is remarkable that though Mr.Narayana Das is nearly 72 years old he kept the packed ball spellbound and made the function a great success. In spite of the old age. Mr.Das danced like a young man of 25."

(ఇండియన్ ఎక్స్ప్రెస్ 30-9-1935)

26. సరస్వతీ గాన సభలో హరికథ

కాకినాడ సరస్వతీ గానసభ వారి కార్యక్రమమునందు - "ఈ సంవత్సరమునందు ప్రత్యేకముగా జెప్పవలసిన విషయ మొండుగలదు. అది శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు గారి అనన్య సామాన్య హరిభజనము, ఆయన వయస్సు 72 సంవత్సరాలు. వృద్ధత్వము హెచ్చుకొలది గాత్రగాన పటుత్వము, నృత్య పటుత్వమును మరించ హెచ్చుచుండుట ఆయన పుణ్య విశేషమని చెప్పవలెను. రుక్మిణీ కళ్యాణమును బుద్ధి పరమాత్మను లక్షించి లయమైపోవుటగా మార్చి రెండు గంటల కాలము ఆ వేదాంతమును భక్తిని ఉపదేశించెను".

(ఆంధ్రపత్రిక 17-10-1935)

27. హైదరాబాదు ఆంధ్రమిత్రమండలి సన్మానము.

హైదరాబాదు:-"ఈ పురమందు ప్రస్తుతము జరుగుచున్న శ్రీత్యాగరాజ మహోత్సవములకై యాహ్వానింపబడిన హరికథా పితామహ్ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు 29-2-36 తారీఖున ఇక్కడకు విచ్చేసిరి.... ఆనాటి రాత్రి సికింద్రాబాదులో సంగీత సభవారి పక్షమున 'రుక్మిణీ కళ్యాణము' హరికథ జరుపబడినది పట్టణములోని సాహిత్యాభిమానులెల్లరు వచ్చి నారాయణదాసుగారి పాండిత్యమును, నాటక కళా నైపుణ్యమును జూచి యానందమగ్నులైరి. 5-3-36 గురువారము నాడు ఆంధ్రమిత్ర మండలి వారు తమ భక్తిని వెల్లడించుచు దాసుగారికి సన్మాన పత్రమును సమర్పించిరి. అందు --

“తెనుగుసీమయందు పట్టణులలోను, పల్లెలలోను బాలబాలికలకు తమ నామము ఉగ్గుపాలతో నూరిపోసినదనుట వట్టి యతిశయోక్తి కానేరదు. ఆంధ్రావనిలో హరికథ తమతో బుట్టినది. అట్టి హరికథ ‘నభూతో నభవిష్యతి’ యని చెప్ప సాహసంతము” అని యుగ్గడింపబడినది.

ఆ సందర్భమున ఆంధ్ర ప్రముఖులగు శ్రీయుత సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారు పండితోత్తములగు దాసుగారి విద్యత్తును గూర్చి ప్రశంసించిరి. 6-3-36 న తుల్జా భవనములో “హనుమత్సందేశము” ను హరికథ చెప్పబడినది. ఆంధ్రదేశమందు నారాయణదాసుగారి పేరిదివరకే యెల్లరకును దెలిసియుండుటచే నాంధ్రులేమి యాంధ్రేతరులేమి సుమారు 5000 (అయిదువేలమంది) సమావేశమయిరి.. ఈ యుత్సాహమును బట్టి మఱింత యావేశముకల్గి దాసుగారు ప్రదర్శించిన నృత్యము వర్ణమనాతీతము. ఈ వృద్ధాప్యములో నిట్టి శక్తి సామర్థ్యములు కలిగియుండుట యద్భుతము.. కథ ముగిసిన తరువాత శ్రీ దోమా వెంకటస్వామిగుప్తగారు దాసుగారిని శ్లాఘించుచు పద్యములను జదివిరి. నారాయణదాసుగారి రాక యిక్కడ నివసించుచున్న యాంధ్రులకు మితిలేని సంతసమగు గలిగించినది..

(ఆంధ్రపత్రిక 16-3-1936)

ఈ హరికథా కాలక్షేపముల ప్రసక్తి 9-3-36 నాటి ఇండియన్ ఎక్స్ప్రెస్ నందును, 10-3-36 నాటి ఆంధ్రపత్రికయందును గలదు.

28. సవాల్

ఎవరో యొక సరసాగ్రేసర చక్రవర్తి చేసిన సవాల్ ఇట్లున్నది. “శ్రీమదజ్ఞాడాది భట్ల నారాయణదాసుగారి యెదుటనే యరవ పాటకుడు కూర్చుండి సమమైన సమాధానము చెప్పగలడూ? ఈ ప్రశ్నకు అరవ వారుగాని, అరవల పక్షపాతులుగాని జవాబునీయ వేడుచున్నాను.”

(కృష్ణాపత్రిక 25-7-1936)

29. ఇల్లెందుపుర పండిత సన్మానము.

తేది 19-5-1937 లో సింగరేణి కాలియరీస్ కడ ఇల్లెందుపుర వాస్తవ్యులు దాసుగారి కొక పండిత సన్మానము జరిపిరి. సన్మానపత్రికలో దాసుగారి హరికథా కథన దక్షతతో పాటు వారి సారస్వత ప్రతిభ నతిమాత్రముగా కొనియాడిరి. అందొక వాక్యము...

“ఉమర్ ఖయాము రుబాయీల భాషాంతరీకరణములోని సంస్కృత శ్లోకములందు భూతకాలమున లుఞ్మాత్ర ప్రయోగమును, తెలుగు పద్ధియములు అభూతపూర్వ మనన్యసాద్యమగు కేవల దేశ్యాంధ్ర పదప్రయోగనియమముల బాటించి రచించిన మీనిరుపమాన పాండిత్యమును గొనియాడ నసాధ్యము.”

30. సంగీత విద్వాంసులకు బహిరంగలేఖ.

శ్రీ దాసుగారికి ఇప్పుడు 76 సంవత్సరముల వయస్సు, జీవించియున్న పేర్గొన్న సంగీత విద్వాంసులలో వీణ వెంకటరమణదాసుగారు తప్ప యీయనయె పెద్దవాడు. పై తరగతిలో చేరిన సంగీత సాహిత్య విద్వాంసులలో నొకరుగా పరిగణింపబడుచున్నారు కొద్దివాడనయిన నా అభిప్రాయముతో బని లేదు. మనదేశమున పేరుగల సంగీత విద్వాంసులలో మీలో ననేకులను నేను పరిచయము చేసికొంటిని. వారితో ప్రసంగించు నపుడు శ్రీ దాసుగారికి గల అసమాన సామర్థ్యమును వారు అంగీకరించినట్లే నుడువుచు వచ్చిరి. అట్టివారి యభిప్రాయమును నేను విశ్వసింపక తప్పదు మరియు శ్రీ దాసుగారు ‘హరికథాపితామహు’డనియును, ‘లయబ్రహ్మ’ యనియును మనదేశమందు వాడుకలో నుండగా, అనేక సంవత్సరముల నుండి నేను వినుచుంటిని. ఆయన హరికథలన్న వేలకొలది జనులు మూగుచుందురు. ఆయన నాయంటి యందు అణ్ణేకసారులు విడిది చేసిరి. ఆయన కూర్చుండుచోట వందమందికి తక్కువగాని జనము వెంబడించుచుందురు. ఆయన వ్రాసిన హరికథలను మనదేశములోననేకులు హరికథకులు పఠించి ఆయన పోలికననుకరించి చెప్పుచుందురు. కొందరు సమర్థులయిన హరికథకులు కథ ప్రారంభమున ఆయన పేరు స్మరించి నమస్కరించిన పిమ్మట కథను సాగింతురు. ఆయన రచించిన కీర్తనలు, కృతులు నవీనమయినమట్లు గలిగి వినసొంపుగా నుండును. ఒకడు త్రొక్కిన దారిని ఆయన త్రొక్కడు, ఆయన యందు సూక్ష్మబుద్ధితో చేరిన స్వయం వ్యక్తిత్వము అనగా 'Original Genius' కలదని కొందరి పెద్దల యభిప్రాయము. ఆయన విగ్రహము మిగులదర్జాగలదియై మెదడు గల తీక్షణతను ప్రకటించుచుండును. సర్వవిధముల శ్రీ దాసుగారిది గొప్ప వ్యక్తిత్వమై "Personality" యున్నది. మహారాజుల సంస్థానములలోను, జమీందారీ మహల్లలోను, గొప్ప గృహస్థుల మేడలలోను, ఆయన తన విద్యా నైపుణ్యమును చూపి శాభాష్ అనిపించుకొన్నవాడు. తన వృత్తిలో విశేషించి ధనము నార్జించినాడు.

ఏ శక్తిగాని సమర్థతగాని లేకనే శ్రీ దాసుగారు అట్లు నిర్వహింగల్గిరా! లేక ఆయన వద్ద గారడిగాని మాయగానియున్నదా? పైన వ్రాసిన అంశములు ఉత్త కల్గలేనా? పెద్దలు యోచించెందరు గాక!

(Sd) దాసు గోవిందరావు, బి.ఎ.,

వకీలు, బందరు

(కృష్ణా పత్రిక 26-3-1938)

31. హరికథా ప్రశంస.

హరికథ గూర్చి శ్రీ కె.వెంకటరత్నమునూరిగారిట్లు వ్రాసిరి. “ప్రఖ్యాత గాయక శిరోమణి, సాహిత్య సార్వభౌముడు శ్రీ మదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాసుగారు ఏతత్కళయందు విపుల కృషి సలిపి క్రొత్త తళుకు, క్రొత్త మెరుగు, క్రొత్త రసములు, క్రొత్త భావములు దొలకరింప, కేవలము భగవద్భక్తులనే గాక లోకానురక్తులను సైతము నువ్విళ్ళూరింపజాలు పెక్కు యక్షగాన ప్రబంధములను సముత్కృష్ట శైలిని వివరించి, వినిపించి, నిరుపమాన కీర్తి చంద్రికల దెసల వెదజల్లిరి. అంతట నుండి, హరికథా కాలక్షేప కథ సర్వజన సమాదృతమై విలసిల్లజొచ్చినది. తోడ్తోనె మామిడితో పాటు కారువేము సైతము పూవు దొడుగు మాడ్కి కూనిరాగములు తీయగల కుంటుకవులు పెక్కురు ఏతత్కళారంగముపై దాడి వెడలి ఎచ్చటి కచ్చటనే తమ చింకిగుడారముల నాటజొచ్చిరి.” (ఆంధ్రపత్రిక 3-6-1938)

“మహాకవి, ‘హరికథాగాన పితామహ’ అజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాసుగారు గత నెల 23 వ తేదీ నాడు తిరువనంతపురములో రాజభవనమునందు శ్రీ తిరువాంకూరు మహారాజు, మహారాణి మొదలగు ప్రభువుల యెదుట ఒక గంట కాలము వీణాగానమును, నృత్యప్రదర్శనమును జరిపిరి. మహారాజుగారు ఆనందితులై దాసుగారిని ఉచితరీతిని సత్కరించిరి.” (ఆంధ్రపత్రిక 3-8-1938)

33. నాగర్ కోయిల్ హరికథ.

తేది 5-8-38 న నాగర్ కోయిల్ లో రావుబహాదుర్ ఎమ్.నీలకంఠ అయ్యరుగారి నివాసమున దాసుగారు విశిష్ట శైలిలో నొక హరికథను పదాభినయమును ప్రదర్శించిరి.

(మదరాసు మెయిల్ 8-8-38)

34. చెన్నపురి ఆంధ్రమహా సభా సన్మానము.

తేది 28-8-38 న దాసుగారిని చెన్నపురి ఆంధ్రమహాసభ వారు అసెంబ్లీ అధ్యక్షులు శ్రీ బులుసు సాంబమూర్తిగారి సభాద్యక్షతన సన్మానించిరి.

“సీతా కల్యాణము” హరికథా గానము చేసి “శ్రీ నారాయణదాసుగారు” 75 సం॥లు నిండినీ సహజ గంభీర గాత్రంతో, చతురాభినయ రీతులతో, వివిధ భాషాపాండిత్య ప్రకర్షతో, అద్భుత హాస్య రసంతో సభ్యులందరినీ తనియ జేసిరి. త్వరలో గోఖలేహాలులో దాసుగారికి మరియొక సన్మానము జరుగనున్నట్లు సభలో ప్రకటింపబడెను.

(ఆంధ్రపత్రిక 29-8-38)

“నిన్న మదరాసు ఆంధ్రమహాసభ వారు హరికథా బ్రహ్మయైన ఆధిభట్ట నారాయణ దాసుగారికి సన్మానము చేసిరి.. సాంబమూర్తిగారు సభకు అధ్యక్షత వహించుచు సంగీతములో కాని, హరికథ చెప్పుటలో కాని, కవిత్వములో గాని వారికి సాటియైన వారు లేరనిరి. దాసుగారు తమ 75 వ యేట బాలకురంగమువలె క్రేళ్ళురుకుచు నృత్య, నృత్త, నాట్య భేదములను జూపిరి. ఏయంత్ర సాహాయ్యము లేకయే భావాయుక్తమైన సంగీత కల్పన రాగ ప్రస్తారము చేసి సభాసభుల నందరిని స్తంభీభూతులజేరి.”

(జనవాణి 29-8-38)

35. త్రిలింగ విద్యాపీఠ సన్మానము.

తిరుమల త్రిలింగ విద్యాపీఠమున (బెజవాడ) దాసుగారుశిష్యగణ సహితముగ సన్మానింపబడిరి. పీఠాధిపతులు శ్రీ దంటు సుబ్బావధానిగారు స్వాగత మొసగిరి. “విద్యత్కవితలక” శ్రీమతి కాంచనపల్లి కనకాంబరాగు ప్రశంసా పద్యములు చదివిరి. “పంచముఖీ పరమేశ్వర” బిరుదాంచితులైన వారు రెండు చేతులతోను, రెండు పాదముల విన్యాసములతోను, శిరశ్చాలనముతోను, ఏకసమయ సంఘటితముగా తాళపంచక సంచార ప్రజ్ఞను పరిధవించి పంచాయతన పూజ గావించిరి. సర్వతోముఖమగు వారి పాండిత్యమున కందరు విస్మయము నొందిరి. తమకు సమ కాలికులు పూర్వులునగు సకల విద్వాంసులను స్మరించి దాసుగారు వారి గొప్పను బొగడిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక 5-9-1939)

36. ఆంధ్ర మహాసభా సన్మానము.

తేది 10-9-38 న గోఖలే హాలులో చెన్నపురి ఆంధ్ర మహాసభ వారు దాసుగారిని ఘనముగా సన్మానించిరి. దాసుగారు “హనుమత్సందేశము” హరికథాగానము నత్యద్భుతముగా చేసిరి. సర్ అల్లాడి కృష్ణస్వామి అయ్యర్గారు, శ్రీ బులుసు సాంబ మూర్తిగారు దాసుగారిని మిక్కిలి శ్లాఘించిరి.

(జనవాణి 12-9-1938)

37. అనన్యయాలంకారము.

ఇందు శ్రీ జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తిగారు “కొందరు తెలుగు కవులు” అను వ్యాసమున దాసుగారి గురించి యిట్లు వక్కాణించిరి.

“సంగీతమందును, సాహిత్యమందును, నృత్యమందును వివిధ భాషా పరిజ్ఞానమందును అతీతేతిన ప్రజ్ఞావంతులు ఆదిభట్లవారు. భారత భూమిలో వీరికి సాటి వీరే.”

(భారతి సం. 1939. సంపుటము 16. సంచిక 2)

38. నభూతో నభవిష్యతి.

తేది 10-4-39 న మదరాసులో శ్రీ మంత్రిప్రగడ నరసింహం పంతులుగారి యింట దాసుగారు ‘రుక్మిణీ కల్యాణం’ హరికథాగానము చేసిరి. శ్రీ బులుసు సాంబమూర్తి, సర్ ముత్తా వెంకటసుబ్బారావు, సర్ కూర్మా వెంకటరెడ్డి నాయుడు, సర్ వేపా రామేశం, సర్ అల్లాడి, మదరాసు మేయరు కె.వెంకటస్వామినాయుడు ప్రభృతులు సభనలంకరించిరి. ఎల్లరును దాసుగారిని కొనియాడిరి. “సంగీత సాహిత్యముల యందిట్టి సామర్థ్యముగల వారాండ్ర దేశమున నిదివరలో జనింప లేదికముందు జనింపబోరు” అని శ్లాఘించి, పంతులుగారు దాసుగారిని సన్మానించిరి. దాసుగారు వారిని అశుపద్యములతో ప్రశంసించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక 12-4-1939)

ఈ విషయము 11-4-39 నాటి ‘హిందూ’ లోను ప్రకటిత మైనది.)

‘ఆంధ్ర దేశానుబంధము’ లో దాసుగారు హరికథకాగ్రేసరులు గాను, ఎందరో హరికథకులకు గురుపీఠముగను, కవిగా గాయకుడుగా, బహుభాషావేత్తగా బహుధా ప్రస్తుతింపబడిరి.

(ఇండియన్ ఎక్స్ప్రెస్ 23-9-1941)

40. దాస శబ్ద ప్రశంస.

దాసశబ్ద ప్రాశస్త్యము గూర్చి కొంత చర్చ జరిగినది. “నేడు హరిదాస శ్రేణికి దలమానికమై చెన్న నగర పరిగణాయందంతట విజయభేరి మ్రోయించుచు, బిరుదందెవైచి విలసిల్లుచున్న శ్రీ శ్రీ శ్రీ అజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాసుగారి పేరుతో బ్రకాశించుచున్న ‘దాసు’ శబ్దమును దమతమ నామములతో జేర్చుకొన నేహరిదాసును వెనుదీయజాలడని చెప్పవచ్చును” అని యున్నది.

(ఆంధ్రపత్రిక 23-2-1941)

41. కళాపరిషదధ్యక్షత.

తేది 7-5-43 న విజయనగరములో ఆంధ్రకళాపరిషత్తు ప్రారంభోత్సవ సభ దాసుగారి అధ్యక్షతను జరిగెను.

(ఆంధ్రపత్రిక 12-5-1943)

అసలు వారి జీవితమే ఒక కళా పరిషత్తు
వారి వ్యక్తిత్వమే ఒక రసజగత్తు.

గురించి సచిత్రమైన యొక ప్రత్యేక వ్యాసములో “ఒకటి రెండు విద్యలలో అసమానులుగా పాటించగదిన వారుండవచ్చు, కాని ఏక కాలంలో అనేక విద్యలలో, అనేక కళలలో ఆరితేరి అన్నిటా సమధిక ప్రజ్ఞావంతుడుగా, సకల కళానిధిగా పరిగణించ దగిన వ్యక్తి అరుదుగా మాత్రమే ప్రభవిస్తాడు. శతజయంతి మహోత్సవ సందర్భంగా నేడు మనం సంస్మరిస్తున్న యశశ్రీరుడు శ్రీమదజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు అపురూపమైన అట్టి మహావ్యక్తి అనడానికి సందేహం లేదు.. ఇట్టి సకల కళావిశారదునకు, ఇట్టి వరప్రసాదునకు, ఇట్టి పుంభావ సరస్వతికి శతవార్షిక జయంతి సందర్భంగా యావదాంధ్రజాతి జోహారు లర్పించడం సర్వసమంజసం...”

చీరాల ‘సంస్కృతి సమితి’ వారు దాసుగారి శతజయంత్యుత్సవము నతి వైభవముగా జరిపి, 1967 లో దాసుగారు స్మృత్యర్థ మొక పెద్ద సంచికను బలువురు పెద్దల వ్యాస సంపుటిగా రూపొందించి ప్రకటించిరి. 1945 లో మధ్వశ్రీ కాశీ కృష్ణాచార్యులువారి ఆధ్వర్యములో విజయవాడలో శ్రీ నారాయణదాసు హరికథాగాన కళా పరిషత్తు స్థాపితమైనది. ప్రతివత్సరము దాసుగారి ఆరాధనోత్సవములు జరుగుచున్నవి. అంతేగాక దాసుగారి శిష్యులలో అగ్రగణ్యులు శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణ భాగవతుల పూనిక పై విజయవాడ సత్యనారాయణపురము శివాలయపురములో 1953 లో దాసుగారి శిలావిగ్రహము వైదికమంత్రోక్తముగా ప్రతిష్ఠితమై అనుదినము దానికి పూజా పురస్కారములు గూడ జరుగుచున్నవి. ఇంకను దేశమున విజయనగరము, రాజ మహేంద్రవరము, పాలకొల్లు మున్నగు తావుల దాసుగారి ఆరాధనోత్సవములు జరుగుచున్నవి.²

---

2. పరిశిష్టం - ఎస్.వి.జోగారావు - నాయెయిక - అనుబంధం.

79-4-59

C/o Rag-Bahadur

Mr. Maradine

Do: 11 8-20
Pancake

James / 0899
Madras

1. 10/11/20

Q. 2. 2008

১৯০৬ খ্রিঃ

376 ము దొరబిల్లి ఆర్మీ వారి
కొండ 10-12 అం 9.30 వారికి

[illegible]

Handwritten notes in cursive script, likely bleed-through from the reverse side of the page.

卷之四

Handwritten notes in Devanagari script, likely bleed-through from the reverse side of the page.

5. Test

20

2984

五五五

2825 cm⁻¹

6909-065

7050-2-5

[illegible]

2020/05/20

2000

ॐ

1. మనము
 2. మనము
 3. మనము
 4. మనము
 5. మనము
 6. మనము
 7. మనము
 8. మనము
 9. మనము
 10. మనము

The Government of India
 Ministry of Education
 New Delhi
 India
 1. మనము
 2. మనము
 3. మనము
 4. మనము
 5. మనము
 6. మనము
 7. మనము
 8. మనము
 9. మనము
 10. మనము

1. మనము
 2. మనము
 3. మనము
 4. మనము
 5. మనము
 6. మనము
 7. మనము
 8. మనము
 9. మనము
 10. మనము

1. మనము
 2. మనము
 3. మనము
 4. మనము
 5. మనము
 6. మనము
 7. మనము
 8. మనము
 9. మనము
 10. మనము

1. మనము
 2. మనము
 3. మనము
 4. మనము
 5. మనము
 6. మనము
 7. మనము
 8. మనము
 9. మనము
 10. మనము

1. మనము
 2. మనము
 3. మనము
 4. మనము
 5. మనము
 6. మనము
 7. మనము
 8. మనము
 9. మనము
 10. మనము

Chandrasekharendra Prasad Ray

1. The first part of the book is devoted to a general survey of the history of the Indian people from the earliest times to the present day. It is a very interesting and well-written book, and it is a pity that it is so little known.

2. The second part of the book is devoted to a detailed study of the history of the Indian people from the earliest times to the present day. It is a very interesting and well-written book, and it is a pity that it is so little known.

3. The third part of the book is devoted to a detailed study of the history of the Indian people from the earliest times to the present day. It is a very interesting and well-written book, and it is a pity that it is so little known.

Adikhatla Narayana Das
Principlal,
Sri Vijaya Narayana Ganapathala.
Vizianagaram.

పంజముఖీ పరమేశ్వర
శ్రీమదజ్ఞాదాదేభట్ట నారాయణదానోపజ్ఞ

పంపముఖీ రాగతాళప్రబంధ స్వరూప ప్రదర్శిని

(పందముబీ మాపుకాయంతః) } ఆదివ్యమంజికాం విష్ణుం,
 (పందముబీ అనుపల్లవి) } గణనాథం మహాకృతంభజః ||
 } ఝంపరిటిప వజ్రధంగు వజ్రధగిణిహం

పరిశ్రమలో ప్రదర్శన

పంచముఖి ప్రదర్శనము

3.4.5.7.9 - త్రిస్త చమరస్త ఒంద మత్త నంకీర్ల పకథాశక్తిమలు
1,2,3 4.5 - పరీక్షనులైన వాళబ్బలు

1	మేచకళాని	మేచకళాని
2	కాంభోజి	కాంభోజి
3	కేసరసౌఖ	కేసరసౌఖ
4	రసికప్రియ	రసికప్రియ
5	జిందూటి	జిందూటి
6	తోడి	తోడి
7	ధన్వాసి	ధన్వాసి
8	నవరౌజు	నవరౌజు
9	నలంబరి	నలంబరి
10	నటప్రేరని	నటప్రేరని
11	ముఖారి	ముఖారి
12	మోహన	మోహన
13	కవకాంగి	కవకాంగి
14	రాగవర్ధని	రాగవర్ధని
15	శ్రీరాగం	శ్రీరాగం
16	మేచకళాని	మేచకళాని
17	లాసరూపి	లాసరూపి
18	రత్నంగి	రత్నంగి
19	జయమనోహ	జయమనోహ
20	తోడి	తోడి
21	మధ్యమూచరి	మధ్యమూచరి
22	నటప్రేరని	నటప్రేరని
23	నలంబరి	నలంబరి
24	నటప్రేరని	నటప్రేరని
25	ముఖారి	ముఖారి
26	మోహన	మోహన
27	కళాని	కళాని
28	రాగవర్ధని	రాగవర్ధని
29	శ్రీరాగం	శ్రీరాగం
30	కళాని	కళాని
31	కామవర్ధని	కామవర్ధని
32	కాన్య	కాన్య
33	వగాళ	వగాళ
34	రసికప్రియ	రసికప్రియ
35	జిందూటి	జిందూటి
36	తోడి	తోడి
37	ధన్వాసి	ధన్వాసి
38	నవరౌజు	నవరౌజు
39	నలంబరి	నలంబరి
40	నటప్రేరని	నటప్రేరని
41	ముఖారి	ముఖారి
42	మోహన	మోహన
43	కళాని	కళాని
44	తోడి	తోడి
45	మధ్యమూచరి	మధ్యమూచరి

అధ్యక్షులు: కృతజ్ఞత వైది మల్ల వరకు నామకము (1932)

45. మొత్తములు రేక క్రయములు = 45 ఉత్తరములు = 1200 క్రియములు
 మొదటిగాది 1260 + 2 = 140 నాళ్లు మధ్యగాది 1260 + 7 = 180 నాళ్లు
 మొదటిగాది 1260 + 5 = 252 నాళ్లు చతుర్థగాది 1260 + 4 = 216 నాళ్లు
 త్రితగాది 1260 + 3 = 420 నాళ్లు అధ్యక్షియగును

ప్రతినిధులు: శ్రీ బాప సవానీకాపు
(డా. సూరి కుటుంబీకులు, నియమిత సంగీతకళాకారులు
మృదంగ వాదనలు) 1-10-1952

హరిశ్చంద్ర పితృకథ
చి బ్రాహ్మణ్య వారాయణ నామ

వివిధ వయస్సుల్లో ఆదిభట్ల నారాయణదాసు

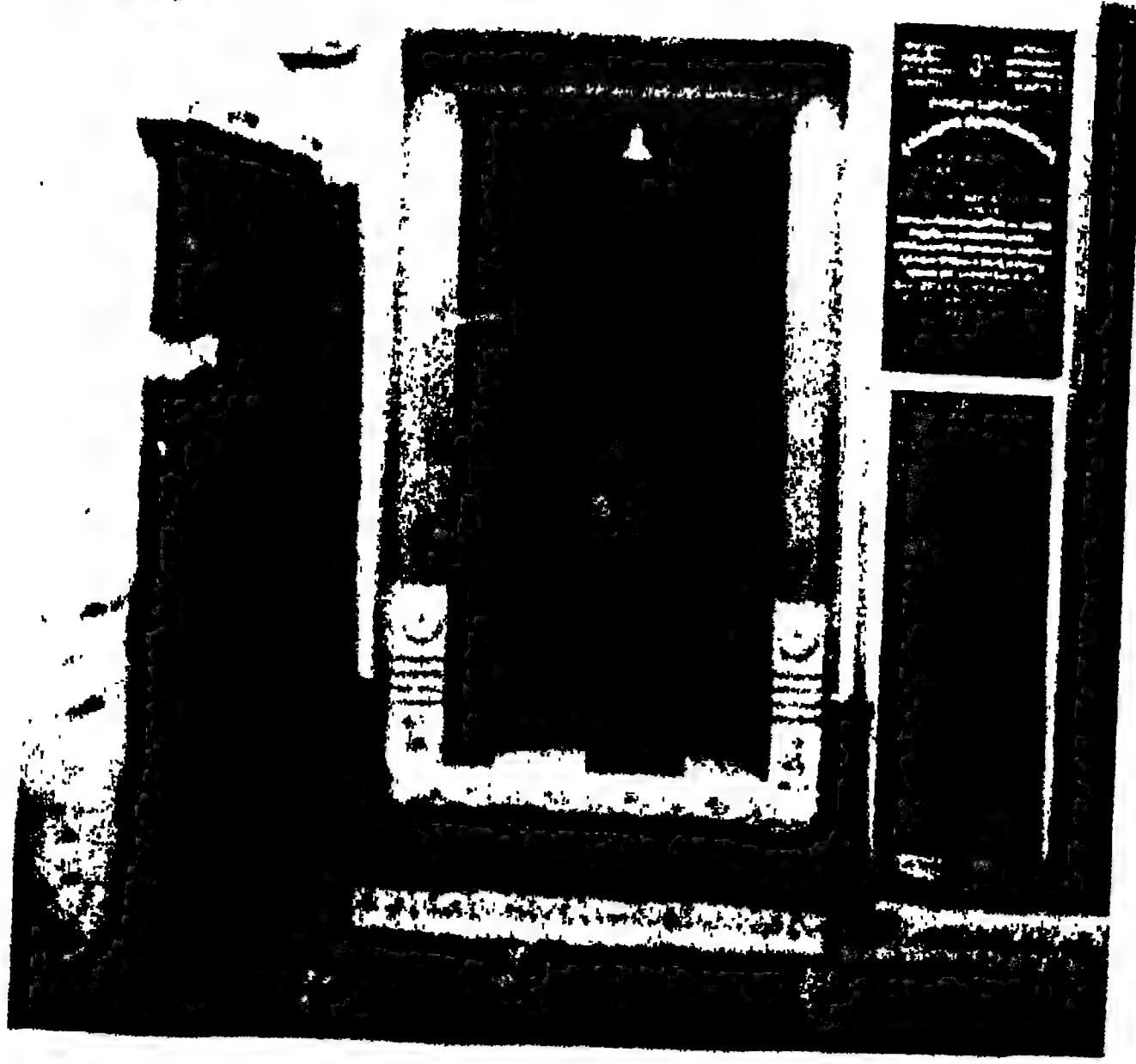

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు ఇల్లు

నారాయణదాసు మనుమడు

ఉపాధ్యాయుల లలిత్ నారాయణ కుటుంబం

దాసుగారి గుడి సీతారామకల్యాణ మండపం,
చిత్తనారాయణపురం, విజయవాడ

నిత్యపూజలందుకుంటున్న ఆదిభట్లనారాయణదాసుగారి విగ్రహం

1.1.2001
 ఆదివట్ల నారాయణదాసు ఉత్సవాలలో ఊరేగింపు విజయనగరం

వినుగుపేటలో 3.1.2001 న నా ఆధ్వర్యంలో జరిగిన
నారాయణదాసు ఉత్సవాల సందర్భంగా
హరికథల పై చర్చా వేదిక

ప్రముఖ హరికథా భాగవతార్ శ్రీ బుర్రా శివరామకృష్ణ శర్మ
కీ.శే. కర్రా ఈశ్వరరావు పరిశోధకురాలుతో

హరికథా ప్రదర్శనలో పరిశోధకురాలు

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు సాహిత్యాన్ని అచ్చొత్తింపించి
నలుగులోకి తెచ్చి కృషి చేసిన దాసుగారి మనుమరాలి
భర్త కీ.శే.కర్రా ఈశ్వరరావు గారితో పరిశోధకురాలు

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు మనుమరాలు
కర్రా శ్యామలాదేవితో పరిశోధకురాలు

ప్రతిభా శివమూర్తి పాల్

విజయ నగరం లో 2001 లో
కొరియల్ డిస్ అకాడమి నాటక పాల్గొన్నప్పుడు

మొదటి భక్తమండల
 కార్యక్రమం (జి) నారాయణ) నామ ఆరాధనాత్రయం

సంప్రదించిన గ్రంథాలు

క్రమ సంఖ్య	గ్రంథకర్త	గ్రంథం	ప్రచురణ / ముద్రణ
1.	అచ్యుతాచార్య, పి.ఎస్.ఆర్ -	నాట్యశాస్త్రం,	నాట్యమాలా ప్రచురణ1, 1959.
2.	అచ్యుతాచార్య, పి.ఎస్.ఆర్ -	అభినయ దర్పణం,	నాట్యమాలా ప్రచురణ 4, చారీ అండ్ కో, సికిందరాబాద్, 1987.
3.	కృష్ణశర్మ, ఎమ్.వి.ఆర్ -	ఆదిభట్ల నారాయణదాసు,	గుంటూరు, 1975.
4.	విశ్వనాథాచార్యులు, నూకల-రాగలక్ష్మణ సంగ్రహం.		టి.టి.డి. తిరుపతి, 1991
5.	అచ్యుతాచార్య, ఎస్.వి. -	ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్ర,	ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్, వారేరు, 1954.
6.	కృష్ణదాస్	శ్రీమదాంధ్రమహాభారతం,	తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం హైదరాబాద్ - 1968
7.	కృష్ణదాస్, శూరమూర్తి -	తెలుగు హరికథా సర్వస్వం,	శతజయంత్యుత్సవ సంఘం, కడప జిల్లా, శ్రీలక్ష్మీప్రెస్ గుంటూరు, నవంబరు 1978
8.	విన్నయ -	శ్రీమదాంధ్రమహాభారతం,	తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం, హైదరాబాద్, 1968.
9.	నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల-యదార్థ రామాయణం		కొండపల్లి వీర వెంకయ్య సన్స్, రాజమండ్రి, 1956.
10.	నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల-జానకీ శపథం		కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షర శాల, 1929.
11.	నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల-భీష్మ చరిత్ర		కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.

13. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - అంబరీష, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
14. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - ప్రహ్లాద, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
15. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - రుక్మిణీ కల్యాణం, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
16. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - గౌరప్ప పెండ్లి, పుచ్చల బవరదాసు, శ్రీకనకాపరమేశ్వరి ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరం, 1940.
17. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - సావిత్రి చరిత్ర, కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్స్, రాజమండ్రి, 1955.
18. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - గజేంద్రమోక్షం, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
19. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
20. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - మార్కండేయచరిత్ర, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
21. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - శ్రీహరికథామృతం, కురుకూరి సుబ్బారావు, వాణీ ముద్రాక్షరశాల, 1929.
22. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - నాయెఱుక, దాసభారతీ ప్రచురణ, జనవరి, 1976
23. నారాయణదాసు, ఆదిభట్ల - జగజ్జ్యోతి, ఆదిభట్ల నారాయణదాసు, అముద్రిత గ్రంథాల ప్రచురణ, సంఘం, ఫిబ్రవరి 1959-60.
24. పద్మనాభస్వామి, యామిజాలి - పూర్ణపురుషుడు కర్రాశ్యామలాదేవి, వెల్ కమ్ ప్రెస్, గుంటూరు, 1978.

25. సోతన - శ్రీమద్భాగవతం, తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం, హైదరాబాద్, 1994.
26. పార్థసారథి, గానకళాబోధిని, బాలసరస్వతి బుక్ డిపో, ద్వారకా, పార్థసారథి కర్నూలు, 1995.
27. బ్రహ్మజీరావు, వసంతరావు - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు, శ్రీకృష్ణపవర్ ప్రెస్, విజయనగరం, 1956.
28. లక్ష్మీకాంతం, పెంగళి - సాహిత్యశిల్ప సమీక్ష, విశాలాంధ్ర, హైదరాబాద్ - 1991
29. లక్ష్మీనారాయణ, గుండవరపు - నారాయణ దర్శనము, టి.టి.డి, తిరుపతి, ఆగష్టు 1983.
30. వేంగటసుబ్బహ్మణ్యశాస్త్రి, పుచ్చా - సంగీత మార్తాండము, సాహితీపరిషత్, సికిందరాబాద్, 1945.
31. వేంగట చయసులు, మరువాడ - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు, రాజమండ్రి, 1987.
జీవితచరిత్ర,
32. వేద్యాన శ్రీనివాస, - గానభాస్కరం, చంద్రముద్రాక్షరశాల, మద్రాసు, 1918.
33. వేణ్కట, పుంజులు - సంగీత స్వర ప్రస్థార సాగరం, మద్రాసు ప్రింటర్స్, మద్రాసు, 1903.
34. వేణ్కటాచార్యులు - సంగీత శబ్దార్థ చంద్రిక, కర్ణాటక సంగీత గ్రంథ ప్రచురణ, 1954.
36. సూర్యనారాయణ దీక్షితులు, నారాయణదాసు జీవిత గుంటూరు, 1981.
పెద్దింటి - చరిత్ర (యక్షగానం)

నిఘంటువులు

1. తెలుగు విజ్ఞాన సర్వసం - లలిత కళలు, తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం, విజ్ఞాన సర్వస్వ కేంద్రం, హైదరాబాద్, 1987.
2. సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు - (ల నుంచి హ వరకు), ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం, హైదరాబాద్, 1988.

సంచికలు

1. చోగూరావు, ఎస్.వి., సంపాదకులు, సారస్వత నీరాజనం, రచయితల సహకార ఆదిభట్లనారాయణదాసు, సంఘం, గుంటూరు, 1970. శతజయంతి ఉత్సవ సంచిక,
2. రాధాకృష్ణమూర్తి, పురాణపుండ, జయంతుత్సవ భరద్వాజ ముద్రాణలయం, సంపాదకులు, సంచిక, సంస్కృతి రాజమండ్రి, 1967. సమితి, చీరాల,
3. సూర్యచంద్రరావు, పసల నాట్యకళ, ఆంధ్ర సంగీత నాటక అకాడమీ, వివిధ సంచికలు, 1965, 1969, 1971.

